

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Dokuz Eylül University Principles Of Atatürk And Revolution History Institute

Cilt / Volume: XXII

Sayı / Issue: 45

Yıl / Year: 2022

Güz/Autumn

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

*JOURNAL OF MODERN
TURKISH HISTORY
STUDIES*

İzmir - 2022

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: XXII Sayı: 45 Yıl: 2022

Yayın No: 09.8888.56000.000/BY.023.045.1160

ISSN: 1300-0756

Birinci Baskı

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI

Sorumlu Müdür : Doç. Dr. Gürhan YELLİCE

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi - Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Buca - 35160 - İzmir

Yayının Türü : Uluslararası Akademik Hakemli - Altı Ayda Bir Yayınlanır.

Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi, Buca - 35160 İzmir
Tel: (0 232) 301 79 28 - 453 98 29 Faks: (0 232) 453 99 07

E-posta : cttad.deu@gmail.com
<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.htm>

Sayfa Tasarımı : Ahmet Yılmaz (ahmet.deu@hotmail.com)

Ön ve Arka Kapak :

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi; **TÜBİTAK/ULAKBİM, Index Copernicus, EBSCO, ASOS (Akademik Sosyal Bilimler İndeksi)** tarafından taranmaktadır.

Yayınlanan yazılarda ileri sürülen görüşlerin sorumluluğu, yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Basım Yeri :

Yayın Kabul Tarihi :

PUBLICATION OF DOKUZ EYLUL UNIVERSITY

PRINCIPLES OF ATATURK AND REVOLUTION HISTORY INSTITUTE**JOURNAL OF MODERN TURKISH HISTORY STUDIES**Volume: XXII Issue: 45 Year: 2022

Publication No: 09.8888.56000.000/BY.023.045.1160**ISSN:** 1300-0756First Edition

---

Owner of Journal : Dokuz Eylul University, On behalf of Principles of Ataturk and Revolution History Institute - Assoc. Prof. Mehmet Emin ELMACI**Responsible Director** : Assoc. Prof. Gürhan YELLİCE**Administration Place** : T.C. Dokuz Eylul University - Principles of Ataturk and Revolution History Institute - Buca - 35160 - Izmir / Turkey**Type of Publication** : International Peer-reviewed Journal - Published every six months.

Address : Dokuz Eylul University, Principles of Ataturk and Revolution History Institute - Buca - 35160 - Izmir / Turkey

Tel: +90 (232) 301 79 28 - 301 79 37 Fax: +90 (232) 463 83 70

E-mail : cttad.deu@gmail.com<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.htm>**Page and Cover Design** : Ahmet Yilmaz (ahmet.deu@hotmail.com)**Front and Back Cover** :

Journal of Modern Turkish History Studies is indexed by **TUBITAK/ULAKBIM, Index Copernicus, EBSCO, ASOS.**

Responsibility of opinions which are suggested in published articles belong to their authors.

Articles published in the journal can not be used without quoting.

Printing Place :**Acceptance Date** :

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATURK'S PRINCIPLES AND TURKISH REVOLUTION HISTORY
JOURNAL OF MODERN TURKISH HISTORY STUDIES

Sahibi / Owner

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Doç. Dr. Mehmet Emin **ELMACI**

Sayı Yayın Kurulu / Issue Editorial Board

Prof. Dr. Bülent **ÇUKUROVA** İzmir / Türkiye / Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Emin **ELMACI** İzmir / Türkiye / Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Cihan **ÖZGÜN** İzmir / Türkiye / Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay **PULLUKÇUOĞLU YAPUCU** İzmir / Türkiye / Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet **MEHMETEFENDİOĞLU** İzmir / Türkiye / Dokuz Eylül Üniversitesi

Sayı Editörü / Issue Editor

Doç. Dr. Gürhan **YELLICE** Dr. Gül **ÇAKIR**

Sekretarya / Secretary

Öğr. Gör. Ahmet **YILMAZ**

Bu Sayının Hakem Kurulu / Referees of This Issue

Prof. Dr. Canan Fişun **ABAY** İzmir/Türkiye/Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nejdet **BİLGİ** Manisa/Türkiye/Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Filiz **ÇOLAK** Uşak/Türkiye/Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Güven **DİNÇ** Antalya/Türkiye/Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Şerafettin Çan **ERDEM** İstanbul/Türkiye/Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Celâl **ERDÖNMEZ** Burdur/Türkiye/ Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Ragıp Kutay **KARACA** İstanbul/Türkiye/Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan **MERT** İzmir/Türkiye/Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Barış **ÖZDAL** Bursa/Türkiye/Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Cihan **ÖZGÜN** İzmir/Türkiye/Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nahide **ŞİMŞİR** Balıkesir/Türkiye/Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Melih **TİNAL** İzmir/Türkiye/Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İsmet **TÜRKMEN** Tokat/Türkiye/ Gazi Osmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan **UZUN** Ankara/Türkiye/Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Nevzat **ARTUÇ** Adıyaman/Türkiye/Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Resul **BABAOĞLU** İzmir/Türkiye/Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Alpay **BALKAN** Tekirdağ/Türkiye/Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Celil **BOZKURT** Düzce/Türkiye/Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim **BOZKURT** Mersin/Türkiye/Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Ümmügülsüm **CANDEĞER** Osmaniye/Türkiye/Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Erol Karcı **ÇANKIRI** Çankırı/Türkiye/Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet **ÇELİK** Karaman/Türkiye/Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Yakın **EKİN** Antalya/Türkiye/Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Fahriye **EMGİLİ** Mersin/Türkiye/Mersin Üniversitesi

Bu Sayının Hakem Kurulu / Referees of This Issue

Doç. Dr. Hilal KARAVAR	İstanbul/Türkiye/Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Tuğba Pala MORKOÇ	Mersin/Türkiye/Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Sevilay ÖZER	Burdur/Türkiye/Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay ÖZKAYA	Hatay/Türkiye/Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Volkan PAYASLI	Hatay/Türkiye/Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU	Aydın/Türkiye/Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Kadri UNAT	Ankara/Türkiye/Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Yücel YİĞİT	Ankara/Türkiye/Polis Akademisi
Dr. Mehtap BAŞARIR	Kayseri/Türkiye/Kayseri Üniversitesi
Dr. Ahmet Caner ÇATAL	Osmaniye/Türkiye/Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Nursel GÜLCÜ	Antalya/Türkiye/Akdeniz Üniversitesi
Dr. Yaşam KARAÇAY ÇELİK	Artvin/Türkiye/Çoruh Üniversitesi
Dr. Hüseyin Serdar TABAKOĞLU	Kırklareli/Türkiye/Kırklareli Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

	<u>Sayfa / Page</u>
Editörden <i>Editor's Note</i>	515
<u>ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES:</u>	
Erdal ERTAŞ - Kenan KIRKPINAR Amerikan Emperyalizmi'nin Ayak Sesleri: Wilson Prensipleri ve Osmanlı Kamuoyu <i>Footsteps of American Imperialism: Wilson's Principles and Ottoman Public Opinion</i>	519
Ahmet ASKER Yunan İşgali Sürecinde Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı ve Uluslararası Lobi Faaliyetleri <i>Hellenic Asia Minor Defense Organization and International Lobbying Activities in the Process of Greek Occupation</i>	567
Pınar TUNA Türk Kamuoyunda Büyük Kanto Depremi (1923) <i>Great Kanto Earthquake in the Turkish Public (1923)</i>	595
Ceyhun ÖĞRETEN Cumhuriyet Gazetesinde Kadının Temsili: "Moda Kadın" Sayfası Üzerinden Bir Değerlendirme (1930-1933) <i>Representation of Women in the Cumhuriyet Newspaper: An Evaluation on the Page of "Moda Kadın" (1930-1933)</i>	623
Volkan PAYASLI Bir Gazetecinin Cumhuriyet Dönemi Notlarının Tahlili: Mehmet Asım Us ve Vakıt (1931-1934) <i>Analysis of a Journalist's Notes on the Republican Period: Mehmet Asım Us and Vakıt (1931-1934)</i>	653

Erol EVCİN

Bolu'da Gazi/ Atatürk Günü ve
Abant Bayramı Kutlamaları (1931-1938) 711
Gazi/Ataturk Day and Abant Feast Celebrations in Bolu (1931-1938)

Gökçe SÜZGÜN IŞIK

Savaşın Gölgesinde Salgın Hastalıklarla Mücadele:
Bursa Örneği (1939-1945) 751
*Struggle with Epidemic Diseases in the Shadow of the War:
The Bursa Case (1939-1945)*

Vefa KURBAN - Gülben MAT

Sovyet ve Türk Basınında
İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Gerçekleşen
Adana Görüşmeleri (30-31 Ocak 1943) 797
*Adana Meeting Held During the Second World War
in the Soviet and Turkish Press (January 30-31, 1943)*

Ahmet GÜLEN

Türkiye'de Sel Afeti Karşısında Devletin Önlemleri:
1948 Çukurova Örneği 823
*Measures Taken by the State in the Face of Flood Disaster in Turkey:
The Case Of Cukurova 1948*

Ulvi KESER

Kıbrıs İletişim Tarihinde
Viktorya/ Bayrak Operasyonu ve Haberleşme 845
*Victoria/Bayrak Operation and Communication
in Turkish Cypriot Communication History*

Okan CEYLAN

The Role of The Therace Agricultural Research Institute and
Dr. Halil Sürek in The Development of Rice in Turkey 881
*Türkiye'de Çeltiğin Gelişiminde
Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü ve
Dr. Halil Sürek'in Rolü*

Berksan GÜLSOY

Zeki Kuneralp'in Diplomatik Görevleri (1941-1979) 913
Diplomatic Duties Assumed by Zeki Kuneralp (1941-1979)

Dilek YİĞİT YÜKSEL

12 Eylül 1980 Askeri Darbesine Giden Süreçte
Cumhurbaşkanlığı Seçimi Krizi

943

*The Presidential Election Crisis in the Process Leading to
the Military Coup of 12 September 1980*

Murat SOYSAL

7 Kasım 1982 Tarihli

Anayasa Halkoylaması Üzerine Bir Değerlendirme:
Plebisit mi, Referandum mu?

977

An Evaluation on the November 7, 1982

Constitution Referendum: Plebiscite or Referendum?

Övünç BARDAKOĞLU

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planından
On Birinci Kalkınma Planına Türkiye Turizminin
İlke ve Politikalarının Değerlendirilmesi (1963-2023)

1007

*Evaluation of the Principles and Policies of Tourism
in Turkey from the First Five Year Development Plan to
the Eleventh Development Plan (1963-2023)*

PROJE TANITIMI / PROJECT REVIEW:

Erdal ASLAN

1003 TÜBİTAK Öncelikli Alanlar:
Tarih Eğitiminin İyileştirilmesi kapsamında
tamamlanmış olan TK218 numaralı
"Kadınlar da Oradaydı" başlıklı projenin tanıtımı

1027

KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW:

Mustafa SOLAK

Zafer Toprak, Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi,
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

1031

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: XXII

SAYI: 45

YIL: 2022

EDİTÖRDEN

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi'nin 45. sayısını siz değerli okuyucularımızın dikkatine ve değerlendirmesine sunmaktan mutluluk duyarız. Dergimizin bu sayısında iki savaş arası dönem ve İkinci Dünya Savaşı'ndan 1980'li yıllara Türkiye'nin iç ve dış siyasetine ilişkin çeşitli siyasi ve toplumsal konuları analiz eden 15 araştırma makalesine yer verilmiştir. Bu sayımızda ayrıca bir kitap ve bir de proje tanıtımına yer verilmiştir. Araştırmalarını dergimizde yayınlanmak üzere gönderen değerli araştırmacılara, bu araştırmaları değerlendiren hakemlerimize teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Gürhan YELLİCE & Dr. Gül ÇAKIR

JOURNAL OF MODERN TURKISH HISTORY STUDIES

VOLUME: XXII

ISSUE: 45

YEAR: 2022

EDITOR'S NOTE

We are happy to present the 45th issue of the Journal of Modern Turkish History Studies to the attention and evaluation of our esteemed readers. This issue includes 15 research articles that analyze various political and social issues related to Turkey's domestic and foreign policy from the interwar period and the Second World War to the 1980s. The issue also includes a book and a project introduction. We would like to thank the valuable researchers who sent their research to be published in our journal, and our referees who evaluated these studies.

Assoc. Prof. Gürhan YELLİCE & Dr. Gül ÇAKIR

Araştırma Makalesi / Research Article

AMERİKAN EMPERYALİZMİ'NİN AYAK SESLERİ: WILSON PRENSİPLERİ VE OSMANLI KAMUOYU*

Erdal ERTAŞ**

Kenan KIRKPINAR***

Öz

Bu çalışmada ilk olarak, Wilson Prensipleri incelenmiştir. On dört maddeden oluşan bu prensiplerin her maddesi ayrı ayrı ele alınmıştır ve maddelerin içerikleri açıklanmıştır. Daha sonra, Wilson Prensiplerinin Amerika Birleşik Devletleri'nin emperyal politikalarına nasıl hizmet ettiği ele alınmıştır. Wilson Prensiplerinin temelinde Amerika Birleşik Devletleri'nin emperyalist politikaları yatmaktadır. ABD, bu prensipler vasıtasıyla dünyanın büyük güçleri arasındaki paylaşımında aktif bir şekilde yer almak istemiştir.

Bununla beraber, Osmanlı aydınları ve Osmanlı Kamuoyunun bu prensiplere bakış açısı incelenmiştir. Osmanlı aydınlarının Wilson Prensiplerine karşı besledikleri umudun hayal kırıklığıyla sonuçlanması ve ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul ve Ermenistan mandası arzuları anlatılmıştır. Bu arzuların altında yatan gerekçeler ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Anadolu'daki manda isteklerinin başarısızlıkla sonuçlanması belirtilmiştir.

Son olarak, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında yürüttüğü emperyalist politikanın ve Avrupa'nın güç dengelerine müdahil olma çabalarının başarısızlığı ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Birinci Dünya Savaşı, Wilson Prensipleri, Osmanlı Aydınları, Osmanlı Kamuoyu, ABD Emperyalizmi, Manda ve Himaye.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, (erdaleerdalo@gmail.com), (Orcid: 0000-0002-0732-5508).

*** Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (kenan.kpinar@deu.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-9974-471X).

FOOTSTEPS OF AMERICAN IMPERIALISM: WILSON'S PRINCIPLES AND OTTOMAN PUBLIC OPINION

Abstract

In this study, firstly, Wilson's Principles were examined. Each article of these principles, which consists of fourteen articles, has been dealt with separately, and the contents of the articles are explained. Then, how the Wilson Principles serve the imperial policies of the United States is discussed. The imperialist policies of the United States lie at the heart of the Wilson Principles. The United States of America, by means of these principles, wanted to take an active part in the colonial shares between the world's great powers.

In addition, the perspective of Ottoman intellectuals and Ottoman public opinion on these principles has been examined. The hopes of Ottoman intellectuals against Wilson's Principles ended in disappointment and The desires of the United States of America for the Constantinople mandate and the Armenian mandate in the Ottoman Empire are explained. The reasons behind these desires and it was stated that the mandate demands of the United States of America in Anatolia were unsuccessful.

Finally, the ineffectiveness of the imperialist policy of the United States of America after the First World War and the failure of Europe's efforts to intervene in the balance of power are discussed.

Keywords: *The First World War, Wilson's Principles, Ottoman Intellectuals, Ottoman Public Opinion, US Imperialism, Mandate and Protectorate.*

Giriş

20. Yüzyılın başlarında meydana gelen Birinci Dünya Savaşı, daha önce hiçbir zaman tanık olunmayan olaylara ve trajedilerin yaşanmasına neden olmuştu. Başta Avrupa toplumları olmak üzere bütün dünya savaştan az çok etkilenmiş can kayıpları, kitlesel yıkım, açlık, sefalet ve çeşitli hastalıklara maruz kalmıştı. 1914 yılında başlayan savaşın üzerinden üç yıl geçmesine rağmen ne İtilaf devletleri ne de İttifak bloğu belirgin bir başarı elde edememişti. Bütün devletlerin kamuoylarında ciddi bir moral bozukluğu, bezginlik ve karamsar bir gelecek düşüncesi hâkim olmuştu. Bu ruh hali savaşan devletlerin üzerinde, onu yöneten elitlerin başlarının üstünde gezen bir korkuluğa dönüşmüş ve başta İtilaf devletleri olmak üzere bu durumu tersine çevirmeye yönelik, savaşın seyrini değiştirmek amacıyla çeşitli stratejiler geliştirilmişti. Sonunda aranan mucize gerçekleşti ve Almanya donanmasının ABD ticaret gemilerine karşı sergilediği şiddet, ABD'yi İtilaf devletleri yanında savaşa girmeye ikna etti. Böylece ABD'nin savaşa girmesiyle savaşın seyri ciddi manada değişti. Artık bu aşamadan sonra insanların savaşa karşı isteksiz olduğu, iyi veya kötü koşullarda da olsa hayatlarını devam ettirebilecekleri bir barışın talep edilmesinin gündemden güne ön plana çıktığı bir ortam oluşmuştu. Dünya kamuoyunun güçlü barış taleplerine karşı hiçbir devlet yönetiminin karşı koyacak gücü kalmamıştı. İşte tam bu ortamda ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın şahsında netleşen ve Wilson Prensipleri olarak dünyada nam salan esaslar, bütün dünya milletlerinin nazarında bir ebedi barış, huzur, özgürlük, eşitlik ve millet olarak var olabilme arzularına cevap veriyordu.

Wilson Prensipleri savaş sonrası dünyada, başta Başkan Wilson olmak üzere ABD'yi bütün dünyada adaletin, eşitliğin, demokrasinin ve özgürlüğün savunucusu konumuna getirdi. Ancak ne var ki, dünya milletlerinin Wilson Prensipleri düşüncesi ile ABD'nin varmak istediği amaç örtüşmemektedir. ABD, Wilson Prensipleriyle kendi kıtasından çıkararak ve Dünya Savaşı dolayısıyla zayıf bir konumuna düşen Avrupa'nın güçlü devletlerinin içinde bulunduğu bu durumdan faydalanarak dünya siyaset sahnesinde emperyal bir politika yürütmek istemiştir.

İşte biz bu çalışmamızda, ABD'nin Wilson Prensipleri kapsamında yürüttüğü emperyalist politikanın gerek Osmanlı üzerindeki etkilerini ve sonuçlarını gerekse de bu politikanın başarıya ulaşip ulaşmadığına değineceğiz.

1. Wilson Prensipleri

Wilson Prensipleri, dönemin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Woodrow Wilson'ın 8 Ocak 1918 tarihinde ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşmasını istediği dünya düzenine ilişkin görüşlerini ifade ettiği prensipler bütünüdür. Prensipler kısaca Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin on dört maddelik savaş amaçları bildirisi olarak görülebilir.¹ Wilson Prensipleri genel hatlarıyla incelendiğinde, silahsızlanmadan devletlerin sınırlarından self-determinasyon ilkelerine ve hatta barışı korumanın formülüne kadar uzanan geniş bir aralıktaki konuları içeren kapsamlı bir metindir.² Esasında Wilson Prensipleriyle ortaya konulan temel kriterler savaşın hemen sonunda beliren kriterler değildi. Fransız İhtilaliyle (1789) ortaya çıkan gelişmelerin adım adım dünyaya getirdiği sonuçların tevellüt etmesinden başka bir şey değildi. Bu bağlamda ulusçuluğun, ulusa dayalı sistemlerin muteberliğinin belirlenmesi ve nüfus oranlarının hakimiyet alanı ve hâkim unsuru belirlemede dikkate alınır bir değer taşıdığı kabulü, Wilson Prensiplerinin ilanından önce de var olmuştu. Hatta bu yönde stratejilerin belirlenmesi, çalışmaların yapılması, istatistiklerin oluşturulması birer tesadüf değildi. Ancak yine de Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından yüksek sesle vurgulanmış olması üzerinde tartışılma ve sonuç alma olasılığını zayıflatan bir yapıyı somutlaştırmıştı.³

Başkan Wilson'ın bütün dünyaya iletmiş On Dört Prensipe baktığımızda, şunları görürüz:

I. Madde: Bütün barış antlaşmaları açık bir şekilde yapılacak bu antlaşmalar haricinde uluslararası niteliğe sahip gizli antlaşmalar olmayacak, bundan sonra gizli diplomasi kaldırılarak bütün diplomasi açık bir şekilde yapılacak.

II. Madde: Savaşta ve barışta denizlerde tam serbesti.

III. Madde: Barışı kabul eden ve onun devamlılığı için birleşen bütün milletlerin arasında mümkün mertebe bütün ekonomik engellerin kaldırılması, ticaret alanında eşit hakların kurulması.⁴

IV. Madde: Milletlerin silahlarını, iç güvenliklerini koruyabilecekleri bir seviyeye indirmeleri konusunda yeterli teminat alınması ve verilmesi.

V. Madde: Bütün sömürge talepleri, hakimiyet meselesinin belirlenmesinde ilgili halkın çıkarları, burayı sömürge olarak idare edecek olan

1 Asena Boztaş, "Wilson İlkelerinin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif", *Akademik Bakış*, Cilt. 7, Sayı. 14, Yaz 2014, ss. 163-166.

2 Nazmi Üste, "Wilson Prensiplerinin Osmanlı İmparatorluğu Sonrası Anadolu'da Ulus Devlet İnşa Çabalarına Etkisi Bağlamında Lozan Mübadelesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı. 180, 2014, s. 41.

3 Üste, *A.g.m.*, s. 41.

4 Mustafa Sıtkı Bilgin, "Wilson İlkeleri", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/wilson-ilkeleri/> (Erişim Tarihi: 18.10.2022).

devletin hakkaniyete uygun talepleriyle, aynı öneme sahip olması ilkesine bağlı kalmak koşuluyla serbestçe, açıkça ve tarafsızca düzenlenecektir.

VI. Madde: İşgal altındaki bütün Rus topraklarının tahliye edilmesi.

VII. Madde: Diğer özgür milletlerle birlikte egemenliği hiçbir şekilde kısıtlanmaksızın Belçika'nın boşaltılması ve eski haline döndürülmesi.

VIII. Madde: Bütün Fransız topraklarının boşaltılmalı ve işgal edilmiş kısımları eski haline getirilmeli ve 1871 yılında Alsas-Loren meselesinde Fransa'ya yapılan haksızlık düzeltilmelidir.

IX. Madde: İtalya sınırlarının yeniden belirlenmesinde İtalyan ulusunun açıkça kabul edildiği sınırlar esas olarak alınmalıdır.

X. Madde: Uluslararası konumlarını muhafaza ve teminat altına alınması gereken Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda yaşayan uluslara özerklik verilmeli ve kendilerine gelişme imkânı sağlanmalıdır.

XI. Madde: Romanya, Sırbistan ve Karadağ tahliye edilmeli, işgal edilmiş bölgeler eski haline getirilmeli, Balkan Devletlerinin birbirleri ile olan ilişkileri belirlenmelidir.

XII. Madde: Osmanlı imparatorluğunda Türklerin yaşadıkları ve çoğunlukta buldukları bölgelerin bağımsızlığının temin edilmesi, ancak Türklerin egemenliği altında bulunan diğer milletlere de tam bir yaşama güvenliği ve özerk bir gelişme imkânı sağlanmalıdır. Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının uluslararası bir teminat altında tüm devletlerin ticaret gemilerine her zaman açık tutulması.

XIII. Madde: Lehlerin çoğunlukta olduğu bölgeleri kapsayan bağımsız bir Lehistan (Polonya) devleti kurulmalı ve bu devletin denize güvenli ve serbest bir bağlantısı olmalıdır.

XIV. Madde: Küçük, büyük bütün devletlere karşılıklı olarak siyasi bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü sağlamak amacıyla özel anlaşmalarla bir Birleşmiş Milletler teşkilatı oluşturulmalı.⁵

Wilson, prensiplerinin belirlendiği ilk ve orijinal metninde, Türkiye'nin egemenliği hakkında kullandığı "kesinlik" ve "zorunluluk" kavramları yerine 8 Ocak'ta Kongrede yaptığı konuşmada daha olumlu bir dil kullanmış ve kullandığı kavramlar bir dileğe dönüşmüştür (İngilizcedeki *must* sözcüğü yerine *should* sözcüğü konulmuştur). Yapılan bu değişiklik Belçika ve Milletler Cemiyeti'yle ilgili olan maddeler dışında diğer tüm maddelerde de yapılmıştır. Nutkun nihai yani en son şeklinde, bir tür zorunluluk anlamına sahip *must* her yerde kullanılmıştır. Fakat Wilson, kendi baş danışmanı Albay Mendell House ile fikir alışverişi yaptıktan sonra, Belçika haricinde bütün toprakla ilgili

5 Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920*, İleri Basımevi, Giresun, 1972, ss. 6-7.

meselelerde bu sözcüğü değiştirerek *should* sözcüğünü kullanmıştır. Wilson'ın ilan ettiği prensipler, temelde genel prensipler olduğu için bunların uygulama aşamasına nasıl geçireceği ilk başlarda düşünülmemiştir.⁶

Wilson Prensipleri Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında ABD'nin dünyanın paylaşımı konusunda söz sahibi olması amacıyla yönelik iken bu paylaşımın gerçekleşmesi için toplanan Paris Barış Konferansında bu prensiplerin detaylı bir şekilde açıklanması gerektiğine karar verilmişti. Bu amaçla Wilson Prensiplerinin Paris Barış Konferansına daha detaylandırılmış olarak gönderilmesi amacıyla görevlendirilen Walter Lippmann ve Farnk L. Cobb'un yer aldığı ve dünyada "*Lippmann-Cobb Andırısı*" olarak tanınan belge ortaya çıkmıştır. Andırı, Wilson'ın prensiplerinde beşinci maddedeki "*yerli halkların yararı*" sözüne netlik getirmişti. Buna göre: Yerli halklar militarist bir tarzda silahlandırılmayacaklardı; kaynakların kullanımı meselesinde "*açık kapı*" ilkesi uygulanacaktı; çalışma şartları, elde edilen kârlar ve vergiler konusunda sıkı düzenlemeler yapılacak, genel bir sağlık politikası oluşturulacak, altyapı imkanları geliştirilip, bölgesel örgütlere saygı ve güven gösterilecekti; korumacı güç, bütün koşulları yerine getirecek maddi kaynak imkanlarına ve alanında uzman kadrolara sahip olacaktı; bu kurallara uyulup uyulmadığının belirlenmesi için de uluslararası denetime açık olacaktı. Gerçekleştirilecek barış konferansı, bu konuda tüm sömürgeci güçleri için geçerli olacak ve onları bağlayacak kurallar koyacaktı.⁷

Başkan Wilson'ın ilan ettiği prensiplere bakıldığında genel olarak prensiplerin öncelikli olarak savaş dönemiyle ilgili stratejik hesapların göz önünde bulundurularak kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Söz konusu prensipleri açıklayan Wilson, öncelikle Amerikan kamuoyuna daha sonra da Avrupa ve bütün dünya uluslarına kendi mesajını iletliyordu: "*Biz Avrupa devletlerinin kendi aralarında yaptıkları gizli paylaşım antlaşmalarını onaylamıyoruz; barışçı ve adil amaçlar uğruna savaşıyoruz*" demektedir. Bu on dört prensibin sekiz maddesinde (6-13. maddeler) askeri kaygıların, üç maddesinde (2,3,14. maddeler) ABD'nin ekonomik beklentilerinin, iki maddesinde (1. ve 4. maddeler) Lenin'in ezilen uluslara yönelik olarak ilan ettiği bildirisine karşı cevap vermeye dönük, ideolojik kaygıların ve hesapların olduğu görülmüştür. Self-determinasyon ile ilgili olan beşinci maddenin ise askeri ve ekonomik hedeflerin yanı sıra ideolojik yönü de olan bir maddeydi. Çünkü daha öncesinde bütün halklara kendi kaderi üzerinde söz hakkının tanınmasını isteyen Lenin idi. Self-determinasyonun Bolşeviklerin tekeline bırakılmasının tehlikeli olduğu düşünülüyordu. Bu madde ile bir nevi Bolşevik düşüncesi boşa çıkarılmış oluyordu.⁸

6 Çiğdem Çetin, *Wilson Prensipleri Cemiyeti*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 18.

7 Boztaş, A.g.m., s. 170.

8 İhsan Şerif Kaymaz, "Wilson İlkeleri ve Liberal Emperyalizm", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt. 23, Sayı. 67-68-69, 2007, s. 151.

Yeni dönem ile birlikte ABD, ticaret ve sanayi üretimi alanlarında İngiltere ve Almanya'dan sonra dünyada üçüncü ülke konumuna gelmişti. Bu güçlü konum sayesinde 20. Yüzyıl başlarında Avrupa'yı finansal bakımdan destekleyecek kadar güçlü bir ekonomik potansiyele sahip olmuştu. Bu konum, Avrupa'nın güçlü devletlerini pek çok uluslararası meselenin çözümü hususunda ABD faktörünü gittikçe daha çok hesaba katmayı zorunlu kılmıştı. Bununla beraber ABD, büyük bir deniz ülkesi olması sayesinde gücünü okyanusların denetimini ele geçirmekte kullanmak arzusundaydı. Böylece Wilson Prensiplerinin ikinci ve üçüncü maddeleri açık denizlerde serbestiyet ve tüm ekonomik engellerin ortadan kaldırılması hükmünü taşıması bu amaca yönelikti.⁹ Bu maddeler sayesinde ABD, denizlerden başlayarak dünyaya yayılacak ve emperyal bir politikanın ilk adımını atmış olacaktı.

Öte taraftan ABD, Doğu toplumları üzerinde fiili siyasi ve ekonomik müdahaleleriyle pek tanınmamaktaydı. Bu durum, self-determinasyon hakkı ve barış mesajlarıyla yüklü Wilson Prensiplerinin, özellikle Doğu halklarının imparatorluk tabiiyetinden kopma yönündeki mevcut arzuları yönlendirmesinde etkili olmuştu. Böylece ABD, Birinci Dünya Savaşı sonrası yeni koşullara en dinamik biçimde ve kolayca uyum sağlayan ülke konumunda dünya siyaset sahnesine çıkacaktı. Bununla beraber yeni dönemde, Bolşeviklerin Doğu halkları yanında görünüşte antiemperyalist bir rolle yer alma çabaları da görülecekti. ABD, bu gelişme karşısında bir karşı manifesto niteliği taşıyan Wilson Prensiplerini öne sürerek Doğu halklarının koruyucu ve kurtarıcı adayı olarak kendisini göstermişti. Bu program ABD'nin kendisini Avrupa sömürgeciliği karşısında haklılaştırma ve üstünlük kurma amacını da içermekteydi. Wilson Prensiplerinin altıncı maddesi Bolşevik Rusya'nın iç işlerine müdahale edilmemesi, bütün yabancı askerlerin ülke topraklarından çıkarılması, ülke için gerekli olan yardımların yapılması şeklinde yorumlanabilir. Görünürde barışçıl niyetlerin olduğu düşünülse de bu madde sadece belli bir şartla uygulanabilecekti. Bu şart Bolşevik politikasının temelden değişmesiydi. Başka bir ifadeyle altıncı madde Bolşeviklerin Doğu toplumları üzerindeki gücünü kırmak için bir nevi baskı aracı niteliğini taşımaktaydı. Nitekim aynı maddede ifade edilen Rus topraklarının boşaltılması şartı, Sibirya ve Kuzey Rusya'da yaklaşık iki yıl süren Amerikan işgali ile altıncı madde doğrudan Wilson tarafından çiğnenecekti.¹⁰

Osmanlı İmparatorluğunu ilgilendiren Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesine baktığımızda bu maddenin oluşmasında Başkan Wilson'ın 1917 Sonbaharında yaklaşmakta olan barış antlaşmalarıyla ilgili sorunların genel bir araştırmasının parçası olarak, Amerikalı uzmanlardan oluşan bir heyet görevlendirmişti. Bu heyetin görevleri arasında Osmanlı ile bir barış antlaşmasının

9 Ufuk Özcan, "Wilson Prensipleri Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 4, 1995, s. 39.

10 Özcan, A.g.m., ss. 39-42.

yapılabilirliği konusunu araştırmak da vardı. Sonuçta araştırma heyetinin sunduğu 22 Aralık 1917 tarihli rapora dayanılarak Osmanlı İmparatorluğunu ilgilendiren Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesi oluşturuldu. Bu raporun önerdiği tavsiyeler genel olarak ABD'nin Ortadoğu politikasının temeli oldu.¹¹

Osmanlı İmparatorluğunu doğrudan ilgilendiren on ikinci maddenin şekline bakıldığında belirtilen hususlar, Wilson'ın gizli antlaşmalarla öngörülen Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasına karşı olduğu izlenimi vermekteydi.¹² Ancak Paris Barış Konferansı öncesi prensiplere açıklık getirmek için hazırlanan Lippmann-Cobb Andırısında on ikinci madde ile ilgili açıklamalar bunun öyle olmadığını ortaya koydu. Andırının getirdiği açıklamalarla beraber on ikinci maddede yer alan: Anadolu'da nüfus çoğunluğu oluşturan bölgelerde Türklere egemenlik hakkı verilmesinin elzem olduğuna, fakat Rumların nüfusça çoğunlukta olmalarından dolayı kıyı bölgelerinde uluslararası bir denetimin tesis edilmesi gerektiğine, bu bölgelerin kesinlikle Yunanistan kontrolünde bir mandanın kurulması gerektiğine, Anadolu'da bütün mandater devletleri ilgilendirecek genel bir düzenleme, daha doğrusu kapitülasyonların tesis edilmesi gerektiğine ve bu düzenlemenin, Osmanlı İmparatorluğu'yla imzalanacak olan barış antlaşmasına ilave edilmesi gerektiğine yer verilmişti. Ayrıca, bu düzenleme ile azınlıklara verilecek haklar ve "açık kapı"¹³ prensibinin uygulanmasının güvencesinin sağlanması lüzumuna, Anadolu'da bulunan bütün demiryolu hatlarının uluslararası ticarete açık hale getirilmesi gerektiğine, Gayr-i Türk milletlere özerk gelişim imkanlarının sağlanacağıyla ilgili hükmün hayata geçirilmesindeki güçlüklerle de yer vermişti. Özerklik hususunda zaten daha önce de bir paylaşım yapılmasından dolayı geriye kalan bölgelere özerkliğin verilmeyeceği açık bir şekilde belirtilmişti. Çünkü Mezopotamya, Filistin ve Arabistan'ın İngiltere'nin mandater yönetimi tahtına gireceği, Suriye'nin (Sykes-Picot Antlaşmasına bağlı olarak) Fransa'nın idaresinde olacağı daha evvel belirlenmişti. Bu paylaşımlara ek olarak, kurulacak bir Ermenistan için Akdeniz'e ulaşmalarını mümkün kılacak bir liman verilmesi gerektiği ve Ermeni Devleti'nin korumasını temin edecek bir gücün belirlenmesi gerektiğine işaret edilmişti. On ikinci maddede dikkate değer bir diğer önemli mesele de Türkiye sınırları içinde bulunan Boğazlar hususuydu. Yapılan nihai düzenlemeyle; resmi olarak Türk sınırları dahilinde kalmakla beraber, İstanbul ve Boğazlar bölgesinde uluslararası bir denetim tesis edilecekti. Bu denetim kolektif olarak yapılabileceği gibi Milletler Cemiyetinin mandası olarak görevlendirilecek bir devlet tarafından da yönetilebilirdi.¹⁴ Başkan Wilson'ın on ikinci maddede Osmanlı egemenliği altındaki milletlerin adlarını da saymak istemiş olsa da

11 Paul C. Helmreich, *From Paris To Sevres*, Ohio State University Press, Ohio, 1974, s. 21.

12 Nuri Karakaş, "Osmanlı İmparatorluğunu Tasfiye Sürecinde Amerikan Politikası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt. 25, Sayı. 1, Temmuz 2010, s. 274.

13 Açık kapı kavramından kastedilen denizlerin serbestliği ve ticaret gemilerinin rahatça her yere girebilme özgürlüğüdür.

14 Boztaş, *A.g.m.*, s. 170.; Çetin, *A.g.t.*, ss. 18-19.

danışmanı Albay Mendell House bu girişimi doğru bulmadığını ifade etmiş ve engel olmuştu. Böylece Ermenilerin, Irak, Suriye, Filistin ve Arabistan'daki milletlerin adları maddede yer almamıştı.¹⁵

Wilson Prensiplerinin on dördüncü maddesinin gereği olarak Milletler Cemiyetinin kurulması öngörüliyordu. Bu madde ile bütün milletlerin ortak olacağı ve büyük güçlerle beraber uluslararası konular üzerine alınan kararlarda ortaklık gibi bir fikre varılabilir. Ancak esasında Milletler Cemiyetinin büyük güçler tarafından manipüle edilebileceği çok açıktı. Bütün dünya milletlerinin çıkarını gözetmek yerine başta ABD ve İngiltere gibi büyük güçlerin kendi çıkarlarını meşrulaştırma aracı olarak tasarlandığını söylemek mümkündür. Böylece çıkarı olan güçler, bizzat bütün dünya uluslarının desteğiyle kendi çıkarlarını uluslararası arenada meşru hale getirebileceklerdi. Böylece on dördüncü madde ile “*tüm devletlerin siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini güvence altına almak*” açıklamasında güdülmek istenen esas hedef, güçlü devletler arasında bir iş birliği sağlamanın zeminini yaratmaktı.¹⁶

Esasında Wilson, öne sürdüğü prensiplere dayanarak “*sınırların müdafaa edilemeyeceğini*” zaten biliyordu ve prensipleri böyle bir niyetle de ilan etmemişti. Wilson'ın yapmak istediği, Batı'nın görgüsüz ve vahşi sömürgecilik yöntemleriyle uygulamakta olduğu emperyalizmi 20. Yüzyılın şartlarına uyacak şekilde, liberal ve insani bir kılıfla yeniden tasarlamaktı. Bu bakımdan prensipler sadece emperyal politikalar için bir argümandan öteye gitmiyordu.¹⁷

2. Osmanlı Kamuoyunun Wilson Prensiplerine Bakışı

Büyük güçlerin aksine ABD, Osmanlı İmparatorluğuna hiçbir zaman savaş ilan etmemişti. Savaş ilanı için belli ölçüde kamuoyu ve Kongre desteği olmasına rağmen hem Wilson hem de Dışişleri Bakanlığı savaş önerisine şiddetle karşı çıkmıştı. Elbet bu karşı çıkışın birkaç nedeni vardı. Osmanlı İmparatorluğu hiçbir zaman ABD'yi Almanya ile savaşa sokan denizaltı batırmalarına benzer kışkırtıcı eylemlerde bulunmamıştı. Bunun ötesinde Amerikalı diplomatlar, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilan etmenin, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Alman nüfuzunun daha fazla artacağına inanıyorlardı. Dahası, ABD hiçbir zaman savaşta kendisini Ortadoğu cephesine dahil edecek herhangi bir eylemde bulunmayı düşünmedi. Ayrıca bir savaş ilanı Osmanlı'daki birçok Amerikan Eğitim kurumunun kapanmasına ve önemli mülklerine el konulmasına yol açabilirdi. Bu ise Amerikan misyoner kaynakları aracılığıyla Suriye ve Ermenilere ayda bir milyon dolara yaklaşan Amerikan yardımının kesileceği anlamına geliyordu.¹⁸

15 Erol, *a.g.e.*, s. 7.

16 Kaymaz, *A.g.m.*, ss. 153-156.

17 Kaymaz, *A.g.m.*, s. 156.

18 Helmreich, *A.g.e.*, s. 20.

ABD, Paris Barış Konferansına kadar vatandaşlarını koruma, ticari faaliyetlerinin zarar görmemesi ve Ermeni isyanlarıyla ilgili olarak Anadolu'da Hristiyanlara karşı yapıldığını iddia ettiği katliamları durdurmak gayesiyle, Osmanlı yönetimi üzerinde gerek Türk kara sularına savaş gemisi göndererek, gerekse diplomatik yönden baskı kurmaya çalışmış olsa da İngiltere ve Fransa gibi Osmanlı'ya karışmamıştı. Avrupalı büyük güçlerden farklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması veya toprak bütünlüğünün korunması, Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak veya nüfuz bölgesi talebi, Amerika'nın önemli dış politika hedefleri haline gelmedi. Zaten Osmanlı'nın Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile kalabalık ve geniş bir toprak parçasını kaybetmesi sonucunda hızlı bir dağılım sürecine girmesi, Amerika'nın Osmanlı'ya yönelik ilgisinin daha da azalmasına sebep olmuştu. Wilson'ın Başkan olarak 1912'de seçildikten hemen sonra yeni elçilerin belirlenmesi ve atamalarının gerçekleştirilmesi konusu görüşülürken danışmanı Albay Mendell House'un, Henry Morgenthau'yu Türkiye elçisi olarak önermesi üzerine Wilson'ın "*Türkiye yok ki, göndermeye ne ihtiyaç var*" şeklindeki cevabından da anlaşılacağı üzere Osmanlı İmparatorluğu artık ABD'nin gözünde tükenmiş bir imparatorluktu.¹⁹

Osmanlı İmparatorluğu ile ABD arasında Birinci Dünya Savaşı en önemli dönemeçti. 1914 yılı başında İtilaf ve İttifak devletlerinin sürtüşmesiyle karşılıklı savaşların patlak verdiği bir zamanda ABD adına elçilik yapan Henry Morgenthau'nun Babıali'ye karşı tarafsızlık statüsünün benzer şekilde devam ettireceklerini bildirmesi ile iki devlet arasındaki ilişkiler sürmeye devam etti. Ancak, 1917 yılının ilk çeyreğinde ABD'nin Almanya'ya karşı savaşa çağını ilan etmesiyle beraber Babıali, ABD ile olan münasebetlerini tamamıyla bitirme aşamasına geldi. Askeri sorumluluklarında özgür olmasına rağmen ABD gene de Ortadoğu bölgesinde savaş sürecinde ve sonrasında da Osmanlı ile çeşitli konularda ilişkilerini sürdürdü. 1917'de Anadolu sınırları dahilinde Protestan misyonerlerinden biri olan James L. Barton öncülüğünde, Amerikan Dışişleri Komisyonu bölgede kendi politik faaliyetlerini yürütmeyi sürdürdü. Hristiyan azınlıkların istikbali ve misyoner örgütlerinin daha sonradan Anadolu'da herhangi bir tehdide uğramaması amacıyla bölgedeki Ermenileri de kapsayacak şekilde James Borton ve onunla beraber hareket eden diğer misyonerler savaş sonrasında bile bölgede kalmaya devam edenler için koruma ve iache faaliyetlerini sürdürdüler.²⁰

ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu ile herhangi ciddi bir sorun yaşamaması ve Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa'ya nazaran yeni ve sicili temiz bir güç olması, ABD'yi Osmanlı kamuoyunun nazarında yükseltmişti.

Şüphesiz Mütareke Dönemi, Osmanlı kamuoyu yurttaşların siyasete katılımı, onların genel bilincindeki dönüşümleri ile bu dönüşümlere yön vermek ve kontrol altına almak çabaları bakımından hayli zengin bir dönemdi.

¹⁹ Karakaş, A.g.m., s. 271.

²⁰ Ömer Oğuzhan Dosti, *İstanbul'da Bir Amerikan Zirhlisi*, Zeus Kitapevi, İzmir, 2020, ss. 24-25.

Bu dönem bir tür devrim ve hararetli dönüşümler dönemi idi. Bu durumun Osmanlı kamuoyunun önemini açık bir şekilde gözler önüne sermekteydi. Bu zengin “*efkâr-ı umumiye*”nin ana enstrümanları; matbuat, fırka ve cemiyetler, Meclis-i Mebusan ve Ayan, şura ve kongreler, hoca ve talebeleri ile Darülfünun, sendikalar, işçi loncaları biçiminde sıralamak mümkündü. Bununla beraber Osmanlı kamuoyu, genel itibarıyla dünyadaki mevcut kamuoyunun bir parçasıydı. Özellikle de gazeteler vasıtasıyla dünya kamuoyunun yönelimlerini görmek ve takip etmek olanaklıydı. Gazeteler aracılığıyla Wilson gibi güçlü ve değerli bir figür, dünya kamuoyunu belirleyecek güçte olan gazeteler aracılığıyla Osmanlı kamuoyunda da ele alınmakta, onun liderlik imajını yeniden biçimlendirmekteydi. Bu kapsamda güçlü devletlere ve onların liderlerine ait imajlarda hızlı dönüşümler gözlemlenebilmekteydi. Basının etkisi ile Wilson, Osmanlı kamuoyunun önünde güçlü ve yaratıcı bir politik figür haline geldi. Mütarekeden sonra önde gelen İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçması ile birlikte, denilebilir ki ABD Başkanı Wilson, Osmanlı kamuoyunda siyasi bir kurtarıcı önder olarak tek başına bir müddet hâkim olmuştu. İşgal hareketlerine karşı silahlı direniş ve mücadeleye geçenler, dünya kamuoyunun önünde Osmanlıların hukukunu savunmak arzusunda olanlar düşüncelerini doğrudan Wilson’ın deklare ettiği prensiplere dayanarak meşruiyet kazandırmaya çalışmışlardı. “*Reis-i Cumhur Wilson*”, “*Wilson Prensipleri*”, “*kendi mukadderatını tayin*” ve “*milletler prensibi*” gibi yoğunlaştırılmış anlamlarla dolu kavramlar Wilson’ın hâkim imge haline gelmesini sağlamıştı. Wilson’ın imgesi, Wilson’ın hedeflerinden bağımsız hale gelmişti. Fakat yine de bu imge vasıtasıyla meşruluk iddia edilebilmekteydi. Osmanlı kamuoyunun bu hali, Mustafa Kemal Atatürk’ün kurtarıcı bir önder olarak Osmanlı toplumunun düşüncesinde yer edinmesine değin devam etmişti.²¹

Başkan Wilson, Osmanlı basınında gayet itibarlı bir yer edinmişti. Kasım 1918’de Anadolu’da Yenigün gazetesinde “*Amerika Reis-i Cumhurun Avrupa Seyahati: Wilson Nazariyatı Muvaffak Olacak Mı?*” başlıklı yazısında, ABD’nin savaşa memleket fethetmek veya bir kavmi ortadan kaldırmak maksadıyla girmedikini söylüyordu ve başkan Wilson’ın “*Avrupa harbine iştiraka sevk eden yegane sebep bir takım nazariyat-ı âliye*” olduğunu, “*istibdadın ref ve def’i, dünyanın demokratlaşması, küçük büyük her milletin istiklali olması*” arzusuyla ve “*Avrupa’da ve alelumum kürre-i arzda hak ve adaleti tesis kılmak*” maksadıyla bu savaşa müdahil olduğunu beyan ediyordu.²²

Sebilü’r Reşad’ta yayımlanan M. S. Tevfik imzalı yazıda da Papa’nın Wilson hakkındaki övücü sözlerine yer vermişti. Yazıda:

21 Sırrı Emrah Üçer, *Mütareke Döneminde Osmanlı Kamuoyunda Amerikan İmgesi ve Tesiri (Eylül 1918-Mayıs 1919)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, ss. 16-17.

22 “*Amerika Reis-i Cumhurun Avrupa Seyahati: Wilson Nazariyatı Tatbiki Muvaffak Olacak Mı?*”, *Anadolu’da Yenigün*, 24 Teşrinisani 1334 (4 Kasım 1918), Numara. 81.

“Wilson nereye gittiye kiminle görüşüp temasta bulunduysa, cümlesinin üzerinde efkariyle büyük bir tesir icra etmiş ve kendisinin hak ve hakikat taraftarı ve müdafî olduğunu göstermiştir... Papa cenaplarının bile sözlerine bakılırsa Mister Wilson bu asrın, bu zamanın en büyük adamıdır. Papa daha ilerilere giden Wilson’ı bir sünnet -aziz- derecesine çıkarmış ve bu asra (Wilson Asrı) denilmeye sezâ olduğunu da ilave etmiştir ki, bu kadar yüksek bir Nasraniyet makamının bu ana kadar hiçbir zamanda ve hiçbir kimse hakkında bu derece aşikâr ve riyadan muarra bir hüsn-ü şehadeti -daha doğrusu- senâ ve sitayîşi işitilmemiştir.” şeklinde yazıyordu.²³

Başkan Wilson’ın Avrupa seyahatinde İtalya Parlamentosunda yaptığı konuşmayı ele alan Akşam gazetesi, Wilson’ın Paris Barış Konferansında amacının *“bütün dünyada muhabbeti tesis”* edeceği, *“hakka, adalete, hürriyete yardım”* konusunda elinden gelenleri yapacağını ve *“beynelmilel bir yeni psikoloji tesis etmek ve bir yeni hava-i nesimi (atmosfer) yaratmak”* istediği yönündeki sözlerine yer veriyordu.²⁴ Yine Mayıs 1919’da Paris’te bulunduğu sırada yaptığı açıklamalara yer veriliyordu, Wilson’ın *“ifade ettiklerim benim şahsi düşüncelerim değildi, temsil ettiğim büyük kaomin düşüncesi olduğunu bildiğim şeyleri söyledim”* yönündeki sözleriyle, bütün fikirlerini Amerikan toplumuna dayandırarak meşrulaştırıyordu.²⁵

Ruşen Eşref (Ünaydın), *“İstanbul İçin”* başlığını taşıyan makalesinde Wilson’ın prensipleri üzerine şu görüşlerini ifade ediyordu:

*“Bir taraftan Rusların son galeyânı, harbden yorulmuş -kabahati kudretsizlikten ibaret birçok biçâre millet çocuğunun cesedi ve kanyıla beslemiş- Avrupa ülkelerinde bir bora çılgınlığıyla esip herkesi ürktüyor, titretiyor. Bir taraftan da Wilson yeni dünyadan ihtiyar kıtaya taze bir fikir getiriyor. Onun fikri nihilizm ile karışık lüzumundan fazla gürültülü bir istiklal fikri olmaktan çok hala istikbale girecek daha pratik, daha curcunastız, daha herkesin işine elverişli bir geçiş devresi fikridir. Her millet mukadderatına hâkim olacak, dini ve milliyeti her saldırdan uzak olarak serbest bulunacak... Eğer bu nazariye beşeriyet sürüsünün son cılız kuzularını yutmaya yeltenen sinsi ve ihtiyar kurt masalı değilse çok a’lâ, O vakit herkes ihtirasını bir tarafa gömüp bu yeni mefkurenin muzaffer olmasına çalışmalı...”*²⁶

Osmanlı kamuoyu özellikle Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesine güveniyordu. Henüz Mondros Mütarekesinin imzalanmadığı sırada, Osmanlı basınında, Türkiye geleceğini ve umudunu ABD’nin iradesine teslim etmişti. Osmanlı basınına göre; dünyada savak düşüncesinin ölmesi gerekiyordu. *“Wilson bu nazriyeyi buldu ve meşhur on dört maddelik umumi sulh teklifi ile harp fikrini öldürüyordu”* denildikten sonra, onun dünyaya daha yeni filizlenmiş

23 M. S. Tevfik, *“Wilson Prensipleri Revaç Bulabilecek Mi?”*, *Sebilü’r Reşad*, 13 Şubat 1335 (13 Şubat 1919), Cilt. 16, Sayı. 391.

24 *“Wilson ve Sulh”*, *Akşam*, 31 Teşrinievvel 1335 (31 Ekim 1919), Numara. 398.

25 *“Wilson Hürriyet Kahramanı: Çok Güzel Sözler, Fakat...”*, *Akşam*, 29 Mayıs 1335 (1919), Numara. 251.

26 Çetin, A.g.t., s. 27.

bir insanlık mefkuresi getirdiği inancı vardı. Vakit gazetesinde yer alan ve "Wilson Prensiplerine Dair Mühim İzahat" başlığını taşıyan makalede "cihana yeni bir hürriyet bahşeden" bir öğreti olduğu tanımlaması yapıyordu. Sadece İstanbul'daki bir kısım aydınlar değil, Anadolu'nun pek çok yöresinde vatanın kurtarılması için çabalayan aydınların içinden de Wilson Prensiplerini kurtuluş reçetesi olarak görülüyordu.²⁷ Ekim 1918 tarihli Akşam gazetesinde ise "Cihanda Hâkim Olacak Yeni Kaideler" başlığı altında Wilson'ın on dört maddesine ayrıntısıyla yer veriyor ve "Amerika ahalisi kendi kuvveti, ulvi gayesini, hakikatini, kendi adaletini tecrübe meydanına koymaya hazırdır" diyerek, Amerikan toplumunu yüceltiyordu.²⁸ Kasım 1918'de Anadolu'da Yenigün gazetesinde ise Wilson, büyük güçler arasında dominant bir lider olarak algılanmakta ve İtilaf devletlerinin on dört madde üzerinde henüz tam olarak görüş birliğine varmamalarına rağmen gazete, "ne olursa olsun Mösyö Wilson'ın" söylemlerinin varılacak barış görüşmelerinin "netice-i hakikiyesi" olarak görülmekteydi.²⁹

Akşam gazetesinden Necmettin Sadık, İttifak devletleri tarafından savaşın son bulması için tekliflerin Wilson'a yapılmasını, yapılacak barışın "Wilson Sulhu" olarak adlandırılacağına vurgu yapıyordu. Ona göre; Wilson'ın öteden beri savunduğu esaslara dayandırılacak bir barış yalnız Dünya Savaşına son verecek bir barış olmayacaktı. Bu barış, her şeyin ötesinde yarının dünyasına yeni bir şekil verecek, milletler yeni bir gelişim aşamasına doğru sürüklenecekti. Eskiden beri büyük gürültülerle ortaya atılan Milletler Cemiyeti fikri, eğer Wilson şartları aynen kabul edilirse ve dünyada uygulanma imkânı bulursa uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemin başlayacağına vurgu yapıyordu. Necmettin Sadık, bunlara ek olarak şunları söylüyordu:

*"Evvelce de söylediğimiz gibi, milliyet, istiklal, serbesti, inkişaf, hakimiyet-i milliye duyguları senelerden beri birçok muhtelif amillerin tesirati altında bütün milletlerin ruhunda kök salmaya başlamıştı. Bütün bu medeni ve insani sulh şartları ortaya atıldıktan sonra, sulha karşı en serkeş davranan milletlerin zihniyetinde tarz-ı hükümette büyük ve esaslı bir tahavvüller husule getirdi. Cihana hüküm olmaya başlayan demokrasi, sınıflar ve milletler arasında müsavat sözleri önüne gelen bendleri yıkan bir sel halini aldı ve nihayet (Wilson'ın) vecize ve sarih sözleri içinde herkesin kabul edeceği, en sonra kabule mecbur olacağı on dört maddelik beynelmil bir kanun-i siyasi mahiyetini kazandı."*³⁰

Necmettin Sadık'ın sözlerinden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı aydınlarının önemli bir kesimi Wilson'ın on dört maddesine sıkı sıkıya bel

27 Deniz Bilgen, "Wilson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansımaları", *Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 18, 1996, s. 124.

28 "Cihanda Hâkim Olacak Yeni Kaideler: Wilson'ın On Dört Maddesi", *Akşam*, 5 Teşrinievvel 1334 (5 Ekim 1918), Numara. 16.

29 L., "Wilson'ın Şartları ve İtilafiyun", *Anadolu'da Yenigün*, 10 Teşrinisani 1334 (10 Kasım 1918), Numara. 67.

30 Necmettin sadık, "Wilson Sulhu", *Akşam*, 6 Teşrinievvel 1334 (6 Ekim 1918), Numara. 17.

bağlamışlardı. Bunlardan Darülfünun eğitimcilerinden Ahmet Cevad, bazı aydınların “Wilson’a müracaatı yanlış bir hareket” olarak yorumlayan yazılar yazmasını eleştirmiştir. Ahmet Cevad’a göre; Wilson’a müracaat hiçbir şekilde bir siyasi suç değildi, aksine dört seneden beri devam eden yanlış siyasetin doğru ve uygun bir zemine oturmasını sağlayacaktı. Buna dayanarak da ABD’nin Osmanlı ile hiçbir zaman savaşa girmediğini ve Wilson’ın tecrübeli bürokratlarının sözlerine kulak vereceği ve Türkleri, müttefiki olan İtilaf devletlerinin ihtiraslarına kurban etmeyeceğini düşünüyordu. Ahmet Cevad, Amerikan halkının “Sakson ırkının en mefkureci, en beşeriyetçi ve en dindar mümessilleri” olduğuna inanırken Wilson için de “söylediği sözlerin eri olduğuna bütün ruhumla iman ediyorum” demektedir. Ahmet Cevad, Wilson’a müracaat için bazı şartlar öne sürüyordu:

“Fakat şu şart ile ki bize Wilson beyanatında ve iddia ettiği haklardan mahrum bıraktıracak hiçbir emrivaki ihdas edilmesin, herhangi bir vilayet ve eyaletimizin başka bir devletin hakimiyeti altına geçmesine razı olunmasın. Düşmanlarımız bizim de mukadderatımızın umumi sülh masasında müzakere edilmesine razı olmak şartıyla mütarekeye yanaşırlar, şimdi taht-ı işgalde olmayan herhangi bir kısım-ı vatanı hakimiyet-i katiyemizi imhaya talep olmazlar, Vatanımızın herhangi bir tarafını Bakan hükümetinden birinin işgal-i askerisi koymak cüretini iltizam etmezlerse, tek bir damla bile kan akmadan silahımızı teslim edelim. Boğazları da açalım. Fakat altı asırdan beri vatanımız olan mübarek toprakları şimdi de aman düşmanlarımıza teslim etmemizi şart koymasınlar.” Dedikten sonra “Dört seneden beri, heyhat! İsrâf ile akıtılan Türk kanı büsbütün kurumamıştır. İşte birkaç hafta daha Çatalca ile Çanakkale’yi müdafaa edecek vatan evladı hala vardır. Ancak birkaç hafta daha ne ki, bir taraftan Wilson Prensiplerinin yüklediği ve bizim seve seve ifa etmemiz lazım gelen vazifeleri ciddiyetle mevki-i icraya koymaya başlayalım. Diğer taraftan da yine Wilson’a, o alicenab mefkureciye müracaat” edelim diyordu.³¹

Başka bir yazısında da Ahmet Cevad, Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesini tercüme ederek, ayrıntılı bir şekilde bu madde hakkındaki yorumlarını dile getiriyordu. Ona göre, Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesi Türkiye’ye tıpkı İngiltere, Fransa ve ABD gibi vatanın bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığı veriyordu. Ancak bağımsızlığın temini için iki sorun gündeme geliyordu. Bunlardan birincisi Anadolu’da Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerin tespit edilmesi, ikincisi ise Türk hakimiyeti altında yaşayacak olan azınlıklara nasıl muamele edileceğiydi. Yazısının devamında, Osmanlı topraklarının Gayr-i Türk olarak tanımlanabilecek olan kısımlarının sadece Arap coğrafyası olduğunu vurguladıktan sonra geriye kalan bütün Osmanlı topraklarında Türklerin hâkim unsur olduğunu ve Türklerle beraber Ermeniler, Rumlar ve Musevilerin olduğunu söylüyordu. Ancak ne Rumların ne de Ermenilerin, her iki milliyetin bağımsızlık fikirlerinin olması ve bu konuda birtakım teşebbüslerin

31 Ahmed Cevad, “Atimiz İçin: Wilson Prensipleri”, *Akşam*, 22 Teşrinievvel 1334 (22 Ekim 1918), Numara. 33.

gerçekleşmesine rağmen bu düşünce ve eylemler azınlıktaydı. Ahmet Cevad'a göre, "Osmanlı Rumların atide Türkiye'den ayrılmak gayesini teklif eden hiçbir tarike-i siyasiyeleri yoktur", aynı şekilde "Türkiye dahilindeki Ermeniler aleni bir surette emeller izhar etmemektedirler. Bilakis bizimle beraber vatandaşa bir yaşayışa samimi telakki olunabilir" di. Sözlerinden de anlaşılacağı üzere Ahmet Cevad, Anadolu'da Türklerin hakimiyet-i milliyelerini esas alan bir fikri savunuyordu.³²

Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesine ve bu maddenin Osmanlı hakimiyeti altındaki milletler ile ilgili hükümleri üzerine Alemdar gazetesinde de "A. B." unvanıyla iki makale kaleme alınmıştı. Bu makalelerin ilkinde, gayrimüslimlerin Osmanlı İmparatorluğunun başlangıcından günümüze kadar olan durumlarına ve onların sorunlarına değinilmişti. Makalenin devamın A. B. Osmanlı'daki Gayrimüslimlerin mağdur olduklarını ancak bu mağduriyetlerinden bağımsız olarak, Gayrimüslimlerin hürriyet ve muhtariyet taleplerinin "bu asrın icabı" olduğunu söylüyordu ve Osmanlı yurttaşlarının bir arada ve özgür yaşamaları için asli unsur olan Türkler ile azınlık olarak gördüğü Gayrimüslimlerin eşit olması gerektiğini savunuyordu. Bu kapsamda mebus seçiminden ayanlara, vilayet meclislerinden belediye meclislerine kadar pek çok devlet kurumunda Türkler ile Gayrimüslimler arasındaki hukuki eşitliği sağlamak üzerine birtakım düşüncelerini ifade etmiştir.³³ İkinci makalede ise azınlıkların bağımsızlık ve özerklik iddialarının meşruiyetini tartışmaktadır. Ona göre, ortak vatanda hiçbir unsur ne çoğunluk ne de azınlık unsurları bir diğerinin aleyhinde çalışamazdı, her milliyetin özerkliği diğer milletin hukuk, hürriyet ve özerkliği ile sınırlıydı. "Şu halde her unsur, diğerinin hukuk-i muhtariyetine tecavüz etmemek şartıyla ne dereceye kadar hakimiyet-i milliyeye iştirak edebilirse o unsur o kadar hürriyetine sahip ve malik" tir, dedikten sonra "Osmanlı unsurlarının zir-i hakimiyetinde cem' edecek bir Osmanlılık cesime-i siyasiyesine ihtiyaç" olduğunu söylüyordu. Özet olarak, Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü ve azınlık sorunların çözümünü "heyet-i ictimaiye-i Osmaniyece Aorupai bir devlet teşekkülüne girmemiz ve teşkilat ve müessesat-ı siyasiye ve idariyemizi baştan başa asrileştirmemiz elzemdir" demektedir.³⁴

Ekim 1918'de Anadolu'da Yenigün gazetesi Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesinin tercümesini yaptıktan sonra Türklerin Paris Barış Konferansındaki hakları konusunda pek bir şey bilmelerini eleştirmekte ve bu konuda Türklerin, barış masasına otururken Türk milletinin haklarını ve istiklalini müdafaa etmek konusunda son derece donanımlı olunması gerektiğini vurgulamaktaydı. Gazeteye göre, bu asrın milletler asrı olduğu gün

32 Ahmet Cevad, "Atimiz İçin: İnhilal Eden Osmanlı İmparatorluğu, Doğacak Olan Yeni Türkiye", *Akşam*, 23 Teşrinievvel 1334 (23 Ekim 1918), Numara. 34.

33 A. B., "Reis Wilson'ın On İkinci Prensibi 1: Ekalliyet Unsurlarının Memleketimizde vaziyet-i Hukukiyeleri", *Alemdar*, 21 kanunuevvel 1334 (21 Aralık 1918), Numara. 8-1317.

34 A. B., "Reis Wilson'ın On İkinci Prensibi 2: Hürriyet ve Muhtariyet İddialarının Hadd-i Meşruiyeti ve derece-i Mesmu'iyeti", *Alemdar*, 28 kanunuevvel 1334 (18 Aralık 1918), Numara. 14-1324.

gibi ortaya çıkmıştı ve eğer Türkler kendi milliyetlerine sahip çıkmazlarsa “*Sulh Kongresinde toplanacak kavimler ve milletler arasında biz pek zavallı kalır ve belki de güneş kadar bahir olan haklarımızdan birçoğunu daha kayıp etmek felaketine uğrarız*” diyordu. Bu kapsamda gazete, Türk milletinin aydınlatılması meselesini kendisine bir misyon olarak üstlenmiş ve bu kapsamda başta Türk tarihi olmak üzere³⁵ Anadolu’nun Ermeni, Rumlar ve diğer milliyet unsurlarının hak iddia ettiği tartışmalı coğrafyaları üzerine “*Yeni Türkiye*” başlığı altında ve Wilson Prensipleri çerçevesinde yazılar yayımlanmaya başlamıştı. Bu yazılar Kasım 1918’den Şubat 1919 yılına kadar devam etti.³⁶

Osmanlı kamuoyuna yön veren önemli simalardan olan Yunus Nadi de Wilson Prensiplerinin ciddiye alınmaması için hiçbir sebebin olmadığını söylüyordu. “*Ya o esasları kabul etmeli, yahut zoraki bir hayatın er geç kaybolup parçalanacağı hakikati hesaba katmalı*” diyen Yunus Nadi, yeni dönemin artık milletler dönemi olduğunu ve Türkiye’nin artık buna göre bir yön tayin etmesi gerektiğini düşünüyordu. Ona göre, “*Umumi Harbin umumi sulhu için ortaya prensipler koymuş olan Cemahir-i Müttefike-i Amerika Reisi Mösyö Wilson’ın Türkiye’den çıkacak bir sedaya istima’ ve telakkiye, sonra da belki tebliğ ve teyide en salahiyyettar bir zat addedilmiş olmasında*” bir fazlalık veya eksiklik değildi.³⁷ Ancak İzmir’in işgalinden iki ay önce Yunus Nadi’nin Başkan Wilson konusundaki düşünceleri değişime uğradı ve ilerleyen süreç içinde Wilson’ın ortaya attığı prensipleri yerine getirmek konusunda iradesini ortaya koymadığını düşünmeye başlamıştı.³⁸

Yunan işgali tehlikesinin giderek büyüdüğü bir dönemde Anadolu’da merkezi bir otoritenin bulunmaması Wilson Prensiplerine bağlılığı daha da arttırmaktaydı. Bundan dolayı Manisa’da “*Wilson*” ismiyle prensiplerin savunuculuğunu üstlenen bir gazete çıkarılması dikkati çekiyordu. Gazete kendi maksadını ilk sayısındaki kısa bir başyazı ile ifade ediyordu. “*Gazetemizin Meslek ve Gayesi*” başlıklı yazıda, ilk olarak gazetenin fikir açısından “*tamamen hür ve müstakil*” olduğu belirtildikten sonra, herhangi bir siyasi örgütün veya partinin “*boyunduruğu altında*” olmadığı vurgulanıyordu. İnsanlık hukukunun koruyucusu olarak görülen Wilson’ın, beşeriyet ve ulusçuluk prensiplerini benimsemiş bir lider olarak, vatanın kurtuluşu için çabaladığı belirtiliyordu. Gazetenin yayın maksadının Wilson Prensiplerini yaymak olduğunu, başka bir haberdeki şu ifadelerde görülmüyordu. “*Biz Mister Wilson’ın tezkir-i nam-ı*

35 “Wilson Esasatına Göre Yeni Türkiye 1”, *Anadolu’da Yenigün*, 22 Teşrinievvel 1334 (22 Ekim 1918), Numara: 48; “Wilson Esasatına Göre Yeni Türkiye 2”, *Anadolu’da Yenigün*, 24 Teşrinievvel 1334 (24 Ekim 1918), Numara: 50.

36 “Yeni Türkiye: Anadolu’da Türkler Hakkında İktitafat”, *Anadolu’da Yenigün*, 9 Teşrinisani 1334 (9 Kasım 1918), Numara: 66. Bu yazı dizisinin son makalesi ise; Yeni Türkiye: Wilayat-ı Şarkiyemizden Mamüratı’l aziz”, *Anadolu’da Yenigün*, 25 Şubat 1335 (25 Şubat 1919), Numara: 173.

37 Yunus Nadi, “Wilson prensiplerine Göre: Yeni Türkiye”, *Anadolu’da Yenigün*, 8 Kanunuevvel 1334 (8 Aralık 1918), Numara: 95.

38 Bilgen, A.g.m., 1996, s. 130.

muhteremi için gazetemizin ismini Wilson tesmiye ettik ve isminin bâlâsını Sorbon Darülfünunu'nda irad eylediği mühim nutuklarının bazı parçalarıyla ve resmiyle tezyin eyledik” demektedir.³⁹

Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesi, ulusların kaderlerini kendilerinin tayin etmesi, self-determinasyon prensibini düzenleyen beşinci madde ile beraber düşünüldüğünde, bütün Ortadoğu milletlerinin bağımsız bir şekilde gelişmelerinin mümkün olacağı izlenimi veriyordu. Bu ilkeler, Wilson'ın Ortadoğu milletleri beyninde sağlam bir güven ve itibar kazanmasını sağlamıştı. Wilson'ın ilkelerine bel bağlayanlar arasında hatırı sayılır miktarda Osmanlı bürokratu ve aydını vardı. Bunların bir kısmı, “*Türk olmayan milletlere özerk bir gelişim imkanının tanınması*” ifadesini kendi bakış açılarıyla değerlendirerek, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan Arap memleketlerinin özerkliklerinin kabul edilmesiyle yetinilebileceği, daha doğrusu, İmparatorluğun Dünya Savaşı öncesinde mevcut olan toprak bütünlüğünün hala muhafaza edilebileceği düşüncesine kendilerini kaptırmışlardı.⁴⁰

Her ne kadar Osmanlı kamuoyunda Wilson Prensiplerine karşı olumlu bir tutum mevcut ise de kısmen eleştirel yaklaşımlar da mevcuttu. Wilson Prensiplerine temkinli ve eleştirel yaklaşan gazetelerin başında Sebilü'r-Reşad dikkati çekmektedir. Bu gazetede Wilson Prensipleriyle ilgili görüşlerini dile getiren S. M. Tevfik, prensiplerin bütün dünyada büyük ilgi gördüğünü kabul etmekteydi ve Wilson Prensiplerinin silahsızlanma ile ilgili maddesine atıfta bulunarak mağlup devletlerin silahsızlandırılmasına karşı İngiltere ve ABD gibi muzaffer devletlerin de mevcut silahlarının yanında donanmalarını daha fazla güçlendirdiklerinden yakınmaktaydı. Buna dayanarak Başkan Wilson'ın açık bir şekilde vurguladığı prensiplerini, bizzat kendisinin çiğnediğini söylemekteydi. Bundan başka Paris Barış Konferansında geçen müzakerelerden, Milletler Cemiyetinin yalnız Avrupa milletlerine hizmet edeceği iddiasında bulunmaktaydı. Nitekim daha sonra anlaşıldığı gibi gerçekten de Milletler Cemiyeti büyük güçlerin çıkarlarına hizmet eden bir kurum olarak tasarlandı. Paris Barış Konferansı üzerine de görüşlerini dile getiren S. M. Tevfik, konferansın uluslararası sorunların çözümünde adilane bir tutum sergilememesi ve büyük güçlerin çıkarlarına hizmet edecek yönde kararlar alması halinde milletler arasında daha fazla düşmanlıklar doğuracağını ifade etmekteydi ve bu konuda Papa'nın; “*Sulh Konferansı akvam-ı cihan arasında atiyen daha fena bir hiss-i kin ve intikam uyandırmaya çalışmamalı ve bu noktaya pek ziyade dikkat ve ümit ve ehemmiyet verilmelidir*” yönündeki sözlerine atıfta bulunmuştur.⁴¹

39 Nejdet Bilgi, “Wilson Prensiplerinin Taşrada Küçük Bir Yansıması: Wilson Gazetesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt. 33, Sayı. 1, 2018, s. 2-6.

40 Kaymaz, A.g.m., s. 154.

41 S. M. Tevfik, “Wilson Prensipleri Revaç Bulabilecek Mi?”, *Sebilü'r-Reşad*, 13 Şubat 1335 (13 Şubat 1919), Cilt. 16, Numara. 391.

Ekim 1918'de Sebilü'r-Reşad'ta yer alan başka bir makalede de Wilson Prensiplerinin görünürde bütün dünya milletlerinin çıkarlarını gözettiği ve dünyaya ebedi barışı getireceği fikrine varılabileceğini ancak esasen İngilizlerin çıkarlarına aykırı olduğu için prensiplerin hayata geçmesinin son derece güç olduğu üzerine durulmuştur. Makalede şöyle deniliyordu:

“Öyle zannedilir ki İngiltere devleti bu harb-i cihanşümül neticesinde düşmanlarına, rakiplerine, davacılarına karşı ihriâz-ı tevvafuk edip galip ve muzaffer bir turla çıktıktan sonra, Wilson desatirine riayet edecek, o düsturların ahkamına sadık kalacak da netice olarak bir taraftan Mısır'da, Suriye'de Filistin'de, Hicaz'da Irak'ta, Kuveyt'te, Umman sevahilinde; diğer cihetten Kafkasya'da, Türkistan'da, İran'da, Afganistan'da hür serbest ve müstakil teşkil edecek hükümetlerin hukuk-i milliye ve siyasiyelerini tasdik eyleyecek ve kendilerine artık hiç ilişmeyecektir... Esasen İngiltere'ye karşı bundan böyle rekabet edecek ve hususiyle onunla alem-i siyasette boy ölçüşecek güçlü bir Almanya yahut zi-nüfuz bir Osmanlı devleti kalmayacak olursa, Tabiiyet-i eşya hükmünce İngilizlerin nüfuzu Şark'ta ister istemez ilerleyecek ve günün birinde hakiki cihan fermânfermâlîği İngiltere'ye nasip olacaktır... Acaba Mister Wilson cenapları, o zaman akvam ve mil-i sagirenin hukuk-i sarihe-i milliye ve esasiyelerini ne ile siyanet edebilir? Hangi kuvvet ve kudret İngiltere'nin bu esasat ve desatire serfuru etmesini temin edebilir?”

Makale devamında, Wilson Prensiplerinin İngilizlerin ekmeğine yağ süreceği ve bu durumu yakında Başkan Wilson'ın kendisinin de anlayacağını iddia ediyordu.⁴²

Mustafa Kemal Atatürk de Wilson'ın self-determinasyon konusundaki ilk orijinal görüşlerinden uzaklaştığına vurgu yapıyordu; *“... hakikatte Wilson Prensipleriyle beraber, sahneden çekilmiş ve aksam-ı memalik-i Osmaniye'nin, Suriye'de, Filistin'de, Irak'ta İzmir'de Adana'da ve her yerde işgaline seyirci bulunmuyor muydu?”* demektedir. Bununla beraber Atatürk, savaşta yenilgiye uğramış ve ağır bir ateşkes antlaşmasına boyun eğmiş görünen Osmanlı İmparatorluğu'nun, Wilson'ın deklare ettiği prensipleri *“gönül okşayıcı manzara-i serabiyle bir zaman”*⁴³ oyalandığını belirtmekte ve *“hakikaten kabul edilecek bir prensiptir”* ifadesini kullananmış ve Wilson prensiplerinin nasıl çıkarlara dayalı olarak amacından saptırıldığını ifade etmekteydi:

“Görülüyor ki efendiler! İtilaf devletleri iki noktada hânis bulunuyorlar. Birincisi; Wilson Prensiplerini, Versay Konferansı'nda kabul ve ilan ettiler. Halbuki fiili hareketleriyle Wilson Prensiplerini, Türkiye'nin hayat ve mukadderatını zâmm ve kâfil olan on ikinci maddeyi nazar-ı dikkatten dâr tuttular. İkincisi; şeref ve namusları üzerine imza etmiş oldukları mütarekenamenin hiçbir noktasına riayet etmedikten başka on ikinci maddenin ahkamına muhalif olmak üzere devletimizi manda altına almak ve hatta büsbütün inkisama uğratmak kararına kadar ileri gittiler.”

42 “Wilson Nazariyesi ve İslam Alemi”, *Sebilü'r-Reşad*, 17 Teşrinievvel 1334 (7 Ekim 1918), Cilt. 15, Numara. 374.

43 M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 358.

Görülüyor ki, Atatürk de müttefiklerce, Türklerin geleceğini güvence altına alacak olan Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesinin uygulanmasından kaçınıldığını ifade ediyordu.⁴⁴

Böylece Osmanlı aydınları, Mütareke Döneminde ABD'nin etkisinin en önemli taşıyıcısı ve yeniden üreticisi olmuşlardır. Aydınların Wilson Prensiplerini referans almalarının sebebi, talep ettikleri şeyleri evrensel realiteye ve kabul edilebilirlik temeline oturtmak istemeleriydi. ABD'nin Avrupalı gülerin nüfuz alanı oluşturma ve ilhak etmeye bağlı gelişen klasik emperyalizm politikasına karşı bir tutum sergilemesi, Çin ve Osmanlı gibi imparatorlukların siyasi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü kabul etmeyi ve diğer taraftan her emperyalist gücün eşit şartlar gözetilerek taraf olabileceği serbest ticaret antlaşmalarıyla bu güçlerin beynelmil el kapitalist sisteme katılımını öngören "açık kapı politikasını" dış dış siyasette temel dayanak olarak görmeleri ile Osmanlı aydınlarının siyasi bağımsızlık ile mevcut toprak bütünlüğünün korunması arzuları ve kapitalist Türk kesimini kalkındırmak amacıyla ekonomik ve teknik zeminde ülkeye yabancı sermayenin alınmasını konusundaki olumlu tavırları arasında bir uyum söz konusuydu. Böylece bu dönemde ABD, Osmanlı aydınları tarafından, sömürü altına girmeden iş birliğine gidilebilecek yegâne büyük kuvvet olarak görülüyordu.⁴⁵

3. Wilson Prensipleri Cemiyeti ve Amacı

Mondros Ateşkes Anlaşmasının Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhinde olacak tarzda sonuçlanmasının, işgale uğramış İstanbul'daki bazı aydınlarında yarattığı özgüven problemi, onları ruhsal bir bunalıma sokmakla kalmamış, iç çöküntüsüne sürüklemiş, ümitsizliğe düşürmüştü. Devletin kurtuluşu için sayısız fikrin havada uçtuğu bir dönemde aydınlardan bazıları, büyük devletlerden birinin mandası olmayı tek kurtuluş çaresi olarak görüyorlardı. Mütarekenin kaotik fikir ortamında İstanbul'da, çok kısa sürede gösterişli isimler ve programlarla gerçeklikten ve sağlam bir düşünceden mahrum pek çok cemiyet ve fırkalar kurulmuştu. Kurucularının ve üyelerinin çoğu gazete başyazarı olan Wilson Prensipleri Cemiyeti, kendi kuruluşunu 4 Aralık 1918'de kamuoyuna duyurdu. Bu Cemiyetin kurucu şahsiyetleri, Halide Edip Adıvar, Celaleddin Muhtar Özden, Ali Kemal ve Hüseyin Avni Beylerdi.⁴⁶

Halide Edip'in aktardığı gibi, iki ay gibi kısa bir zaman zarfında tümenden yok olan bu cemiyetin değeri, bir tarafta Ali Kemal ve Refik Halit, diğer tarafta Yunus Nadi, Ahmet Emin, H. Edip gibi aydınların bu cemiyetin çatısı altında nasıl bir görüşle ve ne tür bir umutlarla toplanmış olduklarını göstermesi bakımından önemliydi.⁴⁷

44 M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 1181.

45 Üçer, *A.g.t.*, ss. 204-205.

46 Çetin, *A.g.t.*, s. 39-41.

47 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, Cem Yayınevi, 1992, s. 117.

Cemiyetinin beyannamesi genel olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Birinci kısım, Osmanlı'nın uzmanlığa dayalı bir hükümet sisteminin yaratılması, sağlam ve doğru bir temelde gelişmesini talep ediyordu. Osmanlı'nın dünyada itibarlı bir mevkiye ulaşmasını buna bağlıyorlardı. İkinci kısım, Osmanlı'da devletin yapısında millet ve din arasındaki sınırların tümden ortadan kaldırılması ve tüm yurttaşların güven ve mutluluğunu temin edecek bir ortamın yaratılmasını hedefliyordu. Wilson Prensipleri Cemiyeti, bu kapsamda ABD'nin desteğinin alınmasına taraftardı ve ABD devlet sisteminde var olduğuna emin buldukları kozmopolit yönetim ve eşitlik düşüncesinin Osmanlı'da uygulanmasını istedikleri görülmektedir. Cemiyet beyannamesinde denildiği üzere, ABD'nin yardımıyla, "terbiye ve irşad sistemi" en az on beş, en çok yirmi beş yıl sürecek. Bu süre bittikten sonra, ABD Anadolu'dan çıkıp gidecek ve arkalarında özgür, güçlü, müreffeh, medeni ve bütün etnik unsurları ortak değerlere sahip bir Osmanlı bırakacaktı. Esas olarak, Wilson Prensipleri Cemiyetinin temel kuruluş amacı ve gerçekleşmesini istediği şey buydu.⁴⁸

Cemiyet'in üyeleri 5 Aralık 1918 tarihinde İngilizce olarak hazırlanmış bir tezkereyi Wilson'a, Fransızca kaleme alınmış bir mektupla da İtilaf devletlerine çağrıda bulundular. İtilaf güçlerine iletilen mektupta kısaca şu ifadeler yer veriliyordu; "beynelmilel bir idarenin kısa olacağını" ifade ettikten hemen sonra "Wilson prensiplerine uygun bir şekilde Türkiye'yi medeni uluslar gibi yirminci yüzyıla uyumlu bir şekilde aynı seviyede tutacak bir reform komisyonunun oluşturulmasını" Başkan Wilson'dan istediklerini yazıyor ve ABD'den güzel bir cevap alınması amacıyla İngiltere'nin aracılık yapmasını istiyorlardı. Başkan Wilson'a gönderilen tezkerede de bu vatansever ve aydınları kendi milletlerini "süresi belli bir zaman için muktedir devlet işlerini iyi bilen yabancı bir idarenin yol göstericiliğine ihtiyacı olduğu", düşüncesini benimsedikleri ifade edilmekteydi. Tezkerede daha sonra şu ifadeler geliyordu; "Bizim istediğimiz nihai istiklalimizi tehdit edecek bir vasilik olmayıp geri kalmış insanları belli bir süre eğittikten sonra şerefli bir mevkiye yükselterek onlara milletler dünyasında bir yer verilmesidir." Bu ifadelerle vasilik istenmediği belirtiliyordu. Fakat bu yol göstericilik sözünün ifadesinin başka hiçbir anlam taşımadığı tezkerenin içeriğinden bariz bir şekilde anlaşılıyordu.⁴⁹

Üyelerinin önemli bir kısmı gazeteci olan cemiyet, kısa sürede Osmanlı kamuoyunda yankı buldu. Mustafa Kemal Atatürk ile birlikte arkadaşlarının çıkarmış olduğu gazetesi olan Minber, Wilson Prensipleri Cemiyeti'ne karşı eleştirel bir duruş sergiledi. İlginç olan şey, gazetede Wilson Prensiplerine yönelik yazılan iki yazıdan birini kaleme alan İsmail Hami, daha sonra Sivas Kongresi'nde ateşli bir şekilde ABD mandasını savunuculuğunu yapacaktı. İsmail Hami, Cemiyeti, "temelsiz bir bina" olarak tanımlıyor ve programının ancak barış görüşmeleri yapıldıktan sonra dikkate değer bir niteliğe kavuşacağını belirtiyor.

48 Erol, A.g.e., ss. 38-41.

49 A.g.e., ss. 39-40.

Galip devletlerin bir olupbittisine karşı ancak ve ancak ulusal vicdandan doğup gelişen taleplerle çıkabileceğini, bunu mümkün kılmak için de barış koşullarını tespit edecek komisyonda, basın mensuplarından, mebuslardan ve toplumun aydınlarından temsilcilerin de yer alması bulunması gerektiği düşüncesindeydi. Minberde yer alan diğer yazı ise anonim yani imzasız bir başmakale olup, “*Avrupa Rekabeti Karşısında Amerika'ya İltica Doğru Mudur?*” adıyla yayımlanmıştı. Bu makaleye göre, ABD'nin Uzak Doğu coğrafyasında göz ardı edilemeyecek kadar büyük iktisadi menfaatleri söz konusuydu. ABD, savaşın getirdiği tüm nimetlere tek başına hükmedemeyeceğine göre, Uzak Doğu'daki önemli menfaatlerini bırakarak “*Türkiye'nin kendisine vereceği menafi*” ile yetinmesi mümkün değildi. Üstelik iktisadi menfaatlerden ya da “*mülkümüzden*” vereceğimiz herhangi bir tavizi istemekte ABD bir dakika bile gecikmezdi. Siyasal denge zemininde varlığını sürdürecektir hükümetler, özellikle şu anki gibi karışık dönemlerde hiçbir tarafa meyletmezdi. Ülkenin üretim mekanizmalarına işlerlik kazandırmak ve idare yapısını tesis etmek için gelişmiş ülkelerden bir bir faydalanılmalıydı. Görüldüğü üzere Minber'in Wilson Prensiplerine karşı gösterdiği tepkisi çok aşırı değildi. Ancak cemiyete karşı açık bir şekilde olumsuz bir tavır takınmıştı.⁵⁰

Wilson Prensipleri Cemiyetine karşı Osmanlı kamuoyunda yapılan eleştirilere karşılık veren Yunus Nadi, bazı kimselerin “*Amerikan müdahalesi istemeye hazırlanıyorlarmış*” ve hatta “*ağızdan ağıza nakl oluna oluna mesele-i memleketin içinde muhtelif müdahale taraftarları bulunduğu rivayetlerine kadar çıkmış*” ve “*güya bazı kimseler İngiliz müdahalesini, diğer bazıları Amerikan müdahalesini*” istediği yönündeki iddiaları eleştiriyordu. Bu iddialara cevap olarak Yunus Nadi; “*Politika ihtirasları ile zaman zaman güne gün acayip ve garip şekiller alabilen bazı münasebetsiz neşriyate rağmen biz şundan en kat'i suretle eminiz ki memleketimizin ecnebi müdahale ve tahakkümü altına girmesini isteyecek tek Türk bulunamaz*” diyordu. Bu sözlere ilave olarak “*Cemiyetin hürriyet ve istiklalimizi tahlis ve i'lâya matuf olan maksadı bilhassa efkâr-ı umumiyemizden göreceği hüsn-i telakki ve müzaheret ile yürüyecek ve muvaffak olabileceğini*” söylüyordu.⁵¹

Wilson Prensipleri Cemiyeti; savaş sonunda ülkede kısa bir süre de olsa etkili olmuş hatta etkisi taşraya da yansımış ve Manisa'da “*Vilson*” isimli bir derginin çıkmasına da vesile olmuşsa da⁵² yine de Wilson Prensipleri Cemiyeti, kuruluşundan iki ay sonra kapanmıştı. Halide Edip'in de dediği gibi Cemiyet, tamamen kapanmış olsa da fikirleri varlığını sürdürmüş ve başta toplumun elitleri olmak üzere pek çok aydın arasında yine taraftar bulmaya devam etti. Öyle ki kapanmasından sonraki aylarda Amerikan mandası basında, siyasi buluşmalarda, açık bir şekilde savunulmaya başlanmıştı. İşgallerin başlaması ve bu esnada İzmir'e Yunanların askerlerini çıkarması, Osmanlı'nın İtilaf güçleri

50 Akşin, A.g.e., s. 123.

51 Yunus Nadi, Wilson Prensiplerine Göre: Yeni Türkiye”, *Anadolu'da Yenigün*, 8 Kanunuevvel 1334 (8 Aralık 1918), Numara. 95.

52 Nejdet Bilgi; “Wilson Prensipleri'nin Taşrada Küçük Bir Yansıması: Vilson Gazetesi” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII/1, 2018.

tarafından kesin olarak gözden çıkarılacağı ve parçalanacağı düşüncesini kamuoyunda güçlendirmişti. Şunun da bilinmesi gerekiyor ki Osmanlı aydınları arasında her ne kadar fikir ve görüş ayrılıkları varsa da bütün aydınlar tek bir noktada, Osmanlının toprak bütünlüğünü sağlamak ve onu kurtarmak, gayesinde birleşiyorlardı. Bunun içindir ki o dönemin şartları dahilinde, aydınların kanaatine göre ancak bir tek kurtuluş yolu var ki o da manda yönetim biçimini kabul etmektir. Mandanın fikrine karşı olanlar dahi ülkenin kurtuluşu için başka bir yol ve yöntem düşünmekten aciz kalmışlardı. Yalnız Mustafa Kemal Atatürk ve ona yakın birkaç arkadaşı manda konusunda çok farklı bir görüşe sahipti.⁵³

4. Amerikan Mandası Meselesi

Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği konusunda ortaya atılmış olan çeşitli çözüm önerilerinden birisi ABD yardımının sağlanması ve sonuç olarak ABD mandasının benimsenmesi idi. Özellikle savunucularının büyük bir kısmı İstanbul'da toplanmış olan aydınların oluşturduğu ABD mandası düşünün yanında, İngiliz mandasını savunanlar da görülüyordu. Fakat Osmanlı basınında en çok tartışılan, taraftar toplamış olan ve savunucuları bakımından da daha geniş bir çevreyi kapsayan manda düşüncesi ABD mandasıydı. Osmanlı basınında yer alan dış haberler arasında ABD'nin Osmanlı'nın bir kısmı veya bütünü üzerinde manda kabul edip etmeyeceği konusundaki yoğun olarak görülmekteydi. ABD'nin Osmanlı mandasını kabul edip etmeyeceği konusundaki düşünceleri 1919 yılı sonlarında bile net bir biçimde açıklığa kavuşmamıştı. Bundan dolayı ABD mandası, Paris Konferansı'nda Türklerle yapılacak barışın şartları üzerinde uzlaşma sağlama ve netleştirmesinin önemli ölçüde gecikmesinin nedeni olmuştu.⁵⁴

Bazı Osmanlı aydınlarının fikirlerini dayandırdıkları Wilson Prensipleri, Türklere çoğunlukta oldukları Anadolu toprakları üzerinde bir yönetim kurma imkânı veriyordu, fakat benzer şekilde Rumlara ve Ermenilere de devletlerini kurma ve özgür gelişme imkânı veriyordu. Wilson'ın prensiplerine göre, zayıf ve güçsüz devletlerin de bağımsızlığı kabul edilecek, fakat henüz kendilerini yönetecek vaziyette olmadıklarından bu vaziyete ulaşıncaya kadar, Milletler Cemiyeti'nin yetkisiyle belirleyeceği devletlerin mandası, yani sorumluluğu ve yol göstericiliğinde varlıklarını sürdüreceklerdi. Wilson üzerinde uzlaşma sağlanan bu sistemin, Osmanlı'dan ayrılmak isteyen uluslara da uygulanmasını arzuluyordu. Bu proje, Osmanlı aydınları tarafından iyi anlaşılmadığından dolayı bazı Osmanlı aydınları arasında hala ABD'den yana tavırların yoğun olması ve umutlarını daha ileriye taşıyarak, Osmanlı'nın bir ABD mandası olması

53 Erol, A.g.e., ss. 47-53.

54 Öztoprak, A.g.m., s. 39.

yönündeki düşünce hâkim hale geldi ve manda fikrini Osmanlı kamuoyuna mal etme çabaları oldu.⁵⁵

ABD mandasını savunan öncülerden biri Vakit gazetesi başyazarı Ahmet Emin (Yalman) idi. Aralık 1918'in aralık ayında Vakit gazetesinde çıkan bir başyazısında: *"devletin hukuk-i istiklaline kesinlikle hâlel vermemek ve bir ecnebi devletin himaye ve mukarebesi şeklini tazammun etmek şartıyla memleketimize ecnebi heyet-i ıslahiyelerin davet edilmesinin"* en uygun doğru yaklaşım olduğunu ve bunun kabul edilmesini öneriyordu. İslahat için gelecek heyetlerinin Amerikan uzmanlarından oluşmasını ve bunun nedenlerini açıkladıktan sonra bu heyetlerin çalışmaya başlamalarıyla beraber bağımsızlığımızı ve izzetinefsimizi dış tecavüzlerden koruyabileceğimizi yazıyordu. Ahmet Emin Yalman'ın bu makalesinin yayımlanmasından birkaç gün sonra Wilson Prensipleri Cemiyetinin beyanamesi Osmanlı basınında yer bulmuştu.⁵⁶ Yalman başka yazılarında da ABD mandasını savunmuştu. *"Türkiye bağımsız olarak yaşayamaz. Üzerinde yabancı bir idarenin baskısı lazımdır"* dedikten sonra bu yabancı idare için ABD'yi önermekteydi.⁵⁷

Sonradan Milli Mücadelede önemli roller üstlenecek olan Bekir Sami Bey de Amasya'dan Atatürk'e gönderdiği bir tel yazısında manda konusundaki fikirlerini açıklıyordu; *"... mülki bütünlüğümüzü temin edecek mandaterlik elbette müreccahtır. Memalik-i Osmaniye'nin cümlesine şamil meşrutiyetimiz ve hariçte temsil hakkımız baki kalmak şartıyla bir müddet-i muayyen için Amerikan mandaterliğini talep etmeyi milletimiz için en nafi bir hal şekli olarak kabul ediyorum..."* demektedir. Aynı şekilde Halide Edip Adıvar da Ağustos 1919'da Atatürk'e yolladığı bir mektupta:

"Biz İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye hudutlarına şamil olmak üzere muvakkat bir Amerikan mandasını ehveni şer olarak görüyoruz. Sebeplerimiz şunlardır: 1) Aramızdaki herhangi şerait hakkında Hristiyan azınlıklar kalacaktır. Bunlar hem Osmanlı tebaası hukukundan istifade edecekler hem de hariçte bir Avrupa devletine dayanarak şuriş çıkaracaklar, mütemadi müdahalelere sebebiyet verecekler, zaten suri olan istiklalimizden, azınlıklar namına her sene parça parça kaybedeceğiz. Muntazam bir hükümet ve asri bir idare tesis için Patrikhanenin siyasi imtiyazları, azınlıkların kuvvetli devletler vasıtasıyla, mütemadi tehdidi ortadan kalkmalıdır. Küçük ve zayıf bir Türkiye bunu yapamayacaktır. 2) Birbirini infa eden menfaat, hırsızlık veyahut sergüzeşt ve şöhret namına yaşayanların hırslarını tatmin eden hükümet nazariyesi yerine milletin refah ve inkişafını temin, halkı, köyleri, sıhhati ve zihniyetiyle asri bir halk haline koyacak bir hükümet nazariyesine ve tatbikatına ihtiyacımız var. Bunda lazım olan para, ihtisas ve kudrete sahip değiliz... Amerika bu hususta çok işimize geliyor. On beş, yirmi sene zahmet çektikten sonra yeni bir Türkiye'yi... ancak yeni dünyanın kabiliyeti vücuda getirebilir. 3) Harici rekabetleri ve kuvvetleri memleketimizden uzaklaştıracak

55 Bilgen, A.g.m., s. 130.

56 Erol, A.g.e., s. 36.

57 Akşin, A.g.e., s. 32.

bir desteğe ihtiyacımız var. Bunu ancak Avrupa haricinde ve Avrupa'dan daha kuvvetli bir elde bulabiliriz. 4) Bugünkü emrivakiler kalkmak ve süratle davamızı dünyaya karşı müdafaa edebilmek için lazım gelen kuvvete haiz bir devletin müzaheretini istemek lazımdır..." diyordu.

Ancak Atatürk ne Bekir Sami Bey ne de Halide Edip'in bu görüşlerine katılıyordu. Atatürk, bu görüşlerin aksi yönünde düşünüyordu.⁵⁸

Wilson, başlangıçta Anadolu'nun doğusunda bir Ermeni devletini yaratmak gibi birtakım sebeplerden dolayı Osmanlı topraklarına Haziran 1919'da Henry Churchill King ve Charles Richard Crane başında olduğu bir heyet göndermişti. Heyet görevleri kapsamında bazı bazı Osmanlı fırka ve cemiyetleriyle de görüşmeler yapmıştı. Bu görüşmelerde Sulh ve Semalet-i Osmaniye Fırkası, Amerikan heyetine manda düşüncesine karşı olduklarını ve prensiplere dayanarak istiklal talep ettiklerini kesin bir ifadeyle dile getirmişti. Bununla beraber Hürriyet ve İtilaf Fırkası da benzer şekilde Osmanlı'nın yine Wilson Prensipleri çerçevesinde, hiçbir şarta bağlı kalmaksızın bağımsızlığını sürdürmesi gerektiği fikrini öne sürmüştü. Hürriyet savaşı olarak kabul edilen ve Osmanlı kamuoyunda iyi bilinen Ahmet Rıza Bey'in başkanlığını yaptığı Vahdet-i Milliye Cemiyeti ise Amerikan heyetiyle yürüttükleri görüşmeler hakkında, Vakit gazetesine yaptıkları açıklamada Wilson Prensiplerinin tümünün uygulanması, işgale uğramış vilayetlerden yabancı askerlerin çıkarılması ve hakimiyet-i milliye hukuku ve devletin bağımsızlığının teminat altına şartıyla bütün memleketi kapsayan, sınırlı bir zaman içinde ABD'nin müzaheretinin faydalı olacağını düşünüyordu. Vahdet-i Milliyeciler, mandayı kastetmemekle beraber ona yakın bir şeyi öneriyorlardı. Daha da ilginç olan heyetin yaptıkları görüşmeler sonucunda, İngilizlerin mandalarını Osmanlı kamuoyuna benimsetmek amacıyla güçlü bir propaganda faaliyeti yürütmelerine rağmen, ABD, kendi mandasını kabul ettirmek için hiçbir eylemde bulunmadığı halde ABD mandasını savunan güçlü ve yaygın bir desteğin olmasına şaşırılmışlardı.⁵⁹

Osmanlı'da aydınların ABD mandasını savunması nedenlerini birkaç madde ile özetlenebilir.

1) Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruyarak parçalanıp yok olmasının önüne geçmek.

2) Azınlıkların yabancı müdahalelere yol açan sebep ve faaliyetlerinin önüne geçmek.

3) Türklerin kendilerini yönetme konusundaki kabiliyetlerini yitirdikleri ve kurulacak bir yönetimi idame ettiremeyecekleri inancı.

4) Devletin gelişip güçlenmesi için yabancı finans kaynaklarına ve bütün alanlarda yabancı uzmanlara ihtiyaç olduğu 5) Kapitülasyonların hala varlık

58 Akşin, A.g.e., ss. 31-33.

59 Erol, A.g.e., s. 63.

göstermesi ve devletin büyük bir borç batağında bulunması gibi sebepler vardı.⁶⁰ Osmanlı aydınları arasında manda devlet olarak neden ABD'nin tercih edildiği düşünüldüğünde de aydınların yazılarından bu tercihin genel olarak şu sebeplerden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Birincisi, ABD Avrupalı büyük güçlerin uygulaya geldiği şekilde sömürgeci bir mantaliteye sahip değildi, tüm dünya ulusları adına iyi niyetler taşımakta ve tüm insanlığın mutluluğunu ve gelişimini amaç edinmiş görünmekteydi. İkincisi ABD laik ve milliyetsiz bir karaktere sahipti. Üçüncü ve son olarak ABD iyi niyetler taşıdığı kadar iktisadi açıdan çok güçlü ve çeşitli olanaklara da sahipti. Bundan dolayı rahatça yardım ve yatırım yapabiliirdi ve sömürgeci bir zihniyete sahip İngiltere Türkiye için elverişli değildi.⁶¹

Osmanlı'nın bir manda altına alınması düşüncesi milli mücadeleye hazırlık aşamasında bile varlığını sürdürdü. Manda fikri ilk olarak 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresinde gündeme gelir. Erzurum Kongresinde kararlaştırılan yedinci madde de "*Manda ve himaye kabul edilemez*" deniliyordu. Ancak Erzurum Kongresinin bu kararına rağmen manda fikri değil yalnız İstanbul'da hatta yeni kurulmaya çalışılan Milli Hükümet içerisinde ve Atatürk'ün kendileriyle iş birliği yaptığı kişiler arasında da geniş bir tartışma konusu olmuştu. Tefik Bıykoğlu, "*Atatürk Anadolu'da*" adlı eserinde "*Mustafa Kemal Atatürk milletini Wilson Prensipleri hülyasından kurtarmak için Sivas Kongresinde uğraşmak zorunda kalmıştır*" diyordu.⁶² Nitekim 4 Eylül 1919 yılında toplanan Sivas Kongresi toplandı. Kongrede İstanbul'da ikamet den Amerikan vatandaşlarının ABD mandası konusunu Amerikan Senatosunda tartışmaya açılması amacıyla manda müracaatını güçlü bir iradeye sahip ve bütün milleti onayını almış bir meclis vasıtasıyla yapılması gerektiği yönünde açıklamalar yapmaları nedeniyle ABD mandası taraftarları için Sivas Kongresi önemli bir noktaydı. Kara Vasıf, İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami Bey ve İsmail Hami Bey ABD mandasını savunmak için kongreye katılmışlardı. ABD mandası savunucuları, aralarında Bekir Sami ve İsmail Fazıl Paşa'nın da yer aldığı bir heyet tarafından belirlenen ilkeler dahilinde İsmail Hami'nin kaleme aldığı bir muhtıranın tartışılması için çaba sarfetmişler ve kongre başladıktan dört gün sonra 8 Eylül 1919 tarihinde bu muhtıra hakkındaki görüşlerin ne olduğunun anlaşılması için tartışmaya açılmıştır. Ancak bütün çabalara rağmen manda fikri kabul görmemişti ve ABD mandası taraftarlarını teskin etmek için manda konusunda Amerikan Kongresinden bir heyetin davet edilmesi fikri kabul edildi. Yine kongreden sonra böyle bir davetin yapıp yapılmadığı bilinmiyor. Bilinen bir gerçek varsa o da artık ABD mandası fikrinin tamamen gündemden düştüğüydü.⁶³

60 Toprak, A.g.e., s. 39.

61 Erol, A.g.e., s. 44.

62 Akşin, A.g.e., s. 32.

63 Çetin, A.g.t., s. 74.

5. ABD'nin Osmanlı Politikası ve Yaşattığı Hayal Kırıklığı

ABD yönetimi, daha Başkan Wilson'ın kendi adıyla anılan prensiplerini ilan etmesinden önce, Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulacak yeni düzeni kararlaştırmak için toplanacak barış konferansında, ortaya çıkması muhtemel olan sorunları incelemeye yönelik bir araştırma komisyonu kurmayı kararlaştırmıştı. Bunun neticesinde Eylül 1917'de Ortadoğu için Profesör David Monroe ile W. L. Westermann'ın yönettiği ve Osmanlı İmparatorluğuna ilişkin konularda ABD'nin başlıca üniversitelerinden önde gelen oryantalistlerin çalıştığı bir araştırma komisyonu kurulmuştu. Bu komisyonun yaptığı çalışmalar sonucunda ortaya çıkan görüşler, 22 Aralık 1917'de tamamlanan ve ertesi gün Wilson'a verilen bir memorandum haline getirildi. Memorandumda Osmanlı idaresi altında yaşayan ırkların baskı ve kötü yönetimden kurtarılması, başka bir ifadeyle Ermenilere özerklik verilmesi ile Filistin, Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'ın gelişmiş ve medeni uluslar aracılığıyla korunması ve Boğazlardan her türlü geminin geçiş serbestliğinin temin edilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı. 22 Aralık memorandumunda belirtilen görüş ve tavsiyeler, ABD'nin Osmanlı'ya ilişkin politikasının temelini oluşturmuştu.⁶⁴

Diğer taraftan ABD, Başkan Wilson'ın şahsında somutlaşan Wilson Prensipleriyle de dünya siyaset sahnesine çıkmak ve güçlü devletlerin belirleyici olduğu yeni dünya düzeninde yer edinmek istiyordu. Bu kapsamda Wilson Prensiplerinin yayımlanması, dünya üzerinde ezilen bütün milletler için kısa sürede bir umut kaynağına dönüştü. Ezilen milletler, Avrupa'nın büyük güçlerinin acımasız sömürgeci politikaları altında on yıllarca acı çekmişlerdi. Bu milletler, yılların verdiği acı tecrübeleri zihinlerinde canlı tutmaktayken, dünya siyaset sahnesine yeni, imajı parlak bir güç olan ABD çıkıvermişti. Başkan Wilson ise bu gücün şefkatli sözcüsü rolünü üstlendi. Ancak yine de milletlerin yarasına çare olması beklenen umut, çok sürmeden başka bir noktaya doğru evrilmeye başladı.

Paris Barış Konferansı, Wilson Prensiplerinin yayımlanmasından bir yıl sonra 18 Ocak 1919 yılında toplandı. Konferans, galip ve mağlup olan, toplam otuz iki devlet temsilcisinin iştiraki ile gerçekleşti. Bu bağlamda 1918 yılında ilan edilen Wilson Prensiplerine ters düşmek istemeyen İngiltere ve Fransa, emperyalist çıkarların korunması maksadıyla, savaş tazminatı kavramının daha yumuşak bir versiyonu olan savaş onarımı, sömürgecilik mevhumu namına da manda-himaye sistemi kavramlarını benimseyerek konferansta yerlerini almışlardı.⁶⁵

Paris Barış Konferansında Osmanlı'yı ilgilendiren müzakerelerde belirlenmesi gereken husus, Osmanlı İmparatorluğunun bağımsız bir şekilde

64 Karakaş, A.g.m., s. 273.

65 Boztaş, A.g.m., s. 165.

var olup olmayacağı ve eğer varlık sürdüreceyse bu varlığını ne ölçüde ve ne tür sınırlar dahilinde sürdüreceği, Osmanlı İmparatorluğundan kopan bölgelerin hudutlarının ne şekilde olacağı ve self-determinasyon prensibinin nasıl uygulanacağıydı. Wilson açısından, İtilaf devletleri on dört maddeyi benimseyip onaylamışlar ve bu sayde gizli antlaşmalar gündemden düşürülmüştü. İtilaf devletleri, emperyalizm dışı prensiplere ve milletlerin kendi kaderini tayin etme haklarına tahammül etmek mecburiyetindeydiler. Bu nedenle Wilson, Ocak 1919 sonlarında Osmanlı İmparatorluğundan koparılacak bölgelerin gizli antlaşmalar temelinde ilhak edilip edilmeyeceği tartışılırken manda kavramını, eski usul ilhak kavramına nazaran daha asil bir yöntem olarak öne sürmüştü. Bu doğrultuda mandater devlet, kendi çıkarlarını gözetmek yerine, vasilik ve insaniyet çerçevesinde sorumlu olduğu halka hizmet edecekti. Bununla birlikte Wilson, mandaların Milletler Cemiyeti'nin yetkileri altında bulunması taraftarıydı. Wilson açısından manda yönetimi altına girecek milletler daha kendilerini yönetecek kabiliyette olmadıklarından bu kabiliyeti kazanuncaya değin Milletler Cemiyeti'nin tespit edip onaylayacağı devletlerin manda idaresinde bulunmaları elzemdi. Mandater devlet, yönetimini üstlendiği coğrafyada kalıcı olmayıp, geçici bir misafir olarak onunla mandası altındaki milletin menfaatleri eşit hak ve şartlara dayalı olarak düzenlenecekti. Wilson, bu sistemi Osmanlı'dan ayrılmak isteyen halklara da uygulamak istiyordu.⁶⁶

ABD, Ortadoğu'daki misyonerlik çalışmalarına ve eğitim kurumlarına öncelik vermiş olsa da Başkan Wilson'ın yönetimi ve onun prensipleri, ABD'yi savaş sonrasında Osmanlı İmparatorluğunun nasıl tasfiye edileceği meselesine sokmuştu. ABD'nin Osmanlı İmparatorluğunu parçalamayı öngören gizli antlaşmalardan çok sonra haberdar olmuştu. Ancak gizli antlaşmalar Wilson'ın prensipleriyle çelişmekteydi ve Wilson Prensiplerinin Osmanlı'yı ilgilendiren on ikinci maddesi, ABD'yi Paris'teki güç siyasetinin içine sokmuştu. ABD, potansiyel olarak Osmanlı'nın tasfiye sürecinin bir parçası haline gelmişti. Bundan dolayı da Başkan Wilson ve İtilaf devletleri arasındaki temek fikirlerden bağımsız olarak, Başkan Wilson, ABD'nin Paris Barış Konferansında önemli bir rol oynaması gerektiğini düşünüyordu. Wilson daha idealist bir çizgide hareket ederken danışmanı Mendell House, barış sürecine ve Boğazlara farklı bir açıdan bakmaktaydı. House, ABD'nin en azından Osmanlı'nın başkentinde bir rol oynaması gerektiğini savunuyordu. House göre; İngiltere, bölgedeki ticaretin yeniden canlanmasında ve denizcilik tesislerinin yeniden inşasında önemli bir rol oynayan İstanbul'a tamamen hâkim olmak arzusundaydı. İngiltere, Hindistan'la geliştirdiği ilişkilerin bir benzerini İstanbul Boğazları üzerinden de gerçekleştirmek istiyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı da ABD'nin İstanbul mandası için çok iyi bir aday olduğunu, daha doğrusu zorunlu olarak bir mandater devlet olma potansiyeline sahip olduğuna inanıyordu. 1919'un başlarında ABD'ye İstanbul ve Ermeni mandalarının verilmesi kararlaştırılmıştı.

66 Karakaş, A.g.m., s. 176.

Aslında ABD'nin popülaritesi, onu İtilaf devletleri nezdinde zorunlu kılmıştı. ABD'nin özgürlüğe çok değer verdiği biliniyordu ve sonuç olarak çok adil olması bekleniyordu. Bunun dışında bir diğer neden, ABD'nin geçmişte Müslümanlarla hiçbir ilişkisinin olmamasıydı.⁶⁷

ABD'nin özellikle Boğazlar bölgesinde bir manda idaresini kabul edip etmeyeceği büyük bir önem arz ediyordu. Eğer Boğazların idaresini ABD üstlenmezse, bu görevi Avrupa devletlerinden biri üzerine almak mecburiyetinde olacaktı ve bu durum Avrupalı devletler için hiç arzu edilmeyen bir şeydi. Çünkü hiçbir Avrupalı güç Boğazlar konusunda birbirine güvenmiyordu ve kontrolü üstlenecek devlet doğal olarak stratejik bir konum elde edeceği için buna rıza gösterilemezdi. Bu durumda ABD her Avrupalı devlet için biçilmiş kaftandı.⁶⁸

Diğer taraftan Ermeni mandası konusunda da Avrupalı güçler, gözlerini ABD'ye dikmişti ve ABD'nin elini taşın altına koymasını arzuluyorlardı. Ermenilerin manda konusunda Paris Barış Konferansındaki talepleri, mevcut Ermenistan Cumhuriyeti ile Doğu Anadolu'daki altı vilayeti (Erzurum, Van, Harput, Bitlis, Diyarbakır, Sivas) ve İskenderun dahil bütün Kilikya'yı içine alan Akdeniz, Karadeniz ve Hazar denizi arasında uzanacak olan büyük ve etkin bir Ermenistan'ın yaratılması yönündeydi. Ermenilerin talep ettikleri bölgede devlet kurma hakları meşru olmazdı. Osmanlı topraklarındaki coğrafi dağılımları yüzünden homojen bir Ermeni nüfusunun yokluğu ve ekonomik açıdan güçsüz konumları Ermeni milli devletinin kuruluşunu zora sokuyordu. Manda çatısı altında kurulacak bir Ermeni Devleti'nin kurulması konusunda büyük güçler arasında bir fikir birliği mevcut olsa da İngiltere, Fransa ve İtalya Ermenistan'ın yaratılmasında ve desteklenmesinde sorumluluk üstlenmekte isteksizdi. Çünkü böyle bir devlet siyasi açıdan himayeye, askeri ve ekonomik açıdan da yardıma muhtaç olacaktı. Bu sebepler yüzünden büyük güçler için en akla yatkın çözüm, Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devlet'i için ABD mandasının oluşturulması idi.⁶⁹

İngiltere Başbakanı Lloyd George, Mayıs 1919'da ABD'ye daha önce de sunduğu gibi İstanbul ve Ermeni mandasını alması, ayrıca bunlara ek olarak Türkiye'ye asker göndermesini talep etti. Ancak Başkan Wilson, Lloyd George'un bu teklifini geri çevirmek durumunda kaldı ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nın sunduğu gerekçeye göre; ABD'nin tecrit politikasının bir sonucu olarak birliklerin ABD dışına gönderilmesini kısıtlayan yasalar vardı. Mevcut yasalara göre Wilson'ın Osmanlı'ya asker göndermesi bile mümkün değildi ve Osmanlı ile savaş halinde olmadığı sürece asker gönderemezdi. Ancak yine de Lloyd George, teklifinde kısmi değişikliğe giderek 14 Mayıs 1919'da ABD'ye yeni bir plan sundu. Bu plana göre, İzmir ve Ayvalık Yunanistan'a veriliyordu.

67 Erick Lance Knudsen, *Great Britain, Constantinople and Turkish Peace Treaty 1919-1922*, Garland Publishing, New York and London, 1987, ss. 50-52.

68 Kaymaz, A.g.m., s. 165.

69 Karakaş, A.g.m., s. 278.

İtalya'ya Akdeniz kıyılarında bir manda kurması, Fransa'ya ise Anadolu'nun geri kalanı için bir teklif sunuldu. Bu son planda ABD'ye tekrar Ermenistan ve Boğazlar için mandalar teklif edildi. Bu durum karşısında Wilson, yeni barış planını daha kabul edilebilir buldu ve Ermenistan ile Boğazların mandalarının sorumluluğunu üstlenmeyi, Senatonun onayına bağlı olarak kabul etti.⁷⁰

Hatta İzmir'in Yunanlara bırakılarak işgaline izin verilmesi sürecindeki ABD politikası bizzat Başkan Wilson'ın tutumuyla belirlenmişti. Üstelik bununla da yetinmeyen Wilson 13 Mayıs 1919'daki görüşmelerde On İki Ada ile İzmir ve yakın çevresinin Yunanistan'ın mutlak hakimiyetine verilmesinin yanında, bölgenin geri kalan kısmının da Venizelos'un talep ettiği şekliyle bir Yunan mandasının oluşturulmasından yana olduğunu belirtmişti. Yunanlar hakkında bu görüşlere sahip olan Wilson, Türklere yaşama hakkı ve iyi bir yönetim garantisi sağlama borçlarının olduğunu ifade etmekle birlikte, Türklere yönetim yetkisinin verilmesine karşı olduğunu belirtiyordu. Wilson'a göre, Türkler uysal bir halktı ve yönetim yetkisi verilmediği sürece de uysal olarak kalacaklardı. Wilson'ın bu düşüncelerini aktardığı 13 Mayıs 1919'daki Dörtler Konseyi toplantısından iki gün sonra İzmir Yunanlar tarafından işgal edildi. Wilson'ın böyle bir işgali kabullenmesi, o zamana kadar karşı çıktığı Milletler Cemiyeti'nin vereceği kararlarla taksimatın yapılacağı yönündeki görüşüne ters düştüğü ve konferansta kendisinin doğrudan deklare ettiği ve savunduğu prensiplerle uyumsuz bir tutum sergilediği görülmüş oldu.⁷¹

ABD'de siyasi partilerin Anadolu'da manda üstlenme konusundaki yaklaşımları farklılık gösteriyordu. Cumhuriyetçiler Osmanlı'ya asker gönderilmesi için Senatonun onayının alınması gerektiği koşulunu öne sürüyordu, ABD kamuoyu da çoğunlukla cumhuriyetçilerin yanında yer almıştı. Demokratlar ise bu düşüncelere pek katılmamışlardı. ABD'de başta New York Herald gazetesi olmak üzere birtakım basın organları İngiltere ev Fransa'yı "Irak ve Suriye'yi aldıktan sonra Ermenistan'ı ABD'nin üstüne atmakla" suçluyordu. ABD toplumunun büyük bir kısmı tehlikeli ve büyük külfetlerden başka bir şey sağlayamayacağından dolayı mandater bir devlet olmaktan kaçınılması gerektiğini düşünüyorlardı. Yine de toplumun belki bir kısmı duygusal sebeplere bağlı olarak Ermenistan'a ilgi duyuyordu, bazı basın organları da Ermenileri "mağdur ve biçare" bir ulus olarak tasavvur etmekte ve ABD'deki kiliseler ile ruhban cemiyetleri Ermeniler lehine çalışıyorlardı. Fakat sorun resmi biçime büründüğünde ve bu istekler yürürlüğe konmak istendiğinde ABD yöneticileri omuzlarını silkip "Avrupa'nın pis işleriyle uğraşmayız" derken ve bazı kesimler de "ABD, yapılacak bunca iş dururken evlatlarını Avrupa'nın imdadına gönderemez" diyordu. Morning Post, ABD'den esaslı bir yardım ümit edilmesinin düş kırıklığı ile sonuçlanacağı biçiminde yorumluyordu. Ayrıca Wilson'ın hastalığı manda konusundaki fikrinin açıklığa kavuşmasına engel oluşturduğu anımsatılıyor,

70 Knudsen, A.g.e., ss. 91-92.

71 Karakaş, A.g.m., ss. 281-282.

Kongreye sunacağı bir manda önerisinin kabul edilmesinin olanak dışı olduğunu, yapılacak işin ABD’de bulunan Ermenilerin silahlandırılıp gönderilmesi hususundan öteye geçmeyeceği belirtiliyordu.⁷²

ABD Başkanı Wilson, elinde Alman Barış Antlaşması ile 27 Haziran 1919’da Paris Konferansından bir daha gelmemek üzere ayrılıp memleketine döndü. Osmanlı ile barış, ABD’nin Boğazlarda ve Doğu Anadolu’da yaratılacak Ermenistan’ı manda alıp almayacağına karar vermesinden sonra yapılacaktı. Çünkü Wilson’ın ABD Anayasasına göre bu gibi konularda tek başına karar verme yetkisi yoktu. Wilson ABD’ye dönmeden üç gün önce Dörtler Konseyinde Osmanlı hakkında şu sözleri söylemişti: “ABD’nin Osmanlı’yı manda altına alacağını vaat edemem ve hatta herhangi bir şey için de vaatte bulunmaya hakkım yoktur. Yapabileceğim tek şey vardır, o da meseleyi Amerikan halkına sunmak ve onların vereceği karara göre hareket etmektir.” diyordu. Özet olarak Wilson’ın bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere, o, Anadolu’nun ABD mandası altına alınmasını istemiyor, buna karşılık daha ABD’de karar verdiği İstanbul ve Boğazlarda bir manda ve bir de Kafkasya’da kurulmuş olan Ermenistan’a doğudaki Osmanlı vilayetlerinin katılması ile yaratılacak geniş bir Ermenistan üzerinde manda almak istiyordu. Esasen Wilson, Osmanlı temsilcilerinin Paris barış Konferansına bile gelmelerini hoş karşılamamıştı. Hatta onun Osmanlı temsilcileri için kötü sözler sarf etmekten kaçınmadığı görülüyordu. Örneğin bir defasında Damat Ferit Paşa Başkanlığındaki Osmanlı Heyeti’ni kastederek “aklı selimden mahrum insanlar” ifadesini kullanmıştı. Yine başka bir yerde Osmanlı temsilcilerinden bahsederken, onların konferansa katılan diğer devlet temsilcilerini ahmak gibi görüp türlü türlü yalanlarla kandırmaya çalıştıklarından bahsetmişti. Wilson, Osmanlı temsilcilerinin layık olmamalarına rağmen konferansa çağrıldıklarını ve hoşgörüyü kabul edildiklerini belirterek, bunun kendileri için yeterli olduğunu söyleyerek onların artık Parisi terk etmeleri ve ülkelerine dönmeleri gerektiğini de belirtmişti.⁷³

Böylece, Wilson’ın kendisinin tasarladığı on dört madde doğrultusunda savaşta yenilen uluslardan toprak alımının olmayacağı ve bir dünya barışının tesis edileceğinin ilan etmesine karşın, Paris Barış Konferansından Haziran 1919’da ayrılışına kadar Osmanlı İmparatorluğuna yönelik politikasında bunun tam tersi tutumlar göstermişti. Prensiplerde yer alan self-determinasyon ve Osmanlı’yı ilgilendiren on ikinci madde hükmünü hiçe sayarak, nüfus açısından Türklerin çoğunlukta olduğunu bile bile İzmir’in Yunanlar tarafından işgaline ve Doğu Anadolu’da da büyük bir Ermenistan’ın kurulması tasarısına onay vermişti. Bu tutumunda Türklere yönelik misyonerlerden kaynaklanan ön yargının, Yunanistan Başbakan’ı Venizelos’a duyduğu kişisel hayranlığının ve Batı Anadolu’da İtalya gibi büyük bir gücün yerine kendi güdümünde küçük bir Yunanistan’ı tercih etme doğrultusunda şekillenen İngiliz politikasını

72 Öztoprak, A.g.e., ss. 44-45.

73 Erol, A.g.e., ss. 15,16,59.

benimsemesinin etkili olduğu görülen Wilson, daha Paris Konferansının başında manda gibi emperyalizmin kılık değiştirmiş biçimine Anadolu'da işlerlik kazandırmıştı.⁷⁴

ABD'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında giriştiği emperyal politikalar, Başkan Wilson ve onun güdümündeki bürokratların bütün çabalarına rağmen amacına ulaşmadı. ABD'nin Ermeni mandasını üstlenmesi konusundaki teklif Senato'da tartışılmış ve Wilson'ın manda konusundaki isteği Haziran 1920'de yapılan oylamada 20'ye karşı 62 oyla ret edilmişti. Ermeni mandasının kabul edilmemesindeki en önemli sebep olarak anayasal şüpheler dile getirilmiş olsa da asıl sebep Wilson'ın konu ile ilgili olarak Senato'ya sunduğu bilgilerdeki belirsizlikti. Wilson'ın mandacı gücün sorumluluklarını, manda süresinin ne kadar olacağını ve mandanın hangi toprakları kapsayacağına yeterince açıklık getirememesi tasarının ret edilmesine neden olmuştu. Amerikalı senatörler, İtilaf devletlerinin manda teklifini, ABD'ye hiçbir stratejik çıkarı bulunmayan bir bölgeye çekerek Avrupa işlerine karıştırma çabası olarak yorumlamışlardı. Sonuç olarak, ABD Senatosu'nun Ermenistan mandasını kabul etmemesi, ABD'nin Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılması meselesini çözüme kavuşturmak için Avrupalı büyük güçler ile birlikte harcadığı mesaiye son verdiğinin kanıtıydı.⁷⁵

6. Amerikan Emperyalizminin Ayak Sesleri

ABD'nin siyaseti, Birinci Dünya Savaşına kadar, ülkenin bulunduğu tarihsel ve coğrafi konumuyla yakından ilgiliydi. Her şeyden önce okyanuslarla çevrili oluşu, kolonyal bir dönemden geçmesi ve eski dünyadan uzaklığı nedeniyle ABD uzun süre Avrupa'nın dünya ilişkilerinden uzak kalmış, Avrupa dengeleri içinde yer almamıştı. Böylece en anlamlı ifadesini Monroe Doktrinde bulan geleneksel ABD dış siyaseti, Avrupa'nın iç işlerine ve dış ilişkilerine müdahale etmeksizin yayılcı hedeflerin gerçekleştirilmesi üzerine kuruldu. Şiddetli Avrupa rekabetiyle karşılaşmayan ABD, gelişme dinamiğini yakın coğrafyasıyla sınırlı bölgesel çıkarlardan almış, kendi tarımsal ve endüstriyel gücüne dayanarak Avrupa'ya olan iktisadi kaynak bağımlılığını ortadan kaldırmış ve Avrupa sömürgeleri dışında kalan alanların emek gücünü istismar ederek, dünyanın diğer güçlerinden bağımsız olarak üstün bir güç haline gelmişti.⁷⁶

1861-1865 yılları arasında yaşadığı savaştan son bir "yeniden inşa dönemi"ne giren ABD, deniz hakimiyetinin stratejik bir önem haiz etmesi ile halihazırda mevcut olan donanma gücüne büyük yatırımlarda bulunmuş, 1898'de emperyal bir güç olan İspanya'ya karşı yürüttüğü savaş neticesinde Küba ve Porto Riko'yu sınırları dahiline katmıştı. Yine ABD, 19. Yüzyılda

74 Karakaş, *A.g.m.*, s. 291.

75 *A.g.m.*, s. 291.

76 Özcan, *A.g.m.*, s. 38.

Avrupa'dan bağımsızlığını kazanmaya başlayan Latin Amerika coğrafyasının Avrupa tarafından tekrar sömürgeleştirilmemesini kendisi için bir tehdit olarak görmüştü. Dönemin ABD Başkanları Theodore Roosevelt ile James Monroe'nun Batı yarım küreyi ABD bir hakimiyet alanı olarak benimsemekle beraber, 1904 ve 1905 yıllarında kongreye sunulan yıllık mesajlarda Amerika kıtasında yeni bir Avrupa egemenliğine karşı oluşunu belirtmişti. 20. Yüzyıla gelindiğinde ABD, artık ekonomisi ve sanayisi ile küresel güç dengesinin vazgeçilmez bir aktörü olarak boy göstermeye başladı. Karayipler'deki egemenliğini korumak ve dünya ticaretine yön vermek için 1903 tarihinde Kolombiya'dan zor kullanarak aldığı Panama toprakları üzerinde Pasifik ve Atlantik okyanuslarını birbirine bağlayan kanalın inşasına başlamıştı. Bir zamanların sömürgeleştirilmiş ülkesi olan ABD, 20. Yüzyılın başında artık emperyalist bir güç olduğunu kendi kıtasında kanıtlamış oluyordu.⁷⁷

20 Yüzyılın ilk çeyreğinde Amerikan emperyalizmini yeni bir aşamaya taşımak için büyük bir çaba gösteren Başkan Woodrow Wilson'ın kişisel geçmişine baktığımızda, onun ilan ettiği prensiplere oldukça aykırı bir yaşam deneyiminden geçtiğini görüyoruz. Her şeyden önce Wilson Güney Amerika'nın oğluydu. 1856 yılında Viriginia'da doğdu ve bir çocuk olarak İç Savaş boyunca yaşadığı Georgia, Augusta ve daha sonra Columbia ile Güney Carolina'da büyüdü. Wilson, o zamana ve coğrafyaya özgü olan ırksal varsayımlarla yetiştirilmiş ve siyahları kendisinden aşağı gören, genellikle ırklar arasındaki sosyal karışmayı onaylamayan bir düşünce dünyasından çıkarak akademi dünyasına girmişti. Akademik kariyeri boyunca azınlık haklarını geliştirmek için hiçbir çaba göstermedi. Princeton Üniversitesinin başkanı olarak, 1903'te üniversite kanununda bir siyahinin, üniversiteye girmesini engelleyecek hiçbir şey olmamasına rağmen, üniversiteye siyahi öğrencilerin girmesi için hiçbir şey yapmadı. Hatta üniversiteye girmek için hiçbir öğrenci bile başvuruda bulunmadı. Aynı yıl Wilson, bir zamanlar hukuk okuduğu Virginia Üniversitesi'ndeki öğrencilerin kampüs yemek odalarında yarı zamanlı garson olarak çalışması önerisine karşı olduğunu dile getirmiş, bu tür çalışmaların "*normalde siyahiler tarafından yapıldığını*" ve bu nedenle beyaz öğrencilerin "*kaçınılmaz bir öz saygı kaybına*" uğrayacağı düşüncesindeydi. Wilson'a büyük bir sempati duyan biyografi yazarı Arthur Link bile, Wilson'ın "*her ne kadar aşırı siyahi karşıtı duygular paylaşmamış olsa da... hayatı boyunca ırk sorunlarına büyük ölçüde Güneyli olarak kaldı*" diyordu. Başkan olduktan sonraki icraatlarına nazaran geçmişinde farklı bir arka plana sahip olan Wilson, 1902'den 1912'ye kadar olan on yılda önce Princeton Üniversitesi'nin başkanı, sonra New Jersey valisi ve nihayet 1912'de Demokrat Parti başkan adayı oldu. Bu süreçte sömürge sorunları ve milletlerin self-determinasyon hakkında, daha doğrusu dünyaya ilan ettiği prensipleri kapsamına giren konular hakkında

77 Gökhan Çin, "Amerikan Emperyalizminin Latin Amerika'daki Son Örneği: Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti'nde Yaşanan Kriz", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 8, Mayıs 2019, ss. 5-6.

çok az şey söyledi. Başkan olduktan sonra Demokrat Partinin antiemperyalist politikalarında değişime gideceğinin işaretini, daha başkan adayı iken yaptığı seçim konuşmalarında veriyordu.⁷⁸

Başkan Wilson'ın içinde yaşadığı dünya konjonktürüne baktığımızda ise mevcut dönemin günümüz dünyasını da bir hayli etkileyen birtakım olayların yaşandığı bir döneme denk geldiği görülür. Hayatı boyunca Wilson'ın tanık olduğu bazı temel olaylar arasında; Almanya ve İtalya'nın siyasi birliklerini gerçekleştirmeleri, Avrupa kıtasında siyasi kutuplaşma ve rekabetin yoğunlaşması ve bunun sonucunda yaşanan Fransız-Alman savaşında Fransa'nın mağlup olması gibi olaylar vardı. Bu gelişmelerle beraber Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesinin imparatorlukların iç ve dış siyasi dengelerini sarsarak bunların neticesinde Avrupa'da siyasal rekabet ve bloklaşmanın artmasına meydan vermesi gibi olaylar klasik güçler dengesi siteminin sarsılmasına neden olmuş ve Birinci Dünya Savaşına giden süreci hızlandırmıştı. Wilson'ın yaşadığı dönemde birbiri ardına meydana gelen bütün bu olaylar silsilesinin kendisinin siyasi, sosyo-ekonomik bakış açısı ve ideolojik düşünce yapısını etkilediği açıktı. Wilson'ın yaşadığı dönemin diğer bir özelliği de ticarete uygulanan korumacılığın neden olduğu kesin rekabet ve bundan kaynaklanan ağır siyasal faturaydı. Bu rekabet ilk olarak Fransa-Almanya savaşına ve daha sonra da Dünya Savaşına neden olan etkenlerden biri olmuştu. Bundan dolayı Wilson'ın on dört prensibinde serbest ticaretin inşasına yönelik pek çok maddenin bulunması doğaldı.⁷⁹

Wilson'ın başkan olması ABD açısından olduğu kadar dünyanın diğer devletleri açısından da önemli bir mihenk taşı oldu. Wilson, artık liberal düşünce prensiplerinden uzak durulması gerektiğine, umursamazlığın ve ilgisizliğin bir Demokrat Parti politikası olarak tatmin edici olmayacağına, olaylara doğrudan müdahalede bulunulması gerektiğine inanmıştı.⁸⁰ Yine de Wilson, prensip olarak ABD'yi Birinci Dünya Savaşı'nın dışında tutmak için elinden geleni yaptı. Ancak Almanya, açık denizlerde ticaret gemilerini batırarak ABD'ye saldırdığında, artık savaşa girmekten başka çare kalmıyordu. Başkan Wilson, savaşa girmek için Kongre'den onay almaya çalıştığı anda, ABD'nin Alman toplumunun doğasını değiştirmek -onu militarizmden uzaklaştırmak-, dünyayı "demokrasi için güvenli" hale getirmek ve uluslararası siyasetin yapısını değiştirmek iddiasıyla savaşa gireceğini söyledi. Wilson'ın bu kararı, 1914, 1915 ve 1916'da ABD'nin savaşa girmemesini gerektiren prensiplerle çelişmekteydi. Üstelik bu çelişki konusunda tatmin edici bir açıklama yapmayan Wilson, çoğu zaman rüzgarla hareket ediyordu ve çoğunlukla ilan ettiği ideallerine uygun olmayan şekillerde hareket ediyordu. Wilson'ın başkan olarak sicili,

78 Erez Manela, *The Wilsonian Moment: Self-determination And The International Origins of Anticolonial Nationalism*, Oxford University Press, New York, 2007, s. 31.

79 Bilgin, A.g.m., <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/wilson-ilkeleri/> (Erişim Tarihi: 18.10.2022).

80 Çetin, A.g.t., s. 10.

politikalarını değiştirmeye değil, aynı zamanda onları bir an önce terk etmeyi ve karşı tarafa geçmeye istekli bir politikacının siciliydi. Her zaman prensiplerinden, programından ve politikasından tavizler veriyordu.⁸¹

Wilson'ın fikirleri ve onun savunduğu prensiplerin kaynağı, ABD'nin kurulduğu döneme kadar gitmekteydi. ABD'nin "*dünyayı aydınlatan özgürlüğün yurdu*" olarak görülmesi ülkenin kurulduğu erken dönemlerin düşüncesi idi. Sadece ABD'de değil, Avrupa'da da bu düşünce sevilmişti. Lincoln'ün en ünlü konuşmasının temeli, ABD'nin özgürlüğün ve demokrasinin en büyük örneği olduğu inancı, ABD toplumunda günümüzde de varlığını korumuştur.⁸² İşte Birinci Dünya Savaşında, ABD'nin tarihsel sürecinin bir meyvesi olarak ortaya çıkan bu düşünceler Wilson'ın şahsında somutlaştı. Ateşkes zamanında, Woodrow Wilson adı ve onun barış, özgürlük ve demokrasinin dostu olduğuna dair genel bir fikir oluştu. Dünyanın uzak yerlerinde, daha önce bir ABD başkanının sahip olmadığı bir üne kavuştu. Hiçbir ABD başkanı, bu kadar geniş bir izleyici kitlesine ve bu kadar yaygın bir etkiyle fikirlerini duyurmamıştı. Yönetilenlerin rızası daha açık bir ifade ile kendi kaderini tayin etme hakkı, kalıcı barış ve Milletler Cemiyeti gibi kavramlar ve bu kavramları layıkıyla uygulayabilme gücü, dünya milletleri nazarında Başkan Wilson'ın tekelindeymiş gibi algılanıyordu. Savaş sonrası dünya için o zamana kadar herhangi bir büyük devlet adamı tarafından en eksiksiz ve ayrıntılı plan olan "*Zafersiz Barış*" adlı konuşması, dünya çapında yayıldı ve tartışıldı. Uluslararası arenada Wilson, Avrupa'nın büyük güçlerinin emperyal düzenlemelerine meydan okuyormuş gibi duruyordu.⁸³ Ancak emperyal çıkarlara meydan okuyan bir güç olarak görünen ABD'nin kendi emperyal çıkarları mevcuttu. Bu ise imparatorlukların dağılmasıyla ortaya çıkacak küçük ve zayıf ulus devletlerin kendi varlıklarını sürdürmede yetersiz olacağı ve bunun telafi edilmesi için mandater bir devletin himayesine girmesi ve "*serbest ticaret*" prensibiyle de manda altındaki devletin kaynaklarına, başka bir emperyal devletin kısıtlamasına maruz kalmadan, rahatça sömürebilmesine olanak tanıyacaktı.

Avrupa'nın büyük güçleri arasındaki çatışmalar ABD'nin dünya siyasetinde önemli bir güç olarak çıkmasına izin veren uygun bir ortam yaratmıştı. Çarlık Rusya'nın yıkıldığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesinin gündemde olduğu bir dönemde ABD yönetimi İtilaf güçleri adına kendisini çeşitli imparatorluk unsurları önünde bir tür garantör devlet olarak empoze ediyordu. Wilson Prensipleri bu koşullarda dünya güç dengelerinde ortaya çıkan değişimlerin denetlenmesi amacıyla merkezi otoriteden uzaklaşma eğilimler taşıyan azınlıkların gündemine geliyordu. Bir devlet adamının şahsi ve ahlaki öğütleri gibi görülen prensipler, esasında Batılı büyük güçler arasında yerini alan bir ülkenin, Batı'nın sözcülüğünü ve emperyal politikalarına hâkim

81 David Fromkin, "What is Wilsonianism", *World Policy Journal*, Vol. 11, No. 1, Spring 1994, p. 106.

82 D. W. Brogan, *American Foreign Policy*, Oxford University Press, London, 1941, s. 6.

83 Manela, *A.g.e.*, ss. 21-14.

olma gayretini yansıtmaktaydı. Dünya Savaşı sonrasında dünya uluslarını koruma garantisiyle beraber kendi kendini yönetme (self-determinasyon) prensibine vurgu yapması, ABD'yi dünya uluslarının nazarında, özellikle Osmanlı İmparatorluğu dahilinde yaşayan ve güçlü bağımsızlık talepleri olan azınlıkların nezdinde güçlü ve şaşalı bir mevkiye getirmişti. Bundan dolayı Wilson'ın açıklamalarının temel hedefini savaş sonrasında dünya dengelerinin özellikle Osmanlı İmparatorluğu aleyhine yeni baştan şekillendirilmesi oluşturmuştu. Böylelikle Batılı güçlerin dünya denetiminde meydana gelen iç sorun ve çelişkilerinin çözümünde, İngiltere'nin öncülüğü ve sözcülüğünün hâkim olduğu bir dünyada, ABD bir tür arabulucu ve sözcü rolünü oynamanın yanında,⁸⁴ dünya üzerindeki topraklarda kendi emperyal politikalarını da yürütebilecekti. Bu kapsamda Başkan Wilson tarafından 8 Ocak 1918'de kongreye sunulan Wilson Prensipleri, uluslararası barışı, adalet ve güveni temin edecekti. Ancak, ABD'nin hiç de öyle bir amacının olmadığı kısa sürede anlaşılacaktı ve nitekim prensipler ilan edildikten bir müddet sonra ABD'nin askeri güçleri, ilk olarak güney sınırında Meksika'nın hakimiyetinde bulunan Tampico şehrini ele geçirmiş, daha sonra da Dominik Cumhuriyeti'ne "*demokrasi*" ve "*serbest piyasa*" koşullarını muhafaza etmek maksadıyla askerilerini göndermişti.⁸⁵

Wilson'ın düşüncesine göre; ABD'nin dünya genelindeki iktisadi faaliyetlerini ve emperyal heveslerini yayılma alanlarına taşıyabilmesi, dünya üzerindeki ekonomik ilişkilerin ve sömürge şartlarının, yeni baştan -liberal prensiplere dayanarak- yapılanması gerekiyordu. Kurulması hedeflenen düzenin temeli, emperyalist devletler arasındaki uyuma bağlıydı. Doğal olarak emperyalist devletlerin, geri kalmış milletlerin menfaatleri için birbiriyle çatışmaya girmemeleri gerekirdi. Aksi taktirde sağlıklı bir uyum elde edilemez ve gerçekleşmesi istenilen düzen kurulamazdı. Tasarlanan uyumun gerçekleşebilmesinin ve düzenin saat gibi işlerlik kazanmasının ilk şartı, bütün güçlü devletlerin ekonomik ve stratejik endişelerinin giderilmesine dayanıyordu. Zaten Wilson, Barış Konferansının 21 Mayıs 1919 günü oturumunda, ABD'nin iki ana hedefe sahip olduğunu söylemişti. Birincisi, güçlü devletler arasındaki uyum. İkincisi ise dünya barışıydı. Wilson, Dünya Savaşında işgal edilen coğrafyaların görgüsüzce pay edilmesine de benzer bir gerekçeyle karşı çıkmıştı. Daha doğrusu, bu karşı çıkışının ardındaki sebep, işgale uğramış ülkelerin milletlerinin ve doğal zenginliklerinin hunharca sömürülmesi değildi. Sömürü siyasetinin diğer güçlü devletlerle uyuma gidilmeden tek başına ve bencilce yapılmasıydı. Çünkü eğer güçlü devletler arasında sömürünün şartları konusunda uyum sağlanamazsa, bu durum kitlesel düzeni, istikrarı, iş birliğini ve barışı tehlikeye sokacaktı. Wilson'ın arzuladığı, sömürgeci güçlerin, sömürgelerin tek hâkimi düşüncesiyle hareket etmemeleri, sömürü mekanizmasına diğer güçlü devletleri de ortak etmeleriydi.

84 Özcan, A.g.m., s. 40.

85 Çin, A.g.m., s. 8.

Dünyanın sömürülmesinde güçlü devletler arasındaki çekişmenin yerini çıkar birliğini sağlamak için uluslararası düzeyde bir denetim sistemi kurulmalıydı. Denetim işlevini yerine getirmek üzere bütün güçlü devletlerin -ve tabii durumu meşrulaştırmak için küçük güçlerin de- dahil olacakları bir uluslararası örgüt niteliğine sahip Milletler Cemiyeti kurulmalıydı.⁸⁶

Beyaz olmayan ırkların tamamı olmasa da birçoğunun kendi kendini yönetebilecek yetenekte olmadığı düşüncesi, 20. Yüzyılın başlarında sadece Avrupa'da değil, Amerikan kamuoyunun söyleminde de mevcuttu. Bu düşüncüyü, emperyalizmin hem destekçileri hem de karşıtları sömürge yönetimlerini haklı çıkarmak için kullandılar. Wilson'a göre, birçok beyaz olmayan milletlerin özyönetim için uygun olmaması, onların daha düşük gelişim seviyelerini yansıtıyordu ve bu durumun düzeltilmesi için yeterli zaman ve eğitime ihtiyaç vardı. Ancak Wilson'ın vurguladığı bu süreç uzun yıllar alacaktı. ABD'nin sömürge mantığı, sonunda bu tür az gelişmiş milletlerin kendi kendilerini yönetmelerine izin verecekti. Ancak bu arada manda altındaki milletler, ABD'li uzmanların yetiştirdiği nesillerin yönetimde hâkim olduğu bir devlet yapısını devralmış olacaktı. Bu ise başlı başına bir sorunu teşkil ediyordu. Çünkü uzun bir vesayet, kültürel ve kurumsal gelişmenin sonunda, ABD çekilse bile manda altındaki milletler, hala ABD'nin güdümündeki elitler tarafından yönetilmeye devam edeceklerdi.⁸⁷

Gerçekte Wilson'ın self-determinasyon ile kastettiği şey ise kesinlikle ulusların kendi kaderleri üzerinde söz sahibi olmaları değildi. Onların kaderi üzerinde karar verecek olanlar "vekil" sıfatıyla onlara hükmetmek isteyen büyük güçlerdi. Wilsoncu tanımıyla self-determinasyon, sadece kendi kendisini yönetebilecek olgunluk seviyesine erişmiş oldukları kabul edilen milletlere verilmiş bir haktı. Bu milletlerin kim olduğunu belirtmek istersek, bu prensip sadece Doğu ve Orta Avrupa milletlerine uygulanacaktı. Hatta İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, self-determinasyon hakkında, Wilson'ın söz konusu prensibin Avrupa haricindeki milletlere uygulanmasını katiyen düşünmediğini belirtiyordu. Balfour'a göre, Wilson'ın self-determinasyonla kastettiği şeyin, bir "uygar" toplumun bir diğer "uygar" toplum tarafından yönetilmemesi gerektiğiydi. Yoksa siyasi olarak kendilerini yönetecek kabiliyeti ve gücü bulunmayan milletlere bu prensibin tatbik edilmesi düşünülemezdi. Wilson, self-determinasyon prensibini Osmanlı İmparatorluğundan koparak bağımsızlığını elde edecek milletler için işletilmesini önermediği gibi, Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı Batı Anadolu, Doğu Anadolu, Çukurova, İstanbul ve Boğazlar gibi pek çok bölgenin Türk olmayanların hakimiyetine verilmesini, self-determinasyon prensibine aykırı da olsa, uygun bulmaktaydı.⁸⁸ Nitekim 1918 ve 1919'un kış aylarında, ABD kamuoyunda Osmanlı'ya yönelik

86 Kaymaz, A.g.m., s. 161.

87 Manela, A.g.e., s. 30.

88 Kaymaz, A.g.m., s. 165.

popüler tutum, dini ve insani temellere dayanan yoğun bir düşmanlık hakimdi. Bu düşmanlık en uygun ifadesini ABD'nin Osmanlı'daki eski bakanı Henry Morgenthau'nun sözlerinde buldu. Morgenthau, "*Kuran, cinayeti İslam dininin bir parçası haline getirdiği sürece, Müslümanların Hristiyanlar ve Yahudiler üzerinde hüküm sürmesine izin verilmemeli*" demektedir.⁸⁹

Daha dorusu, Ortadoğu siyaseti bakımından Wilson Prensiplerinin gerçek anlamı, ABD'nin self-determinasyon hakkına olan inancını ortaya koyması değil, ABD'nin Wilson'ın öncülüğünde ile geleneksel politikasından vazgeçerek, Avrupa güçlerine paralel olarak Ortadoğu politikasına dahil olmasıdır. Böylece Wilson, Osmanlı meselesinin ABD'nin emperyal menfaatleriyle ilintili olduğunu ve yalnız İtilaf güçlerinin tekelinde olabilecek bir mesele olmadığını açığa çıkarmıştı. Üstelik ABD bunu, Osmanlı'ya karşı savaş ilan etmeksizin, sadece on dört prensip üzerinden yapmıştı.⁹⁰

Bu prensipler, Birinci Dünya Savaşı'nda ileri sürülen en kapsamlı savaş bildirisi olma özelliğini taşıyordu ve bir bakıma ABD'nin 19. yüzyılda gelişip güçlenen ve Wilson'ın da güçlü bir temsilcisi olarak kabul görüldüğü "*ilerlemecilik*" felsefesi olarak adlandırılan siyasi akımın prensiplerini (serbest ticaret, açık diplomasi, demokrasi, self-determinasyon) devletin dış siyasetine aktarması ve bu prensiplerle uyumlu bir şekilde hareket etmesi önemliydi.⁹¹ ABD, bu dört prensipten birincisi yani "*serbest ticaret*" ile Avrupalı güçleri bile aşacak kadar gelişmiş olan endüstrisinin pazar ve ham madde ihtiyaçlarını diğer emperyal güçlerin engeline takılmadan uluslararası sularda rahatça karşılayacaktı. On ikinci prensipte yer bulan "*boğazların uluslararası garanti altında tüm devletlerin ticaret gemilerine açılması*" koşulu, ticaretin serbestliği meselesinde ABD'nin, İngiltere ile Fransa'nın protectionist görüşlerinden daha farklı bir yaklaşım sergilediğini gösteriyordu. Wilson'ın ABD'de başkanlığa geldiği dönemde son derece sağlam temelleri olan bir sanayi sahibi olan ABD, olabildiğince farklı pazarlara rahatça ulaşma olanağı elde etmek amacındaydı. Bu sayede mevcut endüstriyel potansiyelini ekonomik bir güce dönüştürecekti. On dört prensipte yer edinmiş olan tüm açık denizlerin ve boğazların gemi ticareti için açık hale getirilmesi ve beynelmilel ticaretin önüne konan bütün bariyerlerin kaldırılması gibi şartlar ABD'nin iktisadi hedeflerinin küresel çapta hayata geçirme amacını taşıyordu. Bundan ötürü Başkan Wilson, neredeyse bir yüzyıldır Avrupa'nın siyasi işlerinden sakınma politikası ile içe kapanmış ve yalnız başına bir dış politika takip eden ABD'nin uluslararası alandaki geleneksel tutumunu terk etmeye ve emperyal politikalar gütmeye karar vermişti. Bu çerçevede ABD liderliğinde gelecekte Avrupa'nın korumacı ruhundan farklı olarak dünya ticareti alanında daha fazla hürriyetin olduğu taze bir uluslararası

89 Helmreich, A.g.e., s. 22.

90 Üçer, A.g.t., s. 78.

91 Kaymaz, A.g.m., s. 151.

sistemin kurulması hedefleniyordu.⁹² İkincisi, "Açık diplomasi" ile de büyük güçler arasındaki gizli antlaşmaları ve bu antlaşmaların büyük güçler arasında yarattığı rekabet ve bloklaşmaların önüne geçerek, uluslararası ilişkilerin önem kazanmasına katkı sağlayacaktı. Üçüncüsü ve dördüncüsü, "Demokrasi ve self-determinasyon" hakkı ise büyük güçler arasında manda düşüncesi çerçevesinde yeni bir emperyalist ve sömürgeci dönemi aralayarak, dünya üzerindeki güçsüz toplumların sömürüsüne eşlik edecekti.

ABD, Wilson Prensipleri ile Avrupa büyük güçleri arasındaki rekabeti en aza indirmek, güçler arasında sağlıklı siyasi ilişkiler kurarak yaşanacak bir çekişmede savaş ihtimalini ortadan kaldırmak istiyordu. Çünkü ancak bu şekilde ABD, Batı'nın rekabet, bloklaşma ve çatışmalarından uzakta emperyalist bir politika yürütebilirdi. Aksi bir durumda gerçekleşecek bir ABD emperyalizmi, Avrupa'nın büyük güçleri arasındaki çatışmaları daha fazla şiddetlendirmekten ve çatışma alanlarını genişletmekten başka bir işe yaramayacaktı. ABD emperyalizmi için öncelikli alanlardan bir tanesi denizlerin serbestiyeti idi. Nitekim, ABD, kuruluşundan bu yana deniz ticaretine ve bu ticaretin güvelliği için güçlü bir donanma yaratma konusunda son derece kararlı bir politik duruş sergilemişti. Wilson Prensiplerinde yer alan silahsızlanma prensibiyle savaş sonrasında Almanya silahsızlandırılmaya çalışılırken, ABD kendi prensiplerine aykırı olarak, alelacele donamasına yeni zırhlıları katarak daha da etkin ve güçlü bir donanma yaratmaya çalışıyordu.⁹³ Bu girişim sayesinde, açık denizlerde ABD, İngiltere ile beraber iki büyük deniz gücü haline geldi. Böylece ABD, emperyalizmin olmazsa olmazı olan deniz hakimiyetinde önemli bir konuma geldi. Bu ABD için Ortadoğu ve Uzak Doğu'da üstlenebileceği mandaların idaresi için vazgeçilmez bir ön koşuldu. İngiltere, ABD'ye Ermeni mandasını teklif ettiğinde ve jest olarak Wilson'a mandanın sınırlarını belirlemesi istendiğinde, Wilson'ın ilk düşündüğü şey Ermeni mandasının sınırlarını Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına kadar vardırılmak oldu. Bu sayede ABD, ana karasından uzakta, Ortadoğu'da mandater bir devlet olarak, emperyalist bir politika yürütebilecekti.

Panama Kanalı'nın tamamlanması ve Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle, Monroe Doktrini yeni bir gerçekçi karakter kazandı. Panama Kanalı'nın açılması ve Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yenilmesi, İngilizlerin ise savaş dolayısıyla Güney Amerika'daki faaliyetlerini felce uğratması, ABD'nin bütün kıta Amerika'sına hâkim olmasını sağladı. Birinci Dünya Savaşı'nın siyasi gidişatı ABD'yi bir süre için büyük güçler arasında en çok sevilen ve korkulan ülke haline getirdi ve kalıcı olarak da onu dünyanın iki büyük deniz gücünden biri yaptı. Üstelik Avrupa'nın parçalı halde bulunan güç dengesi

92 Bilgin, A.g.m., <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/wilson-ilkeleri/> (Erişim Tarihi: 18.10.2022).

93 M. S. Tevfik, Wilson Prensipleri Revac Bulabilecek Mi?", *Sebilü'r-Reşad*, Cilt. 16, Sayı. 391, 13 Şubat 1335 (13 Şubat 1919).

Birinci Dünya Savaşı ile çok zayıflamıştı. Bu süreçte oluşan yeni güç dengesi ABD'yi, bizzat İngiltere gibi hırslı bir sömürge ülkesinin davetiyle Anadolu'ya taşımıştı ve Anadolu'daki sömürge paylaşımlarına ortak etmişti. Elde edilen bu başarı aynı zamanda, ABD'yi uluslararası alanda kendi kamuoyunun linçine uğramadan ve Monroe Doktrinini rahatça aşabilme olanağını da tanıdı. Nitekim ABD kamuoyunun tepkisine maruz kalmadan İkinci Dünya Savaşına girmek, ABD için Birinci Dünya Savaşı'na girmekten çok daha kolay olacaktı. Ancak Birinci Dünya Savaşının ABD için dezavantajları da vardı. Savaş süresince ABD endüstrisi, savaşın ihtiyaçlarını üretmeye dönük bir yapı almıştı. Bu durum şüphesiz savaşın sonunda ekonomik zarar olarak kendisine dönecekti. İtilaf devletleri, savaş boyunca ABD'den silah ve diğer savaş mühimmatlarını karşılamış ve geride büyük bir borç bırakmıştı. ABD'yi savaş sonrasında Monroe Doktrini gereği olarak tekrar içe kapanmayı zorlaştıran nedenlerden biri de buydu. ABD savaş borçları nedeniyle Avrupa ile bağlantılı hale gelmişti. Avrupa'nın savaş sonrasında sosyo-ekonomik olarak toparlanmasında finansal bir kaynak olma rolünü de üstlendi.⁹⁴ Doğal olarak iktisadi açıdan Avrupa ile daha içli dışlı olan ABD'nin siyasi açıdan tekrar içe kapanması düşünülemezdi. Nitekim 1929 Buhranının tetikleyicilerinden biri de ABD'nin Avrupa ile olan iktisadi ilişkilerinden kaynaklanıyordu. Dahası, 1929 Buhranı da Almanya'ya etkileyerek İkinci Dünya Savaşı'na giden süreci tetiklemişti.

Başkan Wilson, ABD emperyalizminin temsil etme niteliğini taşıyan demokrasi ve serbest piyasa kavramlarını, 1916 tarihinde, Michigan'da verdiği bir nutukta açıkça belirtmişti: "*Hedefinizi iş dünyasının zirvesine dikin ve gittiğiniz her yere Amerikalı olmanın bir özelliği olan özgürlük, adalet ve insancıl değerleri de götürün. Onları Amerikan kültürü ve değerlerine göre yönlendirin.*"⁹⁵ Gerçekten de ABD Başkanı'nın ifade ettiği gibi ABD'nin maddi olmayan çıkarlar için savaşa girdiğini düşünmek, gerçekçi bir bakış açısını yansıtmamaktaydı. Osmanlı aydınları dahil dünyanın dört bir tarafında ezilen pek çok milletin bu yanılığa inanması, ABD'ye ürpertici bir gerçeklik maskesi kazandırmıştı. Emperyalist çıkarlarını, dünyaya kalıcı barış, adalet, self-determinasyon ve ulusların eşit temsiline dayalı Milletler Cemiyeti kavramlarının yarattığı hayali dünyanın perdeleri arasına gizlemeyi başarmıştı.

Ancak ABD'nin dünyadaki olumlu imajına rağmen emperyalist bir politika izlemede Başkan Wilson yalnız kalmıştı. Bütün Amerikan halkı kongre üyeleri, emperyalist emeller doğrultusunda kabul edilmesi düşünülen Ermeni mandasını doğru bulmuyordu. Wilson'ın bizzat yakınındaki şahsiyetlerden manda meselesinde hayli ciddi bir muhalif ses yükselmeye başlamıştı. Başkan'a ve temsilci bulunduğu Demokrat partiye karşı Cumhuriyetçiler, Wilson'ın dünya adına getirmeye çalıştığı ahlaki değerlerde kaybolup, kendi ülkesindeki çürümüş adaleti göz ardı ettiğini savunuyorlardı. Dünya Savaşı öncesine

94 Bogan, *A.g.e.*, ss. 18-28.

95 Çin, *A.g.m.*, s. 7.

nazaran yaşam koşulları büyük oranda güçleşmiş, eşitsizlik ve adaletsizlik ülkede yaygın hale gelmiş ve kişi hakları ile beraber bireysel özgürlükler de kısıtlanmıştı.⁹⁶ Cumhuriyetçi liderler Wilson'ın barış programını desteklemeyi o kadar şiddetle reddetmişlerdi ki iş Wilson'ın şahsına duyulan nefrete dahi varmıştı. Cumhuriyetçi lider Henry Cabot Lodge, Wilson'a karşı kişisel ve siyasi antipatisini gizlememişti. *"Wilson'dan nefret ediyorum. Öyle ki siyasette kimseden bu kadar nefret etmeyi beklemiyordum"* diyordu.⁹⁷

Bunlara ek olarak, Wilson Prensiplerinin içine aldığı; açık diplomasi, serbest ticaret, sınırların milliyetler ilkesine göre tespit edilmesi ve daha önce sömürgeleştirilmiş ülkelere siyasi idare haklarının geri verilmesi (self-determinasyon) gibi gerçekleştirilmesi dönem şartlarına göre çok olanaklı görünmeyen prensipler nedeniyle Başkan Wilson'ın düşünceleri ütopyacılık ile itham edilmesine sebep olmuştu. Çünkü gerçek anlamda ne ABD'nin sermaye sınıfı ile kamuoyu ne de Avrupa'daki güçlü müttefikleri ticaretin süregelen korumacı anlayışını terk etme ve sömürülen milletlere kendi haklarını vermeyi doğru buluyordu. Üstüne Wilson'ın hastalanması ve siyaset sahnesinden çekilmesi de eklenince ABD, tekrar İkinci Dünya Savaşına kadar içe kapanma siyasetine geri dönmek durumunda kaldı.⁹⁸

Özet olarak ABD Başkan Wilson döneminde; Bolşevik Rusya üzerinde caydırıcılık ve sömürge toplumlarının yatıştırılması, deniz ticareti ve ulaşımında serbestliğin sağlanmasına yönelik olarak Alman deniz üstünlüğüne son verilmesi, dünya ticaretinden daha büyük bir pay alınması, Osmanlı İmparatorluğunun siyasal statüsünün değiştirilmesi ve sınırlarının yeniden biçimlendirilmesi, Alman askeri direncinin kırılması, Doğu Avrupa dengelerinin Sovyetler aleyhine çevrilmesi gibi hedeflere yönelmişti. Bu hedeflerinden sonuç alıp almadığına baktığımızda ise ilk olarak ABD Asya'nın desteğini arkasına alan Bolşevik Rusya'yı dizginlemeye çalışmış ve İtilaf devletleri de desteğiyle bunda başarılı olmuştu. Ancak sonuçtan Avrupa'nın büyük güçleri yararlanacaktı. Üstelik aynı güçler, barışın ne şekilde düzenleneceği konusunda nihai olarak belirleyici ve öncelik sahibi olmuştu. Barış görüşmeleri bile henüz tam sonuçlanmadan ABD elde ettiği kazanımlardan geri adım atıp kendi kıta sorunlarıyla, endüstriyel gelişmeyle sınırlı bir alana geri çekildi. Bu durumda İkinci Dünya Savaşına kadar da Batı'nın potansiyel gücü olmayı sürdürdü. Dünya siyasetinden uzaklaşmasına rağmen açık denizlerdeki ayrıcalıklı konumunu korumaya devam etmiş ve okyanuslarda Alman varlığının sınırlanmasında rol oynamıştı.⁹⁹

ABD, her ne kadar Başkan Wilson'ın çabalarıyla Avrupa siyasetine müdahil olarak, emperyal bir güç olmak konusunda adımlar atmış olsa da

96 Özçelik, A.g.t., s. 77.

97 Helmreich, A.g.e., s. 21.

98 Bilgin, A.g.m., <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/wilson-ilkeleri/> (Erişim Tarihi: 18.10.2022).

99 Özcan, A.g.m., s. 46.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Wilson'a karşı gerek iç siyasetteki muhalefet ve gerekse Avrupa'nın büyük güçlerinin kendi çıkarlarına sıkı sıkıya bağlanması nedeniyle tam olarak emperyalist bir devlet olarak dünya sahnesine çıkamamış ve içe kapanmak durumunda kalmıştır. Bu durum İkinci Dünya savaşı kadar devam etti ve bu savaştan sonra ABD, tam anlamıyla emperyal bir güç olarak Sovyet Rusya'nın karşısına dikilmiştir.

Sonuç

Wilson Prensipleri 8 Ocak 1918 yılında ilan edilmiş ve Başkan Wilson'ın kalıcı barış, adalet, denizlerin ve ticaretin serbest olması, self-determinasyon ve milletlerin eşitliği kavramlarında vücut bulan söylemler gerek Osmanlı aydınları ve kamuoyunda gerekse dünya çapında büyük bir yankı uyandırmıştır. Dünya çapında Avrupa'nın büyük güçleri tarafından acımasız bir şekilde sömürülen milletler, Wilson Prensiplerini bir kurtuluş reçetesi olarak görmüş ve bu prensipler çerçevesinde çözüm yolları üretme çabasına girişmişlerdir.

Pek çok Osmanlı aydınları ve devlet elitleri de Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunu, prensipler çerçevesinde ele alınacak bir çözümü benimsemeye hazır olduklarını her fırsatta dile getirmişlerdir. Bu doğrultuda gerek basın aracılığıyla ve gerekse Wilson Prensipleri Cemiyeti gibi dernek ve partiler aracılığıyla fikir ve görüşlerini dile getirmişler ve Osmanlı'nın kurtuluşu için ABD mandasını talep etmişlerdir. Aydınların ABD mandasını talep etmelerinin nedeni ise Osmanlı İmparatorluğu'nun ABD ile daha önce hiç savaşmamış olması ve ABD'nin Avrupa'nın büyük güçleri gibi acımasız bir sömürge deneyiminin olmaması olarak göstermektedirler. Onlara göre ABD, Türkleri idari, iktisadi ve kültürel olarak belli bir süreliğine manda olarak idare edecek ve bu süre sonunda Türkler dünyanın diğer bütün gelişmiş milletleri gibi özgür olarak özgürlüklerini tekrar ellerine alacaktı.

Ancak, gelişen olaylar, Osmanlı aydınlarının beklediği gibi olmamıştır. Her şeyden önce ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü çerçevesinde Türklerin hâkim olacağı bir devleti hiçbir zaman kabul etmemiştir. Bu durum, Osmanlı aydınları için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur. Dahası ABD, Türklerin düşündüğünün aksi yönde hareket ederek İstanbul ve Boğazları kapsayan mandanın yanında Anadolu'nun doğusunda bir Ermeni Devleti'nin kurulması için girişimlerde bulunmuştur. Yine de durum, Türklerin lehine gelişme göstererek kongreden mandalar konusunda onay alınamamış ve Türk Kurtuluş Savaşı başlamıştır.

Kuruluşundan 20. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar Monroe Doktrini gereğince kendi kıtasında gelişme gösteren ABD, Birinci Dünya Savaşı kadar Avrupalı büyük devletlerin kendi aralarındaki rekabet ve sömürge siyasetlerine karışmamıştır. Bu sayede gelişip güçlenmiş ve emperyal bir güç olarak dünyanın

sayılı devletleri arasına girmiştir. Güçlenen ABD, Birinci Dünya Savaşına müdahil olup, Başkan Wilson'ın çabalarıyla ve Wilson Prensiplerine dayalı olarak Avrupa'nın güç dengelerine müdahil olmak ve emperyal bir politika yürütmek istemiştir. ABD emperyalizminin ilk adımı olarak görebileceğimiz bu girişim, gerek Başkan Wilson'ın şahsi çabası ve dar bir elit kitleye dayanması gerekse ABD kamuoyu ve devlet bürokrasisinin buna hazır olmaması neticesinde sonuçsuz kalmıştır. Yine de ABD, eskisi gibi Monroe Doktrine tam olarak geri dönememiş, kısmen de olsa Avrupa siyasetiyle her zaman bağlantılı kalmıştır. ABD'nin ilk emperyalist girişimi, onun İkinci Dünya Savaşına girişinde ve savaş sonrasındaki politikalarına temel olmuştur.

KAYNAKLAR

I. Süreli Yayınlar

Anadolu'da Yenigün

Akşam

Sebilü'r-Reşad

Alemdar

II. Kitaplar

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, Cem Yayınevi, 1992.

ATATÜRK, M. Kemal, *Nutuk*, Cilt: 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

ATATÜRK, M. Kemal, *Nutuk*, Cilt: 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

BROGAN, D. W., *American Foreign Policy*, Oxford University Press, London, 1941.

ÇETİN, Çiğdem, *Wilson Prensipleri Cemiyeti*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

DOSTİ, Ömer Oğuzhan, *İstanbul'da Bir Amerikan Zırlıslı*, Zeus Kitapevi, İzmir.

EROL, Mine, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920*, İleri basımevi, Giresun, 1972.

FROMKİN, David, "What is Wilsonianism", *World Policy Journal*, Vol: 11, No: 1, Spring 1994, pp. 100-111.

HELMREİCH, Paul C., *From Paris To Servos*, Ohio Satete University Press, Ohio, 1974.

KNUDSEN, Erick Lance, *Great Britain, Constantinople and Turkish Peace Treaty 1919-1922*, Garland Publishing, New York and London, 1987.

MANELA, Erez, *The Wilsonian Moment: Self-determination And The İnternational Origins of Anticolonial Nationalism*, Oxford University Press, New York, 2007.

ÜÇER, Sırrı Emrah, *Mütareke Döneminde Osmanlı Kamuoyunda Amerikan İmgesi ve Tesiri (Eylül 1918-Mayıs 1919)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

III. Makaleler

“Amerika Reis-i Cumhuriurun Avrupa Seyahati: Wilson Nazariyatı Tatbiki Muvaffak Olacak Mı?”, *Anadolu’da Yenigün*, 24 Teşrinisani 1334 (4 Kasım 1918), Numara: 81.

“Cihanda Hâkim Olacak Yeni Kaideler: Wilson’ın On Dört Maddesi”, *Akşam*, 5 Teşrinievvel 1334 (5 Ekim 1918), Numara: 16.

“Vilayat-ı Şarkiyemizden Mamûratü’l aziz”, *Anadolu’da Yenigün*, 25 Şubat 1335 (25 Şubat 1919), Numara: 173.

“Wilson Esasatına Göre Yeni Türkiye 1”, *Anadolu’da Yenigün*, 22 Teşrinievvel 1334 (22 Ekim 1918), Numara: 48.

“Wilson Esasatına Göre Yeni Türkiye 2”, *Anadolu’da Yenigün*, 24 Teşrinievvel 1334 (24 Ekim 1918), Numara: 50.

“Wilson Nazariyesi ve İslam Alemi”, *Sebilü’r-Reşad*, 17 Teşrinievvel 1334 (17 Ekim 1918), Cilt: 15, Numara: 374.

“Wilson ve Sulh”, *Akşam*, 31 Teşrinievvel 1335 (31 Ekim 1919), Numara: 398.

“Yeni Türkiye: Anadolu’da Türkler Hakkında İktitafat”, *Anadolu’da Yenigün*, 9 Teşrinisani 1334 (9 Kasım 1918), Numara: 66.

A. B., “Reis Wilson’ın On İkinci Prensibi 1: Ekalliyet Unsurlarının Memleketimizde vaziyet-i Hukukiyeleri”, *Alemdar*, 21 kanunuevvel 1334 (21 Aralık 1918), Numara: 8-1317.

A. B., “Reis Wilson’ın On İkinci Prensibi 2: Hürriyet ve Muhtariyet İddialarının Hadd-i Meşruiyeti ve derece-i Mesmu’iyeti”, *Alemdar*, 28 kanunuevvel 1334 (18 Aralık 1918), Numara: 14-1324.

BİLGİN, Deniz, “Wilson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması”, *Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 18, Yıl: 1996, ss. 123-130.

BİLGİ, Nejdet, “Wilson Prensipleri’nin Taşrada Küçük Bir Yansıması: Vilson Gazetesi” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII/1, 2018.

BİLGİN, Mustafa Sıtkı, “Wilson İlkeleri”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/wilson-ilkeleri/> Erişim Tarihi: 18.10.2022.

- BOZTAŞ, Asena, "Wilson İlkelerinin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif", *Akademik Bakış*, Cilt: 7, Sayı, 14, Yaz 2014, ss. 164-176.
- CEVAD, Ahmed, "Atımız İçin: Wilson Prensipleri", *Akşam*, 22 Teşrinievvel 1334 (22 Ekim 1918), Numara: 33.
- CEVAD, Ahmet, "Atımız İçin: İnhilal Eden Osmanlı İmparatorluğu, Doğacak Olan Yeni Türkiye", *Akşam*, 23 Teşrinievvel 1334 (23 Ekim 1918), Numara: 34.
- ÇİN, Gökhan, "Amerikan Emperyalizminin Latin Amerika'daki Son Örneği: Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti'nda Yaşanan Kriz", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 8, Yıl: Mayıs 2019, ss. 1-37.
- KARAKAŞ, Nuri, "Osmanlı İmparatorluğunu Tasfiye Sürecinde Amerikan Politikası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: Temmuz 2010, ss. 269-296.
- KAYMAZ, İhsan Şerif, "Wilson İlkeleri ve Liberal Emperyalizm", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 67-68-69, Yıl: 2007, ss. 145-174.
- L., "Wilson'ın Şartları ve İtilafiyun", *Anadolu'da Yenigün*, 10 Teşrinisani 1334 (10 Kasım 1918), Numara: 67.
- NADİ, Yunus, "Wilson prensiplerine Göre: Yeni Türkiye", *Anadolu'da Yenigün*, 8 Kanunuevvel 1334 (8 Aralık 1918), Numara: 95.
- NADİ, Yunus, "Wilson prensiplerine Göre: Yeni Türkiye", *Anadolu'da Yenigün*, 8 Kanunuevvel 1334 (8 Aralık 1918), Numara: 95.
- ÖZCAN, Ufuk, "Wilson Prensipleri Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, Yıl: 1995, ss. 37-48.
- S. M. Tefvik, "Wilson Prensipleri Revaç Bulabilecek Mi?", *Sebilü'r-Reşad*, 13 Şubat 1335 (13 Şubat 1919), Cilt: 16, Numara: 391.
- SADIK, Necmettin, "Wilson Sulhu", *Akşam*, 6 Teşrinievvel 1334 (6 Ekim 1918), Numara: 17.
- TEVFİK, M. S., "Wilson Prensipleri Revaç Bulabilecek Mi?", *Sebilü'r Reşad*, 13 Şubat 1335 (13 Şubat 1919), Cilt: 16, Sayı: 391.
- ÜSTE, Nazmi, "Wilson Prensiplerinin Osmanlı İmparatorluğu Sonrası Anadolu'da Ulus Devlet İnşa Çabalarına Etkisi Bağlamında Lozan Mübadelesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 180, Yıl: 2014, ss. 33-48.

Extended Abstract

The aim of this study is to reveal how the United States of America carried out an imperial policy by going out of its own continent for the first time with Wilson's Principles and how the Ottoman public was affected by this policy.

In this respect, we see the Wilson Principles as the first attempt of US imperialism and we also think that it is important for the science world to clarify this issue. In order to illuminate this subject, domestic and foreign research works have been examined. The Ottoman press of the period was used as a source to determine the point of view of the Ottoman public. The sources were examined with qualitative research methods and techniques.

In this study, we will talk about the effects and results of the imperialist policy of the USA on the Ottoman Empire within the scope of Wilson's Principles, and whether this policy has been successful or not.

The Wilson Principles are the set of guidelines in which the then President of the United States, Woodrow Wilson, expressed his views on the world order that he wanted to form after the World War I, in his speech to the U.S. Congress on January 8, 1918. The Principles can be seen briefly as a fourteen-point declaration of war aims on the World War I. When the Wilson Principles are examined in general terms, it is a comprehensive text covering a wide range of topics ranging from disarmament, the borders of states, principles of self-determination and even the formula of peacekeeping.

In the post-war world, the Wilson Principles have made the USA, especially President Wilson, the advocate of justice, equality, democracy and freedom all over the world. However, the idea of Wilson's Principles of the world's nations does not coincide with the aim that the USA wants to reach. The USA wanted to carry out an imperial policy in the world political scene by taking advantage of the situation of the powerful states of Europe, which left its own continent with Wilson's Principles and fell into a weak position due to World War I.

In this context, firstly, Wilson's Principles were examined and all fourteen items constituting the principles were explained as content. Then, how

each article of the Wilson Principles serves the imperial policies of the USA is discussed. The imperialist policies of the USA lie at the base of the Wilson Principles. The independence of nations, self-determination, freedom of trade, and in addition to these, the idea of the administration of nations incapable of self-government by a mandate state formed the basis of the imperialist policy of the USA. By means of these principles, the USA wanted to take an active part in the colonial shares, which were previously monopolized by the European great powers and started to be redesigned after the World War I. Thus, with the Wilson Principles the USA abandoned the policy of not getting involved in European politics and the competition between the great powers within the scope of the Monroe Doctrine and started to pursue a more active policy.

However, in this study, the perspective of Ottoman intellectuals and Ottoman public opinion on these principles was also examined. The Ottoman public, especially the Ottoman intellectuals, had a great interest and excitement towards the Wilson Principles. The Ottoman public's interest in the principles and the idea of a US mandate continued until the start of the War of Independence which is a strong movement targeting independence.

Then, the disappointment of the hopes of the Ottoman intellectuals against the Wilson Principles and the desire of the USA to mandate Istanbul and Armenia in the Ottoman Empire are explained. The reasons underlying these desires and the failure of the US mandate requests in Anatolia are stated.

Finally, it is explained that the imperialist policy of the USA, which is carried out with Wilson's Principles, is interrupted by the internal dynamics of the USA politics. The emergence of a strong opposition to President Woodrow Wilson and as a result the failure of the US imperialist policy after the World War I and its efforts to intervene in the power balances of Europe are discussed.

Araştırma Makalesi / Research Article

**YUNAN İŞGALİ SÜRECİNDE
HELENİK KÜÇÜK ASYA SAVUNMA TEŞKİLATI VE
ULUSLARARASI LOBİ FAALİYETLERİ***

Ahmet ASKER**

Öz

Yunan ordusunun, Anadolu'daki ilerleyişinin durdurulduğu Sakarya Meydan Muharebesi'nden (23 Ağustos - 13 Eylül 1921) Batı Anadolu'yu işgaline tamamen son veren Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'ne (26 Ağustos - 9 Eylül 1922) kadar geçen yaklaşık bir yıllık süre, Anadolu Rumları açısından kaygı dolu bir bekleme dönemidir. Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) sonrası Fransız ordusunun, işgal ettiği bölgelerinden çekilmesi, Yunan ordusunun da işgale son vererek Anadolu'yu terk edeceği söylentilerinin yayılmasına sebep olmuş ve bu söylentiler Anadolu Rumları arasında büyük bir endişeye yol açmıştır.

Ekim 1921'de İzmir'de Anadolu Rumlarını temsilen bir araya gelen, İzmir Metropolit Hrisostomos, Dr. Psaltoff, Sokratis, Solomonidis, İoakimidis, Dulgeridis, Hariatis, Lambru ve İzmir Yunan idaresi içişleri bölümünden müfettiş Evripeos'un da bulunduğu bir grup insan, *Helenik Küçük Asya Savunması* (Elliniki Mikrasiyatiki Amina- EMA / *Organisation Hellénique Micrasiatique*) adını verdikleri bir örgüt kurmuşlardır. Örgütün amacı, Anadolu'nun geleceği ile ilgili belirsizliğin ve kaygının en yüksek olduğu bu bekleme döneminde, İtilaf devletleri nezdinde lobi faaliyeti yürütmek, Yunan ordusuna işgal ettiği yerlerde yardımcı olmak, yerel Rum halkı örgütleyerek Türk ordusuna karşı bir direniş ve isyan ortaya çıkarmak ve nihayetinde otonom bir Anadolu Rum devleti kurmaktır.

Alman Dışişleri Bakanlığı Politik Arşivi'nden konuya ilişkin tespit edilen Almanca, Fransızca, İngilizce ve Latince belgelere dayanan bu çalışma, Millî Mücadele'nin en kritik döneminde Anadolu Rumlarını temsil iddiasıyla kurulan Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı'nın İtilaf Devletleri ve Hristiyan kamuoyu nezdindeki lobi faaliyetlerini gün yüzüne çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Anadolu Rumları, Büyük Taarruz, Küçük Asya, Millî Mücadele, Organisation Micrasiatique.*

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimlerin Fakültesi, Tarih Bölümü, (ahmet_asker@mersin.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-8795-5261).

HELLENIC ASIA MINOR DEFENSE ORGANIZATION AND INTERNATIONAL LOBBYING ACTIVITIES IN THE PROCESS OF GREEK OCCUPATION

Abstract

The one-year period between the Battle of Sakarya (23 August – 13 September 1921), when the advance of the Greek army in Anatolia was halted, and the Great Offensive (26 August – 9 September 1922), which completely ended the occupation of Western Anatolia, was a period of anxious waiting for the Anatolian Greeks. The withdrawal of the French army from the occupied territories after the Treaty of Ankara (October 20, 1921) spread rumors that the Greek army would end the occupation and leave Anatolia. These rumors caused great concern among the Anatolian Greeks.

Consequently, a group of people from the Anatolian Greek community came together in Izmir in October 1921. Members of this group included Metropolitan of Smyrna Chrysostomos, Dr. Psaltoff, Sokratis, Solomonidis, Ioakimidis, Dulgeridis, Hariatis, Lambru and Evripeos, an inspector from the department of internal affairs of the Greek administration of Izmir. They founded an organization called *the Hellenic Defense of Asia Minor* (Elliniki Mikrasiatiki Amina (EMA) / Organisation Micrasiatique). During this period of uncertainty and anxiety the aim of the organization was to lobby the Entente Powers, to support the Greek army in the places it occupies, to create a resistance and rebellion against the Turkish army by organizing local Greek people, to establish an autonomous Anatolian Greek state.

This study is based on German, French, English and Latin documents from the German Foreign Office Political Archive. It reveals the lobbying activities of the Hellenic Asia Minor Defense Organization, to change the public opinion of the Entente Powers and the Western Christian.

Keywords: *Anatolian Greeks, Asia Minor, Great Offensive, Turkish National Struggle, Organization Micrasiatique.*

Giriş

Osmanlı Hükümeti I. Dünya Savaşı'nda yenilgiyi kabul ederek, İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır. Bundan sonraki süreçte, taraflar arasında barış antlaşması öncesi yoğun bir diplomasi trafiği başlamıştır. Savaş sonrası siyasi atmosferin uygunluğu sebebiyle, 19. Yüzyıl'ın başlarından itibaren yükselen milliyetçi ideolojinin etkisi altındaki her Yunanlının hayalini kurduğu *Megali İdea*'nın gerçeğe dönüşebileceğine dair güçlü bir kanaat belirmiştir.¹ 1910'da iktidara gelen Venizelos, 1912-1913 Balkan Savaşları sonrası Kuzey Ege kıyılarını ve adaları alarak, Yunanistan'ın topraklarını iki katına çıkarmıştır. Asıl hedefi, İstanbul merkezli Büyük Yunanistan'ı kurabilmektir. Büyük Yunanistan'ı kurduktan sonra, Batı Anadolu ile Orta Anadolu'da yaşayan yerel Hristiyan Rum ve Müslüman Türk halkları için planları dahi hazırdır:

*Barış antlaşmasıyla Türk Hükümeti kendi topraklarında yaşayan ve Helenleşmiş Batı Anadolu'ya göç etmek isteyen Rumların gayrimenkullerini satın almayı yükleneyecektir; Batı Anadolu'dan Orta Anadolu'ya geçmek isteyen Türkler için de Yunan hükümeti aynı şey yapacaktır. Böylelikle karşılıklı olarak gönüllü bir göç sistemi kurulacak ve birkaç yıl içinde Türk topraklarında sadece Müslüman ahalinin kalması sağlanabilecektir.*²

Bir yandan görüşmeler tüm hızıyla devam ederken, diğer yandan İngilizlerin teşviki ve desteğini arkasına alan Yunanistan Hükümeti, 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmiştir. Ancak kısa süre sonra İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinden, Yunan işgalinin milliyetçi hareketi kuvvetlendirdiği yönünde raporlar gelmeye başlamıştır. Raporlarda, şayet Yunan ve İtalyanların işgal kuvvetleri tamamen çekilirse İtilaf güçlerinin karşılaşacağı zorlukların ortadan kalkacağı, barış yanlısı İstanbul Hükümeti'nin itibarının artacağı, böylece Mustafa Kemal liderliğindeki milli direnişin varoluş nedeninin ortadan kalkacağı değerlendirilmelerine yer verilmiştir. Bundan sonraki süreçte İngilizler İstanbul Hükümeti'nin elini güçlendirmek amacıyla, 3 Ağustos'ta Anadolu'da Yunan ordusunun işgal bölgesinin sınırlandırılacağını deklere etmişlerdir. Ancak gelişmeler bu kararın aksi yönde adımlar atmaya gerektirmiştir. Kalıcı bir barış antlaşması imzalanmasının önündeki diğer bir engel ise Ege'de, özellikle İtalya ve Yunanistan arasındaki çıkar çatışmalarıdır. Kendini dışlanmış hisseden İtalya, Mustafa Kemal ile ilişkiye girerek, ekonomik ayrıcalıklar elde etmeye çalışmış ve milli direnişi desteklemiştir. Fransa'nın ve Sovyet Rusya'nın Ankara Hükümeti'ne yanaşmaları, İngiltere ve Yunanistan'ı Anadolu işgalinde

1 Melek Fırat, "Yunanistan'ın Dış Politikası ve Megali İdea", *Türk Dış Politikası*, Cilt I. 1919-1980, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 180.

2 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, Meydan Neşriyat, İstanbul, 1963(?), s.35.

yalnızlığa itmiş ve aksi yönde raporlara rağmen, sertlik politikasına sarılmalarına sebep olmuştur. Bundan sonra, İngiltere'nin desteğini sağlayan Yunan ordusu, 1920 yazında milli direnişi frenlemek ve doğduğu yerde boğmak için Ankara'ya doğru askeri harekate başlayacaktır.³

Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919'da İzmir'den başlayarak Batı Anadolu'nun içlerine uzanan işgal hareketi, Büyük Taarruza (26 Ağustos 1922-18 Eylül 1922) kadar devam etmiştir. İkinci İnönü Zaferi (1 Nisan 1921), Yunan ordusunun Batı Anadolu'yu üç yılı aşkın devam eden işgalinde bir dönüm noktası olmuştur. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya gönderdiği telgraf mesajında, kazanılan zaferin Türk milleti için taşıdığı hayati önemin altını çizmiştir:

Ankara, 1.4.1921

İnönü Muharebe Meydanında Metristepe'de Batı Cephesi Kumandanı ve Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi İsmet Paşa'ya

Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz. İstila altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istila hırsı, azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak hurdahaş oldu. Namınızı tarihin iftihar kitabesine kaydeden ve bütün milleti hakkımızda ebedi minnet ve şükrana sevk eden büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğunuz tepenin, size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar milletimiz ve kendiniz için yükseliş şaşaaıyla dolu bir geleceğin ufkuna da nazır ve hâkim olduğunuzu söylemek isterim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal⁴

İnönü zaferleri bir yandan Türk Milleti'nde büyük bir sevince ve heyecana sebep olurken, diğer yandan özellikle Fransız kamuoyunu Türklerin lehine olacak şekilde etkilemiş, Fransız hükümeti Ankara ile görüşmenin ve barışmanın yollarını aramaya başlamıştır.⁵ Türklerin lehine dönen havanın farkında olan Yunanlılar, karşı bir atakla durumu lehlerine çevirmeye çalışacaklardır. İnönü Savaşlarından sonraki süreçte Türk Ordusu'nu imha etmek üzere Afyon, Eskişehir, Kütahya gibi stratejik noktaların işgali amacıyla Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyişine devam eden Yunan kuvvetleri, Kütahya-Eskişehir muharebelerinde (10 Temmuz- 24 Temmuz 1921) başarı kazanmış ve bu durum karşısında Türk ordusu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır. Zira Batı Cephesi'nde ordunun kuşatma tehdidi altına girdiğini gören Mustafa Kemal Paşa, Türk Ordusu'nun kuşatılarak yok edilme tehlikesinin

3 Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler: Yunanistan'ın Anadolu'daki Amaçları ve Millî Mücadelenin Doğuşu (1919)", *Türk Dış Politikası*, Cilt I. 1919-1980, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 183-184.

4 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, Ankara, 2015, s. 435.

5 Gül Çakır, "Millî Şef Dönemi Ulusal Basınında İnönü Zaferlerinin Yıldönümleri (1938-1950)", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 21, Özel Sayı, 2021, s. 180.

önüne geçmek için orduya çekilme emri vermiştir. TBMM, 3 Ağustos 1921'de İsmet Paşa'yı Genelkurmay Başkanlığı görevinden azlederek, Mustafa Kemal Paşa'yı kanun yapma yetkisi ile beraber başkomutanlığa atamıştır. Mustafa Kemal, meclisin kendisine karşı duyduğu bu güven ve emperyalist istilaya karşı tarihin ona yüklediği bu ağır sorumluluk karşısında, mücadeleyi kazanacağına dair inancını şu cümlelerle ilan eder: *Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka mağlup edeceğimize dair olan emniyet ve itimadım, bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, bu kati inancımı, yüksek heyetinize karşı, bütün millete karşı ve bütün aleme karşı ilan ederim.*⁶

Böylece düzenli ordunun komutasını o zamana kadar batı cephesinin başında olan İsmet Paşa'nın yerine bizzat Mustafa Kemal Paşa üstlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa bundan sonra ilk iş olarak, meclisin kendisine verdiği yasama yetkisini kullanarak *Tekalif-i Milliye* emirlerini yayınlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın dönüm noktalarından olan Sakarya Meydan Muharebesi öncesi, ordunun ihtiyacını karşılamak amacıyla yayınladığı *Tekalifi Milliye* emirleri *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin 7 Ağustos 1921 tarihli nüshasında *Başkumandanımızın Ordu ve Millete Beyannamesi* başlığı altında kamuoyuna duyurulmuştur.⁷ Bu emirler ile beraber Mustafa Kemal Paşa, orduyu kısa sürede savaşa hazırlayacak tedbirleri uygulama imkânı kazanmıştır.⁸

Olağanüstü koşullarda alınan bu tedbirler sonrasında güçlenen Türk ordusu, ilk başarısını Sakarya'da gösterecektir. Yunan ordusunun Ankara'ya doğru ilerleyişini durduran *Sakarya Melhamei Kübrası*'nda Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk ordusunun zaferi, Yunanistan'da büyük bir siyasi sarsıntıya sebep olmuştur. Lloyd George hükümetinden daha fazla destek sağlamak amacıyla 1922 Şubat ve Mart ayı boyunca Londra'da lobi faaliyeti yürüten Yunan Başbakan Gounaris ve Dışişleri Bakanı Baltacis'in başkanlığındaki Yunan heyeti İngiliz hükümetinden beklediği desteği bulamamıştır. Bunun üzerine İngiliz hükümetini, Anadolu'dan Yunan ordusunu çekmekle tehdit etmiştir. Ancak diplomatik girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması Başbakan Gounaris'i zor bir duruma düşürmüştü ve Yunan Başbakan 16 Mayıs'ta istifa etmek zorunda kalmıştır.⁹ Bundan sonra süreçte Ankara Hükümeti siyasi havayı kendi lehine çevirmeyi başarmıştır. Doğu'da Ermeniler ile Gümrü Antlaşması imzalamış, Moskova, Fransa ve İtalya ile yakınlaşmanın siyasi meyvelerini vermeye başlamıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nin en önemli sonuçlarından bir diğeri 20 Ekim 1921'de Ankara Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan anlaşma olmuştur. Bu anlaşma ile Fransa, Türkiye'ye karşı katı bir politika izleyen İngiltere'den farklı olarak, Ankara Hükümeti ile iş birliği yoluna girmiştir. İtalyanların da Temmuz 1921'de Antalya bölgesinden çekilerek

6 Atatürk, A.g.e., s. 459.

7 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Başkumandanımızın Ordu ve Millete Beyannamesi", 7 Ağustos 1921.

8 Atatürk, A.g.e., s. 459-460.

9 Özgür Rençberler, *Küçük Asya Felaketi'nin Yunan Siyasetine Etkisi 1919-1922*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s. 46.

Yunanistan'a karşı Türk tarafını destekleyen bir tavır almasıyla beraber, İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıklar iyice gün yüzüne çıkmıştır.

Yunan heyetinin Londra'yı ziyaretiyle aynı sıralarda Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de (Tengirşenk) Londra ve Paris'i ziyaret ederek İtilaf Devletleri ile yeni bir antlaşmanın koşullarını görüşmüştür. İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri Mart 1922'de Paris'te toplanmış ve Ankara Hükümeti'ne Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikler yapmayı teklif etmişlerse de Ankara Hükümeti ateşkesin ön şartı olarak Yunan ordusunun Anadolu'yu bir an önce tahliye etmesinde ısrarcı olunca bir anlaşma sağlanamamıştır. Bu sırada Büyük Millet Meclisi, Sakarya'da büyük bir zafer kazanan Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlığını süresiz uzatarak, karşı tarafa bir gözdağı vermiştir. Bundan sonra her iki taraf, bir yandan diplomatik görüşmelere devam ederken, diğer yandan yaklaşan nihai savaşı hazırlıklarını hızlandırmıştır.

Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı

Sakarya yenilgisi Yunanistan'da siyasi krizi derinleştirmiş, Anadolu'daki Yunan Orduları Başkomutanı General Anastasios Papulas ise yenilgi sonrası Yunanistan'a dönmüştür. Fransa'nın Ankara Hükümeti ile anlaşmaya vararak askerlerini işgal ettiği yerlerden çekmesinden sonra Yunan ordusunun da Anadolu'yu terk edeceği söylentilerinin yayılması Türk ordusunun ilerleyişinden korkan Anadolu Rumları arasında büyük bir endişenin doğmasına sebep olmuştur. Zaten 1920 seçimlerinden sonra müttefiklerin maddi desteğini kesmiş olması, evlerine bir an önce dönmek arzusu taşıyan askerlerin çok sayıda olduğu işgalci Yunan ordusundaki huzursuzluğun artmasına sebep olmuştur: *Anadolu'daki ordu artık beklemekten sıkılmıştı. Askerler evlerine dönmek istiyorlardı. Soydaşları olmakla birlikte tüm adetleri farklı olan ve kendi davalarını savunmak için savaşmayı dahi göze alamadan sadece para yardımı yapan Anadolu Rumları için savaşmanın anlamını sorgulamaya başlamışlardı.*¹⁰

Bu belirsiz durum karşısında, aralarında İzmir Metropoliti Hrisostomos, Dr. Psaltoff, Sokratis, Solomonidis, İoakimidis, Dulgeridis, Hariatis, Lambrou ve İzmir Yunan İdaresi İçişleri Bölümü'nden müfettiş Evripeos'un bulunduğu Anadolu Rumları ileri gelenlerinden bir grup insan, 1921 Ekim'inde İzmir'de bir araya gelerek *Helenik Küçük Asya Savunması* (Organisation Hellénique Micrasiatique / Elliniki Mikrasiatiki Amina- EMA) adlı bir teşkilat kurmuşlardır. Anadolu Rumları'nın direnişini örgütlemeyi, lobi faaliyeti yürüterek İtilaf Devletleri'nin ve Hristiyan batı kamuoyunun desteğini kazanmayı ve Batı Anadolu'da otonom bir devlet kurmayı amaçlayan söz konusu örgütün faaliyetleri 1922 Şubatından itibaren hız kazanmıştır. Bu süreçte Yunan basınında örgüte ilişkin çıkan haberlerde *Kemalistlerin* faaliyetlerinden duyulan rahatsızlıktan bahsedilmektedir. Ayrıca hükümet bunalımları ve ekonomik

10 Fırat, A.g.m., s. 186.

Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın talep ettiği topraklar

krizlerle boğuşan Yunan Hükümeti'nin Anadolu Rumlarının sorunlarına eğilmekte güçlük çektiğinin fark edilmesi, *Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı* önderlerinin bir an önce inisiyatifi ele almak istemelerinde etkili olmuştur. Zira, İstanbul'da *Venizelist Subayların* kurduğu *İstanbul Savunma Örgütü* (Amina Tis Konstantinupoleos) ile paralel hareket eden *Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı*, Yunan ordusunun işgal ettiği Anadolu'dan çekilerek Anadolu Rumlarını kaderlerine terk edeceği kaygısını taşımaktadır. Ayrıca teşkilat önderleri, Anadolu Rumlarının, kendilerini savunma faaliyetlerine hem yerel Rum halkından hem de müttefik devletlerden, Yunan Hükümeti'nin onlara sağlayabileceği siyasi ve ekonomik destekten çok daha fazlasını sağlayabileceğini umut etmişlerdir.¹¹

Teşkilatın faaliyetlerine karşı, Türk Ortodoks Hristiyanların lideri olan ve Mustafa Kemal'in kendisi için *Tek başına bir ordu kadar hizmet etti* dediği, İstiklal Madalyası sahibi Papa Eftim'in milli mücadelenin yanında yer alan mücadelesi bir sonuç verememiştir.¹² Teşkilat İcra Komitesi, yerel Rum halkı örgütleyerek

11 Nilüfer Erdem, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, 2014-Güz, s. 101-106.

12 Papa Eftim'in Milli Mücadeleye katkısı konusunda ayrıntılı bir çalışma için Bkz: Erol Cihangir, *Papa Eftim'in Muhiraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996.

gönüllü asker ve para toplamaya çalışmış, Hristiyan kamuoyunu harekete geçirmek ve destek sağlamak için uluslararası bir propaganda kampanyası başlatmış, mitingler düzenlemiş, başta İngiltere, Fransa ve Amerika olmak üzere ilgili resmî kurumlarla iletişime geçmek suretiyle Anadolu'daki Müslüman-Türk ilerleyişini durdurmak adına bütün imkanlarını seferber etmiştir. İzmir Metropoliti Hrisostomos'un¹³ destek çağrısı, Anadolu Rumlarının içinde buldukları *halet-i ruhiyeyi* yansıtmaması açısından önemlidir: *Özgürlüğümüzü savunmak için kanımızı da, kilisedeki altın ve gümüş neyimiz varsa vermeliyiz. Biz şimdi bunları vermezsek, savaş ganimeti olarak Türklerin ellerine geçeceklerdir.*¹⁴

Teşkilat İcra Komitesi, İzmir Metropoliti Hrisostomos başkanlığında; Efes, Söke, Alaşehir, Aydın, Çeşme ve Ayvalık başpiskoposları ile söz konusu yerlerden seçilmiş üyelerin katılımıyla gizli bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda alınan birçok kararın yanı sıra, Paris'te düzenlenmesi planlanan bir konferanstan Yunan ordusunun Batı Anadolu'dan çekilmesi kararı çıkması durumunda, genel bir seferberlik başlatılmasına ilişkin görüş birliğine varılmıştır. İcra komitesi, ayrıca Anadolu'daki Rumlarla beraber Yunanistan'ın ulusal çıkarlarını savunmak üzere Paris ve Londra'da lobi faaliyeti yürütmeleri amacıyla temsilciler atamıştır.

Paris temsilcileri: J. Politis (Yunan Krallığı eski dışişleri bakanı), Athos Romanos (Yunan Krallığı eski Paris elçisi) ve Dr. Stelios Seferiadis (Paris'te öğretim üyesi, İzmir doğumlu)

Londra Temsilcileri: G. Stavridis (Yunan Krallığı eski Londra başkonsolosu) ve Elias Eliadis (İzmir doğumlu, Lord Crosfield'in üvey babası).

Anadolu'nun işgalini büyük sevinçle karşılayan Anadolu Rumları İtilaf Devletleri nezdinde yürütülen görüşmeleri kendi beklenti ve çıkarları doğrultusunda etkilemeye çalışmışlardır. Teşkilat İcra Komitesi, 21 Mart 1922'de Fransa, İngiltere ve İtalya Dışişleri Bakanları'na, Amerika'nın Paris Büyükelçisi'ne ve Cenevre'deki Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'ne konuyla ilgili bir telgraf göndermiştir. Bir gün sonra ise Paris temsilcilerine *Küçük Asya Savunma Teşkilatı*'nın görüşlerini yansıtan bir bildiri metni göndermiştir.¹⁵ Söz konusu bildiri, İzmir'de Fransızca yayınlanan *La Reforme* gazetesinin 23 Mart 1922 tarihli nüshasında *Organisation Micrasiatique* başlığı altında yer almıştır. Bildiride *Tanzimat* (1839) ve *Islahat* (1856) fermanlarına atıf yapılarak azınlık haklarıyla ilgili kazanımlar ile Paris ve Berlin antlaşmalarında karara bağlanan ve hala geçerli olan büyük güçlerin Osmanlı'daki azınlıklara yönelik garantörlükleri hatırlatılmıştır. Büyük güçleri acil destek olmaya çağırarak bildiriyi metni, Türk ordusunun Anadolu'da kazandığı zafer karşısında panikleyen ayrılıkçı Rumların korku ve endişelerini bütün açıklığıyla yansıtır. Bildiride,

13 İzmirli Aziz Hrisostomos Kalafatis, 1867 Tirilye-1922 İzmir.

14 Aktaran: Erdem, A.g.m., 111-112.

15 E. Doublis, Jr. No 142. A.Ic, in: PAAA, R 78526, Smyrna, den 23 März 1922.

büyük güçlerin Anadolu Rumlarını Türk ordusu karşısında yalnız bırakmaya hakkı olmadığı, Rumların itilaf güçlerine güvendiği ve kazanılmış haklarının ellerinden alınmasına asla müsaade edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Batı Anadolu'nun işgalini bir Yunan özgürlük mücadelesi olarak betimleyen bildiri, özellikle Ankara Antlaşması ile Anadolu'dan askerlerini çekmeyi kabul eden Fransız Hükümeti'ne seslenmektedir:

Ülkeniz her zaman kendisini hür kalmak isteyen milletlerin fikrî ve candan müttefiki ilan etmiştir. Sayın Başkan, gelenekleriniz ve ülkenizin uğrunda savaştığı büyük ilkeler, özgürlüklerimizin en iyi savunucusunu sizde bulacağımıza dair bize güvence veriyor. Adaletinizle donanmış olarak, kararınızı güvenle bekliyoruz.

Helenik Küçük Asya Savunması Yürütme Komitesi. Dr. Psaltoff, Dr. Ténékidés ve Dimas.¹⁶

Alman Hükümeti'ni bölgedeki gelişmeler hakkında bilgilendiren E. Doublis, konuya ilişkin Alman Dışişlerine gönderdiği raporunda, büyük güçlerin himayesinde ve yönlendirmesinde Anadolu'yu işgale kalkışan Yunan ordusunun nasıl kandırıldığını ortaya koyar ve yüksek mali çıkarlarını her şeyin önünde tutan Fransa'nın, 20 Ekim 1921'de Ankara Hükümeti ile yaptığı Ankara Antlaşması sonrası askerlerini Anadolu'dan çekmesinin yarattığı şoku, iyice yalnızlaşan Yunan ordusunun çaresizliğini ve Batı Anadolu'nun içinde bulunduğu kaotik durumu yansıtır. Buna göre, Rum ve Ermenilerin Anadolu'dan tahliyesine ilişkin söylentiler, büyük bir öfke ve hayal kırıklığı yaratmıştır: *Yerel Rum ve Ermeni nüfus, Paris Konferansı'nın Küçük Asya'nın tahliyesine ilişkin kararı nedeniyle haklı bir dargınlık ve hayal kırıklığı yaşadı. Anadolu Hristiyanları, İtilaf devletlerinin kendilerine verdiği özgürlük ve koruma güvencesine safça inandılar. Doublis, İtilaf Güçleri'nin himayesinde Anadolu'nun işgaline teşvik edilen Yunanistan'ın da aynı saflıkla boş vaatlere kandığını belirtir: Artık koruyucularının samimiyetsizliklerinin ve bencilliklerinin kurbanı oldular. Şimdi işgali bu kadar çok kana ve paraya mal olan bölgeleri boşaltmaları gerekiyor. Doublis'in raporunda dikkat çeken diğer bir husus, Ermenilerle beraber Müslüman Çerkezlerin de yerel Rumlarla beraber hareket ettiğidir: Kaos Küçük Asya'nın tamamına yayılıyor. Burada, kapının önünde büyük olaylar oluyor, gönüllüler cepheye gidiyor, Çerkezler ve Ermeniler yerli Rumlarla birlikte çalışıyor ve hararetle silahlanıyorlar.¹⁷*

Bu sırada Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı, Ankara Hükümeti'yle barış görüşmeleri yürütmek üzere bir konferans toplanacağı söylentilerini protesto etmek amacıyla İzmir'de yoğun katılımlı bir miting düzenleme çalışmalarına başlamıştır. Teşkilat Yürütme Komitesi, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı ile Cantenbury başpiskoposuna, desteklerini talep eden

16 "Organisation Micrasiatique. Le mémorire envoyé aux membres de la Conférence Orientale", *La Reforme*, No: 39, İzmir, 23 März 1922.

17 E. Doublis, Anschluss an den Bericht vom 23 v. Mts. Jr. No. 142, in: PAAA, R 78526, Jr. No: 163 A.Ic. Smyrna, den 1 April 1922.

telgraflar göndermiştir. Aynı zamanda *Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı* yürütme komitesi, bir yandan varlıklı Rum ve Ermeni ahaliden para toplamış, diğer yandan var gücüyle yerel halkı Türk ordusunun ilerleyişi karşısında direnişe hazırlamaya çalışmıştır.¹⁸

Bu amaçla, Anadolu'daki Rum halkı Türk ordusunun ilerleyişi karşısında isyana ve direnişe davet eden, *Küçük Asya Halkına Çağrı* başlıklı Fransızca ve Yunanca bildiriler hazırlayarak dağıtmıştır. Bildiriler, Yunan ordularının yenilgisinden dolayı bir umutsuzluğa düşülmemesini, adaletsizlik ve esarete karşı özgürlük ve bağımsızlık için savaşmayı telkin etmektedir. Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı İcra Komitesi üyeleri Dr. Psaltoff ve Dr. Ténékides ve Dimas'ın imzasıyla yayınlanan bildirilerde Anadolu'daki Rumların dini ve millî duygularını harekete geçirmeye çalışan bir retorik kullanılmıştır:

Küçük Asya Halkına Çağrı

Helen Ulusal Savunma üyelerinin Küçük Asya halkına seslenişi:

Helenik Küçük Asya Ulusal Savunması, kaderinizle ilgili en son çıkan işler acısı haberlerin yol açtığı üzüntünüzü ve haklı ıstırapınızı paylaşıyor. Ama Küçük Asya Savunması, aynı zamanda ruhunuzun cesaretini ve her zaman yargulamalarla karşı karşıya kalan, engelleri görmezden gelen ve otuz asırlık yaşamının tüm korkunç felaketleri karşısında sebatla parlayan Helen ırkının azmini çok iyi biliyor.

Küçük Asya Halkı,

Küçük Asya Savunması, mevcut kritik durum hakkında hiçbir yanılmaya sahip değildir. Özgürlüğünüz tehlikededir. Müttefik büyük güçler sizi, şanlı Yunan ordusunun kardeş kollarıyla ve mağrur evlatlarınızın elleriyle sonsuza kadar kırıldığına inandığınız o iğrenç boyunduruğa yeniden boyun eğdirmeye çalışıyorlar.

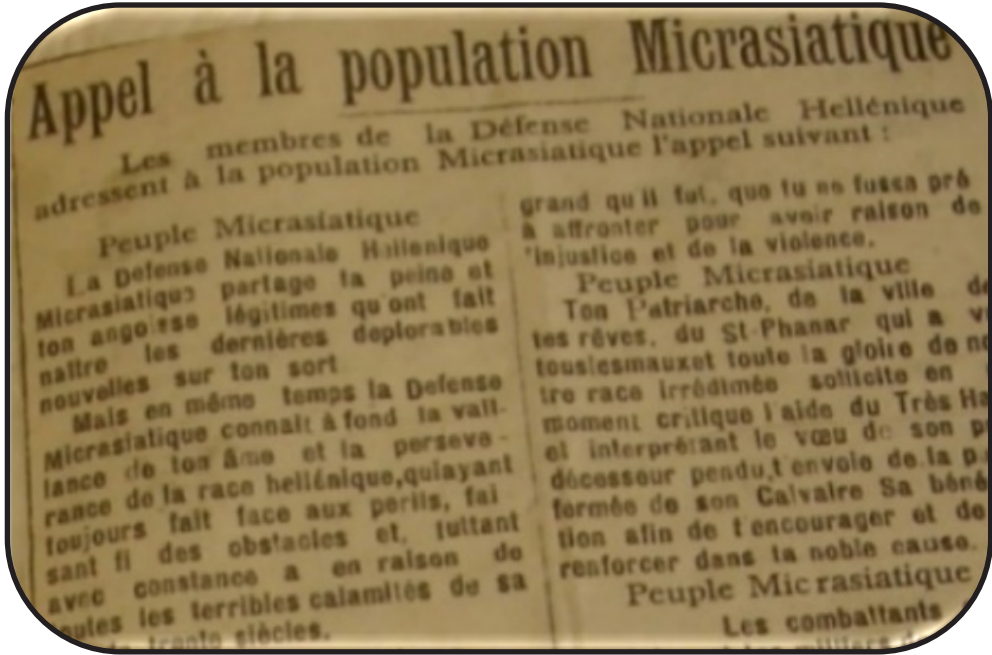
Küçük Asya Halkı,

Soğukkanlılığınızı, ırkınızın zaferine ve onun mutlu kaderine olan sarsılmaz inancınızı koruyun. Hiçbir itici ima, tüm maddi ve manevi güçlerini birleştirmesi koşuluyla Helenizm'in bu son fırtınadan galip ve muzaffer çıkacağına dair inancınızı sarsmamalıdır. Tüm veriler, konferansta alınan son kararların bağlayıcı olmadığını göstermektedir. Bunlar, savaşları uzlaştırmaya yönelik tekliflerdir. Ancak devletler, bütün bir ulusun değişmez iradesini göz önünde bulundurmaktan geri duramaz. Dolayısıyla, Helenizmin büyük bir bölümünün ve boyunduruk altında tekrar boyun eğmektense kahramanca savunmada ölmeyi tercih eden Küçük Asya halkının kararını bu nedenden ötürü geçersiz kılamaz.

Küçük Asya Halkı,

18 E. Doublis, Anschluss an den Bericht vom 23 v. Mts. Jr. No. 142, in: PAAA, R 78526, Jr. No: 163 A.Ic. Smyrna, den 1 April 1922.

“Küçük Asya Halkına Çağrı” Başlıklı Bildiri Metni

Kararınız konusunda dünyanın tüm medeni ve bağımsız halklarını sert bir sesle uyarmalısınız. Herkes, adaletsizliğin ve şiddetin üstesinden gelmek için, ne kadar büyük olursa olsun, henüz hiçbir fedakarlığın yapılmadığıyla yüzleşmeye kendini ikna etmelidir.

Küçük Asya Halkı,

İrkımızın tüm kötülüklerini ve tüm görkemini görmüş olan kurtarılmamış rüyalar şehrinin¹⁹ Aziz Fener-Rum Patriği bu kritik anda, Yüceler yücesinden yardım istiyor ve çarmıha gerilmiş selefının arzusu doğrultusunda sizi cesaretlendirmek ve asil davanızı güçlendirmek için size Golgota Tepesinin kutsamasını gönderiyor.

Küçük Asya Halkı

Amerika, Avrupa ve Mısır'daki Helenizm'in bütün temsilcileri; bakışları, özlemleri, umutları ve sevgisi size dönük olarak özgürlükten yana olmak ve kutsal mücadeleyi ilan etmek için Pazar günü Londra'da bir araya gelecektir. Helenizm'in maddi ve manevi kuvveti tükenmezdir. Cesaretiniz olsun. Bu güçler, ulusun özgürlüğünün ve onurunun kesin bir garantörüdür. Yaşasın sarsılmaz özgürlüğünüz.

Helenik Küçük Asya Savunması İcra Komitesi. Dr. Psaltoff, Dr. Ténékides, Dimas²⁰

19 İstanbul.

20 Dr. Psaltoff, Dr. Ténékides, Dimas, “Appel a la population Micrasiatique”, Anlage zum Bericht vom 1.4.1922, No: 163, in: PAAA, R 78526.

Küçük Asya Teşkilatı'nın bir bildiri metni

Küçük Asya Savunma Teşkilatı'nın Batı Anadolu'yu ve oradaki Rumları sonuna kadar savunma kararlılığını yansıtan benzer içerikli bildirimler, Yunanistan Hükümeti'ne, Yunan Ulusal Meclisi'ne ve parti liderlerine gönderilmiştir. Batı Anadolu'daki Türk varlığını inkâr eden bildirimlerin tek taraflı ve empatiden yoksun dili teşkilatın siyasi tezleri hakkında fikir vermektedir:

Helenik Küçük Asya, uzun ve acımasız bir kölelikten sonra, rahatlama ve sevinç gözyaşlarıyla, Yunan ordusunun kahramanlığı ve fedakarlığı sayesinde, özgürlüğünün şafağının nihayet doğduğunu gördü. Özgürlüğüne ve yaşamına ilişkin bu kutsal hakka tuhaf bir şekilde karşı çıkan büyük Güçlerin tartışmalarını acı bir duyguyla izliyor. Milletten birliği ve dayanışması adına, Millet Meclisinin yurtseverliğine seslenen Küçük Asya Ulusal Savunması, Helen ailesinin bir parçası olan Asya Rumlarını terk etmeyeceğine yemin eder; ancak vahşi fatihin yeni istilasına karşı mücadeleyi sürdürecektir. Küçük Asya Helenizm'i, bu kutsal ve kritik anda, sağlam ve sarsılmaz bir karar aldığını, uğrunda çok kan dökülen ocağını ve sunaklarını savunmak için ve her türlü fedakarlığa katlanmaya, milli orduyu güçlendirmeye, yüce mücadele için yanında savaşılmaya hazır olduğunu yeniden ilan eder.

Helenik Küçük Asya Teşkilatı Savunma İcra Komitesi

Dr. Psaltoff, Dr. Ténékides, Dimas²¹

21 Dr. Psaltoff, Dr. Ténékides, Dimas, "Organisation Micrasiatique" Anlage zum Bericht vom 1.4.1922, No: 163, in: PAAA, R 78526.

General Papulas'a iletilen mesaj

Ayrıca Küçük Asya Teşkilatı Yürütme Komitesi, Batı Anadolu'yu işgal altında tutan Yunan ordularının başkomutanı General Anastasios Papulas'a Yunan ordusunun geri çekilmemesini ve Anadolu Rumlarını kaderine terk etmeyerek mücadeleye devam etmesini talep eden bir telgraf göndermiştir. Telgrafta, *Vahşi ve barbar fatihin acımasız boyunduruğu altındaki küçük Asya Rumları için destek çağrısı yapılmaktadır: Emrinizdeki ordunun Helen ruhunun titrestiği yerlerde özgürlüğü koruduğu ve yaydığı şanlı lider, size seslenirken kurtuluş mücadelesinin devamını rica ediyoruz.*²²

Bu süre zarfında, Sakarya yenilgisinden sonra Atina'ya dönen General Papulas 5 Nisan'da, beraberinde General Pallis'in de yer aldığı kalabalık bir subay heyetiyle İzmir'e dönmüştür. Papulas, kendisini karşılamak üzere toplanan heyecanlı kalabalığa seslenerek, Yunanistan'ın hiçbir durumda Anadolu Rum Halkı'nı korumaktan vazgeçmeyeceğini ve Yunan taburlarının işgal ettiği yerleri var gücüyle savunmaya devam edeceğini duyurmuştur. Teşkilat komitesi aynı zamanda İzmir'de Yunanca yayınlanan gazetelerin yöneticilerine, Atina gazeteleri editörlerine ve dünya basın birliği editörlerine çağrıda bulunarak, Küçük Asya Savunma Teşkilatı'nın çalışmalarını basın aracılığıyla desteklemelerini istemiştir.²³

22 Le Comité Exécutif de la Défense Hellénique Micrasiatique, "Général Papoulas-Athènes", in: PAAA, R 78526.

23 E. Doublis, Jr. No 173, Anschluss an den Bericht vom 1. D.Mts.-Jr.No 163, in: PAAA, R 78526, Smyrna, den 7 April 1922.

2. Emperyalist Devletlere Yardım Çağrısı

Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı Komitesi, başta Fransa, İngiltere ve Amerika olmak üzere destek alabileceklerini umdukları hükümetlere yardım çağrısında bulunmuşlardır. Bu çerçevede Fransız Başbakan Raymond Poincaré'ye de bir telgraf göndermişlerdir. Telgrafta Batı Anadolu'nun Osmanlı yönetimine verileceğine yönelik Atina basınına yansıyan söylentileri dehşetle okuduklarını, ancak Anadolu'nun kaderi hakkında masa başında alınacak karar ne olursa olsun, Küçük Asya Savunma Teşkilatı olarak direnişe devam edeceklerini belirtmişlerdir.²⁴ Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a, bir önceki Başkan Warren G. Harding'e, Amerikan senatosuna ve Amerikan halkına hitaben açık bir mektup yayınlamıştır. Mektupta komite üyelerinin dini duyguları harekete geçiren destek çağrısını yinelediği görülmektedir:

Anadolu Rum halkını temsil eden Küçük Asya Savunma Teşkilatı, adalet ve halkların kardeşliği adına aşağıdaki metinde yer alan protestosunu ve itirazını özgür Amerika'ya duyurur.

Büyük bir ulusal adaletsizliğin hazırlığı yapılıyor ve üzerimize ağır bir felaket çöküyor. Paris'te toplanan Müttefik Bakanlar Konseyi, İyonya, Lidya, Bitinya, Aiolis ile mahşerin yedi kilisesinin bulunduğu antik çağlardan bu yana bizim olan Küçük Asya topraklarımızın, barbarların boyunduruğu altına girmesini planlamaktadır. Küçük Asya Türk fethinin karanlık günlerinde dahi ırk, dil, gönül ve ulusal bilinç bakımından tamamen Helenik olmaktan asla vazgeçmedi. Üç yıl önce itilaf devletlerinin rızasıyla Yunan ordusu ve bu orduya katılan yerli Helen halkının yardımlarıyla kurtarılan bu topraklardan, acımasız bir sonuç olarak yeniden kölelik talep ediliyor. Ve aynı zamanda bugün talep edilen bu ordunun geri çekilmesidir ki, bu da bir milyondan fazla Hristiyan'ın, itilaf devletlerinin bizatihi kendilerinin bir insanlık belası olarak tanımladığı ve uzun zaman önce Helenik Asya'dan atıldığından dolayı şimdi daha da zalim ve nefret dolu hale gelen fatihe, savunmasız bir şekilde teslim edilmesine eş değerdir. Böyle bir şeyin olabileceğine inanmaktan nefret ediyoruz. Ama bu geri çekilme projesi tasarlandığından beri, onu medeniyete ve insanlığa bir saldırı olarak kınama hakkımız ve görevimiz var.

Hristiyan Avrupa hükümetleri tarafından artık terk edilmiş olduğu anlaşılan, ölümsüz Bağımsızlık Bildirgesi'nin başına, bir hükümetin ancak yönetilenlerin rızasını aldığı sürece meşru olduğunu ve ilk görevinin halklarının yaşamını, özgürlüğünü ve mutluluğunu sağlamak olduğunu yazan özgür Amerika'ya sesleniyoruz:

Sadece bu politik ideali savunmak için savaşa giren Amerika'ya... Hristiyanların Türk boyunduruğundan kurtarılması da Amerikan'ın savaşa girme hedeflerini oluşturan Başkan Wilson'un formüllerinden biridir. Tam da bu anda, köleleştirilmiş halklarımız umutla sıçradı ve doğmakta olan özgürlüklerinin şafağını gördü. Asil ve özgür Amerika

24 "Son Excellence Président Poincaré-Paris", in: PAAA, R 78526.

çağrımıza sağır kalmayacak. Amerika'yı, son zamanlarda şövalyece mücadelesiyle simgeleşen, özgürlüğünün ve mutluluğunun kurtarılmasını bekleyen Washington'daki meçhul asker anıtının başına çağırıyoruz.

Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı Komitesi²⁵

Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı Komitesi'nce kaleme alınan yardım çağrılarının gönderildiği diğer adresler ise Fransız, İngiliz, Sırp, Romanya ve Belçika hükümetleri olmuştur:

Temsilciler Meclisi Başkanına. Senato Başkanına, Paris.

Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı, Küçük Asya Helenizm'i adına onu Türk tiranına karşı savunmasız bırakan barış önerilerini protesto eder. Özellikle maruz kaldığı boyunduruk, diğer özgürleşmiş Avrupa uluslarından çok daha acımasız olduğu için özgürlük hakkına sahip olan Küçük Asya Helenizm'i, Müttefiklerin onayı ile Yunan ordusu tarafından özgürlüğüne kavuşturulmuştu. Parlamentonuz, hâlâ dünyaya adalet ve köleleştirilmiş halklara özgürlük vaat eden büyük Fransızların ateşli sözleriyle yankılanıyor.

Bu kadar vaat boşuna verilmiş, bu kadar kan boşuna dökülmüş olamaz.

Her zaman düzen ve ilerleme unsuru olan ve bir Fransız değişinde ifade edildiği gibi, Doğu'nun Kayıpları arasında en kalabalık etnik unsur olarak gelişmiş bir medeniyetin bekçisi olagelen Küçük Asya Helenizm'i, Kutsal İttifak²⁶ zamanlarını hatırlatacak şekilde bir anakronizm oluşturan önerilere isyan ediyor. Fransız halkı, tüm dünyanın en değerli ahlaki mirası olan geleneklerinden vazgeçmeyecektir.

Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı Komitesi

Ekselansları Bay Lloyd George, Büyük Britanya Başbakanı, Londra.

İngiliz politikasının kararlılıkla izlediği, bir kez özgür bırakılan bir halkın yeniden köleleştirilmesine asla izin vermeme ilkesi adına, asalet ve elçisi olmaktan asla vazgeçmediğiniz için eşitlik adına, Müttefiklere karşı masum ve özgür kalmak uğruna kanını dökmeye hazır olan Küçük Asya Helenizm'ini korumanız için size yalvarıyoruz. Asil İngiliz ulusuna ve onun dâhi ve hümanist liderine inanıyoruz.

Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı Komitesi²⁷

25 Le Comité de Défense Hellénique Micrasiatique, "Appel au peuple Américain", zum Bericht vom 7 April 1922 Jr. No 173, in: PAAA, R 78526.

26 Waterloo'da Napolyon Bonapart'a karşı kazanılan zaferden sonra, 26 Eylül 1815'te Rusya, Avusturya ve Prusya tarafından oluşturulan ittifaka gönderme yapılmaktadır.

27 Le Comité de la Défense Hellénique Micrasiatique, Anlage zum Bericht vom 13 April 1922, Jr. No 178, in: PAAA, R 78526.

William A. Lloyd'un mektubu

Bu süreçte Amerikan ve Avustralya basını temsil eden İstanbul'da bulunan ve gelişmeleri yakından takip eden savaş muhabiri William A. Lloyd'un, Küçük Asya Savunma Teşkilatı Komitesi üyelerine, cesur ve kararlı olmaları ve bütün zorluklara rağmen Türklere karşı yürüttükleri mücadeleden asla vazgeçmemeleri tavsiyesiyle bir mektup göndermesi, onun -gazeteci görüntüsünde üstlendiği misyonu ortaya koyan çarpıcı bir örnektir. Aynı zamanda mektubun içeriği Küçük Asya Savunma Teşkilatı ile destekçilerinin içinde buldukları karamsar tabloyu gözler önüne sermektedir. Gazeteci Lloyd, müttefik hükümetlerin türlü entrikalarla Türklere anlaşmaya çalışmasını Hristiyanlığa ve uygarlığa yönelik büyük bir ihanet olarak değerlendirmekte, kökleri Yunan kültürüne dayanan halkı Hristiyan olan müttefik devletlerin böyle bir gelişmeyi asla kabul etmeyeceğine inandığını belirterek komite üyelerine cesaret vermeye çalışmıştır. Ayrıca Yunanistan'da Anadolu'nun işgali konusunda yaşanan fikir ayrılıklarının, Küçük Asya'nın Hristiyan halkı arasındaki birliği bozmasına neden olmaması gerektiğini vurgulamıştır.²⁸

28 W. A. Lloyd, Anlage zum Bericht vom 13 April 1922, Jr. No 178, in: PAAA, R 78526, Constantinople, 4 April 1922.

3. Papa'ya Çağrı

Batı'da Hristiyan kamuoyunu harekete geçirmek isteyen komite üyeleri, Anglikan Kilisesi Başkanı ile Cambridge Başpiskoposu'na mektup göndererek destek talep etmişlerdir.²⁹ Çağrılarının bir diğer adresi de Roma Katolik Kilisesi olmuştur. Anadolu Hristiyanları, yaklaşmakta olan sonu gördüklerinden, Türk ordusunun Büyük Taarruz öncesinde destek alabileceklerini umdukları her yere başvurmuşlardır. Destek arayışında olan bir diğer grup, Katolik Rumlardır ve *Helenik Küçük Asya Katolikleri* imzasıyla Roma Kilisesi'nin başında bulunan Papa XI. Pius'a mektup yazarak ondan yardım talep etmişlerdir:

En kutsal babamız Papa XI. Pius'a,

Hristiyan vicdanını sarsması gereken bir kararın ıstırap verici beklentisi içindeki Küçük Asya Helenik Katolikler Birliği üyeleri, gözleri Yüce Papa'nın tahtına dikili olarak alçakgönüllülikle secdeye kapanıyorlar ve bakışları gezginlerin ortak babasına çevrilerek mütevazı ve iman dolu dualarını Kutsal Papa Hazretleri'nin ayaklarının dibine koymaya cüret ediyorlar.

En Kutsal Babamız,

Bizler kendimizi, sadece bir asırdır bağımsız bir Yunanistan'ın barışçıl özgürlüğü içinde yaşayanların değil, aynı zamanda ve her şeyden önce Küçük Asya'da yabacı boyunduruğu altında sonsuz bir tiksinti duyan ve en şiddetli sınavlardan geçen Hristiyanların duyularının tercümanı olarak görüyoruz.

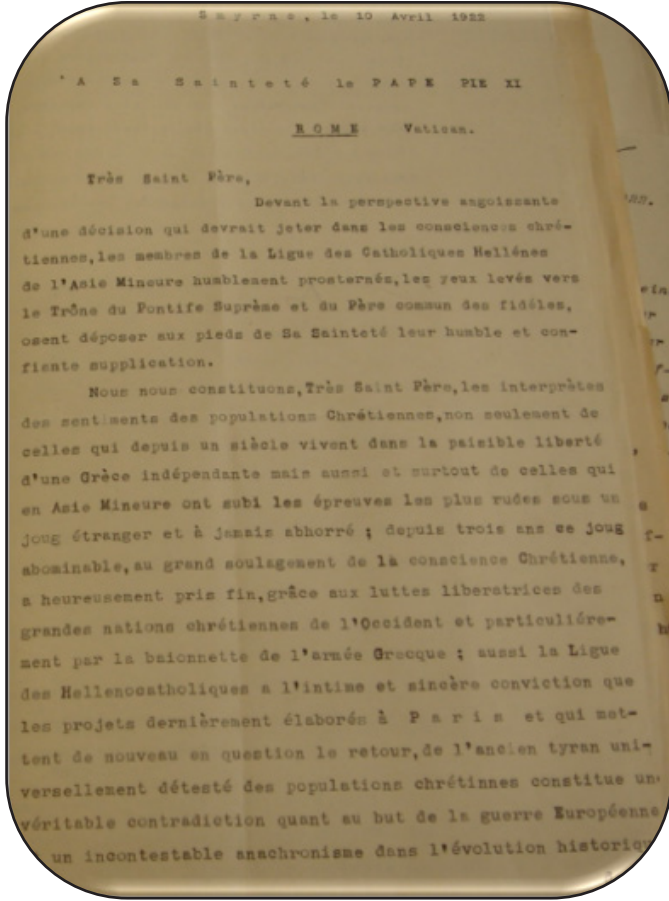
Neyse ki üç yıldan beri, Hristiyan vicdanını büyük ölçüde rahatlatan Batı'nın büyük Hristiyan uluslarının özgürleştirici mücadeleleri ve özellikle Yunan ordusunun süngüsü sayesinde bu iğrenç boyunduruk sona erdi.

Ancak Helen Katolikler Birliği, amacı Hristiyan halkların evrensel nefretini kazanan eski tiranla mücadele olan Avrupa'nın savaş amacına tam anlamıyla zıt ve uygarlığın tarihsel evrimiyle çelişkili olacak şekilde, Paris'te son zamanlarda geliştirilen ve geriye dönüşü yeniden sorgulayan projelerin olduğuna dair içten ve samimi bir kanaate sahiptir.

Bir yanda, uzun bir özgürlük ve baba şefkati döneminden emin olduğumuz Yunan Hükümeti, diğer yanda tanık olduğumuz üzere Hristiyan bir isme sahip olan her şeye yönelen barbarlıkla karşı karşıya kalan bizler, büyük ulusların yasal vicdanına başvurmak ve gözlerimizi Katolik dünyasının babası, Hristiyan vicdanlarının kollayıcısı ve koruyucusu olan kutsal babamıza yöneltmeye mecburuz.

Bu ülkenin Hristiyan halkının şerefine, vicdanının ve yaşamının Yunanistan'ın ve onun şanlı ordusunun garantörlüğünde korunmasını sağlamanız için, hükümetler ve halklar tarafından evrensel olarak tanınan etkinizi bir kez daha kullanacak kadar iyi olmanız için yaşlı gözlerimizle size yalvarıyoruz.

²⁹ "ECOS- Organisation Micrasiatique", Anlage zum Bericht vom 1.4.1922, Jr.No 163, in: PAAA, R 78526.

Helen Katolik Birliği Komitesinin Papa XI. Pius'a Mektubu

Kutsal Babamız, biz Küçük Asya'nın Katolikleri size yalvarıyoruz, yakında yeniden adaletsizliğin ağırlığı altında inleyecek olan Hıristiyanların dualarına kayıtsız kalmamanızı rica ediyoruz.

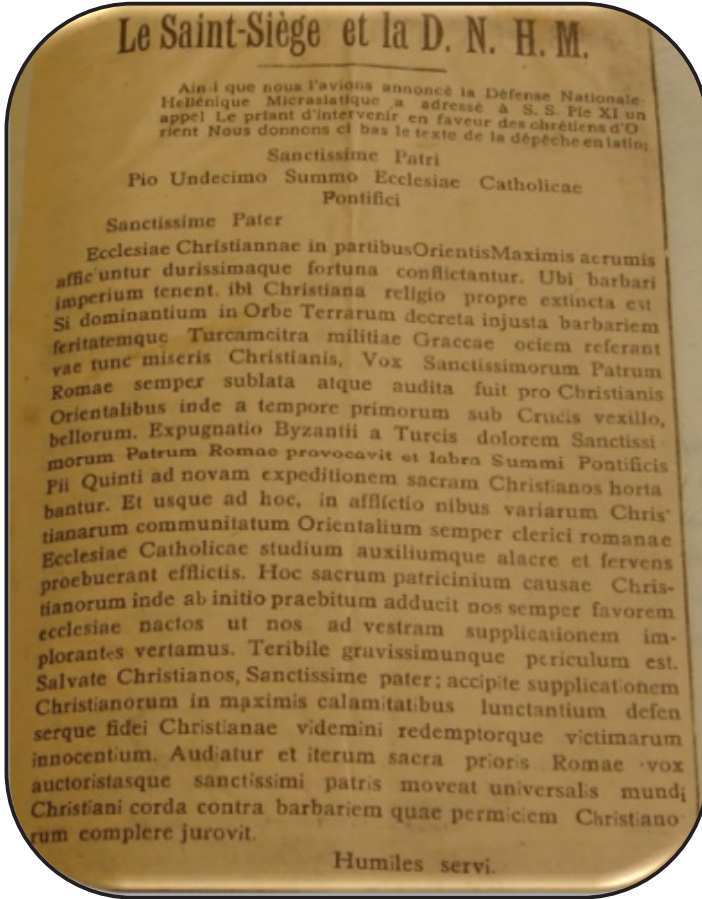
Baba Őekatiniz, batılı imanlı kardeşlerimizin ruhlarını, kazanılmış ve halihazırda tehlikeye atılmış özgürlüğümüz lehine her zaman ikna edici rolüyle sarssın ve Helenik doğruluğun ülkemiz üzerinde güçlenmesine katkıda bulunsun.

Kutsal Hazretleri'nin ayaklarına kapanmış olarak, O'nun çok itaatkâr çocukları ve alçakgönüllü hizmetkarları hakkında seve seve bilgi paylaşıyoruz...

Helen Katolik Birliği Komitesi: Başkan Alfred Vitalis, Rodolphe Filippucci, Laurent Barozzi, Joseph Xénopoulo, Gabriel Arcas, Jean Jamafta, Antoine Savopoulo.³⁰

30 Le Comité de la Ligue des Hellenocatholiques, "A sa Sainteté le P A P E P I E X I, Rome-Vatican", Anlage zum Bericht vom 13.4.22, Jr. No178, in: PAAA, R 78526, Smyrna, le 10 Avril 1922.

Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı'nın Papa XI. Pius'a Mektubu

Küçük Asya Savunma Teşkilat Komitesi de Katolik Rumların mektubuna benzer bir mektubu Papa XI. Pius'a, göndererek ondan yardım talep etmiş ve adeta yeni bir haçlı seferi başlatması için çağrıda bulunmuştur:

En Kutsal Babamız,

Doğu bölgelerindeki Hıristiyan kiliseleri çok büyük acılar çekmiş ve büyük zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Barbarların hâkim olduğu yerlerde Hıristiyan dini neredeyse tükenmiştir. Eğer dünya yöneticilerinin haksız kararları, Türklerin barbarlığını ve gaddarlığını Rumlara geri getiriyorsa, vay zavallı Hıristiyanlara!

Doğu Hıristiyanları için, haç sancağı altında yürütülen ilk savaşlardan beri Roma'daki en kutsal Papaların sesi her zaman yükselmiş ve duyulmuştur. Bizans'ın Türkler tarafından ele geçirilmesi, Roma'nın atalarının en kutsal ahlâkının ıstırabına yol açmış ve Hıristiyanlar, yeni bir sefer için kutsal bir teşvik olarak Papa'ya baskı yapmıştır. Şu ana kadar dahi, Roma Katolik Kilisesi'nin din adamları, Mesih Kilisesi'nin acı

çeken Doğu topluluklarının esenliği için her zaman coşku ve şevkle yardım etmişlerdir. Başlangıçtan beri Hristiyan davası için bize sunulan bu kutsal himaye, bizi her zaman Kilise'nin teveccühünü ve yalvarışlarımızla lütufkar dualarını kazanmaya yöneltmiştir. Bu korkunç ve en ciddi tehlikedir.

En kutsal Baba; Hristiyanları kurtarınız. Hristiyanların karşı karşıya kaldığı en büyük felaketlerinde Hristiyan inancının hizmetkarının ve masum kurbanların kurtarıcısı olarak onları savunmak üzere mücadele edenlerin yakarışlarını duyunuz. Dünya Hristiyanlarının kalplerini harekete geçirmesi umuduyla eski Roma'nın kutsal sesi ve en kutsal Baba'nın otoritesinin, Hristiyanların yok edilmesi işini tamamlamaya yeminli barbarlığa karşı harekete geçtiği yeniden duyulsun. Alçakgönüllü hizmetkarlar³¹

Ancak bütün bu telgraflar, bildirimler, mektuplar ve açıklamalar Anadolu'yu işgal altında tutan Yunan ordusuna bir fayda ve başarı sağlayamamıştır. Zira tarih, bir kez daha savaş meydanlarında yazılacaktır.

4. Nihai Savaşa Hazırlık

Maliyesi zor durumda olan Yunan Hükümeti, Anadolu'da işgalci ordusunu finanse etmekte oldukça zorlandığından, birçok kez İngiliz hükümetinden destek talep etmiştir. Büyük mali bunalımın yaşandığı Yunanistan'da, 1922 Nisan başında, yardım kampanyası düzenlenmiş ve halktan toplanan para ile Batı Anadolu işgalinde görevli Yunan askerlerine moral vermek amacıyla Paskalya hediyeleri gönderilmiştir. Toplanan paraların bir kısmıyla alınan hediyeler Atina ve Pire'den İzmir'e hareket eden mühimmat yüklü gemiler vasıtasıyla işgal bölgelerindeki askerlere gönderilmiştir.³² Batı Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusunu desteklemek amacıyla başlatılan bağış kampanyası kısa sürede yankı bulmuş, çağrıya kulak veren Yunan kadın dernekleri, ellerindeki değerli takıları Yunan Ulusal Bankası'nda toplanan fona bağışlamışlardır. Mısır, Habeşistan ve Amerika gibi dünyanın çeşitli ülkelerinde bulunan Yunanlılar da bu destek çağrısına uyarak önemli miktarlarda bağış yapmışlardır. Kendileri açısından yaklaşmakta olan tehlikenin farkında olan Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı, mali kaynak yaratmak için Anadolu kiliselerindeki şamdanları, sunak kadehlerini ve kutsal ikonalar gibi değerli eşyaları satmaya karar vermiştir. Ayrıca Ermeni General Torkhom yanındaki birkaç Ermeni subayla beraber Batı Anadolu cephesinde, Yunan ordusunda görev almak arzusuyla General Papulas'a başvurmuştur.³³

31 "Le Saint-Siège et la D.N.H.M. Sanctissime Patri. Pio Undecimo Summo Ecclesiae Catholicae Pontifici", Anlage zu Bericht vom 8. Juni 1922, J.No: 293. In: PAAA, R 78526.

32 E. Doublis, Jr. No 173, Anschluss an den Bericht vom 1. D.Mts.-Jr.No 163, in: PAAA, R 78526, Smyrna, den 7 April 1922.

33 E. Doublis, Jr. No 178.A.Ic. im Anschluss an den Bericht vom 7. d.Mts.-Jr.No 173, in: PAAA, R 78526, Smyrna, den 13 April 1922. Taşnakçı Ermeniler'in Milli Mücadele boyunca işgalci güçlerle iş birliği içinde olduklarına dair ayrıntılı bir çalışma için bkz. Güzin Çaykiran, "Milli Mücadeleye karşı Rum-Ermeni Ortak Hareketi ve Yunanistan'a Destek Faaliyetleri (1918-1922)", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 32, 2020, ss. 95-120.

Diğer yandan Anadolu Rum kadınlarının, Küçük Asya'nın savunmasına yardımcı olmak amacıyla kurmuş oldukları *Anadolulu Rum Kadınlar Savunma Örgütü* de (Amina Ellinidon Mikrasias -AEM) işgalci Yunan ordusuna her türlü desteği vermek için yoğun bir çaba içerisine girmiştir:

*Sevgili ülkemizin üzerinde kara bulutların sürekli çoğaldığı ve Anadolulu [Rum] kadınların gelen tehlikeyle mücadelesi için hızlı bir şekilde savunma önlemleri almaları gerektiği sizin cemiyetinizin de gözünden kaçmamıştır. Erkekler şimdiden harekete geçmişlerdir. ... Babalarımız, eşlerimiz ve erkek kardeşlerimizle yan yana durmamız ve cinsiyetimizin ruhsal ve fiziksel özelliklerine göre hepimiz için mücadele etmemiz doğaldır. Kurulmuş olan AEM'in amacı budur...*³⁴

Nitekim Rum Kadınlar, daha sonra büyük çoğunluğu AEM şubesine dönüşecek olan birçok kadın birlikleri vasıtasıyla halktan para toplayarak Yunan ordusuna destek olmuşlardır.³⁵ Rum Kadınlar Savunma Örgütü -AEM, Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı'na destek arayışlarını sürdürmüştür. 30 Nisan'da *Patris*'te yayınlanan bir bildiri bu desteği gözler önüne sermiştir:

Anadolulular!

*Geç kalmayın! Bugünün geçmesine izin vermeyin. EMA'nın paraya ihtiyacı vardır. Bunu verin ve yiğit olun. Zaman değerlidir. Özgürlüğümüzün garantiye alınmasının son leptamıza kadar ihtiyacı vardır. Bunu EMA heyetinin istemesini beklemeyelim. Mücadelemizin pek çok milyonlara ihtiyacı var ve bunu bir an önce verelim. Bugün. Yarın değil. Kadınlarımız, sizi sorumluluğa yönlendirmektedirler. Her şeyden fedakârlık yapmaya hazırdırlar. Anadolu'nun özgürlüğü için. Bizi küçük ümitlerin sürüklemesine izin vermeyelim. Büyük fedakârlıklar yapmak zorundayız. Bizim tek sorumluluğumuz budur. Bu sorumluluğu yerine getirerek, sahip olduğumuz özgürlüğe layık olup olmadığımızı göstereceğiz.*³⁶

Teşkilat Komitesi, Batı Anadolu'da Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanacak olan Büyük Taarruz öncesinde, son bir umut olarak Amerika ve Avrupa'ya, teşkilatın görüşlerini yansıtmak ve Wilson ilkelerinde öngörüldüğü üzere Anadolu Rumlarının kendi kaderlerini belirleme hakkını elde etmesini sağlamak üzere etkin bir propaganda faaliyeti yürütmeleri için heyetler göndermeye karar vermişlerdir.³⁷ Ancak bütün bu hazırlıkların beyhude bir çaba olduğu 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz sonrasında anlaşılacaktır. Zira 26 Ağustos sabahı, *İlk Hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!* emri ile harekete geçen Türk ordusu hızla ilerleyerek, sadece dört günlük bir sürede Yunan ordusunu dağılma eşiğine getirmiştir. 2 Eylül'e gelindiğinde I. Kolordu Komutanı Trikupis ile II. Kolordu Komutanı Digenis esir edilmiş, böylece dağılan bu kolordulardan

34 Nilüfer Erdem, "Anadolulu Rum Kadınlar Savunma Örgütü ve Faaliyetleri", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, Aralık 2020, s. 339.

35 Erdem, *A.g.m.*, s. 342-344.

36 Aktaran, Erdem, *A.g.m.*, s. 345.

37 J. Nr. 293.A Ic. Anschluss an den Bericht vom 1. v.Mts-Jr.No: 211. In: PAAA, R 78526, Smyrna, den 8 Juni 1922.

artakalan tümenler de geri çekilmeye başlamışlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın planladığı gibi topyekûn bir taarruzla Yunan ordusu kısa sürede dağılmış ve düzensiz olarak Batı'ya denize doğru çekilmeye başlamıştır.³⁸

Sonuç

Yunan ordusunun Anadolu'daki ilerleyişi, Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanan Sakarya Meydan Muharebesi ile durdurulduktan sonra Anadolu'daki işgalinden vaz geçen Fransa, Ankara Hükümeti ile imzaladığı Ankara Antlaşması sonrasında askerlerini Anadolu'dan çekmiştir. Bundan sonraki süreçte, İngiltere'nin Anadolu'daki askeri gücü konumunda olan Yunan ordusunun da işgal ettiği bölgelerden çekilerek Anadolu Rumlarını kendi kaderine terk edeceği söylentileri yayılmıştır. Bu söylentiler Türklere karşı büyük bir korku ve nefret beslediği anlaşılan bazı Rumlar arasında büyük bir panik havasının doğmasına yol açmıştır. Söz konusu süreçte, 1922 baharında İngiltere ve Fransa'da düzenlenen toplantılarda İtilaf güçleri Sevri'nin revizyonunu gündeme getirerek Ankara Hükümeti ile anlaşmanın yollarını aramışlardır.

Batılı güçlerin son gelişmeler karşısında, Ankara Hükümeti ile anlaşma eğiliminde olmaları ve Yunan ordusunun Anadolu'yu terk edeceği söylentileri karşısında seslerini Batı kamuoyuna duyurmak için bir şeyler yapma ihtiyacı hisseden, aralarında İzmir Metropoliti Hrisostomos, Dr. Psaltoff, Sokratis, Solomonidis, İoakimidis, Dulgeridis, Hariatis, Lambrou ve İzmir Yunan İdaresi İçişleri Bölümü'nden müfettiş Evripeos'un olduğu, Anadolu Rumları ileri gelenleri, Ekim 1921'de İzmir'de bir araya gelerek *Helenik Küçük Asya Savunması* (Organisation Hellénique Micrasiatique) adlı bir teşkilat kurmuşlardır. Teşkilatın icra komitesi, Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ile Sırp, Romanya ve Belçika hükümetlerine yönelik destek çağrısında bulunmuşlar, Londra ve Paris'e heyetler göndererek lobi faaliyeti yürütmüşlerdir. Ayrıca Fransa Başbakanı Raymond Poincaré Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson ve bir önceki Başkan Warren G. Harding ile Amerikan Senatosu ve Amerikan halkına açık mektuplar yayınlarak karşılaştıkları vahim durumdan kurtulmak için yardım istemişlerdir.

Tarihi olaylardan ve Helen kültüründen bolca atıf yapılan, duygu düzeyi yüksek metinlerin özenle hazırlandığı anlaşılmaktadır. Teşkilat icra komitesince hazırlanıp dağıtılan metinlerin yöneldiği diğer bir önemli adres daha vardır. Helenik Küçük Asya Savunma Teşkilatı Komitesi, Hristiyan kamuoyu ve batılı hükümetler üzerinde güçlü bir nüfuza sahip olduğunu düşündükleri İngiliz Anglikan Kilisesi ile Cambridge Başpiskoposluğu ve Roma Katolik Kilisesi'nden destek talep etmişlerdir. Papayı ve diğer Kilise önderlerini, büyük

38 Rençberler, *A.g.t.*, s. 48-49.

tehlike altında olduklarına inandırmaya çalıştıkları Anadolu Hristiyanlarını koruma ve destekleme çağırısında bulunmuşlar, onlardan siyasi otoriteler ve karar vericiler üzerinde siyasi nüfuzlarını kullanmalarını istemişlerdir. Burada dikkat çeken diğer bir husus Ortodoks mezhepteki Anadolu Rumlarının yanı sıra Katolik Rumların da mezhepsel yakınlıklarını kullanarak Papa XI. Pius'a hitaben mektup kaleme almaları olmuştur. Bu girişimleriyle İngiliz, Fransız ve Amerikan hükümetlerinin Ankara Hükümeti üzerinde ciddi bir siyasi baskı oluşturmasını sağlamaya çalışmışlar, böylece başarılı görüşme trafiği yürüten Ankara Hükümeti temsilcilerinin Londra ve Paris'teki görüşmelerden olumlu siyasi sonuçlar almalarını engellemeyi hedeflemişlerdir. Yayınladıkları bildirilerin içeriğinde, Hristiyanlık dayanışmasını da ön plana çıkarmaya ve böylelikle Hristiyan Batı'nın desteğini sağlamaya çalışmışlar ise de bu girişimlerine hiçbir karşılık bulamamışlardır.

Batı Anadolu'da Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanacak olan Büyük Taarruz öncesinde, teşkilatın görüşlerini yansıtmak ve Küçük Asya Rumlarına, Wilson ilkelerinin öngördüğü şekliyle, kendi kaderlerini tayin etme hakkı tanınmasını sağlamak üzere etkin bir propaganda faaliyeti yürütmeleri için son bir umut olarak Londra ve Paris'e gönderdikleri heyetlerin de elleri boş dönmüştür. Fransızların askerlerini çekerek, işgale son verdikleri 1922 Ocak ayından itibaren birçok bildiri yayınlamaktan başka, kayda değer bir etkinlik gösteremedikleri anlaşılmaktadır. Helenik Küçük Asya Savma Teşkilatı'nın *Millî Mücadele* dönemindeki bütün çabalarının ve girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının diğer bir sebebi, dini ve siyasi yakınlık duydukları Batı dünyasına yönelik çağrılarının cevapsız kalmış olmasıdır. Yunanistan'ın *Küçük Asya Felaketi* olarak adlandırdığı Kurtuluş Savaşı, Türk ordusunun mutlak zaferi ile sonuçlanmıştır. Anadolu'nun işgaline son veren Büyük Taarruz sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması'nın mübadeleyi ön gören ek sözleşmesi uyarınca, Hristiyan Anadolu Rumları, Anadolu'da Müslüman ve Hristiyanların beraber yaşamasının imkanı kalmadığı düşüncesinden hareketle, İstanbul'dakiler hariç olmak üzere, Anadolu topraklarını terk etmek zorunda bırakılarak Yunanistan'a gönderilmişlerdir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts R 75526 (PAAA / Alman Dışışleri Bakanlığı Politik Arşivi, Berlin)

Almanca Belgeler

- E. Doublis, Anschluss an den Bericht vom 23 v. Mts. Jr. No. 142, Jr. No: 163 A.Ic. Smyrna, den 1 April 1922.
- E. Doublis, Jr. No 142. A.Ic, in: PAAA, R 78526, Smyrna, den 23 März 1922.
- E. Doublis, Jr. No 173, Anschluss an den Bericht vom 1. D.Mts.-Jr.No 163, Smyrna, den 7 April 1922.
- E. Doublis, Jr. No 178.A.Ic. im Anschluss an den Bericht vom 7. d.Mts.-Jr.No 173, Smyrna, den 13 April 1922.
- J. Nr. 293.A Ic. Anschluss an den Bericht vom 1. v.Mts-Jr.No: 211. Smyrna, den 8 Juni 1922.

Fransızca Belgeler

- Dr. Psaltoff, Dr. Ténékides, Dimas, "Appel a la population Micrasiatique", Anlage zum Bericht vom 1.4.1922, No: 163.
- Dr. Psaltoff, Dr. Ténékides, Dimas, "Organisation Micrasiatique" Anlage zum Bericht vom 1.4.1922, No: 163.
- Le Comité Exécutif de la Défense Hellénique Micrasiatique, "Général Papoulas-Athènes".
- "ECOS- Organisation Micrasiatique", Anlage zum Bericht vom 1.4.1922, Jr.No 163.
- "Organisation Micrasiatique. Le mémorire envoyé aux membres de la Conférence Orientale", *La Reforme*, No: 39, İzmir, 23 März 1922.
- "Son Excellence Président Poincaré-Paris".

Le Comité de Défense Hellénique Micrasiatique, "Appel au peuple Américain", zum Bericht vom 7 April 1922 Jr. No 173.

Le Comité de la Défense Hellénique Micrasiatique, Anlage zum Bericht vom 13 April 1922, Jr. No 178.

Le Comité de la Ligue des Hellenocatheliques, "A sa Sainteté le PAPE PIE XI, Rome-Vatican", Anlage zum Bericht vom 13.4.22, Jr. No178, Smyrna, le 10 Avril 1922.

İngilizce Belgeler:

W. A. Lloyd, Jr. No 178, Constantinople, 4 April 1922.

Latince Belgeler:

"Le Saint-Siège et la D.N.H.M. Sanctissime Patri. Pio Undecimo Summo Ecclesiae Catholicae Pontifici", Anlage zu Bericht vom 8. Juni 1922, J. No: 293.

II. Süreli Yayınlar

Hâkimiyet-i Milliye

III. Kitaplar

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, Ankara, 2015.

CİHANGİR, Erol, *Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996.

KİTSİKİS, Dimitri, *Yunan Propagandası*, Meydan Neşriyat, İstanbul, 1963(?).

RENÇBERLER, Özgür, *Küçük Asya Felaketi'nin Yunan Siyasetine Etkisi 1919-1922*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

IV. Makaleler

ÇAKIR, Gül, "Millî Şef Dönemi Ulusal Basınında İnönü Zaferlerinin Yıldönümleri (1938-1950)", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 21, Özel Sayı, 2021, ss. 175-190.

ÇAYKIRAN, Güzin, "Millî Mücadeleye karşı Rum-Ermeni Ortak Hareketi ve Yunanistan'a Destek Faaliyetleri (1918-1922)", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 32, 2020, ss. 95-120.

- ERDEM, Nilüfer, "Anadolulu Rum Kadınlar Savunma Örgütü ve Faaliyetleri", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, Aralık 2020, ss. 331-361.
- ERDEM, Nilüfer, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 29, 2014, ss. 97- 140.
- FIRAT, Melek, "Yunanistan'ın Dış Politikası ve Megali İdea", *Türk Dış Politikası*, Cilt I. 1919-1980, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 180.
- FIRAT, Melek, "Yunanistan'la İlişkiler: Yunanistan'ın Anadolu'daki Amaçları ve Millî Mücadelenin Doğuşu (1919)", *Türk Dış Politikası*, Cilt I. 1919-1980, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 178-193.

Extended Abstract

The one-year period between the Battle of Sakarya (23 August - 13 September 1921), when the advance of the Greek army in Anatolia was halted, and the Great Offensive (26 August - 9 September 1922), which completely ended the occupation of Western Anatolia, was a period of anxious waiting for the Anatolian Greeks. The withdrawal of the French army from the occupied territories after the Treaty of Ankara (October 20, 1921) spread rumors that the Greek army would end the occupation and leave Anatolia. These rumors caused great concern among the Anatolian Greeks.

Consequently, a group of people from the Anatolian Greek community came together in Izmir in October 1921. Members of this group included Metropolitan of Smyrna Chrysostomos, Dr. Psaltoff, Sokratis, Solomonidis, Ioakimidis, Dulgeridis, Hariatis, Lambru and Evripeos, an inspector from the department of internal affairs of the Greek administration of Izmir. They founded an organization called *the Hellenic Defense of Asia Minor* (Elliniki Mikrasiatiki Amina (EMA) / Organisation Micrasiatique). During this period of uncertainty and anxiety the aim of the organization was to lobby the Entente Powers, to support the Greek army in the places it occupies, to create a resistance and rebellion against the Turkish army by organizing local Greek people, to establish an autonomous Anatolian Greek state.

The EMA's lobbying efforts to win the support of the Western Entente states and the Western Christian public opinion gained momentum from February 1922 onwards. During this time, the Greek press also reported on this organization and the general situation in Anatolia. Meanwhile, EMA leaders recognized that Greece was struggling with governmental crises and economic crises, and could not address the problems of the Anatolian Greeks. Thus they quickly decided to take the initiative. In order to quickly win the support of the Entente States, EMA delegations were formed and sent to London and Paris to share the problems and expectations of the Anatolian Greeks. In addition, letters were sent to the Greek government and parliament, to General Anastasios Papulas, the commander-in-chief of the invading Greek armies in Anatolia, to the governments and parliaments of the United States, France and England, as well as to the Anglican Church of England and the Catholic Church of the Vatican.

This study is based on German, French, English and Italian documents from the German Foreign Office Political Archive. It reveals the lobbying activities of the Hellenic Asia Minor Defense Organization, to change the public opinion of the Entente Powers and the Western Christian.

Geliş Tarihi : 02.01.2022
Kabul Tarihi: 02.12.2022

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XXII/45 (2022-Güz/Autumn), ss. 595-621.

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRK KAMUOYUNDA BÜYÜK KANTO DEPREMİ (1923)*

Pınar TUNA**

Öz

Japonya'da 1 Eylül 1923 tarihinde öğle saatlerinde 7.9 şiddetinde Büyük Kanto depremi yaşanmıştır. Depremi merkez üssü Tokyo'nun yaklaşık kırk mil güney-güneybatısındadır. 20. yüzyılda Japonya'yı vuran en yıkıcı doğal afet olan bu depremle birlikte tsunami de gerçekleşmiş ve büyük bir yangın çıkmıştır. Böylece depremin verdiği zarar daha da artmıştır. Büyük Kanto depreminin ardından birçok ülkeyle birlikte Kızılhaç da Japonya'ya yardımda bulunmuştur. Deprem Türk kamuoyunda da büyük bir etki uyandırmıştır. Konu TBMM gündemine taşındığı gibi Türk hükümeti Japonya'ya taziyede bulunmuş ve Kızılay da üzüntülerini iletmıştır. Türk basınındaki çeşitli yazarlar deprem nedeniyle üzüntülerini dile getirmiş ve Japonların gösterdiği çabayı takdir etmişlerdir. Bunun yanı sıra basında deprem üzerinden Japonya'yı eleştiren siyasi yazılara da yer verilmiştir. Bu çalışmanın amacı Büyük Kanto depremini, tarihsel araştırma yöntemi kullanarak Türk kamuoyundaki yansımalarıyla değerlendirmektir. Bu çerçevede ağırlıklı olarak birinci el kaynaklar kullanılmıştır. Türk tarih yazımına daha önce konu olmamış bu çalışmada, depremin sadece yol açtığı sosyal ve ekonomik sonuçlara değil Japonya'nın uluslararası siyasi konumuna olası etkilerine de işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Japonya, Kanto, Türkiye, Tokyo, Yokohama.

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr., (ptaser80@gmail.com), (Orcid: 0000-0003-1805-5053).

GREAT KANTO EARTHQUAKE IN THE TURKISH PUBLIC (1923)

Abstract

On September 1, 1923, at noon, the Great Kanto earthquake with a magnitude of 7.9 occurred in Japan. The epicenter of the earthquake is about forty miles south-southwest of Tokyo. With this earthquake, which was the most destructive natural disaster to hit Japan in the 20th century, the tsunami also took place and a great fire broke out. Thus, the damage caused by the earthquake increased even more. After the Great Kanto earthquake, the Red Cross, along with many other countries, provided aid to Japan. The earthquake had a great impact on the Turkish public as well. As the issue was brought to the agenda of the Turkish Grand National Assembly, the Turkish government expressed condolences to Japan and the Red Crescent expressed its sorrow. Various writers in the Turkish press expressed their regret over the earthquake and appreciated the effort of the Japanese. Furthermore, political articles criticizing Japan over the earthquake were also included in the press. The aim of this study is to evaluate the Great Kanto earthquake with its reflections in Turkish public by using historical research method. In this context, mainly primary sources were used. In this study, which has not been the subject of Turkish historiography before, not only the social and economic consequences of the earthquake but also its possible effects on Japan's international political position are pointed out.

Keywords: Earthquake, Japan, Kanto, Turkey, Tokyo, Yokohama.

Giriş

Japonya’da 1 Eylül 1923 günü öğle saatlerinde 7.9 şiddetinde Büyük Kanto depremi yaşanmıştır. Depremin merkez üssü Tokyo’nun yaklaşık kırk mil güney-güneybatısındadır.¹ Tokyo-Yokohama bölgesini vuran bu depremde ölü sayısının 140.000’i aştığı tahmin edilmektedir.² Söz konusu deprem yaklaşık 1.500.000 insanın evsiz kalmasına neden olmuştur.³ Ayrıca üç gün boyunca Tokyo’yu etkisi altına alan ve şehrin %40’ından fazlasını yok ederek 100.000’den fazla insanı öldüren yangınlar çıkmıştır. Bu nedenle 20. yüzyılda Japonya’yı vuran en yıkıcı doğal afet olan bu depremin etkisi daha da büyümüştür.⁴ Diğer yandan Sagami Körfezi’ndeki Atami’de 12 metre yüksekliğe ulaşan bir tsunami meydana gelmiştir.⁵ Tüm bu kayıpların yanı sıra deprem Japonya’nın 1923 bütçesinden dört kat daha büyük bir mali zarara yol açmıştır.⁶

20. yüzyılın büyük depremleri arasında yer alan Büyük Kanto depremi diğer ülkelerde olduğu gibi Türk kamuoyunda da önemli bir yankı uyandırmıştır. Bu çerçevede depreme ilişkin haber ve değerlendirmelere yer verildiği gibi resmî makamlarca taziyede bulunulmuştur. Bu çalışmada, Büyük Kanto depreminin Türk kamuoyundaki yansımaları Osmanlı Arşiv belgeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi ve Türk basını ekseninde incelenmiştir.

1. Depremin Meydana Gelişi ve Etkileri

Türk kamuoyuna yansıyan ilk bilgilere göre 1 Eylül 1923 tarihinde Japonya’da beş altı dakika süren şiddetli bir deprem meydana gelmiş ve birçok Japon şehrinde, özellikle Tokyo ve Yokohama’da büyük bir hasar oluşmuştur.⁷ Telgraf hatları zarar gördüğü için deprem bölgesinden haberler geç alınmıştır. Tokyo’dan alınan ilk haber Associated Press’e 3 Eylül gecesi gelen bir telgrafla olmuştur. Reuters Ajansı ile ortaklaşa çekilen bu telgrafta Tokyo ile Yokohama’nın tamamıyla harap olduğu bildirilmiştir.⁸ Nitekim Tokyo’daki tersane yıkılmış ve şehirde yalnız dört mahalle nispeten daha az

1 J. Charles Schencking, “The Great Kantō Earthquake of 1923 and the Japanese Nation: Responding to an Urban Calamity of an Unprecedented Nature”, *Education About Asia*, Vol.12, No.2, (Fall 2007), s. 21.

2 <https://www.britannica.com/event/Tokyo-Yokohama-earthquake-of-1923>, (Erişim: 30.12.2021).

3 Schencking, *a.g.m.*, s. 20.

4 Janet Borland, “Stories of ideal Japanese subjects from the great Kantō earthquake of 1923”, *Japanese Studies*, Vol.25, No.1, 2005, ss. 21-22.

5 <https://www.britannica.com/event/Tokyo-Yokohama-earthquake-of-1923>, (Erişim: 30.12.2021).

6 <http://www.greatkantoearthquake.com/>, (Erişim: 30.12.2021).

7 “Müthiş Bir Hareket-i Arz Japonya’yı Altüst Etti”, *Vakit*, 3 Eylül 1339/1923, s. 1; “Japonya’da Büyük Bir Zelzele”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1339/1923, s. 4.

8 “Japonya’da Müthiş Bir Hareket-i Arz Büyük Tahribât Yaptı”, *Vatan*, 4 Eylül 1339/1923, s. 1; “Son Japon Hareket-i Arzı Dünyanın En Büyük Afetidir”, *Vatan*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1.

hasar görmüştür.⁹ Tokyo’da harap olan binalar arasında İmparatorun özel idare binası, İmparator Sarayı girişindeki köprü, İmparator Müzesi’nin on iki katlı kulesi, birçok tapın ve Japonya bankası dâhil olmak üzere birçok önemli bina bulunmaktaydı.¹⁰

Bu depremle birlikte şiddetli bir şekilde yağmur yağarken aynı gün Japonya için ikinci bir felaket daha yaşanmıştı. O da Tokyo’da gaz borularının ayrılması nedeniyle çıkan yangındı ve şehrin gaz depolarının patlaması sonucunda birçok kişi ölmüştü. Bu yangın Tokyo’da aynı anda kırk ya da elli yerden çıkmıştı.¹¹ Tokyo’daki bütün gazete idarehaneleri yıkılmasına karşın Osaka’da çıkan bir Japon gazetesinin Tokyo muhabiri, bütün suyollarının kapanmış olması nedeniyle bu yangının önüne geçilemediğini açıklamıştı.¹²

Tokyo gibi Yokohama da deprem ve ardından yaşanan yangın nedeniyle büyük bir hasara uğramıştır. Nitekim deprem sırasında Yokohama dalgaların yükselip kabarması ve petrol depolarının patlaması sonucunda tamamıyla harap olurken hemen hemen bütün şehir yanmıştır.¹³ Yokohama halkı da depremden korunmak için limandaki vapurlara sığınmıştır. Hatta The Times gazetesinin Tokyo özel muhabiri, Japon ordusunun uçaklarından biriyle en yakın telsiz telgraf merkezine gönderebildiği ve oradan The Times’a yetiştirilen bir mektupta Yokohama’nın harita üzerinden silindiğini açıklamıştır.¹⁴

Deprem sadece Tokyo ve Yokohama’yı değil Japonya’nın başka şehirlerini de etkilemiştir. Japonya’nın Tokyo ile Osaka arasındaki en gelişmiş kısmı tamamen harap olurken Osaka’da da Tokyo’daki gibi büyük binaların tümü yıkılmıştır.¹⁵ Fuji Dağı’nı saran çevrede deprem tüm şiddetiyle hissedilmiş, hatta deprem nedeniyle 15 şehrin tamamen harap olduğu ileri sürülmüştür.¹⁶ Bu arada Pekin’den gelen haberlere göre 40 adadan oluşan takımadalar sular içerisinde kaybolmuştur. Buna karşın Japon Adalarının yakınlarında yeni bir ada daha ortaya çıkmıştır. Tokyo’dan Japonya’nın Washington elçiliğine

9 “Büyük Bir Hareket-i Arz”, *Tanîn*, 4 Eylül 1339/1923, s. 1;

10 “Japonya’da Hareket-i Arz”, *Tanîn*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1.

11 “Japonya’daki Zelzelenin Dehşeti”, *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 10 Eylül 1339/1923, s. 1.

12 “Japonya’da Müthiş Bir Hareket-i Arz Büyük Tahribât Yaptı”, *Vatan*, 4 Eylül 1339/1923, s. 1; “Zelzelelerin Mahiyeti ve Japon Felaketi”, *Ayın Tarihi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Eylül 1339/1923, s. 34.

13 “Japonya’daki Müthiş Zelzelenin Fecî Tafsîlâtı”, *Akşam*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1;

14 “Zelzele Hakkında Mahûf Tafsîlât”, *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 8 Eylül 1339/1923, s. 1.

15 “Japonya Çok Müthiş Bir Afete Marûz Kalmıştır”, *Tevhîd-i Efkâr*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;

16 “Japonya’daki Zelzelenin Dehşeti”, *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 10 Eylül 1339/1923, s. 1; “Aksâ-yı Şark Fâciası Etrâfında”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 11 Eylül 1339/1923, s. 1.

14 “Aksâ-yı Şark’ta Dehşet-engîz Bir Felaket”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;

15 “Japonya’da Zelzele”, *Anadolu’da Yeniğün*, 5 Eylül 1339/1923, s. 2;

16 “Japonya’da Bir de Kolera Felaketi”, *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 13 Eylül 1339/1923, s. 2.

17 “Japonya’da Zelzele”, *Anadolu’da Yeniğün*, 5 Eylül 1339/1923, s. 2;

18 “Zelzele Hakkında Mahûf Tafsîlât”, *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 8 Eylül 1339/1923, s. 1.

19 “Japonya Çok Müthiş Bir Afete Marûz Kalmıştır”, *Tevhîd-i Efkâr*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;

20 “Aksâ-yı Şark Fâciası Etrâfında”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 11 Eylül 1339/1923, s. 1.

ulaşan resmî bir telgrafa göre depremde 8.534.000 ev yıkılmıştır.¹⁷ Bu süreçte depremdeki maddi kayba yönelik yapılan tahmin zararın ne denli büyük olduğunu göstermekteydi. Bu çerçevede toplam zarar 186.500.000 İngiliz lirası olarak öngörülmekteydi. Bu miktar depremin meydana geldiği bölgenin üretim değerinin %13'üne, Japonya'nın genel servetinin ise %2'sine karşılık gelmekteydi.¹⁸

Japonya'daki deprem sonucunda can kaybı da oldukça fazlaydı. Japonya'nın Londra elçisi, Pekin elçisinden depremin tahribatı hakkında resmî bir telgraf almıştır. Buna göre Yokohama ve Tokyo şehirlerindeki kayıplar 30.000 ölü ve 100.000 yaralıya ulaşmıştır.¹⁹ Tokyo'dan Japonya'nın Washington elçiliğine ulaşan resmî bir telgrafa göre deprem sırasında ölenlerin sayısı 103.000, yaralananlar 125.000, kaybolanlar 235.000'di ve Tokyo'dan göç edenler ise 1.068.000 kişiydi.²⁰ Yaşanan büyük can kayıplarından hareketle bir Japon gazetesinin yaptığı değerlendirmeye göre Japonya bu felaket sonucunda bir nesil geri gittiği gibi artık büyük bir devlet olmayıp dördüncü derecede bir devlet haline gelmiştir.²¹ Deprem ve yangın felaketlerinin yol açtığı önemli bir sorun bulaşıcı hastalıklardı. Bu çerçevede depremden dolayı kolera ve tifüs gibi bulaşıcı hastalıklar ortaya çıkmış ve hükûmet bu hastalıkların yayılmasını engellemek için gereken önlemlere başvurmuştur.²²

Söz konusu deprem Japon İmparatorluk hanedanıyla hükûmet erkânını da etkilemiştir. Başta Japon İmparatorluk Sarayı'nda yangın çıktığı bilgisi paylaşılmışsa da sonraki günlerde sarayın deprem dolayısıyla yıkılmaktan kurtulduğu, bir haberde ise kısmen yıkıldığı kaydedilmiştir. Japon İmparator ve İmparatoriçesiyle hükûmet vekili olan veliahtın hayatta oldukları bildirilmiştir.²³ Nitekim İmparator ailesinin kurtulduğu sonrasında teyit

17 "Müthiş Fâcia Hakkında Tafsîlât", *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Hazîn Bir İstatistik", *Vakit*, 3 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 3;

"Japonların Zâyiâtı Hakikaten Müthiş", *Tevhîd-i Efkâr*, 3 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 3.

18 "Japonya'daki Hasârâtın Son İstatistiki", *İkdâm*, 23 Eylül 1339/1923, s. 1.

19 "Japonya'daki Zelzelenin Dehşeti", *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 10 Eylül 1339/1923, s. 1.

20 "Hazîn Bir İstatistik", *Vakit*, 3 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 3;

"Japonların Zâyiâtı Hakikaten Müthiş", *Tevhîd-i Efkâr*, 3 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 3.

21 "Tarihte Misli Görülmemiş Bir Felaket", *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1.

22 "Zelzeleden Sonra Kolera", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 12 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Japon Zelzelesi", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 13 Eylül 1339/1923, s. 2.

23 "Japonya'nın Altını Üstüne Getiren Müthiş Bir Zelzele", *Tevhîd-i Efkâr*, 4 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya'da Pek Dehşetli Bir Hareket-i Arz ve Kasırga Afeti", *İkdâm*, 4 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya'daki Büyük Hareket-i Arz", *İleri*, 4 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Telef Olanların Miktarı Yüz Bini Müttecâvizdir", *Vakit*, 4 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Aksâ-yı Şark'ta Dehşet-engiz Bir Felaket", *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya'da Zelzele", *Anadolu'da Yeniğün*, 5 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Japon Payitahtı Dört Mahalleden İbaret Kaldı", *Vakit*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya'da Hareket-i Arz", *Tanîn*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya Çok Müthiş Bir Afete Marûz Kalmıştır", *Tevhîd-i Efkâr*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya'daki Müthiş Zelzelenin Fecî Tafsîlâtı", *Akşam*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Tarihte Misli Görülmemiş Bir Felaket", *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1.

edilmiştir.²⁴ Bunun yanı sıra yeni Japonya Başbakanı Kont Yamamoto, Bahriye kulübünde kabinesini kurmaya çalışırken bulunduğu odanın tavanının düşmesi sonucunda omuzundan yaralanmıştır.²⁵

Deprem etkilediği diğer bir kesim ise Japonya’da bulunan Avrupalılarla yabancı elçilikler olmuştur. Nitekim deprem ve sonrasında yaşanan yangın nedeniyle Japonya’daki Avrupalılardan haber almak güç olurken yabancı elçilik binaları ise ya yıkılmış ya da büyük bir hasara uğramıştır. Başlangıçta Tokyo ve Yokohama’da bulunan Avrupalılardan hiçbir haber alınamamıştır.²⁶ Osaka’dan Londra’ya ulaşan haberlere göre Yokohama bölgesinde 500 yabancıyla deprem sırasında Tokyo otellerinde bulunan 40 gezgin ölmüştür.²⁷ Japonya Başbakanı Kont Yamamoto ile Vikofit Gotō tarafından yayımlanan ortak bir bildirmede ise Yokohama’da 200’den fazla yabancıнын kaybolduğu bildirilmiştir.²⁸ Başka bir haberde, deprem başladığı sırada yabancıların çoğunun bir kulüpte yemek yedikleri ve kulüp binasının yıkılması sonucunda herkesin enkaz altında kaldığı açıklanmıştır. Aynı otelde konaklayan 200 kişiden canlarını kurtarabilenlerin sayısı ise çok azdı. Ayrıca bir Fransız yetimhanesinin yıkılması sonucunda burada kalan 16 çocuk ölmüştür. Tokyo’da bulunan İtalyan cemaati ile Papalık delege heyetinin ise kurtuldukları resmî olarak bildirilmiştir.²⁹

Diğer yandan Japonya’daki yabancı elçilik binalarının çoğu yıkılmış ya da yanmıştır. Tokyo’dan alınan ilk haberlerden Fransız ve İtalyan elçiliklerinin yıkıldığı öğrenilmişse de sonrasında edinilen bir bilgiye göre Fransız elçiliğinin yarısı yanmıştır.³⁰ Her iki ülkenin elçilik çalışanlarına bakılacak olunursa, Tokyo’da bulunan Fransız konsolosunun dışında Fransız elçilik memurlarının hayatta

-
- 24 “Japonya’daki Felaketten Ölenlerin Miktarı (250,000) Kişidir”, *İkdâm*, 6 Eylül 1339/1923, s. 3;
 “Japonya’da Zelzeleden Ölenler 250 Binden Aşağı Değil!”, *İleri*, 6 Eylül 1339/1923, s. 2.
- 25 “Müthiş Fâcia Hakkında Tafsilât”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1;
 “Japonya’daki Dehşet-âver Fâcia!”, *Anadolu’da Yenîgün*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1;
 “Japon Zelzelesi”, *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 11 Eylül 1339/1923, s. 2.
- 26 “Japonya’daki Zelzele”, *Akşam*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;
 “Hareket-i Arz Yüzünden 100 Bin Kişi”, *İleri*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;
 “Japonya’daki Felaketten Sonra”, *İkdâm*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;
 “Japonya’daki Afet Hakkında Yeni Haberler”, *Vatan*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;
 “Japonya’da Hareket-i Arz”, *Tanîn*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;
 “Japonya Çok Müthiş Bir Afete Marûz Kalmıştır”, *Tevhîd-i Efkâr*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1.
- 27 “Müthiş Fâcia Hakkında Tafsilât”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1;
 “Japonya’daki Dehşet-âver Fâcia!”, *Anadolu’da Yenîgün*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1;
 “Japon Zelzelesi”, *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 14 Eylül 1339/1923, s. 1.
- 28 “Zelzeleden Sonra”, *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 11 Eylül 1339/1923, s. 1.
- 29 “Japon Zelzelesi”, *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 11 Eylül 1339/1923, s. 2;
 “Japon Zelzelesi”, *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 14 Eylül 1339/1923, s. 1.
- 30 “Japonya’daki Felaketten Ölenlerin Miktarı (250,000) Kişidir”, *İkdâm*, 6 Eylül 1339/1923, s. 3;
 “Japonya’da Zelzeleden Ölenler 250 Binden Aşağı Değil!”, *İleri*, 6 Eylül 1339/1923, s. 2;
 “Son Japon Hareket-i Arzı Dünyanın En Büyük Afetidir”, *Vatan*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1;
 “Japonya’daki Afet”, *Tevhîd-i Efkâr*, 6 Eylül 1339/1923, s. 2;
 “Telefâtın Yekûnu İki Yüz Elli Binden Fazla”, *Vakit*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1;
 “Tokyo Fâciası”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Eylül 1339/1923, s. 1.

olduğuna dair Tokyo'daki Fransız elçiliğinden bilgi alınmıştır.³¹ 1921 yılından beri Tokyo'da elçilik görevini yerine getiren İtalyan elçisinin öldüğü ileri sürülmüşse de başka bir habere göre elçi kurtulmuştur. Nitekim İtalyan elçisinin vefatı hakkında Paris'ten verilen haberler Roma'da tezkip edilmiştir.³² Diğer yandan Tokyo'daki Alman elçisinden Berlin'e hiçbir haber gelmeyince Alman hükûmeti, Amerika'dan bu konuyu araştırmasını ve dolayısıyla Amerika'nın yardımını istemiştir.³³ Bu elçiliklerin dışında Tokyo'daki Amerikan, Lehistan, İsviçre, Çekoslovakya, Çin ve Hollanda elçilikleri de yıkılmıştır. Bunlardan Amerikan elçilik erkânının bütünüyle kazadan kurtulduğu öğrenilmiştir. Hatta Amerikan elçisi depremden sonra gönderdiği telgrafla Amerikan Dışişleri Bakanlığına gıda maddelerinin yokluğunu bildirip Filipin'den gıda maddesinin gönderilmesini istemiştir. Bu sırada Şanghay'daki Amerikan konsolosu, Yokohama'daki Amerikan konsolosu ile eşinin vefatını doğrulamıştır.³⁴ Belçika ve İngiliz elçiliklerinin hasara uğramadığı açıklansa da sonrasında alınan bir habere göre İngiliz elçiliği tamamıyla yanmıştır. İngiliz konsolosunun da öldüğü öğrenilmiştir.³⁵

Japonya'daki felaketzede yabancılar ve elçilik çalışanları için geçici de olsa bir çözüm bulunmuştur. Bunun için az hasara uğrayan İmparatorluk Sarayı felaketzede yabancıların ikametine tahsis edilmiştir.³⁶ Ancak sonraki günlerde İmparatorluk Sarayı'na askeriye tarafından el konulmuş ve yabancıların başka yer bulmaları gerektiği hatırlatılmıştır. Sarayı boşaltan ve Tokyo'nun diğer semtlerine sığınan yabancılar şehirden vapurlara götürülmüştür.³⁷ 10 Eylül'e kadar Kobe Limanı'na yaklaşık 5.000 yabancı göçmen ulaşmış ve bunlardan çoğu ülkelerine dönmüştür. Bunlar arasında 445 İngiliz, 185 Amerikalı, 153 Alman, 38 Fransız ve 160 Rus vardı.³⁸ Buna karşın Amerikan ve İngiliz elçiliklerindeki elçilik erkânının İmparatorluk Sarayı'nda geçici olarak oturmalarına izin verilirken yabancı elçiliklere tahsis edilen imparatorluk hanedanına ait saraylardan biri Fransız elçiliği olarak kabul edilmiş ve Avrupalı ve Amerikalı yaklaşık olarak 1.000 kişi Kobe'de özel evlere ve otellere yerleştirilmiştir.³⁹

31 "Tokyo Fâciası", *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japon Felaketi", *Anadolu'da Yeniğün*, 10 Eylül 1339/1923, s. 3.

32 "Tokyo'da Yıkılan ve Kurtulan Sefârethâneler", *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 8 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japon Fâciasının Heyecân-âver Tafsilâtı", *Anadolu'da Yeniğün*, 9 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Japon Afeti", *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Eylül 1339/1923, s. 2.

33 "Müthiş Fâcia Hakkında Tafsilât", *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya'daki Dehşet-âver Fâcia!", *Anadolu'da Yeniğün*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1.

34 "Amerika Vâsi Muâvenette Bulunacak", *Vatan*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya'daki Afet", *Tevhîd-i Efkâr*, 6 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Tokyo'da Yıkılan ve Kurtulan Sefârethâneler", *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 8 Eylül 1339/1923, s. 1.

35 "Tokyo'da Yıkılan ve Kurtulan Sefârethâneler", *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 8 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japon Zelzelesi", *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 11 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Japon Zelzelesi", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 14 Eylül 1339/1923, s. 1.

36 "Telefâtın Yekûnu İki Yüz Elli Binden Fazla", *Vakit*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1.

37 "Japon Zelzelesi", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 13 Eylül 1339/1923, s. 2.

38 "Japon Zelzelesi ve Amerikalıların İlanesi", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 18 Eylül 1339/1923, s. 1.

39 "Japon Zelzelesi", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 13 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Japonya'da Sefâretler Saraylara Yerleşiyor", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 20 Eylül 1339/1923, s. 1.

Depremın tüm bu yıkıcılığına karşın Japon deniz gücü, banka ve sanayii en az hasarı almıştır. Nitekim bütün Japon deniz nakil araçları ile Bahriye Bakanlığı memur ve hizmetlilerinin sağ kurtuldukları Washington'a ulaşan bir telgrafla doğrulanmıştır. Aynı şekilde depremde Japon donanmasına ait gemi ve mürettebatın kurtulduğu Washington'daki Japon Deniz Ataşesine ulaşan bir telgrafla doğrulanmıştır.⁴⁰ Bu olumlu gelişmeye karşın Paris'ten Corriere della Sera gazetesine bildirildiğine göre depremin Yokohama'yı harap etmesi nedeniyle Uzakdoğu'da donanma dengesi bozulmuştur. Nitekim The New York Tribune gazetesi de Japonya'nın üçüncü sınıf bir deniz devleti haline geldiğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla deprem Büyük Okyanus siyasetini de değiştirmiş oluyordu.⁴¹ Deprem Japon bankalarını fazla etkilemediğinden Tokyo'daki bankalar çok az hasar görmüştür. Japon Maliye Bakanı da sanayii merkezleri Tokyo ve Yokohama'da bulunmadığından depremin sanayii sektörünü dolayısıyla üretim gücünü olumsuz etkilemediğini açıklamıştır. Bunun sonucunda ülkenin üretim kaybı da çok yüksek düzeye ulaşmamıştır.⁴²

2. Japonya'ya Yönelik Taziye ve Yardımlar

Japonya'da yaşanan deprem üzerine dünyanın dört bir yanından gerek basın aracılığıyla gerekse resmî çevrelerden taziye mesajları iletilmiştir. Bu çerçevede ilk olarak, Fransız basını Japonya'ya üzüntülerini bildirirken Fransız Cumhurbaşkanı da Japon İmparatoruna üzüntülerini dile getiren bir telgraf göndermiştir.⁴³ Taziyede bulunan diğer bir ülke Almanya olmuştur. Öncelikle Alman basını taziyelerini ileten yayınlara yer vermiştir. Bunun yanı sıra Alman Dışışleri Bakanlığı bir görevlisini Japon elçiliğine göndererek hükümet adına resmî olarak taziyede bulunurken Alman Başbakanı Gustav Stresemann ise yabancı gazetelere yaptığı bir açıklamada Japonya'yı etkileyen büyük felakete tüm insanlığın üzüldüğünü söylemiştir.⁴⁴ Diğer yandan Papa da bu felaketten

40 "Japon Zelzelesi ve Amerikalıların İlanesi", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 18 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japon Zelzelesi", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 19 Eylül 1339/1923, s. 2.

41 "Zelzeleden Sonra", *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Eylül 1339/1923, s. 1.

42 "Zelzeleden Sonra", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 11 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japon Azminden Bir Misâl", *Tanîn*, 19 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 1.

43 "Japonya'daki Büyük Hareket-i Arz", *İleri*, 4 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya'da Pek Deşetli Bir Hareket-i Arz ve Kasırğa Afeti", *İkdâm*, 4 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya'nın Altını Üstüne Getiren Müthiş Bir Zelzele", *Tevhüd-i Efkâr*, 4 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya'da Müthiş Bir Hareket-i Arz Büyük Tahribât Yaptı", *Vatan*, 4 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Telef Olanların Miktarı Yüz Bini Mütecâvizdir", *Vakit*, 4 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Büyük Bir Hareket-i Arz", *Tanîn*, 4 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Telefâtın Yekûnu İki Yüz Elli Binden Fazla", *Vakit*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya'da Yüzbinlerce İnsan Telef Oldu", *Tevhüd-i Efkâr*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya Hareket-i Arzı", *Tanîn*, 6 Eylül 1339/1923, s. 3;

"Son Japon Hareket-i Arzı Dünyanın En Büyük Afetidir", *Vatan*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1.

44 "Aksâ-yı Şark'ta Deşet-engiz Bir Felaket", *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Almanya'nın Taziyesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Japonya'da Zelzele", *Anadolu'da Yeniğün*, 5 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Almanya - Hollanda", *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Eylül 1339/1923, s. 3.

etkilenerek, Japon hükümdarlık ailesine ve hükümetine telgrafla taziyede bulunmuştur.⁴⁵ Ayrıca İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Japon elçisine kendi ve İngiltere hükümeti adına felaketten dolayı derin üzüntülerini bildirmiştir.⁴⁶ Bu ülkelerin yanı sıra dönemin önde gelen kuruluşlarından Cemiyet-i Akvâm da Cenevre’de 3 Eylül 1923’te gerçekleştirdiği bir toplantı sonunda oybirliğiyle bir kararname kabul edilmiştir. Buna göre Japon milletinin uğradığı felaketten son derece üzülen Cemiyet-i Akvâm Meclisi, felaketin bütün mağdurlarına en derin sevgilerini sunmuştur.⁴⁷

Depremın ardından Japon yönetiminin yanı sıra birçok ülke ve yardım kuruluşlarından Kızılhaç felaketzedelere çeşitli yardımlarda bulunmuşlardı. Bu çerçevede Japon İmparatoru özel hazinesinden felaketzedeler için 5.000.000 dolar bağışlarken İmparatorluk Sarayı’nın bir kısmı felaketzedelere ayrılmıştır. Bu nedenle saray sığınmacılarla dolmuştur.⁴⁸ Ayrıca Tokyo’da yarım milyon kadar aç felakette sarayın etrafında toplanmıştır. Ekmek ve pirinç dağıtılması sırasında bu felaketzedelerin oluşturduğu sıra ise iki mil uzanmıştır.⁴⁹ Japon hükümet vekili de felaketzedelere yardımda bulunmuş ve onlar için açılan ianeye 10.000.000 İngiliz lirası vermiştir. Diğer yandan hükümet tarafından 4.500.000 dolar bağışlanırken güney limanlarından Tokyo ve Yokohama’ya 3.500.000 kilo pirinçle çok miktarda elbise, çadır ve tıbbi malzeme gönderilmiştir.⁵⁰ Zira The Japan Times gazetesinin haberine göre Yokohama’da yiyecekle suyun yokluğundan dolayı sokaklarda binlerce felakette ağızlarını açarak yağın yağmurlarla susuzluklarını gidermeye çalışmıştır.⁵¹

Ülke içinde bunlar yaşanırken Japon felaketzedelerine yardım için birçok ülke harekete geçmiştir. Bu çerçevede ilk olarak, Fransa’nın Şanghay’da bulunan bir kruvazörü felaketzedelerin beslenme ve kurtarılmasına yardım

45 “Papa’nın Japonya’ya Taziyeti”, *İkdâm*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1.

46 “Japon Zelzelesinin Fecî Tafsilâtı: “Bir Taraftan Şehirler Yıkılırken, Diğer Taraftan Sokaklarda, Müsellâh Yağmagerlerle Zâbita ve Halk Arasında, Vahşiyâne Muhârebeler Oluyordu...”, *Akşam*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1.

47 “Cemiyet-i Akvâm’da”, *Anadolu’da Yenigün*, 5 Eylül 1339/1923, s. 3;
“Cemiyet-i Akvâm’ın 4ncü Umumi İctimâi”, *İkdâm*, 5 Eylül 1339/1923, s. 3;
“Cemiyet-i Akvâm”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Eylül 1339/1923, s. 3.

48 “Japonya’daki Felaketten Ölenlerin Miktarı (250,000) Kişidir”, *İkdâm*, 6 Eylül 1339/1923, s. 3;
“Japonya’da Zelzeleden Ölenler 250 Binden Aşağı Değil!”, *İleri*, 6 Eylül 1339/1923, ss. 1-2;
“Telefâtın Yekûnu İki Yüz Elli Binden Fazla”, *Vakit*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1.

49 “Japon Zelzelesi”, *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 11 Eylül 1339/1923, s. 2;
“Tokyo’da Hasârât”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Eylül 1339/1923, s. 3.

50 “Telefâtın Yekûnu İki Yüz Elli Binden Fazla”, *Vakit*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1;
“Japonya’daki Felaketten Ölenlerin Miktarı (250,000) Kişidir”, *İkdâm*, 6 Eylül 1339/1923, s. 3;
“Son Japon Hareket-i Arzı Dünyanın En Büyük Afetidir”, *Vatan*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1;
“Japon Zelzelesinin Fecî Tafsilâtı: “Bir Taraftan Şehirler Yıkılırken, Diğer Taraftan Sokaklarda, Müsellâh Yağmagerlerle Zâbita ve Halk Arasında, Vahşiyâne Muhârebeler Oluyordu...”, *Akşam*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1;

“Müthiş Fâcia Hakkında Tafsilât”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1;
“Japonya’daki Dehşet-âver Fâcia!”, *Anadolu’da Yenigün*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1.

51 “Zelzeleden Sonra”, *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 11 Eylül 1339/1923, s. 1.

için Yokohama'ya hareket ederken Manila'dan ve diğer başka limanlardan da Tokyo ve Yokohama'ya elbise ve yiyecek yollanmıştır.⁵² Paris'te bulunan Japonya Fransız Şirketi de felaketzedelere yardım toplamak için bir girişimde bulunmuştur. Marsilya Belediye Meclisi ise Japonlara yardım edilmesi için 100.000 frank yardım aktarılmasına karar vermiştir.⁵³ Tüm bu yardımlar karşılıksız kalmamış ve Batı Japonya'da üye sayısı 600.000'e ulaşan 200 kadar Japon Kadınlar Cemiyetleri murahhasları 15 Ekim'de bir toplantı yaparak, Fransız hükümetiyle milletin gösterdiği yakınlığa ve yardıma teşekkür edilmesine karar vermişlerdir.⁵⁴

Japonlara yardım eden diğer Avrupa ülkeleri, İngiltere ve İtalya'ydı. Bunlardan İngiltere, bir kruvazörünü Yokohama'ya gönderirken İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon da İngiliz hükümetinin imkânları ölçüsünde yardımda bulunacağını açıklamıştır.⁵⁵ Bunun yanı sıra İngiliz Dışişleri Bakanlığı, bölgedeki İngiliz filosuna satın aldığı erzak ve gıyecikleri Japon hükümetine teslim etmesi için emir vermiştir.⁵⁶ Ayrıca felaketzedeler için bir yardım organizasyonu yapılmış ve ilk aşamada 500.000 İngiliz lirası toplanmıştır. Bu çerçevede İngiliz Kralı 500 lira, Kraliçesi ise 250 lira vermiştir.⁵⁷ Londra Belediyesi de yardımda bulunmuş ve bir bilgiye göre bu yardımın 290.000 İngiliz lirasına ulaştığı belirtilirken,⁵⁸ diğerine göre ise 248.000 İngiliz lirası olduğu açıklanmıştır.⁵⁹ Ayrıca birçok fabrika gıda maddelerinin yanı sıra hastalara özel yiyecek ve elbise gibi yardımlarda bulunmuştur.⁶⁰ Japonlara yardımcı olan diğer bir ülke ise İtalya'ydı ve İtalyan hükümeti felaketzedelere 1.000.000 frank yardımda bulunmuştur.⁶¹

Japonya'ya yardım eden ülkeler arasında Amerika da bulunmaktaydı. Bu çerçevede Asya filosuna komuta eden Amiral Anderson, Huron kruvazörü ve bir savaş gemisiyle gıda maddeleri ve tıbbi malzemeye dolu 45 gemi eşliğinde felaketzedelere yardım etmek için Yokohama'ya gitmiştir. Bu yardıma Filipin Adaları'nda bulunan yardımcı gemiler de katılmıştır. Amerikan Cumhurbaşkanı

- 52 "Japonya'daki Zelzele", *Akşam*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;
 "Hareket-i Arz Yüzünden 100 Bin Kişi", *İleri*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;
 "Japonya'daki Felaketten Sonra", *İkdâm*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;
 "Japonya Çok Müthiş Bir Afete Marûz Kalmıştır", *Tevhîd-i Efkâr*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;
 "Son Japon Hareket-i Arzı Dünyanın En Büyük Afetidir", *Vatan*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1.
 53 "Japon Felaketi", *Anadolu'da Yeniğün*, 10 Eylül 1339/1923, s. 3.
 54 "Japonya Nisvân Cemiyetleri", *İkdâm*, 21 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 1.
 55 "Şehrimiz Japon Mahâfilinin Mütâlaâtı", *Vatan*, 6 Eylül 1339/1923, s. 2;
 "Japon Zelzelesinin Fecî Tafsilâtı: "Bir Taraftan Şehirler Yıkılırken, Diğer Taraftan Sokaklarda, Müsellâh Yağmagerlerle Zâbita ve Halk Arasında, Vahşiyâne Muhârebeler Oluyordu..."", *Akşam*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1.
 56 "Japonya Felaketi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Eylül 1339/1923, s. 1;
 "Japonya Felaketi", *Anadolu'da Yeniğün*, 13 Eylül 1339/1923, s. 2.
 57 "İngiltere'de Toplanan İâne", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 11 Eylül 1339/1923, s. 2.
 58 "Londra'nın Japonlara İanesi", *İkdâm*, 5 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 2.
 59 "İngilizlerin Japonlara Verdikleri İâne", *Tanîn*, 31 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 3.
 60 "İngiltere'de Toplanan İâne", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 11 Eylül 1339/1923, s. 2.
 61 "İtalya ve Japon Felaketzedeleri", *Tanîn*, 27 Eylül 1339/1923, s. 1.

Calvin Coolidge, Beyaz Saray'dan yaptığı bir açıklamada Amerika'nın bütün yardım araçlarını felaketzedeler için kullanacağını ve ülkenin felaketzedelere hızlı bir şekilde yardım yetiştirmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶² Resmî çevrelerin bu girişimlerinin yanı sıra Amerika'da felaketzedeler için yardım toplanmış ve bu şekilde 9.125.200 dolar yardım sağlanmıştır.⁶³ Diğer yandan Çin de yardımda bulunmuş ve Çin hükûmeti Japonya'ya yiyecek gönderebilmek için gerekli önlemleri almıştır. Hatta hükûmet pirinç ihracındaki yasağı Japonya'nın lehine kaldırmıştır.⁶⁴

Japonya'ya Ruslar da yardımcı olmak istemiş ve bu çerçevede Moskova Halk Komiserleri felaketzedelere yardıma karar vermişlerdir. Hatta Vladivostok Komiseri bulabildiği erzakı gemilere yükleyip Japonya'ya göndermek için emir almıştır.⁶⁵ Ancak Lenin aracılığıyla Rus hükûmeti tarafından felaketzedelere gönderilen yardımın sadece işçilere tahsis edilmiş olması nedeniyle Japon hükûmetinin bu yardımları reddettiği ileri sürülmüştür.⁶⁶ Nitekim The Times gazetesi de bunu doğrularcasına Japon memurlarının, Bolşeviklere ait gemiler tarafından felaketzedelere yardım edilmesini kabul etmediklerini yazmıştır. Bu haberi okuyucularıyla paylaşan Vakit gazetesine göre İngiltere'nin Singapur Limanı'nı tahkime karar vermesinin ardından Japon hükûmeti komşularıyla anlaşma siyasetini izlemeye başlamıştır. Bu nedenle gazete, Tokyo'da Rus temsilcisiyle görüşmelere başlandığı için bu haberin teyit edilmesi gerektiği görüşündeydi.⁶⁷ Ancak Rusların yardımını, Japonların kabul etmediğine yönelik haberler devam etmiştir. Bu çerçevede yardım için sahile asker çıkarmak isteyen Simferopol isimindeki bir gemiye Japon memurları izin vermedikleri gibi Sovyet hükûmeti tarafından felaketzedelere yardımda bulunmak için gönderilen Lenin gemisi de Kobe'deki memurlar tarafından verilen bir emir üzerine limandan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu geminin komünistliği yaymak için bir takım propaganda belgelerini taşıdığı da ileri sürülmüştür.⁶⁸ İlerleyen günlerde Japonlar, Ruslara verdikleri bir notada Lenin gemisinin felaketzedelere yardım bahanesiyle Bolşevik propagandası yaptığını belirtip Japon sularından çekilmesini istemiştir.⁶⁹

62 "Amerika Vâsi Muâvenette Bulunacak", *Vatan*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Müthiş Fâcia Hakkında Tafsîlât", *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya'daki Dehşet-âver Fâcia!", *Anadolu'da Yenigün*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1.

63 "Amerikalıların Japonya'ya Muâveneti", *Vatan*, 22 Eylül 1339/1923, s. 1.

64 "Son Japon Hareket-i Arzı Dünyanın En Büyük Afetidir", *Vatan*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Müthiş Fâcia Hakkında Tafsîlât", *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya'daki Dehşet-âver Fâcia!", *Anadolu'da Yenigün*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1.

65 "Japonya Felaketi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya Felaketi", *Anadolu'da Yenigün*, 13 Eylül 1339/1923, s. 2.

66 "Japon Zelzelesi", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 19 Eylül 1339/1923, s. 2.

67 "Japonya Bolşeviklerden Muâvenet Kabul Etmiyor", *Vakit*, 23 Eylül 1339/1923, s. 3.

68 "Tokyo'da Hâl-i Tabîinin Avdeti", *Tanîn*, 29 Eylül 1339/1923, s. 3;

"Japonya ve Sovyet Vapurları", *Tanîn*, 29 Eylül 1339/1923, s. 4.

69 "Japonların Ruslara Bir Notası", *Anadolu'da Yenigün*, 16 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 3.

Japonya'ya yardım için Kızılhaç da seferber olmuştur. Bu çerçevede Kızılhaç, Manila'dan yirmi dört saat içinde iki gemiyle Japonya'ya gıda maddeleriyle çeşitli malzemeler göndermiştir. Hawaii Adaları Kızılhaç şubesinden gelen bir habere göre Yokohama'ya ikinci bir yardım gemisiyle gıda maddeleri, doktor ve hasta bakıcılar gönderilmiş ve bunlara iki subay başkanlık etmiştir. Kızılhaç Japonya'ya yardım için 5.000.000 dolar tahsis ederken Kızılhaç Genel Sekreteri de Amerikan Cumhurbaşkanıyla görüşerek bu yardımı toplamak için harekete geçmiştir.⁷⁰ Nitekim Japon Kızılhaçı yardım sandığına verilen yardım parası 2.739.000 dolara ulaşmıştır.⁷¹ Amerikan Cumhurbaşkanı aracılığıyla toplanan bu yardım, sonrasında 5.000.000 doları aşmışsa da Kızılhaç Japonya'dan alınan son haberler doğrultusunda yardımın toplanmasına devam edilmesi gerektiğini açıklamıştır. Amerikan Kızılhaçı aracılığıyla toplanan yardım, 9.527.700 dolara ulaşırken dokuz Kızılhaç gemisi de binlerce ton elbise, tıbbi malzeme, erzak ve yiyeceği yükleyerek Büyük Okyanus kıyılarından Tokyo'ya gitmiştir.⁷²

3. Japon Yönetiminin Deprem Sonrası Faaliyetleri

Depremın ardından Tokyo'dan alınan ilk haber Associated Press'e 3 Eylül 1923 gecesi gelen bir telgrafla olmuştur. Reuters Ajansıyla ortaklaşa çekilen bu telgrafta yiyecek kalmadığı için bazı Japon şehirlerinde halkın isyan ettiği bilgisi paylaşılmıştır. Hatta hükûmeti yeni kuran Başbakan Kont Yamamoto'ya karşı depremin yarattığı karışıklık içinde bir suikast yapılmıştır. Hükûmet bir yandan halkı yatıştırmaya diğer yandan da zararın önünü almaya çalışmıştır.⁷³ Bunun için Japonya'da sıkıyönetim ilan edilmiş ve gün batımından sonra kimsenin Tokyo'ya girmesine izin verilmemiştir.⁷⁴ Diğer yandan bir Rus şehri olan Vladivostok'tan Rus gazetelerine bildirildiğine göre deprem bölgesinde oturan Korelilerden 200 kişi, bir Japon Askeri Mahkemesince saat yediden sonra dışarı çıkmak suçuyla kurşuna dizilmiş ve Japonya'dan uzaklaştırılan ve göç ettirilen Korelilerden 4.000 kişilik bir kafile ise Seul'e varmıştır.⁷⁵ Depremin ülkede yarattığı hasara ek olarak yaşanan bu isyanlar, 6 Eylül'de Londra'dan

70 "Amerika Vâsi Muâvenette Bulunacak", *Vatan*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya'daki Afet", *Tevhîd-i Efkâr*, 6 Eylül 1339/1923, s. 2.

71 "Zelzeleden Sonra", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 11 Eylül 1339/1923, s. 1.

72 "Japon Zelzelesi", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 15 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Japonya'ya Salib-i Ahmer İânesi", *Tanîn*, 25 Eylül 1339/1923, s. 3.

73 "Son Japon Hareket-i Arzı Dünyanın En Büyük Afetidir", *Vatan*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japon Zelzelesinin Fecî Tafsilâtı: "Bir Taraftan Şehirler Yıkılırken, Diğer Taraftan Sokaklarda, Müsellâh Yağmagerlerle Zâbita ve Halk Arasında, Vahşiyâne Muhârebeler Oluyordu..."", *Akşam*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1.

74 "Aksâ-yı Şark'ta Dehşet-engiz Bir Felaket", *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya'da Zelzele", *Anadolu'da Yeniğün*, 5 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Zelzeleden Sonra", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 11 Eylül 1339/1923, s. 1.

75 "Yeni Bir Zelzele Daha", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 3;

"Japonya ve (Kore)liler", *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 3.

Orient News'e bildirilen bir habere göre Tokyo'da sona ermiştir.⁷⁶ Nitekim Japon Maliye Bakanı da deprem bölgesinde güvenliğin tamamen sağlandığını vurgulamıştır.⁷⁷

Bu süreçte deprem bölgesinde birçok işçi ulaşımı sağlamak için çalıştırılmaktaydı ve bunun için 1.000.000 İngiliz lirasından fazla gidere ihtiyaç olduğu anlaşılmıştı.⁷⁸ Tokyo hâlâ etrafıyla ulaşımını sağlayamadığı gibi deprem aralıklarla da devam etmekteydi.⁷⁹ Bu sırada Tokyo'nun yeniden inşası için Japon hükümeti harekete geçmiştir. Hatta Japonya Başbakanı Kont Yamamoto Tokyo'nun inşası için 1.000.000.000 lira harcanması gerektiğini düşünen inşaat komisyonunun başkanlığına atanmıştır.⁸⁰ İlk iş olarak hükümet, binaları inşa etmek için 430.000.000 yen yani 4.000.000.000 franktan fazla ödenek ayırmıştır. Bu para binaların inşaatı için ödünç verilecekti. Teşkilatın başına Japonya'nın imarı konusunda uzman olan Tokyo Belediye Başkanı, Bayındırlık Bakanı sıfatıyla getirilmiştir. Bu kişi Rus-Japon Savaşı'nda bütün Japonya'nın sağlık işlerini yönetmiş ve teşkilatçılık konusunda büyük bir yetenek göstermiştir. Japonlar böyle üstün yetenekteki bir kişiye ve birçok uzmana sahip oldukları halde kendilerine güvenmeyip bu konuda Amerika'nın uzmanlaşmış kişilerine de başvurmuşlardır. Nitekim Amerika Belediye Teşkilatındaki bir profesörün görüşlerinden yararlanabilmek için profesör Japonya'ya davet edilmiştir.⁸¹

Tüm bu hazırlıklar yapılırken Tokyo'da hasara uğrayan bölgede ulaşım işleri tekrar sağlanmıştır. İnşaat için çeşitli projeler araştırıldığı gibi hükümet de yüksek binaların yapılmasını yasaklamıştır.⁸² Hazırlanan plan çerçevesinde Tokyo'nun imarına başlanmış ve şehrin neye ihtiyacı olacağı belirlenerek ona göre inşaata girilmiştir. Devletin büyük resmî daireleri ve bakanlık binaları birbirlerine yakın olarak yapılacak ve şehrin diğer mahallelerine karıştırılmayacaktı. Mahallelerin inşasında izlenen yöntem bu mahalleleri ada halinde bölmek ve bunları park ve bahçelerle ayırmaktı. Böylece iki sene sonra eski Tokyo ile yeni Tokyo arasında kıyas kabul etmeyecek bir fark olacaktı.⁸³ Ne var ki harcamalar için ne kadar paraya gereksinim olduğunu belirlemek oldukça güçtü. Tokyo ile Yokohama'nın yeniden inşası için 5.000.000.000 dolar gerektiği tahmin olunurken yıkılan yerlerin inşası için hükümete yardım etmek

76 "Japon Zelzelesinin Fecî Tafsilâtı: "Bir Taraftan Şehirler Yıkılırken, Diğer Taraftan Sokaklarda, Müsellâh Yağmagerlerle Zâbita ve Halk Arasında, Vahşiyâne Muhârebeler Oluyordu...", *Akşam*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1.

77 "Japon Azminden Bir Misâl", *Tanîn*, 19 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 1.

78 "Son Japon Hareket-i Arzı Dünyanın En Büyük Afetidir", *Vatan*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1; "Japon Zelzelesinin Fecî Tafsilâtı: "Bir Taraftan Şehirler Yıkılırken, Diğer Taraftan Sokaklarda, Müsellâh Yağmagerlerle Zâbita ve Halk Arasında, Vahşiyâne Muhârebeler Oluyordu...", *Akşam*, 7 Eylül 1339/1923, s. 1.

79 "Japon Zelzelesi", *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 11 Eylül 1339/1923, s. 2.

80 "Japon Zelzelesi", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 15 Eylül 1339/1923, s. 2.

81 "Japonya Eskisinden Mükemmel Olacak", *Vatan*, 13 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 1.

82 "Japonya'da Faaliyet Başladı", *Vakit*, 1 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 3.

83 "Japonya Yıkılan Yerlerini Nasıl Yapıyor?", *İleri*, 22 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 1.

üzere büyük bir sendika kurulması da düşünülmüştür.⁸⁴ Bu çerçevede hükümet 1.000.000.000 dolarlık borç yapma düşüncesindeydi.⁸⁵ Japon Maliye Bakanı da imar faaliyetleri için büyük bir sermayeye ve birçok eşyaya ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Bunların tümünü yurt içinden sağlamak mümkün olmadığı için önemli bir kısmı dışarıdan getirilecekti. Bu nedenle dışarıdan getirilecek eşyanın bedelini karşılamak için önemli bir maddi kaynak gerekliydi. Dolayısıyla yurt dışından borç alma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Borç miktarını henüz tam olarak belirlemenin mümkün olmadığını belirten Bakan, bunun ancak inşaat planları hazırlandıktan ve Japon Meclisinden ödenek kanunu çıktıktan sonra belirlenebileceğini söylemiştir.⁸⁶ Ancak 30 Eylül'de Osaka ve Kobe'de 5 Ekim'de ise Tokyo'da meydana gelen yeni depremler nedeniyle Yokohama ve Tokyo'nun inşasına ara verilmek zorunda kalınmıştır.⁸⁷

Yaşanan büyük depreme rağmen yardımların da etkisiyle deprem bölgesinde hayat doğal halini almaya başlamıştır. Tokyo'ya yiyecek taşıyan birçok gemi ulaşırken Japon basını da yeniden faaliyete başlamış ve yapılan yardımlar nedeniyle Japonya'nın teşekkürleri ifade edilmiştir.⁸⁸ Deprem sonrasındaki kısmi normalleşmeye rağmen hükümetin faaliyetleri devam etmiştir. Bu çerçevede deprem bölgelerindeki halk o yıl için kazanç ve gelir vergisinden muaf tutulmuş ya da önceki yıla göre indirimle gidilmiştir. Ayrıca diğer vergilerin ödenmesi de ertelenmiştir.⁸⁹ Felakete uğrayan halkın tümü geçici barakalara yerleştirilirken Japon hükümeti de depremzedelerin geçirmiş oldukları kötü günleri unutmaları için bütün tiyatro ve sinemaları ücretsiz yapmıştır.⁹⁰

Depremde bankalar az hasara uğramış ve 8 Eylül'de yeniden açılarak, ödemelere moratoryum hükmüne uyarak başlamıştır.⁹¹ Bankalar mali durumlarını belirlemek için hükümetten 180.000.000 ödenek isterken Japon sigorta şirketleri sigorta senetlerinde depreme ilişkin maddeleri dikkate almayarak bütün zararı ödemeye karar vermiştir.⁹² Ayrıca iktisadi durumu

84 "Japonya'daki Harâbelerin İmârı Hemân Düşünülmeye Başladı", *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 17 Eylül 1339/1923, s. 2.

85 "Harâb Japonya'nın İmârı", *Tanîn*, 29 Eylül 1339/1923, s. 4.

86 "Japon Azminden Bir Misâl", *Tanîn*, 19 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 1.

87 "Japonya'da Yeni Zelzele: "Yokohama" Yapılamıyor!", *Akşam*, 2 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 1;

"Japonya'da Yeni Zelzele", *İleri*, 2 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 1;

"Japonya'da Yeni Zelzeleler", *Vatan*, 8 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 4;

"Japonya'da Yeni Zelzeleler", *Akşam*, 8 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 2.

88 "Japon Zelzelesi", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 13 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Japon Zelzelesi", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 14 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Tokyo'da Hâl-i Tabînin Avdeti", *Tanîn*, 29 Eylül 1339/1923, s. 3.

89 "Japonya'daki Harâbelerin İmârı Hemân Düşünülmeye Başladı", *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 17 Eylül 1339/1923, s. 2.

90 "Japon Zelzelesi", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 19 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Japonların Şâyân-ı Hayret Faaliyeti", *Tevhîd-i Efkâr*, 22 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Japon Felaketzedelerine Teselli", *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Eylül 1339/1923, s. 3.

91 "Zelzeleden Sonra", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 11 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japon Zelzelesi", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 13 Eylül 1339/1923, s. 2.

92 "Japon Zelzelesi", *Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)*, 14 Eylül 1339/1923, s. 1.

düzeltebilmek için inşaat malzemeleri ve zaruri ihtiyaçların ithalat vergisinin geçici olarak kaldırılmasına ya da bunlarda indirim yapılmasına karar verilmiştir.⁹³ Nitekim Japon İmparatoru tarafından yayımlanan bir kararla inşaat maddeleri ve zorunlu ihtiyaçlar için dışarıdan yapılacak ithalat 31 Mart 1924'e kadar gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Aynı şekilde motorlu arabalarla her türlü hareketli teçhizat da gümrük vergisinden indirilmiştir. Diğer yandan Japon hükûmeti dışarıdan inşaat maddeleri getirecek tüccarlara 25.000.000 İngiliz lirası tahsis etmiştir.⁹⁴ Ayrıca Japonya şu maddeleri gümrük vergisinden muaf tutmuştur: Her çeşit konserve, yün ipek ve dokuma, battaniye, kundura, çimento, bina ve demir yolu inşası için kullanılan alet takımı, sanayii, ziraat, elektrik aletleri, dikiş makineleri ve kamyon. Bunun yanı sıra yolcu otomobillerinden gümrük vergisinin yarısı alınacaktı.⁹⁵

Alınan tüm bu önlemlerin ardından 10 Ekim'de bir aylık moratoryum sona ermiş ve hükûmet iki yıl süreyle 100.000.000 Japon yenine kadar Japon bankasının zararını gidermeye kefil olduğu için bu banka özel bankalara kolaylıkla borç verip krediyi genişletmiştir.⁹⁶ Nitekim Japon Maliye Bakanı, mali durumun olumlu seyretmeye başladığını ve moratoryumun öngörüldüğü gibi bir ay sonunda kaldırıldığını söylemiştir. Diğer yandan hükûmet bankasının poliçeleri iskonto etmesi nedeniyle uğradığı zarar ödendiğinden nakit piyasası son derece olumlu konumdaydı. Bunun bir göstergesi olarak tüm bankalar çalışmaya başlamış ve mevduat sahipleri herhangi bir telaş göstermemişlerdi. Bunun yanı sıra harcamaları belirleyebilmek adına tasarruf yoluyla bütçe denkliliği sağlanmak istenmiş ve 1923 yılına ait olup uygulama aşamasındaki bazı projelerden vazgeçilmiştir. Yine olumlu bir gelişme olarak henüz enkaz altından kurtarılamayan mahallelerde bile geçici olarak inşa edilen barakalarda ticarete tekrar başlanmıştır.⁹⁷

4. Türk Kamuoyunda Deprem Yankıları

Japonya'daki deprem Türk kamuoyunda büyük bir yankı uyandırmış ve öncelikle depreme yönelik ilk elden bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Böylece Japon elçiliğindeki bir görevli ve elçilik maslahatgüzarı aracılığıyla felaket hakkında sınırlı da olsa ilk bilgiler alınmıştır.⁹⁸ Bu girişimin yanı sıra Türk hükûmeti ve resmî kuruluşları aracılığıyla Japonya'ya taziyede bulunulmuştur. Bu çerçevede

93 "Japonya'daki Harâbelerin İmârî Hemân Düşünülmeye Başladı", *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 17 Eylül 1339/1923, s. 2.

94 "Japonya'nın Yeniden İmârî", *Akşam*, 27 Eylül 1339/1923, s. 2.

95 "Harâb Japonya'nın İmârî", *Tanin*, 29 Eylül 1339/1923, s. 4.

96 "Japonya'da Vaziyet-i İktisadiye", *İkdâm*, 12 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 3;

"Japonya'da Vaziyet-i İktisadiyenin Islâhı", *Tanin*, 12 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 3;

"Japonya Nasıl Çalışıyor?", *Tevhîd-i Efkar*, 12 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 2;

"Japonya Bize Bir Daha Ders Veriyor!", *İleri*, 12 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 1.

97 "Japon Azminden Bir Misâl", *Tanin*, 19 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 1.

98 "Şehrimiz Japon Mahâfilinin Mütâlaâtı", *Vatan*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya'daki Büyük Felaket", *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 8 Eylül 1339/1923, s. 1.

Japon hükümet ve milletinin depremden uğradığı büyük zarar ve can kaybının Türk hükümeti ile milletinde yol açtığı üzüntü nedeniyle Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığı erkânından Mâcid Bey, 4 Eylül 1923'te Japon elçiliğine giderek Türk hükümeti adına Japon hükümetine taziyelerini bildirmiştir. Aynı gün Halife Abdülmecid Efendi de yaverlerinden Ekrem Bey'i Japon elçiliğine göndererek taziyede bulunmuştur.⁹⁹ Ertesi gün Japon elçiliği maslahatgüzarı, Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhası Dr. Adnan Bey'i ziyaret ederek, hükümet adına yapılan taziyeden dolayı teşekkür etmiştir.¹⁰⁰

İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken TBMM de depreme karşı büyük bir duyarlık göstermiştir. Bu çerçevede Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey, TBMM Başkanlığına 5 Eylül 1923 tarihli bir önerge vererek, Japonya'nın uğradığı felaket dolayısıyla Japon Meclisine TBMM'den taziyeye iletmesini teklif etmiştir. Oybirliğiyle kabul edilen bu önergeyle uygun taziyeye yazısının Divan-ı Riyasetten yazılmasına karar verilmiştir.¹⁰¹ Meclis'teki bu gelişmeler sırasında Hariciye Vekili İsmet Paşa da Dr. Adnan Bey'e 6 Eylül 1923 tarihli bir telgraf göndermiştir. Telgrafta, uğradıkları felaket nedeniyle Japonya Komiserine Türk hükümeti adına taziyede bulunmasını ve Japon milletinin acısına katıldıklarını iletmesini istemiştir. Bu telgrafa aynı gün Dr. Adnan Bey, yine bir telgrafla cevap vermiştir. Buna göre ajansların verdiği deprem haberinin ertesi günü Japon elçiliği maslahatgüzarına özel bir memur gönderilerek taziyede bulunulmuş ve ertesi gün de maslahatgüzar Dr. Adnan Bey'in yanına gelerek Japon hükümeti adına teşekkür etmiştir.¹⁰² Türk hükümeti adına iletilen bu taziyeye mesajının dışında Dr. Adnan Bey, TBMM'nin taziyesini aktarmakla görevlendirilmiştir. Hariciye Vekili adına müsteşarlık tarafından Dr. Adnan Bey'e 15 Eylül 1923 tarihli bir yazı daha gönderilmiştir. Bu yazıda da Japonya'daki depremin büyük bir üzüntüye yol açması nedeniyle taziyelerin Japon Meclisine uygun bir şekilde bildirilmesi TBMM Başkanlığından istendiği için gerekenin yapılması rica edilmiştir.¹⁰³

99 "Hükümet Namına Beyân-ı Taziye", *İkdâm*, 5 Eylül 1339/1923, s. 2;
 "Japonya'daki Afet Hakkında Yeni Haberler", *Vatan*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;
 "Hükümetimizin Japonlara Taziyeti", *Vakit*, 5 Eylül 1339/1923, s. 2;
 "Japonya'da Hareket-i Arz", *Tanîn*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;
 "Japonya Mümessillğine Beyân-ı Taziyet", *Tevhîd-i Efkâr*, 5 Eylül 1339/1923, s. 2;
 "Halife Hazretlerinin Taziyeti", *Vakit*, 5 Eylül 1339/1923, s. 2;
 "Halife Hazretlerinin Taziyeti", *İkdâm*, 5 Eylül 1339/1923, s. 2.

100 "Şehrimiz Japon Mahâfilinin Mütâlaâtı", *Vatan*, 6 Eylül 1339/1923, s. 2;
 "Maslahatgüzârın Beyân-ı Teşekkürü", *Tanîn*, 6 Eylül 1339/1923, s. 3;
 "Japon Maslahatgüzârının Teşekkürü", *Tevhîd-i Efkâr*, 6 Eylül 1339/1923, s. 3;
 "Japon Maslahatgüzârının Teşekkürü", *İkdâm*, 6 Eylül 1339/1923, s. 2.

101 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 2, Devre II, 16. İçtima, 9 Eylül 1339, s. 3.

102 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM), 83/8, 08.09.1923.

103 BOA, HR.İM, 83/49, 15.09.1923.

Japonya'daki depreme Hilâl-i Ahmer [Kızılay] de duyarlık göstermiş ve Japon Kızılhaçı'na telgrafla üzüntülerini bildirmiştir.¹⁰⁴ Bunun yanı sıra Kızılay Murahhaslığı, İstanbul'daki Japon temsilciğine Türk hükümeti adına Japonya'daki depremden dolayı resmî olarak üzüntülerini iletmiştir.¹⁰⁵ Kızılay'ın, Japon felaketzedelerine yardımda bulunacağı haberleri Türk kamuoyuna yansımakla birlikte bunun için Kızılay'ın Merkez-i Umumisi 5 Eylül'de toplantıya davet edilmişse de çoğunluk sağlanamamıştır.¹⁰⁶

Türk basınında depreme yönelik birçok değerlendirme yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı yaşanan felaketin büyüklüğüne ilişkindi. Bu çerçevede Uzakdoğu'nun İngiltere'si olan Japonya'da birçok deprem olmasına karşın bu defaki felaketin boyutlarının çok büyük olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁷ Ahmed Emin de Japonya'nın büyük bir felakete uğradığını, bu afetin Yokohama gibi büyük bir şehri yok ettiğini ve milyonlarca çalışkan insanın yaptığı çalışmaların altı dakika içinde boşa gittiği gibi yüzbinlerce ölümün gerçekleştiğini kaleme almıştır.¹⁰⁸ Abdülfeyyaz Tefvik'e göre deprem hakkında verilen bilgilerde abartı yoksa bu depremin çok fazla can kaybına neden olma konusunda "birinciliği" kazandığı söylenebilirdi.¹⁰⁹ Bu değerlendirmelerin yanı sıra altı dakikalık bir depremin büyük bir Doğu medeniyetini "enkaza" çevirdiğine yönelik bir tespit de bulunulmuştur. Japonya volkanik bir ülke olduğu için sık sık depremlerle sarsılmasına karşın bu şekilde altı dakika devam eden şiddetli bir deprem yalnız Japonya'da değil dünyanın hiçbir yerinde ve hiçbir zaman görülmemiştir.¹¹⁰ Benzer bir şekilde Japonya'da meydana gelen yer sarsıntılılarıyla bu sarsıntılar sonucunda çıkan deniz tufanının o ana kadar benzeri yaşanmamış genel felaketlerden biri olduğu ileri sürülmüştür.¹¹¹ İsmail Müştak da bu tespiti doğrularcasına depremin yarım saat içinde iki büyük şehri ve yüz binlerce insanı "toprağa gömdüğünü" kaleme almıştır.¹¹²

Japonların depremin ardından gösterdikleri büyük çaba Türk kamuoyunda takdirle karşılanmış ve Türk milletinin bundan ders çıkarması gerektiği vurgulanmıştır. Nitekim Ahmed Emin, Japon emeğinin bu felaket karşısında ümitsiz olmayacağını belirtmiş ve harabeler üzerinde kısa sürede

104 "Japonya'da Hareket-i Arz", *Tanîn*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1;

"Japonya Mümessillğine Beyân-ı Taziyet", *Tevhîd-i Efkâr*, 5 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Hükümet Namına Beyân-ı Taziyet", *İkdâm*, 5 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Hükümetimizin Japonlara Taziyeti", *Vakit*, 5 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Japonya Hareket-i Arzı", *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmûası*, 15 Eylül 1923, s. 361.

105 "Tarihte Misli Görülmemiş Bir Felaket", *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1.

106 "Japonya Felaketzedelerine Muâvenet", *Akşam*, 6 Eylül 1339/1923, s. 2;

"Japon Maslahatgüzârının Teşekkürü", *Tevhîd-i Efkâr*, 6 Eylül 1339/1923, s. 3.

107 "Japonya'daki Büyük Hareket-i Arz", *İleri*, 4 Eylül 1339/1923, s. 1.

108 Ahmed Emin, "Altı Dakikalık Zelzele", *Vatan*, 4 Eylül 1339/1923, s. 1.

109 Abdülfeyyaz Tefvik, "Aksâ-yı Şark Fâciası", *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Eylül 1339/1923, s. 3.

110 "Japonya'daki Zelzele", *Akşam*, 5 Eylül 1339/1923, s. 1.

111 "Tezelzülât-ı Arziyye", *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmûası*, 15 Eylül 1923, s. 355.

112 İsmail Müştak, "Japonya'dan Bir İki Misâl", *Tanîn*, 24 Eylül 1339/1923, s. 2.

yeni bir medeniyet kuracağına ümit edilebileceğini vurgulamıştır.¹¹³ Zira yazara göre o ana değin yaşanan en şiddetli deprem karşısında Japon milleti felaketten şikâyet etmekle zaman harcamamış ve geçirdiği bu ağır sınavda daha ilk hamlede başarılı olmuştur. Bu nedenle insanca bir hisle buna hayran olmamak ve “*gıpta etmemek*” elde değildi.¹¹⁴ Benzer bir şekilde Abdülfeyyaz Tefik de Japonları doğa felaketlerinin yok edemeyeceğini, irfan seviyesi yüksek olan Japonların azmine engel olacak hiçbir felaketin düşünülmemeyeceğini ve “*güneş hükümetinin*” kısa sürede eski gösterişini kazanacağını ileri sürmüştür.¹¹⁵ Hatta İsmail Müştak, çadır altında toplanan bakanlardan enkaz arasında derslerini sürdüren üniversite öğrencilerine kadar herkesin işinin başında olması nedeniyle depremin “*Japon azmini*” deviremediğini belirtmiştir.¹¹⁶ İsmail Müştak’ın görüşüne benzer bir şekilde yapılan başka bir değerlendirmede, Uzakdoğu’nun İngiltere’si denilen Japonya’da felaketin ilk sarsıntısı geçer geçmez Japon milletinin, kendisini daha fazla yas etmeye bırakmayı anlamlı bulmadığı ve bütün Japonların hemen çalışmaya başladığı belirtilmiştir.¹¹⁷

Japon azminin birkaç sene içinde depremin olumsuzluklarını telafi edebileceğini düşünen Sâmî-zâde Süreyyâ, bu tezini çeşitli istatistikî verilere dayandırmıştır. Deprem nedeniyle 2.000.000 insanın öldüğünün haber alındığına değinen yazara göre mevcut istatistikler incelendiğinde Japonya’da senelik 500.000 civarında fazla doğum gerçekleştiği anlaşılmaktaydı. Dolayısıyla nüfus kaybı dört sene zarfında telafi edilebilecekti. Yazar maddi kayıp boyutuna da değinmiş ve yetmiş senede büyük bir imparatorluk meydana getiren bir milletin maddi zararı üç beş senede telafi etmeye gücünün yeteceğini ileri sürmüştür.¹¹⁸

Türk kamuoyu genel olarak Japonya’nın bu felaketin üstesinden geleceğini düşünse de her türlü ilerlemeyi kabul etmede büyük bir yetenek gösteren Japonların, ülkelerini tehdit eden bu doğal tehlikelere karşı hiçbir çare bulamamaları nedeniyle insanın doğaya üstün gelmekten uzak olduğu da düşünülmemeliydi.¹¹⁹ Bu nedenle Abdülfeyyaz Tefik’e göre Japon depreminden alınması gereken ders, binaları şiddetli depremlere dayanabilecek ve aynı zamanda bu felaketlerin zorunlu sonuçları olan taşkın ve yangın gibi afetlere karşı koyacak tarzda inşa edilmektir.¹²⁰

Deprem sonrasında Japonların ülkelerini onarmak için yaptıklarıyla Türklerin Millî Mücadele sonrasında yaptıkları karşılaştırılarak Türklere

113 Ahmed Emin, “Altı Dakikalık Zelzele”, *Vatan*, 4 Eylül 1339/1923, s. 1.

114 Ahmed Emin, “Felaket İmtihânı”, *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 19 Eylül 1339/1923, s. 2.

115 Abdülfeyyaz Tefik, “Aksâ-yı Şark Fâciası”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Eylül 1339/1923, s. 3.

116 İsmail Müştak, “Japonya’dan Bir İki Misâl”, *Tanîn*, 24 Eylül 1339/1923, s. 2.

117 “Japonya Bize Bir Daha Ders Veriyor!”, *İleri*, 12 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 1.

118 Sâmî-zâde Süreyyâ, “Japonya’daki Felâket Münâsebetiyle”, *Anadolu’da Yenigün*, 7 Eylül 1339/1923, s. 3.

119 “Japonya’daki Büyük Hareket-i Arz”, *İleri*, 4 Eylül 1339/1923, s. 1.

120 Abdülfeyyaz Tefik, “Japon Hareket-i Arzından Alınan Dersler”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 2.

yönelik bir eleştiri de getirilmiştir. Bu bağlamda Ahmed Emin'e göre Türkiye'yi yıllardan beri yıkan savaşların ve içerideki anlaşmazlıkların etkisi, Japonya'daki altı dakikalık depremden çok farklı değildi. Bu nedenle Türkler için de art arda gelen sarsıntı ve felaketlerin tahribatını onarma zamanı gelmişti. Ancak Türklerin bu sınavı Japonlarınki gibi geçirdiği söylenemezdi. Bu nedenle geçmişteki zorluklara üstün gelen Türk milletinin, Japonya örneği karşısında uyanması ve geçmişteki azim ve birliğini, ülkenin imar ve canlandırmasına taşıması gerekirdi.¹²¹ Benzer bir şekilde Türklerin Japonlardan ders alması gerektiğine işaret edilen bir yazıda, Türklerin bir seneden beri Yunanlıların Anadolu'da harap ettikleri yerlerin onda birini bile tamir edemediği gibi Rumların tahrip edip bıraktıkları evleri de birer ev iskeleti haline getirdiği ileri sürülmüştür. Bu nedenle iş başında bulunanların Japonların işgüzarlığından bir ders alarak "çene çalmak" yerine "iş görmeyi" kendilerine çalışma prensibi olarak görmeleri gerekmektedir.¹²² Zira depremden sonra ülkeyi imar için özenle çalışan Japon hükümeti takdir edilmeliydi. Japonya'da her iş uzmanına bırakıldığı için idari işler düzgün işleyebilmekteydi.¹²³ Nitekim dünya tarihinde benzeri görülmemiş olan bu felaket karşısında Japon milletinin gösterdiği soğukkanlılık ve Japon hükümetiyle bütün milletin takındığı azim ve iman son derece hayretle karşılanmaktaydı.¹²⁴ Türkiye'nin büyük bir kısmı hâlâ harap haldeyken ve yeni bir İmar Vekâleti kurulmuşken Japonya'daki depremden sonra Japonların tekrar imara nasıl çalıştığını izlemek Türkiye adına alınması gereken bir dersti.¹²⁵

Deprem üzerinden yapılan başka bir değerlendirmede ise İstanbul'daki yerel yönetim eleştirilmiştir. Nitekim İsmail Müştak, Japon şehirlerini "iskambil kâğıdı" gibi deviren depremin etkisi henüz kesilmeden Tokyo'dan gelen bir telgrafta, başkent su ve aydınlatma ihtiyacının sağlanabildiğinin açıklandığını belirtmiştir. Bu nedenle yazar şu karşılaştırmayı yapmıştır: "Biz Boğaziçi denizinden dört kova su taşımanın yolunu bilmediğimiz için koca Sarıyer'i cayır cayır tutuşmaktan kurtaramamıştık. Japonlar nasıl oluyor da kırk sekiz saat zarfında muazzam bir pâ-yı tahtın iki esâslı ihtiyacını temîn edebiliyorlar?"¹²⁶

Bu eleştirilere karşın Aka Gündüz ise Japonları Türklerden daha şanslı görmekteydi. Zira onlar felaketlerini saniyeler ve dakikalarla ölçüp doğanın bilinmez kuvveti altında can verirken Türkler üç asır bilinen kuvvetlerin "garezi" altında erimişti.¹²⁷

Türk basınında deprem üzerinden Japonya'ya yönelik siyasi yazılar da kaleme alınmıştır. Mehmed Âsım'a göre Japonya depreme kadar Uzakdoğu'nun en medeni ve nüfuzlu devletlerindendi. Bundan dolayı İngiltere ve Amerika

121 Ahmed Emin, "Felaket İmtihânı", *Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)*, 19 Eylül 1339/1923, s. 2.

122 "Japonların Şâyân-ı Hayret Faaliyeti", *Tevhîd-i Efkâr*, 22 Eylül 1339/1923, s. 2.

123 "Japonya Bize Bir Daha Ders Veriyor!", *İleri*, 12 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 2.

124 "Japon Azminden Bir Misâl", *Tanîn*, 19 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 1.

125 "Japonya Yıkılan Yerlerini Nasıl Yapıyor?", *İleri*, 22 Teşrin-i evvel 1339/1923, s. 1.

126 İsmail Müştak, "Japonya'dan Bir İki Misâl", *Tanîn*, 24 Eylül 1339/1923, s. 2.

127 Aka Gündüz, "Tabiâtin Yersiz ve Haksız Gazabı", *Anadolu'da Yenigün*, 16 Eylül 1339/1923, s. 3.

gibi Büyük Okyanus'la ilgili olan devletlerin doğu siyasetleri Japonya'nın genel siyasetini yakından takip ediyordu. Japonya'nın Büyük Okyanus'ta sahip olduğu üstün nüfuz, Amerikalıları daima endişe içinde bıraktığı gibi İngiltere için de bir "teyakkuz" nedeni oluyordu. Zira Washington Konferansı'nda Japonya'nın silahlanmasından endişe duyulmuş ve silahlandırılmaların düzenlenmesine çalışılmıştı. Konferansta Japonya'nın artan kuvveti Amerikalıları oldukça düşündürmüştü. İngiltere ise Singapur Adası'nı güçlendirmek yoluyla Güney Asya'daki menfaatlerini Japon istilacı nüfuzuna karşı korumaya çalışmıştı. Dünya Savaşı'nda en az fedakârlıkta bulunmasına karşın bu savaşın sonucundan her devletten daha çok faydalanan Japonya'nın ayrı durumunun Uzakdoğu devletlerini endişeye sürüklemesi doğaldı. Ancak yazara göre altı dakika içinde Japonya'nın birkaç nesil gerilemesine neden olan bu büyük felaket, sadece bu ülkenin iktisadi ve coğrafi durumunu değiştirmekle kalmayacaktı. Aynı zamanda Japonya'nın uluslararası durumu da bu değişiklikten etkilenenecekti. Yazara göre Japonya'nın yaşadığı felaket bütün dünyayı etkilediği gibi Amerikan ve İngiliz diplomatlarının memnuniyetine de yol açmıştı. Zira artık uzun bir süre için Amerikan diplomatları Japon tehlikesini düşünmeyecekti. Aynı şekilde İngiliz diplomatları da Japonya tarafından Asya'daki menfaatlerine dokunulmayacağından emin olabilecekti.¹²⁸

Japonya'nın Dünya Savaşı'ndaki kazanımları üzerinden yapılan başka bir değerlendirmeye göre bu deprem sıradan bir denge kanununun sonucuydu. Fizikte sıvıların dengesi kanunu olduğu gibi aynı kanun sosyolojide de geçerliydi. Bu görüş Dünya Savaşı'yla bağlanmış ve Japonya'nın bu savaştan hiç etkilenmediği ileri sürülmüştür. Dünyanın genel nüfusu çeşitli felaket ve sarsıntılar sonucunda azalırken Japonlar bu felaketlerin hiçbirini görmemiştir. Bundan dolayı Japonya depremi, Batı ile Uzak Doğu arasında bir çeşit siyasi ve sosyal denge kurulmasına yönelik doğal bir sarsıntı olarak sayılmalıydı. Bununla birlikte depremin ortaya çıkış nedenini başka şekilde yorumlayanlar da vardı. Bazı insanlar, Dünya Savaşı sırasında hiçbir şey kaybetmediği halde olağanüstü bir kazançla çıkan Japonya'ya dünyanın gözü değmiş olması ihtimalini ileri sürüyorlardı. Geçekten de Japonya, Dünya Savaşı'ndan sonra çok konuşulmuş ve Japonlara dünya üzerindeki insanların en mutlusu gözüyle bakılmaya başlanmıştı. Ancak deprem olunca görülmüştü ki dünya üzerinde felakete uğramayan bir köşe bulmak mümkün değildi. Dolayısıyla Japonya'daki deprem sonucunda Japonların nüfusu ve genel zenginlikleriyle Avrupalılarınki arasında orantılı bir azalma meydana gelmişti.¹²⁹

128 Mehmed Âsım, "Tabîî Bir Hâdisenin Siyâsî Neticeleri", *Müşterek Gazete (Sabah Nüşhası)*, 14 Eylül 1339/1923, s. 2.

129 Mim. Ayn, "Japon Zelzelesinin Felsefesi", *Müşterek Gazete (Sabah Nüşhası)*, 20 Eylül 1339/1923, s. 3.

Türk kamuoyundaki değerlendirmeler sadece Türk basınındaki kalemler aracılığıyla yapılmamıştır. Aynı zamanda dönemin eğitimcileri de görüşlerini açıklamışlardır. Bu çerçevede Dârü'l-muallimîn-i Âliye [Yüksek Öğretmen Okulu] Jeoloji öğretmeni Harun Bey, Japonya'nın aslında volkanik bir arazi olduğunu ve burada sık sık deprem yaşandığı için buraya deprem ülkesi denildiğini söylemiştir. Japonya'da bir yıl içerisinde hafif ve şiddetli binlerce kez deprem meydana gelirdi. Ancak son sarsıntı aralıksız beş altı dakika sürdüğü için bir benzeri daha önce görülmemiştir.¹³⁰ Bu tespiti karşın depremin altı dakika sürdüğüne dair verilen bilgilerin doğru olmadığına ilişkin görüşlere de yer verilmiştir. Bu çerçevede Abdülfeyyaz Tevfik ajanslarda depremin altı dakika sürdüğüne dair geçen haberlerin hatalı olduğunu belirtmiştir. Zira altı dakika süren bir deprem tarihte daha önce yaşanmadığı gibi bu sürenin bilimsel görüş ve gözlemlerle de ilgisi yoktu. Dünyayı altüst eden en büyük depremler daima dakikanın kesirleriyle ifade edilecek sürelerde meydana gelmişti. Bu nedenle Japonya'daki gibi saniyeleri geçen depremler tek değil aralıkları sık bileşik depremlerdi.¹³¹ Yazar görüşünün Tokyo rasathanesi tarafından doğrulandığını ve altı dakika sırasında, sık aralıklarla tam 1029 depremin olduğu haberinin paylaşıldığını belirtmiştir.¹³² Diğer yandan sismograf istasyonlarının kayıtlarına göre ilk depremden itibaren altı gün içinde kısa aralıklarla 1039 deprem meydana gelmiştir.¹³³

Sonuç

Japonya'da 1 Eylül 1923'te Tokyo-Yokohama bölgesini vuran 7.9 şiddetinde Büyük Kanto depremi yaşanmıştır. 20. yüzyılda Japonya'yı vuran en yıkıcı doğal afet olan bu depremle birlikte o dönemde deniz tufanı olarak adlandırılan tsunami gerçekleşmiş ve büyük bir yangın çıkmıştır. Ülkeye büyük bir zarar veren bu depremde ölü sayısının 140.000'i aştığı tahmin edilirken, Türkiye ve Kızılây'ın yanı sıra Batılı devletler Japonya'ya taziye mesajları göndermişlerdir. Depremin ardından başlatılan yardım kampanyaları çerçevesinde öncelikle Japon İmparatoru ile yönetimi vatandaşlarına gereken yardımlarda bulunmuşlardır. Fransa, İngiltere, İtalya, Amerika ve Çin'in de içerisinde yer aldığı birçok ülke, Japonya'ya yardım etmiştir. Adı geçen ülkelerin yanı sıra önemli yardım kuruluşlarından biri olan Kızılhaç da yardım için seferber olmuştur. Bununla birlikte Japonlar, Rusların yardımını komünistliği yayacakları endişesiyle kabul etmemiştir.

Japonya'daki deprem Türk kamuoyu tarafından üzüntüyle takip edilmiş ve depreme yönelik gelişmeler Türk basını tarafından ayrıntılı bir şekilde haber yapılmıştır. Bu çerçevede Japonların büyük bir özveriyle

130 "Mütehassısların Mütâlaaları", *Vakit*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1.

131 Abdülfeyyaz Tevfik, "Aksâ-yı Şark Fâciası", *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Eylül 1339/1923, s. 3.

132 Abdülfeyyaz Tevfik, "Aksâ-yı Şark Fâciası", *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Eylül 1339/1923, s. 3.

133 "Zelzelelerin Mahiyeti ve Japon Felaketi", *Ayın Tarihi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Eylül 1339/1923, s. 33.

ülkelerini yeniden kurmaya yönelik çabaları ve bunlarda gösterdikleri başarı Türk kamuoyunda takdirle karşılanmıştır. Buna bağlı olarak, deprem sonrasında Japon hükûmetinin kısa sürede hayatı normale döndürme girişimi Türkiye'deki merkezî ve yerel yönetimlerle Türk milleti açısından alınması gereken bir ders olarak nitelendirilip özeleştiride bulunulmuştur. Bu haber ve değerlendirmelerin yanı sıra deprem üzerinden Japonları eleştiren çeşitli siyasi yazılara da yer verilmiştir. Bu yazılarda, Dünya Savaşı sırasında herhangi bir yıkıma uğramayan Japonya'nın, bu savaş sonunda önemli bir kazanç elde ettiği vurgulanmıştır. Ancak depremin yol açtığı felaketin, uluslararası siyasi dengeyi Japonya aleyhine değiştirebileceği de öne sürülmüştür.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM),

83/8, 08.09.1923.

83/49, 15.09.1923.

II. Resmî Yayınlar

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi

III. Süreli Yayınlar

Akşam

Anadolu'da Yenigün

Ayın Tarihi

Hâkimiyet-i Milliye

İkdâm

İleri

Müşterek Gazete (Akşam Nüshası)

Müşterek Gazete (Sabah Nüshası)

Tanîn

Tevhîd-i Efkâr

Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmûası

Vakit

Vatan

IV. Makaleler

BORLAND, Janet, "Stories of ideal Japanese subjects from the great Kantō earthquake of 1923", *Japanese Studies*, Vol.25, No.1, 2005, ss. 21-34.

SCHENCKING, J. Charles, "The Great Kantō Earthquake of 1923 and the Japanese Nation: Responding to an Urban Calamity of an Unprecedented Nature", *Education About Asia*, Vol.12, No.2, (Fall 2007), ss. 20-25.

V. İnternet Kaynakları

<https://www.britannica.com/event/Tokyo-Yokohama-earthquake-of-1923>, (Erişim: 30.12.2021).

<http://www.greatkantoeearthquake.com/>, (Erişim: 30.12.2021).

Extended Abstract

On September 1, 1923, at noon, the Great Kanto earthquake with a magnitude of 7.9 occurred in Japan. The epicenter of the earthquake is about forty miles south-southwest of Tokyo. With this earthquake, which was the most destructive natural disaster to hit Japan in the 20th century, the tsunami also took place and a great fire broke out. Thus, the damage caused by the earthquake increased even more. While the death toll was estimated to exceed 140.000 in the Great Kanto earthquake, approximately 1.500.000 people were left homeless.

Due to the severe consequences of the earthquake, condolence messages were sent to Japan from Western states, especially France, Germany and England, as well as the Papacy. In the aid campaigns launched after the earthquake, first of all, the Emperor of Japan and his administration provided necessary assistance to their citizens. Many countries, including France, England, Italy, America and China, provided food, clothing and financial aid to Japan. The Russians also wanted to help Japan. However, the Japanese did not accept Russian aid, claiming that the Russians were making Bolshevik propaganda under the pretext of aid.

The Red Cross, one of the important aid organizations, also helped Japan. In this context, the Red Cross; sent food, clothing and medical supplies, as well as doctors and nurses. The Red Cross also provided financial assistance. All these aids contributed to the natural state of life in the earthquake zone.

The Great Kanto earthquake also caused a great sadness in the Turkish public. As the issue was brought to the agenda of the Turkish Grand National Assembly, the Turkish government expressed condolences to Japan and the Red Crescent expressed its sorrow. On the other hand, news and developments regarding the earthquake were reported in detail by the Turkish press. In this context, the efforts of the Japanese to re-establish their country with great devotion and their success at this point were appreciated. Accordingly, the Japanese government's attempt to return life to normal in a short time after the earthquake was described as a lesson that should be taken for the central and local governments in Turkey and the Turkish nation, and self-criticism was made. In addition, political articles about Japan were also included in the press. In these articles, it is emphasized that Japan, which was not destroyed during World War, gained a significant profit at the end of this war. However, it has also been suggested that the disaster caused by the earthquake could change the international political balance against Japan.

EKLER

EK 1:

"Japonya'nın Altını Üstüne Getiren Müthiş Bir Zلزله", *Tevhîd-i Efkâr*, 4 Eylül 1339/1923, s. 1.

ژاپونيانك آلتنى اوستنه كڤيرن مدهش برزلزله
(توكيو) شهرى آلور ايجنده در، خسارات يك عظيم
آتى دقيقه دوام ايدن حركت ارضده يوز بيك كيشيدن فضلہ آدم تلف اولدى
واپورل باعش، بلدهل ييقلمش، برشهرده غائب اولمشدر

مدهش برزلزله ايله آلتى اوستنه كلكدن صوكره آلور ايجنده قالش اولان
(توكيو) شهرنده تيارونر جادهسى

پارس ۲ (ت.م.د) — (آژانس هاواس) ك (شاغهاي) مخبرى اشعار ايديبور: آلتى دقيقه
دوام ايدن برحركت ارض اوزرنه (يوقوھاما) شهرى كاملاً خراب و (توكيو) ترسانهسى ايله (آتام)
شهرى منهدم اولمشدر. يدي بيك كشي تلف اولمشدر. (ايش) شهرى بزموجرز نتيجه سنده غائب اولمشدر.
(ساسامتو) تونلي ييقلمش و آلتى يوز كيشي تلف اولمشدر. ضامات يوز بيك كيشيدن فضلہ تخمين ايدلمكده در.
(آساگوزا) دنيان قوله ييقلمشدر. برچوق واپورل غرق اولمشدر. نائب حكومت پرنسله طائله سنك
ساللا قورتولدينى بيلديريلبور. قرانيز مطبوعاتي ژاپونيايه خالصانه تاثيراتي اظهار ايتكده در.

★ ★

هم زلزله هم طوفان

توكيو ۲ اپول (ف. استانبول) — حركت
ارض ايله برابر طوفان آسا ياغمور ياغمشدر.
(يوقوھاما) اھاييسى ليايمده لشكر انداز سفاتك
التجا ائمشدر.

(توكيو) شهرى آلور ايجنده
سان فرانسيسكو، ۲ اپول (ف. استانبول) —
توكيو) نك بالخاصه سراي حكمدارنك آتش ايجنده
اولدينى اشمازايديبور. برچوق اوز ييقلمشدر. شهر
آلور له بماطدر، خسارات ويزه ايلر عظيم مقدارم بالغ اولمشدر

EK 2:

“Telefâtın Yekûnu İki Yüz Elli Binden Fazla”, *Vakit*, 6 Eylül 1339/1923, s. 1.

اقصای شرقی صاصانه قموکت

تلفاتك يکونی ایکی یوزاللی بیکدن فضلہ

یانان ، یقیلان ، کاملا خراب اولان شهرلردن باشقه ، سکانی ایله
برلکده داننمل آراستده غائب اولان آطلرده واردر .

اورناقاده ورت سما آری معبری

دونیکی ممووردی برینین آفاسه چوپدن زلزله حقدنه بی در بی کان خیر اولقادر سخت آورددکه ، بئریت منی نامیبوق برفلاکت قارشیسنده قاندر ء دپه یایرز ، اولکی گون کان تلفاتلار ایکی شهرک یلدیبقی یوزوز یک نوسک عور اولدیبقی خیر وبریوددی . دوتکی تلفاتلار ایسه بئن آملارک یلدیبقی تلفاتک ایکی یوزاللی یک تخمین ایدلنکی اوکر . ندی . تنی ایدیدورکه بوتون بولرده ژاپونیا ایله دوغرویدن دوغریبه غاربات اقطالی بوزدن بویوک بر حسه مباله موجود اولسون .

پارس ء ایلول (ت . ه . ر) — ژاپونیا دن خیرلر سوک ذریه مهمدر . توکوده غاز بورولنیک باسلامنندن حریق ظهور ایتصدر . بحیره نامطری یالکیز توکبوده تلف اولانلرک مقداری بوز الی یک تخمین ایدور . تلفات یکونی (۲۵۰) یکدن آکاشی تکدر . ناب سکوت فلاکتزدلره بالذات ممانتده بولونمهدر . اچیراطور سرائیک برقمسی بولنره تخمین ایدلدر . (اوساق) دن توکو فلاکتزدملرینه اوزاق کوندرلدر .

(سان فرانسیسکو) دن کان خیرلده اوزاق ققدانندن دولای هر طرفده قاریصیقنی حصول کدنکی یلدریلدور . توکیو ایتمدهی بوتون قنرل حرکت ایزندن منیم اولمدر . بوندن دولای بو جوادده کیزک طوفانیسی شهکولدر .

پارس ء ایلول (ت . ه . ر) — ژاپونیا دن خیرلده فلاکتک دهامهم ودما واسم مقیاسده اولدیور . طاهر ایتکهدر . بوز بیکترجه انسان تلف اولمدر . فرانسه خارجه نظارته فرانسه سفارتی وتیمسی حقدنه هنوز هیچ رخبر کلممدر . دئس چهر ژاپونیا اچیراطورینه بیان تازی متضدن بر تلفات کوندرمدر .

شانههای ء ایلول (آس . آ .) — ایزر آملار غروب جوازنده یی وآمله ظهور ایتدیکی کی اوشیاکت جنوبیندهد بقته بر آمله شرق اولمدر . ژاپونیا اچیراطوری کندی نامه محتاجین ایچون بیس دهقومتده دوت بیج میلیون دولار تبرع ایتلدر .

یالکیز توکونک نفوس صابانی یوزیکدر

یکین ء ایلول (آس . آ .) — ژاپونیا دن آتار تلیز تلفاتلار توکبوده نوسجه بیج صابانک ۱۰۰۰۰۰ کی تخمین قلمنسی و خسارات ماده یک حسابیه سیمماز درجه ده عظیم اولدیبقی کوسئیرورلر . سرائی اچیراطوریه یک آرز خواره اوشیامش و سرائی بکزر فلاکتزدملر اچیراطوریه بیکرک افاقته تخمین اولونمدر .

صلیب آجر یش میلیون دولار اعانه ویریود

واشینتون ء ایلول (آس . آ .) — صلیب آجر سرکرتدن بویلن خیرلر کورمه مایلدان ایکی نقلیه واپورله ژاپونیا ایله اوزاق وسائره ارسال اولونمدر . هاوانی آملرندکی صلیب آجرجه دخی اوزاق و ایشا کوندرلرکی یلدریلمدر . صلیب آجر و ننه داری دئس قویج ایله بالذاکره زاپون فلاکتزدملرک ایچون بیس میلیون دولار کوندرلرینه و مملکتک هر طرفده اناه چنه حکومتجه قراد وریلنکی بیان ایتدیر . ژاپونیا ایله طوغروندن طوغریبه غارباتک فریبا آسین ایدمکیکی تجارت نظاری یلدریلدور .

واشینتون ء ایلول (آس . آ .) — آسرهاکت آسیا دوناعلی قوماندای آمیرال اندرسون مینتده بر ورازور اولدیقی حالده آمیرال کزیسه بوقوامای حرکت ایتصدر . زاپون فلاکتزدملرک ایچون اجزای طویه وساتریمی حامل واپورلر حرکتک مهیا بولونمهدر . ایوم قیابین حرارتنده موجود مناون سفینلری بتندد اطای سکریمی و لوازم طیبیه ساملا بوقوامای حرکت ایچون آس ایتلدر .

فرانسه وایتالیا سفارتخانه لری ده یقیلمشدر

پارس ء ایلول (ف . استانبول) — توکبودن کان سوک خیرلر نظرآ فرانسه وایتالیا سفارتخانه لری یقیلمدر . بحیره نامطری یالکیز توکبودکی تلفات (۱۵۰) یک تخمین ایتکهدر . ایکی بوز یک او خراب اولمدر . بونلرک بوز الی بیکی متادی زلزله یقیلمدر . بونین اجزای تخمیناً دوام ایتکهدر . وقتوت ناقامانی پارس ماجوققا و سکوت فرقه سی اصاستندن ۲ ذات تلف اولمدر .

خاندان اچیراطوریکه موصو قالدیمی تاید ایدور . سرائی اچیراطوری یقیلماش اولوب ملتبی ایله دولور . آسرهاکتک اتمای شرمده بولونان سرائی زاپون دوناعانکله اسرینه وضع ایدلدر .

Geliş Tarihi : 18.06.2022
Kabul Tarihi: 02.12.2022

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XXII/45 (2022-Güz/Autumn), ss. 623-652.

Araştırma Makalesi / Research Article

CUMHURİYET GAZETESİNDE KADININ TEMSİLİ: “MODA KADIN” SAYFASI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME (1930-1933)*

Ceyhun ÖĞRETEN**

Öz

Türkiye’de kadınlara yönelik hakların Tanzimat dönemi ile verilmeye başlandığı kabul edilmekle birlikte kadın hareketleri yoğun olarak İkinci Meşrutiyet döneminde başladı. İkinci Meşrutiyet’in yarattığı özgürlük ortamında Batı’da kadına tanınan hakların Türk kadınına da tanınması gerektiği yüksek sesle dile getirilmesine rağmen bu yönde radikal değişimler yaşanmadı. Türk kadınına yönelik radikal değişimler Cumhuriyet’in ilk yıllarında hukuki, siyasi ve beşerî hakları verilerek sağlanmaya çalışıldı. Bunun yanında Türk kadınından yeni kurulan cumhuriyetin ilkelerini benimsemesi ve çocuklarını bu vizyon ile büyütmesi beklendi. Türk kadını için belirlenen tüm hedeflerin toplum nezdinde yaygınlaştırılması için basın kullanıldı. 1930-1933 yılları arasında *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan *Moda Kadın* sayfasında “Anne ve Çocuk, Her Genç Kız Neler Bilmelidir? Avrupa’da Kadın, Moda, Ev Modası, Ev İçin Pratik Bilgiler, Muşeret, Güzelleşmenin Sırrı, Ev Kadını, Spor ve Sağlık, Hayatta Büyük Rol Oynayan Kadınlar” bölümlerinde Türk kadınının nasıl olması gerektiği vurgulandı ve cumhuriyet rejiminin ideal kadın profili gösterilmeye ve anlatılmaya çalışıldı.

Bu makalede *Moda Kadın* sayfasında yayınlanan haberlerin içerik analizleri yapılarak sayfanın yeni Türk kadın profili oluşturulmasındaki rolü ve beklentileri tespit edilmektedir. Ayrıca cumhuriyet rejiminin benimsenmesini beklediği yeni yaşam tarzının *Moda Kadın* sayfası tarafından nasıl ele alındığı, bu yaşam tarzının içeriği, sayfanın bakış açısından Türk kadınının Türk ve dünya toplumu içindeki yeri değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Hakları, Batılı Yaşam Tarzı, Moda, Güzellik, Muşeret.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğr. Üyesi, Millî Savunma Üniversitesi, Hava Harp Okulu Dekanlığı,
(cogreten@hho.msu.edu.tr), (Orcid: 0000-0003-3118-9304).

REPRESENTATION OF WOMEN IN THE CUMHURİYET NEWSPAPER: AN EVALUATION ON THE PAGE OF "MODA KADIN" (1930-1933)

Abstract

Although it is accepted that the rights for women started to be given with the Tanzimat period in Turkey, women's movements began intensively in the Second Constitutional Period. In the environment of freedom created by the Second Constitutional Monarchy, although it was loudly stated that the rights granted to women in the West should be granted to Turkish women, radical changes in this direction did not occur. Radical changes towards Turkish women were tried to be achieved by giving legal, political and human rights in the first years of the Republic. In addition, Turkish women were expected to adopt the principles of the newly established republic and raise their children with this vision. The press was used to disseminate all the targets set for Turkish women in the society. In the *Moda Kadın* page published in *Cumhuriyet* newspaper between 1930-1933, "Mother and Child, What Should Every Young Girl Know? In the sections "Women in Europe, Fashion, Home Fashion, Practical Information for the Home, Kindness, The Secret of Beautification, Housewives, Sports and Health, Women Who Play a Major Role in Life", it was emphasized how the Turkish woman should be, and the ideal woman profile of the republican regime was tried to be shown and explained.

In this article, the role and expectations of the page in creating a new Turkish woman profile are determined by analyzing the content of the news published on the *Moda Kadın* page. In addition, it is tried to evaluate how the new lifestyle that the republican regime expects to be adopted is handled by *Moda Kadın*, the content of this lifestyle, and the place of Turkish women in Turkish and world society from the point of view of the page.

Keywords: Women's Rights, Western Lifestyle, Fashion, Beauty, Affection.

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde Türk kadının toplumsal hayattaki yeriyle ilgili dönemlere özgü değişimler yaşandığı bilinmektedir. Bu dönemler, konuyla ilgili yazında genel olarak İslamiyet öncesi, İslamiyet'in kabulü sonrası ve Cumhuriyet dönemi diye sınıflandırılmaktadır. İslamiyet öncesi Türk kadınına yönelik bilgiler veren Ziya Gökalp eski Türklerin hem demokrat hem de feminist karaktere sahip olduğunu, özellikle Şamanizm'de kadının kutsal kuvvetinden bahsedildiğini, kadın ile erkeğin eşit sayıldığını yazmaktadır. Eski Türklerin tek eşli olduklarını, daha sonraki dönemlerdeyse *kuma* ismiyle kendi milletinden olmayan odalıkları bulunduğunu söylemektedir.¹ Tarihçiler tarafından İslamiyet öncesi devlet başkanlığı görevinin hakan-hatun ikilisinin sorumluluğunda olduğu ve kararların hatun tarafından imzalanmazsa uygulanmadığı dile getirilmektedir.² Coğrafyacı Al-Bahli, 10'uncu yüzyılda yazdığı kitabında, Türklerde kadın ile erkeğin eşit olduğunu, kadının toplumsal yaşamın her alanında varlığını sürdürdüğünü ve beğendiği erkeğe evlenme bile teklif edebildiğini belirtmektedir.³ 11'inci yüzyıldan itibaren ise Türk kadınının durumunda değişimler göze çarpmaktadır. Göçebelikten yerleşik tarım toplumuna geçilmesi ve İslâmiyet ile Türk kültür değerlerinin terk edilmesi, kadının bireysel ve toplumsal konumunun değişmesine neden oldu.⁴

Afet İnan, Türk kadınının 11'inci yüzyıldan sonra değişime uğramasını İslamiyet'in kabulüne bağlamakla birlikte, tarihsel süreç içindeki değişimini İslamiyet'in kabulünden önce ve sonra olarak ikiye ayırmaktadır.⁵ Gökalp ise Türk kadınının toplumsal hayattaki yerinin İslamiyet'in kabulü ile değil İran ve Yunan medeniyetlerinin etkisiyle azaldığını ve hukuki olarak kısıtlandığını iddia etmektedir.⁶ Türk kadınının sahip olduğu hakların İslamiyet'in kabulünden sonra gerilediğine yönelik görüş birçok yazar tarafından paylaşılsa da İslam dini dışındaki diğer dinlerde de benzer bir durum göze çarpmakta hatta bazı kültürlerde kadın kötülüğün merkezi olarak görülmektedir. İslam dünyasında ise kadın hiçbir zaman toplumsal nefretin merkezinde olmadı.⁷ Ancak Türk kadınının toplumdaki yerinin, İslamiyet'in kabulünden sonra Arap kültürünün

1 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Kapı Araştırma-İnceleme Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 218-219.

2 Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Ankara, 1973, s. 13.

3 Metin Aydoğan, *Atatürk ve Türk Devrimi*, Umay Yayınları, İzmir, 2006, s. 242.

4 İhsan Şerif Kaymaz, "Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye'de Kadının Toplumsal Konumu", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 12, Sayı 46, 2010, s. 335.

5 Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları 10, Ankara, 1973, s. 123.

6 Gökalp, *a.g.e.*, ss. 218-219.

7 Sedef Bulut, "Türkçülerin Penceresinden Osmanlı'da Kadın Meselesi ve Orta Asya Referansı", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 10, 2013, s. 317.

etkisiyle değişime uğradığı kabul görmektedir.⁸ Örneğin tek eşlilik uygulaması Fatih dönemine kadar devam etse de Bizans kültürünün etkisi ile terk edildi.⁹ Çok eşlilik önce sarayda sonra üst tabakada âdet olmaya başladı. Kadınların evlenmek istediği erkeği seçme hakkı elinden alındı ve boşanma hakkı erkeğe geçti. Kadınların miras hakkı azaldı, mahkemelerde iki kadının şahitliği bir erkeğe eş sayıldı ve böylece erkek egemen bir aile sistemine geçildi.¹⁰ Türk kadınının devlet yönetimindeki etkisi de bu dönemde kaybedildi ve hükümdar kadınlar harem yaşantısının benimsenmesi üzerine geri planda kaldı. Ancak harem içinde iyi eğitim alan zeki ve becerikli kadınlar siyasi güce ulaşmayı başardı.¹¹ 19'uncu yüzyılın başında evlenme ve boşanma konusu erkeğin kararına bırakıldı.¹² Kısacası Osmanlı Devleti'nde kadın toplumdaki rolü ev ile sınırlandırıldı.¹³

Türk kadınının eski toplum ve devlet yönetimindeki etkisini kazanmasına yönelik ilk adım Tanzimat ile atıldı ve kadın hakları ile ilgili ilk gelişmeler Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra oldu.¹⁴ 1858 Arazi Kanunu ile kız çocuklarına veraset hakkı verilmesi, 1858'de İptidai ve Rüştüye'de kız öğrenci öğrenimine müsaade edilmesiyle¹⁵ 1842 yılında *Askeri Tıbbiye'ye* bağlı *Ebe Okulu*, 1869'da *İnas Sanayi Mektebi Kız Sanat Okulu*, 1870'te *Darülmuallimat-Kız Öğretmen Okulu'nun* açılması; *Gelinlik Vergisi* ile cariyelik sisteminin kaldırılması ve sokağa çıkma yasağından vazgeçilmesi kadınların topluma kazandırılması amacıyla yapılan önemli reformlardır.¹⁶ Meşrutiyet'in ilanı ile yürürlüğe giren *Kanun-i Esasi'de* ilköğretim mecburiyetinin getirilmesi ile kız ve erkek çocukların eşit eğitim haklarına kavuşmaları önemli bir gelişmedir.¹⁷ Görüldüğü gibi kadına yönelik değişimlerin temelini eğitim oluşturmaktadır. Buradaki asıl amaç kadınlara meslek kazandırmak ve onları toplumsal hayatta söz sahibi yapmaktır.¹⁸ İkinci Meşrutiyet dönemi ise Türk kadınının toplumsal hayatta görünürliğünün arttığı yıllardır.¹⁹ Çünkü bu dönemde kadına yönelik basın yayın organlarında bir artış

8 Aydoğan, *a.g.e.*, s. 243.

9 İnan, *a.g.e.*, s. 123.

10 Burhan Göksel, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, ss. 136-137.

11 Leylâ Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, ss. 2-5.

12 Göksel, *a.g.e.*, s. 138.

13 Ayça Gelgeç Bakacak, "Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 11, Sayı 44, 2009, s. 628.

14 Belkıs Konan, "Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci", *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 60, Sayı 1, 2011, s. 162.

15 Kaplan, *a.g.e.*, s. 7.

16 Şirin Tekeli, "Kadın", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, 5. Cilt, 1985, ss. 1190-1204.

17 Semra Gökçimen, "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, Sayı 10, 2008, s. 10.

18 Cemile Arıkoğlu Ündüçü ve Fahri Türk, "Kamu Hayatında Türk Kadını", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, 2012, s. 33.

19 Göksel, *a.g.e.*, ss. 140-141.

gözlemlenmektedir. Kadınlar basın yoluyla seslerini duyurmaya ve haklarını aramaya bu dönemde başlar.²⁰ Bu dönemde yayımlanan gazetelerde kadının eğitilmesi ve bilinçlenmesi üzerinde durulmaktadır.²¹ Kadının toplumdaki yeri ve önemi, eğitilmesi, çalışması, sosyal hayata katılması, sağlığı, anneliği ile ilgili konuların yanında moda, edebiyat, ekonomi, siyaset gibi kadınlara yönelik beşerî hayata dair başlıklar da gazete ve dergilerde yer almaktadır.²² Basın, özellikle Batı'da Avrupalı kadınlara tanınan hakların Müslüman kadınlara da tanınması gerektiğini vurgulamakta ve çocukları yetiştiren kadınların değişmesi durumunda toplumun da değişeceğine inanılmaktadır.

Millî Mücadele döneminde yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde, Türkiye'de ilk kez, kadınlara, işçi ve çiftçi delegeleri içinde yer verildi. Kadın işçilerin madenlerde çalıştırılmaması, doğum ve regl izinleri ile çalışma yerlerinde emzikhâneler açılması gibi önemli teklifler Kongre'de gündeme gelse de hayata geçirilemedi.²³ Cumhuriyetin ilanı ile kadının toplumsal hayattaki yerine yönelik önemli adımlar atıldı ve Türk kadınına Batılı ve modern bir kimlik kazandırılmaya çalışıldı.²⁴ Mustafa Kemal Atatürk, cumhuriyet kadınından çocuklarını yetiştiren, iş hayatında profesyonel, sosyal ve siyasal alanda etkin, haklarını koruyabilen, savunabilen, erdemli bir birey olmalarını istedi.²⁵ Ayrıca cumhuriyetin hedef gösterdiği Batılılaşma yolunda kendisini yenilemesi ve gelecek kuşakları da bu doğrultuda yetiştirmesi beklendi.

Cumhuriyet döneminde kadına yönelik yasal düzenlemelerin ilki *Tevhidi Tedrisat Kanunu*'yladır. Bu Kanun ile laik bir düzene geçilerek kız ve erkeklerin eşit koşullar altında eğitim almalarının yolu açıldı.²⁶ 20 Nisan 1924 tarihinde *Teşkilatı Esasiye*'de yapılan değişiklikle kızlara okuma mecburiyeti getirildi.²⁷ Kadınların sosyal hayata katılması yönünde atılan en önemli adım, 17 Şubat 1926 tarihinde *Medeni Kanun*'un kabul edilmesidir. Bu Kanun'la tek eşlilik, kadına boşanma hakkı tanınması, miras hakkı gibi konularda kadın erkek eşitliği sağlandı. Kadının eğitim hakkından erkeklerle beraber ve eşit olarak yararlanması, toplumsal hayata katılması, çalışma hakkının genişletilmesi gibi

20 Erdem, *a.g.m.*, s. 1268.

21 Seyran Efilti Atay ve Hilal Karavar, "Akis Dergisi "Kadınlar Arasında" Bölümünde Kadın Algısı", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 45, 2021, s. 357.

22 Şukûfezar, *İnsaniyet, Ayine, Muhadderat, Mürevvet, Mehasin, Hanımlar Alemi, Sirayet, Parça Bohçası, Kadınlara Mahsus Gazete* gibi dergi ve gazeteler yayın hayatında yer alır. Özen, *a.g.t.*, ss. 20-21.

23 Aydoğan, *a.g.e.*, s. 255.

24 *A.g.e.*, ss. 248-249. 1924 yılında İstanbul Valisi; vapur, tramvay ve trenlerde, erkekler kadınların beraber seyahat edilebileceğine yönelik bir genelge yayınladı. Parklar, plajlar, mesire yerleri tümüyle kadınlara açıldı. Kadın spor kulüpleri kuruldu, kadınlar beden eğitimine, toplu sporlara katıldılar.

25 Yalçın, Hülya, *Cumhuriyet Dönemi Kadın İmağı İnşası (1928-1938)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, ss. 2-11.

26 Aydoğan, *a.g.e.*, s. 249.

27 Göksel, *a.g.e.*, s. 166.

düzenlemeler yine bu dönemde kadınlar lehine yapılan önemli gelişmelerdir.²⁸ *Medeni Kanun* kapsamında yapılan değişiklikler cumhuriyet rejiminin Türk ailesine ve kadının statüsüne verdiği önemi göstermektedir.²⁹

Türk kadınının siyasal haklarını kazanması, toplumsal alandaki değişiklikler kadar kolay olmadı. Her ne kadar Türk kadınının siyasal haklarına yönelik tartışmalar henüz cumhuriyetin ilanından önce TBMM'nin 3 Nisan 1923 günkü oturumunda gündeme gelse de kabul görmedi.³⁰ Kadınların siyasî haklarının verilmesi 1930'lu yılları buldu. Belediye seçimlerinde kadınlara oy verme hakkının tanınması, 3 Nisan 1930 tarihinde çıkarılan Belediye Yasası'yla çözüldü ve 18 yaşından büyük tüm kadınlara, belediye seçimlerinde, "oy kullanma ve seçilme hakkı" tanındı.³¹ Bu dönemdeki bir diğer hukuki değişiklik ise 1931 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi'ne imza atılarak çocukların korunmasına yönelik yasal alt yapının oluşturulmasıdır.³² Görüldüğü üzere cumhuriyetin ilanının ardından hem kadının toplumsal ve siyasal alandaki görünürlüğü artırılmaya çalışıldı hem de çocuk hakları ile ilgili adımlar atıldı.

Bu dönemde sadece kadınların sahip olduğu hakların değil ayrıca yapılan tüm inkılapların toplum nezdinde yaygınlaştırılması için kamuoyunun oluşturulmasına önem verildiği görülmektedir. Bu kapsamda önemli bir kitle iletişim aracı olan yazılı basın kullanıldı.³³ Nitekim Türk ulusunun oluşturulmasında kitle iletişim araçları; haber verme, kamuoyu oluşturma, toplumsal bütünleşme, halkın siyasal sürece katılması, halkın yönlendirilmesi ve eğitimi konusunda etkili oldu.³⁴ Bu doğrultuda Mustafa Kemal Atatürk,

28 İnan, *a.g.e.*, s. 124.

29 Tülin Günşen İçli, "Cumhuriyet Döneminde Kadının Sosyal Konumu", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, 75'inci Özel Sayısı, 1998, s. 95.

30 Bengül Salman, Bolat, "1930- Kadınlara İntihap (Seçme- Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 10, Sayı 19, 2014, s. 29.

31 Göksel, *a.g.e.*, ss. 170-171. 26 Ekim 1933'te Köy Kanunu'nda değişiklik yapılarak köy ihtiyar heyeti ve muhtar seçimlerinde, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildi. 5 Aralık 1934 tarihinde ise Anayasa'nın 10'uncu maddesinde yapılan değişiklik ile "22 yaşını bitiren kadın ve erkek her Türk, millettekili seçme hakkına sahiptir." ifadesi eklendi. 11'inci maddesinde ise "30 yaşını bitiren kadın ve erkek her Türk, millettekili seçilme hakkına sahiptir." ifadesi eklenerek kadına yönelik siyasi haklar tamamlandı. (Bkz. Aydoğan, *a.g.e.*, ss. 250-251.)

32 Rabia Dirican, "Tarihi Süreçte Çocukluk ve Çocuk Hakları", *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2018, ss. 56-57. (1) Çocuk, bedenlen ve ruhen tabii bir surette neşvünema bulmaya (gelişmeye) müsait şartlar içinde barındırılmalıdır. (2) Acıkan çocuk beslenmelidir, hasta çocuk tedavi edilmelidir, fikren geri kalan çocuk teşei edilmelidir (eğitilmelidir), yoldan çıkmış çocuk doğru yola getirilmelidir, terk edilmiş çocuk himaye altına alınmalı ve yardım görmelidir. (3) Çocuk hayatını kazanabilecek bir hale getirilmelidir ve her türlü istismara karşı siyanet edilmeli (korunmalı)dır. (4) Çocuk felaket zamanında en evvel yardım görmelidir. (5) Çocuk en mutena meziyetlerin kardeşlerinin hizmetine vakf edebilmesi lazım geleceği hisleri ile büyütülmelidir (yeteneklerini toplumun hizmetine adayacak bir ruh ile yetiştirilmelidir).

33 Yalçın, *a.g.t.*, s. 66.

34 Seher Özen, *Kadın Gazetelerinin Kadın Eklerinin ve Gazetelerin Kadın Sayfalarının Tarihsel Gelişimi ve İçerik Analizi (1869-1999)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999, ss. 7-8.

Türk İnkılâbının halka anlatılabilmesi için bir gazete kurulması talimatını verdi.³⁵ Böylece yayın hayatına başlayan *Cumhuriyet* gazetesi yeni kurulan rejimin sözcülüğünü üstlenerek yeni yönetim anlayışını ve devrimleri geniş kitlelere duyurma işlevini üstlendi. *Cumhuriyet* gazetesi, benimsediği hedef doğrultusunda haber içerikleriyle Türk İnkılâbına önemli katkılar sağladı.³⁶

Gazetenin kurucusu Yunus Nadi ve arkadaşları tarafından kaleme alınan makaleler ile Türk İnkılâbının ana hedeflerinden biri olan kadının toplum içindeki konumu siyasi gündemin konusu yapıldı. Türk kadınının siyasal haklarının yoğun şekilde konuşulduğu yıllarda basımına başlanan *Moda Kadın* sayfası, 1930-1933 yılları arasında pazar günleri gazetenin beşinci sayfasında yayınlandı. *Moda Kadın* sayfası yayınlandığı dört yıl boyunca Türk kadınına profil kazandırma çabası ile dünyadan verdiği moda haberleri ve örnek Batılı kadın profili tanıtımına özen gösterdi. Sayfada; *Anne ve Çocuk, Her Genç Kız Neler Bilmelidir? Avrupa'da Kadın, Moda, Ev Modası, Ev İçin Pratik Bilgiler, Muaşeret, Güzelleşmenin Sırrı, Ev Kadını, Spor ve Sağlık, Hayatta Büyük Rol Oynayan Kadınlar* vb. başlıklarda halk sağlığı, spor, Batı kültürü, moda ve görgü kuralları hakkında çeşitli bilgilere yer verildi.

Bu kapsamda, cumhuriyetin hedeflediği ideal kadın profilinin anlaşılması açısından *Moda Kadın* sayfasının içeriklerinin ortaya konması önem arz etmektedir. Çalışmanın yöntemi, verilerden tekrarlanabilir ve geçerli sonuçlar çıkarmak için kullanılan içerik analizidir.³⁷ Çalışmanın örneklemini 1930-1933 yılları arasında yayınlanan 83 sayı *Moda Kadın* sayfası oluşturmaktadır. Bu doğrultuda *Moda Kadın* sayfasında yer alan haberlerin içerik analizi yapılmakta ve elde edilen bulgular sonuç bölümünde tartışılmaktadır.

1. "Moda Kadın" Sayfasında

Toplumsal Hayata Yönelik Metinlerin İçerik Analizi

Bu bölümde, Türk kadınının siyasî hakları ile dünyadan kadın örnekleri, anne-çocuk ilişkisi ve muaşeret kurallarına yönelik haber içerikleri incelenmektedir.

35 Burak Yenituna, "Çağdaş Türk Kadını İmajı Yaratma Sürecinde Cumhuriyet Gazetesinin Rolü (1930-1935)", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2019, s. 64.

36 Yakup Yıldız, "Türk Düşüncesinin Bir Kaynağı Olarak Cumhuriyet Gazetesi (1937-1952)", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2017, s. 208.

37 Klaus Krippendorff, *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*, Sage, Beverly Hills, 1980, s. 25.

1.a. Kadının Çalışma Hayatına Girmesine Yönelik Haberlerin İncelenmesi

Moda Kadın sayfası, kadın-erkek eşitliğinden hareketle kadının çalışma hayatına girmesi konusuna dikkat çekmekte ve kadının öncelikle çalışma hayatına dâhil olması gerektiğini vurgulamaktadır. Kadınların erkekler gibi her işte çalışabilecekleri belirtilmektedir. Bu kapsamda sayfa, dünyadan örnekler vererek konunun üzerinde ısrarla durmaktadır. Dünya kadınlarının sanat, ilim, fen dışında tamamen kuvvete ihtiyaç duyan askerlik, gemicilik gibi mesleklere de girdikleri belirtilmektedir.³⁸ Türk kadınının çalışarak hem aile bütçesine katkı sağlaması hem de tasarruflu olması beklenmektedir. Sayfanın bu önerilerinde 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkisi büyüktür ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bu konuda aldığı önlemlerin önemli ögesi kadındır. Bu dönemde kadınların hem evi idare etme hem de çocuklarını yetiştirme sorumluluğu bulunduğundan tüm hedeflerin merkezine kadınlar oturtulmaktadır.³⁹ Bu doğrultuda *Moda Kadın* sayfasının 2 Kasım 1930 tarihli sayısında aile bütçesine gerektiğinde kadının da çalışarak katkı sunması gerektiği söylenmektedir.⁴⁰

Moda Kadın sayfasında kadının çalışma hayatına dâhil olması ve kadınların çalışma/işçi hakları konusunda dikkate alınması gerektiğine yönelik haberlere oldukça fazla yer verilmektedir. Örneğin, 22 Mart 1931 tarihli sayıda 1929 Ekonomik Buhranı'nın etkisiyle kadın işçilerin ücret, çalışma saatleri, teşkilatlanma konularında haksızlığa uğradığı iddia edilmektedir.⁴¹ Kadınların çalışma hayatındaki haklarına yönelik en somut adım İş Kanunu'na⁴² yönelik tartışmalardır. *Moda Kadın* sayfasında bu alanda yapılan çalışmalara yer verildiği görülmektedir.

Sayfanın 13 Kasım 1932 tarihli sayısında İş Kanunu'nda dâhil edilmesi istenilen hükümler şöyle sıralanmaktadır: "1. Kadınlara her ay umumi hafta tatilinden maada ayrıca bir iki gün daha istirahat zamanı bırakmak. 2. Hamile kadınlara doğurmadan evvel iki üç ay, doğurduktan sonra da nekahet devresini geçirecek kadar mezuniyet vermek ve bu mezuniyet vermek ve bu mezuniyet müddeti zarfında hiç olmazsa yevmiyesinin nisfını tediye etmek. 3. Çalışan çocuklu kadınların çocuklarını onların çalıştıktıkları müddet zarfında bakacak, oyalayacak müesseseler vücuda getirmek. Bu müesseselerin Almanya'da küçük ve büyük çocuklar için mevcut olanlarının

38 "Kadınlar Hayatın Her Safhasında", *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1930, s. 5.

39 Yalçın, *a.g.t.*, s. 88-89.

40 "Evinizin Bütçesini Nasıl Yapabiliriz?", *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1930, s. 5.

41 "Beynelmül Kadınlar Günü", *Cumhuriyet*, 22 Mart 1931, s. 5.

42 3008 sayılı İş Kanunu'na ve çalışan kadınların haklarına yönelik bakınız: Önder Deniz, *Atatürk Dönemi'nde Çalışma Hayatı ve 3008 Sayılı İş Kanunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2005. Kadınları iş hayatındaki hakları, 8 Haziran 1936 tarihli 3008 sayılı İş Yasası ile sağlanmıştır. Yasa ile kadınların gece işlerinde görevlendirilmesi, yaşı ne olursa olsun, maden ocağı, kablo döşemesi, kanal ve tünel yapımıyla, su altı işlerinde çalıştırılması yasaklanmıştır. Kadınlar artık, 123 çeşit ağır ve tehlikeli işte çalıştırılmayacaktır. Gece çalışması, yalnızca kadının istemiyle mümkün olabiliyordu. Örneğin, kocasıyla aynı işyerinde çalışan bir kadın, dilerse kocasıyla birlikte gece çalışmasına kalabiliyordu. (Aydoğan, *a.g.e.*, s. 255.)

planlarından pek mükemmel istifade edebilir."⁴³ Bu taleplerin kadının fiziksel durumuna göre yapıldığı göze çarpmaktadır.

Moda Kadın sayfasında sadece Türk kadınının değil dünya kadınlarının siyasal yaşamları ve iş hayatlarında yaşadığı zorluklar hakkında haberlere yer verilmektedir. Sayfanın yayın hayatını sürdürdüğü dört yıl boyunca Türk kadını ile Batılı kadın haklarının karşılaştırılması dikkat çekmektedir.

31 Temmuz 1931 tarihinde Hadiye İclal tarafından kaleme alınan makalede İngiltere'deki siyasi, fikri ve içtimaî kadın faaliyetlerinden bahsedilmektedir. İclal, İngiltere'deki kadın hareketlerinin özellikle de feminizmin diğer devletlerden farklı olarak orta ve zengin sınıfta ortaya çıktığını, asalete bu kadar önem veren bir ülkede yüksek mertebedeki kadınların sıradan bir yerde çalışmayı umursamadıklarını söylemektedir. Bu durumu İngiltere hükümetinin kadına bakış açısına bağlayan İclal, İngiltere Başbakanı Mac Donald'ın şu sözlerini aktarmaktadır: "*Dünyada, en pratik insanlar olarak tanıdığım kimseler kadınlardır. Eğer üç seneden beri hükümet, bankalar ve İngiltere'nin mühim maliye müesseseleri kadınların elinde bulunmuş olsaydı, eminim ki memlekette bugünkü buhrandan eser görülmezdi.*"⁴⁴ İclal, İngiltere'de operatör doktor, banker, mühendis, sarraf, tiyatrocu ve gazete müdürü gibi meslek yapan kadınların olduğunu dile getirmektedir.

11 Eylül 1932 tarihli sayıda ise bu kez İtalyan kadınların faşist idare altındaki yaşantıları ele alınmaktadır. İtalya'da en çok göze çarpan konu, meslek grupları içinde kurulan kadın dernekleridir. Faşist İtalya'da bekarlığa iyi gözle bakılmadığından kadın derneklerinin aile olma konusunda faydaları olduğu belirtilmektedir. Bu konuda Musollini'nin şu sözlerine yer verilmektedir: "*Kadının yeri aile ocağıdır. Çünkü hayat mücadelesi onu sinirlendiriyor ve asil vazifesini ifa edemeyecek bir hale getiriliyor.*" İtalyan kadınların yirmi iki yaşına kadar faşist partiye dahil olamadığı, bu zamana kadar beden eğitiminden geçtiği, öğrencilerin daha tatlı ve müşfik olması için okullardaki tüm hocaların kadın olmasına karar verildiği aktarılmaktadır. Çalışan kadınlara hamileliğinin altıncı, doğumdan sonra ise dördüncü ayına kadar izin verildiği ve hiçbir kadının hamilelik veya evlilik nedeniyle işten çıkarılmadığı belirtilmektedir. Evlilik dışı ilişkiden çocukları olan kadınlara üç yıl boyunca maddi yardım yapıldığı ve evlendirilmeye çalışıldığı aktarılmaktadır. Buna rağmen İtalyan kadınlarının askerlik, hakimlik ve diplomatlık yapamadığı belirtilmektedir.⁴⁵

43 "Kadın ve Hayat", *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1932, s. 5. 12 Mart 1933 tarihli sayıda Türk kadınlarının çalışma hayatında oldukça başarılı olduğu vurgulanmaktadır. Alman *Illustrirte Zeitung* dergisinde Türk kadın savcı Meliha Kemal Hanım ile hâkim Suat Hilmi hanımın fotoğraflarının yayınlandığı belirtildikten sonra savcı ve hâkimin Türk kadınlarının terakki ve tekâmül kervanına son katılanlardan olduklarını, bu saygınlığı Gazi sayesinde birçok ülkeyi geride bırakarak sahip olduklarını belirtmektedir. ("Asrı Türkiye'de Kadın", *Cumhuriyet*, 12 Mart 1933, s. 5.)

44 "Avrupa'da Kadın", *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1931, s. 5.

45 "Avrupa'da Kadın", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1932, s. 5.

Moda Kadın sayfası kadının iş hayatında olmasını istemekte toplumun da buna yardımcı olmasını beklemektedir. Örneğin, kadının iş hayatında olması ev işlerini aksatacağından eve hizmetçi alınması önerilir. Bu öneriyi desteklemek maksadıyla Batıdaki uygulamalardan örnekler yer veren sayfa, 15 Mart 1931 tarihli yazıda hizmetçi konusunun sadece Türkiye’de değil bütün dünyada önemli bir mesele olduğunu yazar. Bunun yanında Avrupa ve Amerika’da kadının çalışma hayatına girmesiyle ailelerin apartman yaşamını tercih ettikleri ve temizlikte elektrikli aletlerin kullanıldığından bahsedilir. Ancak Türk kültüründe ev işlerini elektrikli aletlerin bitiremeyeceği, bu sebeple hizmetçiye ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır. “O(batılı) evlerde iki saat içinde evin işini bitirmek mümkündür. Bu sebeple her kadının hizmetçi kullanmak ihtiyacı yoktur. Fakat bizim evlerde öyle mi? Mutfak en aşağı katta, evler sefertası gibi üst üste, su aşağıda varsa yukarıda yok, medenî vesaitten hiç birisi yok. Bu şekil dahilinde bir evi idare etmek, muntazam ve asrî bir şekle sokmak için kadın yalnız başına akşama kadar çalışsa gene kâfi değildir. Evlerin bu şeraiti karşısında hizmetçi kullanmak bir zarurettir.”⁴⁶ Kısacası, Türk kadınının hizmetçi kullanmasının zaruret olduğu belirtilmektedir.

Aynı konuyla ilgili 18 Eylül 1932’de ele alınan yazıda ise bir önceki seneden farklı olarak apartman yaşamı ve elektrikli ev eşyaları, evde hizmetçisi olmayan kadın için zaruri görülür. Yazıda, hizmetçisi olmayan evde kadınların uyku vakti dışında temizliğin, yemek pişirmenin esiri olduğunu, örgüye, çamaşır tamir etmeye, okumaya, eğlenmeye, gezmeye, dinlenmeye vakit bulamadığını ve çocukla meşgul olamadığından ikametgahın mutlaka apartman olması gerektiği konusunda ısrar edilmektedir. Bu apartman dairesinde su, elektrik ve hava gazı olması gerektiği, odun, kömür ve petrol lambasıyla iş yapılamayacağı vurgulanmaktadır.⁴⁷ Bunların dışında sayfanın birçok sayısında kadının fazla teferuatlı yemekler yapıp yorulmaması, mobilyaların toz tutan cinsten olmaması tavsiye edilmektedir. Bu haberlerin tamamında dikkat çeken konu, kadının ev işlerini yapması gereken taraf olduğuna yönelik bir kabuldür. Sayfaya göre yemek yapma kadının görevidir.

1.b. Anelik ve Çocuk Bakımına Yönelik Haberlerin İncelenmesi

Moda Kadın sayfasında hemen hemen her sayısında yer bulan *Anne ve Çocuk* bölümü cumhuriyet rejiminin Türk kadınına yüklediği anelik görevinin nasıl yapılması gerektiğine odaklanmaktadır. Geleceğin inşasında önemli bir görev verilen annelerden çocuğun bakımına ve sağlığına özen göstermesi beklenmektedir.

Anne ve Çocuk bölümünde hamilelik süreci, doğum sonrası bakım süreçleri hakkında ayrıntılı bilgilere rastlanmaktadır. Annenin hamile kaldıktan sonra yapması gereken her şey sırasıyla anlatılmaktadır. Çocuk bekleyen her

46 “Ev Kadınının Meseleleri”, *Cumhuriyet*, 15 Mart 1931, s. 5.

47 “Ev İşleri”, *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1932, s. 5.

annenin hamile olduğunu öğrenir öğrenmez ilk yapması gerekenin doktora gidip muayene yaptırması olduğu belirtilmektedir.⁴⁸ 10 Ağustos 1930 tarihli sayıda sağlam bir çocuk için sağlam annelere ihtiyaç duyulduğu belirtildikten sonra hamile kadına iyi bakılması, vitaminlerinin eksik edilmemesi, et, pırzola, biftek, balık, tavuk gibi yiyeceklerin yedirilmesi önerilmektedir.⁴⁹

Anne ve Çocuk bölümünde çocuğun gelişiminde iki aşamanın önemli olduğu belirtilmektedir. Bunlar çocuğun fiziksel ile ruhsal gelişimidir. Fiziksel ihtiyaçlarına yönelik tavsiyeler beslenme ekseninde toplanırken ruhsal gelişimi konusunda ise anneye daha fazla görev düşmektedir. Çocuğun fiziksel ihtiyaçları kapsamında, bebeğin nasıl ve hangi zaman aralığında emzirileceği ve yemek düzeni hakkında bilgiler verilmektedir. Örneğin, 21 Mart 1930 tarihli sayıda "Çocuk aç mahluktur. Eğer çocuk acıkmıyorsa işte bir yanlışlık var. Çocuk yemek için ağlamıyorsa ya hastadır ya başka bir sebebi vardır. Geceleri üç dört defa emzirmek kadar hiçbir şey çocuğun iştahını bozmaz. Çocuğun harareti varsa açlık faydalıdır. Çocuk yemiyor diye zorlamak daha fenadır. Bazı anneler çocuğu beslemek için ellerinde tabak arkasından koşar, çocuğu aldatarak zorla yedirmeye çalışırlar. İşte çocuğun iştahının en büyük düşmanı bu annelerdir."⁵⁰ değerlendirmesi yapılmaktadır. Çocukların bulaşıcı hastalığa yakalanma konusunda risk grubunda olduğu aktarıldıktan sonra kuşpalazı, sinirlilik, ishal gibi hastalıkların nasıl tedavi edileceği anlatılmaktadır. Özellikle ishal konusuna dikkat çeken bölümde yiyecek ve ortam temizliğinin ishalin tedavisinde önemli olduğu belirtilmektedir.⁵¹ Çocuğun dağınık ve pis olmasından annelerin sorumlu olduğu, bu sebeple bazı faaliyetlerin çocukla birlikte yapılması öğütlenmektedir.⁵² Ayrıca sağlıklı çocuklar yetiştirmek maksadıyla fazla yemek yedirilerek şişmanlamasına izin verilmemesi söylenmektedir.

Anne ve Çocuk bölümünde çocuğun ruhsal durumu ve karakterin oluşumuna yönelik bilgiler oldukça fazladır. Bu konudaki görev yine anneye yüklenir. 9 Mart 1930 tarihli sayıda çocuğun büyüme için nasıl gıdaya ihtiyacı varsa, karakteri için de ruhî gıdaya ihtiyacı olduğu belirtilmektedir. Ruhî gıdanın ne olduğuna dair bilgiler verilmekte ancak çocuğun şımartılmaması, bazı fizikî ihtiyaçların çocuğun ruhanî gelişimine etki ettiği bu sebeple annelerin dikkatli olması önerilmektedir. "Çocuğun ruhî gıdada en büyük ihtiyacı şefkat, hürriyet ve izzeti nefesine hürmettir. Fakat anneler bu şefkati suiistimal ederler. Sevilmek çocuğun en büyük ihtiyacıdır. Anne bunu her zaman çocuğa mebzulden vermelidir. Fakat çocuğun hayatındaki disiplini bozan bir şefkat çocuğa karşı yapılmış en büyük düşmanlıktır. Çocuk gece saat sekizde yatmalıdır. Anne bunu kabul etse bile çocuğun ağlamasına dayanamaz, bu bir gece saat dokuza çıkar, bazen daha ileri geçer, annenin şefkati çocuğun arzusuna karşı koyamaz." Çocukların öz güvenlerini kırıcı cümlelerden

48 "Doğmadan Evvel", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1930, s. 5.

49 "Sağlam Çocuk İçin Sağlam Anne Lazım", *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930, s. 5.

50 "Çocuk Sıhhatin Miyarı İştahıdır", *Cumhuriyet*, 21 Mart 1930, s. 5.

51 "Disiplin ile Büyüyen Çocuklar", *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1930, s. 5.

52 "Çocuklarda İtiyat Nasıl Hasıl Edilir?", *Cumhuriyet*, 2 Mart 1930, s. 5.

uzak durulması öğütlenerek yarının Türkiye'sini oluşturacak bireylerin dayak ile eğitilmemesini, çocukların kendine güvenli olmasının annenin ilgisinden geçtiği belirtilmektedir. "Çocuk hürriyetine en çok âşık olan mahluktur... Büyüüklerin yanında söz söyleme, oynama, atlama, kenarda sessiz otur, şuna dokunma, bütün bu hürriyeti takyit eden emirler çocuğun maneviyatını öldürür. Korkak, pısrık, bir köle ruhunda yetişir. Çocuğa kabahat yapınca azarlamak annenin en birinci işidir. Çocuk için iyi ve fena yoktur. Ne iyiyi ne fenayı bilerek yapmaz. Ona iyi ve fena tekdir ile dayakla değil, ancak muhakeme ile öğretilir. Çocuk izzeti nefesine hürmet edildiğini görünce iyi ve fenayı daha iyi anlar ve düşünmeye başlar. Fakat anneler, şefkatte müfrit, hürriyette mümsik, izzeti nefis meselesinde gafil oldukları için çocuğun en büyük düşmanıdır."⁵³

Çocuğun ruhanî gelişiminde annenin nasıl davranması gerektiğine yönelik 13 Nisan 1930 tarihli sayıda *Evamiri Aşerisi* adı altında 10 maddelik emirler verilmektedir. "1. Çocuğunu bütün kalbin ve ruhunla seveceksin, fakat sevdana aklın hâkim olacak. 2. Çocuğu kendi malın telakki etmeyeceksin. O senden ayrı bir insandır. Ona insan gibi hürmet edeceksin. 3. Ondan muhabbet, hürmet isteyemezsin. Muhabbet ve hürmeti kazanabilirsen kazanırsın. 4. Çocuğun yaramazlıklarını, hatalarını büyük bir sabırla hazmedecek, çocuktan ceza ile intikam almayacaksın. 5. Çocuğunu bir kahraman ve miskin yapmak senin elindedir. Dilini, lisanını ona göre kullan. 6. Çocuğun ahlakını düzeltmek istediğin zaman, çocuk için en güzel numune sen olduğunu unutma. 7. Sen çocuğa hayat Yolunu göstermeyeceksin. Kendi bulacağı yolda yürümek için bacalarını kuvvetlendireceksin. 8. Çocuğu hayat kavgasında mücadele edebilecek hale getireceksin. 9. Çocuğa hayati, güzelliği, iyiliği hakikati sevdirecek, arkadaşlık içinde yaşamayı öğreteceksin. 10. Evin kavgasız, mesut bir ev yapacak, çocuğa inkişaf için meydanları açık bırakacaksın."⁵⁴ Bu emirlerle Türk çocuklarının karakterli ve özgüvenli bireyler olarak yetiştirilmesinde annenin rolü bir kez daha vurgulanmaktadır.

4 Mayıs 1930 tarihli sayıda eski devirlerde olduğu gibi mutlak itaatle çocuk yetiştirmenin yanlış olduğu belirtilmekte ve "çocuğun uysal ve itaatkâr olmasının" bir özellik olmadığı söylenmektedir. Çocuğun hür bırakılması durumunda yaratıcı zekâyâ sahip olabileceği, annenin çocuğa "yapma yanlışdır, yapma ayıptır" sözlerinin kötü etki edeceği aktarılmaktadır.⁵⁵ Çocuğun oyun oynamasının zihinsel gelişim göstermede oldukça önemli olduğu belirtilmektedir. "Çocuğun en büyük ihtiyacı oyun ve oyun arkadaşlarıdır. Apartmanlarda, zengin konaklarda mürebbiyelerin tahtı nezaretinde büyüyen çocuklar, en talihsiz çocuklardır. Çocuğa bol ve mutena oyuncak almak çocuğun bu ihtiyacını tatmin edemez. Eline verilmiş hazır oyuncaklarla, kendi kendine oynayan çocuk, bu oyuncaklardan ancak yarım saat hoşlanır. Bundan sonra bu bir oyuncak dükkanını andıran odanın içinde yalnız ve bedbahttır. Sokakta çıplak ayaklarla oyuncaksız fakat arkadaşlarıyla oynayan çocuk, daima değişen bir alem içindedir. Oyunu ve oyuncuğu onlar kendileri icat ederler. Kafaları yaratmaya alışır. Müşterek hayallerle daimî bir heyecan içinde yaşarlar. Müşterek muhakemelerle

53 "Çocuğun En Büyük Düşmanı Annesidir", *Cumhuriyet*, 9 Mart 1930, s. 5.

54 "Analezin Evamiri Aşerisi", *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1930, s. 5.

55 "Disiplin ile Büyüyen Çocuklar", *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1930, s. 5.

birbirlerinin fikirlerini tamamlarlar. Rasgeldikleri müşküllerle beraber çare ararlar. Düşerler, kalkarlar, hayat içinde küçükten mücadeleye alışırlar. Halbuki, sıcak odasında oyuncaklarıyla yalnız yaşayan çocuk, muhayyilesi, muhakemesi, hayati kabiliyetleri inkişaftan mahrum, limonlukta büyüyen bir çiçeğe benzer. Hayata çıkınca, limonluktan soğuğa çıkan çiçek gibi hemen soluverir."⁵⁶ Çocuğun tecrübeleri yalnız edinmesi, annelerin çocuk üzerinde şiddetli baskı yapması durumunda çocuğun moralinin bozulacağı aktarılmaktadır.⁵⁷ Çocuklarını eski zamanlardaki gibi cinlerle perilerle korkutan annelerin şimdi ise polisle bekçiyle çocukları korkutmaya çalıştığı belirtilerek çocukların korkutulmaması, karanlıktan korkan çocuğun bu korkusunu yenmesi için önlem alınması önerilmektedir.⁵⁸

1 Şubat 1931 tarihli sayıda annelere çocukların işlerinde özgürlük vermeleri ve çocukların kendi işlerini kendilerinin yapması gerektiği söylenmektedir. Aksi halde çocukların büyüdüğünde beceriksiz ve dağınık olduğunu hatta hayatı boyunca her şeyi annesinden beklediği belirtilmektedir. "Çocuğun işini görmek çocuğa karşı gösterilmiş bir şefkat değil, bir ihanettir."⁵⁹ Fiziksel ve ruhsal ihtiyaçların birbirini tetiklediği, çocuklardaki tembelliğin bir hastalık olduğu, iyi beslenmeyen, havadar olmayan, sıhhi muhitte büyümeyen, uykusunu düzenli almayan çocukların hasta olduğu, bazı çocukların her şey sahne olsalar bile aile ve anneden sevgi alamadığı, disipline edilmediği, kötü bir ortamda büyümeleri nedeniyle tembelleştiği söylenmektedir. "Çocuk hürriyet ve neşe içinde ruhi gıdasını alır. Bazı çocuklar da ailelerinden irsen frenği, kalp veya sair hastalıklara varistirler. Çocuklukta bu anlaşılmaz, fakat çocukta gayritabii haller ve tembellik hastalık halinde tezahür eder. Çocuğun gerek cismen gerek ruhen müsait muhitte büyümemesi tembelliği mucip olur. Çocuğun tembelliği ahlaki bir kusur değildir."⁶⁰ Bu doğrultuda bir çocuğun sağlıklı olabilmesi için hem fiziksel hem ruhsal şartlarının sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır.

Çocuğa mücadele kabiliyeti kazandırılması ve hakkını araması konusunda da anneye görev verilmektedir. Çocuk bir arkadaşıyla kavga ettiğinde yapması gerekenler örnekler ile açıklanmaktadır. Bu konuda 6 Nisan 1930 tarihinde verilen bilgiler oldukça ilginçtir: "Bu hususta annelerin tatbik ettiği iki tarz var. Mesela çocuk arkadaşı ile kavgaya tutuşmuşsa bazı anneler 'yavrum o seni tahrik etmişse annesine şikâyet et fakat dövmek hakkın değildir' der. Bir kısmı da 'Aaaa yavrum sen niye onun sözü altında kalacaksın, iyi ettin de dövdün' der. Bunlardan hangisi doğru? Birinci tarz terbiye gören çocuk tecavüze maruz kaldı mı, susar, tokat yer, sonra şikâyet eder. Bu bir yanağına vurulursa ötekini çevir diyen Hristiyanlığın saçma düsturudur. Çocuğa nefsinin müdafaa etmesini öğretmek kadar tabii ve hayati hiçbir şey yoktur. Bu tarzda terbiye gören çocuk korkak, pısrık olur. Hayatta kavga etmesini

56 "Betbaht Çocuk", Cumhuriyet, 20 Nisan 1930, s. 5.

57 "Oyunla Çocuğa Cesaret, Nefsine İtimat Nasıl Telkin Edebilirsiniz?", Cumhuriyet, 18 Mayıs 1930, s. 5.

58 "Çocuğu Korkutmalı mı?", Cumhuriyet, 25 Mayıs 1930, s. 5.

59 "Çocuk Her İşini Kendi Görmelidir", Cumhuriyet, 1 Şubat 1931, s. 5.

60 "Tembel Çocuk", Cumhuriyet, 8 Şubat 1931, s. 5.

bilmez mağlup olur. İkincisi müdafaaya alıştır. Bir tokat vurana üç vurur. Çocuk nefisini müdafaaya alıştığı zaman, cesur, kuvve-i maneviyesi yüksek, kendine sahip insan olur. Kavga hayatın şartıdır. Hayat zaten kavgadan ibarettir. Sahte bir nezaket ve terbiye süsü altında çocuğu susturmak, kuvve-i maneviyesini kırar, hayatta onu kendinden kuvvetliye uşak yapar. Çocuk tahrike, tokada maruz kalmışsa ona söylenecek söz: O sana bir tokat mı vurdu? Sen ona üç vur... burnu kanamış, bacağı yaralanmış... Ne çıkar? Dövülmüş altın parlak olur.”⁶¹

Anne ve Çocuk bölümünde çocuklara cinsiyet eğitiminin verilmesi gerektiği belirtilmektedir. 7 Eylül 1930 tarihli sayıda ailelerin çocukların cinsi meseleler ile alakadar olmadığına yönelik kanısının yanlış olduğunu, çocukların bu konuda belli etmeseler de küçüklükten itibaren meraklandıklarını bu sebeple daha küçükken çocuklara bu hususta malumat verilmesi gerektiği öğütlenmektedir. Çocuğun en samimi arkadaşının annesi olduğu ve çocuğun her şüphesini annesine sorması gerektiği vurgulanmaktadır. Cinsler arasındaki anatomik farkların çocuğa aktarılması ve belirsiz cümlelerin çocuğun merakını daha çok uyandıracığının unutulmaması söylenmektedir.⁶²

Çocukların çevresini ve fiziksel dünyayı anlamada en büyük yardımcısı annesidir. Buradan hareketle çocuğun entelektüel gelişimine, doğaya ve hayvan sevgisine önem vermesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu kapsamda; spor, sanat ve hayvan sevgisi konularında annenin yol gösterici olması önerilmektedir. 28 Eylül 1930 tarihli sayıda ailenin hayat görüşüne, düşüncesine ve ihtiyacına göre çocuğun spor ve dansa yönlendirilmesi tavsiye edilmektedir.⁶³ Hayvan sevgisi konusunda ise ailenin ve annenin önemi vurgulanmakta ancak halk sağlığı konusuna dikkat edilmesi gerektiği aktarılmaktadır. Örneğin 10 Ağustos 1930 tarihli sayıda çocuklar ile hayvanların çok yakın oldukları ancak bu yakınlığın bazen çocukların sıhhati için çok tehlikeli olduğu belirtilmektedir.⁶⁴ Bu sebeple çocukların hayvanları uzaktan sevmesinin daha iyi olacağı öğütlenmektedir.

1.c. Beşerî Hayat ve Muaşeret Kurallarına Yönelik Haberlerin İncelenmesi

Moda Kadın sayfasında hedeflenen Batı kültürünün Türk örf ve âdetlerinin unutulmasına fırsat vermemesi ve kadının Türk örf ve adetleri ile Batılı kültürünü harmanlaması beklenmektedir. Bu kapsamda *Muaşeret* adı altında bir bölüm yer almaktadır. *Muaşeret* bölümü sayfanın en dikkat çekici ve en ilginç bölümüdür. Bu bölümde beşerî hayatın her alanına yönelik tavsiyeler bulunmaktadır. Soru sorulduktan sonra cevap verilen bölümde daha çok erkeklere tavsiyeler verilmekte ve cumhuriyet rejiminin arzulanacağı yeni kadın profiline nasıl davranması gerektiği öğretilmektedir.

61 “Çocuk Kavgayı Alışmalı Mı?”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1930, s. 5.

62 “Çocuklara Cinsi Terbiye Nasıl Verilmelidir?”, *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930, s. 5.

63 “Çocuklara Öğretilecek Danslar”, *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1930, s.5.

64 “Çocuğunuz Hayvanlarla Oynamalı Mı?”, *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930, s. 5.

1 Şubat 1930 tarihli sayıda "Umumi bir yerde erkeğin kadının şapkasını taşıması doğru mudur?" sorusuna "Hayır. Herkes kendi taşımalıdır. Kadının eşyasını erkeğe taşıması Fransız adabı muaşeretinde belki yer bulur. Fakat Fransa'dan gayri hiçbir yerde kadının eşyasını erkeğe taşıması muaşeret kanunlarına muvaffak değildir."⁶⁵ cevabı verilerek kültürler arası karşılaştırmaya yer verilmekte ve bu konunun Türk kültürüne ait olmadığı vurgulanmaktadır. Başka bir örnekte ise "Bir genç kızla erkeğin sokakta bir köşede durup konuşmaları muvafık mıdır? Ayrılrken kız mı evvela el sıkmalıdır?" sorularına "Sokakta bir köşede ancak bir iki dakikalık bir muhavereenin ehemmiyeti yoktur, fakat uzun zaman durup konuşmak muvafık değildir. İlk evvela kız veda etmelidir."⁶⁶ tavsiyeleri verilmektedir.

18 Mayıs 1930 tarihli sayıda iki kadınla yürüyen bir erkeğin kadınların solundan yürümesi gerektiği belirtilmektedir.⁶⁷ 1 Haziran 1930 tarihli sayıda evlenen kadınların kocasının ismini kullanmasının muaşerete uyup uymadığı ile ilgili soruya "Eski adabı muaşerette kadının kocasının ismini kullanması ayıp ve hatta hakarettir. Fakat kadınların istiklali hareketleri başladıktan sonra kadınlar kocalarının isimlerini kullanmaktan istinkaf etmişlerdir. Bugünkü düşünüşe göre ayıp değildir."⁶⁸ cevabı verilmektedir.

8 Haziran 1930 tarihli sayıda kadının dans kültürüne alışması ile ilgili öğütlere yer verilmektedir. "Kadınla dans ederken ne konuşulmalı?" sorusuna erkekler tarafından yapılması gerekenler şöyle sıralanmaktadır: "Kadınların alakadar olacağı konular üzerinde konuşmalı. Üzerinde dans edilen döşemelerin mükemmeliyetinden, müzikadan, tiyatro ve sinemadan bahsetmeli, siyâsî ve ciddî şeylerden bahsetmemeli eğer erkek bir kusur işlerse 'teessüf ederim, affınızı rica ederim' gibi beylik cümleler kullanmalıdır."⁶⁹ 18 Eylül 1932 tarihli sayıda ise dans ederken kadının alması gereken pozisyon anlatılmaktadır. Dans kültürünün epey zaman önce cumhuriyet kadınının hayatına girdiği bu sebeple kadınların dans durumunu bilmemesinin ayıp olduğu ancak öğrenmemenin iki kere ayıp olduğu belirtilmektedir. "Dans ederken kavalıyeyi vücuda büsbütün yapıştırmak çirkin olduğu gibi fazla geri çekilerek kamburlaşmak da doğru değildir."⁷⁰

10 Ağustos 1930 tarihli sayıda ilginç bir konudan bahsedilmektedir. "Kumar masasında kadını yenmek muaşerete muvafık değil midir?" sorusuna kadınlara nezaket göstermenin resmi cemiyetler için şart olduğu ancak bu kuralın kumar masasında geçerli olmadığı belirtilmektedir. Kumar masasında kadına nezaket olsun diye yenilmenin ahmaklık olduğu ve kadının oyunu bilmiyorsa oynamaması gerektiği söylenmektedir. "Aksi takdirde kadının erkekten sadaka istemeye hakkı yoktur."⁷¹

65 "Muaşeret", Cumhuriyet, 1 Şubat 1930, s. 5.

66 "Muaşeret", Cumhuriyet, 2 Mart 1930, s. 5.

67 "Muaşeret", Cumhuriyet, 18 Mayıs 1930, s. 5.

68 "Muaşeret", Cumhuriyet, 1 Haziran 1930, s. 5.

69 "Muaşeret", Cumhuriyet, 8 Haziran 1930, s. 5.

70 "Muaşerete Dair Tavsiyeler", Cumhuriyet, 18 Eylül 1932, s. 5.

71 "Muaşeret", Cumhuriyet, 10 Ağustos 1930, s. 5.

4 Ocak 1931 tarihli sayıda kadının elinin nasıl öpüleceğine yönelik tavsiyelere yer verilmektedir. Kadının elini öpmenin muâşeret faydalarından olduğu ancak sokakta rast gelinen kadının elinin öpülemeyeceği ancak bir salonda bir müsamerede takdim edilen ve tanışılan kadının elinin öpüleceği belirtilmektedir. Öpme şekil şöyle tarif edilmektedir: “Öperken ancak dudaklar ele temas etmeli. Bazıları kadının elini öpmek için eli yukarı, kendilerine doğru çekerler. Bilakis eğilip kadının elini öpmek lazım. Bazıları öperken, eli ıslatırlar. Dudakların ele hafif teması kâfidir. Bir genç kızın eli katiyen öpülmemelidir. Eldivenli eli de öpmek gülünç olur. Kocasını kıskanç kadınların eli katiyen öpülmemelidir. Bilhassa yeni asrın kadınları. Bunlar ellerini sıkımsak üzere uzatırlar, gafil davranıp öpmek ayıptır. En doğrusu kadının elini öpmemektir. Öpmemek ayıp değil, öperken gaf yapmak gülünçtür. Eğer kadın elini öpmek üzere uzatmışsa fırsatı fevt etmezsiniz, aksi takdirde eli kuvvetle sıkımsak, en güzel muâşeret faydasıdır.”⁷²

2. “Moda Kadın” Sayfasında

Gündelik Hayata Yönelik Tavsiyelerin İçerik Analizi

Bu bölümde daha çok gündelik hayat pratikleri ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bu öneriler içinde moda, ev dekorasyonu, cinsellik, güzellik algısı, spor ve sağlıklı yaşam konuları ele alınmaktadır.

2.a. Giyim ve Ev Modasına Yönelik Haberlerin İncelenmesi

Moda Kadın sayfasında Batılı kadın profilinin somutlaştığı moda ve kılık kıyafet konusu önemli bir bölümü oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türk kadınının giydiği kıyafet ile Batılı kadına benzemesi önemli bir hedef olarak göze çarpmaktadır. Cumhuriyet rejiminin *Moda Kadın* sayfası ile hedeflediği kıyafet değişiminin, zihni ve entelektüel hayata da sirayet edeceği düşünülmektedir. Kadınlara önerilen kıyafetler arasında Batılı kadınların kullandığı uzun etekler, uzun tuvaletler, arkası uzun şapkalar, akşam çay kıyafetleri, kış kıyafetleri, sabahlıklar, mantolar, çantalar, eldivenler, elbise kolları, iç çamaşırları, kürkler, gecelikler, yakalıklar, yılbaşı tuvaletleri, çay ve balo kıyafetleri, eldivenler, kıyafete göre saç modelleri verilen tavsiyeler arasında yer almaktadır. Çalışma hayatında giyilebilecek kıyafetlere yönelik tavsiyelerde traktöre binen, askerlik yapan, fabrikalarda çalışan işçi kadınların nasıl giyinmesi gerektiği dikkat çekici tavsiyelerdir. Ayrıca anketler ile kıyafetlerin Batılı kadınlar tarafından nasıl ve neden kullanıldığı örneklerle aktarılmakta anketlerde tüm dünya tarafından tanınmış önemli simalar ve film aktrisleri kullanılmaktadır. Örneğin bu konudaki en uzun süren anket 1930 yılında yapılan *Uzun Etek Anketi*'dir. Özellikle sinema yıldızlarına uzun etek giyip giymedikleri, giyerlerse uzunluğun nasıl olması gerektiği konusunda sorular yöneltilmektedir. Verilen cevaplarda genellikle diz

72 “Muâşeret”, *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1931, s. 5.

kapaklarının on santim altındaki eteklerin tercih edildiği görülmektedir. Aynı ankette ince çorabın zarifliğine yönelik öğütlere yer verilmektedir.

Moda bölümündeki haberlerde Batılı kadın kıyafetleri ana ögedir. Örneğin 1 Şubat 1930 tarihli sayıda Paris ve İngiltere’de bahar modası olarak giyilen parçalar tanıtılmaktadır. Ayrıca kadınlar sade ama şık bir tarza yönlendirilmekte, kıyafetlerde iki rengin kullanılması önerilmektedir. “Eldivenlerin üzerindeki işlemler gayet sade ve gene diğer bir renkli ipeklidendir... Bu sene eldivenlerin iki renkten olması da şarttır. Beyaz ve siyah, beyaz ve mavi, kahverengi ve mavi, bu suretle eldivenin zemin rengi üzerine muhakkak ikinci bir renk işlenmektedir. Bilhassa siyahla beyaz modası bu sene her seneye faik bir mebzuliyetle ilerlemektedir.”⁷³

Moda haberlerinde dikkat çeken noktalardan biri Türk kadınının düzgün fiziğe sahip olması üzerinedir. Bu sebeple tanıtılan kıyafetler kadınların fiziksel özelliklerine göre tarif edilmektedir. Örneğin, “baldırı kalın olanlara”, “karınları çıkık olanlara”, “omuzları yağlı olanlara” gibi ifadeler ile başlayan öneriler göze çarpmakta, kadınlara kalçaları küçük ve düzgün gösterecek elbiseler önerilmektedir. Dünyada moda olan kıyafetlerde çizgilerin aşağı doğru devam ederek kadının kalçalarını dar ve düzgün gösterdiği belirtilmektedir.⁷⁴

Haberlerin içerikleri mevsime göre değişmektedir. Örneğin kadının denize hangi kıyafet ile gireceğine yönelik öğütlere yaz aylarında yer verilmektedir. 3 Ağustos 1930 tarihli sayıda Paris’te giyilen deniz elbiselerine ait fotoğraflar gösterilmekte, Paris’in ünlü terzilerinin son mayolarının fotoğrafları sunulmaktadır.⁷⁵ Ancak modanın havasına kapılıp *abartılı tuhafliklar* yapılmaması gerektiği belirtilerek bazı moda adına yapılan işlerin *züppelik* olduğu iddia edilmektedir.⁷⁶

Türk kadınının beşerî hayatın her alanına etki etmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu sebeple evin dekore edilmesi görevi kadına verilmektedir. Böylece kadının yetiştireceği çocuğun şatafattan uzak, sade ve basit bir yaşam tarzını benimseyen Batılı tarzda döşenmiş bir evde ve aile yapısı içinde büyümesi hedeflenmektedir. Bu konuda aktarılan haberde şu satırlara yer verilmektedir: “*Ev demek kadın demektir. Evin içi kadının hususi şahsiyetini gösteren en mahrem köşedir. Onun için evinizin eşyasına, odaların tefriş ve tanzimine çok itina etmek mecburiyetindedir. İyi döşenmiş bir ev, zengin eşya içinde boğulmuş bir ev demek değildir. En basit eşya ile dahi evinizi herkesin gıptasını cezbedecek surette güzelleştirebilirsiniz. Evin tefrişinde evvela dikkat edeceğiniz şey döseme ile perdeler, eşya ve duvarların renkleri arasında bir ahenk vücuda getirmektir. Bu güzelliğin temelini teşkil eder. Artık eskiden olduğu gibi süslü, işlemeli, oyuncaklı eşya kıymetten düştü. Şimdi ev eşyasında sadelik hakimdir. Odayı ufak tefek eşya ile bit pazarına döndürmek zevksizlik alametidir. Sadelik ve ahenk işte evinizi döserken arayacağınız*”

73 “Bu Sene İpek Eldivenler Moda Oluyor”, *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1930, s. 5.

74 “İpekli Çay Elbiseleri”, *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1930, s. 5.

75 “Bu Sene Paris’te Giyilen Deniz Elbiseleri”, *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1930, s. 5.

76 “Moda Garabetleri”, *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1932, s. 5.

en mühim şart. Bu iki şartı en muvaffakiyetle tatbik eden hanım, evini en güzel tefriş edebilen kadındır.”⁷⁷ Türk kadınına verilen önerilerden istenen evin Batılı bir yaşam tarzına ait olması gerektiği göz çarpmaktadır.

Çağdaş ev dekorasyonunun nasıl olması gerektiğine yönelik örneklerde oturma odaları ve misafir odalarında sadelikten bahsedilmekte, odaların fazla eşyayla doldurulmaması önerilmektedir. Örneğin 1 Haziran 1930 tarihli sayıda yazıhaneler, modern kütüphanecilik ile ilgili bilgiler aktarılmakta kütüphane dekorasyonunda ana temanın basitlik, sadelik ve zariflik olması gerektiği vurgulanmakta ve ana temayı kübizm⁷⁸ oluşturmaktadır. Çağdaş Batılı tarzda bir evde olduğu gibi sade stil eşyaların çok sık olduğu aktarılmaktadır.⁷⁹ 14 Eylül 1930 tarihli sayıda ise *Moda Kadın* sayfası tarafından önerilen ev dekorasyonu bölümünün halk arasında karşılık bulduğu, çağdaş mobilyalara hızlı bir şekilde alışıldığı, yeni mobilyaların o eski zamanlardan kalma, saray eşyasını andıran haşmetli mobilyaları ortadan kaldırdığı aktarılmaktadır.⁸⁰ Ev dekorasyonu bölümünde basit ve sade yaşam tarzının Büyük Buhran sonrası başlayan tasarruf seferberliğini de desteklediği ve çocuğun yetişmesinde yararlı olduğu belirtilmektedir. Örneğin 8 Haziran 1930 tarihli sayıda çocukların evdeki sade yaşamın etkisi ile hayatlarını buna göre dizayn edecekleri, tasarruf yapmayı öğrenecekleri belirtildikten sonra bu görev yine anneye verilmektedir. Ayrıca kumbara kullanımı ile istikbalin güvence altına alınmasının öğretilmesi öğütlenmektedir.⁸¹

2.b. Spor, Güzellik ve Sağlıklı Yaşama Yönelik Haberlerin İncelenmesi

Moda Kadın sayfasında tarif edilen kadın sağlıklı yaşayan, sağlıklı yaşamaya dikkat eden, spor yapan bir profildir. Bu kapsamda sayfada spor ve sağlığa yönelik tavsiyelere çokça rastlanmaktadır. Kadınların hem vücutlarının güzel olması hem de sağlıklı kalabilmesi için spor yapmaya teşvik eden sayfa Batılı kadınların sporu bir yaşam tarzı olarak gördüklerini, spor yapan kadınların mutlu olduklarını belirtmektedir. Bir kadını cazibeli kılan en önemli argümanın vücudu olduğu ancak ince elbiseler altında kusurların saklanamadığı bu sebeple kadınların yüzmesi, kürek çekmesi, ata binmesi gerektiği dile getirilmektedir. Ancak dansın en önemli spor olduğu, çünkü dansın kadını zinde tutmanın yanında mesut ettiği belirtilmektedir.⁸²

77 “Evinizi Nasıl Tanzim Ediyorsunuz?”, *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1930, s. 5.

78 Kübizm, 1907-1912 yılları arasında Pablo Picasso ve Georges Braque’ın ortaya atması oldukları resim stiline verilen isimdir. Kübizm, iki boyutlu resim yüzeyi üzerinde, birden çok bakış açısını kullanarak üç boyutlu bir etki yaratmaktadır. (Başak Boğday Saygılı, “Modada Kübizm Etkileri”, *Journal of Arts*, Cilt 1, Sayı 3, 2018, s. 24.)

79 “Zamanımızda Yeni Dekorasyon Şekli”, *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1930, s.5.

80 “Asri Yatak Odası”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1930, s. 5.

81 “Çocuğa Tasarruf Nasıl Öğretilmelidir?”, *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1930, s. 5.

82 “Endamınızı Nasıl Güzelleştirebilirsiniz?”, *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1930, s. 5.

Sayfada, Türk kadınına spor alışkanlığının kazandırılması yönünde spor dallarının tanıtımı yanında sağlığa etkileri üzerinde durulmaktadır. 3 Ağustos 1930 tarihinde denize nasıl gireceği anlatılmakta ve güzel bir yüzücünün güzel bir kadın gibi karşıdan anlaşılabilirliği aktarılmaktadır.⁸³ 24 Mayıs 1931 tarihli sayıda insanın en büyük servetinin sağlığı olduğu belirtildikten sonra idmanın sağlığın en birinci anahtarı olduğu vurgulanmaktadır. Spor ve dansın enerjinin korunması için önemli olduğu ve özellikle kadınların güzelliklerini korumak için dans etmeleri önerilmektedir. "*Bilhassa kadın vücutlarının güzelliği ve sıhhati ancak spor veya dansla kaimdir. Kadın vücutlarının bozulması tembellikten mütevellittir. Eğer bu kadınlar bol zamanlarının bir kısmını idmanlara faydalı danslara vermiş olsalar, güzelliklerini, gençliklerini daha uzun zaman muhafaza edebilirler.*"⁸⁴ 18 Ocak 1931 tarihli sayıda İngiliz kadınlarının vücutlarını güzelleştirmek için yeni bir spora başladığı aktarıldıktan sonra "*Meç Talimi*" olarak adlandırılan sporun eskrim olduğu belirtilmektedir.⁸⁵ Eskrim sayesinde kadınların bellerini, karınlarını, bacaklarını, kollarını yani tüm vücudunu aynı zamanda hareket ettirdiği vurgulanmaktadır.

Durağan bir yaşam tarzı, kadını tembelleştirerek kilo alımına sebep olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. 18 Aralık 1932 tarihli sayıda bazı kadınların genç yaşlarda ağırlık ve halsizlik hissettikleri, her türlü faaliyete karşı isteksizlik duydukları ve hayatın neşesine karşı lakayt olma nedenlerinin fazla semizlik ve şişmanlık olduğu belirtilmektedir.⁸⁶ Bunu engellemek için yürüyüş ve jimnastik önerilmektedir.

1930'lu yıllarda futbol konusunda dünya kadınlarının ilgisi artmakta ve kadın futbol takımları kurulmaktadır. Sayfa, Avrupa'nın ve Amerika'nın bazı yerlerinden daha fazla içtimaî ve idarî hakka sahip Türk kadınının futbol konusunda gerekli adımı atmadığını belirttikten sonra İngiltere'de futbol oynayan kadınlar olduğunu aktarmaktadır.⁸⁷

Sayfa bilinçsizce yapılan sporu da eleştirmekte, sırf zinde kalmak için sporun abartılmamasını önermektedir. Örneğin 6 Temmuz 1930 tarihli sayıda gençliğini ve canlılığını korumak isteyen kadınların gün içinde istirahat etmesi gerektiği belirtilerek bu istirahatin nasıl yapılacağı ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.⁸⁸

Moda Kadın sayfası Türk kadınının güzel olması gerektiğini belirtmektedir. Bu kapsamda *Cumhuriyet* gazetesinin düzenlediği güzellik yarışmasının etkisi büyüktür.⁸⁹ Türk kadınının güzel olmasına rağmen bakımsız

83 "Denize Nasıl Dalmalı", *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1930, s. 5.

84 "Dans; Sıhhat ve Güzellik İçin En Kolay Idmandır!", *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1931, s. 5.

85 "Kadınlarda Yeni Bir Spor", *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1931, s. 5.

86 "Sihhi İdmanlar", *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1932, s.5.

87 "Kadın ve Spor", *Cumhuriyet*, 19 Mart 1933, s. 5.

88 "Nasil İstirahat Etmeli", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1930, s. 5.

89 Atatürk dönemi güzellik yarışmaları için bakınız. A. Hanife Kocakaya, *Atatürk Dönemi Güzellik Yarışmaları ve Keriman Halis*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aralık, 2009.

olduğu ve bu sebeple kadınlara kendilerini güzelleştirecek önlemler almaları gerektiği öğütlenmektedir. Sayfada bu hedef doğrultusunda *Güzelleşmenin Sırrı* bölümü dikkat çekicidir. Bu konuda ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir. Örneğin 9 Mart 1930 tarihli sayıda diş etlerinin üzerindeki mikropların nasıl temizleneceği anlatılmaktadır. “Dişleri her akşam yemekten sonra ve sabahları yıkamak lazımdır. Dişler altı ayda bir defa temizletmeli ve fazla ekşi tuzlu ve acı şeyler yememelidir.”⁹⁰

Türk kadınının güzelleşmesi için Batılı kadınların tavsiyelerine yer verilmektedir. Bu kapsamda 13 Nisan 1930 tarihli sayıda “Hollywood’un güzellik mütehasssısı Silviya’nın kadınların güzelleşmesi hakkında tavsiyelerde bulunacağı” duyurulmaktadır. Verilen tavsiyeler şöyledir: “Kadın her şeyden evvel gülmesini öğrenmelidir. İkincisi kan akışını sağlamalıdır. Üçüncüsü hazmı ve bağırsaklarını hali intizamda bulundurmalıdır. Silviya müşterilerinden şunları istemektedir. Tatlı ve nişastalı maddeler yememek, alkol içmemek, gecede sekiz saat uyumak, bol ve muhtelif meyve yemek.”⁹¹ 4 Mayıs 1930 tarihli sayıda ise kadınların uykuya, kahve ve alkol kullanımına dikkat etmesi, et yerine sebze ve meyve yemesi önerilmektedir.⁹²

Cumhuriyet rejiminin hedeflerinden bir diğeri halkın sağlıklı olmasıdır. Bu kapsamda toplumun yarısını oluşturan kadının cinsellik ve cinsel yolla bulaşan hastalıklara yönelik bilinçlendirilmesi hedeflenmektedir. *Moda Kadın* sayfası cinsel yolla bulaşan hastalıklardan korunma amacıyla halk sağlığına yönelik bilgilendirme yazıları yayınlamaktadır. Bu konuda *Her Genç Kız Neler Bilmelidir?* köşesi genç kız ve erkekleri bilgilendirmektedir. Örneğin 1 Mart 1931 tarihli sayıda genç kız ve erkeklere tavsiyeler verilmektedir. Bilim insanlarının bu konuda çalıştıklarını, yaptıkları araştırmalarda hem erkek hem kızların cinsî terbiye konusunda cahil olduklarından birçok felaketi yaşadığı belirtilmektedir. Cinsî terbiye konusunda ailelere çok iş düştüğü, çocuk soru sormaya başladığı andan itibaren annenin bu sorulara cevap vermesinin mantıklı olduğu, anne açıkça cevap verirse gizemin ortadan kalktığı aktarılmaktadır. Çocukların bu bilgilerini okulda öğretmenlerinden öğrendikleriyle tamamlayacağı böylece izdivaca hazır olacağı belirtilmektedir. Birbirini seven, birbiriyle yaşamak isteyen kız ve erkeklerin sağlıkları hakkında bilgi vermesinin bir zorunluluk olduğu aktarıldıktan sonra bu durumun sağlıklı bir ırk yaratmak için oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır. “Kız ve erkeklerin sıhhatleri hakkında birbirlerine açık malumat vermesi, cihaz (seks) meselesini samimiyetle konuşmaları sağlam ırk nokta-i nazarından elzemdir. Bir sıhhat vesikası, bir elmas yüzükten daha kıymetlidir. Her genç kız evvela kendini tanımalıdır, kendi anatomisini bilmelidir. Cinsî anatomiyi bilmelidir. Tabii bir kadınlık hayatının seyirleri hakkında malumatlar olmalıdır. Cinsî heyecanlarının hareketleri üzerindeki tesirini kontrol etmesini öğrenmelidir. Hulasa hayatın zenginliklerini, meyvelerini, güzelliklerini ve annelik denen tabii çiçeğin hangi

90 “Muaşeret”, *Cumhuriyet*, 9 Mart 1930, s. 5.

91 “Güzelleşmenin Esrarı”, *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1930, s. 5.

92 “Güzelleşmenin Sırları”, *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1930, s. 5.

*bahçede ve nasıl büyüyeceğini vakıf olmalıdır.*⁹³ Bu tarihten sonra her hafta bu konuda bilgilendirmelere yer verilmektedir.

Türk ırkının devamlılığının en önemli ögesi olacak Türk kadınlarının, fiziksel olarak kendilerini tanımaları ve sağlıklı büyümeleri için vücutlarındaki değişimlerden haberdar olmaları bölümün hedefleri arasındadır. Bu kapsamda 8 Mart 1931 tarihli sayıdan itibaren bir yazı dizisi yayınlanmaktadır. İlk hafta yazısı *Çocukluktan Genç Kızlığa Geçiş* konusundadır. Genç kızlığın fiziksel özellikleri açıklandıktan sonra bu dönemin çok önemli olduğu, annenin çocuğu takip etmesi ve onunla arkadaş olması gerektiği öğütlenmektedir. *"Bu devirde kızı, eski devirlerde olduğu gibi içeride tutmak doğru değildir. Erkek arkadaşları gibi dışarıda top oynamasına, ata binmesine, yüzmesine müsaade edilmelidir. Eskiden olduğu gibi kızımız artık büyüdü, evde oturup iş işlesin, iş görsün fikri, kızın inkişafına mâni olan en kötü bir fikirdir."* Kızların erken evlenmemesi gerektiği, eskiden erken evlenen kızların fiziksel olarak tam gelişmeden evlenmesinin bazı cinsel hastalıklara ve bu durumun ırkın devamı açısından sıkıntılara sebep olduğu aktarılmaktadır.⁹⁴

15 Mart 1931 tarihli sayıda genç kızların hayata bakış açılarının ve fiziksel özelliklerinin değişmesi ile süslenmek ve güzelleşmek isteyeceği, çocukları bundan menetmemek gerektiği belirtilmektedir. *"Romantik bir aşk, genç kızlık devrinin en büyük ihtiyacıdır. Genç kızın çocukluktan kızlığa geçişinde duyduğu en kuvvetli heyecan din heyecanlarıdır. Bu devirde kız, erkek çocuktan daha dındardır. İyilik temayülleri fazladır. Adalet, müsavata aşırıdır... Kız cinsî meseleleri konuşmaktan içtinap eder. Çünkü henüz cinsiyetini anlamaya başlamıştır, buna ait her meseleyi şahsi telakki eder. Bu husustaki malumatı muhakkak diğer bir arkadaşından alır. Bu malumatı kendinden daha büyük bir kızdan aldığı için ona olan itimadı artar. Dimağ bu devirde tesirlere pek tabiidir, ideal bu kızın dimağında en mühim mevki tutar. Genç kızı rahatsız eden bazı şeyler var. Bunlar hep inkişaf etmekte olan cinsiyetin tesirleridir. Daha düne kadar beraber oynadığı erkek çocuğa bakarken bakışlarında bir değişiklik olur. İşte bu devirde cinsî şuur uyanır ve önünde bir erkek ufku açılır. Bu devirdeki aşklar çabuk biter. Bu sebeptendir ki genç kızların aşgari on sekiz, azami yirmi beşte evlenmeleri kabul edilmiştir. On dokuzla yirmi yaş arasında evlenen kızlar daha cinsî inkişaflarını bitirmedikleri için kendi arzularını tamamen anlayamazlar. Çünkü cinsî inkişafı henüz bitmediği için bu arzular tebellür etmemiştir. Cinsî uzuların faaliyetini bilmek meselesi de kızın sıhhati ve saadeti için gayet mühimdir. Bu uzuların inkişaf ile hicap başlar."*⁹⁵ Görüldüğü üzere *Moda Kadın* sayfası erken yaş evliliklerini önermemekte ve ideal evlilik yaşı olarak 18-25 yaş arasını kabul etmektedir.

93 "Her Genç Kız Neler Bilmelidir?", *Cumhuriyet*, 1 Mart 1931, s. 5.

94 "Çocukluktan Genç Kızlığa Geçiş", *Cumhuriyet*, 8 Mart 1931, s. 5.

95 "Her Genç Kız Neler Bilmelidir?", *Cumhuriyet*, 15 Mart 1931, s. 5.

Sonuç

Moda Kadın sayfası, Türk kadınının tıpkı Batı toplumlarında olduğu gibi toplumsal hayatın içinde aktif rol almasını ayrıca ülkenin geleceğinin inşasında annelik rolüyle ön plana çıkmasını istemektedir. Haberlerin içerik analizlerine bakıldığında Türk kadınının muâşeret kurallarını bilen, evin işleriyle ilgili, ev dekorasyonunda Batılı yaşam tarzını benimseyen, pratik bilgileri kullanarak kaynakları israf etmeyen, mutfakta becerikli, çalışma hayatında etkin, modayı takip eden, çocuğuyla oldukça ilgili bir anne olduğu göze çarpmaktadır.

Sayfada kadının geleneksel rolü olan anneliğın daha fazla vurgulandığı görülmektedir. Sayfanın bütün haberlerinde, kadın ya anneliğe hazırlanmakta ya da onun nasıl iyi bir anne olacağı anlatılmaktadır. Bunun sebebi çocuğın kültürlenme sürecinin anne tarafından başlatılmasıdır. Ayrıca *Evamiri Aşerisi* adı altında 10 maddelik emirler şeklinde yayınlanan öneriler içinde Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi'ne atıflar mevcuttur. Bu bağlamda kadının Batılı yaşam pratiğini içselleştirmesi hem cumhuriyet rejiminin hedeflerini gerçekleştirmede hem de yeni yaşam biçiminin yeni nesillere kazandırılmasında önemli olmuştur.

Moda Kadın sayfası Türk örf ve âdetleriyle Batılı yaşam tarzını harmanlayan geleneksel Türk kadının görevlerini ve sorumluluklarını üstlenen bir kadın portresi ortaya koymaktadır. Özellikle ev temizliği, yemek ve çocuk bakımı görevleri geleneksel Türk kadınında olduğu gibi yine kadının görevidir. Bunun yanında Batılı kadının sahip olduğu, beşerî hayatın her alanında daha fazla görünen, erkekler gibi çalışma hayatının içinde olan ve siyasi haklarını bilen bir birey olması beklenmektedir. Buradaki dikkat çekici nokta İş Kanunu'na yönelik tartışmalar dışında, kadının erkeklerin sahip olduğu haklarla sınırlandırılmasıdır. Aslında Türk kadınından çalışarak hem aile bütçesine katkı sağlaması hem de tasarruflu olması beklenmektedir.

Moda Kadın sayfasında dünya kadınlarının konumlarına da yer verildiği görülmektedir. Hadiye İclal Hanım İngiltere'deki kadın hareketlerinin İngiliz Hükümeti tarafından desteklendiğini düşünmektedir. İngiltere örneğini Türkiye'deki kanun yapıcılarını harekete geçirmek için kullandığı düşünülebilir. Ayrıca İclal Hanım Türkiye'deki kadınlara yeni meslek dalları önererek Medeni Kanuna atıf yapmaktadır. İtalya örneğinde İtalyan kadınlarının faşist idare altında geleneksel rollerinden çıkartılmadığı vurgulanmaktadır. Diğer Avrupa ülkeleri ve Amerika'da ise kadının çalışma hayatının içinde olduğu belirtilmektedir. Sadece siyasi alanda karşılaştırma yapılmamakta aynı zamanda spor alanında da dünya örnekleri incelenmektedir. Bu alanda bahsi geçen ülkelerde kadın futbol takımları varken Türk kadınının da bu spor dalıyla ilgilenmesi önerilmektedir.

Moda Kadın sayfası gündelik yaşama dair önerilerinde sıklıkla kıyafet modasına yer vermektedir. Bu önerilerde Avrupa ve Amerika'da popüler olan kadın kıyafetleri tanıtılmaktadır. Bu öneriler sadece balo ve özel davetlere giden kadınlara yönelik tavsiyeler içermemektedir. Aynı zamanda Türk kadının çalışma hayatında da rahat ve şık görünmesini sağlayacak öneriler verildiği görülmektedir. Sayfaya göre Türk kadını toplumsal hayatın her alanında şık ve zarif olmalıdır. Bu bağlamda *Moda Kadın* sayfasının Atatürk'ün Türk kadınına biçtiği imajı somutlaştırdığını söylemek mümkündür.

Türk kadınının fiziksel özellikleri hem zerafet hem de sağlıklı yaşam bağlamında ele alınmaktadır. Bu nedenle *Moda Kadın* sayfasında halk sağlığına yönelik bilgilendirmeler de mevcuttur. Spor yapmanın kadını güzelleştirmesinin yanında spor yapan kadınların daha mutlu ve sağlıklı olacağı iddia edilmektedir. Önerilen sporlar arasında kürek çekme, ata binme ve eskrim gibi zarif ve estetik sporlar öne çıkartılmaktadır.

Moda Kadın sayfası genel olarak değerlendirildiğinde Türk kadınına toplum içinde daha fazla görev ve sorumluluk yüklendiği görülmektedir. Ancak sayfanın kadınlara yönelik pozitif bir ayrıcalık düşüncesi yoktur. Evlerde hizmetçi bulundurulması önerisi bile kadına biçilen yeni görevlerin karşılanması aşamasında yardımcı olması amacıyla. Ancak hizmetçi alınması, moda, güzelleşme gibi önerilerin toplumun ekonomik refah içinde yaşayan kısmı tarafından karşılanabileceği göz önünde bulundurulduğunda sayfa tarafından önerilen Batılı yaşam tarzının toplumun tüm kesimine hitap edemediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

I. Süreli Yayınlar

- "Analezin Evamiri Aşerisi", *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1930, s. 5.
- "Asrî Türkiye'de Kadın", *Cumhuriyet*, 12 Mart 1933, s. 5.
- "Asri Yatak Odası", *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1930, s. 5.
- "Avrupa'da Kadın", *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1931, s. 5.
- "Avrupa'da Kadın", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1932, s. 5.
- "Betbaht Çocuk", *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1930, s. 5.
- "Beynelmilel Kadınlar Günü", *Cumhuriyet*, 22 Mart 1931, s. 5.
- "Bu Sene İpek Eldivenler Moda Oluyor", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1930, s. 5.
- "Bu Sene Paris'te Giyilen Deniz Elbiseleri", *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1930, s. 5.
- "Çocuğa Tasarruf Nasıl Öğretilmelidir?", *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1930, s. 5.
- "Çocuğun En Büyük Düşmanı Annesidir", *Cumhuriyet*, 9 Mart 1930, s. 5.
- "Çocuğu Korkutmalı Mı?", *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1930, s. 5.
- "Çocuğunuz Hayvanlarla Oynamalı Mı?", *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930, s. 5.
- "Çocuk Her İşini Kendi Görmelidir", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1931, s. 5.
- "Çocuklarda İtiyat Nasıl Hasıl Edilir?", *Cumhuriyet*, 2 Mart 1930, s. 5.
- "Çocuk Kavgaya Alışmalı Mı?", *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1930, s. 5.
- "Çocuk Sıhhatin Miyarı İştahıdır", *Cumhuriyet*, 21 Mart 1930, s. 5.
- "Çocuklara Cinsi Terbiye Nasıl Verilmelidir?", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930, s. 5.
- "Çocuklara Öğretilecek Danslar", *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1930, s. 5.
- "Çocukluktan Genç Kızlığa Geçiş", *Cumhuriyet*, 8 Mart 1931, s. 5.
- "Dans; Sıhhat ve Güzellik İçin En Kolay İdmandır!", *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1931, s. 5.
- "Denize Nasıl Dalmalı", *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1930, s. 5.

- "Disiplin ile Büyüyen Çocuklar", *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1930, s. 5.
- "Doğmadan Evvel", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1930, s. 5.
- "Endamınızı Nasıl Güzelleştirebilirsiniz?", *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1930, s. 5.
- "Evinizi Nasıl Tanzim Ediyorsunuz?", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1930, s. 5.
- "Evinizin Bütçesini Nasıl Yapabiliriz?", *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1930, s. 5.
- "Ev İşleri", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1932, s. 5.
- "Ev Kadınının Meseleleri", *Cumhuriyet*, 15 Mart 1931, s. 5.
- "Güzelleşmenin Esrarı", *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1930, s. 5.
- "Güzelleşmenin Sırları", *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1930, s. 5.
- "Her Genç Kız Neler Bilmelidir?", *Cumhuriyet*, 1 Mart 1931, s. 5.
- "Her Genç Kız Neler Bilmelidir?", *Cumhuriyet*, 15 Mart 1931, s. 5.
- "İntihabat", *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1930, s.5.
- "İpekli Çay Elbiseleri", *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1930, s. 5.
- "Kadın ve Hayat", *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1932, s. 5.
- "Kadın ve Spor", *Cumhuriyet*, 19 Mart 1933, s. 5.
- "Kadınlar Hayatın Her Safhasında!", *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1930, s. 5.
- "Kadınlarda Yeni Bir Spor", *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1931, s. 5.
- "Moda Garabetleri", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1932, s. 5.
- "Muaşeret", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1930, s. 5.
- "Muaşeret", *Cumhuriyet*, 2 Mart 1930, s. 5.
- "Muaşeret", *Cumhuriyet*, 9 Mart 1930, s. 5.
- "Muaşeret", *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1930, s. 5.
- "Muaşeret", *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1930, s. 5.
- "Muaşeret", *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1930, s. 5.
- "Muaşeret", *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930, s. 5.
- "Muaşeret", *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1931, s. 5.
- "Muaşerete Dair Tavsiyeler", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1932, s. 5.
- "Nasıl İstirahat Etmeli", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1930, s. 5.
- "Oyunla Çocuğa Cesaret, Nefsine İtimat Nasıl Telkin Edebilirsiniz?", *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1930, s. 5.

“Sağlam Çocuk İçin Sağlam Anne Lazım”, *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930, s. 5.

“Sıhhi İdmanlar”, *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1932, s. 5.

“Tembel Çocuk”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1931, s. 5.

“Zamanımızda Yeni Dekorasyon Şekli”, *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1930, s. 5.

II. Kitaplar

AYDOĞAN, Metin, *Atatürk ve Türk Devrimi*, Umay Yayınları, İzmir, 2006.

CAPORAL, Bernard, *Kemalizm Sonrasında Türk Kadını III*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000.

GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Kapı Araştırma-İnceleme Yayınları, İstanbul, 2018.

GÖKSEL, Burhan, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

İNAN, Afet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları 10, Ankara, 1973.

KAPLAN, Leylâ, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

KRIPPENDORFF, Klaus, *Content analysis: An Introduction to Its Methodology*, Sage, Beverly Hills, 1980.

TAŞKIRAN, Tezer, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Ankara, 1973.

III. Makaleler

ATAY, Seyran Efiltili ve Karavar, Hilal, “Akis Dergisi “Kadınlar Arasında” Bölümünde Kadın Algısı”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 45, 2021, ss. 355 - 374.

BAKACAK, Ayça Gelgeç, “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 11, Sayı 44, 2009, ss. 627-638.

BOLAT, Bengül Salman, “1930- Kadınlara İntihap (Seçme- Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 10, Sayı 19, 2014, ss. 27-50.

BULUT, Sedef, “Türkçülerin Penceresinden Osmanlı’da Kadın Meselesi ve Orta Asya Referansı”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 10, 2013, ss. 313-336.

- DIRİCAN, Rabia, "Tarihi Süreçte Çocukluk ve Çocuk Hakları", *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2018, ss. 51-62.
- ERDEM, Ali Rıza, "Atatürk'ün Kadına ve Kadın Eğitimine Verdiği Önem", *Belgi Dergisi*, Sayı 9, 2015, ss. 1266 - 1277.
- GÖKÇİMEN, Semra, "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, Sayı 10,2008, ss. 5 - 59.
- İÇLİ, Tülin Günşen, "Cumhuriyet Döneminde Kadının Sosyal Konumu", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, 75'inci Özel Sayısı, 1998, ss. 93-103.
- KAYMAZ, İhsan Şerif, "Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye'de Kadının Toplumsal Konumu", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 12, Sayı 46, 2010, ss. 333-366.
- KOÇ, Fatma, "Türkiye'de Kadının Yeni İmajının Oluşturulmasında Atatürk'ün Rolü (1920-1938)", *9. Uluslararası Atatürk Kongresi*, Ocak 2021, ss. 781-829.
- KONAN, Belkis, "Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci", *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 60, Sayı 1, 2011, ss. 157 - 174.
- SAYĞILI, Başak Boğday, "Modada Kübizm Etkileri", *Journal of Arts*, Cilt 1, Sayı 3, 2018, ss. 23-32.
- ŞIVGIN, Hale, "Atatürk ve Türk Kadın Hakları", *Erdem*, Cilt 11, Sayı 31, 1998, ss. 245-258.
- TEKELİ, Şirin, "Kadın", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, 5.Cilt, 1985, ss. 1190-1204.
- ÜNDÜCÜ, Cemile Arıkoğlu ve TÜRK, Fahri, "Kamu Hayatında Türk Kadını", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı 31, 2012, ss. 31 - 53.
- YENİTUNA, Burak, "Çağdaş Türk Kadını İmajı Yaratma Sürecinde Cumhuriyet Gazetesinin Rolü (1930-1935)", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2019, ss. 62 - 89.
- YILDIZ, Yakup "Türk Düşüncesinin Bir Kaynağı Olarak Cumhuriyet Gazetesi (1937-1952)", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2017, ss. 207-237.

IV. Tezler

- DENİZ, Önder, *Atatürk Dönemi'nde Çalışma Hayatı ve 3008 Sayılı İş Kanunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2005.
- KOCAKAYA, A. Hanife, *Atatürk Dönemi Güzellik Yarışmaları ve Keriman Halis*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aralık, 2009.
- ÖZEN, Seher, *Kadın Gazetelerinin Kadın Eklerinin ve Gazetelerin Kadın Sayfalarının Tarihsel Gelişimi ve İçerik Analizi (1869-1999)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.
- YALÇIN, Hülya, *Cumhuriyet Dönemi Kadın İmajı İnşası (1928-1938)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Extended Abstract

It is known that in the historical process, there have been changes specific to the periods related to the place of Turkish women in social life. These periods are generally classified as pre-Islamic, post-acceptance and Republican periods in the literature on the subject. Ziya Gökalp, who gave information about the pre-Islamic Turkish women, writes that the ancient Turks had both democrat and feminist characters, especially in Shamanism, the sacred power of women was mentioned and men and women were considered equal. He says that the old Turks were monogamous, and in later periods, they had concubines called kuma. It is stated by historians that the pre-Islamic presidency is the responsibility of the Hakan-Hatun couple and that the decisions are not implemented unless signed by the Hatun. In his book written in the 10th century, the geographer Al-Bahli states that men and women are equal in Turks, that women continue their existence in all areas of social life and that they can even propose to the man they like. From the 11th century onwards, changes have been observed in the situation of Turkish women. The transition from nomadism to a settled agricultural society and the abandonment of Islam and Turkish cultural values caused a change in the individual and social position of women.

While Afet Inan attributes the change of Turkish women after the 11th century to the acceptance of Islam, he divides the change in the historical process into two as before and after the adoption of Islam. Gökalp, on the other hand, claims that the place of Turkish women in social life decreased not with the acceptance of Islam, but with the influence of Iranian and Greek civilizations and was legally restricted. Although the opinion that the rights of Turkish women declined after the adoption of Islam is shared by many authors, a similar situation is observed in other religions other than Islam, and even in some cultures, women are seen as the center of evil. In the Islamic world, however, women have never been at the center of social hatred. However, it is accepted that the place of Turkish women in society has changed with the influence of Arab culture after the adoption of Islam.

The first step for Turkish women to gain influence in the old society and state administration was taken with the Tanzimat, and the first developments regarding women's rights took place after the declaration of the Tanzimat Fermanı.

Second Constitutional Monarchy, on the other hand, was the year when the visibility of Turkish women in social life increased. Because in this period, an increase is observed in the media organs for women. During this period, women begin to make their voices heard and to seek their rights through the press. The newspapers published in this period focused on educating and raising awareness of women. In addition to the issues related to the place and importance of women in society, education, work, participation in social life, health, and motherhood, there are also topics on human life for women such as fashion, literature, economy, and politics in newspapers and magazines. The press emphasizes that the rights granted to European women, especially in the West, should be granted to Muslim women, and it is believed that society will change if the women raising children change.

With the proclamation of the Republic, important steps were taken towards the place of women in social life and efforts were made to give Turkish women a Western and modern identity. Mustafa Kemal Atatürk asked the women of the republic to be virtuous individuals who raise their children, be professional in business life, be active in social and political fields, protect and defend their rights. In addition, it was expected that the republic would renew itself on the path of westernization and raise future generations in this direction.

In this period, it is seen that importance was given to the formation of public opinion in order to disseminate not only the rights of women but also all the reforms made in the society. In this context, the written press, which is an important mass media tool, was used. As a matter of fact, mass media in the creation of the Turkish nation; It was effective in informing, forming public opinion, social integration, participation of the people in the political process, directing and education of the people. In this direction, Mustafa Kemal Atatürk instructed the establishment of a newspaper in order to explain the Turkish Revolution to the public. Thus, Cumhuriyet newspaper, which started its publication life, assumed the spokespersonship of the newly established regime and assumed the function of announcing the new management approach and revolutions to large masses. Cumhuriyet newspaper made significant contributions to the Turkish Revolution with its news content in line with the target it adopted.

In this context, it is important to reveal the contents of the Fashion Woman page in order to understand the ideal woman profile targeted by the republic. The method of the study is content analysis, which is used to draw reproducible and valid conclusions from the data. The sample of the study consists of 83 numbers of *Moda Kadın* pages published between 1930-1933. In this direction, the content analysis of the news on the *Moda Kadın* page is made and the findings are discussed in the conclusion section.

Geliş Tarihi : 25.05.2022
Kabul Tarihi: 02.12.2022

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XXII/45 (2022-Güz/Autumn), ss. 653-710.

Araştırma Makalesi / Research Article

BİR GAZETECİNİN CUMHURİYET DÖNEMİ NOTLARININ TAHLİLİ: MEHMET ASIM US VE VAKİT (1931-1934)*

Volkan PAYASLI**

Öz

Mehmet Asım Us, ömrünün büyük kısmını basına adanmış, imparatorluğun dağılışına ve Cumhuriyet'e giden süreçte tanıklık etmiştir. Tanzimat Döneminin önde gelen eğitim kurumlarından Mekteb-i Mülkiye'de öğrenim görmesi ona gazetecilik konusunda iyi bir deneyim kazandırmıştır. Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in talebesi olması basın hayatının dönüm noktası olmuştur. Zira bu durum gazetecilik mesleğine Hüseyin Cahit Bey'in Tanin gazetesinde başlamasına vesile olmuştur. Kısa süre sonra ustalaşan kalemini kendi gazetesi olan Vakı'te kullanmıştır. İstanbul İşgal Yönetiminin ve İstanbul Hükümetinin baskılarına rağmen Türk bağımsızlık mücadelesini sonuna kadar desteklemiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk inkılabının inanmış kalemlerinden biri olarak, toplumu aydınlatan yazıları ile yeni gelişmelere hazırlamıştır. Hükümetin en büyük savunucularından ve sözcülerinden biri olmuştur. Gazetesi Vakı'tın yayın politikası da bu yönde olmuştur. Bu çalışma ile dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik olayları, Mehmet Asım Us'un köşe yazıları, karikatürleri ve Vakı't gazetesinin manşetleri üzerinden analiz edilmeye çalışılacaktır. Arşiv belgelerinden, resmi yayınlardan ve dönem basınından da faydalanılarak ilgili yıllar mercek altına alınıp, literatürdeki noksanlığın giderilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devletçilik, Hakkı Tarık Us, Mehmet Asım Us, Razgrad Olayı, Vagon Li Olayı.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
(volkan_payasli@hotmail.com), (Orcid: 0000-0002-7495-9711).

**ANALYSIS OF A JOURNALIST'S NOTES
ON THE REPUBLICAN PERIOD:
MEHMET ASIM US AND VAKIT
(1931-1934)**

Abstract

Mehmet Asım Us devoted most of his life to the press and witnessed the disintegration of the empire and the process leading to the Republic. Studying at Mekteb-i Mülkiye, one of the leading educational institutions of the Tanzimat period gained him a lot of experience in journalism. Being a student of Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey was a turning point in his career in press. This situation led him to start his career as a journalist in Hüseyin Cahit Bey's Tanin. After a while, he became a professional columnist and used his skills in his own newspaper, Vakit. Despite the pressures of the Istanbul Occupation Administration and the Istanbul Government, he supported the Turkish independence struggle. With the proclamation of the Republic, as being one of the faithful supporters of the Turkish revolution, he prepared the society for the new developments with his enlightening writings. He was the government's one of the greatest advocate and spokesman. The publication policy of his newspaper, Vakit was also in this direction. In this study, it is aimed to analyse the social, economic, and political events of the period through the columns and caricatures of Mehmet Asım Us and the headlines of Vakit. By making use of archive documents, official publications and the press of the period, the relevant years will be examined and the deficiency in the literature will be tried to be eliminated.

Keywords: Statism, Hakkı Tarık, Mehmet Asım Us, Razgrad Incident, Wagon Li Incident.

Giriş

Ömrünün yarısını basına adayın Asım Us, 1884'te Manisa Sancağına bağılı Gördes İlçesinde dünyaya gelmiştir. İki meşrutiyet arası dönemde 1889'da yakın dönem Türk basın hayatının önemli portrelerinden biri olan Hakkı Tarık, en küçük kardeşi Hasan Rasim ise 1903'te doğmuştur.¹ İlk ve orta öğrenimini doğduğu yerde, lise öğrenimini İstanbul Vefa İdadisinde tamamlamıştır. Lise yıllarında, İttihat ve Terakkinin önemli isimlerinden olan Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in talebesi olmuş ve onun dikkatini çekmiştir. Liseyi bitirdikten sonra bir imtihan ile Mekteb-i Mülkiye'yi kazanmıştır. Mülkiye yıllarında Osmanlı Devleti'nin son dönem siyasetine yön verecek Sadrazam İbrahim Hakkı, Maarif Nazırı Emrullah Efendi gibi bilge şahsiyetlerden ders alması ona yeni ufuklar açmıştır. Dönemin siyasi olaylarına katılmaktan ziyade vaktinin büyük kısmını kütüphanede kitap okumakla geçirmiştir.² 1907'de Mülkiye'den iyi derece ile mezun olmuştur. Kısa bir süre sonra Ziraat Bankası Piyango Kalemî Kâtipliğine atanmıştır. 1908'de İzmir Vilayeti Maiyet memurluğunda stajını tamamlamıştır. Gördes'te kaymakam vekilliği yaparken 31 Mart Vakası ve II. Abdülhamit'in Selanik sürgününe tanık olmuştur. 1909'da Elmalı Kaymakamlığına tayini çıkmıştır. 1910'da görevinden istifa ederek dönemin ünlü eğitimcisi olan Satı Bey'in Müdür olduğu Darülmualimin'de Türkçe, hukuk ve ahlak bilgisi derslerine girmiştir. Aynı zamanda Galatasaray Sultanisi ve Üsküdar İdadisinde hocalık yapmıştır. Söz konusu yıllarda Hüseyin Cahit Bey'in çıkardığı Tanin gazetesinde gazetecilik hayatına adım atmıştır. "Dereden Tepeden" adlı köşesinde siyasi ve edebi yazılarına mizah katarak geniş bir okuyucu kitlesinin beğenisini kazanmıştır. Belgeye dayalı yazıları ve karikatürleri kıvrak ve ince zekâsını gözler önüne sermektedir. Balkan Savaşlarından önce tedavi görmek için Davos'a gitmiştir. Bir yıl tedavi gördükten sonra 1914'te İstanbul'a dönmüştür. Aynı yıl Maliye Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğü 2. Mümeyyizliğine atanmıştır.³ Ahmet Emin (Yalman) Bey'in Başyazarlığını üstlendiği "Sabah" gazetesinde yazılar yazmıştır. Ahmet Emin Bey'le birlikte 22 Ekim 1917'de Vakit gazetesini çıkarmıştır.⁴ Müttefik

- 1 *Taha Toros Arşivi: TT561750; Parlamento Tarihi, C 5, D 6, (1939-1943), s.79; 3. Dönem Tercüme-i Hal Varakası. Bkz: (Ek-1); TBMM Albümü, C 1, (1920-1950), s.136; Nuri Akbayar, Orhan Koloğlu, Gazeteci Bir Aile Us'lar, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara, 1996, s.3; Salahattin Öztürk vd., "Hakkı Tarık Us", TDV İslam Ansiklopedisi, C.42, İstanbul, 2012, s.188-189; Fuat Süreyya Oral, Türk Basın Tarihi, C 2(1919-1965), Yeni Adım Matbaası, Ankara, 1968, s.353.*
- 2 *Nuri İnuğur, Türk Basınında İz Brakanlar, Der Yayınları, İstanbul 1988,105; Asım Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Kitabevi, İstanbul, 2012, IX; Akbayar, Koloğlu, a.g.e., 18.*
- 3 *Ali Çankaya Mücellidoğlu, Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Mars Matbaa, Ankara, 1968, s.1136-1137; Asım Us, Hatıra Notları, Kitabevi, İstanbul, 2012, s.III; Hakkı Süha Gezgin, Edebi Portreler, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2005, s.401-402.*
- 4 *BOA, Yer: Y.PRK.MK.1-8, Belge Tarihi: H-21-11-1295; Orhan Bayrak, Türkiye'de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü, (1831-1993), Kül Yayınları, İstanbul, 1994, s.152; Hıfzı Topuz, 100 Soruda Türk Basını, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s.123; Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (1888-1922), C I, Pera Turizm, İstanbul, 1997, s.354-357.*

Devletlerin, Nemrut Mustafa Divan-ı Harbi'nin baskılarına ve sansürlerine rağmen Millî Mücadeleyi sonuna kadar desteklemiştir. İnönü, Sakarya ve Büyük Taarruz zaferini sütunlarına taşıyıp kamuoyuna duyurmuştur. Büyük zaferden sonra Vakit gazetesi için İtalya'dan getirilen gazete kâğıdı, gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁵ Akşam'dan Falih Rifki (Atay), İkdam'dan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Halide Edip (Adivar) Hanım ile birlikte Yunan ordusunun geri çekilirken yapmış oldukları zulümleri Tetkik-i Mezalim komisyonu olarak "İzmir'den Bursa'ya" adlı eserde toplamışlardır.⁶ 1923'te Ahmet Emin Bey'in gazeteden ayrılması üzerine Us, gazeteyi kardeşleri Hakkı Tarık ve Hasan Rasim ile çıkarmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilanı ile rejimin ve inkılapların sadık kalemlerinden ve destekleyicilerinden biri olmuştur. 1927 ve 1931 genel seçimlerinde 3. ve 4. dönem Artvin'den mebus olarak Meclis'te yer almıştır.⁷ Bu kroniğin ardından söz konusu çalışma da Us'un mebusluğu süresince dönem olayları ile ilgili yazdıklarının ve söylediklerinin analizi üzerine inşa edilmiştir.

1. Asım Us'un Köşe Yazıları ve Vakit Üzerinden Tarihe Bakış: Cumhuriyetin 8. Yılı (1931)

Serbest Cumhuriyet Fırkasının (SCF) kapanması ve sonrasında Menemen'de yaşanan gerici olaylar siyasi havanın gerginleşmesine neden olmuştur. Bu siyasi gerginliği ortadan kaldırmak ve 1929 ekonomik kriz sonrası memleketin genel durumunu değerlendirerek inkılapların toplumda yaratmış olduğu etkiyi yerinde görmek ve halkın dertlerini dinlemek üzere -17 Kasım 1930'da başlayıp 3 Mart 1931'de bitecek şekilde -Mustafa Kemal Paşa üç ay sürecek bir seyahat turuna çıkmıştır.⁸ Gezi sonrası genel bir muhakeme

5 BCA, 30.18.1.1, Yer no: 6.38.1; Volkan Payaslı, "Asım Us ve Vakit: Millî Mücadele Yıllarına Dair Genel Bir Değerlendirme (1919-1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XXXVI, S 102, (2020), s. 206.

6 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.166-170; Halide Edip Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Can Yayınları, İstanbul 2017, s.313-322; Falih Rifki Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2007, s. 383.

7 Mehmet Asım, "Yeni Muhafız Fırka", *Vakit*, 9 Ağustos 1930; *Parlamento Tarihi*, D 3, C 3, (1927-1931), s.79-80; *Parlamento Tarihi*, D 4, C 2, (1931-1934), s.66

8 İbrahim Bozkurt, "Adana Yerel Basınından Yeni Adana ve Türk Sözü Gazetelerine Göre Serbest Cumhuriyet Fırkası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi*, 2/1, (Haziran 2022), s.123-141; Ahmet Hamdi Başer, *Atatürk'le Üç Ay*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1981, s.37-160; Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s.2-96; Ayrıca bkz: "Gazi, iki bölümden meydana gelen gezinin 17 Mart 1930 tarihinde başlayıp 6 Ocak 1931 tarihine kadar süren ilk bölümünde Kayseri, Sivas, Tokat, Turhal, Amasya, Samsun, Çarşamba, Trabzon, İstanbul, Yalova, Alpullu, Kırklareli, Edirne, Mudanya ve Bursa'yı ziyaret ederek Ankara'ya dönmüştür. 25 Ocak 1931 tarihinde başlayıp 3 Mart 1931 tarihinde sona eren ikinci bölümünde ise Eskişehir, Kütahya, Afyon üzerinden Uşak'a gelmiştir. Uşak'ta incelemelerden bulunduktan sonra İzmir, Aydın, Denizli ve Balıkesir'e, Balıkesir'den tekrar İzmir'e gelmiş ve Antalya, Silifke ile Mersin'i ziyaret ettikten sonra Adana üzerinden Malatya'ya gitmiştir. Malatya'dan sonra Dörtöy, Adana, Konya ve Afyon'u ziyaret ederek 3 Mart günü Ankara'ya dönmüştür." Bkz: Erdem Çanak, "Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek", *Asos Journal*, 4/23, (Mart 2016), s.130; İbrahim Bozkurt, "Atatürk'ün Mersin Ziyaretleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:61, Güz 2017, s.79-110;

yaparak ülke genelinde Cumhuriyet Halk Fırkasının (CHF) izlediği politikadan hoşnut olmayan bir kesimin olduğuna ve seçimlerin yenilenmesi gerektiği kanısına varmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu düşüncesini kendisini Çankaya Köşküne davet eden Başvekil İsmet (İnönü) Paşa'ya daha sonra ise kendi köşkünde Meclis Reisi Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa'ya açıklamıştır. Bu kısa görüşmenin ardından İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşanın başkanlık edeceği vekiller heyetini toplantıya çağırılmış ve toplantıdan çıkan karar "Reisicumhur Hazretleri Cumhuriyet Halk Fırkası Mebuslarının İntihaplarını Yenilemeleri Muvafık Olduğu Mütalaasındadırlar" olmuştur. Mustafa Kemal Paşa 3 Mart 1931'de Meclis Grup Başkanlığına bir yazı göndererek, seçimlerin yenilenmesi talebinde bulunmuştur.⁹ Vakit, olayın ehemmiyetine dikkat çekmek için kırmızı bir çerçeve içinde "Büyük Reisimiz Diyorlar Ki" adlı haberi paylaşmıştır. Bu yazının içeriğinde yer alan CHF'nin yıpratılmaya çalışıldığına yönelik şu cümleler dikkat çekicidir:¹⁰

"Son aylarda C.H. Fırkasının memleketteki, Büyük Millet Meclisindeki ve Hükümetteki idarî ve siyâsî faaliyeti aleyhinde bir hava yaratılmaya çalışıldığı malûmdur. Asırlarca mühmel bırakılmış olan bir memlekette ve bir millet hayatında birçok eksikler ve ihtiyaçlar olması tabiidir; bundan başka milleti kurtarıcı esaslı bir siyasetin tatbikatından memnun olmayacak kimselerin bulunacağı da şüphesizdir. Yüksek esasları görmeyerek veya görmek istemeyerek milletin bütün düşünceleri ve duyguları teşviş ve tağlîte çalışılmıştır. Bunun için yer yer kullanılmış olan vasıtalar ve vesileler dikkate ve intibaha şayandır."

Mehmet Asım, "Büyük Gazinin Tavsiyesi" adlı yazısında seçimlerin yenilenmesini Mustafa Kemal Paşanın üç ay süren incelemelerinin neticesinin önsözü olduğunu, eğer seçim zamanına bırakılmış olsaydı bunun ancak ekim ayında gerçekleşebileceğini, fakat halkçılık ilkesine önem veren cumhuriyetin

---

"Gazi Hazretleri Dün Akşam Ankara'dan Müfarekat Bulundular", *Vakit*, 18 Teşrinisani 1930; "Büyük Reisimiz Bugün Ankara'da Bekleniyor", *Vakit*, 3 Mart 1931; "Gazi Hz. Bugün Kayseri'ye Hareket Ediyor", *Son Posta*, 18 Kasım 1930; "Gazi Hz. Dün Afyona Vasıl Oldular", *Son Posta*, 4 Mart 1931; İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973) Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, 2017, s.121-124; İsmail Habib Sevük, *Atatürk'le Beraber*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017, s.84-90; Volkan Payaslı, "Türk Matbuatından Önemli Bir Portre Olan Mehmet Asım Us ve Vakit: 1931 Yılıının Muhasebesi", (8. Uluslararası Bilimsel Çalışmalar Kongresi, 15-18 Mart 2022),s. 234.

9 "Gazi Hz. Fırka Mebuslarının İntihaplarını Yenilemeleri Muvafık Olduğu Mütaleasındadır", *Vakit*, 4 Mart 1931; "Memlekette Yapılacak İslahat Yeni Meclis'e Bırakıldı", *Son Posta*, 5 Mart 1931; Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.113.

10 *Parlamento Tarihi*, D 4, C 1, (1931-1935), s.3; "Büyük Reisimiz Diyor ki", *Vakit*, "CHF Grup Reisliğine", *Vakit*; 5 Mart 1931; *Son Posta*, 6 Mart 1931; "Reisicumhur Büyük Gazinin Şayanı Dikkat Mektubunu Neşrediyoruz!" *Yarın*, 5 Mart 1931; *Yarın* gazetesi Dr Reşit Galip, Fethi, Recep Beylerden oluşan bir kabinenin oluşacağını ileri sürmüştür. Aynı zamanda bir seneden beri halkın kabineden memnun olmadığını yazarken küfürlerle mukabele gördüklerini, Fethi Bey'in silindir gibi İzmir'de Halk Fırkası teşkilatını dağıttığını ancak kendisinin milleti ayaklandırdığı suçlamalarına maruz kaldığını ileri sürmüştür. "Bugün, Halk Fırkasının Yarın'a ve Fethi Bey'e Hak Veren Kararı Karşısındayız: İdarede İslahat" şeklinde görüş beyan etmiştir. Bkz: *Yarın*, 5 Mart 1931.

kurucusunun buna razı olmadığını belirtmiştir. Yazının devamında da yeni kararların halktan kuvvet alacak olan yeni Meclis'e bırakılmak istendiğinin altı çizilmiştir. Aynı zamanda seçimle beraber Türk milletinin partiye ve onun kurucusuna ne kadar derinden bağlı olduğu ispat edilmiş olacağı vurgulanmıştır.¹¹ Us, seçimlerin yenilenmesini büyük bir mutlulukla karşılamış, bu mutluluğu yazılarında ve gazetesinin manşetlerinde belirtmiştir.

Bahsi geçen yazı aynı zamanda Erzincan Mebusu Saffet Bey ve arkadaşlarının takrirleri üzerine Meclis, 5 Mart 1931'de seçimlerin yenilenmesi yönünde karar almış ve 26 Mart'ta son toplantısını yaparak dağılmıştır. Seçimlerin 51 gün içinde bitmesi ve yeni mebusların Mayıs'ın dördüncü günü büyük kongreye katılması planlanmıştır.¹² Asım Us, seçim propagandasını üstlenmiş, seçimlerde kimlerin oy kullanıp kullanamayacağını açıklarken seçim hazırlıklarına yönelik tüm gelişmeleri¹³ Vakit kamuoyu ile paylaşmıştır.

Seçim hazırlıkları sürerken Vakit, 13 Mart 1931 tarihli nüshasında büyük ve mavi puntolarla kapatılan SCF'nin kurucusu Fethi Bey'in emekliliğini istediğini kamuoyuna duyurmuştur.¹⁴ 28 Mart'ta aday listelerinin 21 Nisan'da ilan edileceği ve 25 Nisan'da da yeni mebusların her yerde ve aynı gün seçileceği¹⁵ Vakit'te belirtilmiştir. Aynı nüshada Mehmet Asım "Üçüncü Millet Meclisi" adlı köşe yazısında geçmişin muhasebesine yer vermiştir. Makalesinde Birinci Meclisin bir harp Meclisi olarak temel hedefinin vatani düşman işgalinden kurtarmak olduğunu, bunun neticesinde seçimlerin yenilendiğini belirtmiştir. Aynı zamanda İkinci Meclisin bir inkılap meclisi özelliğini taşıdığını, Türk milletinin istiklaline kavuştuktan sonra bir daha tehlikeye düşmemek için

11 Mehmet Asım, "Büyük Gazinin Tavsiyesi", *Vakit*, 5 Mart 1931.

12 "İntihabın Yenilenmesi Alkışlarla Kabul Edildi", *Vakit*, 6 Mart 1931; "Yeni İntihap Hakkında Takririn Metni", *Vakit*, 6 Mart 1931; "Yeni İntihabat Bugün Başlıyor", *Vakit*, 7 Mart 1931; *Vakit*, 17 Mart 1931; *TBMM Zabıt Ceridesi*, D 3, C 26, 5 Mart 1931, s.18-19; *Vakit*, 11 Mart 1931; "Yeni Meclis 4 Mayıs'ta Açılacak." *Vakit*, 22 Mart 1931; *Vakit*, 26 Mart 1931; *Vakit*, Mebus maaşlarının 500'den 350 liraya indirileceğini de büyük puntolarla manşetine taşımıştır. Us, a.g.e., s. 17; Muhalif gazetelerden Son Posta "Yepyeni Bir Meclis" başlığı altında üç rivayete göre değişecek mebusların adedinin 70 veya 100 adet olacağını duyurmuştur. Bkz: *Son Posta*, 6 Mart 1931; "Meclise Yeni Uzuvsal Girecektir. Bu Suretle Memleketin Bundan Sonra Refah ve Salaha Kavuşacağını Umud ediyoruz", *Yarın*, 6 Mart 1931; Abdülhalik Renda, *Hatırat*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s.327.

13 "Memurlarla Mensubini Askeriyenin Mebus İntihap Edilmeleri İçin Lazım Gelen Şartlar", *Vakit*, 7 Mart 1931; "İstanbul Mebuslarını Seçmeye Hazırlanıyor", *Vakit*, 8 Mart 1931; Mahallelere Gönderilen Tamim", *Vakit*, 8 Mart 1931; "Şehir Meclisi Perşembe Günü Fevkalade Toplanarak İntihap Teftiş Heyeti Azası Seçecektir.", *Vakit*, 10 Mart 1931; "Memleketin Birçok Yerlerinde Cetveller Asıldı.", *Vakit*, 19 Mart 1931; Dikkate değer bir konu da mebusların CHF Umumi Kâtipliğine verdikleri cevaplardır. SCF'nin kurucularından Ahmet Ağaoğlu "Ben siyasi hayattan çekilmeye karar verdim. Bu kararım üzerine talepname vermeyeceğim...Diğer arkadaşlarımın ne yapacağını bilmiyorum." şeklinde basına bilgi vermiştir. Bkz: *Vakit*, 11 Mart 1931.

14 *Vakit*, 13 Mart 1931; *Son Posta*, *Vakit*, 14 Mart 1931; 27 Mart 1931'de de müntahibi sani seçimlerinin başladığı kamuoyuna duyurulmuştur. Bkz: *Vakit*, 27 Mart 1931; "Müntahibi Sani Listesi Hazırdır.", *Son Posta*, 27 Mart 1931.

15 *Vakit*, 12 Nisan 1931.

devletin siyasi teşkilatına ait inkılaplar yapıldığını, bu doğrultuda yeni rejimle toplumun medeni bir şekle getirildiğini anlatmıştır. Us, yazısının devamında ise Üçüncü Meclis'e değinerek, bu Meclisin Cumhuriyet'i gençliğe emanet eden Nutuk ile faaliyete başladığını, Harf İnkılabı ile Türk neslinin yükseldiğini bunun yanı sıra SCF'nin kuruluşu ile zuhur eden Cumhuriyet karşıtı olaylara rağmen yekpare bir kaya gibi mukavemet göstermiş olduğunu ve siyasi hayatta milli birlik örneği gösterdiğini vurgulamıştır. Us, makalesinin sonunda ise Üçüncü Meclisin alametifarikasını her türlü kişiyi sinesinde barındırması olarak tanımlamış; ancak bazı kesimlerin müzakerelerde çok ses çıkmadığı için bunu noksan olarak görmesinin tarihi bir yanılgı olduğunu ifade etmiştir.¹⁶ "İktisadi İnkılap" adlı yazısında da yeni meclisin eski Meclis'ten ne gibi farklı özellikler taşıyacağı konusuna değinmiştir. Yeni oluşacak Meclis'te 150 çiftçi mebusun olacağını ve bunların başına İzmir Mebusu Vasfi Bey'in geçeceği dedikodusunun döndüğünü, yeni Meclisin simasının nasıl olacağını merak konusu olduğunu ifade ederek sözlerine, "Dördüncü B. M. Meclisi bütün cihanı istila eden büyük bir buhran içinde toplanıyor. Memleketimiz için bugünün en mühim meselesi bu büyük cihan iktisadi buhranı karşısında mümkün olduğu kadar az zarar görmektir. Bu defadaki cihan iktisadi buhranı öyle yakın bir zamanda gelip geçici bir felakete benzemiyor. Bu itibar ile alınacak tedbirleri ona göre düşünerek hazırlamak lazımdır. Binaenaleyh yeni toplanacak meclisin en mühim işleri de bu tedbirlere taalluk eden kanunları yapmak olacaktır... Geçen sene M. Meclisi bir ziraat kredi kooperatifleri vücuda getirmek imkân nun mucibince her tarafta ziraat kredi kooperatifleri vücuda getirmek imkân dâhiline girdi. Bununla beraber bu imkândan istifade eden halk hemen hemen İzmir vilâyeti muntikasına münhasır olduğu anlaşılıyor. Ziraat bankasının gösterdiği bütün kolaylıklara rağmen diğer birçok vilâyetler henüz bu sahada müsbet bir teşebbüs eseri gösterememiştir. Zannediyoruz ki bunun yegâne sebebi kooperatif ve birlik itiyatça hazırlanmış olmasının lüzumudur. Memleketimizde kırk bin köy vardır... Acaba bu köylerin muhtarları içinde okuyup yazma bilen kaç kişi vardır? Bir köy içinde muhtarı bile okuyup yazma bilmezse orada kooperatif teşkilatından bahsetmeğe imkân var mıdır?" şeklinde devam etmiştir.

Us, aslında yeni Meclisin izleyeceği iktisat politikasının değişeceğini ve Türklerin iktisadi sahada fert ile yani özel teşebbüsle yapamadığı işleri kooperatif ile başarabileceğini bundan kalan boşluğun devletçilik siyaseti ile tamamlanacağını vurgulamıştır. Makalesini bitirirken de "merhamet bilmeyen cihan karşısında Türk milletini koruyacak olan şey işte bu istikamette vukua gelecek iktisadi inkılaptır"¹⁷ şeklinde ifadeler kullanması, CHF'nin devletçi politikalarına

16 Mehmet Asım, "Üçüncü Meclis", *Vakit*, 28 Mart 1931; Ayrıca 322 Namzet için bkz: *Yarın*, 28 Mart 1931; İkinci seçmen seçimi ise 4 Nisan'da başlamıştır. İkinci seçmen adayları ise 6 Nisan'da tespit edilmiştir. Bkz: "Müntehib-i Sani İntihabatına Başlanıyor", *Vakit*, 5 Nisan 1931; "İkinci Müntehip Namzetleri Tespit Edildi", *Vakit*, 6 Nisan 1931; Reiscumhur ise hafta sonu müracaatları incelemeye başlayacaktır. Bkz: *Vakit*, 6 Nisan 1931; "Talepnemeler Yakında Tetkik Edilecek", *Akşam*, 5 Nisan 1931.

17 Mehmet Asım, "İktisadi İnkılap", *Vakit*, 30 Mart 1931; Devletçilik-Liberalizm tartışmaları için bkz: Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Can Yayınları, İstanbul, 2019, s.184-185.

yönelik ön hazırlık yaptığını göstermektedir. Asım Bey'in bir başka yazısında Merkez Bankasını övmesi ve herkesin bankaya hissedar olmasının neden gerekli olduğunu ve bu işten halkın karlı çıkacağını seçim öncesi anlatması buna örnek verilebilir.¹⁸ İktisadi buhran siyasi ve toplumsal havayı gerginleştirmiş, Mustafa Kemal Paşa yaptığı gezilerde bunun farkına varmış, çözümün iktisadi ve kültürel politikalarda değişikliğe gitmek olduğunu görmüştür. Asım Bey'de devletçilik politikasının faydalarından ve liberalizmin acımasızlığından bahsederek seçim öncesi Türk kamuoyunu yeni iktisadi modele hazırlamaya ve kamuoyunda bir algı oluşturmaya çalışmış, ekonominin yeniden inşa edilebileceği bir ortam yaratmaya çalışmıştır. Nitekim seçimler sürerken Atatürk'ün seçim dolayısı ile millete yayımladığı beyannamenin içeriğinde CHF'nin devletçi olduğuna vurgu yapılması buna örnek gösterilebilir. Bu beyannamenin ardından kaleme aldığı köşe yazısında Us, CHF'nin milliyetçi, halkçı, laik ve inkılapçı özelliğinin yanı sıra devletçi olduğunu belirterek, Atatürk'ün de sözlerini teyit ederek, devletçiliğin özel teşebbüsün yatırım yapmadığı sahalarda devletin devreye girdiğini, halkın yararına olan bir uygulama olduğunu detaylandırmıştır. Aynı zamanda yeni kurulan Maden ve Sanayi Bankasının da devletçi prensipler doğrultusunda kurulduğunu dile getirmiştir.¹⁹ Us, devletçiliği en iyi şekilde kamuoyuna anlatmayı kendisine bir görev olarak görmüş ve bu yönde yazılar

18 Mehmet Asım, "Devlet Bankasının İstikbali", *Vakit*, 31 Mart 1931; 1930 ve 1931 yılları korumacı- devletçi iktisat politikalarının hâkim olduğu yıllardır. Bu dönemde izlenen politika gereği, Merkez Bankası 1930'da kurulmuş, Türk parasının değerini koruma kanunu çıkartılmıştır. Bkz: Nadir Eroğlu, "Atatürk Dönemi İktisat Politikaları", MÜ, *İİBF Dergisi*, 2007, C.XXIII, S.2, s.68; Volkan Payaslı, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)", *CTAD*, Yıl 7, Sayı 3 (Bahar 2011), s.125; Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, İmge Kitapevi, Ankara 2005, s.59-68; Özalp, Merkez Bankasının kuruluş sürecine dair izlenimlerini anılarında- konuya ilişkin bir alt başlık altında- yer vermiştir. İsmet Paşa'nın bütün dünya ile mali işlerin büyük ölçüde arttığı ve her türlü mali tedbirlerin alınabilmesi ve mali işlerin sağlıklı yürütülmesi için müstakil bir devlet bankası kurulması gerektiğini ısrarla Gazi Hazretlerine bildirmiştir. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa bankanın en kısa zamanda kurulmasını emretmiş ve nihayetinde 11 Haziran 1930'da Merkez Bankası kurulmuştur. Bkz: Kazım Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, İş Bankası, Ankara 1992, s.43.

19 Mehmet Asım, "Devletçi Türkiye", *Vakit*, 24 Nisan 1931; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.615-616; Dönem tanıklarından Şevket Süreyya Aydemir kaleme aldığı anılarında 1929'daki ekonomik buhrana aynı zamanda ulusal ve uluslararası siyasete bağlı olarak devletçi siyasete neden geçildiğini maddeler halinde sıralamaktadır. Bkz: Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 409-412; Devletçilik ve liberalizm tartışmaları dönemin aydınları arasında neden ayrılıklara sebep olduğu ve neden devletçiliğe geçildiği konusu için. Bkz: Temuçin Faik Ertan, *Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları*, Phoenix Yayınları, Ankara 2010, s.12-13; Asım Us, Atatürk'ün devletçilik söylemi üzerine yazılarını inşa etmiştir. Bir köşe yazısında Atatürk'ün- Celal (Bayar) Bey'e gönderdiği telgraftan alıntı yaparak - ifade ettiği "Türkiye camiası içinde memur, tüccar, sanatkar, amele, serbest sanat sahibi muhtelif tabirler ile ifade edilen mesai erbabını menfaatleri itibarile birbirlerininin ayırmak, bir kısmının menfaatlerini diğerlerine tercih etmek doğru değildir... Şüphe yoktur ki harp zamanında muzafferiyet için nasıl çalışmak icap ederse sulh zamanında da milli iktisadiyata memleket ve millette o suretle ehemmiyet vererek elbirliği ile çalışmak lazımdır." güzel ve kuvvetli sözleri buna örnektir. Bkz: Mehmet Asım, "Gazi Hz.nin İşaretleri", *Vakit*, 14 Eylül 1932.

kaleme alarak kamuoyunu devletçi siyasete hazırlamayı amaçlamıştır. Zira seçim sonrasında yeni hükümet tarafından bu yönde adımlar atıldığını görmek mümkündür.

Asım Bey'in seçim zamanında eleştirdiği bir husus ise aday mebusların müracaatlarını gizli tutmasıydı. *Vakit*'in 8 Nisan 1931 tarihli nüshasında gazetesinin sağ alt köşesinde bu konuyu karikatürüne taşıyarak dillendirmiştir. Karikatürde restoranda oturan iyi giyimli, göbekli bir kişi gülerек garsona sipariş vermektedir. Garson da içinden "*Bizim eski müşteri bu akşam pek pahalı yemekler istedi acaba namzetliğini mi koydu?*" sözlerini geçirmektedir.²⁰ Bu yönüyle Us'un seçime ve döneme yönelik algısını ve eleştirisini çizgilerinde görmek mümkündür.

Seçimler sürerken Asım Bey'in değindiği bir konu da Mustafa Kemal Paşa tarafından halkçılık ve milliyetçilik düşüncesini ülkenin her tarafına yayan ve yararlı dernek olarak gördüğü²¹ Türk Ocaklarının kapatılması hadisesiydi.²² "Fesih mi İlhak mı" yazısı ile konuya değinen Asım Us, makalesinde Ankara Türk Ocağı kongresinde verilen kararın mahiyetinin anlaşılmadığını, kurultayın kararı doğrultusunda Türk Ocaklarının kendisini feshettiğini, ocaklara ait ne

20 *Vakit*, 8 Nisan 1931.

21 *BCA*, 30.18.1.1, Yer no: 12.58.16; Ayrıca geçmişe dönük haberler için bkz: *Vakit*, 25 Mart 1931 tarihli nüshasında "Büyük Reisimiz Diyarlar ki" başlıklı haberinde Türk Ocaklarına ilişkin Mustafa Kemal Paşanın Ruşen Eşref'e verdiği röportaja yer vermiştir. Röportajda şunlar yer almaktadır: "Milletlerin tarihinde bazı devirler vardır ki muayyen maksatlara erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazım gelir. Memleketin ve inkılabın içerden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır... Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir." *Vakit*, 25 Mart 1931; Ertesi gün ise Reiscumhurun, Fırka ile Ocak'ın beraber çalışmasını muvafık gördüğü belirtilmiştir: Bkz *Son Posta*, 26 Mart 1931.

22 "Tıbbiyeli öğrenciler bildiriye verdikleri Türkçü aydınlarla yaptıkları görüşme ve toplantılardan sonra Türk Ocakları, 3 Temmuz 1911 (20 Haziran 1327) tarihinde fiilen, 25 Mart 1912'de (12 Mart 1328) resmen kurulmuştur. Böylece kuruluşundan yaklaşık 9 ay sonra resmen kurulan Türk Ocakları'nın ilk idare heyeti Ahmet Ferid (Tek) (Reis), Akçuraoğlu Yusuf (İkinci Reis), Mehmet Ali Tevfik (Umumi Kâtip), Dr. Fuad Sabit (Veznedar)'ten teşekkül etmiştir. Ahmet Ferid Bey'in Millî Meşrutiyet Fırkasını kurmak amacıyla Ocağın başkanlığından ayrılmasından sonra 1913 yılında Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Türk Ocaklarına başkan olmuş ve bu görevi Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde başarıyla sürdürmüştür... Cumhuriyet döneminde başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, bütün yönetim kademeleri, Türk Ocaklarını yeni rejimin ilkelerinin benimsenmesi ve yayılması için yararlanılması gereken bir güç olarak görmüşler ve yoğun bir ilgi ve destek sağlamışlardır... 1931 yılında 260 şubesi olan Türk Ocakları bütün mal varlığıyla CHF'ye devredilmiştir." Bkz: Yusuf Sarıay, "Türk Ocakları", *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2020, s.1-5; Yusuf Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1994; *TBMM Zabıt Ceridesi*, D 4, C I, 28 Mayıs 1931; Türk Ocaklarının tasfiyesi ve CHF'ye devredilmesi ile ilgili talimatname için bkz: *BCA*, 490.1.0.0, Yer no: 80.298.2; *BCA*, 49.1.0.0, Yer no: 2.7.25; Ayrıca bkz: Füsun Üstel, "Türk Ocakları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C 4 Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.263-266; Kenan Akyüz, "Türk Ocakları", *Belleten*, C 50, S 196, (Nisan 1986), s.201-228; Bugünden İtibaren Türk Ocakları Halk Fırkasına İltihak Ediyor", *Akşam*, 12 Nisan 1931; "Türk Ocakları Halk Fırkasına İltihak Etti", *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1931.

kadar mal ve mülk varsa Halk Fırkasına geçeceğini, Fırkanın ocaklara ait eşyaları muhafaza edeceğini anlatmıştır. Türk Ocaklarının yerine yeniden bazı teşkilatlar yapılacak mı? Ve bu teşkilatların mahiyet ve amacı neler olacaktır? Bu amaca göre bu teşkilatlara ne gibi özellikte üyeler kaydolacaktır? sorularına cevap aramıştır. Yazının devamında ise Türk Ocaklarının kapatılmasının neden gerekli olduğunu, Mustafa Kemal Paşanın görüşlerinden esinlenerek şöyle açıklamıştır:²³

“Bu suallere verilecek cevap C. H. fırkasının umumi kongresinden sonra anlaşılacaktır. Vatanımızın büyük halâskârı büyük tarihî nutku ile Cumhuriyetin muhafazasını bir millî vazife olarak Türk gençliğine emanet etti. Fakat Serbest fırka tecrübesi ile Menemen hadisesi ki şunu gösterdi ki bu aziz emanetin muhafaza vazifesi karşısında Türk gençliğine daha uzun bir zaman C. H. fırkasının rehberlik etmesi lâzımdır. Bu rehberlikten matlup olan netice hasıl olabilmesi için de bütün kuvvetleri bir yerde toplamak bilhassa gençlik kuvvetleri ile hakikî Cumhuriyetçiler arasında daha sıkı bir rabita vücuda getirmek, nihayet bütün kuvvetler bir arada olarak ve daha mütemerkiz bir hedefe karfi yürümek lâzımdır. Zannediyoruz ki Türk ocaklarının feshinden sonra yerine konacak yeni teşkilât meselesi mevzuu bahsolduğu zaman bu lüzumlu noktalar üssü hareket olacaktır.”

Us'un seçimlerin olduğu bir zamanda demokrasi tecrübesinde yaşanan olumsuzluklardan ötürü SCF ve Menemen olayını örnek göstermesi dikkate değerdir. Atatürk'ün vurguladığı gibi bütün kuvvetleri Cumhuriyet rejiminde vücuda getirmek önemliydi. İşte ona göre de yaşanan bütün olumsuzluklar, ekonomik buhran sonrası oluşan gerginlikler ve seçim sonrasında bütün kuvvetlerin CHF etrafında toplanmasıyla çözülecekti.

Asım Bey'in, Türk Ocakları ile ilgili yazısını kaleme aldığı nüshada ikinci seçmenlerin seçildiğine dair haber yer almaktaydı. Seçimdeki gelişmelerden halkı haberdar ederken konuya ilişkin görüşlerini de kaleme almayı ihmal etmemiştir. Us, Vakıf'ın 14 Nisan 1931 tarihli nüshasında İstanbul seçimlerini değerlendirmiştir. SCF ile girilen belediye seçim yarışında bile bu kadar katılımın olmadığını, insanların büyük bir heyecanla seçime katıldığını, köylülerin işini bırakıp sandık başına gittiğini belirtmiştir. Yazının devamında SCF'ye oy verenlerin sandık başında Halk Fırkasına oy vererek zamanında yapmış oldukları hatayı itiraf etmelerini medeni bir cesaret eseri olarak telaki etmesi dikkate değerdir. Bunun yanı sıra Fethi Bey'in teşkil ettiği SCF tecrübesinin birçok açıdan memlekete zarar getirdiğine, bu durumun halk tabakası içinde hayırlı bir seçim ve uyanıklık durumu yarattığına, SCF'nin dağılmasından sonra Gazi Hazretlerinin Anadolu ve Rumeli'de yaptığı gezilerde halka temas etmiş olmasından ötürü insanların maneviyatlarını eskisine nazaran daha da kuvvetlendirmiş olduğuna ve bu sebepten ötürü Halk Fırkasına oy vermek için rağbet yaşandığına değinerek yazısını sonlandırmıştır.²⁴

23 Mehmet Asım, “Fesih mi İlhak mı?”, *Vakit*, 13 Nisan 1931; Ayrıca bkz: Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s.280.

24 “İstanbul İntihabı”, *Vakit*, 14 Nisan 1931.

Asım Us, köşe yazılarını kaleme almaya devam ederken seçilecek mebus âdeti 317 olarak belirlenmiş²⁵, bu kontenjanın 30'u -22 il için- bağımsız adaylara ayrılmıştır.²⁶ Mustafa Kemal Paşa, SCF'den doğan muhalefet ve tenkit boşluğunu bağımsız adaylarla gidermek istemiştir. Mehmet Asım, Atatürk'ün müstakil adaylar için vermiş olduğu kararı demokrasi tarihi açısından önemli bularak "Bir Kararın Manası" adlı köşe yazısında şöyle yorumlamıştır:²⁷

"Memleketin siyasi hayatında işgal ettiği mevkie nazaran geçen intihapta olduğu gibi bu intihapta da fırka haricinden bir tek mebus çıkmasına meydan vermemek hususundaki iktidarı meydana iken CH Fırkasının böyle mühim bir karar vermiş olması bütün yaptığı işlerde isabetle hareket ettiği hakkındaki sarsılmaz kanaatini ve itimadını gösterir. Bu itibarla bahsettiğimiz karar büyük takdirlere layıktır."

25 "Mebusların Adedi 317", *Vakit*, 5 Nisan 1931; "Namzet Listesi Hazırlanmış Gibidir.", *Vakit*, 19 Nisan 1931; "İntihabat 24 Nisan'da", *Vakit*, 20 Nisan 1931.

26 "30 Mebusluk İçin Namzet Gösterilmeyecek", *Vakit*, 16 Nisan 1931; Demirel, a.g.e, s.116; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması* (1923-1931), Yurt Yayınları, Ankara 1981, s.305; Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *ATAM Dergisi*, C XXVII, S 79, (Mart 2011), s.15; Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa ikinci seçmenlere gönderdiği beyannamede bağımsız adaylar için şunları söylemiştir: "Bu sebeptir ki sizden, fırkaya mensup arkadaşlarımdan bizim programımıza taraftar olmayan namzedlere rey vermeniz gibi ağır bir fedakârlık istedim. Bu fedakârlığın memleket idaresi için fırkamızdan mebus seçme vazifeniz kadar mühim bir maksada matuf olduğuna emin olunuz. Başka programdan seçeceğimiz mebuslar için fırkamın müntehibi sanilerine dikkat noktası olarak gösterdiğim evsaf yalnız lâik Cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi olmaktır. Açık bıraktığım yerler için hiçbir şahsiyet lehinde veya aleyhinde herhangi bir telkinim yoktur ve olmayacaktır. Açık yerlere namzedlerini koyacakları hakkında vicdani kanaatınıza göre rey vermek hassatan rica ettiğim husustur." Bkz: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.612; "Gazi Hz. Müntehibi Sanilere Hitap Ediyorlar.", *Vakit*, 21 Nisan 1931; *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1931; *Son Posta*, 22 Nisan 1931.

27 Mehmet Asım, "Bir Kararın Manası", 17 Nisan 1931; Dönem tanıklarının anılarında da aynı bilgileri görmemiz mümkündür. CHF Genel Sekreterliği yapmış olan Hasan Rıza Soyak konuya ilişkin anılarında şunları not düşmüştür: "Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi - bütün olaylara rağmen- Büyük Millet Meclisi'nde bir murakabe cihazı bulundurmak fikrinden vazgeçmiş değildir. Memlekette tekrar "normal bir hayat serbestisi" teminine müsait imkân ve şartlar zuhur edinceye kadar icra kuvvetlerinin kontrolünü bir dereceye kadar olsun, sağlamak üzere, bazı mebusluk yerlerini açık bırakarak, bağımsızların meclise girmesini kolaylaştırmayı düşünmüş, bu maksatla, bir takım intihap dairelerinde, fırka namzetlerini noksan sayıda tespit ve ilan eylemişti." Bkz: Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016),448; Özalp, a.g.e., s.19-20; Dönem tanıklarından Alman doğu bilimci yazar Dagobert Von Mikusch Mustafa Kemal'in girişimini eserinde şöyle yorumlamıştır: "Ancak Mustafa Kemal yine de muhalefet sorununa, herhangi bir şekilde çözüm bulması gerektiği kanısındaydı; bunun için de başka bir deneme yaptı. Bizzat yönettiği 1931 baharındaki yeni seçimlerde, az sayıda bağımsız, yani var olan tek partiden olmayan milletvekilini Meclis'e aldı...Mustafa Kemal, karar öncesinde bulunan sorunlar, çoğu kez öyle çetin oluyor ki, bakanlıklarca hazırlanmış yasalar üzerinde bağımsızların tarafsız bir eleştirisini zorunlu kılıyor. Bu da yürürlüğe girmesinden önce yasalardaki herhangi bir yanlış görmek ve bir önlemin bütün sonuçlarını gözden geçirmek olanağı veriyor. Aynı zamanda böyle bir tartılma hükümeti, konu üzerinde daha ayrıntılı düşünmeye ve yapılacak eleştirileri karşılayabilmek için de konunun içine daha derinlemesine girmeye zorluyor." Bkz: Dagobert Von Mikusch, *Avrupa ile Asya Arasındaki Adam*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s.474-475; Ayrıca bkz: Hikmet Özdemir, *Savaşta ve Barışta Kemal Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2019, s.517-518.

Us, başka bir yazısında müstakil adayların mebus olmak istedikleri muntikalarda programlarını ikinci seçmenlere açıklaması gerektiğini, cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi olan muhaliflerin SCF'nin tekrar canlanmasına yol açmayacağını, CHF teşkilatı ne kadar büyük olursa olsun onun dışında oyundan, fikrinden istifade edecek bir kimse kalmadığı iddiasında olmadığını anlatmıştır.²⁸ Us, Atatürk'ün tek başına iktidar olmasına rağmen kendi isteği ile bir muhalefet yaratmasını övgüye değer bulmuş her zaman verdiği kararları saygı ile karşılayarak yazılarına taşımış ve ona destek olmuştur.

Seçimlerle ilgili haber yapmaya devam eden Vakit, 20 Nisan 1931 tarihli nüshasında "Namzet Listesini Neşrediyoruz" başlıklı haberin altında yeni mebusları illere göre sıralamıştır. 30 kadar çiftçi, amele ve esnafın aday olduğunu ve 30 kadar mevkiinin boş bırakılarak, fırkaya karşı fikirde olanlara otuz kadar mevki verileceğinin fırka tarafından işaret edildiğini duyurmuştur.²⁹ Atatürk ise seçim dolayısı ile millete yayımlanmış olduğu beyannamede çiftçi, işçi ve amele mebus adaylarına yönelik şunları dile getirmiştir:³⁰

"Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için iş bölümü itibarile muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir. A) Çiftçiler, B) Küçük sanat erbabı ve esnaf, C) Amele ve işçi D) Serbest meslek erbabı, E) Sanayi erbabı, F) Tüccar ve C) Memurlar, Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmiyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet, marifet ve çalışma dercesiyile mütenasip olur."

Atatürk'ün ifadesinden kısa bir süre sonra da Asım Bey, gazetesinde onun sözlerini teyit eden bir makaleyi kaleme almıştır. Mehmet Asım, bu seçimde ilk defa doğrudan doğruya toprağı sürmekle geçinen amelenin millet meclisine mebus olarak gireceğini yazısında belirtmiştir. Ertesi günkü yazısında da Meclis'te sınıf mücadelesinden ziyade tesanütün hâkim olduğunu dile getirerek Atatürk'ün ve fırkasının izinden gittiğini göstermiştir.³¹

Vakit, 23 Nisan'da 15 kadar müstakil aday olduğunu, bunlar arasında eski muhaliflerden Ferudun Fikri, Kazım Karabekir ve Refet Beylerin

28 Mehmet Asım, "Müstakil Namzetler Karşısında", *Vakit*, 18 Nisan 1931; Muhalif gazetelerden Son Posta müstakil adayların Halk Fırkalılar tarafından seçilmesini, tuhafılık ve işini alicenaplık olarak değerlendirmiştir. Bkz: "Halkın Sesi", *Son Posta*, 21 Nisan 1931.

29 *Vakit*, *Vakit*, 21 Nisan 1931; *Vakit*, 22 Nisan 1931; *Son Posta*, 22 Nisan 1931; Yeni aday listesinde 82 seki mebusun ismi yoktur. Buna mukabil 62 yeni aday tespit edilmiştir. Bkz: *Milliyet*, 21 Nisan 1931.

30 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.614.

31 Mehmet Asım, "Namzetler Listesi", *Vakit*, 22 Nisan 1931; Mehmet Asım, "Mücadele Değil Tesanüt", *Vakit*, 23 Nisan 1931.

bulduğunu belirtmiştir.³² Vakit, 25 Nisan'da sonuçları "Memleketin Her Tarafında Mebuslarımız Seçildi." başlığı ile kamuoyuna duyurmuştur. Yapılan genel seçim sonucunu Mehmet Asım, "Umumi Manzara" adlı köşe yazısında

32 *Vakit*, 23 Nisan 1931; "Müstakil Mebus Namzetleri On İkiyi Buldu", *Son Posta*, 23 Nisan 1931. Vakit, Ertesi gün "22 Müstakil Daha Müracaat Etti" başlığı altında, eski muhalif ve Terakkiperverlerden, Refet (Bele) Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Cafer Tayyar Paşanın aynı zamanda hilafet yanlısı Feridun Fikri (Düşünsel) Bey'in düşüncelerine alt başlıklar halinde yer vermiştir. Refet Paşa kendisi ile yapılan röportajda kendisinin laik olduğunu, bunu çeşitli zamanlarda ve çeşitli vasıtalarla söylediğini belirtmiştir. Kendisine yöneltilen gazetelerden birinde TPCF'nin laik olmadığı, nizamnamesinde de bu cihetin açık olduğu, şimdi bağımsız mebusluktan adaylığını koyan eski TPCF'lilerin bunu görmemezlikten geldiği denildiği sorusuna; bu işte anlaşmazlıktan gelen kendisinin olmadığını, bahsedilen maddemin 6. madde olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasının devamında "o madde Terakkiperver Fırka eftar ve itikadı diniyeye riayetkardır şeklindedir, yazıldığı gibi 'ananatı diniyeye riayetkar, şeklinde değildir...' Bu iki kelime arasında çok mühim fark vardır, Ananatı diniyeye riayetkar olmak başka şeydir. Halbuki itikadati diniyeye riayetkar olmak ise layıklığın asıl kendisidir. Layıklık pek yanlış tabirlere uğramıştır. Terakkiperver Fırka tam layıktır, itikadı diniyeye riayetkar olmamak layıklık haricine çıkmaktır." demiştir. Başka bir soru da eski TPCF'lilerin tekrar aday olması, TPCF'nin yeniden faaliyet sahasına geçme yolunda bir mana ifade etmediği olmuştur. Refet Paşa soruya cevaben, gazetenin bugünkü yazısı olmasaydı TPCF'nin mevzu bahis olmayacağını, kendisinin müstakil olarak çalışacağını, maziye gözlerini kapadığını, Türk Cumhuriyetinin istikbali için çalışmak istediğini, TPCF'nin programında tek dereceli seçimler dışındaki istenilen ıslahatların yerine getirildiği, TPCF'nin programının bugün için gerekli bir program olduğunu, Halk Fırkanın devletçiyim demesine rağmen devletçi olmadığını aksine takip ettikleri siyasetin himaye usulü olduğunu, devletçiliğin kapitalizm karşıtlığı manasına geldiğini, himayenin ise sermayenin korunması olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda memlekette eksik olan ve memleketin ihtiyacı olan sermayeyi devletin kendi kuvvetli ile takviye ederek kapitalizme yardım ettiğini, demokrasi ile devletçiliği beraber düşünerek onu memlekette yerleştirmek gerektiğini, kendisinin de devletçi olduğunu vurgulamıştır. Konuşmasını -demokrasinin gelişimi açısından- şöyle noktalamıştır: "Sonra meselâ ben şehreminlerinin mensup olmasına aleyhtarım, belediye intihabatında ve işlerinde halkın hakikî rey ve arzusunun tecellisine imkân bırakılmalıdır. Belediye reisleri de müntahap olmalıdır. Bu, memlekette sarsıntıyı mucip olmaksızın siyasî terbiyeye de hizmet eder. Bizim bugün gösterdiğimiz şekle nazaran belediye intihabının meclis intihabı ile alakası başka memlekelerde olduğu kadar kuvvetli değildir. – İntihap edilecek olursanız mecliste murakabe vazifesini ne suretle ifa edeceksiniz? – Bizi oraya gösteriş olarak çağırıyorlar, bizden muhalefet istiyorlar. Orada hikmeti vücudumuz bu olacaktır fakat muhalefet demek yıkmak ve kavga etmek demek değildir. Haklıyı, doğruyu evinde oturduğu zaman dahi alkışlamak ve açık söylemek memleketi seven bir adamın borcudur. Bizim yapacağımız muhalefet memleketin hesabına kaybolunabilecek muhalefetlerden ve esas itibarıyla de memleketin siyasi terbiye seviyesini yükseltecek muhalefetlerden olmalıdır. Böyle olmayacaksa yerimizde oturmak çok iyi bir şeydir." Kazım Karabekir ise ilerlemeci ve evrimci olduğunu, tek dereceli seçim istediğini beyan etmiştir. Eski Dersim Mebusu Avukat Feridun Fikri ise her alanda hürriyet istediğini, Yunanistan, Belçika ve Almanya seçim kanunlarını inceleyerek tek dereceli bir kanun tasarısı hazırlamak istediğini, mahkemelerin tebligat ve tahkikatları hızlı bir şekilde sonlandırmaları ve vergilerin halkın lehine bir şekilde indirilmesi gerektiğini belirtmiştir. "Feridun Fikri Bey lâiyklik meselesi hakkında da demiştir ki: – Lâiyklik demek dinin devletten ayrılması ve Allaha ait olanı Allaha kaysere ait olanı kaysere vermek dürtü ru demektir. 19 uncu asırda Avrupa'da birçok demokrasi bu prensibi kabul etmiş ve asrî hukuku âmmenin bu ciheti en mühim bir düsturu haline gelmiştir. Ben bütün mevcudiyetim ile asrî hukuku âmmenin meşbuuyum her şeyi asrî hukuku âmmeğe isal etmek isterim. Binaenaleyh lâiyklik da bunun en başında bir düsturdur." Bkz: *Vakit*, 24 Nisan 1931; "Namzetliklerini Koyan Eski Muhalifler Neler Söylüyorlar", *Son Posta*, 25 Nisan 1931.

287 Halk Fırkasından, 20 müstakillerden aday seçildiği ve 10 boş yer kaldığı şeklinde okuyucusu ile paylaşmıştır. CHF'nin, kendisine mensup müntahibi sanileri 30 bağımsız aday için serbest bırakmasının kendi icraatına muhalif olanların eleştirilerine muhattap olmak konusunda ne kadar samimi olduğunu göstermekte olduğunu, müdahalesi olmaksızın yapılacak serbest bir seçimde nasıl hareket edeceklerini tecrübe ettiklerini vurgulamıştır.³³ Bundan sonra TBMM'nin dördüncü döneminin ilk toplantısı 4 Mayıs 1931'de gerçekleşmiş ve Asım Bey'in de yer aldığı Meclis, oy birliği ile Mustafa Kemal Paşa'yı Cumhurbaşkanlığına, Kazım (Özalp) Paşa'yı da Meclis Başkanlığına seçmiştir. Yeni kabineyi kurma görevi de İsmet Paşa'ya verilmiştir.³⁴ Artvin'den mebus seçilen Asım Bey'in mazbatası da 9 Mayıs 1931'de onaylanmıştır. Dönem boyunca Anayasa Komisyonunda çalışmıştır.³⁵

Seçimlerden sonra CHF'nin sekiz gün sürecek üçüncü kurultayı 10 Mayıs 1931'de başlamıştır. Kongre'de Genel Sekreter Saffet (Arıkan) Bey'in yerine otoriter bir kişiliğe sahip olan Kütahya Mebusu Recep (Peker) Bey getirilmiştir. Atatürk'ün seyahati neticesinde, ülkede yaşanan ekonomik buhrandan dolayı parti programına inkılapçılık ve devletçilik eklenerek altı ok tamamlanmıştır. Bu bağlamda da Vakit, ilk nüshasında Mustafa Kemal Paşanın Meclis kürsüsünden yapmış olduğu konuşmayı resmederek, açılış konuşmasına geniş ölçüde yer vermiş ve "Cumhuriyet Halk Fırkası Programı Esasları" başlığı altında da partinin yeni programının tamamını neşretmiştir.³⁶ Bütün bu

33 Mehmet Asım, "Umumi Manzara", *Vakit*, 26 Nisan 1931; *Vakit*, 25 Nisan 1931; Demirel, a.g.e, s.127; Kütahya mebuslarından ikisinin mazbatasını onaylanmayınca müstakil mebus sayısı 18'e düşmüştür. Bkz: Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, 451; 20 zatın isimleri ve seçildikleri yerler şöyledir: "Adana: Ali Münif Bey (sabık Mersin meb'usu), Afyon: Molla zade Cemal Bey, Aksaray: Han hisar zade Rıza Bey, Antalya: Avukat Numan Bey, Aydın: Fırka idare heyetinden doktor Fuat Bey, Balıkesir: Elektrik mühendisi Enver Bey, Bursa: ipekeçi Mehmet Rüştü Bey, İzmir: esbak Hariciye Nazırı Milaşlı Halil Bey, Yavuz kütüphanesi sahibi Hüsnü Bey, Isparta: Kemal Turban Bey, Kayseri: Develi sabık Belediye reisi coşkun Osman ve avukat Ahmet 'Tevfik Beyler, Kastamonu: doktor Suat Bey, (Birinci Millet Meclisinde aza idi). Kocaeli: eski meb'uslardan Ali ve Sırrı Beyler." Bkz: "20 Müstakil Mebus", *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1931.

34 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D 4, C 1, 4 Mayıs 1931, s.1-7; Renda, a.g.e, s. 327; Soyak, a.g.e, s. 451; Özalp, a.g.e, s.55; "Büyük Fırka Kongresi 4 Mayıs'ta Toplanacak", *Vakit*, 27 Nisan 1931; Asım Bey, kaleme aldığı köşe yazısında meclisin toplandıktan sonra CHF'nin genel kongresini yaparak parti programını tanzim edeceğini belirtmiştir. Bkz: Mehmet Asım, "Fevkalade İctima", *Vakit*, 2 Mayıs 1931; *Vakit*, 4 Mayıs 1931; *Vakit*, 5 Mayıs 1931.

35 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D 4, C 1, 9 Mayıs 1931, s.16; *Parlamento Tarihi*, D 4, C 2, (1931-1935), s.68; *TBMM Arşivi* 4. Dönem Artvin Mebusu seçim mazbatası.; Asım Bey seçim sonrası kaleme aldığı köşe yazısında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve Başbakan İsmet Paşalardan övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Bkz: Mehmet Asım, "Gazi M. Kemal Yalnız Cumhuriyet reisi değil, Türk Vatanı İçin En Tabii Millet Reisidir.", *Vakit*, 6 Mayıs 1931.

36 *Vakit*, 10 Mayıs 1931; "Halk Fırkası Programı", *Vakit*, 11 Mayıs 1931; *CHF Üçüncü Kongre Zabıtları* 10-18 Mayıs 1931, s.28-31; "CHF Üçüncü Büyük Kongresi Dün Açıldı", *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1931; Hikmet Bila, *CHP 1919-1999*, (İstanbul: Doğan Yayınevi, 1999), 65; Ahmet Hamdi Başer ülke ekonomisine ve devletçi siyasete yönelik izlenimlerini anılarına şöyle aktarmıştır: " 10 Mayıs 1931 tarihinde Halk Fırkasının ikinci büyük kongresi toplanarak fırka nizamnamesi altı ok vecizesine dayanarak yeniden yapıldı. Vergilerden beklenen

gelişmelerin muhasebesini Asım Bey, “Gazi Hz’nin Nutku” adlı köşe yazısında yapmıştır. Yazıda seçim sonrası halkın gösterdiği ilginin Gazi Hazretlerini mutlu ettiğini ve Gazi’nin milletin önünde hürmetle eğildiğini, yabancılarla iş birliği yapan saltanatın paşası olmaktansa milletin istiklali yolunda bir nefer olmayı tercih ettiğini ve bunun için Sivas’ta bir mektep dershanesinde büyük kongreyi açtığını vurgulamıştır. Yazısını, Gazi’nin geçmişi hatırlatmakla herkese güç verdiğini ifade ederek sonlandırmıştır.³⁷ Ertesi günkü yazısında da İsmet Paşa’nın nutkunu analiz etmiştir. Paşanın dört senelik mazinin mükemmel bir bilançosunu ortaya koyduğunu, Sivas Kongresini birinci kongre sayarak Türkiye’nin gelişmesine nasıl katkı sağladığını aktarmıştır. Yazınının devamında bunları göremeyenlerin akıbetlerinin -Serbest Fırka örneğini göstererek- kötü sonla bittiği yorumunu yapmıştır. “Fethi Bey, İsmet Paşanın nutkunu alıp okuduğunda söylenenleri anlayabilmiş midir? CHF’nin istikbale yönelmiş icraat programını yarın okudukları zaman biraz insaf ile düşünebilecekler mi?” sorularına yanıt aramıştır.³⁸ Asım Bey, hükümetin ve CHF’nin beyanlarını köşe yazısına taşıyarak, geçmişten örnek vererek ve beyanları destekler nitelikte yazıları kaleme almıştır.

Kongre sürerken Paris’teki Türk Siyasi Mültecileri Cemiyeti namına Damat Ferit Paşa Hükümeti zamanında Dâhiliye Nazırlığı yapmış, 150’liklerden³⁹ Mehmet Ali Bey’in Reisicumhura, Fransızca çektiği iki telgraf tartışma konusu yaratmıştır. Telgrafın içeriğinde Reisicumhur seçiminin Kanun-i Esasiye aykırı olduğundan, kanunsuz seçilen başkanlığın protesto edildiğinden ve TBMM’nin meşru bir oluşum olmadığından bahsedilmiştir. Meclis’e taşınan konu “vatan hainlerinin telgraflarının TBMM’de okunması” doğru bulunmaz şeklinde değerlendirilmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşanın istemiyle telgrafın Meclis’e gönderildiği anlaşılınca telgraf aleyhinde söz almak isteyen mebuslar

---

islahat ve tenzilat yerine buhran vergisi ve daha sonra müvazene vergisi isimleriyle iki doğru vergi daha ilave olundu.” Bkz: Başar, a.g.e, s. 125-142; Soyak, a.g.e, s.451-452; Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994, s.22-23; Erdinç Tokgöz, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-2007*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007, s.77; Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s.185-198.

37 Mehmet Asım, “Gazi Hz’nin Nutku”, *Vakit*, 12 Mayıs 1931.

38 Mehmet Asım, “Dört Senelik İcraatın Bilançosu”, *Vakit*, 13 Mayıs 1931; Ayrıca bkz: Andrew Mango, *Atatürk*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2004, s.549-550.

39 Lozan Barış Antlaşması’nın 16 Nisan 1924 tarihinde 487 sayılı “Genel Af” kanunu TBMM’de kabul edilmiştir. Bu bağlamda Milli Mücadele karşıtı olan ve Genel Af kapsamsı dışında tutulan 150 kişinin listesi 1 Haziran 1924 tarihinde Bakanlar Kuruluna onaylanmıştır. 28 Mayıs 1927’de kabul edilen 1064 sayılı yasa ile yurttaşlıktan çıkarılmışlardır. 29 Haziran 1938 tarihinde TBMM tarafından çıkarılan yüzelliklerin affı kanunu, 16 Temmuz 1938 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Emin Karaca, *150’likler*, Altın Kitaplar, İstanbul 2004, s.14-55; Kâmil Erdeha, *Yüzellikler Yahut Milli Mücadele’nin Muhasebesi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998, s.64-65; İlhami Soysal, “150’likler Kimlerdir? Neler Yaptılar? Ne oldular?” *Milliyet*, 7-10 Ekim 1984; *TBMM Zabıt Ceridesi*, D 5, C 26, 29 Haziran 1938, s.477; *TC. Resmî Gazete*, Kanun no: 3527, Sayı:3961, 16 Temmuz 1938; İlhami Soysal, *150’likler*, Gür Yayınları, İstanbul, 1985, s.140; Şaduman Halıcı, “Yüzellikler”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Ankara, 2020, s.1-4.

birbiri ile yarışmışlardır.⁴⁰ Bu konudaki en sert eleştirilerden birini de Mehmet Asım Bey'in "Bir İhanet Vesikası Dolayısı İle" adlı köşe yazısında görmek mümkündür. Yazıda, memleketin kara günlerinde, memleketi satmak için her türlü vasıtaya müracaat etmiş olan hainin, Türk milletinin gözbebeği olan Mustafa Kemal'e telgraf çekmek cüretkârlığında bulunduğu, Gazi'nin yeniden Reisicumhur seçilmesinin kendilerinin hain ellerinde batan Kanuni Esasiye aykırılık teşkil ettiği belirtmiştir. Yazının devamında ise Asım Bey, telgrafta Büyük Millet Meclisi'nin de meşru olmadığını anlatıldığına, onun için eski Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali'nin Fransa'da Türk Mültecileri dediği (150'lik vatan hainleri tarafından kurulmuş) vatan hainleri adına keyfiyeti protesto ettiğine değinmiştir. Aynı zamanda büyük zafer sonrasında İstanbul'un İngiliz idaresinde kalmayacağını anlayarak milli sınırlar dışına kaçan bu adamın çektiği bu hıyanet vesikasının Meclis'te okununca her taraftan bir itiraz tufanı yükseldiğini anlatmıştır. Meclis'te yaşadıklarını köşe yazısının devamına şöyle aktarmıştır:⁴¹

"Mehmet Ali gibi milliyet camiasından matrut bir alçağın çektiği bir telgrafta millet kürsüsünden okumak doğru mu? Sesleri salon içerisinde büyük bir uğultu ile aksetti, fakat bu surette itirazda bulunanlar, okunan telgraftın reisicumhur hazretleri tarafından gönderilmiş olduğunu anlayınca yüksek reise hürmetten sükût ettiler. Ve gene reisicumhur hazretlerinin işaretlerine hürmetten bu mecliste mevzuu bahsetmeye karar verdiler. Bunun üzerine söz alan hatiplerden her biri bir başka nokta-i nazardan çok güzel sözler söylediler. Bu suretle edebi bir hüsrana mahkûm olan vatan hainleri aleyhinde meclisin nefret ve büyük reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hz. ne karşı edebi merbutiyet hissiyatının kuvvetle tezahür etmesine vesile oldular."

Us, Mustafa Kemal'in güç ve kudretini Meclis tarafından reisicumhur seçilmiş olmasına değil, milleti uçurumdan kurtarmış bir halaskar olmasına bağlamaktadır. Mustafa Kemal'in sadece bu sene değil her sene reisicumhur seçileceğini belirterek ona olan bağlılığını samimi bir üslupla dile getirmiştir. Ayrıca Asım Bey, anılarına Mehmet Ali Bey ile ilgili şöyle not düşmüştür:⁴²

40 Metnin Fransızca kısmında «Protestons encrququement eontre eleetions legislatives antieonstitut.ionel.les, eeleetions presidence illegale. Assosiationu rei'ugies politiques tures.» yazmaktadır. Bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 1, 14 Mayıs 1931, 35; Tunçay, *Tek Parti*, 307; Şaduman Halıcı, Emniyet Genel Müdürlüğü arşivinden faydalanarak yapmış olduğu detaylı çalışmasında Fransızca olan ikinci telgraf metninin tercüme edilmiş halini şöyle paylaşmıştır: "Tekrar intihabınız hâkimiyet-i milliyeye meydan okumaktır. İktisadi felaketi mucip olan meşum diktatörlüğünüz, itibarı umumiyeiy ref, heyet-i ictimaiyeiy ifsad, hürriyeti mahvediyor. Memleketi derebeyliğe çeviriyor." Ayrıca Mehmet Ali Bey, Fransa'da Türkiye'deki rejim ve inkılaplar aleyhinde "La Republique Enchainee (Zincire Vurulmuş Hürriyet)" adlı Fransızca gazete çıkarmıştır. Bkz: Şaduman Halıcı, *Yüzellilik Gazeteciler*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2021, s.491/506.

41 Mehmet Asım, "Bir Hıyanetin Vesikası Dolayısı ile", *Vakit*, 15 Mayıs 1931.

42 Us, *a.g.e.*, s.345-346; Konuya ilişkin haber, kaynağın orijinalinde şöyle geçmektedir: "Mehmet Ali o zaman İstanbul hükümetinin dâhiliye nazırı olmakla beraber milli mücadeleye yardım için elinden geleni yapmıştır. Bu yolda ilk hareketi, Anadolu'ya dokuzuncu ordu müfettişi olarak giden (Mirliva Mustafa Kemal'e hareketinden iki gün evvel nezaret

“İstanbul Hükümetinin eski Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey İstanbul’a geldi. Haber’e beyanat vermiş, Mustafa Kemal’i Anadolu’ya ben gönderdim ve 1000 lira verdim. İşte makbuzu, demiş. Millî Mücadeleyi benimsiyor demek. O halde neden dolayı millî ordu İstanbul’a girdiği vakit memlekette kaçmış ve yüzelikler listesine girmiştir. On sekiz seneden beri memlekete girememiş? Cumhuriyet müddeiumumisine bir vazife düşünüyor: Mehmet Ali, Atatürk’e 1000 lirayı ne maksatla vermişti? Anadolu’ya gidip Millî Mücadeleyi açsın diye mi, yoksa Damat Ferit hükümetinin emellerine hizmet etsin diye mi?”

1931 yılının diğer bir sorunu ise matbuat hürriyeti idi. Ekonomik buhranın ardından çok partili hayata geçiş denemesi ile baş gösteren irtica meselesi ve toplumsal huzursuzluk rejimin tehlikeye gireceği izlenimini oluşturmuştur. İktidar partisi çözümü, halkı huzursuzluğa sevk eden ve hükümetin uygulamalarını ağır bir dille eleştiren muhalif basın kontrol altına almakta bulmuştur. Matbuat hürriyeti tasarısı daha Meclis’e taşınmadan önce Asım Bey konuyu “Matbuat Hürriyeti” adlı köşe yazısında ele almış ve kamuoyunu bu doğrultuda aydınlatmaya çalışmıştır. Yazısında basın hürriyetinin suistimal edildiğini, bazı gazetelerin basın hürriyeti olmadığı söyleminin gerçeği yansıtmadığını, tam aksine bütün millet ve dünya huzurunda hükümete sövenler bulunurken basın hürriyeti olmadığından nasıl söz edilebileceğini işlemiştir.⁴³ Matbuat Kanunu hakkında yazmaya devam eden Us, “Hastalığı Teşhis” adlı makalesinde de görüşlerini ifade etmiştir. İzmir, İstanbul ve Adana’da çıkan gazetelerin Türk kamuoyunu tahrik etmeye başladığını, hürriyet suistimalleri neticesinde şark isyanlarının, Serbest Fırka kargaşalarının, Menemen irticasının çıktığını ve bunların unutulduğunu belirtirken bu gazetecilerin tekrar ülkeyi kaosa sürükleme niyetinde olduğu düşüncesindedir. Muhalefet bayrağını eline alan gazetelerin maksadı ne olabilirdi? sorusuna yanıt arayan Us, şu cevaba varmıştır:

“Bu da iğrenç bir Derviş Vahdeti edebiyatı ile fazla gazete satmak ve bu suretle bir az ceplerini doldurmaktır. Fakat bu Derviş Vahdeti edebiyatının, en muzir şekilde matbuat hürriyeti suistimalinin sonunda bir 31 Mart’a varırır. Yahut memleketin bir köşesinde şark isyanı veya Menemen hadisesi çıkarmış. Bu efendilerin ondan korkuları

---

tahsisatından 1000 lira vermiş olmasıdır. Eski dâhiliye nazırının elinde, bizzat Atatürk’ün bu paraya dair el yazısıyla yazdığı tarihi makbuz bulunmaktadır. Makbuzun tarihi 13 Mayıs 335 tir... Büyük kurtarıcımız Mustafa Kemal Anadolu’ya gidince bütün valilere şifreli telgrafla tebligat yaparak kendisiyle beraber çalışmalarını, onun reyî olmadan hiçbir şey yapmalarını bildirmiştin. Bu yolda birçok muhabereleğim var.” Bkz: “Eski Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Memlekete Döndü.” *Haber*, 12 Birinciteşrin 1939; Mehmet Ali Bey 5 gün sonra da Beyoğlu’nda kalmış olduğu Kontinantal Otel’inde kalp rahatsızlığından ölmüştür. Bkz: “Eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali”, *Haber*, 16 Birinci teşrin 1939.

- 43 Mehmet Asım, “Matbuat Hürriyeti”, *Vakit*, 23 Haziran 1931; Muhalif gazetelerden *Son Posta* ilk sayfasında, Yarın gazetesi sahibi Arif Oruç Bey’in yeni fırka girişimi ardından hükümet yanlısı gazetelerin (Cumhuriyet, Milliyet, *Vakit*, *Akşam*) bir ağızdan hücum geçtiğini, Serbest Fırka hortlayamaz dediklerini manşet yapmıştır. Aynı nüshanın sağ alt köşesinde ise yeni matbuat lügati başlığı altında gülen bir okurun elinde matbuat lügati karikatürü bulunmaktadır. Lügatin içerisinde “Evet, Hayhay, Peki, Baş üstüne” ifadeleri yer almaktadır. Döneme ilişkin keskin eleştiri ise yazılı olarak karikatürün altında şöyle ifade edilmiştir: “Makamı aidi tarafından icap edenlere yeni ve büyük bir matbuat lügati sipariş edilmiştir. Bu lügatte yalnız dört kelimenin manası bulunacaktır. ‘Evet efendim! Hayhay efendim! Peki efendim! Baş üstüne Efendim!’” Bkz: *Son Posta*, 23 Haziran 1931.

yoktur. Çünkü âsiler ile uğraşacak olan deoletin inzibat kuvvetleridir. Bu uğurda icap ederse kan dökecek memleketin fedakâr jandarmaları ve askerleridir. Nihayet mücrimler için bir istiklâl mahkemesi yahut bir divanı harp kurulduğu zaman onlar yakalarını kurtarmak çaresini kolayca bulabileceklerine kanidir. Nitekim şark isyanında, Serbest fırka kargaşalıklarında, daha sonra Menemen irticaında böyle olmuş değil midir?"

Us, devam eden yazısında İsmet Paşa hükümetinin iç ve dış tehlikelere karşı koymak için azim ve karar ile çalıştığını, matbuat hayatında görülen kötü manzaranın basın hürriyetinden ziyade Türk kamuoyunu tahrik ederek fazla gazete satmakla açıklanacağını vurgulamıştır. Us, konunun pekişmesi için Çiftçi ve İşçi Fırkasının kurulmasının amacının basında kargaşa çıkararak bu fırkanın uzvu haline gelen gazete için bir nevi reklam vasıtası olduğu örneğini vermiştir.⁴⁴ Adeta Us ve Vakit, hükümetin en güçlü savunucusu olmuştur.

Us, "Hıyanetlerin İzleri" adlı köşe yazısında tarihten kesitler sunarak başta yüzellilikler olmak üzere milletin ihanet edenleri ele almıştır. Lozan'dan sonra ihanet şebekesinin ülkeyi terk etse de boş durmadıklarına içerde ve dışarda zehir akıtmaya devam ettiklerine değinen Us, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde Dâhiliye Nazırlığı yapmış, İngiliz işgal kuvvetlerinin uşağı olan Mehmet Ali'nin Paris'te "Repüblük Anşene" adlı haftalık bir dergi çıkardığını belirtmiş ve bu gazetede Kürt-Ermenilerin birleştiği bahsinden altı ay sonra Ağrı dağı isyanının çıkmasının tesadüfi olmadığına kanaat getirmiştir. Aynı zamanda bu kervana Bulgaristan'ın Filibe kasabasında yüzelliliklere neşriyat vasıtası olarak "Açıksöz" gazetesinin eklendiğini ve ülke aleyhinde faaliyet gösterdiklerine dair Yunanistan'dan gazetelerine bir mektup geldiğini kamuoyu ile paylaşmıştır.⁴⁵ Asım Bey, Matbuat Kanununa ilişkin düşüncelerini Vakit'in 30 Haziran 1931 tarihli nüshasında "Cumhuriyet Matbuatında Kazan Kaldıranlar" başlığı ile çizgilere taşımıştır. Karikatürde, muhalif gazete sahipleri resmedilirken, kafasındaki sarıkların üzerinde Yarın, Yılmaz, Hizmet ve Son Posta yazmaktadır. Gazete sahipleri kazan kaldırır pozisyonda bir binanın önünden geçerken içindeki insanlar geçenlere hayretle bakmaktadırlar. Karikatürün altında da "İstemezük" yazmaktadır.⁴⁶ Aslında Us, bu çalışması ile muhalif basını sarıklar içinde göstererek onların irtica ile iltisaklı ve istenmeyen kişiler olduklarını çizgileri ile ima etmiştir.

44 Mehmet Asım, "Hastalığın Teşhis", *Vakit*, 27 Haziran 1931.

45 Mehmet Asım, "Hıyanetin İzleri", *Vakit*, 28 Haziran 1931; Ertesi gün Asım Us, "Vicdanımız Müsterihtir", adlı köşe yazısında Menemen irticasına sebep olan muhalif İstanbul ve İzmir gazetelerinin bazıları divanı harbe sevk edilmeleri ihtimali karşısında telaşa düştüklerini kaleme almıştır. Özellikle İzmir'de Zeynel Besim tarafından çıkarılan Hizmet gazetesi sahibi tarafından "Ben artık siyasetten çekildim" diye ilanlar yaptırarak kapatılmıştır. İstanbul'da çıkan gazete için ise şu ifadeleri kullanmıştır: "İstanbul'da çıkan Yarın gazetesi de adete Menemen hadisesinin süratle bastırılmasından müteessir bir hal ve tavır almakla beraber irticanın amillerini telin etmekte diğer memleket matbuatına imtisale mecbur olmuştur." Aynı zamanda Türk gazetecilerin hadisenin olduğu günlerde matbuat anarşistlerinin düştükleri zor durumdan gazetelerinde temas etmediklerini belirtmiştir. Bkz: Mehmet Asım, "Vicdanımız Müsterihtir", *Vakit*, 29 Haziran 1931.

46 *Vakit*, 30 Haziran 1931.

4 Temmuz'da Elâzığ Mebusu Fazıl Ahmet Bey ve iki arkadaşının bazı gazetelerin takip ettikleri neşriyat tarzı hakkında hükümetçe ne tedbir alındığına dair verdiği taktir de şunlar yazmaktaydı:⁴⁷

"B. M. M. Yüksek Reisliğine, Bazı gazetelerimizin takip ettikleri muhataralı istikamet vatandaşların ve vatanın siyâsî iz'an ve medenî vicdanı üzerinde sarih bir fikir şekavet-i icra ederek masum ruhları tamamen zehirliyecek mahiyetler almağa başladı. Hale hiçbir faydası olmadığı gibi, atıye de birçok vehamet ve zarar hazırlayan bu felâketiei cereyan karşısında Hükümet ne düşünüyor? Millî varlığı istilâya başlayan şu zehirli havadan ammenin vicdanı pek mustarıptir. Binaenaleyh Büyük Millet Meclisinin Vaziyeti mütalea ile bu hususta bir karar vermesini elzem görüyoruz. Cemiyeti, matbuatın suiistimallerine karşı müdafaa için şimdiye kadar müracaat edilen tedbirlerin kâfi olmadığı meydandadır. Binaenaleyh keyfiyetin hükümetten istizahını teklif ederiz. Elâziz- Fazıl Ahmet, Aksaray-Ahmet Süreyya- Ordu -Ahmet İhsan."

Önerge hem Meclis'te hem de basında hararetle tartışmalara sebebiyet vermiştir. Asım Us Cumhuriyet'in müdafaa için kanunu elzem görmüştür. Vakit'in, müzakereler bitene kadar yaşanan gelişmeleri ve zabıt tutanaklarını neşretmesi dikkate değerdir. Vakit, 6 Temmuz 1931 tarihli nüshasında "Meclis İctimai Çok Heyecanlı Oldu" başlığı ile Meclis içerisindeki tartışmaları kamuoyu ile paylaşmıştır. Ana manşetin altında da "muhaliflerin suikastlarını tel'in ettiler, hıyanetlerini meydana çıkardılar. Arif Oruç, Kadri, Zekeriya, İzmir'de Zeynel Besim, Sırrı ve İsmail Hakkı Beylerin milli hudutlar haricine çıkarılmaları teklif olundu, neticede hükümet müttefikan itimat kazandı." ifadelerine yer verilmiştir. İlerleyen nüshalarında da muhalif basın için "hükümetin siyasetine taarruz edenler, arkadan çevirme yapanlar milli heyecanı noksan olan adamlardır"⁴⁸ve "Hakikatlerin tağlit olunmasından ve hakikatlerin anlaşılmasından faide bekleyen zihniyet mahzû şerdir."⁴⁹ ifadelerini kullanmıştır. Mehmet Asım ise köşe yazısında, hıyanet ve tenkit arasında bir farklılık olduğunu belirterek muhalif rolüne bürünen gazetelerin yayınlarını Meclis kürsüsünden hıyanetle itham edenlerin olduğunu, bu itham üzerine bazı gazetelerin yaptıkları şeylerin samimi eleştiri olduğunu ve hıyanetle suçlanmalarını cevabını verdiklerini açıklamıştır. Ancak muhalif basının bütün yayınlarını hıyanetle suçlamanın doğru olmadığını ancak bir kısmını hıyanetle betimlemekten başka çare olmadığını, hıyanetin sadece muhalif basının anladığı gibi harp ve sulh zamanında düşmanla iş birliği manasına gelmeyeceğini, rejim aleyhindeki her hareketin de vatan hainliği olarak ifade edilebileceğini izah etmiştir.

47 TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 2, 4 Temmuz 1931, s.212; Asım Bey'in yorumları için bkz: Mehmet Asım, "Matbuat Hürriyeti Hudutsuz mudur?", Vakit, 4 Temmuz 1931; Son Posta, 11 Temmuz 1931.

48 Vakit, 6 Temmuz 1931; Ayrıca bkz: "Utansınlar", Akşam, 8 Temmuz 1931; "Bu Adamların Vatan Dâhilinde Kalmaları En Büyük Zararları Tevhit Edebilecek Bir Keyfiyettir.", Vakit, 10 Temmuz 1931; "Matbuat Müzakeresinin En Hararetle Safhasında", Vakit, 11 Temmuz 1931; Sabık SCF Umumi Kâtibi Nuri (Conker) Bey, gazetecilere verdiği demeçte elinde iktidar olsam bütün gazeteleri kapardım ifadelerinde bulunmuştur. Bkz: Son Posta, 11 Temmuz 1931.

49 Vakit, 12 Temmuz 1931.

Buna örnek olarak da İzmir’de çıkan Halkın Sesi adlı gazetesinde yayınlanan bir yazıyı göstermiştir. Gazetede “Millet Meclisi kararını vere dursun, millet kararını vermiştir.” yazmaktadır. Us, yazısında milletin temsilcisi olan Meclisin tanınmamasını ve kamuoyunu Meclis aleyhine çevirmenin hiçe saymanın doğru olmadığını hıyanete örnek olarak göstermiştir. Ancak iki dereceli seçimin milli iradeyi yansıtmadığı söyleminin herkesin arzu ettiği bir tenkit olduğunu anlatmıştır. Makalesini sonlandırırken de Yarın gibi muhalif gazetelerin bunu yapmadıklarının ve her defasında hükümete hücum ettiklerinin altını çizmiştir.⁵⁰ Aynı konuda farklı bir görüş Meclis’te Kocaeli Mebusu Sırrı Bey tarafından örneklenerek şöyle dile getirilmiştir:⁵¹

“Hâkimiyeti Milliye’de Yakup Kadri Bey’in imzasile neşredilmiştir. Diyorlar ki: Şu zamanda istikrazdan bahsedilir mi, şu zamanda inhisarların fenalığından bahsedilir mi? Bunlar hiyanettir, istirham ederim, bunun hedefi doğrudan doğruya malûmdur. Fakat ben gazeteci olmuş olsam; bunun üzerine ben de bir cevap verirsem ve ben, sen diyerek işi şahsiyata dökersek ve bu mücadelelerimizden ortalığa bir velvele çıkarsa bunun mesuliyeti kimin olacaktır, bunun müsebbibi kim olacaktır? işte bunlar, mebusluk sıfat ile söylenen mütecasirane sözlerdir. Bunun önüne geçmek lâzımdır. Başka çare yoktur. Diyor ki: “Mustafa Kemal ve ismet Paşa rejiminden, çizgisinden gayri bir yolda yürümek hiyanettir.” Hayır, ben böyle düşünmüyorum. Mustafa Kemal, bir çizgi göstermemiştir, bir hedef göstermiştir. O hedefe siz başka yoldan giderseniz, ben başka yoldan giderim. Eğer hedefte ayrılık olursa o vakit ben hiyanet etmiş oluyorum. Zaten Büyük Gazinin söylediği söz bundan ibarettir. Hükümet Reisinin söylediği söz bundan ibarettir. Hükümet Reisinin, lütfen tenkidi takdir ve teşvik eden bir Hükümet önde dururken - bunu şükranla söylemeğe mecbur oldum - bu hakikat ortada iken bir mebus arkadaşın bunun mevzuunu efkârı umumiyyeye hiyanet şeklinde göstermesi, söylemesi, doğrusu hayret edilecek bir şeydir. İşte matbuatın gayri mesul eller tarafından idare edilmesinin bu mahzuru vardır. Bu ciheti, hassatan nazarı âlilerinize arz ederim.”

25 Temmuz 1931’de kabul edilen Matbuat Kanunuyla ülke çıkarına ters düşen yayınlar nedeniyle hükümete gazete ve mecmuaları kapatma yetkisi verilmiştir.⁵² Vakıt, bu durumu kırmızı puntolarla “Dün Mecliste Matbuat Kanunu Bir Reye Karşı Ekseriyetle Kabul Edildi.” şeklinde manşet yaparak kamuoyuna duyurmuştur. Manşetin altında ise bir çerçeve içerisinde Asım Us’un kardeşi Hakkı Tarık Bey’in oylamaya “hayır kabul etmiyorum. Efendim!” diye ret oyu verdiği belirtilmiştir.⁵³ Matbuat Kanunu’ndan sonra Cumhuriyet ve

50 Mehmet Asım, “Hiyanet mi Tenkit mi?”, *Vakit*, 14 Temmuz 1931.

51 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D 4, C 3, 25 Temmuz 1931, s.358.

52 Kanunun maddeleri için bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*, D 4, C 3, 25 Temmuz 1931; Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, 157; Ayrıca bkz: *BCA*, 30.18.1.2, Yer no: 21-50-15; T.C. Resmî Gazete, Sayı 1867, Kanun no: 1881, 8 Ağustos 1931, s.731-736; Nurşen Mazıcı, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, *Atatürk Yolu*, 18, (1996), s.143-152.

53 *Vakit*, 26 Temmuz 1931; “Yeni Matbuat Kanunu”, *Akşam*, 27 Temmuz 1931; *Son Posta*, 26 Temmuz 1931; *Yarın*, 26 Temmuz 1931; *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1931; Hakkı Süha Gezgin, Hakkı Tarık’ın ret oyunu anılarında şöyle değerlendirmiştir: “Basın Kanunu müzakere edilirken zararlı gördüğü maddenin kabulünü engellemek için bütün gücüyle çalıştı.

öncesinde Vakit gazetesinin, Millî Mücadele dönemine ait belgeleri ileri sürerek Yarın gazetesinin sahibi Arif Oruç'u vatana ihanetle suçlayıp onu eski Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'in halefi olarak nitelendirmesi basında keskin kutuplaşmalara da sebebiyet vermiştir.⁵⁴

2. 1932 Yılına Dair Yaşananlar

İktidar partisi, CHF ilkeleri ile aynı doğrultuda çalışan ve ondan bağımsız kurumlar başta olmak üzere Türk Ocaklarını kendi bünyesinde toplamıştır. Türk Ocakları, yeni rejimin ve her alanda yapılan inkılapların halk tabanında yerleşmesi için büyük çaba sarf etmiş ve Atatürk tarafından büyük destek görmüştür. Ancak 1931'de kapatılmalarının ardından bu kurumdan doğan boşluğu doldurmak için yeni arayışlara gidilmiştir. Genç Cumhuriyet Türkiye'sinde toplumsal dönüşümü sağlamak, CHF'nin ilkelerini halka öğretmek ve Kemalist ideolojiyi halka anlatmak suretiyle 19 Şubat 1932'de kuruluş esaslı önceden bildirilen 14 ilde halkevleri açılmıştır. Eski alışkanlıklardan kopmuş, yeni hayata uyum sağlayan bireylerin yetiştirilmesi Cumhuriyet'in öncü kadrolarının temel sorunsalıydı. Toplumun tümünden kalkındırmayı temel alan kuruluş, eski hayattan farklı bir toplumsal yapı yaratma çabası içine girmiştir. CHF'nin yeni Genel Sekreteri Kütahya Mebusu Recep (Peker) Bey, amaçlarının milli kimlik ve ulus-devlet inşası sürecinde kültür birliğini sağlamak olduğunu konuşmalarında belirtmiştir. Bu düşünceyle halkevlerine bağlı 9 ayrı kolda faaliyet gösteren şubeler oluşturulmuştur. Bu kollar; Dil ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük ve Tarih ve Müze şeklinde sınıflandırılmıştır.⁵⁵ Vakit, 19 Şubat 1932 tarihli ilk nüshasında Ankara, İstanbul, İzmir ve Eskişehir'de faaliyet gösterecek olan halkevi binalarının fotoğraflarına yer vermiştir. Fotoğrafların üzerinde ise "Halk Evleri Bugün Merasimle Açılıyor", ve kırmızı puntolarla "Gençler, Aza Yazılıınız!" yazmaktadır.⁵⁶ Ertesi gün ise halkevlerinden "Yüksek Heyecanlar Karargâhı" olarak bahsedilmiş "halkevleri yüksek heyecan karargâhudur. Halkevleri Türk halkının hasret çektiği irfan nurunu herkese en büyük kolaylıkla yapmak, muhtaç olduğu içtimai yardımı her ferde ayrı ayrı vermek ve kardeş sevgisi getirmek için çalışmak, uğraşmak isteyenlerin büyük karargâhı olacaktır" duyurusu okuyucu

---

Defalarca kürsüye çıktı, basını savundu. Bizi kurtaramadı ama bütün Meclis içinde tek kırmızı oy vererek kendi vicdan ve irfanını kurtardı. Tek Parti çağında mesele idi bu!" Bkz: Gezgın, a.g.e., s.408.

54 "Ali Kemal'in Halefi", *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1931; "Hiyanet Vesikaları", *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1931.

55 *BCA*, 490.1.0.0, Yer no: 3-12-3; Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000, s.91-92; Neşe G. Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.61-66; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi III*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1996, s.84; Soyak, a.g.e, s.456-458; *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, C.I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.198

56 *Vakit*, 19 Şubat 1932; Ayrıca bkz: *Son Posta*, 19 Şubat 1932; *Milliyet*, 19 Şubat 1932.

ile paylaşılmıştır.⁵⁷ Halkevleri açıldıktan dört gün sonra Mehmet Asım konuya ilişkin duygularını köşe yazısına taşımıştır. Asım Bey, halkevlerinden milli kültür ocakları şeklinde bahsederek sayılarının yüzü geçeceğini arzulamaktadır. Ona göre bu kurumlar yüreği vatan sevgisi ile çarpanların bir toplanma ve birleşme yeri olacaktır. Aynı zamanda en önemlisi ise CHF'ye mensup olsun ya da olmasın herkesin halkevinde kendine bir köşe bulacağıdır. Her bir inkılap zorlu bir yolculuğun neticesidir diyerek aşılamayacak gibi dağların aslında azmedilirse aşılacağını halka öğütlemiştir. Asım Bey, yazısında millete rehberlik eden büyük kurtarıcı Atatürk sayesinde bütün engellerin aşıldığını ve bunun neticesinde büyük inkılaplar yapıldığını vurgulamıştır. Halkevlerinin dil, din ve yaş farkı gözetmeksizin milletin hizmetinde olmasının mutluluğu yazısının üslubuna sirayet etmiştir. Konuya ilişkin son cümlelerini ise “*şüphe yok ki yalnız inkılap davasında değil, fikri hayatın her safhasında gençlik demek kafası çalışan ve işleyen insan demektir. Hatta fikri gençliğin kemali çok defa insanlara saçlar ağardıktan sonra gelir. Onun için halkevlerinde her yaştaki vatandaşlar arasında hiçbir rütbe ve mevki farkı gözetilmeksizin bir araya toplanacak, Türk milletinin muhtelif sahadaki kültür tekâmülüne hizmet edecektir.*”⁵⁸ şeklinde olmuştur.

Mehmet Asım Bey'in siyasi ve gazetecilik kariyerinin en heyecanlı kısmı Başvekil İsmet Paşa ile İtalya seyahati olmuştur. 22 Mayıs- 2 Haziran 1932 tarihleri arasında gerçekleşecek seyahate dönemin en önemli siyasetçileri ve basın mensupları katılmıştır. Vakit, 22 Mayıs'ta seyahatin 12 gün süreceğini ve heyeti İtalya'ya götürecek olan Loit Triestino kumpanyasına ait Tevere Vapurunun fotoğrafını paylaşmıştır. Mehmet Asım, aynı nüshada “İsmet Paşanın Roma Seyahati” adlı köşe yazısında konuya ilişkin düşüncelerini anlatmıştır. Bu gezinin görünürdeki sebebini, Başvekil Paşanın geçen sene Tevfik Rüşti (Aras) Beyle Peşte'ye giderken Venedik'e uğrarken görmüş olduğu misafirperverliğe ve İtalya hükümetince Roma'ya davet edilmesine bağlamaktadır. Asıl sebebini ise İsmet Paşa Hükümetinin ülke sınırları dışında barıştan başka hiçbir özel amaç beslemeyen milli siyasetin bütün dünyaca malum bir hakikat olmasına dayandırmaktadır. Yani hükümetin izlediği barışçıl dış politika sayesinde, on gün öncesinde Rusya'dan sonra Faşist İtalya'ya yapılacak seyahatin uzak şark semalarında karanlık bulutların dolaştığı günlerde siyaseti dedikoducuların malzemesi olmaktan kurtaracağını belirtmiştir. Bununla beraber Başvekilin Roma seyahatinde, iki ülkeyi birbirine bağlayan samimi dostluk dışında bir maksat aramak gerekirse bunu “*inkılapçı Türkiye'nin cumhuriyet evlatları tarafından gene inkılapçı İtalyan'ın kuvvetli reisine karşı öteden beri beslemekte olan samimi bir hürmet eseri olarak*” gösterilebileceğine işaret etmiştir. Us, yazısının devamında Cihan Harbi sonrasında İtalya'yı kaostan kurtaran bütün kudreti elinde toplayan Musolini 'den halaskar ve bütün ülkeyi bir ordu inzibatıyla medeniyete sevk eden büyük bir reis olduğundan bahsetmektedir. Son olarak da

57 “Halkevleri Dün Samimi Merasimle Açıldılar.”, *Vakit*, 20 Şubat 1932.

58 Mehmet Asım, “Halkevleri”, *Vakit*, 22 Şubat 1932.

Faşist İtalya Duçe'nin bu yönü ile inkılapçı Türkiye'den büyük takdir kazandığını belirtmiştir.⁵⁹ Ertesi gün ise Vakit, Haydarpaşa Limanına gelen Başvekil ve yanında yer alan İtalya ataşemiliteri ve maslahatgüzaranın bulunduğu bir fotoğrafa yer vermiştir. Fotoğrafın üstünde "İsmet Paşa Hazretlerinin Beyanatı" onun altında Paşa'ya ait olan "Kemalist Türkiye ile Faşist İtalya Arasında Namuskarane Sözüne İnanan Bir Haleti Ruhiye Vardır" yazmaktadır. İleriki sayfalarda da gezi programı kamuoyuna duyurulmuştur. Geziye katılanlar arasında şu kişiler yer almaktadır:

"1-İsmet Paşa, 2- Eşleri hanımefendi, 3-Özel Kalem Müdürü Vedit Bey, 4-Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Kaşif Efendi, 5- Hizmetçi Fatma Hanım, 6-Tevfik Rüştü Bey, 7- Eşleri Hanım Efendi, 8- Kızı Emel Hanım Efendi, 9- Genel Müdür Cevat Bey, 10-Kemal Aziz Bey, 11- Bir katip, 12-Şoför Sadık Efendi, 13-Recep Bey, 14-Ali Bey, 15-Saffet Bey, Erzincan, 16-Reşit Galip Bey, Aydın, 17-Mahmut Bey, Siirt, 18- Mehmet Asım Bey, Artvin, 19- Yunus Nadi Bey, Muğla, 20- Falih Rıfki Bey, Bolu, 21- Ruşen Eşref Bey, 22- Yakup Kadri Bey, Manisa, 23- Nevzat Bey, Ankara Valisi."⁶⁰

Vakit 24 Mayıs'ta Vapur'un Atina'ya uğradığından orada Hariciye Nazırı Tevfik Bey ve İsmet Paşanın Yunanistan Başbakanı Venizelos'un evinde bir araya geldiğinden ve Venizelos'un evinde bulunan Yunan Cumhurbaşkanı (Zaimiz) ile⁶¹ kısaca görüştüğünden bahsetmiştir. Evere vapurunun Brendiziye vardıktan sonra İtalyan sefiri tarafından karşılanacağı, Bari'ye kadar otomobile gezinti yapıldıktan sonra hazırlanan özel trenle Roma'ya hareket edileceği okuyucu ile paylaşılmıştır.⁶² 25 Mayıs'ta da Başvekil Roma'ya varmıştır. İstasyonda kendisini Mussolini, Hariciye Nazırı M. Grandi, İtalya Başvekâlet ve Hariciye Nezareti Müsteşarları, Roma Valisi, Faşist Fırkası Umum Kâtibi ve Türkiye Roma Büyükelçiliği maslahatgüzarı ile sefaret memurları karşılamıştır. Aynı gün İtalyan Hükümeti Matbuat Müdürü M. Golverelli tarafından

59 Mehmet Asım, "İsmet Paşanın Roma Seyahati", *Vakit*, 22 Mayıs 1932; Aynı nüshanın sol alt köşesinde bir kare içinde Mehmet Asım'ın bir fotoğrafına yer verilmiş ve okuyucuya şu duyuru yapılmıştır: "Başmuharririmiz, Roma'dan seyahat intibalarını okuyucularımıza sırasıyla bildirecektir. Bugün başvekilimiz İsmet Paşa Hz.nin refakatlerinde Tevere vapuruyla Roma'ya hareket edecek olan Başmuharririmiz Artvin mebusu Mehmet Asım Bey Roma seyahatine ait intibalarını (Vakit) okuyucularına sırasıyla bildirecektir. Bu mektupların okuyucularımız tarafından alakayla takip edileceğine emin bulunuyoruz."

60 "Başvekilimiz Roma'ya Hareket Etti", *Vakit*, 23 Mayıs 1932; Ayrıca bkz: *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1932; *Milliyet*, 23 Mayıs 1932; *Son Posta*, 22 Mayıs 1932; Yolcu listesi Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyük Elçiliği Arşivinden alınmıştır. Belgeyi aktaranın çalışması için bkz: Mevlüt Çelebi, "Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22/2, (2007), s.30

61 Yunan Reisi Zimis bu görüşmede şunları demiştir: "Kabinedeki değişiklik Türk-Yunan dostluğunu kat'iyen müteessir etmez. Bu dostluğun kökenleri Yunan milletin kalbinin derinliklerinde bulunuyor." Bkz: *Vakit*, 25 Mayıs 1932.

62 "Roma Yolunda", *Vakit*, 24 Mayıs 1932. Asım Us anılarında 24 Mayıs'ta Bari Limanına çıktıklarından, buranın büyütüldüğünden, şu ana kadar 160 Milyon liret sarf edildiğinden bu rakamın 200 Milyona çıkarılacağından, asıl planın 500 Milyon olduğundan bahsederken, burada Şark sergisi yapılmak istendiğini, şehrin nüfusunun 10 senede iki misli olduğunu, buranın Avrupa'nın güney Hamburg'u yapılmak istendiği izlenimini aktarmıştır. Bkz: Us, *a.g.e.*, s. 47-48.

Türk gazetecilerine ziyafet verilmiştir. Ziyaretin kalanını Mehmet Asım'ın anılarından takip etmek mümkündür. Zira Mehmet Asım, İtalya'ya varışından dönüşüne kadar izlenimlerini gazetesine göndermiş ve İtalya'da yaşanan toplumsal, siyasal dönüşümün ülke üzerindeki etkilerini ve kendinde nasıl bir intiba yarattığını "Hatıra Notları" adlı anılarında İtalya seyahatine 3 sayfa yer ayırarak dile getirmiştir. İzlenimlerini anılarına kesitler halinde yansıtmıştır. Bunların bazıları şöyle aktarılmıştır:⁶³

"Roma civarındaki bataklıkları kurutuluyor. Aile başına 20 hektar arazi veriliyor. Bu suretle elde edilen faydalar: 1- Nüfus İskânı, 2-İşçilere iş, 3- Buğday ihtiyacının temini... Mussolini Türk gazetecilerini ve Türk mebuslarını kabul etti ve şu beyanatta bulundu: 'Faşist fırkası silahsız bir ordudur. İtalyanlar günde on üç, on dört saat çalışıyorlar. Yedikleri şey makarna, günde bir defa et ve sebze. Zannedirim ilim ve fenne göre kâfi gıdadır. Roma'da üç yüz bin nüfus artışı var. Bunun üçte ikisi dâhili muhaceret neticesidir. Üçte biri yeni doğumlardandır. Köylülerin şehirlere gelmelerine mâni olmak lazım. Bir kere şehre geldikten sonra artık tekrar onları köylere çevirmek kabil değildir... Bütün köylülerin bisikletleri var. Birçoklarının da motosikletleri var. Eğer, iktisadi buhran gelip çatmasaydı otomobilleri de olacaktı. İtalya'nın birçok yerlerinde halk arkaları ile hayvanları ve arabaları ile toprak taşıyıp kayalıkları tarla yapıyorlar. İktisadi buhranın bize o kadar zararı yoktur. Bilakis rejimimize faydası var. İlk zamanlar disiplin namına yapılan tedbirler ağır geliyordu. Fakat zamanla faydası görüldükçe alışıldı, takdir edildi. Muahedeler edebi değildir. (Mussolini bu ifadesiyle Fransa ve İngiltere'ye karşı vaziyetini izah etmiş oluyordu) Bizim dostluğumuza itimat ediniz... Hâlbuki şimdi iktisadi tedbirler olarak memleketler ve milletler arasında yeni mâniolar konuyor... Türkiye ile İtalya arasındaki münasebatı iktisaden tanzim için muhtelit bir komisyon yapılması ve komisyon vasıtasıyla doğrudan doğruya ticaret müesseseleri arasında anlaşmalar vücuda getirilmesi en muvafik bir usuldür... İtalya'nın düşmanı Avusturya'dır. Ona karşı harp ederek inkılabı gideceğiz dedi ve İtalyan milletini bu maksat etrafında birleşmeye davet etti... Faşist Fırkasında yalnız erkekler değil, kadınlar ve çocuklar da dâhildir. Bu fırka ferdi bir fırka değil, ailevi bir fırkadır. Fırkaya giren bir babanın zevcesi ve çocukları da girmiş olur. Faşist ordusu milis ordusundan ibarettir."

Vakit, İtalya'dan gelen bilgileri özellikle Başmuharrir Asım Us'un yaşadıklarını anlattığı 3 mektubu ilerleyen nüshalarda günü gününe kamuoyu ile paylaşmıştır.⁶⁴ İstanbul'a geldikten hemen bir gün sora ise İtalya'da geçirdiği günlerin değerlendirmesini "Mussolini ile İlk Temas" adlı köşe yazısına

63 "Heyetimiz İtalya'da Büyük Tezahüratla Karşılandı", *Vakit*, 26 Mayıs 1932; "İsmet Pş. Hz. Dün Pantheon'a ve Meçhul Askerlerin Mezarına Çelenk Koydular", *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1932; Us, *a.g.e.*, s. 48-50.

64 Roma Kral ve Kraliçesi Türk heyetine ziyafet verdi. Bkz: "İtalyanlarla Daha Mütakamil Bir Anlaşmaya Doğru", *Vakit*, 27 Mayıs 1932; Roma Semalarında 600 İtalyan Tayyareci uçuş yaptı. Bkz: *Vakit*, 28 Mayıs 1932; Mehmet Asım, "İtalya Seyahati Mektupları:3", *Vakit* 29 Mayıs 1932; Mehmet Asım, "Brendizi ve Bari'de İtalya Seyahati Mektupları:4", *Vakit*, 30 Mayıs 1932; "İsmet Pş. Hz. Roma'dan Hareket Ettiler", *Vakit*, 31 Mayıs 1932; "İtalya ile Mali Bir İtilaf" başlığı altında da İtalya'nın 30 milyon liralık kredi açacağı bunun üçte birini naklen vereceği duyurulmuştur. Bkz: *Vakit*, 1 Haziran 1932.

aktarmıştır. Ona göre İtalya'nın bugünkü durumunu anlamanın yolu yüksek ve kuvvetli hükümet reisi olan Mussolini'nin öz şahsiyetini ve idari yeteneğini bilmekten geçmektedir. Başbakan Mussolini'yi ilk defa görmediğini, bir buçuk yıl önce Hariciye Nazırı Tefvik Beyle üç gazeteci arkadaşının Roma'dan geçerken, Duçe tarafından Venedik Sarayı'nda ağırlandıklarını yazısında belirtmektedir. Mussolini Kimdir? sorusuna "Bu zat yeni İtalya'nın hem kalbi hem dimağıdır. Baştan aşağıya bir saat gibi intizam içinde işleyen ve çalışan koca memleketin zembereğidir. Milli kuvvet ve teşkilat namına bütün İtalya'da ne varsa hepsinin seyrü hareketi bu dimağa bu kalbe, bu zembereğe merbuttur. Bu nokta-i nazardan M. Mussolini'nin Türkiye başvekiline ve maiyeti heyetine gösterdiği teveccüh ve nezaket eseri bütün İtalya'nın samimi ifadesi olarak kabul olunabilir"⁶⁵ yanıtını vermiştir. Mussolini'nin Türk heyetini Roma'da en iyi şekilde karşılaması heyettekilerde büyük bir etki yaratmıştır. Zira İsmet Paşanın yurda döner dönmez "Mussolini Hz.nin Yüksek Kıymet ve Muvaffakiyeti, Her Türü Takdirin Fevkindedir"⁶⁶ beyanını bu duruma örnek verilebilir. Asım Bey, İtalya ile olan dostluğun tesadüfi olmadığını Lozan Sulhunu yapan İsmet Paşa ve arkadaşlarının senelerden beri yürüttüğü milli ve dürüst uluslararası siyasetin bir neticesi olduğunu düşünmektedir.⁶⁷

65 Mehmet Asım, "Musolini İle İlk Temas", *Vakit*, 3 Haziran 1932; Us ertesi günkü yazısında ilk ağızdan Mussolini hayatından kesitler vermeye devam etmiş ve şunları ilave etmiştir: "Mussolini, babası demirci, anası muallim olan bir köylü çocuğudur. Çocukluğunda körük çekerek babasının san'atini öğrenmiş, valdesinin zorile de mektebe gitmiş, köy mekteplerine muallim olacak derecede tahsilini ilerletmiştir. Fakat bu meslekte kalmamış, İsviçre'ye giderek orada Lozan Darülfünununa samimi olarak kaydedilmiş, diğer taraftan hamallıktan rençberliğe kadar her nevi amelelik yapmıştır. Hatta bu sırada İsviçreli bir kasabın yanında çıraklık bile etmiştir. Garip bir tesadüf eseri olarak Türkiye'nin Lozan sulh müzakeratı esnasında nisbeten yeni Başvekil olan M. Mussolini, İngiliz hariciye nazırı Lord Gürzon ve Fransız Başvekili Puankare ile görüşmek istemiş, İsviçre'ye gitmişti. Tren Lozan'a vardığı zaman, vakiyle bu memlekette en müşkil bir amele hayatı yaşamış, fakat bilahare İtalya'da büyük bir faşist hareketi yaratmış ve hükümet riyasetini eline almış olan bu Başvekili görmek isteyen birçok kimseler istasyona toplanmıştı. Mussolini'n yanında çıraklık yapmış olduğu kasap ta bu meraklılar arasında idi. Duçe trenden inerken halk arasındaki kasabı gördü. Hiç tereddüt etmeksizin kalabalığı yararak ilerledi. Eski ustasının elini sararak samimiyetle sıktı. Tarih sahasında bir rençber ve amele ailesi içinden çıkarak, bir milletin mukadderatını idare edecek en yüksek mevkilere kadar çıkmış insanlar çoktur." Bkz: Mehmet Asım, "İtalya Seyahati İntibalarından: 6 Dostluğa İnanıyoruz", *Vakit*, 4 Haziran 1932.

66 "Gördüğümüz muamelenin mihmannuvazane ve nazikâne tecelliyatı bizi fevkalâde mütehasis etmiştir. Vatandaşlarımız huzurunda teşekkürlerimizi tekrar etmek benim için bir vazifedir. Faşist İtalya çok çalışıyor. Muvaffakiyet her yerde derhâl göze çarpar Mussolini Hz.e yüksek kıymet ve muvaffakiyeti her türlü takdir ölçüsünden üstündür. Millî reisimiz Gazi Hazretlerine faşist İtalya'da beslenen hayranlık hisleri ve yüksek hükümet reisinin bu vadide izhar ettiği asıl duygular bizi çok mütehasis ve bahtiyar etmiştir. İtalya ile aramızda üç yüz milyon liralık bir ikrazın esasları takarrür ettirilmiştir, bu ikrazın bir kısmından aynen nakit olarak bir kısmından İtalya'ya borçlarımızın tediyesi için ve bir kısmından dahi İtalya'ya yapacağımız siparişler için istifade olunacaktır. Tesisatımızı kurmak ve iktisadi bünyemizi takviye etmek için bu muamele çok faydalı yeni bir imkân ve amildir." Bkz: "Başvekilimiz Mühim Beyanatta Bulundu", *Vakit*, 3 Haziran 1932.

67 Mehmet Asım, "İtalya Seyahati İntibalarından: 7 Bir Takdirin Manası", *Vakit*, 5 Haziran 1932; Ayrıca bkz: Şerafettin Turan, *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s.55.

Us'un ülkeye dönüşü sonrası tarih alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. 12 Mart 1931'de Türk Ocaklarının kapanması üzerine Ocak'ın kurucu üyelerinin Atatürk'ün direktifi doğrultusunda faaliyetlerini 15 Nisan 1931'de kurulacak olan Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nde göstermesi istenmiştir.⁶⁸ Tarih çalışmaları, ülkenin her tarafından gelen tarih ve coğrafya öğretmenlerinin yanı sıra yabancı bilim adamlarının davetiyle Atatürk'ün gözetiminde Ankara Halkevi'nde gerçekleşen Birinci Türk Tarih Kongresi'nde devam etmiştir.⁶⁹ Kongrede, Türklerin, Mezopotamya'dan Avrupa'ya kadar tüm kültürlerin kurucusu oldukları iddialarına yönelik Türk Tarih Tezi geniş açıdan açıklanmış ve tartışılmıştır. Vakit, 2 Temmuz 1932 tarihli nüshasında Kongrenin Maarif Vekili Esat Bey tarafından açılacağını, tahmini olarak kongreye 250 kişinin katılacağını kamuoyuna duyurmuştur.⁷⁰ Us, anılarının 2 Temmuz kısmına konuya ilişkin olarak şunları not etmiştir:⁷¹ "2 Temmuz 1932 günü Tarih Kongresi başlayacak. Ayın on birine kadar devam edecek. Tarih encümeni azasından Reşit Galip, tarihin ana hatları; Yusuf Ziya (Özer), Mısırlıların mitolojisi; Sadri Maksudi (Arsal) de Orta Asya ve Şarki Avrupa'da Türklerin hakkında konferanslar verecekler."

Asım Bey, kongrenin toplanmasını "Türkün Davası" olarak görmektedir. Kongre devam ederken yazdığı makaleyi analiz ettiğimizde bunu görmek mümkündür. Hatta detaylı olarak kaleme aldığı makalesinin başlığını da *Türkün Davası* olarak koymuştur. Us, Gazi rehberliğinde ilim sahasında ortaya atılan milli davanın kongrede muhakemesinin en iyi şekilde yapılacağına inanmaktadır. Saltanat hayatı yaşamak maksadıyla milli tarihimize karşı görülen haksızlıkların tamir edileceğini, ilim tarihinde Türk milletinin inkâr edilmiş olan haklarını meydana çıkaracağını düşünmektedir. Asım Bey, okul yıllarında okutulan tarih kitaplarında Türk tarihinin sadece Osmanlı tarihinden ibaret olarak gösterildiğini, imparatorluğun doğudan Anadolu'ya gelen dört yüz çadırılık bir aşiret tarafından kurulduğunu anımsamıştır. İmparatorluğun kudret sesleri yükseltilmeye çalışılırken Türk milletinin tarih sahnesindeki varlığının inkâr edildiğini yazısında belirtmiştir. Yazısına Türk tarihinden kesitler sunarak devam eden Asım Bey, Osmanlı aşiretinin Anadolu'ya geldiği zaman Türk neslinden olan bu topraklar üzerinde bulunduğunu ve burada

68 Bu cemiyet: Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri olan Tevfik Bıykoğlu başkan, Yusuf Akçora ile Samih Rifat başkanvekili, Reşid Galip Genel Sekreter olarak yer almıştı. Üyeler, Afet İnan, İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Hamit Zübeyir (Koşay), Halil Ethem (Eldem), Ragıp Hulusi, Reşid Saffet (Atabinen), Zakir Kadiri (Ugan), Sadri Maksudi (Arsal), Mesaroş (Ankara Etnografya Müzesi uzmanı), Mükrimin Halil (Yinanç), Vasıf Çınar ve Yusuf Ziya'dan (Özer) oluşmaktaydı. Bkz: Yusuf Halaçoğlu, "Türk Tarih Kurumu", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 4, İstanbul 2021, s.547; Sarıнай, a.g.e., s. 354-355.

69 "Büyük Tarih Kongresi Yarın Ankara'da Toplanmaya Başlıyor", *Vakit*, 1 Temmuz 1932; *Akşam*, 3 Temmuz 1932; *Son Posta*, 3 Temmuz 1932; <https://www.ttk.gov.tr/kongreler/i-turk-tarih-kongresi-02-11-temmuz-1932-ankara/> (02.02.2022); Afet İnan, "Türk Tarih Kurumunun Kuruluşuna Dair", *Belleten*, C XI, S 42, (Nisan 1947), 173-179; Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s.267-269.

70 "Kongre Bugün Toplanmaya Başlıyor", *Vakit*, 2 Temmuz 1932; *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1932.

71 Us, a.g.e., s. 52.

medeniyetler kurduğunu iddia etmiştir. Hatta Rumeli tarafının da bu vaziyette olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, ilk medeniyet eserleri Türk'ün ilk vatani olan Orta Asya'dan çıkmış ve buradan yayılan Türkler Avrupa medeniyetinin temeli sayılan Yunan ve Roma medeniyetinin kökenini oluşturmuşlardır. Yani "Türk milletinin tarihi cihan tarihinin tam kendisidir." Bu, hakikati ortaya koyan ve çıkarmaya çalışan da Türk milletini kurtaran Gazi'nin tam kendisidir. Oysaki Batı bu medeniyeti bağımsız bir varlık olarak göstererek Roma ve Yunan medeniyeti üzerine inşa etmiştir. Aynı zamanda yabancı âlimler medeniyetlerin sadece Avrupa'da çıkıp ve ilerlediği görüşü de doğru değildi. Us, kongrede yapılan incelemeler sayesinde durumun böyle olmadığını yabancı bilim adamları tarafından ortaya konulduğunu yazısında ele almıştır. Türk milletinin varlığına ait olan bu hakikatin ortaya çıktıktan sonra bu kadarıyla bırakılmayarak hakikatlerin başka milletlere de gösterilmesi gerektiğine inanmaktadır. Us, makalesinin sonunu da minnet duygularını Gazi'ye ithaf etmek ve şu ana kadar yapılan tarih çalışmalarını özetlemek için şöyle bitirmiştir:

*"Bu millî davanın tahakkukunu temin etmek içindir ki Gazi Hz Türk tarih encümenini teşkil etmiş ve bu encümeni yüksek himayelerine alarak mesaisini her suretle teshil etmiye karar vermiştir. Bu sayede tarih encümeni Türk tarihinin ana hatlarına ait olan birinci mühim eserinden sonra mekteplerimizde okunmak üzere dört büyük cilt daha vücuda getirmiştir. İşte tarih kongresi şimdiye kadar tarih encümeni tarafından ortaya konan eserlerin ve teferruatını tetkik etmek ve muhakeme etmek için Ankara'da toplanmış bulunuyor ve bu maksatla mesaisine başlıyor."*⁷²

Mehmet Asım'ın bu sözlerinin Atatürk'ün Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Azası Afet Hanım'a dikte ettirdiği, "Tarihten Evvel ve Tarihin Fecrinde" konuşma metni ve "Orta Kurun Tarihine Umumi Bir Bakış"⁷³, adlı bildiri ile paralellik göstermesi onun hükümete ve Atatürk'e ne kadar yakın ve onların destekçisi olduğunu göstermektedir. Kongre mesaisi devam ederken Asım Bey, "Türk Tarihinde İnkılap" adlı bir yazıyı kaleme almıştır. Yazıda Türk Tarih Encümeninin iki yıllık çalışmasının ardından dört ciltlik mühim bir eser ortaya koyduğu, Türk milletinin dünya tarihindeki yerinin Türk çocuklarına öğretilenden farklı olduğu, yeni eserlerin Türk tarihinde inkılap tabiri ile ifade etmenin mümkün olacağı belirtilmiştir. Ayrıca mevcut bilgilerin ancak belgelerle ve ilmi sahadaki tartışmalarla değişebileceği Us tarafından belirtilirken, Ankara'da toplanan Tarih kongresinin de bu amaçla toplandığını dile getirmektedir. Tarih kongresi toplanmadan önce Darülfünun Edebiyat Fakültesi Türk Edebiyat Tarihi Müderrisi Mehmet Fuat Köprülü Bey'in tarih encümeni

72 Mehmet Asım, "Türkün Davası", *Vakit*, 6 Temmuz 1932; Ayrıca bkz: Aydemir, *a.g.e.*, s. 436-438.

73 Afet İnan, "Orta Kurun Tarihine Umumi Bir Bakış", Birinci Türk Tarih Kongresi, Ankara, 405-445. (<http://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/i-turk-tarih-kongresi-02-11-temmuz-1932-ankara/>) (04.03.2022); "Muallim Afet Hanımın Konferansı", *Vakit*, 10 Temmuz 1932; Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s.106-154; *Akşam*, 3 Temmuz 1932; Volkan Payaşı, Olcay Özkaya Duman, *Tarihe Tanık ve Adanmış Bir Ömür: Afet İnan*, Gece Yayınları, Ankara, 2018, s.114-115.

tarafından ortaya konmuş olan teze taraf olmadığı⁷⁴ söylentilerinin olduğunu öyle bir şey varsa eğer bunun nedenlerini Tarih encümenine açıklamasının gerekliliğini anlatmıştır. Us, yazısında kongreden kesitler sunmaya devam etmiştir. Özellikle Afet Hanım'dan sonra kürsüye çıkan Hasan Cemil Bey de Fuat Bey'den konuya açıklık getirmesini istediği, bunun üzerine kürsüye gelen Fuat Bey'in Tarih encümeni ile aralarında hiçbir ihtilafın olmadığı bilgisini aktarırken, ortaya konan tezle eserlerin kıymetleri hakkında en küçük şüphe kalmadığını ifade etmiştir. Ona göre bu kongrenin önemi, memleketin her köşesinden Türk gençliğine rehber olan yüzlerce öğretmeni bir araya getirmesi ve onların mevzular üzerindeki tartışmalara candan katılmalarıydı. Aynı zamanda kongrenin toplanmasının yegâne sebebi, Türk tarihine ait yeni tezin bir ideal vasıta olmadığını, uluslararası ilim âleminde en son bulunan belgelerle teyit ve tespitinin sağlanmasıdır. Us, yazısının sonunda "bu mesai aynı zamanda beynelmilel ilim sahasında da yeni Türk tezinin kıymet kazanmasına hizmet edecektir." demiştir.⁷⁵

Kongre sürerken Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne⁷⁶ kabul edilme süreci başlamıştır. Konuya ilişkin Vakit, 1 Temmuz 1932 tarihli nüshasında bir kare içinde kırmızı puntolarla yazılmış "21 Devletin Yaptığı Teklif, Cemiyetin Bugünkü Toplantısında Okunacak" adlı habere yer vermiştir. Haberde teklifi yapan devletler; Almanya, Avusturya, İngiltere, İtalya, Fransa, Bulgaristan, İspanya, Yunanistan, Macaristan, Guatemala, Venezüella, Hollanda, İran, Polonya, İsviçre, Çekoslovakya, Yugoslavya, Japonya, Kolombiya ve İsveç olarak sıralanmıştır. Aynı nüshada süreçle ilgili olarak Mehmet Asım, "Türkiye ve Cemiyeti Akvam", adlı köşe yazısına izlenimlerini aktarmıştır. Ona göre Cumhuriyet idaresinin cemiyete girmesi ile uluslararası alandaki durumunun belirginleşecek, Türkiye Cemiyeti

74 Fuat Köprülü ve Zeki Velidi Togan Türk Tarih Tezine çeşitli itirazlarda bulunmuşlardır. Köprülü lisan ve ırk kavramının tamamen farklı olduğunu belirterek, lisanını unutan kavimlerin varlığını sürdürdüğünü bu yüzden Türk Tarih Tezindeki ırk ve lisan kavramının mutlak bütünlüğünün doğru olmadığını ileri sürmüştür. Togan ise Türk Tarih Tezinin ürünü olan 4 ciltlik tarih kitabını eleştirmiştir. Kitap'ta kuraklık ve eski Türk şehirleri ile ilgili yanlış bilgilerin olduğunu ileri sürmüştür. Bkz: *Birinci Türk Tarih Kongresi*, Konferanslar, Müzakere Zabıtları, T.C. Maarif Vekâleti, Ankara, 1932, s.44/360-400; "Bir Münakaşa", *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1932.

75 Mehmet Asım, "Türk Tarihinde İnkılap", *Vakit*, 8 Temmuz 1932.

76 Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bozulan düzeninin sağlanması ve uluslararası barışın sağlanması amacıyla savaşın galip devletleri tarafından kurulmuştur. 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansında uluslararası bir örgütün kurulması 28 Nisan 1919'da Genel Kurulu'nda oybirliği ile kabul edildi. Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) 10 Ocak 1920'de İsviçre'de resmen kuruldu. Savaşın mağlup olan devletlerde zamanla cemiyete üye olurken, Türkiye, İngiltere ile yaşadığı Musul meselesinden dolayı cemiyete başvuru da bulunmamıştır. 12 Nisan 1932'de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in Cenevre'de Silahsızlanma Konferansında İspanyol temsilcisine, Türkiye'nin davet edildiği takdirde cemiyete katılmaktan onur duyacağını söylemiştir. Bkz: Ercan Haytoğlu, "Milletler Cemiyeti", *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara, 2020, s.1-7; Ayrıca bkz: *BCA*, 30.10.2.0.0, Yer no: 222.497.20; Şayan Ulusan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi", *ÇTTAD*, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s.237-258; "Tevfik Rüştü Bey'in Beyanati", *Vakit*, 15 Nisan 1932.

Akvama giremez, çünkü Rusya ile çok sıkı dostane münasebatta bulunması buna manidir.” ifadeleri açığa kavuşacaktır. Türkiye’nin, silahsızlanma konferansı gibi cemiyet kararları ile oluşturulan uluslararası teşekküllere öncesinden olduğu gibi şu anda da katılmaya devam edeceğinden cemiyete girmesi konusunda bir sıkıntı yaşayacağını düşünmemektedir. Türkiye’nin hiçbir zaman Rusya ile dostluğunu inkâr etmediğini, bu dostluğun artarak devam edeceğini ve bu durumun cemiyete girmesine mâni olmaması gerektiğini yazısında belirtmiştir. Yazısının devamında Türkiye’nin uluslararası alanda izlediği sulh politikası sayesinde kıymetli dostluklar kazandığını ve bunun neticesinde dost memleketlerin teşviki ile cemiyete üye olma düşüncesinin doğduğunu izah etmiştir. Aynı zamanda Türkiye, cemiyetten gelen teklifi kabul etmekle hem cemiyetin prensiplerine saygılı olduğunu göstermiş hem de cemiyete dâhil olan dost milletlerin Türk milletine ve Türkiye Cumhuriyeti’ne göstermiş oldukları nezaket vazifesini yerine getirmiş olacağını anlatmıştır.⁷⁷ Aradan beş gün sonra Vakit, konuyu tekrar manşetine taşımış ve “Akvam Cemiyetinin Bugün Bilhassa Bizim Cemiyete Davetimiz İçin Toplanması Muhtemeldir.” başlıklı haberi altı çizili olarak kamuoyu ile paylaşmıştır.⁷⁸ Gazetenin ve başyazarının konuya ilerleyen nüshalarda da geniş yer ayırdığını ve konuyu çok önemseydiğini söylemek mümkündür. Nitekim Vakit, 7 Temmuz’da konunun önemime dikkat çekmek için kırmızı puntolarla “Cemiyeti Akvama Çağrıldık” adlı haberde gurur ifadelerinin yer aldığı üç alt başlığa yer vermiştir. Bunlardan biri, “hemen bütün murahhaslar cemiyete iştirakimizi çok hareketli tezahüratla selamladılar”, diğeri Alman murahhası bizi eski sabık dostu sıfatı ile selamladı. Fransa murahhası buna şu kelimelerle mukabele etti: Biz Türkiye’nin Avrupa’da en kadim dostuyuz.”, sonuncusu ve kanımca tarihi derinliği ile en dikkate değer olanı “Gelibolu’da harp eden Avusturalya murahhası, kahramanlığımızdan takdirle, İngilizler Cemiyete iştirakimizin şamil kıymetinden bahsetmişlerdir.” başlığıdır.⁷⁹

Cemiyet Genel Sekreteri Erik Drummond, Türkiye’nin cemiyete girme teklifini⁸⁰ Türkiye Bern Elçisi Cemal Hüsnü Bey vasıtası ile Hariciye Vekili

77 Mehmet Asım, “Türkiye ve Cemiyeti Akvam”, *Vakit*, 1 Temmuz 1932.

78 *Vakit*, 6 Temmuz 1932.

79 *Vakit*, 7 Temmuz 1932.

80 Teklif metni şöyledir: “Vekil Beyefendi: Cemiyeti akvam fevkalâde heyeti umumiyesinin 1 Temmuz tarihli celsesinde aşağıda isimleri zikredilen memleketlerin heyeti murahhasalan Heyeti umumiyeye atideki teklifte bulunmuşlardır: Arnavutluk, Almanya, Avusturya, Avustralya, Beritanya İmparatorluğu, Bulgaristan Kolombiya, Guiba, Danimarka, İspanya, Estonya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Guatamala, Macaristan, İtalya, Japonya, Letonya, Yeni zelânt, Panama, Felemenk, İran, Lehistan, Romanya., İsveç, İsviçre, Çekoslovakya, Yugoslavya heyeti murahhasalan Türkiye Cumhuriyetinin bir Devletin Cemiyeti akvam azası olması için lâzım gelen ve misakın birinci maddesinde derpiş edilen umumî şeraiti haiz olduğunu müşahede ederek Türkiye Cumhuriyetini Cemiyeti Akvama girmeğe ve kıymettar teşriki mesaisinden Cemiyeti Akvamı istifade ettirmeğe davet etmeyi Heyeti umumiyeye teklif ederler. Heyeti umumiye 6 Temmuz tarihli celsesinde bu teklifi ruznamesine koymaya ittifakla karar vermiştir. Heyeti umumiye berveçati kararı kabul etmiştir: Heyeti umumiye Cemiyeti akvama yeni azaların kabulüne dair olan ve misakın birinci maddesinin ikinci fıkrasında derpiş edilen şeraiti haiz olduğunu müşahede ederek, Türkiye Cumhuriyetin

Tevfik Rüşti Bey'e iletmiştir. Vakit, 10 Temmuz'da Tevfik Bey'in Cemiyetin teklifine yönelik Meclis'teki açıklamasına yer vermiştir. Tevfik Bey'in kare içinde bir fotoğrafına yer veren Vakit, fotoğrafın altında Cumhuriyet hariciyesini başarıyla idare eden Hariciye Vekilimiz ifadesini kullanmıştır. En üste ise "Millet Meclisi, Davete İcabet Cevabı Verdi" başlıklı haber ile Meclis konuşmalarından halk haberdar edilmiştir. Gazete, uzun bir konuşma yapan Tevfik Bey'in konuşmasından bir bölümünü şu şekilde okuyucularına aktarmıştır:⁸¹

"İşte sarahatle görülyor ki Milletler cemiyeti umumî heyetinin karar ile Kâtibi Umumî Sir Drummond Cenapları Cumhuriyet Türkiyesini; bu cemiyete iltihaka davet ediyor. Her şeyden evvel şurasını kaydetmeliyim ki davetin şekli çok nazikanedir. Bu daveti intaç eden iki içtimadaki büyük hatiplerin milletimiz, inkılâbımız, Büyük. Reisimiz ve haricî siyasetimiz hakkında söylemek lütfunda buldukları mümtaz nutuklar etrafında ajansların hulâsa şeklindeki tebligatını arz etmek isterim ki, bu beyanatın her birinden ayrı ayrı mütehasıs olmamak mümkün değildir."

Mehmet Asım Bey, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinden dolayı yaşadığı gururu "Türkiye Milletler Meclisinde" adlı köşe yazısına aktarmıştır. Us, bu durumun tarihi bir kıymeti ve önemi olduğunu belirterek Türkiye'nin Cemiyet'e girmesi ile uluslararası siyaset ve ekonomide söz söyleme hakkına sahip olduğuna, şimdiye kadar hiçbir ülkeye bu kadar samimi davranılmadığına, her Türk'ün bu durumdan iftihar etmesi gerektiğine işaret etmiştir. Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkisine değinen Us, Türkiye'nin Rusya ile olan dostluğunu gizlemediğini, Milletler Cemiyeti'ne girerken Moskova Hükümeti'ne bildirdiğini söyleyerek yazısını Hariciye Vekili Tevfik Bey'e ve Gazi'ye övgüler dizerek şöyle tamamlamıştır:⁸²

"Türkiye ile Rusya arasında mevcut olan samimi dostluk ve rabita Milletler Cemiyetinin hedefi olan sulh davasına muhalif olmak şöyle dursun, bilakis fazla bir kuvvet teşkil edeceği takdir olunmuştur; çünkü Türkiye'nin beynelmilel sulh ideali için nasıl kıymetli bir yardımcı bulunduğu artık hiçbir kimsenin en küçük bir şüphesi kalmamıştır... Diğer taraftan unutmamak icap eder ki, milletler cemiyetine davetimiz meselesinde bizzat Türk milleti için de büyük bir şerefhissesi vardır: Bu da bütün devlet ve millet meselelerinde tam bir vahdet ile hareket etmektir. Millî vahdet millî kuvvet, milli kuvvet ise bütün muvaffakiyetlerin sırrı demektir. Binaenaleyh Türk milleti Büyük Gazimizin yüksek rehberliği ile çizilmiş olan birlik yolunda devam ettikçe daima

---

Cemiyeti Akvam azası olmya ve Cemiyeti kıymettar teşriki mesaisinden müstefit etmeğe davete karar vermiştir. Heyeti umumiye bu kararın neticelendirilmesini Kâtibi umumiye tevdi etmiştir. Bu kararı müstaceliyetle Hükümetinize lütfen tebliğ etmek ve Heyeti umumiyenin vaki davetine Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin vermek tasavvurunda bulunduğu neticeyi mümkün olan süratle bana bildirmekle Zatı devletlerine minnettar olacağım. Heyeti umumiyenin yukarıda mezkûr iki celsesine ait zabıtnamelerini tabedilir edilmez göndermekte kusur etmiyeceğim. İhtiramatı faikamm kabulü ve saire... Kâtibi umumi Erik Drummond." Bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 9, 9 Temmuz 1932, s.537.

81 "Hariciye Vekilimizin Cevabı Tasvip Edildi", *Vakit*, 10 Temmuz 1932; "Cemiyeti Akvama Girdik", *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1932.

82 Mehmet Asım, "Türkiye Milletler Meclisinde", *Vakit*, 11 Temmuz 1932.

istikbalinden emin olabilir. Milletler cemiyetinde dost bir memleket murahhasının güzel sözleri ile işaret ettiği gibi dünyanın en eski milleti olan Türkler tarihte kendilerine mukadder hürmet ve itibar mevkiini her vakit muhafaza edebilirler."

Türkiye'nin dünyada saygın bir yere sahip olduğunu yazılarında gururla ifade eden Us, Hükümetin dış politikasını ve bakanlarını kayıtsız şartsız desteklemiştir. Özellikle Asım Bey, Tevfik Bey'i de içine aldığı cemiyete yönelik bir yazısında Journal De Geneve'den iktibaslar yaparak ve Tevfik Rüştü Bey'in ressam Dersu tarafından yapılmış bir karikatürüne yer vererek Vakit'in 13 Temmuz tarihli nüshasında "Cenevre'den Gelen Bir Ses" adlı köşe yazısı yazmıştır. Makalesine Geneve gazetesini tanıtmakla başlayan Us, bu gazetenin cemiyetin toplandığı yerde çıkmasının mahiyeti itibarı ile önemli olmakla beraber, uluslararası meselelerde özellikle tarafsız yayın politikası ile tanındığına dikkat çekmek istemiştir. Gazetenin, "Cenevre'de Tevfik Rüştü Bey günü" başlığını kullandığı, Tevfik Bey'in kişisel olarak bu işte mühim bir rol oynadığını haber ettiğini belirterek Us, İsviçreli refiklerine bu noktada hak verdiğini yazısında dile getirmeyi ihmal etmemiştir. Journal De Geneve'den iktibaslar yapmaya devam eden Asım Bey, gazetenin Asya ve Avrupa arasında boğazları elinde bulunduran Osmanlı ile Türkiye'nin siyasetinde farklı olduğu görüşünü de yerinde bulmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı'nın, boğazları milletleri birbirinden ayırmak için kullandığı, Türkiye'nin ise birleştirmeye çalıştığı savını da doğrulamıştır. Us, Tevfik Bey'e ve başarılı politikasına olan duygusunu teyit etmek için Geneve gazetesinde Tevfik Rüştü Bey'in siyasi şahsiyetine ait bir fıkrayı yazısına aktarmıştır. Fıkroda şunlar yazmaktadır: "Bir grafoğ Tevfik Rüştü Beyin kim olduğunu bilmeksizin el yazısını tetkik etmiş ve bu yazıyı görür görmez bağırış.⁸³ "Bu büyük maksatlar peşinde koşan bir adamın yazısıdır. Bu adam dünya yüzünde büyük işler yapmak, bütün dünyada sulhu hâkim kılmak istiyor!.. Demiş. Muhterem refikimiz bu fıkrayı kaydettikten sonra şu mütalâayı ilâve ediyor: Doğrudur. Tevfik Rüştü Bey isteseydi milletler arasına nifak sokacak bir politika da yapabilirdi. Fakat sulha giden yolu tercih etti..."

3. 1933 Yılıının Muhasebesi ve Tespitler:

Bursa, Vagon-Li ve Razgrad Olayı

1930'lu yıllarda dilde sadeleştirme çabaları çerçevesinde ibadet dilinin de Türkçeleştirilmesi doğrultusunda çalışmalar başlatılmıştır. Fatih Camii'nde ikinci ezan ilk defa Hafız Rifat Efendi tarafından Türkçe okunmuştur.⁸⁴ 5 Şubat 1932'de Hafız Sadettin (Kaynak) Bey tarafından Süleymaniye Camii'nde ilk Türkçe hutbe okunmuş, Türkçe dualar edilmiş, Türkçe Kur'an tilavet edilmiş ve bu durum insanlar üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Kadir gecesinde Ayasofya Camii'nde ilk defa radyodan Türkçe mevlit okunarak yayınlanmıştır.

83 Mehmet Asım, "Cenevre'den Gelen Bir Ses", *Vakit*, 13 Temmuz 1932.

84 "İlk Türkçe Ezan Dün Okundu", *Vakit*, 31 Ocak 1922.

⁸⁵ Bu doğrultuda Diyanet İşleri Başkanlığı 18 Temmuz 1932 tarihli bir genelge yayımlayarak camilerde Türkçe ezan, hutbe ve kamet okunmasını bildirmiştir. Bu durum bazı yerlerde gerçekleşemediği gibi muhtelif yerlerde tepkilere neden olmuştur. Bu konudaki ilk ciddi tepkilerden biri Bursa'da görülmüştür. 1 Şubat 1933'te Bursa Ulu Camii'nde müezzinin yokluğunu fırsat bilen Topal Halil isimli birinin Arapça ezan okunmasının ardından bir grup cemaat, "ezan her yerde Arapça okunuyor, neden bir tek Bursa'da Türkçe okunuyor?" bağırışları ile müftülüğe doğru yürümüştür. Oradan yanıt alınamayınca topluluk Valiliğe doğru ilerlemiştir. Giderek büyüyen kalabalığı güvenlik güçleri dağıtmıştır. Mustafa Kemal Paşa durumu öğrenir öğrenmez, Afyon'da İsmet Paşa ile buluşmuş ardından Bursa'ya hareket etmiştir. Sayıları az da olsa birilerinin Cumhuriyet ve inkılaplara hesap sorarcasına vilayete gidip taşkınlık yapmaları durumun ciddiyetini göstermekteydi. Vakit, konuya ilişkin ilk haberi 5 Şubat'ta bir çerçeve içinde "Bursa'da Dini Siyasete Alet Edenler. Gazi Hz. Bursa'ya Hareket Ettiler." başlığı ile kamuoyuna duyurmuştur. Haberde, Bursa'da tutuklamaların olduğu, olayların Türkçe kamet getiren müezzine karşı başladığı, olaylara müsamaha gösteren Bursa Müftüsünün görevden alındığı bilgisi yer almıştır.⁸⁶ Ertesi gün ise Vakit, "Dini Siyasete Alet Ederek Memleketin Emniyetini Bozmaya Kalkanlar Adaletin Pençesinden Kurtulamayacaklardır" ve "Bursa Hadisesi Hakkında Hükümetin Resmi Tebliği"⁸⁷ manşetine yer vermiştir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ve Adliye Vekili Yusuf Kemal Bey araştırma yapmakla görevlendirilmişlerdi. Aynı nüshada Mehmet Asım, konuya ilişkin düşüncelerini- günlüğüne de aynı notları düşerek- "Bursa Hadisesi" adlı köşe yazısında kaleme almıştır. Yazısında, Bursa'nın temiz ve saf halkı gene uygunsuz bir olayla bulandırıldığından, bir takım boş kafalılardan Ulu Camii'nde Türkçe ezan ve kamet okunmasını vesile tutarak hiç yoktan ortaya bir mesele çıkardığını dile getirmiştir. Us, ezan, kamet ve namaz duası Türkçe okunur mu, okunmaz mı? sualine yanıt aramıştır. Ona göre bu mesele yeni bir şey değildi. Geçen sene Ramazan'da basın sütunlarında bu yolda uzun açıklamalar yapılmıştır. Bunların Türkçe okunabileceği dini delillerle ispatlanmış ve Diyanet

85 "Türkçe Hutbe", *Vakit*, 6 Şubat 1932; Hafız Yaşar Okur, *Atatürk'le On Beş Yıl*, Sabah Yayınları, İstanbul, 1962, s.19-21.

86 *Vakit*, 5 Şubat 1933; "Bursa Hadisesi Hakkında Tafsilat", *Vakit*, 6 Şubat 1932; Milliyet, 5 Şubat 1933; Yaşar Gürsoy, *Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker*, Alfa Yayınları, 2011, s.171-173.

87 Resmî tebliğdir: "Bursa'da 1 Şubatta Türkçe ezan ve kamet sebebiyle hadis olan vak'a şöyle cereyan etmiştir: Şubatın birinci günü öğleden sonra Hoca Yahya oğlu Kazanlı tatar İbrahim, İslâm oğlu elektrikçi Seyfettin, Mehmet oğlu kuyumcu Şahin, kasap Hafız Mustafa, Yusuf çavuş oğlu köy imamı hafız Mustafa, Mehmet oğlu hafız Ali, Mehmet oğlu kilimci Salih, Kayapa köyünden Ömer, Ömer oğlu Kaya Ali, Hasan Oğlu Mustafa, Hilmi, Aziz oğlu Ali, Mustafa oğlu Halil, Abdülmümin oğlu Abdülkadirin teşvikile 30 kadar eşhasın camie muttasıl evkaf müdürlüğüne müracaatla ezan ve kametin İstanbul ve diğer taraflarda olduğu gibi Bursa'da da Arapça okunmasını gürültülü bir surette talep etmişlerdir. Evkaf müdürü diyanet işleri riyasetinin mirlerini bozmak iktidarına malik olmadığı yolundaki cevabi üzerine arkalarına topladıkları bir cemmi gafirle hükümet dairesine gitmek istemişlerse de polis kuvvetleri tarafından dağıtılmışlar ve müşevviklerle önyak olanlar yakalanarak tahkikata başlanmıştır." Bkz: *Vakit*, 6 Şubat 1932; Ayrıca bkz: *Son Posta*, 6 Şubat 1932.

İşleri Başkanlığınca araştırmalar yapılmıştır. Resmi tebligatın ardından Bursa’da müezzinler ezan ve kameti Türkçe okumaya başlamışlardı. Us, olay çıkarmak yerine ezanın Türkçe okunabilir mi? sorusunun Diyanete sorulmasının ve usul dairesinde sorunun çözümlenmesinin daha anlamlı olacağına inanmaktadır. Ancak Bursa’da bunun yapılmadığını, dinin siyasete alet edilerek art niyetli kişilerce olayların bilinçli çıkarıldığını düşünmektedir. Yazısının devamında ise Teşkilatı Esasiye’ye gönderme yaparak hukuksal olarak yaşananları değerlendirmiştir. Anayasa’da devletin dini işlere müdahale edemeyeceğini bu sebeple bütün dini işleri düzenlemekle Ankara’da Diyanet İşleri Bakanlığının kurulduğunu, Diyanetin genelgesi ile ezanın Türkçe okunmasını yasal olduğunu belirtmiştir. Us, Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Bey ve yanındaki kişilerin dini, ilmi ve vatanseverliği ile bütün halkın takdirini kazandığını anlatarak yazısını “böyle bir heyet tarafından müftülöklere ve evkaf müdürlükleri vasıtası ile müezzinlere, hatiplere, imamlara yapılan tebligatta iki paralık ilim ve irfanları olmayan bir takım cahil sokak adamlarının itiraz etmeleri, bhusus böyle bir itiraz vesilesi ile resmi ve idari makamlara tecavüzlerde bulunmaları asla müsamaha ile karşılanamaz.” düşünceleri ile sonlandırmıştır.⁸⁸

Us’un, Gazi’nin Bursa ile ilgili sözlerini anılarına taşıması ve onun sözleri üzerinden yazısını kaleme alması onun yolunda gidilmesini tavsiye etmesi, ona olan sadakatini göstermektedir. Us’un imtiyaz sahibi olduğu Vakit de Gazi’nin Bursa Hadisesi ile ilgili sözlerini manşet yapmış ve sözlerini bir kare için de şöyle paylaşmıştır:⁸⁹

“Bursa’ya geldim. Hâdisе hakkında alâkadarlardan malûmat aldım. Hâdisе haddizatında fazla ehemmiyeti haiz değildir. Herhalde cahil mürteciler cumhuriyet adliyesinin pençesinden kurulamayacaklardır. Hâdiseye dikkatimizi bilhassa çevirmemizin sebebi, dini siyaset ve herhangi bir tahrike vesile etmeye asla müsamaha etmiyeceğimizin bir daha anlaşılmasıdır. Meselenin maliyeti esasen din değil, dildir. Rat’î olarak bilinmelidir ki Türk milletinin milli dilli ve milli benliği bütün hayatında hâkim ve esas kalacaktır.”

Mehmet Asım, Gazi’nin beyanatları üzerinden yazılarını kaleme alamaya devam etmiştir. Bunun en apaçık örneği “Gazi’ni İzahı” adlı yazısında görülmektedir. Gazi’nin yapılanları cumhuriyete saldırı ve dinin siyasete alet edildiği değerlendirilmesi, Asım Bey tarafından da doğrulanmaktadır. Gazi’ye büyük haklılıklar vererek, Şark İsyanları ve Menemen Hadisesine işaret etmiştir. “Gazi’nin “meselenin mahiyeti esasen din değil, dildir.” sözünü alıntılıyan Us, Türk dilinin milli hayat içindeki geleceğinin ne olacağını Bursa Hadisesi ile kestirmeye çalışmıştır. Ona göre dil, vatan kavramı ile eşdeğerdir. Zira Vatan, aynı dili konuşan insanların oluşturduğu topluluktur. Bunlara mazileri, gelenek ve görenekleri de dâhildir. Sadece taş, toprak değildir. İnsanın var olabilmesi dilindeki yabancı sözcüklerin arındırılması ve Gazi’nin ifade buyurduğu gibi

88 Mehmet Asım, “Bursa Hadisesi”, *Vakit*, 6 Şubat 1933; Us, *a.g.e.*, s. 66.

89 “Gazi Hz.nin Tebliği”, *Vakit*, 7 Şubat 1933; Us, *a.g.e.*, s. 66; Gürsoy, *a.g.e.*, s. 172.

millî dilin hayatın her alanına hâkim olması ile mümkündür. Us, yazısında acaba bugün Türk dili bu halde midir? sualini sormayı da ihmal etmemiştir. Cümlelerini şöyle tamamlamıştır:

“Türkçeden başka bir dille konuşmasını bilmiyen bir Türk memleketinde müezzinler her gün beş defa minarelere çıkarak: – Ey cemaat namaza geliniz! Diye nida edecekleri vakit vatandaşların yüzde doksan dokuzunun anlamadığı Arapça kelimelerle ezan okuması mı, yoksa doğrudan doğruya herkesin millî diliyle bu vazifesini yapması mı daha doğrudur? (Ezan) demek Müslümanları namaza çağırmak olduğu gibi (kamet) te hülâsatan toplanmış olan cemaate: – Ey cemaat, namaza kalkınız., Demekten başka bir şey değildir. Böyle olduğuna göre müezzinlerin (kamet) vazifesini Türkçe kelimelerle yapması mümkün iken mutlaka kimsenin manasını anlamadığı Arapça bir (kamet) okumak mantikî bir hareket midir? Esası akıl ve mantık üzerine müesses olan Müslüman dininin Arap’tan başka olan milletleri mantıksız mecburiyetlere ve mükellefiyetlere tâbi tutması nasıl mümkün olabilir? Kaldı ki ezan ve hatta namaz dualarının pekâlâ Türkçe olarak okunabileceği daha bin bu kadar sene evvel halledilmiş dinî meselelerdendir. Türk dili güzeldir. Güzeldiği kadar da mukaddestir. Türk dili ile ibadet edilemeyeceğini iddia edenler yalnız Türk diline ve Türk milletine değil, doğrudan doğruya İslam dinine hakaret etmiş olurlar. Türk diline ve İslam dinine bu yolda yapılabilecek hakaret millî ve dini günahların büyüğüdür.”⁹⁰

Şubat ayı çok hareketli geçmiş, Bursa hadisesinin ardından 1933’te Türk gençliğinin, -Atatürk’ün rehberliğinde 1931 yılından beri süre gelen- dilde millileşme ve sadeleşme çabalarına nasıl sahip çıktığını gösteren Vagon-li Olayı çıkmıştır. İlk gençlik hareketi olarak bilinen bu olay 23 Şubat 1933’te Fransız Vagon-li Şirketinin Belçikalı Müdür Jannoun’in, Beyoğlu şirketlerinde memur olarak çalışan Naci Bey’in Türkçe konuştuğu sırada Şirket Müdürünün şirkette resmi dilin Fransızca olduğunu söyleyip, Türk dilini küçümsemesi ve Naci Bey’in para ve işten uzaklaştırılma cezası üzerine çıkmıştır.⁹¹ Olayları detaylandıran Vakıf, Fransız memurunun Türk memura Fransızca konuş demesi üzerine Türk memurun “Vatanım Türkiye’dir. Türkçe konuşacağım!” diye cevap vermesi ve olayın duyulması ile gençliğin harekete geçtiğini belirtmiştir. Bu durum, basın ve Darülfünun öğrencilerinin sert tepkisine neden olmuştur. Nitekim Vakıf, olaya sürekli birinci sayfasında yer vermiş ve Vagon-Li nedeniyle yapılan protesto gösterisini ise fotoğrafları ile manşetlerine şöyle yansıtmıştır: “Türkçe Aleyhinde Bulunan Ecnebiyi Protesto İçin Darülfünunlu Gençlerin Nümayişi”, “Bu Heyecana, Nümayişe, Şirket Binalarının Taşlanmasına Sebep: Müdürün Türkçe Konuşmaya Mâni Olmasıdır.” Haberlerde, olayın duyulması ardından 1500’den fazla Darülfünun öğrencisinin Galatasaray Lisesinin önünde toplandığı, yataklı vagonlar şirketinin camlarını kırdıkları, Polis Müdürü Fehmi Bey ve Beyoğlu itfaiye grubunun gelmesi ile kalabalığın şirketin Karaköy

90 “Gazinin İzahı”, *Vakıf*, 8 Şubat, 1933; Us, a.g.e., s. 67-68.

91 Hakan Uzun, “Cumhuriyet Gençliğinin Misyonu Çerçevesinde 1933 Yılı Vagon-li ve Razgard Olayları, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C 6, S 3, (Eylül 2009), s.61-62.

Şubesine hücum ettiği bilgisi yer almıştır. Aynı zamanda şubenin camlarının ve demir parmaklıklarının kırılması sureti ile içeriye girildiği ve içerdi de bulunan Gazi'nin fotoğrafını alan gençlerin "Gazi'nin resmi buraya layık değerdir." dediği ve Gazi'nin resmini Halkevine yakışır diyerek kurumun müdürü Burhan Bey'e teslim ettikleri bilgisi yer almaktadır. Son olarak da Akşam, Cumhuriyet, Son Posta, Haber gazetelerine uğrayan gençlerin Türkçe konuşmayanlar aleyhinde yayınlar yapılmasını talep ettiği belirtilerek, gençlerden yükselen sese şöyle yer verilmiştir:

"Türklüğü tahkir edenler, Türkçe konuşmayanlar bu memlekette kovulacaklardır, diye bağırarak köprüye gelmişlerdir. Buradan gene Gazinin resimleri önlerinde olduğu halde Yeniposta haneden Sirkeci'ye gelmiş ve Milliyet gazetesiyile Vakit ve Haber gazeteleri önünde bağırılarak gençliğin teessür ve heyecanı izhar edilmiş ve gazetelerin gençliğin hissiyat ve heyecanlarına tercüman olması istenilmiştir. Burada "Yaşasın gençlik, yaşasın Gazi, diye bağırılmıştır."⁹²

Türk inkılabının inanmış kalemlerinden biri olan Mehmet Asım, konuya ilişkin ilk yazısını "Yataklı Vagon Hadisesi" başlığı ile kaleme almıştır. Verilen tepkiyi haklı gören Us, Yataklı Vagon idaresinin Beyoğlu şubesi şefi Dr. Gaetan'in memurlarına Türkçe konuşmayı menetmesiyle olayların çıktığını ve bunun neticesinde Darülfünun öğrencilerinin olayları protesto ettiğini makalesinde anlatmaktadır. Aynı zamanda şirketten bir açıklama yapılmamasını da eleştirmiş ve Dr. Gaetan ismindeki zatın açıklama yapsa dahi Türk kamuoyunu tatmin edemeyeceğini belirtmiştir. Us'un, olayın hedefindeki kişinin ismini dahi zikretmek istemediğini "bu zatın" ve "şefin" ibarelerinden anlamaktayız. Buna ek olarak uluslararası şirketin Fransızca'yı kendine resmi dil yapması, uygulamada bulunduğu memleketlerde bu dili bütün memurlara yegâne konuşma vasıtası yapacak kadar ileriye gitmeye hak veremeyeceğini belirterek, Türk memurlara sahip çıkmıştır. Us, yazısının devamında hedef nesneyi yani "Türk dilini" ön plana çıkarmaktan geri durmamıştır. "Türk dili, Türk milletinin mukaddesatıdır. Türkiye topraklarında Türkçe konuşan ecnebi bir şirket memurunun amiri tarafından cezalandırılması, böyle bir ceza mevzu bahis olmasa bile manevi bir tazyik altına alınması Türk milletinin mukaddesatına hakareten başka bir şey değildir." diyen Asım Bey, öğrencilerin tepkilerini hukuki manada yerinde bulmuş ve onları desteklemiştir. Hatta daha da ileri giderek olası bir mahkeme süreci olursa öğrencilerin suçsuz bulunması yönünde temennilerde bulunmuş, "Türk hâkimlerinin milli ıstırapı pekiyi teşhis edebilecek yüksek vicdanları vardır." sözleri ile de hâkimlere gönderme yapmıştır.⁹³

92 Vakit, 26 Şubat 1933; Cumhuriyet, 26 Şubat 1933; Ayrıca bkz: Şaduman Halıcı, "Vagon Li Olayı:Türkçe'ye Yapılan Hakarete Basının ve Gençliğin Tepkisi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S 11, (2007), s.67-68.

93 Mehmet Asım, "Yataklı Vagon Hadisesi", *Vakit*, 27 Şubat 1933.

1933 yılının nisan ayına Türk gencinin tepkisine neden olacak bir hadise ile girilmiştir. 16 Nisan gecesi Bulgaristan'ın Razgrad Kasabesindeki Türk Mezarlığı, organize edilmiş 200 kişilik bir Bulgar topluluğu tarafından tahrip edilmiş ve Vagon Li olayının daha yatışmadığı bir dönemde bu hadisenin duyulması milli duyguları kabaran Türk gencinin tepkisine neden olmuştur. 18 ve 19 Nisan tarihli sayısında Vakit'in manşetleri, "200 Bulgar Türk Mezarlığını Yıkıtlar", "Bu Delilik Nedir?", "Taze Mezarları Açmışlar, Cenazeyi Dışarı Atmışlar!", "Türk mezarı nasıl ve kimler tarafından yıkıldı?" şeklinde olmuştur.⁹⁴ Vakit, konuya ilişkin detayları ilk sayfadan vermiştir. Olay, Runda, Zaştika gibi müfrit milliyetçi teşekküllerin tahrikiyle jimnas talebelerinin de içinde yer aldığı 200 kişilik grup tarafından gerçekleştirilmiştir. Herkesin kilisede toplandığı bir gecenin seçilmesi olayların planlı gerçekleştiğini göstermektedir. Türkler, yaşananları resmi makamlara şikâyet etse de Bulgar makamları olaya kayıtsız kalmış, hatta bu olayda Türkleri suçlamışlardır. Zira Belediye, Türklere başka bir mezar yeri göstermesine rağmen, Türkler cenazelerini park yapılacak yere gömmüşlerdi.⁹⁵ Vakit, Bulgar basınında çıkan yorum ve değerlendirmeleri de sütunlarına taşımış ve geniş halk kitlelerini bilgilendirmiştir. 20 Nisan tarihli sayısında Vakit, "Yıkılan Türk Mezarları Hakkında Bulgar Seferinin İzahatı" başlıklı haberinde yetkili bir ağzın yani Bulgar Sefiri M. Antonof'un açıklamalarına yer vererek, Türk-Bulgar dostluğu çerçevesinde olaylara bir de diğer taraftan bakılması istemiştir. Aynı haberde Türkiye'de dışı okulunda okuyan Bulgar öğrencilerin Vakit matbaasına gelerek olaylardan üzüntü duyduklarını belirttikleri ve Bulgar Başbakanına bir protesto telgrafı çektiklerini söyledikleri bilgisi yer almaktaydı.⁹⁶ Razgrad olayına yönelik tepkiler sadece öğrencilerle sınırlı kalmamış toplumun farklı kesimleri tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. 20 Nisan'da binlerce kişilik kabile ve Türk Talebe Birliği öğrencileri, Bulgar kabristanına giderek Razgrad saldırısını kınamak amacıyla mezarlığa çelen koymuş ve ardından öğrenciler yaşananları protesto etmek üzere miting düzenlemişlerdir. Vakit, kalabalığın ve Talebe Birliği Reisi Tevfik Bey'in fotoğrafına yer verdiği sayısında "Gençlerin Dünkü Heyecanlı Nümayişi" başlığı ile 20 Nisan'da yaşananları kamuoyu ile paylaşmıştır.⁹⁷

Mehmet Asım, olaylardan 7 gün sonra Razgrad Hadisesini tahlil ederek köşe yazısına taşımıştır. Türk hükümeti ve toplumunun soğuk kanlılığı sayesinde Türk-Bulgar dostluğunun zarar görmediğine yazısında değinen Asım, Belediyenin kanun çerçevesinde Türk mezarlığını kaldırmadığını şöyle izah etmiştir: "...Razgirat belediye bahçesini genişletmek, bunun için orada Türk mezarlığını kaldırmak idari bir zaruret idiye bunun için Bulgar kanunlarının gösterdiği yollar vardır. Türk mezarlığına tecavüz edenlerin bu yolları bilmemeleri mümkün değildir."

94 Vakit, 18 Nisan 1933.

95 Vakit, 19 Nisan 1933; "Razgrad Faciası Derin Bir Teessür Uyandırdı", Cumhuriyet, 19 Nisan 1933.

96 "Bulgaristan'daki Facia", Vakit, 20 Nisan 1933.

97 "Gençlerin Dünkü Heyecanlı Nümayişi", Vakit, 21 Nisan 1933; Cumhuriyet, 21 Nisan 1933; Cumhuriyet Ansiklopedisi, C 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 209.

Yapılanların yanlışlığını da “diğer taraftan Sıhhiye komisyonu tarafından bu yolda verilmiş olan kararın tatbikinde gecikilmişse bunu protesto etmek için de mutlaka Türk mezarlığına malum şekilde tecavüz etmek lazım gelmezdi.” şeklinde eleştirmiştir. Ona göre her şeyin çözüm yolu hukuktur. Bulgar hükümetin çirkin hadiseyi örtmek için “mezarlığa tecavüz hareketi Türklere karşı bir taarruz değil, belediyeye karşı bir protestodur.” şeklindeki açıklamalarını olayları kapatmak olarak değerlendiren Us, bunun idari ve siyasi bir hata olacağını söylemekten de geri kalmamıştır. Aynı zamanda Bulgar Hükümeti Türk-Bulgar dostluğunu sürdürmek istiyorsa olayların daha fazla büyümemesi için gerekli önlemleri alması gerektiğini “Türklere karşı değil, belediyeye karşı harekettir demek ve alınacak tedbirleri yalnız bu çerçevede içinde görmek kanı bozuk bir adamın vücudundan çıkan bir çıbanı harici ilaçlarla tedavi etmeye benzer.” sözleri ile ifade etmiştir. Türk öğrencilerin Bulgar mezarlığına çelenk koyarak Razgrad saldırganlarına karşı ölümlere hürmet dersi verdiğini hatırlatan Us, Türk öğrencisinin bu tarz hareketini vatani ve insani hissiyatının dışı vurumu olarak değerlendirmiştir. Türk- Bulgar dostluğunun istikbali için ne yapılması gerektiğini sorgulayan yazar, vatanperverlikle yapılan bazı davranışların milli menfaatlere zarar verebileceğini her iki topluma hatırlatmaktan da geri durmamıştır.⁹⁸ Yaşanan her iki hadiseyle milli kimlik ve ulus devlet inşa sürecinde toplumun dile ve milli değerlere yönelik hassasiyeti artmıştır.

4. 1934 Yılına Dair Siyasi ve Sosyal Gelişmeler Üzerine Notlar: Balkan Paktı ve Soyadı Kanunu

1933 itibarı ile Almanya ve İtalya'nın saldırgan tutumlarının yanı sıra Avrupa devletlerinin silahlanma yarışına girmesi dünya barışını tehdit etmeye başlamıştır. Bu ortamda Türkiye çözüm yolunu bölgesel iş birliğinde bulmuştur. Daha önceleri Balkan Devletleri ile ilişkileri düzelten Türkiye, Yunanistan ile Lozan'dan kalan sorunlarını çözmüş ve Ekim 1930'da Venizelos'un Türkiye ziyareti coşku ile karşılanmış, bu durum Balkan Paktı'nın temellerinin atılmasına vesile olmuştur.⁹⁹ 1930 yılı itibarı ile Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile Dostluk Antlaşması imzalamıştır. Daha sonra da 9 Şubat 1934'te de Türkiye ve Yunanistan'ın öncülüğünde Romanya ve Yugoslavya'nın katılımı ile Atina'da Balkan Paktı imzalanmıştır.¹⁰⁰ Gelişmelerden okuyucusunu haberdar eden Vakit'in “Atina'da Bir Gece Manzarası” fotoğrafı etrafında

98 Mehmet Asım, “Razgrat Hadisesinin Tahlili”, *Vakit*, 24 Nisan 1933.

99 Vakit'in Venizelos ve Türk-Yunan dostluğuna ilişkin attığı manşetler şöyle olmuştur: “Mösyö Venizelos Bugün Geliyor”, *Vakit*, 26 Ekim 1930; “Yunan Başvekili Türkiye'de”, *Vakit*, 27 Ekim 1930; “Yunanlı Misafirler”, *Vakit*, 28 Ekim 1930; “Yunanlı Futbolcular”, *Vakit*, 29 Ekim 1930.

100 Ayrıntılı bilgi için bkz: BCA, 30.10.0.0, Yer no: 226-525-7; Fahir Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004, s.337-340; William Hale, *Türk Dış Politikası*, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003, s.54; Esra S. Değerli, “Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yaklaşma Çabaları: Balkan Paktı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), (2009), s.115-134; İtalya'nın sürece ilişkin görüşleri için bkz: BCA, 30.10.0.0, Yer no:226-525-20.

kullandığı manşetler “Atina Bayram Şenlikleri Yapıyor”, “Bugün İmzalanacak Olan Balkan Misakı İçin Gelen Hariciye Nazırları Şerefine Şehir Baştan Başa Donandı.” şeklinde olmuştur. 10 Şubat’ta da Türk, Yunan, Romanya, Yugoslavya bayrağının üzerinde bir anlaşma metnini gösteren fotoğrafın çevresindeki “Balkan Misakı Dün İmzalandı” ve “Balkan Misakının İmzası Atina Akademisinde Büyük Merasimle Oldu.” manşeti ile misakın imzalandığı kamuoyu ile paylaşılmıştır.¹⁰¹ Aynı zamanda Mustafa Kemal¹⁰² ve İsmet Paşa’nın konuya ilişkin beyanatlara da yer vermiştir. Ertesi gün ise Balkan basınında çıkan haberleri ve Pakta üye olan devletlerin Hariciye Vekillerinin konuşmalarını genişçe sütunlarına taşımıştır.¹⁰³

Türk dış politikasında her zaman hükümetin yanında yer alan Mehmet Asım, konuya ilişkin düşüncelerini ilk kez “İmzadan Sonra” adlı köşe yazısına aktarmıştır. Ecnebi memleketlerde Paktın uzun süreli olmayacağını düşünenlerin hayal kırıklığına uğrayacağını ifade eden Us, Balkan Birliğinin hiçbir ülkenin menfaatine zarar getirmeyeceğini hatta bu durumdan endişe eden Bulgaristan’ın ilerleyen zamanlarda Pakta dâhil olacağını ummaktadır. Paktın imzalanmasına vesile olan Dışişleri Bakanı Tevfik Bey ve diğer devletlerin temsilcilerinin iyi bir sonuca varmak için gösterdikleri çabanın büyüklüğüne değinen yazısında, Paktın imzalanmasından ötürü sevincini okuyucu ile paylaşmıştır.¹⁰⁴ Ertesi günkü yazısında Paktı’n içeriğine daha çok hâkim olan ve Paktı bir zafer mahiyetinde okuyucularına sunan bir Mehmet Asım karşımıza çıkmaktadır. Kullandığı “Balkan Misakı Büyük Bir Siyasi Muvaffakiyettir” başlığı, kendinden emin oluşunun dışavurumudur. Paktın imzalanmasından sonra Yunanistan’da üç gün üç gece kutlamalar yapıldığını, şehrin bayraklarla süslenip, ışıklarla aydınlatıldığını belirten Asım Bey, bunun Yunanistan’da bir bayrama dönüşmesini haklı bulmaktadır. Ona göre Pakt, Balkanlara huzuru getirecek siyasi bir vesikadır. Paktın ortaya çıkmasında ilk adımı atmış olan

101 *Vakit*, 10 Şubat 1934; “Balkan Misakı Dün Atina’da İmzalandı”, *Milliyet*, 10 Şubat 1934; “Balkan Misakı İmza Edildi”, *Akşam*, 10 Şubat 1934.

102 Mustafa Kemal Paşa’nın beyanati şöyle olmuştur: “Sulhun, esaslı şartı ve itimadın menbaı olan istikrarı kendisine temin ederek, tarsinine matuf Balkan hürmetkar tazimlerin arzına lütfen müsaade buyrulmasını rica etmek için zatı devletlerine müracaat ederler ve aynı zamanda, zatı devletleri tarafından lütfen gösterilen ve Balkan tarihinde mesut ve kat’i bir dönüm teşkil edecek eserin intacına imkân veren müzaharetten dolayı derin minnettarlıklarını bayan eylerim.” Bkz: *Vakit*, 10 Şubat 1934; Ayrıca Yunan Cumhurbaşkanına şu telgrafı yollamıştır: “M. Alexandre Zaimis Hazretleri, Yunan Reiscumhuru, Balkan anlaşma imsakinin imzası münasebetiyle Zatı devletlerinin tebriklerini büyük bir sevinçle aldım. Ve samimiyetle teşekkür ederim. Misakı imza eden memleketlerin devlet adamlarının anlayış ve uzağı görüşleri mahsulü olan bu misak ile Balkanlarda bir sükûn ve saadet devresi açtıklarını görmekle bahtıyarım. Asil Yunan milleti ile Türk milleti arasında mevcut olup bütün Balkan milletlerinin birbirleriyle kardeş olmaları yolunda inkişaf eden dostluğun bu vesile ile bir kere daha teyyüt ettiğini görmekten sureti mahsusada zevk duymaktayım.” Bkz: *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, s.627.

103 *Vakit*, 11 Şubat 1934; “La Bulgarie”, “Peşti Naplo”, “Mancherter Guardian” basının da çıkan haberler için bkz: *BCA*, 30.10.0.0, Yer no: 227-526-13; *BCA*, 30.10.0.0, yer no: 227-526-8; Paktın imzalanması Arnautluk’ta olumsuz karşılanmıştır. Bkz: *BCA*, 30.10.0.0, Yer no: 233-572-5.

104 Mehmet Asım, “İmzadan Sonra”, *Vakit*, 12 Şubat 1934.

Türkiye Cumhuriyeti'nin rolünün büyük olduğunu ifade eden Mehmet Asım, bu sevinci şüpheye düşmeden, nifak seslerine aldırış etmeden Türk milletinin de yaşaması gerektiğine inanmaktadır. Us, yazısında ısrarla Paktın içeriğinin anlaşılmadığı vurgulamaktadır. Ancak Vakit okuyucularının en küçük tereddütü olmayacağını tepeden hatırlatmaktan da geri kalmamıştır. Us, yazının devamında Paktın imzalanmasına ilişkin mutluluğunu, hükümetin sözcüsü olarak yansıtmaya devam etmiştir. Nitekim Atina'da imza edilen Pakttan "her memleketten ziyade Türkleri sevindirecek, yalnız kendimiz için değil, bütün dost memleketler ve milletler için iftihar edilebilecek bir mahiyettedir." olarak bahsetmesi buna örnek gösterilebilir. Aynı zamanda Balkan Birliği fikrinin ilk olarak Gazi tarafından ortaya atılması ve İsmet Paşa Hükümetinin de takdire layık olması gerektiğini yazması bu düşünceleri destekler niteliktedir. Türk-Rus ilişkilerine de değinen Us, Paktın iki ülke arasındaki ilişkilere zarar vermeyeceğini belirterek, bilakis ikili ilişkileri daha da kuvvetlendireceğini iddia etmektedir. Yegâne kusur olarak Bulgaristan'ın Pakta yer almamasını işaret edenlere de yazısının sonunda "Bulgaristan için de her vakit iştirak edebilmek hakkı ve imkânı açık bırakılmış olduğu için bir gün bu noksan da telafi olunabilecek" cevabını vermiştir.¹⁰⁵ Mehmet Asım, hatıralarına İsmet Paşa'ya olan desteğini ve Paktın içeriği ile ilgili duygularını yansıtan ifadeleri şöyle kaydetmiştir:¹⁰⁶

"Balkan Misakı: 'Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği kanun: Balkan devletlerinden biri bir diğer veya birkaç Balkan devleti tarafından gerek münferiden, gerek müştereken, gerek Balkan harici bir devlet ile gerek aynı zamanda veya ayrı ayrı zamanlarda taarruza uğrarsa diğer taraf bitişik hudutlarda mütearrızlara karşı müdafaa eder.' Balkan İtilafına dâhil her devlet hukukça müsavidir. Bu devletlerin iktisadi menfaatlerini tedrici surette tanzim etmek üzere Balkan İttifakı Devletleri İstisari İktisat Konseyi vücuda getirilmiştir. Daimî konsey için bir katiplik ihdas edilmiştir."

1934 yılının son gelişmesi ise toplumsal karışıklığı ve ayrıcalığı önlemeye yönelik Soyadı Kanunu olmuştur. 16 Haziran'da Muğla Mebusu Nuri Bey'in soyadı hakkındaki kanun teklifi Meclis'te görüşülmeye başlanmış, 21 Haziran'da da kabul edilmiş ve 2 Temmuz 1934 tarihinde de Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Kasım 1934'te ise dini çevrelerde de dâhil olmak üzere hacı, hafız, hoca ve ağa gibi unvanlar kaldırılmıştır. Bu durum Vakit'in manşetine "Lakap ve Unvanlar Kaldırıldı" şeklinde yansıtılmıştır. Bir alt başlıkta ise "Artık Ağa, Efendi, Bey, Hazretleri Gibi Sözcükler Yok. Bey Karşılığı Bay, Hanımın Karşılığı Bayan Kullanılabilecek" ifadeleri kullanılmıştır. Hatta Vakit, kamuoyuna soyadı bulma konusunda rehber olmuş, ön sayfada bir kutu içerisine "Ad, soyadı arıyorsanız yedinci sayfamıza bakınız" haberini

105 Mehmet Asım, "Balkan Misakı Büyük Bir Siyasi Muvaffakiyettir", *Vakit*, 13 Şubat 1934.

106 İsmet Paşanın sözlerine ise şöyle yer verilmiştir: "Başvekil Paşa: 'Bu misak bir nazariye değil, fiili vazifeleri ifade eder' demişti. Bu taahhüdün Meclisçe kabul edilmesi ile Balkan Misakı Türkiye için milli bir vesika halini almıştır. Türkiye, Balkanlarda sulhun bekçisidir. Türkiye her halükârda taahhüdün sadık kalacaktır. Balkanlarda sulh baki kaldıkça Avrupa sulhu da emniyet altında bulunacaktır." Bkz: Us, *a.g.e.*, s. 69-70.

vermiştir.¹⁰⁷ Bu yönüyle Vakit, her zaman olduğu gibi inkılabın uygulanma aşamasında yol gösterici rolünü ihmal etmemiştir. Türk inkılabına inanan ve inkılabın en büyük destekleyici kalemlerinden biri olan Mehmet Asım, *Hatıra Notları* adlı eserinin 4 Kasım kısmına “Türk aile ismi, Soyadı Kanunu” notunu düşmüştür. Aynı zamanda kanunun birkaç güne kadar Meclis’ten geçeceğini, ağalık, beylik ve paşalık gibi unvanların kalkacağını, erkekler için “bay”, kadınlar için “bayan” paşa yerine ise general sözcüğünün kullanılacağını kaydetmiştir. Mustafa Kemal çevresindekilere uygun soy isim bulurken, Mehmet Asım Bey’e de “Us” soyadını uygun görmüştür. Asım Bey, yaşadığı gururu anılarına “ Us ailesi soyadları, ulu Atatürk’ün acun değerinde bir armağanı olduğunu unutmaz.” şeklinde aktarmıştır.¹⁰⁸ Atatürk’ün dilde sadeleşme çabalarına kayıtsız kalmayan Mehmet Asım Bey, Atatürk tarafından “Us” soyadını alma gururunu ve gazetesinin ismini öz Türkçe olan “Kurun” olarak değiştirdiğini Vakit’in 21 Kasım 1934 tarihli nüshasının ilk sayfasında kırmızı bir kare içinde şöyle paylaşmıştır: “Yarıdan başlamak üzere öz Türkçe VAKİT manasına olan KURUN adı gazeteye başlık olarak konacaktır. Asım Bey aynı zamanda soy adı olarak gene öz Türkçe US adını almıştır; bundan sonra yazılarında ASIM US imzası görülecektir.”

Mehmet Asım’ın, Atatürk tarafından verilen “Us” soyadını almasının ertesi günü tereddütsüz bir onur nişanesi olarak Asım Us imzası ile köşe yazılarını kaleme almaya başlaması Atatürk’e ve hükümete olan sadakatının en önemli göstergesidir. Ayrıca gazetesinin ismini soyadına paralel olarak “Kurun” olarak değiştirmesi inkılaplarının en büyük destekçilerinden biri olduğunu göstermektedir. Mehmet Asım, Kurun’un 22 Kasım 1934 tarihli ilk nüshasında gazeteyi ortalayacak şekilde kare içinde Atatürk’ün fotoğrafına yer vererek ilk kez Mehmet ismini de kullanmadan, Us soyadını kullanarak “Büyük Önderimizin Gazetemize Verdiği Onur” başlıklı bir yazıyı kaleme almıştır. Yazıda şu duygulu ifadeler yer verilmiştir:

“Bunca yüksek onuru Türk gündelik gazeteleri içinde benden önce alan yoktur, sanırım; onun için benim olan Vakit’in adı bugünden böyle “Kurun” olmuştur. Ben de bu yeni adı gazetenin “Kurun’un” üyesi olmakla sonsuz kıvanç duyduğumu Türk ulusuna bildirim. Bugüne değin (Vakit) adlı gazetenin yeni onurlu “Kurun” adını başlık olarak koyarken yüksek Türk yurttaşlarımın benim ne denli mutlu duygular içinde bulunduğumu kolaylıkla anlayacaklarını umarım. Umut denizdir; karalar bilindiği gibi denizden azdır. Ben kara üstünde yaşayan bir yaratığım. Ancak engin denizlerde, o denizleri de yaratan bir özlüğe tapan adamım; çünkü kendimi olduğu gibi bütün Türklüğü o özgünlüğün mayası içinde bilenlerdenim. O maya bütün adamlıkta ilk önce Türk kafası içinde büyümüş, genişlemiştir. Evrende büyüklüğü, genişliği ilk

107 T.C. Resmî Gazete, Sayı: 2741, Kanun no: 2525, 2 Temmuz 1934, s.4075; TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 23, 16 Haziran 1934, s.190-191; TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 23, 21 Haziran 1934, s.245; Fabio L. Garassi, *Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2018, s.364; *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1934; TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 25, 26 Kasım 1934, s.40-41.

108 Us, a.g.e, s. 70-72.

önce anlayabilen Türk kafası olmuştur. Vakit'in Kurun adını alması böyle bir inanan bana verdiği hızla oluyor. Eski (Vakit) adının gazetecilik tarihine gömülerek yeni Kurun'un ortaya çıkmasını okurlarımıza bildirmekle sevinç duyuyorum. Dilimizin özüne kavuşması için açılmış olan yolun dönmez yolcusuyum."¹⁰⁹

Metinde yer alan "inanın" sözcüğü Us'un aslında Türk İnkılabına ne kadar çok inandığının bir dışavurumunu göstermektedir. Aynı nüshada "Us Kardeşler" başlığı altında Bay Asım Us, Bayan Sıdika Us, Rasim Us, Bay Tarık Us'un fotoğraflarına yer verilerek ailece yaşanan mutluluk şöyle dile getirilmiştir:¹¹⁰ "Bay Asım Us, üç erkek kardeşinin en büyüğüdür. Kendisinin Ankara'da Us gibi güzel soyadı aldığını öğrenen öteki iki kardeşi Giresun mebusu Hakkı Tarık Beyle Haber gazetesi sahibi Hasan Rasim Bey de kan ve can kardeşlerini bu adın çevresinde toplamışlardır. Anneleri Sıdika Hanım da oğullarını Uslu görmekten duyduğu kıvanç ile soyadı kütüğüne gene bu adı yazdırmaktadır."

Kurun gazetesi, halkı soyadı almaya teşvik etmek için yeni soyadı alan memur ve mebusların fotoğrafları ile isim ve soyadlarını her gün neşretme yoluna gitmiştir.¹¹¹ 25 Kasım tarihli Kurun, ilk sayfasında Mustafa Kemal Paşanın fotoğrafına yer vererek, bir çerçeve içerisinde "Ulu Önderimizin Soyadı Kanunla Kondu: Ulusun, En Büyük Oğluna, En Büyük Hitabı: (Ata Türk!)" başlığı kullanılmıştır. Yine bir kare açılarak içerisine "Mustafa Kemal Türkün eşsiz varlığıdır. Onun soyadı da eşsiz olmalıydı. Büyük Meclis işte hem bunu yaptı hem ulusun büyüklüğüne bağlanıp inanan Büyük önderin soyadını ulusa verdirerek onun düşüncesine uygun bir karşılık verdi. Kurun, (Ata Türk)'ü yürekten selamlar, adını bütün ulusa kutlular." yazılmıştır. Aynı nüshada Malatya Mebusu Başvekil İsmet Paşanın verdiği teklif şöyle sıralanmıştır: "1- Kemal öz adlı Cumhur Reisimize Ata Türk soyadı verilmiştir. 2- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. 3- Bu kanun tatbikine Büyük Millet Meclisi memurdur." Yazının devamında İsmet Paşanın kanunla ilgili Meclis'teki konuşması şöyle alıntılanmıştır:

109 Asım Us, "Büyük Önderimizin Gazetemize Verdiği Onur", *Kurun*, 22 Kasım 1934; Aynı nüshada bir kare içinde "Kurun ne demektir?" başlıklı bir bilgiye yer verilmiştir. Kare içinde "gazetemizin adı olan Kurun, Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları tarama dergisinin 1114'üncü yaprak yüzünde şöyle yazılıdır: 'Kurun asır, devr (devir, zaman manasına), Karn (asır manasına), vakt (vakit), zaman (Vakitti manasına). Vakt (vakit) kelimesi karşılığı olarak da gene tarama dergisinde 22 söz bulunduğu gösterilir. 9 uncu karşılık Kurdur, Türk dilinde vardır. 10 uncu karşılıkta Kurun'dur. Kurun'un bu manası Pave de Courteille'in Şark Türkçesi lügatinde bir de Buharalı Şeyh Süleyman Efendi'nin Çağatayca'dan Osmanlıcaya yazıp bastırıldığı meşhur lügatinde yazılıdır, dergiye oradan alınmıştır...Şu hâlde güneşin belli bir hareket anını bildirdiğinden ziyade daha çok dev'r, asır manaları yerinde Vakit'in tam karşılığıdır." Bilgisinin yanı sıra şöyle not düşülmüştür: "Gazi'nin yaşadığı kurunda yaşayanlar acunun en bahtiyar adamlarıdır." Bkz: *Kurun*, 22 Kasım 1934.

110 "Us Kardeşler", *Kurun*, 22 Kasım 1934; Zeynep Uysal, *Us Kardeşler ve Vakit Gazetesi*, İstanbul Basın Kurumu Tesisleri, İstanbul, 1991, s.42.

111 "Yeniden Soyadı Alan Mebuslar ve Memurlar", *Kurun*, 23 Kasım 1934.

“Düşünün ki soyadı kanunu tatbik olurken Büyük önderin taşıyacağı adı tayin etmek Büyük Meclisin borcu ve hakkıdır. Kanunda biz “Ata Türk” adını teklif ediyoruz. İnaniyoruz ki ulusun en değerli varlığı olan Cumhuriyetimizin adını söylerken derin saygı ve sevgi duygularımızı birlikte sezdirmiş olacağız (Alkışlar) inaniyoruz ki “Ata Türk” adı ile Büyük Türk ulusu en büyük oğluna en sayılı hitabını yapmış olacaktır (Alkışlar)”¹¹²

Us, köşe yazısında “Atatürk” başlığını kullanarak, Meclis tarafından Mustafa Kemal Paşa’ya verilen “Atatürk” soyadının milletin sevgi bağından geldiğini, onu seven ve Büyük Önder yolunda gidenlerin ona sadece Atatürk demesi gerektiğini hatırlatarak, Mustafa Kemal’in kendi ismi hariç Sakarya Savaşı’ndan sonra aldığı “Gazi” unvanı ile Meclisin verdiği “Atatürk” soyadı ile üç ismi olduğunu belirtmiştir. Us, yazısında tarihe mal olmuş üç ismin kendine özgü bir evrensel değeri olduğunu, Türk ordusunda gösterdiği eşsiz savaş ustalığı sayesinde ün kazandığını, subay olmasına rağmen generallerin onun buyruğuna seve seve girdiğini, Çanakkale’yi İngiliz ve Fransızlardan kurtardığını, Mütareke ardından milletin canına kıymaya çalışanlara karşı ulusal savaşı başlattığını belirterek, düşmanlarını yenilgiye uğratması ile Gazi unvanını aldığını vurgulamıştır. Gazi’yi, Türk ulusunu ölümden kurtaran kişi olarak gören Us, onun toplumsal dönüşümü sağlamak için siyasal ve sosyal alanda yaptığı inkılaplardan bahsetmiştir. Yazısının devamında uluslararası sorunlarımızı çözdü dediği Gazi’nin sadece bir isimden ibaret olmadığını ve onun ad ve soyadının tarihi içinde barındırdığını şöyle anlatmıştır:¹¹³

112 Aynı nüshada Mustafa Kemal Paşanın, İsmet Paşa’ya İnönü Meydan Muharebesindeki başarılarından ötürü İnönü soyadını verdiği yazmaktadır. Bkz: *Kurun*, 25 Kasım 1934; “Büyük Önderimiz Atatürk Soyadını Aldılar”, *Milliyet*, 25 Kasım 1934; Ayrıca bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*, D 4, C 24, 24 Kasım 1934, s.35; Özalp, anılarında Mustafa Kemal Paşa ve çevresindekilerin soyadı alma sürecini şöyle anlatmaktadır: “Mustafa Kemal Paşa, kendi soyadı ve arkadaşlarının soyadları konusunda ciddi çalışmalar yaptı. Ona, “Atatürk” soyadının verilmesi uzun tartışmalardan sonra, en beğenilen ad olarak kararlaştırıldı. Bu soyadını hiçbir zaman başkasının kullanamayacağını belirten bir kanun çıkarıldı. Yakın arkadaşlarının soyadlarını karşılıklı konuşarak dikkatle seçti. İsmet Paşa’ya “İnönü” soyadını verdi. Benim için bir ara “Sakarya” soyadını düşündü. Ancak adının “Alp Kazım” olması nedeniyle “Özalp” soyadını daha uygun buldu...” Bkz: Özalp, *a.g.e.*, s. 54-55; Us, *a.g.e.*, s.71-71; Aydemir, *a.g.e.*, s. C III, s.471-473; Saffet, Falih Rıfkı Bey ve Fevzi Paşanın nasıl soyadı aldıklarına ilişkin bkz: Atay, *a.g.e.*, s. 638-639; İsmet Paşa ise hem kendisinin hem de Atatürk’ün soyadı alma konusunu dönemin gazetecisi Abdi İpekçiye şöyle anlatmaktadır: “Atatürk benim, muharebe hatıralarına istinat eden bir soyadı almamı uygun gördüğünü söyledi ve sonra bunu bana yazı ile bildirdi. O mektubunu kıymetli bir hatıra olarak sakladım. Atatürk soyadı ise ciddi mesele olmuştur. Bu iş için parti tarafından Recep Peker görevlendirilmişti. Başından sonuna kadar o takip etti. Bir komisyon kurulmuştu ve yapılan teklifler önce orada inceleniyordu. Peker, arkadaşları muhitinde topluyordu. Her biri hakkında bana ve Atatürk’e bilgi veriyordu. Hepsi aramızda münakaşa ediyorduk. Sonunda kendisi de teklifler arasında Atatürk soyadını benimsedi ve bir kanunla bu ismi gerçekleştirdi.” Bkz: Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004, s.13

113 Asım Us, “Atatürk”, *Kurun*, 27 Kasım 1934; Sevgi Satı, *Asım Us’un Milletvekilliği Döneminde Yakın Tarihimizin Önemli Olaylarına Bakışı 1927-1950*, (Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu

“Atatürk’e gelince, şimdi bu ad yeni bir ulusal savaşın artık verim kurununa (devir) girdiğini gösteriyor. Bu yeni savaş bütün Türk uluslarını bilgisizlik karanlığından kurtaracak bir kültür savaşıdır. Bu savaş kültür yönünden özünü yitirmiş (kaybetmiş) olan Türk ulusuna kendini ve dilini bulduracaktır. Türk ulusları bu yoldan giderek kendi varlıklarını koruyacak bilgi kaynaklarına varacaktır. Demek istiyoruz ki, Mustafa Kemal, Gazi, Atatürk yalnız büyük önderimizin adları değildir.”

Us ve gazetesi büyük kurtarıcının ad ve soyadının tarihin koşullarına göre şekillendiğini, içinde başarıları ve zaferleri barındırdığını anlatırken, hülasa kurtarıcıdan “Atatürk” olarak bahsedilmesini her fırsatta okuyucusundan istemiştir. Asım Us, dördüncü dönem mebusluğu boyunca Meclis çatısında sadece iki defa söz hakkı almıştır.¹¹⁴ Bu durumda siyasi kimliğinden ziyade gazeteci kimliğinin ön planda olduğu ve gazetecilik mesleğinde daha aktif rol oynadığı söylenilebilir.

Mehmet Bey Üniversitesi, 2019), s.68.

114 Aldığı sözler: 1- “Matbuat Kanunu Münasebeti”, 2- Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetist Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadı Hükümetleri Arasında Münakid Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesinin Tasdiki Hakkındaki Kanun Münasebeti” Bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 3, 25 Kasım 1931, s.358; TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 3, 22 Temmuz 1931, s.318.

Sonuç

Vakit, tarihin bizzat tanığı ve kayıt altına alındığı bir atölyedir. Tarih burada hükümetin istekleri doğrultusunda şekillenir ve halka öyle sunulur. Vakit, aynı zamanda Asım Us'un yaşam öyküsü ve aynasıdır. Bu sebeple dönemin iyi bir değerlendirmesini yapabilmek için Vakit ve Us bir arada analiz edilmiştir. SCF'nin kapatılması ve Menemen'de yaşanan gerici hadiseden sonra Mustafa Kemal Paşa üç aylık yurt gezisine çıkmış, yaşanan tüm bu olayların ardından Meclis'in yıprandığı ve seçimlerin yenilenmesi gerektiğini fikirlerini ileri sürmüştür. Us'un bu fikirlerin en büyük destekçisi olduğu Vakit'in manşetlerinde ve köşe yazılarında kendini göstermektedir. Us, yapılan seçimlerde Atatürk'ün SCF'den doğan muhalefet boşluğunu bağımsız adaylarla doldurmaya çalışmasını Türk demokrasi tarihi açısından önemli bulmuştur. Nitekim ona göre Atatürk tek başına bir otorite olarak karşısında muhalefet istemeyebilirdi. Atatürk'ün devletçiliğe geçme isteğini iktisadi bunalımdan çıkış yolu olarak görmüş bu doğrultuda Merkez Bankasını öven yazılarla halkı aydınlatmaya çalışmıştır. Yazıları ile Us'un, inkılapların ön hazırlayıcısı bir tavır sergilediği söylenebilir. Makalelerinde CHF'nin ilkelerine devletçilik ilkesinin de eklenmesini yerinde bulmuştur. Bu konuda hükümetin beyannamesi ile Us'un köşe yazılarının içeriği karşılaştırılacak olursa muhteva olarak birbirleri ile örtüştüğünü söylemek mümkündür. Us, CHF ile aynı maksadı taşıyan Türk Ocaklarının kapatılmasını yerinde bulmuştur. Bu doğrultuda konuya ilişkin Atatürk'ün sözlerini makalesine taşımış, ocakların neden kapatılması gerektiğini büyük kurtarıcının sözleri üzerinden analiz etmiştir. Millî Mücadele zamanında İstanbul Hükümeti'nde yer alan eski Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in Paris'ten gönderdiği metni gazetesinde neşretmiştir. Sürgün edilen ve vatandaşlıktan çıkarılan Mehmet Ali, yolladığı mektupta meclisin meşru olmadığından ve Mustafa Kemal Paşa'nın Kanun-i Esasiye 'ye aykırı olarak seçildiğinden bahsetmekteydi. Vakit ve Us, en ağır eleştiriyi eski Dahiliye Nazırının yolladığı mektubu "hıyanet vesikası" olarak nitelemekle yapmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal'in güç ve kudretini Meclis'ten değil doğrudan milletten aldığı söylemi ile onun reisliğine gölge düşürülemeyeceğini vurgulamıştır. Matbuat Kanununun Meclis'ten geçmesinde bir basın emektarı olarak, basın hürriyetini kısıtlamasına rağmen kanuna tam destek vermesi bize Us'un kayıtsız şartsız hükümetin arkasında olduğunu göstermektedir. Us, konuya ilişkin yaptığı açıklamada sınırsız hürriyetin 31 Mart Vakası ve Menemen irticasına sebep olduğunu örneklemesi dikkate değerdir. Matbuat Kanununun haklılığına yönelik Meclis tartışmalarını tam sayfa gazetesinde vermesi de hükümetin sözcülüğünü yaptığına örnek olarak verilebilir. 1932'de halkevlerinin açılması ve faaliyetleri Vakit'in manşetinden düşmemiştir. Us, yazılarında Türk Ocaklarından doğan boşluğun yeni açılacak kurum ile dolacağından, kültür birliğinden ve Atatürk'ün kurtarıcılığından bahsetmesi kamuoyunu yeni

gelişmelere hazırlamak için çaba gösterdiğine örnek teşkil etmektedir. Asım Us, 1932'de İsmet Paşanın İtalya seyahatinde yer almış ve orada yaşadıklarını günü gününe gazetesine aktarmıştır. Mussolini İtalya'sını Türk insanına tanıtmak için uzun bir yazı dizisi yayımlamıştır. Türk Tarih Tezine en çok inananlardan biri olmuştur. Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan coğrafyada medeniyeti ilk kuranların Türkler olduğu görüşüne tarihten alıntılar yaparak köşesinden destek olmaya çalışmıştır. Köşe yazıları incelendiğinde içerik bakımından Türk Tarih Tezine paralel olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine davet edilmesini uluslararası siyaset ve ekonomide söz hakkına sahip olacağı yönünde değerlendirmiştir. Türk-Rus ilişkilerine değinen yazısında gelişmelerden Rusya'nın da haberdar edildiğini anlatmaya çalışması, dönem hükümetinin Rusya'dan çekindiğini göstermektedir. Bursa'da ezanın Türkçe yerine Arapça okunması olayında adı geçenlerin hukuk önünde en ağır cezayı alacağını anayasal yönden değerlendirmesi hukuki bilgisini ortaya koymaktadır. Aynı durum Vagon Li ve Razgrad Olaylarında da görülmektedir. Vagon Li olayında Fransız şirketinde çalışan bir Türk memurunun Türkçe konuştuğu için işinden atılmasını hukuka aykırı bulmuş, öğrencilerin de protestosunu hukuk çerçevesinde yerinde bulmuştur. Razgrad meselesinde de Türk-Bulgar ilişkisinin bozulmayacağı şekilde eleştiriler yapması, hükümetin olaya temkinli baktığını göstermek açısından önemlidir. Bahsedilen olaylarda Us'un dini ve milli değerlere sahip çıktığı görülmektedir. Vakit'in manşetleri dikkate hükümetin politikaları ile paralellik göstermektedir. Türkiye'nin Balkan Birliğini kurma çabasını takdirle karşılaması bu fikrin sahibi Atatürk'ten ve onu destekleyen İsmet Paşa Hükümetinden övgüyle bahsetmesi manidardır. Birliğin Bulgaristan'a ve Türk-Rus ilişkilerine zarar vermeyeceğini yazması, dünya savaşına giden süreçte Türkiye'nin aslında barıştan yana olduğunu göstermeye yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir. Soyadı Kanunu ile Us, sosyal eşitsizliğin kalkacağına inanmaktadır. Hülasa çalışmada Us'un, ulus-devlet ve milli kimliğin inşasında Atatürk'ün ve hükümetin yanında yer aldığı ve siyasi kimliğinden ziyade gazeteci kariyerinin daha ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

*T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),
Yer: Y.PRK.MK.1-8, Belge Tarihi: H-21-11-1295.*

*T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
(BCA), 30.18.1.1, Yer no: 6.38.1.*

BCA, 30.10.0.0, Yer no: 226-525-7.

BCA, 30.10.0.0, Yer no: 227-526-13.

BCA, 30.10.0.0, yer no: 227-526-8.

BCA, 30.10.0.0, Yer no: 233-572-5.

BCA, 30.10.0.0, Yer no:226-525-20.

BCA, 30.10.2.0.0, Yer no: 222.497.20.

BCA, 30.18.1.1, Yer no: 12.58.16.

BCA, 30.18.1.2, Yer no: 21-50-15.

BCA, 49.1.0.0, Yer no: 2.7.25.

BCA, 490.1.0.0, Yer no: 3-12-3.

BCA, 490.1.0.0, Yer no: 80.298.2.

II. Resmi Yayınlar

3. Dönem Tercüme-i Hal Varakası.

CHF Üçüncü Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931.

Parlamento Tarihi, D 3, C 3, (1927-1931), s.79-80

Parlamento Tarihi, D 4, C 1, (1931-1935),s. 3.

Parlamento Tarihi, D 4, C 2, (1931-1935), s.66.

Parlamento Tarihi, D 4, C 2, (1931-1935), s.68.

Parlamento Tarihi, C 5, D 6, (1939-1943).

Taha Toros Arşivi: TT561750.

TBMM Albümü, C 1, (1920-1950).

TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 1, 4 Mayıs 1931.

TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 1, 9 Mayıs 1931.

TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 1, 14 Mayıs 1931.

TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C I, 28 Mayıs 1931.

TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 2, 4 Temmuz 1931.

TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 3, 22 Temmuz 1931.

TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 3, 25 Temmuz 1931.

TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 3, 25 Kasım 1931.

TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 9, 9 Temmuz 1932.

TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 23, 16 Haziran 1934.

TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 23, 21 Haziran 1934.

TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 24, 24 Kasım 1934.

TBMM Zabıt Ceridesi, D 4, C 25, 26 Kasım 1934.

TBMM Zabıt Ceridesi, D 5, C 26, 29 Haziran 1938.

T.C. Resmî Gazete, Sayı 1867, Kanun no: 1881, 8 Ağustos 1931.

T.C. Resmî Gazete, Sayı: 2741, Kanun no: 2525, 2 Temmuz 1934.

T.C. Resmî Gazete, Kanun no: 3527, Sayı:3961, 16 Temmuz 1938.

III. Süreli Yayınlar

Akşam

Haber

Cumhuriyet

Milliyet

Son Posta

Vakit

Yarın

IV. Kitaplar

- ADIVAR, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Can Yayınları, İstanbul, 2017.
- AKBAYAR, Nuri ve KOLOĞLU, Orhan, *Gazeteci Bir Aile Us'lar*, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara 1996.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.
- ATAY, Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2007.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, Cilt 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.
- BAŞER, Ahmet Hamdi, *Atatürk'le Üç Ay*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1981.
- BAYRAK, Orhan, *Türkiye'de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü. (1831-1993)*, Kül Yayınları, İstanbul, 1994.
- Birinci Türk Tarih Kongresi*, Konferanslar, Müzakere Zabıtları, T.C. Maarif Vekâleti, Ankara, 1932.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi. (1908-2002)*, İmge Kitapevi, Ankara, 2005.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÇEÇEN, Anıl, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000.
- DEMİREL, Ahmet, *Tek Partinin İktidarı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- ERDEHA, Kâmil, *Yüzellilikler Yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998.
- ERTAN, Temuçin Faik, *Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2010.
- ERTAN, Temuçin Faik, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994.
- GARASSİ, Fabio L., *Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2018.
- GEZGİN, Hakkı Süha, *Edebi Portreler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005.
- GÜRSOY, Yaşar, *Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker*, Alfa Yayınları, İstanbul 2011.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *"Türk Tarih Kurumu"*, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C 4, İstanbul, 2021.

- HALE, William, *Türk Dış Politikası*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003.
- HALICI, Şaduman, *Yüzellilik Gazeteciler*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2021.
- İNAN, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.
- İNÖNÜ, İsmet, *Defterler (1919-1973)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- KARACA, Emin, *150'likler*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2004.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, *Vatan Yolunda*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- MANGO, Andrew, *Atatürk*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2004.
- MİKUSCH, Dagobert Von, *Avrupa ile Asya Arasındaki Adam*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009.
- MÜCELLİDOĞLU, Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*. Cilt 3, Mars Matbaa, Ankara 1968.
- OKUR, Hafız Yaşar, *Atatürk'le On Beş Yıl*, Sabah Yayınları, İstanbul 1962.
- ORAL, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi, (1919-1965)*. Cilt 2, Yeni Adım Matbaası, Ankara 1968.
- ÖNDER, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1998.
- ÖZALP, Kazım, *Atatürk'ten Anılar*. İş Bankası, Ankara 1992.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Savaşta ve Barışta Kemal Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul 2019.
- PAMUK, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.
- PAYASLI, Volkan ve Duman, Olcay Özkaya. *Tarihe Tanık ve Adanmış Bir Ömür: Afet İnan*, Gece Yayınları, Ankara, 2018.
- RENDA, Abdülhalik, *Hatırat*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.
- SARINAY, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994.
- SATI, Sevgi, *Asım Us'un Milletvekilliği Döneminde Yakın Tarihimizin Önemli Olaylarına Bakışı 1927-1950*.
- Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, 2019.
- SERTEL, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Can Yayınları, İstanbul, 2019.

- SEVÜK, İsmail Habib, *Atatürk'le Beraber*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- SOYSAL, İlhami, *150'likler*, Gür Yayınları, İstanbul 1985.
- TOKGÖZ, Erdinç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-2007*, İmaj Yayınevi, Ankara 2007.
- TOPRAK, Zafer, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul 2012.
- TOPUZ, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basını*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981.
- TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2003.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi III*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996.
- US, Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Kitabevi, İstanbul, 2012.
- US, Asım, *Hatıra Notları*, Kitabevi, İstanbul, 2012.
- UYSAL, Zeynep, *Us Kardeşler ve Vakıf Gazetesi*, İstanbul Basın Kurumu Tesisleri, 1991.
- YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim. (1888-1922)*, Cilt 1, Pera Turizm, İstanbul, 1997.
- YEŞİLKAYA, Neşe G., *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

V. Ansiklopedi Maddeleri

- HALICI, Şaduman, "Yüzelilikler", *Atatürk Ansiklopedisi*, Ankara, 2020, s.1-4.
- HAYTOĞLU, Ercan, "Milletler Cemiyeti", *Atatürk Ansiklopedisi*, Ankara, 2020, s.1-7.
- ÖZTÜRK vd., Salahattin, "Hakkı Tarık Us". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 42, İstanbul 2012, s.188-189.
- PAYASLI, Volkan, "Türk Matbuatından Önemli Bir Portre Olan Mehmet Asım Us ve Vakıf: 1931 Yılı'nın Muhasebesi." (8. Uluslararası Bilimsel Çalışmalar Kongresi, 15-18 Mart 2022), s.234.
- SARINAY, Yusuf, "Türk Ocakları", *Atatürk Ansiklopedisi*, Ankara 2020, s.1-5.
- ÜSTEL, Füsun, "Türk Ocakları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C 4 Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

VI. Makaleler

- AKYÜZ, Kenan, "Türk Ocakları", *Bellekten*, C 50, S 196, (Nisan 1986), s. 201-228.
- BOZKURT, İbrahim, "Atatürk'ün Mersin Ziyaretleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:61, Güz 2017, s.79-110.
- BOZKURT, İbrahim, "Adana Yerel Basınından Yeni Adana ve Türk Sözü Gazetelerine Göre Serbest Cumhuriyet Fırkası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi*, 2/1, (Haziran 2022), s.123-141.
- ÇANAK, Erdem, "Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek" *Asos Journal*, 4/23, (Mart 2016), s. 130.
- ÇELEBİ, Mevlüt, "Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22/2, (2007), s. 30.
- DEĞERLİ, Esra S., "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yaklaşma Çabaları: Balkan Paktı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), (2009) s.115-134.
- EROĞLU, Nadir, "Atatürk Dönemi İktisat Politikaları", *MÜ, İİBF Dergisi*, C.XXIII, S.2, (2007), s.68.
- HALICI, Şaduman, "Vagon Li Olayı: Türkçe 'ye Yapılan Hakarete Basının ve Gençliğin Tepkisi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S 11, (2007), s.67-68.
- İNAN, Afet, "Türk Tarih Kurumunun Kuruluşuna Dair", *Bellekten*, C XI, S 42, (Nisan 1947), s.173-179.
- MAZICI, Nurşen, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", *Atatürk Yolu*, 18, (1996), s.143-152.
- Mehmet Asım, "Matbuat Hürriyeti Hudutsuz mudur?", *Vakit*, 4 Temmuz 1931.
- Mehmet Asım, "Namzetler Listesi", *Vakit*, 22 Nisan 1931.
- Mehmet Asım, "Bir Kararın Manası", *Vakit*, 17 Nisan 1931.
- Mehmet Asım, "Cenevre'den Gelen Bir Ses", *Vakit*, 13 Temmuz 1932.
- Mehmet Asım, "İtalya Seyahati İntibalarından: 6 Dostluğa İnanıyoruz", *Vakit*, 4 Haziran 1932.
- Mehmet Asım, "Musolini İle İlk Temas", *Vakit*, 3 Haziran 1932.
- Mehmet Asım, "Balkan Misakı Büyük Bir Siyasi Muvaffakiyettir", *Vakit*, 13 Şubat 1934.
- Mehmet Asım, "Bir Hıyanetin Vesikası Dolayısı ile", *Vakit*, 15 Mayıs 1931.

- Mehmet Asım, "Bursa Hadisesi", *Vakit*, 6 Şubat 1933.
- Mehmet Asım, "Büyük Gazinin Tavsiyesi", *Vakit*, 5 Mart 1931.
- Mehmet Asım, "Devlet Bankasının İstikbali", *Vakit*, 31 Mart 1931.
- Mehmet Asım, "Devletçi Türkiye", *Vakit*, 24 Nisan 1931.
- Mehmet Asım, "Dört Senelik İcraatın Bilançosu", *Vakit*, 13 Mayıs 1931.
- Mehmet Asım, "Fesih mi İlhak mı?", *Vakit*, 13 Nisan 1931.
- Mehmet Asım, "Fevkalade İçtima", *Vakit*, 2 Mayıs 1931.
- Mehmet Asım, "Gazi Hz.nin İşaretleri", *Vakit*, 14 Eylül 1932.
- Mehmet Asım, "Gazi Hz'nin Nutku", *Vakit*, 12 Mayıs 1931.
- Mehmet Asım, "Halkevleri", *Vakit*, 22 Şubat 1932.
- Mehmet Asım, "Hastalığın Teşhis", *Vakit*, 27 Haziran 1931.
- Mehmet Asım, "Hıyanetin İzleri", *Vakit*, 28 Haziran 1931.
- Mehmet Asım, "Hıyanet mi Tenkit mi?", *Vakit*, 14 Temmuz 1931.
- Mehmet Asım, "İktisadi İnkılap", *Vakit*, 30 Mart 1931.
- Mehmet Asım, "İsmet Paşanın Roma Seyahati", *Vakit*, 22 Mayıs 1932.
- Mehmet Asım, "İtalya Seyahati İntibalarından: 7 Bir Takdirin Manası", *Vakit*, 5 Haziran 1932.
- Mehmet Asım, "Matbuat Hürriyeti", *Vakit*, 23 Haziran 1931.
- Mehmet Asım, "Mücadele Değil Tesanüt", *Vakit*, 23 Nisan 1931.
- Mehmet Asım, "Müstakil Namzetler Karşısında", *Vakit*, 18 Nisan 1931.
- Mehmet Asım, "Razgrat Hadisesinin Tahlili", *Vakit*, 24 Nisan 1933.
- Mehmet Asım, "Türk Tarihinde İnkılap", *Vakit*, 8 Temmuz 1932.
- Mehmet Asım, "Türkiye Milletler Meclisinde", *Vakit*, 11 Temmuz 1932.
- Mehmet Asım, "Türkün Davası", *Vakit*, 6 Temmuz 1932.
- Mehmet Asım, "Umumi Manzara", *Vakit*, 26 Nisan 1931.
- Mehmet Asım, "Vicdanımız Müsterihtir", *Vakit*, 29 Haziran 1931.
- Mehmet Asım, "Yataklı Vagon Hadisesi", *Vakit*, 27 Şubat 1933.
- Mehmet Asım, "Yeni Muhalif Fırka", *Vakit*, 9 Ağustos 1930.
- Mehmet Asım. "İmzadan Sonra", *Vakit*, 12 Şubat 1934.

- Mehmet Asım. "Türkiye ve Cemiyeti Akvam", *Vakit*, 1 Temmuz 1932.
- Mehmet Asım. "Üçüncü Meclis", *Vakit*, 28 Mart 1931.
- OLGUN, Kenan, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *ATAM Dergisi*, C XXVII, S 79, (Mart 2011), s. 15.
- PAYASLI, Volkan, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)", *CTAD*, Yıl 7, Sayı 3 (Bahar 2011), s.125.
- PAYASLI, Volkan, "Asım Us ve Vakit: Millî Mücadele Yıllarına Dair Genel Bir Değerlendirme. (1919-1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XXXVI, S 102, (2020), s.206.
- SOYSAL, İlhami, "150'likler Kimlerdir? Neler Yaptılar? Ne oldular?" *Milliyet*, 7-10 Ekim 1984.
- ULUSAN, Şayan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi", *ÇTTAD*, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s.237-258.
- US, Asım, "Atatürk", *Kurun*, 27 Kasım 1934.
- US, Asım, "Büyük Önderimizin Gazetemize Verdiği Onur", *Kurun*, 22 Kasım 1934.
- UZUN, Hakan, "Cumhuriyet Gençliğinin Misyonu Çerçevesinde 1933 Yılı Vagon-li ve Razgrad Olayları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C 6, S 3, (Eylül 2009), s.61-62.

VII. İnternet Kaynağı

<https://www.ttk.gov.tr/kongreler/i-turk-tarih-kongresi-02-11-temmuz-1932-ankara/> (02.02.2022).

İnan, Afet. "Orta Kurun Tarihine Umumi Bir Bakış", Birinci Türk Tarih Kongresi, Ankara, 405-445. (<http://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/i-turk-tarih-kongresi-02-11-temmuz-1932-ankara/>) (04.03.2022).

Extended Abstract

Asım Us, one of the most important portraits of the recent Turkish press life, devoted most of his life to the newspaper *Vakit*. Hakkı Tarık and Hasan Rasim worked hard to support the newspaper. A year after the foundation of *Vakit*, the Armistice of Mudros was signed and then occupations began all over the country. Under the leadership of Mustafa Kemal Pasha, people were tried to be organized with congresses. Despite the censorship and repression practices of the Allied forces in occupied Istanbul, *Zaman* saw it as a conscientious obligation to carry developments in Anatolia to its columns. In particular, the Us supported the justified struggle of the Ankara Government against the Greek army with his columns. Using his knowledge of law, he explained to his reader the legal validity of the struggle waged in Anatolia in his column. Us also criticized the political events of the period in a humorous language with his cartoons. As a reward for his closeness to the government, he took place in the Parliament as Artvin Deputy in 1931. He supported the idea of renewing the elections after Mustafa Kemal Pasha's three-month tour of the country. Mustafa Kemal Pasha was in power alone and despite this, he tried to fill the opposition gap of the Free Republic Party with the independent candidates and Us found this important in terms of the history of Turkish democracy. It is remarkable that Us wrote out the words of Atatürk and the government. He approved Atatürk's desire to switch to statism and close the Turkish Hearths and supported Atatürk to the end. Before the debates on statism were brought to the parliament, Us tried to enlighten the public on this subject. In his articles, he saw it as his main task to explain why statism was necessary and the benefits of its inclusion in the party program. Despite some shortcomings of the Press Law, he supported it and stood behind the government. Stating that being hostile to the Regime by collaborating with the enemy would be called "Treachery to the Fatherland", Us found it necessary to restrict the freedom of the press by citing "March 31 and the Menemen Incident" as examples. His newspaper headlined the opening of the People's houses which was an extension of the People's Party. He shared with the public that the People's Houses played an important role in teaching the republican regime and its reforms to all segments of the society. 1933 was the year of tense events for Turkey. The call to prayer in Bursa Ulu Mosque was read in Arabic instead of Turkish, which caused the reaction of the government,

especially Atatürk. Us, by transferring the events to his newspaper, stated that according to the researches carried out by the Presidency of Religious Affairs, there would be no problem in reading the verses in Turkish. At the same time, he underlined in his columns that the call to prayer in Turkish was carried out in accordance with the law with the official notification of the Religious Affairs Administration. Another event of the period was the dismissal of a Turkish officer from the French company Wagons- Lits because of speaking Turkish. Us saw the reaction of the students to that event as an expression of national feelings. He not only quoted the events in the headlines of his newspaper, but also criticized the incident in the harshest language. He defended the national values by saying that the Turkish language is the sacred of the Turkish people. He criticized the deliberate, planned and programmatic damage of Turkish cemeteries by some Bulgarian youth in the Bulgarian town of Razgard in the same year. He stated that the government had done its best to prevent this incident from harming the Turkish-Bulgarian relationship. He also reacted to the Bulgarian government's expropriation of Turkish cemeteries without acting within the law. He also found it appropriate for Turkish students to leave wreaths in the Bulgarian cemetery in the face of that situation. One of the most important issues of 1934 was the Balkan alliance. Under the leadership of Atatürk, a Balkan union was established between Greece, Yugoslavia, and Romania to ensure regional security. In his articles, Us highlighted Tevfik Rüştü, the Minister of Foreign Affairs of the time, and found his contributions in that process to be commendable. He stated at every opportunity that the alliance would not harm Turkish-Russian relations. He especially hoped that there would not be a situation against Bulgaria, and that Bulgaria would take part in the alliance in the future. He shared the news in the Balkan press about the Balkan alliance with the public in Vakit newspaper. In 1934, the "Law on Surnames" was enacted to eliminate confusion and inequality in the social field. Atatürk gave the surname "Us" to the journalist family and this was a great honour for Mehmet Asım. As soon as he took his surname, Mehmet Asım Bey started to write his articles with the signature of Asım Us. In line with Atatürk's policy of simplification in language, he changed the name of his newspaper to "Kurun". He found it very important that Mustafa Kemal Pasha was given the surname Atatürk by the parliament. He wrote that Gazi saved the country and Atatürk stood for progress.

Ek-1/b Tercüme Edilmiş Hali

Türkiye Büyük Millet Meclisine Üçüncü Devrede Aza İntihab Olunan Zevat-ı Kirama Mahsus

Eserleri: Ma'lumatı Kanuniye, Usul-i Tahrir ve Kinayet, Muallimlere ve Talebelere Mahsus Müte'addid Mektep Kitapları	İntihab Dairesi: Artvin
İlmi Rütbeleri:	İsmi: Mehmed Asım
Meslek ve Meşguliyeti: Gazeteci (Vakit gazetesi sahibi ve başmuharriri	Aile İsmi:
Evli Olup Olmadığı ve Kaç Çocuğu Bulunduğu: Evli, bir erkek çocuğu vardır.	Babasının ve Anasının İsmi: Hacı Hasan, Sıdıka
İntihabdan Evvel Son Me'muriyeti:	Doğum Yeri: Gordos (Gördes)
Me'mur Değilse İntihabdan Evvel Son Vaz'iyeti:	Oturduğu Yer: İstanbul
İntihab Mazbatasının Tarihi: 1Teşrin-i Sani 1927	Doğum Tarihi: Fi; 17 Mart Sene 1300
Kaç Rey İle Me'us İntihab Olduğu: 175	Tahsili : Yüksek Derecede
Mazbatasının Meclis Heyet-i Umumiyesince Tasdik Tarihi¹¹⁵: 1 Teşrin-i Sani 927	Bildiği Diller : Türkçe ve Fransızca
Meclise İltihak Tarihi:	Nede İhtisas Olduğu: Gazetecilik, Mesail-i Maliye ve İktisadiye, Ta'lim ve Terbiye

115 * Bu hane meclis hey'et-i tahririyesinde imla olunacaktır.

Muhtasar Tercüme-i Hal

Bin üç yüz senesinde Saruhan Vilayetinin Gordos kazasında doğmuştur. Pederinin ismi tüccardan saatçi Hacı Hasan Efendi, validesinin ismi Sıdıka Hanımdır. Rüşdiye derecesinde olan ilk tahsili Gordos'da ikmal itmiştir. Sonra İstanbul'a giderek bir buçuk sene kadar Beşiktaş Rüşdiye-i Askeriyesinde okumuş, oradan Vefa Mülkiye İdadisine nakl etmiş, sonra bi'l müsabaka Mekteb-i Mülkiye'ye kayd olunmuştur. Mekteb-i Mülkiye'yi bin üç yüz yirmi üç senesinde ikmal itdikten sonra bir müddet İstanbul'da Ziraat Bankasına devam etmiş, ilan-ı hürriyetin ilk senesinde Aydın Vilayeti ma'iyet memurluğuna tahvil-i memuriyet etmiş, pek az bir zaman merkezde çalışarak kendi memleketi olan Gordos'a kaymakam vekili gitmiştir. Ondan sonra asaleten Elmalı Kazası kaymakamlığına ta'yin olunmuştur. Müte'akiben Mülkiye memuriyetinden maarif hizmetine geçerek İstanbul'da Dar'ül muallimiye-i Ali'ye de edebiyat, Türkçe, malumat-ı kanuniye ve ahlakiye derslerine muallim ta'yin edilmiş ve iki sene kadar burada muallimlikte bulunduktan sonra hastalandığından sanatoryum tedavisi için İsviçre'ye gitmiştir. Avdet de Maliye Nezareti Kalem-i Mahsus Mümeyyizliğine ta'yin edilmiş ve Harbi Umumi içinde üç dert sene kadar burada bulunmuştur. Buradan istifa ederek Vakıf gazetesini tesis etmiştir. On seneden beri matbuat hayatında çalışmaktadır.

Araştırma Makalesi / Research Article

**BOLU'DA GAZİ/ATATÜRK GÜNÜ
VE
ABANT BAYRAMI KUTLAMALARI
(1931-1938)***

**Erol EVCİN

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Türk yurdunun ve milletinin istikbali hususunda oynadığı tarihî rol itibarıyla Türk ve dünya tarihi için büyük bir öneme sahiptir. Bu münasebetle ülke sahinde ona duyulan sevgi ve bağlılığın bir nişanesi olarak gerek Millî Mücadele gerekse Cumhuriyet döneminde çeşitli vesilelerle gittiği, geçtiği, bulunduğu, ziyaret ettiği şehirlerde ve beldelerde "Gazi" ya da "Atatürk Günü" adı ile muhtelif etkinliklerin düzenlendiği ona bir gün izafe edildiği görülmektedir. Bolu Milletvekili Cevat Abbas (Gürer) Bey'in 6 Mart 1931'de "Türk Millî Tarihi"ne ilişkin olarak verdiği bir konferans sırasında yaptığı öneri ile takip eden yıllarda 6 Mart tarihi Bolu'da "Gazi Günü" adı ile kutlanmaya başlanmıştır. Bu etkinlik Atatürk'ün 17 Temmuz 1934'te Bolu'ya yaptığı ziyaretin akabinde yerini her yıl 17 Temmuz'da "Atatürk Günü" adı ile icra edilen kutlanmalara bırakmıştır. Bunun yanı sıra "Atatürk Günü"nü tamamlayıcı bir etkinlik olarak 18 Temmuz'da ise Bolu'nun müstesna bir tabiat köşesi durumunda olan Abant Gölü'nde "Abant Bayramı" adı ile düzenlenen kutlamalar söz konusudur.

Çalışma münasebetiyle Bolu'da icra edilen "Gazi/Atatürk Günü" ve "Abant Bayramı" kutlamaları ele alınmıştır. Günümüze kadar uzanan süreç içinde kutlanmaya devam eden bu etkinlikler her kesimden halkın millî kahraman olarak Atatürk'e sevgisini, onun hayata geçirdiği inkılap hareketine bağlılığını ve cumhuriyet rejimine inancını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: Gazi Günü, Atatürk Günü, Abant Bayramı, Mustafa Kemal Atatürk, Bolu.

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Kültür ve Turizm Uzmanı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı,
(erol.evcin@ktb.gov.tr), (Orcid: 0000-0002-2433-5134).

GAZI/ATATÜRK DAY AND ABANT FEAST CELEBRATIONS IN BOLU (1931-1938)

Abstract

The founder of the Republic of Turkey, Mustafa Kemal Atatürk, has a great importance for Turkish and world history in terms of the historical role he played in the future of the Turkish homeland and nation. On this occasion, as a sign of the love and devotion felt for him on the country's surface, it is observed that a day was attributed to him with the name "Gazi" or "Atatürk Day" in the cities and towns where he went, passed, was present, visited on various occasions both during the National Struggle and the Republican period. Marching March 6 in the following years, with the proposal made by Bolu Deputy Cevat Abbas (Gürer) Bey during a conference on "Turkish National History" on March 6, 1931, the date began to be celebrated in Bolu with the name of "Gazi Day". This event was replaced by the celebrations held with the name "Atatürk Day" on July 17, 1934, every year after Atatürk's visit to Bolu. In addition, as a complementary event to the "Atatürk Day", on July 18, there are celebrations organized with the name of "Abant Bayramı" at Abant Lake, which is an exceptional corner of nature in Bolu.

The "Gazi/Atatürk Day" and "Abant Feast" celebrations held in Bolu on the occasion of the study were discussed. These events, which continue to be celebrated throughout the process until today, are remarkable in terms of showing the loyalty of people from all walks of life to Atatürk as a national hero and the revolutionary movement he brought to life, and their belief in the republican regime.

Keywords: Gazi Day, Atatürk Day, Abant Feast, Mustafa Kemal Atatürk, Bolu.

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf devletlerinin emperyalist hedefleri doğrultusunda işgal ettikleri Anadolu topraklarını kurtararak Türk milletine istiklalini kazandıran tarihî bir şahsiyettir. Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuş, gerçekleştirdiği inkılap hareketi ile ülkeye çağdaş bir çehre kazandırmıştır. Siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel politikaları ve barışçıl yaklaşımları ile Türkiye'yi dünya devletleri nezdinde saygın bir konuma yükseltmiştir. Bütün bu özellikleri çerçevesinde Atatürk gerek tarih gerekse Türk milleti nezdinde büyük bir öneme sahiptir. Bu münasebetle ülke sathında şahsına duyulan sevgi ve bağlılığın bir nişanesi olarak Millî Mücadele veya cumhuriyet döneminde çeşitli vesilelerle gittiği, geçtiği, bulunduğu, ziyaret ettiği şehirlerde ve hatta beldelerde ona "Gazi" ya da "Atatürk Günü" adı ile bir günün izafe edildiği görülmektedir. Halk ile resmî erkân bu vesileyle hem Atatürk'ün ilgili şehir ya da beldede bulunduğu günü hem de onun askerî ve siyasi dehası ile Türk milleti için yaptığı hizmetleri anmıştır. Bu münasebetle minnet duygularını ifade etme fırsatı bulmuştur.¹ Türk milleti ile Atatürk arasındaki kopmaz bağa işaret eden ülke sathındaki bu etkinlikler taşıdığı anlam ve önem itibarıyla incelenmesi gereken Cumhuriyet Tarihi konuları arasında yer almaktadır.

Bolu'da da 6 Mart 1931'de alınan karar ile takip eden yıllarda kutlanmaya başlanan "Gazi Günü", Cumhur reisi Gazi Mustafa Kemal'in 17 Temmuz 1934'te Bolu'yu ziyaret etmesiyle bu kutlamaların yerini alan "Atatürk Günü" ve bu kutlamaları tamamlayıcı bir etkinlik olarak 18 Temmuz'da Abant Gölü'nde icra edilen "Abant Bayramı" yukarıda değindiğimiz ülke sathındaki kutlamalarla benzer özellikler göstermektedir. Millî Mücadele döneminde İtilaf devletleri ile Osmanlı idaresinin kısıncı altında hem işgal hem de ayaklanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Bolu halkı gerek cephede ve gerekse cephe gerisinde verdiği mücadelelerle ülkenin istiklali hususunda önemli bir paya sahip olmuştur.² Bu nedenle Bolu halkı Türk İstiklâl Savaşı'nda ve inkılap hareketinde Gazi Mustafa Kemal'in oynadığı tarihî rolü en iyi idrak eden vatanperverler

1 Bu bağlamda ülke sathında kutlanan birçok etkinlik olmakla birlikte birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basma hadisesini kutlayan Samsunluların "Gazi Günü", Havza'ya geldiği günün kutlandığı "Gazi Günü", benzer şekilde Kastamonu'da, Zonguldak'ta, Antalya'da, Urfa'da ve Bergama'da kutlanan "Atatürk Günü" örnek olarak gösterilebilir. ("Samsun'un Bayramı", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.2824, 20 Mayıs 1929, s.1; "Havza'da Gazi Günü", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.2475, 28 Mayıs 1928, s.3; "Antalya'da Atatürk Günü", *Belediyeler Dergisi*, S.31, Mart 1938, s.60; "Urfalılar Bir Bayram Günü Kutladılar", *Belediyeler Dergisi*, S.49, Eylül 1939, s.56; "Bergama'da Atatürk Günü", *Cumhuriyet*, S.4286, 21 Nisan 1936, s.4; "26 Ağustos ve Zonguldaklılar", *Son Posta*, S.2184, 30 Ağustos 1936, s.5; "Kastamonu'da Atatürk Günü", *Son Posta*, S.2184, 30 Ağustos 1936, s.5.

2 Erol Evcin, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi (Olaylar ve İz Birakanlar)*, AKDİTK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s.147 vd.

arasında yer almıştı. Bu doğrultuda Bolu'da "Gazi/Atatürk Günü ve Abant Bayramı" kutlamaları idari ve askerî erkânın yanı sıra her kesimden halkın geniş katılımıyla adeta millî bir bayram havasında gerçekleşmişti. Gazi Mustafa Kemal'in liderliğinde yürütülen Millî Mücadele'nin temin ettiği istiklal ve Türk milletini medeni dünya içinde hızla yükselten inkılap hareketi bütün bu etkinlikler vesilesiyle dile getirilen başlıca konular arasında yer almıştı. Bu etkinlikler hem elde edilen istiklale duyulan sevincin, hem Millî Mücadele'nin lideri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal'e sevgi, saygı ve şükran duygularının hem de Bolu halkının birlik ve beraberliğinin samimi birer ifadesi durumunda idi. Bu suretle yerel olmakla birlikte bünyesinde barındırdığı değerler bakımından millî özellikler de taşıyan bu özgün kutlamalar bir millî tarih ve kültür konusu olarak önem arz etmektedir.

Bu çalışma vesilesiyle Atatürk döneminde Bolu'da düzenlenen "Gazi/Atatürk Günü ve Abant Bayramı" kutlamaları incelenmiştir. Millî duygu ve heyecanla çeşitli sosyal, kültürel ve sportif etkinliklerle icra edilen bu kutlamalar Bolu halkının Atatürk'e ve onun en büyük eserim dediği cumhuriyete inancını ve bağlılığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Çalışmada kaynak olarak T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Kütüphanesi "Atatürk Kitaplığı Koleksiyonu"ndan temin edilen belgelerden, resmî yerel gazete hüviyetindeki "Bolu" gazetesi ile "Cumhuriyet", "Ulus" ve "Akşam" gibi millî basından organlarından, "Abant Bolu Halkevi Kültür Dergisi" ile güncel süreli yayınlardan ve muhtelif telif-tetkik eserlerden istifade edilmiştir.

Bolu'da Gazi Günü Kutlamaları

Bolu Milletvekili Cevat Abbas (Gürer) Bey, 1923'te TBMM'nin 2. dönemi için yapılacak seçimler için Zonguldak ve havalisinde çalışmalarda bulunmak üzere görevlendirilmişti. Bu çalışmalar sırasında Zonguldak'ta bir Türk Ocağı açılmasına lüzum görmüş ve Mustafa Kemal Paşa'ya durumu arz etmişti. Bu suretle ocağın tesisi için gerekli bütçe hazırlıkları da tamamlanmış ve Gazi'nin desteğiyle Zonguldak'ta Türk Ocağı açılmıştı. Milletvekilliği görevi nedeniyle bölge ile yakın ilgisi devam eden Cevat Abbas Bey 1930'da ise Bolu ve Zonguldak'ta Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) teşkilatının genişletilmesi hususunda görevlendirilmişti. Gazi Mustafa Kemal, Zonguldak'a hareket etmeden önce Cevat Abbas Bey'den kendi desteğiyle açılan Zonguldak Türk Ocağı'nda "Türk Millî Tarihi" ile ilgili bir konferans vermesini istemişti. Bunu bir emir telakki eden Cevat Abbas Bey Zonguldak'ta konuya ilişkin bir konferans vermişti. Takiben Bolu'ya geçerek 6 Mart 1931'de bu kez Bolu halkının karşısına aynı konuda bir konferans ile çıkmıştı. Millî duyguları kuvvetlendiren bu konferans münasebetiyle halk Gazi Mustafa Kemal'in ülkenin kurtuluşu ve cumhuriyetin kuruluşu hususlarındaki başarısını bir kez daha takdir etmişti.

Bu derin duygular içinde Cevat Abbas Bey Bolu'da konferansta bulunan 1.000'e yakın vatandaşa 6 Mart tarihinin "Gazi Günü" olarak kutlanması teklifinde bulunmuştu. Bu teklif vatandaşlar tarafından büyük bir muhabbet ve coşku ile kabul edilmişti. Cevat Abbas Bey ertesini yıl 6 Mart 1932'de yani Gazi Günü'nün ilk yıl dönümünde yine Bolu'da idi. Bu münasebetle Bolu halkı için günün anlam ve önemine binaen şunları ifade etmişti:³

"Bugün, çok sevdiğim Bolulular arasında sizinle beraber aynı günü yaşadığımdan pek bahtiyarım. Bugünün hürmetine Ulu Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal hazretlerinin kim olduğunu ve nasıl olabildiğini, yani büyük Türk milletinin bir halaskârı, tarihimizin en büyük kahramanı, Türk'ün, Türklüğün mübarek bir timsali yerine nasıl geçtiğini size bir tarih dersi olarak vus'um ve bilgim nispetinde anlatacağım."

Cevat Abbas Bey, Gazi Mustafa Kemal'in hayatındaki dönüm noktalarına işaret ettiği konuşması vesilesiyle Türk ahlakının nasıl olması gerektiği hususunda da bilgi vermişti. Onun da katılımıyla 1932'de ilk kez icra edilen "Gazi Günü" etkinliği halkın büyük bir coşkusu ile karşılanmıştı. Bu münasebetle Bolu CHF Vilayet Başkanı Dr. Mithat (Altıok) Bey tarafından CHF Kâtib-i Umumiliğine gönderilen 6 Mart 1932 tarihli telgrafta: *"Bugün 6 Mart Gazi Günü'nün coşkun tezahüratla kutlandığını ve Bolu halkının büyük kurtarıcısının ülküsüne sadakatini bir daha tekrar ettiğini arzla sonsuz saygılarımızı sunarım."*⁴ denilmişti.

6 Mart 1933'te "Gazi Günü"nün 2. yıl dönümünde günün anlam ve önemi Bolu gazetesinde kaleme alınan muhtelif yazılarla değerlendirilmişti. Örneğin Çankırılızâde Mehmet Emin köşe yazısına: *"Bolu güneşler güneşi büyük başbuğa karşı olan duygu ve sevgilerini izhar için 6 Mart'ı kendine millî bir bayram günü yaptı. İşte 6 Mart Gazi Günü'nde Bolu bir sevinç helecaniyle sarsılacak, o gün çiçekler en güzel kokularını verecek. Kuşlar en güzel sesleriyle ötecekler ve herkes karanlık senelerin pasiyle kararın kalplerine nur saçan kızıl saçlı kurtarıcıyı kalplerinin en derin köşelerinden gelen bir sevinçle alkışlayacak."* sözleriyle başlamıştı. Yazar, işgalci İtilaf kuvvetlerinin daha dün denebilecek bir tarihte çiğnedikleri Anadolu topraklarının Mustafa Kemal Paşa'nın eşsiz gayretleri ile kurtarıldığını izah etmişti. Çağdışı düşüncelerin esareti altında inleyen milletin Gazi Mustafa Kemal'in açtığı aydınlanma yolunda artık lisanına ve tarihine hâkim bir millet haline geldiğini vurgulamıştı.⁵ M. Sermet'in "Mustafa Kemal Duygusu/Bolu Gazi Günü" başlığıyla Bolu gazetesinde yayınlanan şiiri ise Türk milletinin esaret hayatına mahkûm edildiği işgal günlerinden Mustafa Kemal Paşa'nın kurtarıcı eli ile çıktığını ve onun bir insanın kudretini aşan başarısını dile getiriyordu.⁶ Bolu Erkek Orta Mektebi talebelerinden M. Gündoğdu'nun "Gazi'ye" başlıklı

3 İBB Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, Cevat Abbas Koleksiyonu, Bel_Mtf_020212.

4 BCA, 490.01.43.179.4.

5 Çankırılızade Mehmet Emin, "6 Mart Gazi Günü", Bolu, S.890, 16 Mart 1933, s.1.

6 "Mustafa Kemal Duygusu/Bolu Gazi Günü", Bolu, S.890, 16 Mart 1933, s.1.

şiiri ise: “Zulmetin pençesinde kıvranıp dururken biz/Gökler hep karanlıktı; güneşler, aylar solgun/Vatan...vatan...diyerek haykırırken kalpten biz/Şu parlak tarihin kanlı ufkundan doğdun.” kitabı ile başlıyordu. Şiir, zulmün pençesinde kıvranan milletin bir avuç silah arkadaşı ile şanlı bir savaşa giren Mustafa Kemal Paşa tarafından kurtuluşunu tasvir ediyordu. Şiirde dile getirildiği üzere milletin öz evladı Mustafa Kemal Paşa Türklüğün ölmediğini bütün dünyaya haykırmişti.⁷

Bolu’da Halkevi İdare Heyeti tarafından 1933 yılı kutlamaları için geniş çaplı ve zengin bir etkinlik programı hazırlandığı görülmektedir.⁸ “Gazi Günü”nde Bolu çarşısında bütün dükkânlar, mektepler, zabıt yurdu, belediye ve hükümet daireleri ay yıldızlı bayraklarla donatılmıştı. Her müessese Gazi Mustafa Kemal’in fotoğrafları ve veciz sözlerini içeren levhalar ile bezenmişti. Şehrin muhtelif yerlerinde taklar kurulmuştu. Erkek Orta Mektebi’nin izcileri Öğretmen Can Bey’in idaresinde alkışlar arasında düzenli bir yürüyüşle CHF ve halkevi binası önüne gelmişti. İzcilerin ardından Merkez Gazi, Feyzi Cumhuriyet ve Gölyüzü ilk mektepleri öğrencileri ile öğretmenleri de halkın önünden geçerek aynı yere intikal etmişti. Bolu CHF İdare Heyeti Başkanı Dr. Mithat Bey’in ardından esnaf teşekkürleri ellerinde mesleklerini gösteren pankartlarla halkevinin önünde durmuştu. Program doğrultusunda Erkek Orta Mektebi Müsiki Öğretmeni Rahmi Bey’in idaresindeki halkevi bandosu saat 14’te “Bozkurt Marşı”nı seslendirmişti. Öğrenciler millî marşlar ve türküler söyleyerek, davullar eşliğinde yürüyüşle İsmet ve Fevzi Paşa caddelerinden geçerek belediyenin önüne gelmişti. Belediye meydanı hınca hınç dolmuştu. Bando burada millî marşlardan örnekler sunmuş, Kız Orta Mektebi öğrencilerinden Sadıka Lütü Hanım heyecanlı bir ifade ile “Büyük Gazi ve İnkılâbı” başlıklı bir hitabe söylemişti. Bu hitabede Mondros Mütarekesi sonrasında işgale uğrayan şehirlerde verilen kurtuluş mücadelesi ve bu mücadeleye cephe gerisi faaliyetleriyle Bolu halkı tarafından verilen destek dile getirilmişti. Bu münasebetle Bolu’nun Millî Mücadele döneminde işgale uğramamakla beraber Boluluların işgale uğrayan yurt köşelerinin acısını derinden hissettiğine temas eden Sadıka Lütü Hanım ülkenin kurtuluşunun Bolulular nezdinde uyandırdığı mutluluğu temsil eden 6 Mart “Gazi Günü”nün bir bayram havasında kutlandığına işaret etmişti. “Kurtuluş, Büyük Gazi’nin büyük eseridir.” diyerek Mustafa Kemal Paşa’nın ülkeyi işgalden kurtarmakla kalmayıp, lisan ve tarih çalışmaları ile halkın millî kimliğini kazanmasında çok önemli bir rol oynadığını belirtmişti. Takiben: “Gençlerin kalbini yeni bir ülkü, sağlam bir inanışla yurdun ilerleme yollarında candan savaşa sürükledi...Türk memleketi millet ülküsünü ve öz dilini koruyan, gözetten her Türk’ündür. Yaşasın Gazi...Yaşasın onun adımı ile yol alan Türk ülkücülere...” diyerek sözlerini bitirmişti.⁹ Bolu Erkek Orta Mektebi’nde okuyan Salıbeyler köylü Ertuğrul Sarıoğlu ise: “Yaşasın Ulu Başbuğ, Yaşasın Türk İleri” şeklindeki bir hitapla başladığı konuşması vesilesiyle Gazi Mustafa

7 “Gazi’ye”, Bolu, S.890, 16 Mart 1933, s.1.

8 Ali Saip, “Bolu’da Gazi Günü”, Cumhuriyet, S.3159, 21 Şubat 1933, s.5.

9 “Hitabe”, Bolu, S.889, 9 Mart 1933, s.3-4.

Kemal'in ve 6 Mart "Gazi Günü"nün Bolulular için arz ettiği öneme değinmişti. Genç öğrenci: "Yeni bir varlık, yeni bir Türk, yeni bir yurt, yeni bir yaşayış. İşte bunları yarattı." diyerek Gazi Mustafa Kemal'in Türk çocuklarına ana kucak sıcaklığındaki öz yurtlarında rahat ve hür bir şekilde yaşama ve kendini ifade edebilme imkânı yarattığını dile getirmişti.¹⁰

Takiben Belediye Başkanı Mehmet Vasıf Bey, Gazi Mustafa Kemal'in Türk İnkılabına yaptığı hizmetleri heyecanlı, kapsamlı ve sürekli alkışlarla kesilen bir söylevle izah etmişti.¹¹ Bolu halkının "Gazi Günü"ne göstermekte olduğu ilgi ve saygıyı büyük mürşide ve onun eserine karşı sonsuz güven, muhabbet ve hürmetin samimi bir ifadesi olarak değerlendirmişti. Bu münasebetle: "Türk'ün havasını karanlık tamamıyla kapladığı bir zamanda Ulu Gazi bir istiklal güneşi halinde milletin başında parlamış; her güçlük ve zorluk karşısında durmadan ilerleyerek milleti bugünkü mevki içtimaisine yükseltmiş ve milletin başının tacı olmak mevkiini kazanmıştır." diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın millet nezdinde arz ettiği öneme vurguda bulunmuştu. İnkılap hareketinin başlangıcını teşkil eden Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçtiği 19 Mayıs 1919'u takip eden süre zarfında İtilaf devletlerinin Türklere yönelen her türlü husumetine karşı İstiklal Savaşı'nın kazanıldığı vurgulamıştı. Millî varlığa inanmak suretiyle milletin rehberliğini üstlenen Gazi Mustafa Kemal'in Türk azim ve imanının işareti durumunda olan "Ergenekon Efsanesi"ni fiili olarak uygulamaya geçirdiğini ifade etmişti. Milleti karanlıktan aydınlığa, esaretten hürriyete çıkarmak suretiyle elde ettiği başarıları cumhuriyetin ilanı ile taçlandırıldığını belirtmişti. Bu süreçte %20'si bile okuyup yazma bilmeyen halkın neredeyse tamamına yeni harflerle okuyup yazma kabiliyetinin kazandırıldığını ifade eden Mehmet Vasıf Bey bu çerçevede: "Türk'ün görüşünü, düşüncesini, ülküsünü birleştirecek olan dil inkılabı başlı başına bir tarih teşkil edecek ve asırlara sığmayacak kadar harikali, canlı ve feyizli bir inkılaptır." sözleri ile lisan çalışmalarının önemine vurguda bulunmuştu. Ülkenin dört bir yanını çevirmekte olan demir yolları vasıtasıyla şimendiferlerin kısa bir zaman dilimi içinde Karadeniz'den Akdeniz'e, Batı Anadolu'dan Doğu Anadolu'ya ulaşması örneğinde olduğu gibi birçok alanda büyük işlerin başarılmasını inkılapların zaferi olarak değerlendirmişti. Bütün bu başarılar nedeniyle Gazi Mustafa Kemal'in yalnız Türk milletinin değil tüm dünyanın da saygısını kazandığını dile getirmişti. Mehmet Vasıf Bey konuşmasını Türk milletine, Gazi'ye, orduya ve milletin genç ve inkılapçı evlatlarına selam sözleri ile bitirmişti.

Bu konuşmayı takiben katile yürüyüşe devam ederek hükümet dairesi ile 135. Alay binasının önüne gelmişti. Meydanda Vali Ali Rıza (Oskay), Alay Kumandanı Kaymakam Nuri Bey başta olmak üzere bütün memur ve zabıtlar hazır bulunuyordu. Burada merasim yine "Bozkurt Marşı" ile devam etmiş ve bir orta mektep öğrencisinin söylevi dinlenmişti. Gazi Mektebi 4. sınıf öğrencilerinden Necati Efendi de büyük alkış toplayan bir şiir okumuştur. Ardından Binbaşı

10 "Hitabe", *Bolu*, S.890, 16 Mart 1933, s.1.

11 "Belediye Reisi Vasıf Bey'in Nutku", *Bolu*, 9 Mart 1933, s.5-6.

İsmail Hakkı Bey'in emrindeki bir bölük jandarma, orduyu temsilen kafileyе iştirak etmişti. Kumandan, memurlar, askerler ve öğrencilerin katılımıyla büyüyerek binlerce kişiye ulaşan kafiye İsmet Paşa caddesinden yürüyüşle CHF ve halkevi meydanlığına gelmişti. Burada kasap esnafın Gazi Mustafa Kemal'in şerefine hazırladığı kurbanlar kesilmişti. Halkevi bandosu eşliğinde öğrenciler millî şarkılar söylerken, günün hatırası çekilen fotoğraflarla ebedileştirilmişti. Ardından ilk mektepler adına Feyzi Cumhuriyet Mektebi öğretmenlerinden Fethi Bey CHF binası önünde "Gazi'nin Gençliğe Emaneti" başlığı ile bir söylev vermişti. Akıcı ve gür bir sesle söylediği sürekli alkışlarla karşılanan hitabesinde "Gazi Günü" nün Bolu halkı nezdinde ifade ettiği "kutsiyet ve ulviyete" temas etmişti. Bundan 14 yıl önce milyonlarca Türk'ün varlığını hiçe sayarak ülkeyi işgal eden ve Türk milletine kefen biçmeye kalkan İtilaf kuvvetlerine karşı binlerce şehit pahasına Anadolu toprakları korunmuştu. Genç öğretmen: *"İşte bu dar ve buhranlı bir zamanda parlayan bir yıldız belirdi; o da Yüce Gazi Mustafa Kemal idi... İşte öz Türk evladı, her tarafı binlerce şehit kardaşlarımızın kanıyla sulanmış olan Anadolumuzu, medeniyet perdesi arkasında mülevves çizmeleri altında çiğnemek isteyenleri dişiyle parçaladı."* diyerek hürriyet havasından başka hava almaya alışmamış olan Türk neslinin Gazi Mustafa Kemal'in önderliğinde al yıldızlı bayrağını semalardan düşürmediğini dile getirmişti. Fethi Bey sözlerini, ağır şartlar altında binlerce can feda edilerek kazanılan *"mukaddes istiklâli"* ortaya çıkabilecek her türlü zorluğa rağmen korumaya ve aziz vatanı daima yükseltmeye vatandaşlar adına yemin ederek tamamlamıştı.¹² Takiben CHF Vilayet İdare Heyeti Başkanı Dr. Mithat Bey heyecanlı bir söylev irat etmişti. Mithat Bey sürekli alkışlarla kesilen konuşmasında her milletin büyüklerini anmasının kadirşinaslık, hürmet ve tazim hislerinin bir ifadesi olduğunu, dolayısıyla *"Gazi Günü"* münasebetiyle Bolu halkının Gazi Mustafa Kemal'i saygı ile anmak suretiyle vefa görevini yerine getirdiğini dile getirmişti. Gazi'nin en keskin kalemlî muharrirlerin, şairlerin, en kudretli ressamların, en kuvvetli objektiflerin en iyi hatiplerin, içtimaiyatçıların, ruhiyatçıların tarif ve tasvir edemeyecekleri kadar yüksek bir şahsiyete sahip olduğunu vurgulamıştı. Bununla birlikte Millî Mücadele döneminin şartlarına değinerek onun karakterini ana hatları ile izah etmeye çalışmıştı. Buna göre yıllarca süren savaşların ardından Birinci Dünya Savaşı da Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetiyle neticelenmiş, imzalanan Mondros Mütarekesi ile ülke İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştı. Bu süreçte Osmanlı padişahı vatan düşmanlarıyla birleşmek gibi bir sefil duruma düşmüştü. Kurtuluş çaresi kalmadığını gören bazı zayıf karakterli zümreler de ölümlerden ölüm beğenir gibi muhtelif devletlerin mandasına girmek yönünde bir propagandaya başlamıştı. İçerde ve dışarda beliren felaket ve sefalet seli milleti akıbeti meçhul bir karanlığa sürüklemişti. Asırlardan beri hür ve müstakil yaşayan millet şerefini ve istiklalini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmış ve herkeste ümitsizlik baş göstermişti. Bu noktada: *"Efendiler! Bir millet sefalete düşebilir. Fakat sefil yaşamaya asla tahammül edemez. Billhassa Türk*

12 "Muallim Fethi Bey'in Hitabesi", *Bolu*, 9 Mart 1933, s.2, 5.

milleti gibi yaşamak hakkını isteyen yürekli bir millet!" diyerek sözlerine devam eden Dr. Mithat Bey: "335 senesi mayısında İstanbul'un kesif karanlıklarını delerek, o korkunç zulmeti yırtarak Anadolu'nun bir noktasında Samsun sahilinde çakan bir şimşek arasında vakur bir hayal belirdiğini görüyoruz: İşte o hayal Mustafa Kemal'dir." demişti. Mustafa Kemal Paşa Türk milletine Erzurum ve Sivas Kongreleri ve nihayetinde Ankara'da bir kuvvet kaynağı ve rehber olarak ümit aşlamış, yol göstermişti. Türk milleti Mustafa Kemal'i takip etmekle akliselimin gereğini yapmıştı. O, millî ordunun başına geçerek vatanın ve milletin şerefini ve istiklalini kurtarmış, dahası bunu bütün dünyaya kabul ettirmişti. Rehber ve Halaskâr Mustafa Kemal, Türk milletini felakete sürükleyen ferdi saltanatını yıkarak cumhuriyet idaresini kurmakla en büyük inkılapçı olmuştu. Dr. Mithat Bey: "Türk milletinin içtimai, fikri ve ruhi anlayışında derin değişiklikler meydana getirerek onu çağdaş dünya içine dâhil eden çalışmaları ile en büyük müteceddit ve inkılapçı idi. O büyük adam bugünkü, yarınki ve hatta tarihin kaydedeceği Türklük için bir timsaldir." diyerek Gazi Mustafa Kemal'in Türk milleti için kutsal bir şahsiyet olduğunu vurgulamıştı. Türk gençliğinin de onun işaret ettiği hedefe varmak için bütün azmiyle izinden yürüyeceğini dile getirmişti. Şair Ziya Gökalp'in: "Yurt girince yâd eline/(Ergenekon) oldu yine/Çıkmaz mı bir (porte çine)/Nurlanmaz mı چراغımız!" dörtlüğü ile biten "Ergenekon" şiirini okuyan Dr. Mithat Bey, eski Türk tarihinde karşılaşılan zorlu dönemlere atıfla Mondros Mütarekesi sonrasında karşılaşılan benzer durumu ortaya koymuştu. Konuşmasını: "İşte Ergenekon mütareke devrindeki Türk vatanıdır. Porteçine de Gazi Mustafa Kemal'dir. Yaşasın Gazi ve Gazi Türkiyesi!" diyerek sonlandırmıştı. Dinleyicilerin coşkun alkışlarıyla karşılanan bu söylevin ardından merasime nihayet verilmişti.¹³

Akşam halkevinde, belediye meydanlığında, zabıt yurdunda ve kışlalarda eğlenceler organize edilmişti. Askerler, esnaf ve geniş katılımlı bir halk kitlesi ile fener alayı düzenlenmişti. Halkevinde düzenlenen müsamereyi izleyenler arasında Vali Ali Rıza (Oskay), Milletvekili Mehmet Şükrü (Güleç), Belediye Başkanı Mehmet Vasıf Bey ile memurlar, CHF İdare Heyeti, gençler, öğretmenler, öğrenciler ve esnaf teşekkülleri de vardı. Saat 20'de başlayan merasim ayakta okunan İstiklal Marşı ile başlamıştı. Ardından Halkevi Başkanı Şevket Bey sürekli alkışlar ve takdir ifadeleri ile karşılanan: "Gazimiz ve İnkılâba Hizmetleri" konulu bir konferans vermişti. Bu münasebetle Umumî Harp'in sonunda ne yapacağını şaşırıp ve perişan bir durumda olan Türk milletini emsalsiz bir irade ve cesaretle yeniden kuran Gazi Mustafa Kemal'i yâd etmek üzere icra edilen "Gazi Günü" nün Bolulular tarafından kutlandığını ifade etmişti. Şevket Bey'in ifadeleriyle mevcut nesil, yıkılan ve yeniden inşa edilmeye çalışılan bir dünya içinde idi. Osmanlı Devleti ve dâhil olduğu grup Umumî Harp içinde tedavi edilmez yaralar almıştı. Savaşın sonunda dünyadaki siyasi, iktisadi ve askerî koşullar tamamen değişmişti. Osmanlı Devleti'ne nihayet vermek gibi elim şartları kapsayan Mondros Mütarekesi'ne teslim

13 "Mithat Beyefendi'nin Nutku", *Bolu*, 9 Mart 1933, s.5.

olan, sonrasında ise Sevr'de esareti kabul eden Osmanlı idaresinin perişanlığı müttefiklerini bile geride bırakmıştı. Devlet yıkılmış, düzenli kuvvetler dağılmış, silahlara ve vasitalara el konulmuş, devleti idare edenler düşmanla işbirliği yaparak millete ihanet etmişti. İtilaf devletleri ülkenin muhtelif yerlerini ve hatta hükümet merkezi olan İstanbul'u işgal etmişlerdi. Bu gelişmeler doğrultusunda ne saltanat ve taraftarları ne zafer sarhoşluğu içindeki Hristiyan Avrupa perişan bir durumda bulunan Türk yurdunda bir direniş hareketine ihtimal vermiyordu. Bu tedirgin edici durum karşısında Türk münevverlerinden bir kısmı bile kurtuluş ümidini muhtelif devletlerin himayesine girmekte görüyordu. Şevket Bey bu hususta şunları ifade etmişti:

“Yeis, fütür ve ümitsizlik umumileşmiş ve her tarafı istila etmişti. Memleket ve millet düşman çizmeleri altında ezilir ve inlerken, imparatorluk Sevr'in karışık ağları içinde kıvranıp, can çekişirken Türk milleti bir an geriye baktı ve orada ihtiyar tarihin beşer sergüzeştini hikâye ettiği günden beri Türk milletine esaret halkası vurulmadığını gördü. Ve içinde asırların kaydattığı bir asalet duydu. Ona bu maziyi bir gösteren oldu. Bu ışık ilk günlerde müphem gibiydi. Fakat yol göstericinin eşi bulunmayan iradesi bir an içinde Türk milletinin kalbinde nihayetsiz bir itimat uyandırdı. Fener bir lamba, lamba bir ampul, ampul bir projektör oldu. Bu büyük yol gösterici, bütün vilayet namuna gününü takdis ettiğimiz, millî şükran borcunu ödemeye çalıştığımız ve bugün şerefle başımızda taşıdığımız Büyük Gazi idi.”

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum ve Sivas Kongrelerinde esaslarını tespit ettiği Misâk-ı Millî'yi Birleşik Krallık Başvekili Llyod George ve Yunanistan Başvekili Eleftherios Venizelos'tan, Birleşik Krallık İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charles Harington'a ve İstanbul Hükümeti Dâhiliye Vekili Ali Kemal'den Padişah Mehmet Vahdettin'e kadar millî harekâtın karşısında duran bütün isimler küçümseyici bir tavırla karşılaşmıştı. Çünkü millî irade Misâk-ı Millî ile “kurtuluş berati”ni ilan etmekle birlikte ülke esasen bir enkaz, Millî Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Paşa da ferman ve fetvalarla idama mahkûm edilen bir asi durumunda idi. Fakat bu bakış açısı Türk tarihine ve Türk milletine vakıf olmayan cahillere aitti. Buna karşılık Millî Mücadele ve millî şeref uğrunda hayatını ve rütbelerini tereddüt göstermeden feda eden bir Mustafa Kemal vardı. Batı Cephesi'nde elde edilen nihai askerî zaferle işgal kuvvetleri millî sınırların dışına atılmış ve Sevr Muahedesi geçersiz kılınmıştı. Bununla birlikte dört tarafı siyasi hasımlar ve iktisadi kısıkaçlar ile çevrilmiş vatan toprakları üzerinde korkusuzca yaşayabilmek için Osmanlı döneminde Avrupa devletlerine verilmiş olan imtiyazların da kaldırılması gerekiyordu. İmtiyazlarıyla Türk gümrüklerini kontrol eden Avrupalılar Türk sanayii ve ticaretinin gelişmesine, Türk malının dünya piyasasında yer tutmasına engel teşkil ediyordu. Lozan Sulh Muahedesi ile kaldırılan imtiyazlar Türk ticaret ve sanayiini rahatlatmış, millî potansiyellerin harekete geçirilmesini sağlamıştı. Aynı zamanda Türkiye'de yaşayan Hristiyan azınlıkların adli, dini ve sosyal alanlarda elde ettikleri imtiyazlar ile Fener Patrikhanesi ile Hahamhanesinin,

azınlık mekteplerinin millî menfaatleri tehdit eden faaliyetleri de kontrol altına alınmıştı. Türk milleti, Sevr Muahedesi'ni imzalayan ve bu suretle ihaneti bir kere daha gözler önüne serilen saltanat müessesesini de kaldırarak yerine feyizli bir devlet sistemi olan cumhuriyeti kabul etmişti. Gazi Mustafa Kemal'in ülkeye yaptığı en büyük hizmet asırlardan beri kökleşmiş, ruhlara ve zihinlere yerleşmiş çoğu dini yanlış yorumlayan çağdışı müessese ve zihniyetlerin millî istiklali tehlikeye atmadan ortadan kaldırabilmesi olmuştu. Çağdışı bir zihniyetle körpe zekâları söndüren medrese, tasavvuf perdesi arkasında sosyal yapıyı zedeleyen tekke teşkilatı ve müesseseleri tarihe intikal etmişti. Ayrıca: "esasî değişmeyen şeriat kaideleriyle, mütemadiyen değişen dünya mesaili hakkında hüküm veren şer'i mahkemeleri" yerini çağdaş bir adli sisteme bırakmıştı. Bu hamle Osmanlı islahatçıları ile Mustafa Reşit, Ali ve Mithat Paşa gibi tanzimatçıların bile bir türlü başaramadığı bir yenilik hareketi idi. Medeni hayata yön veren kılık kıyafet inkılabı ile millî eğitim faaliyetlerini kolaylaştıran yeni Türk harfleri ise Gazi Mustafa Kemal'in Türk milletine yeni hediyeleri idi. Bütün bu yorumların ardından Şevket Bey dünyanın gıpta ile takip ettiğini belirttiği inkılap hamlesine ilişkin olarak şunları ifade etmişti:

"İçimizden herhangi birimiz yüksek huzurlarınızda pek muhtasar olarak saydığım bu ve emsali hizmet ve fedakârlıklardan yalnız bir tanesini yapmış olsaydı, şüphesiz tarihler onu millet hadimi büyük adam diye sahifelerine geçirmeyi bir borç bilir ve bir şeref telakki ederdi. Ve milletler onu azizler derecesine yükseltirdi. Hâlbuki Gazi: en müşkül şartlar içinde Türk milletini büyük, en büyük felaketten ve düştüğü en derin bir zilletten kurtardı. Milletimizin tarihine Anafartalar'dan Sakarya'ya, Sakarya'dan İzmir kıyılarına, cumhuriyetten yeni Türk harflerine kadar sayılmayacak derecede büyük şeref ve zaferler hediye etti. Bu büyük ve en büyük vatanperver bütün bu hizmetlerini, saltanatın yaldızlı üniforma ve rütbelerini büyük bir feragatle kendisine tevcih edenlerin suratlarına fırlatarak ordunun bir neferi, aziz Türk milletinin bir ferdi sıfatıyla yaptı..."

Şevket Bey'in ifadeleriyle, bu hizmet ve fedakârlıklarına karşı Türk milleti Gazi Mustafa Kemal'e lâyık olduğu sevgi ve saygıyı her fırsatta göstermekle yükümlü idi. Bu yaklaşım, gelecek nesillere bırakılacak en kıymetli miras olacaktı. Her yıl kutlanan "Gazi Günü" vesilesiyle Bolulular ülkenin kurtarıcısına vefa borcunu coşkun bir tezahürat eşliğinde bir nebze de olsa ödemiş olacaktı.¹⁴

Bu konuşmanın ardından Merkez İlk Mektebi Başöğretmeni Sermet Bey "Mustafa Kemal" başlığı ile halkın coşkusunu artıran bir şiir okumuştur. Bolu gençlerinden Hüseyin Bey muhtelif konularda bir monolog söylemişti. Halkevi Güzel Sanatlar Komitesi ince saz heyeti "Kozanoğlu" ve "İzmir Dağlarında" türkülerini icra etmişti. Gece, Halkevi Başkanı Şevket Bey'in iştirakçilere teşekkür ettiği bir konuşma ile sonlanmıştı.¹⁵ Etkinliğin ardından Şevket Bey

14 "Bolu'nun Gazi Günü", *Bolu*, S.889, 9 Mart 1933, s.3-4.

15 "Bolu'da Gazi Günü", *Bolu*, S.889, 9 Mart 1933, s.2, 5-6; Ayrıca bkz.; Ali Saip, "Bolu'da Gazi Günü'nün Tes'idi", *Cumhuriyet*, S.3181, 15 Mart 1933, s.5.

tarafından “Gazi Günü”nü kutlamak üzere Cumhur reisi Gazi Mustafa Kemal’e çekilen telgraf ise şu şekilde idi:

“Bolumuzun büyük isminize ayırdığı 6 Mart gününü köylü ve şehirli bütün halk görülmemiş bir coşkunluk ve taşkınlık içinde geçirdi. Türk tarihinin en uğurlu devrine giden yüksek iradenizi bir daha gönlümüze sinmiş bulduk. Açtığımız yolda olanca takatiyle ilerleyecek bir varlık olduğumuzu size tekrar duyurmaya can atıyor ve bunu ömrümüzün tek şerefi biliyoruz. En büyüğümüze sonsuz sevgi ve saygılarımızı sunarken göğsümüzün heyecandan kabardığını arz eylerim efendim.”

CHF Bolu Vilâyet Heyeti Başkanı Dr. Mithat Bey ise Gazi Mustafa Kemal’e: *“6 Mart Gazi Günü, Bolu halkının cidden coşkun ve emsalsiz tezahüratı ile tes’it edilirken yüksek şahsiyetinizin, asil Türk milletinin remzi olan kıymetli hüviyetinizin önünde hürmetle bir kere daha eğilen Boluluların candan gelen öz duygularını, minnet ve tazim borçlarını arz ile sonsuz saygılarını sunarım efendim.”* şeklinde bir telgraf göndermişti.

Cumhur reisi Gazi Mustafa Kemal’in Dr. Mithat, Bolu Valisi Ali Rıza (Oskay) ve Halkevi Başkanı Şevket Bey’e gönderdiği cevabi telgraf ise: *“Muhterem Bolu halkının hakkında gösterdikleri çok asil ve necip duygulardan dolayı teşekkür ve sevgilerimin iblağımı rica ederim.”* şeklinde olmuştu.¹⁶ Etkinliğe katılmayan Bolu milletvekilleri de “Gazi Günü” nedeniyle Dr. Mithat Bey’e kutlama telgrafı çekmişlerdi. Bu münasebetle Cevat Abbas Bey: *“Zatı âlinizin ve arkadaşlarınızın yüksek muhabbet ve teveccühlerini gösteren telyazınıza teşekkürü bizzat yapmayı vazife bildim; fakat bakımında bulunduğum doktor, yolculuğumun önüne geçtiğinden kutlu gününüze gelemediğimi arz eyler; bütünlüğümle büyük gününüzü tebrik ve tebci eder, hasretle hepinizin gözlerinden öperim.”* demişti. Emin Cemal (Suda) Bey: *“Pek kıymetli günde aranızda bulunmak emsalsiz bir şerefti. Ancak buradaki işlerim ayrılmak imkânı vermemiştir. Davetinize arzı şükran eder, daha birçok senelerin sevinçli günlerine erişmenizi dilerim.”* şeklinde bir telgraf göndermişti. Son olarak Hasan Cemil (Çambel) Bey: *“Bolu’nun şuurlu vatansever halkının Gazi Bayramı’nı kutlular; hasretlerimi, hürmetlerimi, sevgilerimi sunarım efendim.”* diyerek tertip edilen kutlama programı hususundaki memnuniyetini Dr. Mithat Bey’in şahsında Bolu halkı ile paylaşmıştı. 1933’teki “Gazi Günü” etkinlikleri önceki yıla göre daha kapsamlı ve coşkun bir şekilde geçmişti. Gündüz yapılan etkinliklerin ardından gece her tarafta fener alayları tertip edilmiş ve geç vakte kadar eğlenilmişti.¹⁷ Etkinliklerin “Gazi Günü” ismiyle 1934’te son kez icra edildiği görülmektedir.

16 “Büyük Reisi Cumhurbaşamız Gazi Hazretlerine Çekilen Telgraflar”, *Bolu*, 9 Mart 1933, s.2.

17 “Bolu’da Gazi Günü”, *Akşam*, S.5201, 2 Nisan 1933, s.6.

Bolu'da Atatürk Günü Kutlamaları

Bolu halkının kararıyla Bolu'da 1931'den itibaren her sene "Gazi Günü" adı ile kutlanan 6 Mart günü, Cumhur reisi Gazi Mustafa Kemal'in 17 Temmuz 1934'te Bolu'yu ziyaret etmesiyle yerini "Atatürk Günü"ne bırakmıştı. Cumhur reisi Gazi Mustafa Kemal, İstanbul'da düzenlenen 2. Türk Dil Kurultayı'na katılmak üzere belirlenen resmî program çerçevesinde 1934 yılı temmuz ayı içinde Bolu üzerinden İstanbul'a geçmişti. Bu şekilde 17 Temmuz'da Gerede-Yeniçağa üzerinden Bolu'ya ulaşmış, bir gece Bolu'da kaldıktan sonra 18 Temmuz'da Düzce üzerinden İstanbul'a hareket etmişti.¹⁸ Bu münasebetle söz konusu ziyareti takip eden yıllarda Gazi Mustafa Kemal'in 17 Temmuz'da Bolu ve Gerede'de, 18 Temmuz'da ise Düzce'de geçirdiği günlerin anıları "Atatürk Günü" adı ile düzenlenen programlar vesilesiyle yâd edilmiş ve bu günler coşku içinde kutlanmaya başlanmıştı.

Bunların dışında kutlama vesilesi farklı olmakla birlikte Bolu'nun Göynük ve Akçakoca ilçelerinde de icra edilen "Atatürk Günü" kutlamalarından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Millî Mücadele döneminde Büyük Taarruz için hazırlık yapıldığı sırada TBMM Reisi ve Başkumandan sıfatıyla Gazi Mustafa Kemal, Fransız Yazar Claude Farrère ile 18 Haziran 1922'de İzmit'te bir görüşme gerçekleştirmişti. Bu münasebetle İzmit'e gitmek üzere güzergâhı üzerinde bulunan Bolu sınırları dâhilindeki Göynük'e de gelmişti. Gazi Mustafa Kemal burada belediye bahçesindeki kamelya önünde dinlenmişti. Gazi'nin Göynük'e geldiği 13 Haziran günü Göynük Belediye Meclisince 1936'da "Atatürk Günü" olarak kabul edilmiş ve ilerleyen süreçte Cumhuriyet Meydanı olarak kabul edilen ziyaret mahalline bir Atatürk anıtı dikilmesi hususunda çalışmalara başlanmıştı.¹⁹ Akçakoca'nın ilçe statüsüne kavuştuğu 7 Eylül 1935 tarihi de yörede "Atatürk Günü" olarak kabul edilmişti. Söz konusu tarihte ilçede günün anlam ve önemine dair verilen söylevlerin ardından kayık yarışları ve fener alayları düzenlenmişti.²⁰ Takip eden yıllarda da 7 Eylül günü Akçakocalılar tarafından bir bayram havası içinde kutlanmaya devam etmişti. Örneğin 1937'de icra edilen tören münasebetiyle defne dallarının arasında Türk ve CHP bayrakları ile süslenen Cumhuriyet meydanında kaymakam ve memurlar hazır bulunmuştu. Tören halkevi sporcularının söylediği İstiklal Marşı ile başlamıştı. Kürsüye gelen Belediye Başkanı Talat Uğur: "Asil Türk milletinin sinesinde saklı bulunan yüksek varlık cevherini zincirleyen mazideki yanlış idare sistemlerinin Akçakocalıları da çok yakından etkilediğini, buna karşılık cumhuriyet döneminde bu zincirlerin kırıldığını" belirtmişti. İkinci olarak kürsüye gelen Halkevi Başkanı

18 Erol Evcin, "Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'yu Ziyaretleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.21, Bahar 2015, s.137 vd.

19 "Göynük Atatürk Anıtı ve Panayırı", *Ulus*, 13 İlkteşrin 1936, s.2; "Göynük'te Atatürk Anıtı", *Bolu*, S.1069, 5 İkinci teşrin 1936, s.2.

20 "Akçakoca'da Atatürk Günü", *Ulus*, 9 Eylül 1935, s.3.

Vasıf Peker “Atatürk Günü” nün Akçakocalılar tarafından millî bir heyecan içinde kutlandığını dile getiren bir söylev vermişti. Takiben belediyenin öncülüğünde muhtelif eğlenceler düzenlenmiş, spor sahasında Halkevi Spor Kolu tarafından atletizm ve futbol karşılaşmaları yapılmıştı. Tören sırasında halkın Atatürk’e olan sevgi ve saygısı ve cumhuriyet rejimine olan bağlılığı cumhur reisliği makamına çekilen bir telgraf vasıtasıyla iletilmişti.²¹

Bu kısa açıklamadan sonra Atatürk’ün ziyareti nedeniyle her yıl 17 Temmuz’da Bolu şehir merkezi ile Gerede’de ve 18 Temmuz’da Düzce’de icra edilen kutlama programlarına ayrıntılarıyla göz atabiliriz. Gazi Mustafa Kemal’in Bolu’ya gelişi halk için bir coşku ve heyecan vesilesi olmuştu. Her yaştan ve kesimden Bolulu Gazi’nin şehirde bulunduğu süre içinde bu mutluluğu yaşamış; bu münasebetle karşılama, kutlama ve uğurlama etkinlikleri düzenlemişti. Şehir al bayraklarla süslenmişti. Çolukçocuk, genç ihtiyar bütün halk meydanlara dolmuştu. Dört bir yanda davulların çalındığı şehirde halk şenlikler yapmıştı. Bolu adeta bir bayram havası yaşamıştı. Gazi Mustafa Kemal o gece Bolu Halkevi’nde kalmış, seyahati boyunca Bolu merkez ve ilçelerinde halkın dilek ve taleplerini dinlemişti.²² Bu vesileyle Bolu halkına hitaben söylediği: “Bolu’yu ve sizleri gördüğümden dolayı sevinç içindeyim. Gösterdiğiniz yürekte gelme yüksek duygularınıza teşekkür ederim.” şeklindeki sözler halkta büyük bir heyecan ve neşe uyandırmıştı.²³ Öğretmen Muzaffer Şadi, Bolu gazetesinde duygularını: “Dünya kurulduğu ilk günden beri / Türklük varlığının bir hak eseri/Bugün uzak, yakın Bolu köyleri/Yaşıyor en şanlı saatlerini” şeklinde devam eden bir şiir ile açıklamıştı. İlk mektep 5. sınıf talebesi Mehmet Füzuran ise: “Bolu’da başlamıştır Gazi düğünü/Ey! Bugün Bolu için en şerefli düğündür/ Dünya tarihine sığmayan en büyük gündür/Ey! Bolu bugün sevin, bugün öğün Gazi’ne/ Sende girdin bugün cumhuriyet tarihine” mısrası ile Gazi Mustafa Kemal’in ziyaretinin Bolulular için arz ettiği önemi dile getirmişti.²⁴

“Atatürk Günü” nün ilk yıl dönümü olan 17 Temmuz 1935’te Bolu’da samimi bir kutlama programı hazırlanmıştı. Şehir günler öncesinden bayraklarla donatılmıştı. Belediye, tayyare ve orman binalarının önünde süslü taklar kurulmuştu. Kutlama günü tören sabah saat 9’da başlamıştı. Davullar ve halkevi bandosu önde olmak üzere izciler, esnaf cemiyetleri ve halk bir geçit alayı yaparak “Yaşa Atatürk” sesleriyle CHP binası önünde toplanmıştı. Burada CHP Bolu Başkanı Emin Yerlikaya bu kutlu günün tarihçesinden ve Bolululara bu sevinci yaşıtan Atatürk’ün gerçekleştirdiği inkılap hareketinden bahseden bir konuşma yapmıştı. Birlik, beraberlik ve sevgi temeli üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti’nin evrensel ölçekte arz ettiği önemi anlatmıştı. Ardından belediye binasına yürünmüş ve burada Belediye Başkanı Reşat Aker günün anlam ve

21 “Akçakoca’da Atatürk Günü”, *Bolu*, S.1111, 2 Eylül 1937, s.1.

22 Tarık Ziya, “Atamız Yine Gel!”, *Bolu*, S.1156, 17 Temmuz 1938, s.2; Hasan Yaman, “Atatürk’ün Bolu’ya İlk Gelişi”, *Bolu*, S.1206, 20 Temmuz 1939, s.3.

23 “Bolu Sevinç İçinde”, *Bolu*, S.956, 19 Temmuz 1934, s.1-2.

24 Muzaffer Şadi, “Hoş geldin”, *Bolu*, S.956, 19 Temmuz 1934, s.2; Mehmet Füzuran, “17 Temmuz 1934 Günü”, *Bolu*, S.956, 19 Temmuz 1934, s.3.

önemini dile getiren bir söylev vermişti. Takiben vali ve belediye başkanı tarafından çocukların alkışları arasında bir çocuk bahçesinin açılışı yapılmıştı. Bahçe Atatürk'ün şerefine şehrin çocuklarına armağan edilmişti. Çocuk bahçesi önünde belediye muhasibi ile Ortaokul Beden Eğitimi Öğretmeni Mehmet Can halka hitap etmişti.²⁵ Ardından Kayalı Çeşmesi'nin ve fenni mezbahanın açılış töreni gerçekleştirilmişti. Mezbaha önünde belediye doktorunun verdiği coşkun söylev dinlenilmişti. Takiben Atatürk'e sevgi, saygı ve minnet duygularını ifade eden telgraflar çekilmişti. Bu sevinçli günlerinde Bolululara eşlik etmek üzere belediye başkanının davetiyle gelen misafirler, Bolu milletvekilleri Emin Cemal Suda, Mithat Denli ve Konya Milletvekili Bahire Bediz (Morova) de etkinlikte hazır bulunmuştu. Atatürk, 17 Temmuz 1934'te Bolu'ya geldiği günün akşamı Bahire Hanım'a milletvekilliği teklifinde bulunarak ona öz Türkçe "Bediz" soyadını vermişti.²⁶ Bu şekilde Konya milletvekili seçilen Bahire Hanım o gecenin yıl dönümü şerefine Bolu Halkevi salonunda 400 kişilik bir suare vermişti. Bahire Hanım'ın verdiği suareye kalabalık bir davetli grubu katılmıştı. Gece askerlerin de katılımıyla büyük bir fener alayı düzenlenmişti. Havai fişek gösterisi yapılmıştı. Halkevi halka sinema gösteriminde bulunmuştu.²⁷ Kutlama programı kapsamında Bolu'da bulunan milletvekilleri beraberlerinde CHP Vilayet İdare Kurulu Başkanı Emin Yerlikaya ve Belediye Başkanı Reşat Aker olduğu halde Gerede, Mudurnu ve Göynük'ü dolaşarak halkla yakın temas kurmuştu.²⁸ Günün anlam ve önemine binaen Nebahat Omay'ın Bolu gazetesinde yer alan "Bolu'da Atatürk Günü" adlı şiiri: "Türk'e Türk oluşunu tanıtan duyurandır/Bu duyuruyla övünen bütün bir Türklük vardır/Kadın, kız, nine, oğul 'biz' olan er yürekler/O yüce ünden hızla yurda canını ekler/Yılın her bir gününe az görürdük bu adı/Atatürk' kanımızın sıcaklığı olmasaydı." mısraları ile bitiyordu.²⁹ Emin Yerlikaya kutlamalar vesilesiyle Cumhuriyet reisi Atatürk'e gönderdiği telgrafta şunları ifade etmişti:³⁰

"Bolu'yu şerefliendirdiğiniz mutlu günün yıl dönümü olan 17 Temmuz Atatürk Günü'nü Bolulular ve partililer içten gelen bir sevinçle köylüsü ve şehirlisi kaynaşarak coşkun şenliklerle kutladılar, parti önünde toplandılar. Türk ulusunu en kara günlerden en ışık günlere ulaştıran büyük kurucu ve kurtarıcılarını minnet ve sonsuz saygılarının eriştirilmesini dilediler. Yaratıcı ve yükseltici ellerinizi içten saygılarla öperek sunarım."

Buna karşılık olarak Cumhuriyet reisi Atatürk: "Bolu'ya uğradığım günün yıl dönümü münasebetiyle bana gönderdiğiniz telgraftan dolayı teşekkür ederim." şeklinde bir cevabi telgraf göndermişti.

25 "Bolu'da 17 Temmuz Atatürk Günü", *Bolu*, S.1005, 18 Temmuz 1935, s.1.

26 "Gazi Hazretlerinin İltifatları", *Bolu*, S.957, 26 Temmuz 1934, s.1.

27 "Bolu'da Atatürk Günü'ne Hazırlık", *Ulus*, 3 Temmuz 1935, s.5; "Bolu'da Atatürk Günü ve Sosyal Yardım", *Ulus*, 28 Temmuz 1935, s.5; "Bolu'da Atatürk Günü Eşsiz Şenliklerle Kutlandı", *Ulus*, 19 Temmuz 1935, s.3; "Suare", *Bolu*, S.1005, 18 Temmuz 1935, s.1; "Bolu'da Atatürk Günü ve Sosyal Yardım", *Ulus*, 28 Temmuz 1935, s.5;

28 "Saygılarımız", *Bolu*, S.1007, 1 Ağustos 1935, s.1.

29 "Bolu'da 17 Temmuz Atatürk Günü", *Bolu*, S.1005, 18 Temmuz 1935, s.3

30 "Telgraflar", *Bolu*, S.1007, 1 Ağustos 1935, s.1.

Yukarıda izah ettiğimiz üzere 17 Temmuz aynı zamanda Gerede'nin de "Atatürk Günü" idi. Bolu'ya geçişi sırasında Gerede'yi de ziyaret eden Atatürk'ü yakından gören Geredeliler bundan böyle 17 Temmuz'u "Atatürk Günü" olarak kutlamaya karar vermişti.³¹ Benzer şekilde 18 Temmuz da Düzce'nin "Atatürk Günü" olarak kutlanmaya başlanmıştı.³² 1935 yılı kutlamaları çerçevesinde Gerede ve Düzce'de söz konusu günler halkın coşkun şenlikleri ile geçmişti. Bu iki ilçede her taraf taklar ve bayraklarla süslenmişti. Gündüz pehlivan güreşleri yapılırken gece müsamereler verilmiş, fener alayları düzenlenmişti.³³ Bu günleri büyük bir bayram olarak yaşayan Düzce ve Geredeliler, Cumhur reisi Atatürk'e karşı derin saygı ve bağlılıklarını bu vesile ile bir kez daha gösterme fırsatı bulmuştu. Örneğin Gerede'de saat 9'da Tuz Pazarı alanında toplanan halkın arasından bazı hatipler günün anlam ve önemi hakkında konuşmalar yapmıştı. Bu doğrultuda Türk milletinin tarihte oynadığı etkin rol ile Atatürk'ün siyasi ve askeri dehası üzerinde durulmuştu. Ardından halkevi bandosu önde olduğu hâlde esnaf cemiyetleri ve halkevi üyeleri yapılan resmigeçide iştirak etmişti. Öğle vakti saat 12'de Esentepe çamlığında 6 bin civarında ilçe halkı, 5 bin civarında da çevre köy ve ilçelerden gelen halkın huzurunda bir pehlivan güreşi düzenlenmişti.³⁴

1936'da Bolu'da "Atatürk Günü" kutlamaları için CHP teşkilatı ile belediye tarafından hazırlıklara başlandığı ve bunun için hususi bir komite oluşturulduğu görülmektedir.³⁵ Bu münasebetle milletvekilleri de dâhil olmak üzere birçok kişiye davetiye gönderilmişti.³⁶ Gazi Bulvarı, Gölyüzü Çocuk Bahçesi ve Cumhuriyet meydanının genişletilmesine ilişkin belediye çalışmalarının tamamlanarak bunların "Atatürk Günü"nde açılması öngörülmüştü.³⁷ "Atatürk Günü" Bolu Halkevi'nin organizasyonu ile civar bölgelerden gelen genç, yaşlı, kadın erkek, köylü şehirlî binlerce kişiden müteşekkil bir halk kitlesi ve coşkun tezahürlerle kutlanmıştı. Milletvekillerinin de bulunduğu etkinlikler vesilesiyle şehir baştanbaşa bayraklar, çam dalları ve fenerlerle donatılmış, dört bir yanda taklar kurulmuştu. Saat 10'da başta bando olduğu halde esnaf kuruluşları, halk ve mektepliler birbirinin peşi sıra caddeleri dolaşmıştı. Öğretmen Mehmet Can'ın idaresinde ortaokul öğrencileri de yürüyüşte yer almıştı. Etrafı çelenkle süslenmiş, 17 Temmuz tarihinin işlendiği oyma bir levha taşıyan 3 kız öğrenci ile Atatürk'ün kabartma resmini taşıyan 2 asker yürüyüşe öncülük etmişti. Etkinlikte bayraklarla ve yeşil çam dalları ile bezenmiş iki otomobil de yer almıştı. İlkokul öğrencileri bu kortejin arkasından kendilerine tahsis edilen

31 "Gerede'de 17 Temmuz Günü", *Bolu*, S.1003, 4 Temmuz 1935, s.1.

32 "Bolu'da Atatürk Günü ve Sosyal Yardım", *Ulus*, 28 Temmuz 1935, s.5.

33 "Düzce ve Gerede'de Atatürk Günü", *Ulus*, 21 Temmuz 1935, s.1. "Düzce ve Gerede'de Atatürk Günü", *Ulus*, 21 Temmuz 1935, s.1; "Düzce ve Gerede'de Atatürk Günü", *Ulus*, 21 Temmuz 1935, s.1.

34 "Gerede'de Atatürk Günü", *Cumhuriyet*, S.4000, 5 Temmuz 1935, s.2; "Gerede'de 17 Temmuz Günü", *Bolu*, S.1007, 1 Ağustos 1935, s.2.

35 "Atatürk Günü", *Bolu*, S.1052, 2 Temmuz 1936, s.1.

36 "17 Temmuz Atatürk Günü", *Bolu*, S.1045, 14 Mayıs 1936, s.1; "Atatürk Günü", *Bolu*, S.1054, 16 Temmuz 1936, s.1.

37 "Atatürk'ün Bolu'ya Ayak Bastığı Gün", *Bolu*, S.1048, 4 Haziran 1936, s.1.

alana gelmişti. İstiklal Marşı ile başlayan tören kapsamında belediye, parti ve Cumhuriyet meydanında hatipler "Atatürk Günü" hakkında coşkun söylevler vermişti.³⁸ Halkevi Başkanı Mehmet Lütfi Gören, kutlamalar çerçevesinde parti önünde verdiği söyleve şu cümlelerle başlamıştı:³⁹

"17 Temmuz bizi yüce sevgimize kavuşturan kutsal bir gündür. 17 Temmuz Bolu ilinde 'Atatürk Günü' olarak yerleşmiştir. 17 Temmuz 1934 günü büyük yaratıcının aramızda bulunmakla her birimize verdiği sıcaklık bizimle birlikte yaşayacak ve evlatlarımıza da intikal edecektir. Bu sıcaklık ve heyecan 17 Temmuz günü her Boluluyu sevinçle vaktinden önce uyandırmaktadır. İşte burada o sıcaklık ve o heyecanla bu güzel günü kutlulamak için toplanmış bulunuyoruz."

Gören, takiben Atatürk'ün Türk yurdunu parçalanıp işgal edilmekten kurtaran ve geliştiren, Türk milletini koruyan ve yaşatan tarihî bir şahsiyet tarif etmişti. Onun, Türk vatani ile özdeşleştiğini ve bu suretle millet tarafından kendisine "Atatürk" soyadının verildiğini vurgulamıştı. Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'yi düşman işgalinden korumak ve savaşın seyrini Türkler lehine değiştirmek suretiyle başarısını bütün dünyaya göstermişti. Suriye'de bozguna uğrayan orduları bir araya getirerek İtilaf kuvvetlerinin Anadolu'ya geçmesini engellemişti. Dahası Millî Mücadele döneminde Sevr Muahedesi'ne karşı bütün rütbe, nişan ve mevkilerini atarak bir nefer gibi milletin arasına karışmıştı. Milletinden aldığı kuvvetle birbiri ardına parlak zaferler kazanarak yurdu işgalcilerden kurtarmıştı. Sultanlık, halifelik gibi milleti uçuruma sürükleyen yapıları yıkmıştı. Millete ihanet eden hainleri kovmuştu. Hâkimiyet hakkını millete vermişti. Türk milletine parlak bir gelecek temin eden cumhuriyeti kurmuştu. Kültürel alanda büyük çaplı inkılaplar yapmış, Türk kadınının medeni haklara kavuşmasını sağlamıştı. Ülkeye faydalı, çağdaş yaşayışa ve gelişmeye açık kanunların yürürlüğe girmesini temin etmişti. Türklüğe yeni bir güç vermiş ve Türk yurdunu yeniden inşa etmişti. Binlerce yıllık Türk tarihinin kaynakları üzerinde durmak suretiyle Türk çocuklarının tarihten kuvvet almalarını temin etmişti. Dünyanın en zengin lisanları arasında yer alan Türkçeyi yabancı lisanların tasallutundan kurtarmıştı. Türk yurdunu yeniden kurmuştu. Türk milletine güven telkin etmiş, dünya milletleri içinde şerefli bir yer açmıştı. Halkın yüzünü güldürmüş, gücünü dünyaya tanıtmıştı. Bu ifadelerin ardından Gören, icra edilen merasim vesilesiyle Bolulular adına Atatürk'e içten minnet ve bağlılık duygularını açıklama fırsatı bulduğundan övünç ve sevinç duyduğunu dile getirmişti. Konuşmasını: *"Yaşa! Sen çok yaşa Atatürk! Yaşa! Acuna düzen veren Koca Türk!"* ifadesiyle tamamlamıştı.

Bu söylevin peşi sıra Sakarya Okulu öğretmenlerinden Fevzi Kutlu bir konuşma yapmıştı. Takiben aynı okuldan bir kız öğrenci Atatürk hakkında bir şiir okumuştur. Ardından bando önde olarak geçit resmi düzenlenmişti. Halkın iştirakiyle İsmet İnönü Caddesi-Buğday Pazarı yoluyla belediye

38 "Atatürk Günü", *Bolu*, S.1055, 23 Temmuz 1936, s.1-2.

39 "Halkevi Başkanı Lütfi Gören'in Parti Önündeki Söylevi", *Bolu*, S.1055, 23 Temmuz 1936, s.2.

önüne gelinmişti. Burada Belediye Başkanı Reşat Aker günün anlam ve önemi hakkında bir konuşma yapmıştı. Atatürk'ün Bolu'ya ayak bastığı 17 Temmuz'un Bolulular için en büyük saadet ve bayram günü olduğunu belirterek başladığı konuşmasında Boluluların o tarihe kadar bu büyük liderin şehre geleceği günü hasretle beklediğini ifade etmişti. Bu bekleyiş 2 yıl önce bugün sona ermişti. Anadolu, işgal kuvvetlerinin yanı sıra saltanat idaresinin yarattığı sorunlardan büyük zarar görmüştü. Yunan kuvvetleri Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nde elde edilen zaferle bozguna uğratılmış ve ülke işgalden kurtulmuştu. Saltanat kaldırılarak ülkeyi uçuruma sürükleyen işlevsiz bir kurum bertaraf edilmişti. Aker: *"Atatürk'e Türk milletinin uçsuz mazisiyle sonsuz atisi beraber borçludur. O yalnız vatani değil; vatanın ezeliyetiyle ebediyetini de kurtardı. Atatürk bizim yalnız en büyüğümüz değil, kutsiyetimizdir."* diyerek sözlerine devam etmişti. Hâlihazırda hür ve müstakil yaşayan Türk milletinin Atatürk'e çok şey borçlu olduğunu vurgulamıştı. Aker'in konuşması: *"Bayramınız kutlu olsun mes'ut Bolulular, var olsun Atatürk!"* sözleri ile bitmişti.⁴⁰ Halkın alkışları arasında icra edilen geçit resmi ulu yol-hastane yolu-İsmet Paşa yolu ile devam ederek CHP binası önünde sonlanmıştı. Belediye Başkanı, Orta Mektep salonunda misafirlere günün şerefine 200 kişilik öğle yemeği vermişti. Yemekte söylevler verilmişti. Ardından Halkevi Abant ve Yeşilova Spor Kulüpleri bir maç yapmıştı. Akşam Cumhuriyet meydanında ellerinde meşalelerle bir araya gelen halka sosyal teşekkül ve esnaf cemiyeti yetkilileri, öğrenciler ve askerler de iştirak etmişti. Halkın bir kısmı ordu evinde caz müzik dinlemiş, bir kısmı da alanda davulların eşliğinde düzenlenen kutlamalara iştirak edip, sabaha kadar eğlenmişti.⁴¹ Cumhuriyet meydanında millî oyunlar oynanmış ve askerî parkta bir "garden parti" verilmişti.⁴² Matbaa Müdürü Esat Yılmaz yapıtığı konuşmada Bolu halkının: *"Türk milleti adına dünya tarihine eşsiz bir zafer ve bir inkılap hareketi katan Atatürk'e"* duyduğu minnet, şükran ve sadakat duygularını göstermek üzere bu etkinlikleri gerçekleştirdiğini ifade etmişti.⁴³ 17 Temmuz münasebetiyle Vali Salih Cemal Gülen'in ardından Bolu Belediye Başkanı Reşat Aker tarafından Atatürk'e: *"Bolu'nun hasretini dindirdiğiniz unutulmaz günün yıl dönümünü büyüğümüz, küçüğümüz, köylümüz, şehirlimizle coşkun bir bayram halinde yaşadığımızı ellerinizi öperek arz eder, kalbimizin sizinle çarpıştığına inanmanızı dilemekten sonsuz sevinçler duyarız."* şeklinde bir tebrik telgrafı çekilmişti. Bu telgraflara Atatürk'ün cevabı: *"Boluluların bana gösterdikleri yüksek ve temiz duygulara teşekkür ederim."* şeklinde olmuştu. Aker'in söz konusu kutlamalarda yer almak üzere Bolu'ya davetine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Nafia Vekili Ali Çetinkaya ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik Saydam da teşekkürlerini sunmuştu. Bolululara tebriklerini ileten bu devlet adamları yoğun mesailerinden dolayı etkinliklere iştirak edememekten duydukları üzüntüyü dile getirmişti.⁴⁴

40 "Şarbay Reşat Aker'in Söylevi", *Bolu*, S.1055, 23 Temmuz 1936, s.2-3.

41 "17 Temmuz Atatürk Günü", *Bolu*, S.1055, 23 Temmuz 1936, s.2.

42 "Bolu'da Atatürk Günü Dün Kutlandı", *Ulus*, 18 Temmuz 1936, s.2; "Bolu, Gerede ve Düzce'de Atatürk Günü", *Belediyeler Dergisi*, S.13, Ağustos 1936, s.54.

43 Esat Yılmaz, "Atatürk Günü", *Bolu*, S.1055, 23 Temmuz 1936, s.1-2.

44 "Davet Telgrafları ve Gelen Cevaplar", *Bolu*, S.1056, 30 Temmuz 1936, s.1.

18 Temmuz 1936 günü Düzceliler tarafından da gündüz ve geceyi içine alan kapsamlı etkinlikler düzenlenmişti. Düzce baştanbaşa bayraklarla donatılmıştı. Halk yeni, civar köylüler ise bayramlık elbiselerini giymiş önlerinde davullarla akın akın ilçe merkezine gelmişti. Kurumlar, mektepliler, sanatkârlar sabah saat 10 civarında önde halkevi bandosu olduğu halde sokakları dolaşmıştı. Halkevi ve belediye önünde hatipler söylev vermişti. Atatürk'e telgraf çekilerek halkın minnet ve şükranları sunulmuştu. Gece bütün esnaf ve halkın iştirakiyle fener alayı düzenlenmiş, Cumhuriyet alanında millî oyunlar oynanmıştı.⁴⁵

"Atatürk Günü" nün 3. yıl dönümünde Bolu gazetesinde kaleme aldığı bir makale vesilesiyle Halkevi Başkanı Lütfi Gören, Türk yurdunu parçalanmaktan ve işgale uğramaktan kurtaran bir Türk çocuğu olarak Mustafa Kemal'in yiğitliğini ve kahramanlığını dile getirmişti. Bu Türk büyüğü, Sevr Muahedesi'ne karşı bütün rütbe, nişan ve mevkiini terk ederek istilacı güçlere karşı mücadeleye girişmişti. Sultanlık ve halifelik gibi hiçbir işlevi kalmamış kurumları kaldırarak bunların yerine halkın iradesine dayanan cumhuriyet rejimini tesis etmişti. O, dünya barışına katkıları ile de dikkate değer bir şahsiyetti. Atatürk, kültürel alanda başlattığı büyük inkılap hareketi ile Türk yurdunu baştan aşağı yeniden inşa etmiş, Türk kadınına hakkı olan mertebeye yükseltmişti. Nihayetinde: "*Atatürk bütün milletlerin eşsiz tanıdığı bir dâhidir. Atatürk; bizi yaratan, yaşatan ilerleten bir varlıktır.*" diyerek onun halkın gözündeki değerine işaret etmişti. Bolu halkının "Atatürk Günü" vesilesiyle düzenlediği muhtelif kutlama etkinlikleri hakkında bilgi veren Gören, ertesi gün Abant Gölü etrafında düzenlenecek "Abant Bayramı" kutlamaları vesilesiyle de spor eğlenceleri düzenleneceğini belirtmişti. Bu münasebetle milletvekilleri ile sporcular Bolu'ya gelmişti.⁴⁶ Öğretmen Tarık Ziya Işıttan da Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'yu ziyaret ettiği 17 Temmuz'un Bolu halkı için özel bir gün olduğunu vurgulayarak şunları ifade etmişti:

"Bolu kurulalıdan beri birçok tarihî hadiseler ve mühim tarihler yaşamıştır. Fakat bunların hiçbiri 17 Temmuz kadar manalı ve şanlı olamaz. Bolu o gün inkılap hayatının en şanlı gününü yaşadı. 17 Temmuz günü 15 senedir hasretle beklediği büyük Türk İnkılabının büyük babası Atatürk'üne kavuştu. 17 Temmuz Bolu için kurtaran, kuran ve gönüllerde ilahileşen millî bir kahramanın bağra basıldığı bir gündür. Dünya durdukça Bolu'nun altın kaplı kitabı 17 Temmuz kadar parlak bir yaprak gösteremeyecek..."

Işıttan bu sözleriyle 17 Temmuz'un Bolulular için arz etiği önemi dile getirmişti. "*Vatan topraklarını kurtaran ve büyük Türk İnkılabını yaratan Atatürk*" bu tarihe kadar görülmemiş fakat kalplerde yaşatılmış millî bir kahramandı. Yeni yetişen cumhuriyet nesilleri mekteplerde onun vakur hayalini görüyor, onu yakından görmek ümidiyle sabırsızlanıyordu. İhtiyarlar: "*mezarım bayrağım altında olacak, fakat onu görmeden ölürsem ne yazık*" diyordu. Atatürk şehri ziyaretiyle bütün bu özlemleri gidermişti. Yüzler artık gülüyordu. Bolulular 1937'de de "Atatürk Günü" nü sevgi ve özlemlerle kutlamıştı. Işıttan'ın belirttiğine

45 "Düzce'de Atatürk Günü Kutlandı", *Ulus*, 21 Temmuz 1936, s.2.

46 Lütfi Gören, "17 Temmuz Bolu'nun Atatürk Bayramıdır", *Bolu*, S.1104, 15 Temmuz 1937, s.1,3.

göre kutlamalar vesilesiyle: “Yurdun bu parçası, varı yoğu, genci ihtiyarı, dağı taşı tek bir sesle yalvarıyor! Yine gel Büyük Atamız.” diyordu.⁴⁷ Günün anlam ve önemine işaret eden Reşat Yılmaz’ın kaleme aldığı şiir ise: “Yüreğimizde sonsuz bir ülkünün/ İşte nihayet bulunduğu bir günün/Yıl dönümünü hep kutluluyoruz/Sonsuz kederlerimiz sona erdi/Biz şimdi ona hep yalvarıyoruz/Bolumuza bir daha gel diyoruz/Atatürk, Bize yaşamak hakkını sen verdin/Gür bir sesi bize armağan ettin” şeklinde idi.⁴⁸

Bolu’da 17 Temmuz 1937 kutlamaları için valilik bünyesinde bir kutlama komisyonu teşkil edilmişti. Bu doğrultuda şehir baştanbaşa bayraklar ile bezenmişti. Büyük caddelere, parti ve belediye meydanlarına taklar kurulmuş ve bunlar gece elektrikle süslenmişti. Her tarafa Atatürk’ün vecizelerini taşıyan levhalar asılmıştı. Tören sabah saat 10’da CHP binası önünde başlanmış ve burada 2 saat devam eden etkinliğe Bolu’dan 10 bin civarında şehir ve köy halkı iştirak etmişti. Belediye ve CHP binası önünde kurulan halk kürsülerinden hatipler Gazi Mustafa Kemal’in Bolu’ya gelişinin hatıralarını heyecanla anlatmış ve halkın ona olan saygı ve şükran duygularını ifade etmişti. Bundan sonra bütün teşekküller, esnaf cemiyetleri, mektepliler, askerler ve sporcular bir geçit resmi yapmıştı. Parti binası önünden hareket edilerek belediye önüne gidilmiş ve oradan büyük caddeler dolaşarak yine parti önüne dönülmüştü. Bu tezahürata Bolu milletvekilleri de iştirak etmişti. Tezahürat esnasında alkışlar eşliğinde: “Yaşa, var ol Büyük Atatürk; sana canımızdan can vermeğe, yoluna her zaman canımızı fedaya hazırız, daima sana bağlıyız.” sesleri duyulmuştu. Günün şerefine vilayet ve mülhakatın bütün sporcuları Bolu’nun meşhur mesire yeri olan Abant Gölü çevresinde sportif gösteriler yapmışlardı. Gece büyük bir fener alayı düzenlenmiş, Cumhuriyet meydanında askerlerin de iştirakiyle millî oyunlar oynanmıştı. Partide 100 kişilik bir şölen düzenlenmişti.⁴⁹ 17 Temmuz’da Bolu’da yapılan büyük tezahürat ve yaşanan coşku Bolu gazetesinde: “Bolu halkının yüce öndere beslediği sevgi ve hasretin bir sembolü” olarak değerlendirilmişti. Etkinliklere katılanlar arasında Konya Milletvekili Bahire Bediz Morova, Bolu milletvekilleri İsmail Hakkı Uzman, Emin Cemal Suda, Mithat Çambel, Şükrü Gülez, Manisa Milletvekili Tahir Hitit ve Ankara Sıhhat Müdürü Şuayip Nuri, Ankara Vilayet Tabibi Rifat, İzmit Türk Yurdu gazetesi sahibi Rifat Yüce de yer almıştı.⁵⁰

“Atatürk Günü” 1937’de Gerede ve Düzce’de de halkevlerinin düzenlediği kapsamlı programlar çerçevesinde halkın coşkun şenlikleri içinde geçmişti. Bu iki ilçede her taraf taklar ve bayraklarla süslenmişti. Gece müsamereler verilmiş, büyük fener alayları düzenlenmişti. Etkinlikler kapsamında Gerede Halkevi tarafından Atatürk’ün onuruna yağlı pehlivan güreşi icra edilmişti. Güreş için verilecek ikramiyeler başa 100, başaltına

47 Tarık Ziya İştman, “17 Temmuz”, *Bolu*, S.1104, 15 Temmuz 1937, s.2.

48 Reşat Yılmaz, “Atatürk”, *Bolu*, S.1104, 15 Temmuz 1937, s.2.

49 “Bolu’da ve Gerede’de Atatürk Günü Kutlandı”, *Ulus*, 18.7.1937, s.3; “Bolu’nun Atatürk Günü”, *Ulus*, 3.7.1937, s.4; “Bolu’da Atatürk Günü’ne Hazırlık”, *Ulus*, 11.7.1937, s.4.

50 “Muhterem Misafirlerimiz”, *Bolu*, S.1105, 22 Temmuz 1937, s.1.

60, ortaya 50, ayağa 25 lira olarak tespit edilmişti.⁵¹ Düzce kaymakamının girişimleri ile hükümet konağı önünde yapılan Atatürk Anıtı, "Atatürk Günü" vesilesi ile açılmıştı. Gençler anıta çelenk koymuştu. Günün anlam ve önemini belirten söylevler verilmiş, gece düzenlenen fener alayına: "Yaşa, var ol Yüce Atamız" sesleri ile binlerce Düzceli iştirak etmişti.⁵² Bugünü büyük bir bayram havasında geçiren Düzce ve Geredeliler bu vesileyle Atatürk'e karşı derin saygı ve bağlılıklarını bir kez daha dile getirmişti.

Bolu gazetesi 1938 yılı kutlamalarına dair haberi: "*Sayın Bolulu! Atatürk günün kutlu olsun!*" manşetiyle vermişti. Bu vesileyle halkevi üyelerinden Şahap Süslüoğlu; tarihte devirler açan, kapayan ve devirler değiştiren Türk milletinin gelenek ve göreneklerine olduğu gibi millî kahramanlarına ve kurtarıcılara bağlı ve saygılı bir millet olduğunu beyan etmişti. Türk İnkılap Tarihinin vasıfları ve liyakatiyle mümtaz bir siması olan ve bu suretle Türk milletinin kalbinde taht kutan Atatürk'ün yeşili ile nam salmış Bolu'yu ziyaret etmekle gösterdiği lütuf ve teveccüh karşısında minnet duygularını dile getirmişti. Takiben: "*Seciye ve yüksek dehasıyla memlekette harikalar yaratan Atatürk'ü aramızda görmek mazhariyetine nail olduğumuz mes'ut günün 4. senei devriyesini idrak ve tes'it münasebetiyle büyük, küçük bütün Boluluları tebrik eder; bu vesile ile de Türk İnkılabı'nın büyük banisi, Türk vatanının büyük kurtarıcısı, Türk milletinin büyük rehber ve refah vericisi olan büyük reisi ve Atamızı çok yakın bir atide tekrar aramızda görmek arzu ve iştiyakını izhar ederek kendilerine ve Türk milletine ebedi saadetler temenni eylerim.*" demişti.⁵³ Günün anlam ve önemine binaen gazetede B.B. adlı şair: "*Kızıl gökte parlayan ay yıldızın nurusun/Sen en büyük milletin, Türklüğün gururusun/Bu yurdun timsalisin, bugün bütün cihanda/Bayrağın nuru sensin; sensin şeref de, şan da*" kıtası ile biten bir şiirini yayınlamıştı. Etkinlikler sırasında konuşma yapan Öğretmen Tarık Ziya Işıtman⁵⁴ ise Atatürk'ün Bolu'ya geldiği güne dair hatıralarını paylaşmış, Bolu halkının o gün duyduğu heyecanı ve sevinci dile getirmişti. Onun ifadesiyle, Türk İstiklâl Savaşı'nın ardından kutlanan bütün millî bayramlar Atatürk'ün Bolu'ya gelişine kadar Bolu halkı için biraz buruk geçmişti. Işıtman: "*Bu hasret bir baba hasretinden daha büyüktü. Bu hasretin adı 'Ata' hasretiydi. Bolu tarihinin en şanlı yaprağı o gün onun nurlu ışığıyla yazıldı. Kalkınan bu hayat, yeşeren bu hayat, bu sosyallik hep o nurlu ışıklarla doğdu.*" diyerek bu kutlu gelişin halkta bıraktığı izlenimleri aksettirmişti.⁵⁵

1938'de "Atatürk Günü" Bolu ve ilçelerinde yine büyük bir coşku ile kutlanmıştı. Kutlamalara katılmak üzere Ankara Milletvekili Satı Hatı Çırpan, Bolu Milletvekili İsmail Hakkı Uzman, Emin Cemal Suda, Mithat Dağdemir,

51 BCA, 490.1.0.0.982.808.192-194; "Gerede Halkevi Başkanlığından", *Ulus*, 4.7.1937, S.5723, s.6; "Gerede ve Düzce Kazalarında Atatürk Günü", *Bolu*, S.1103, 8 Temmuz 1937, s.1; "Gerede'de Pehlivan Güreşleri", *Cumhuriyet*, S.4723, 7 Temmuz 1937, s.8.

52 "Düzce'de Atatürk Günü", *Bolu*, S.1105, 22 Temmuz 1937, s.1,

53 Şahap Süslüoğlu, "17 Temmuz", *Bolu*, S.1156, 17 Temmuz 1938, s.1.

54 BCA, 490.1.0.0.293.1178.2.65.

55 Tarık Ziya Işıtman, "Atamız Yine Gel!", *Bolu*, S.1156, 17 Temmuz 1938, s.2.

Şükrü Gülez ile Manisa Milletvekili Tahir Hitit Bolu'ya gelmişti.⁵⁶ Şehrin her tarafı bayrak, tak ve çiçeklerle süslenmişti. Şehir gece elektrikle aydınlatılmıştı. Belediye önünde toplanan erkek, kadın, çocuk, genç, yaşlı binlerce kişiden oluşan halk; askerî kıtalar, mektepliler, polis ve jandarma halkevi bandosunun katılımıyla Cumhuriyet meydanına gelmişti. Tören İstiklal Marşı'nın okunması ile başlamış, hatipler tarafından güne özgü konuşmalar yapılmıştı. Ardından geçit resmi düzenlenmişti. Akşam CHP, Cumhuriyet ve belediye meydanlarında şenlikler düzenlenmiş, millî oyunlar oynanmıştı. Eğlenceler geç vakte kadar devam etmişti. Askerlerin de katılımıyla büyük bir fener alayı düzenlenmişti. Kutlamalar münasebetiyle Cumhuriyet meydanında Fahriye Özacar tarafından verilen söylev Osmanlı Devleti'nin çöküşüne, İtilaf devletlerinin Anadolu'daki işgallerine, Türk milletinin Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kurtuluş mücadelesine ve bu büyük devlet adamının Bolu'yu ziyaretine odaklanmıştı. Gazi Mustafa Kemal bundan 4 yıl önce Bolu'ya ayak basarak Bolululara şeref vermiş ve Bolu tarihine bu kutlu günü hediye etmişti. Bolulular bu kutlu ziyaretin sevinçli hatırasını anmak üzere bir kez daha toplanmıştı. Özacar, Türk milletini büyük sıkıntılara sokan Millî Mücadele karşıtı faaliyetleri nedeniyle saltanatı ve sarayı bir "batakhane"; saraylarında kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen ve milletin hiçbir sorunu ile ilgilenmeyen padişah ile İstanbul'daki hükümet erkânını "karaktersiz bir guruh" olarak değerlendirmişti. Bu sebeptendi ki: *"zavallı vatan her taraftan aç kurtlar gibi saldıran düşmanların ayakları altında çiğnenmeye"* başlanmıştı. Milletin içine düştüğü bu çetrefilli süreç nedeniyle en küçük bir üzüntü duymayan saltanat idaresi bu girişimleri bertaraf etmeye çalışmak bir yana milletin esaretini kabul etmiş ve işgal kuvvetleriyle Millî Mücadele'yi bertaraf etmek ortak hedefi doğrultusunda bir araya gelmişti. Bu durum: *"hiçbir vatan evladının haosla ve vicdanının kabul etmeyeceği ancak alçaklara yaraşır bir hareket tarzı"* idi. Vatani ve milleti içine düştüğü bu zor durumdan ancak bir mucize kurtarabilirdi. Özacar, bu mucizenin adını vererek konuşmasına: *"İşte o mucize Atatürk'tür. Tanrı onu bu yurdu kurtarmak için yaratmıştır. Yurdumuz perişaniyet, zulmet içinde inerken büyük kurtarıcı bir güneş gibi doğdu. Ve yurt ufuklarını saran zulmeti dağıttı. Nurlarını saçtı..."* şeklinde açıklık getirmişti. Bolu halkının bu Türk büyüğünü arasında gördüğü 17 Temmuz'u *"kutsal gün"* olarak tanımlayan Özacar, bugünün yıl dönümünü de Bolu tarihinin önem arz eden sayfalarından biri olarak değerlendirmişti. Bolulular bu münasebetle heyecanlı anlar yaşamıştı. Çünkü; Atatürk'ü Bolu'da görebilmek Boluluların en candan dileği idi. Özacar, nihayetinde Boluluların *"Atatürk Günü"*nü kutlamış ve sözlerini: *"Yaşasın Türk yurdu. Yaşasın asil Türk milleti. Yaşasın bu yurdu ve bu milleti kurtaran büyük kurtarıcı Kemal Atatürk."* ifadeleriyle tamamlamıştı.⁵⁷

56 "Sayın Misafirlerimiz", Bolu, S.1157, 21 Temmuz 1938, s.2.

57 "Atatürk Günü", Bolu, S.1157, 21 Temmuz 1938, s.1-2.

Bolu'da Abant Bayramı Kutlamaları

Bolu ve çevresi tabii ormanları ve gölleri ile Anadolu'nun güzide coğrafyalarından birini teşkil etmektedir. Yeşil tepelerin arasında kalan Gerede'nin Yeniçağa Gölü, ormanların koyu gölgesinde eşsiz bir manzara arz eden Göynük'ün Çubuk ve Sünnet gölleri, sazlıklar arasında köpüren dalgaları ile Düzce'nin Efteni Gölü, tabii özellikleri ile Mudurnu'nun Abant Gölü iç ve dış turizm faaliyetleri için önemli bir potansiyele sahiptir. Bu tabii oluşumlar cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren dikkatleri üzerine çekmeye başlamıştır. Atatürk'ün 1934'te Bolu'yu ziyareti sırasında Abant'a gitmeye fırsatı olamasa da harita üzerinden bölgeyi incelediği ve yetkililere göle uzanan orman yolunun açılması doğrultusunda bir talimat verdiği bilinmektedir. Nitekim bu talimat neticesinde dönemin Bolu Valisi Salih Cemal Gülen ile Belediye Başkanı Reşat Aker'in gayretleri ile Abant'a uzanan yollar açılmış ve göl ulaşımına müsait bir duruma getirilmişti. Abant zamanla yerel bir mesire alanı olmaktan çıkmış gerek göl ve ormanlarıyla bezenen tabiatı gerekse kış ve yaz sporları için uygun yapısı ile ülke sathında tanınmaya başlayan bir turistik yer hüviyeti kazanmaya başlamıştı.⁵⁸

Atatürk'ün Bolu'ya ziyaretinin gerçekleştiği yılı takiben hem halkın coşku ve heyecan içinde geçirdiği "Atatürk Günü"nü anlam ve önemini pekiştirmek hem de Bolu'nun turistik anlamda ciddi bir potansiyeli bünyesinde barındıran Abant Gölü'nü ve ormanlarını yurt sathında tanıtmak üzere Bolu Valisi Salih Salim Gündoğan ile Belediye Başkanı Reşat Aker'in ön ayak olmasıyla bu mevkide bir etkinlik düzenlenmesi planlanmıştı. Bu münasebetle 1935'ten itibaren her yıl 17 Temmuz'da kutlanan "Atatürk Günü"nü takip eden 18 Temmuz'da ilçelerden gelenler de dâhil olmak üzere Bolu halkı toplu bir şekilde Abant Gölü'nde tabiat ile baş başa bir gün geçirmeye başlamıştı. Bu eşsiz tabiat köşesinde Bolu halkını bir araya getiren söz konusu etkinlik "Abant Bayramı" olarak adlandırılmıştı. İlk yıllarında etkinliklerin "Abant ve Gençlik/Spor Bayramı" adı ile yürütüldüğü, daha sonra söz konusu günün "Abant Bayramı" olarak gelenekselleştiği görülmektedir. Bolu Halkevi'nin bu etkinliğin gerçekleştirilmesinde ve devam ettirilmesinde önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Bolu Halkevi gibi ilçe halkevleri de bu etkinliğe muhtelif sosyal ve sportif faaliyetleri ile katılmıştır. Bolu gazetesi yazarı Hayrettin Arıkan, "Abant Bayramı"nın Bolu köylülerinin yayla bayramlarının bir devamı olarak ortaya çıktığını vurgulamıştır. Arıkan'ın ifadelerine göre, gelenek çerçevesinde her sene Mudurnu'nun Örencik, Pelitözü, Sarıyar, Alpağut köylüleri yayladan inme zamanlarında Abant'ta uğurlu saydıkları "Erenler" mevkiindeki çamlıkta toplanıyor ve yemeli içmeli çeşitli eğlenceler düzenliyordu.⁵⁹ Bayramın gençliğe ve spora yönelik etkinlikler ile ön plana çıkması hususunda ise önceki yıllarda

58 Hulusi Günay, "Abant", *Bolu*, S.1105, 22 Temmuz 1937, s.1.

59 Hayrettin Arıkan, "Abant Bayramı", *Bolu*, S.1492, 19 Temmuz 1945, s.1.

Mudurnu'da "Gençler Birliği" adı ile faaliyet gösteren gençlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu gençler her yıl mayıs ve haziran aylarında 3-5 günlük kumanyaları ile Mudurnu'ya 16 km mesafedeki Abant Gölü ve yaylalarında köylünün misafiri olarak kamp kuruyordu.⁶⁰ Bu bilgilerden hareketle gerek Abant'ta yapılan yayla bayramının gerekse gençlerin sportif faaliyetlerinin 17 Temmuz'daki "Atatürk Günü" kutlamalarını takviye etmek maksadıyla 18 Temmuz'da "Abant Bayramı" adıyla gerçekleştirilen etkinlikler vesilesiyle bütün vilayet halkını kapsamak ve ortak bir anlam ifade etmek suretiyle yeni bir şekle büründüğünü söyleyebiliriz.

"Abant Bayramı" münasebetiyle yapılacak etkinlikler Bolu halkının ortak görüş ve önerileri doğrultusunda şekillenmişti. Örneğin halkevi üyelerinden Ferit Mancarcı bu süreçte kaleme aldığı bir makale münasebetiyle İstanbul, İzmir ve Bursa'da düzenlenen festivallerin maddi ve manevi getirileri üzerinde durmuştu. Bu minvalde çamlar diyarı Abant, Bolu'da yerel ve millî kültürel değerlerin sergilenebileceği bir mekân olarak değerlendirilebilirdi. Ege bölgesinde "Zeybek", Kastamonu'da "Sepetçioğlu", Urfa'da "Kozanoğlu" oyunlarının benimsendiği gibi Bolu'da da yüksek dağlarda ve yaylalarda varlığını hissettirmiş, ata binip kılıç kuşanmış "Köroğlu" yerel etkinliklerde yer alabilirdi. Türküleri ve oyunu ile özgün bir halk kültürü unsuru olan "Köroğlu" Abant'ta düzenlenen etkinliklerde diğer yöresel oyunlarla bir arada değerlendirilebilirdi. Böylece şehirli ve köylünün bu ortak kültürel değeri etkinlikleri daha da anlamlı ve eğlenceli kılacaktı.⁶¹ Nitekim "Köroğlu" nun bir halk kültürü unsuru olarak takip eden "Abant Bayramı" kutlamalarında yer aldığı görülecektir.

Bolu'daki mülki ve mahalli idarecilerin girişimleri neticesinde 1935'ten itibaren "Abant Bayramı" adı ile düzenlenmeye başlayan etkinlikler münasebetiyle köylüsü şehirlisi, genci yaşlısı, esnafı memuru ile bütün Bolu halkı Abant Gölü etrafında bir araya gelmiştir. Bu kapsamda köylerden yufkalar yapıp getiriliyor, kuzular kesiliyor, bulgur ve pirinç pilavı dağıtılıyor, hep birlikte yemek yeniyor ve yayık ayranı içiliyordu. Gençler, ihtiyarların anlattığı ibretlik hikâyeleri veya kahramanlık menkıbelerini dinliyor ve bir nevi hayat dersi alıyordu. Halk Abant'a gelen tacirler aracılığıyla günlük ihtiyaç maddelerini tedarik etmek üzere alışveriş imkânı buluyordu. Tarımsal ürünlerin ve hayvanların her türlü afetten korunması için dua ediliyordu. Gece geç saatlere kadar devam eden etkinlikler çerçevesinde bir yandan Beden Terbiyesi Spor Kulüplerince tertiplenen kürek çekme, yüzme, koşu, atlama ve güreş müsabakaları yapılıyor diğer yandan millî çalgılarla millî oyunlar oynanıyordu.⁶²

Örneğin 1937'deki "Atatürk Günü" kutlamalarını takip eden ve 18 Temmuz'daki "Abant Bayramı" çerçevesinde ilk defa olarak Abant gezileri

60 Hayrettin Arıkan, "Bu Abant Bayramı", *Bolu*, 17 Temmuz 1947, s.2, 4.

61 Ferit Mancarcı, "Abant ve Festival", *Bolu*, S.1107, 5 Ağustos 1937, s.1.

62 Hayrettin Arıkan, "Abant Bayramı", *Bolu*, S.1492, 19 Temmuz 1945, s.1.

düzenlenmişti. Bu gezilere milletvekilleri ile ilçelerden gelen heyetler de dâhil olmak üzere birçok kişi katılmıştı. Sporcular ve gençler de kamp kurmak üzere Abant'a gelmişti.⁶³ Bolu ve ilçelerinden halkevi sporcuları ve kulüpler bu vesileyle Abant'ta birleşerek muhtelif spor etkinlikleri ile yüzme ve voleybol müsabakaları yapmıştı.⁶⁴ Abant'ta Hususi Muhasebenin yardımıyla halkevinin yaptırdığı spor binası bir tören ile sporculara teslim edilmişti.⁶⁵ Bu bayram günü ile bağlantılı olarak Öğretmen M. Niyazi Öztürk Bolu gazetesinde Bolu'nun güzelliklerini tasvir eden bir makale yazmıştı. Abant'ın bir şose ile Bolu'ya bağlanması hususundaki gayretleri nedeniyle Bolu Valisi Salih Salim Gündoğan'ı takdir eden Öztürk düşüncelerini: *"Çamlar, göller, dere ve pınarlar iklimi olan Bolu'nun her köşesini tabiat ayrı ayrı ve doyulmaz güzelliklerle süslemiştir. Tabiat bütün cazibesini Abant'a vermiştir. İsviçre'nin gölleri, Norveç'in fiyortları Abant'ın yanında birer gölge kalır. Bu Türk ili Türk'ün kalbi gibi saf ve temiz ve görülmeğe sezadır."* şeklinde özetlemişti.⁶⁶

Köylü ve şehirli halkın 18 Temmuz 1938'de iştirak ettiği "Abant Günü" kutlamaları çerçevesinde Abant'ta mukavemet koşusu, kayık, yumurta ve çuval yarışları düzenlenmişti. Halkevi bandosu, yükselen gramofon sesleri ve söylenen gazeller ilgi ile dinlenmişti. Gençler millî oyunlar oynamıştı. Halk temiz orman havası içinde güzel bir gün geçirmişti. Abant'ta özellikle sportif faaliyetler için kullanılan yapıya ek olarak bu süreçte 2 bina daha yapılmıştı. Gölün etrafındaki yol da otomobille gezilebilecek şekilde açılmıştı.⁶⁷

Bolu halkının büyük bir kısmı tarafından henüz görülmemiş ve yalnız resimleri ile bilinen bir yer durumunda olan Abant Gölü ve yaylaları "Abant Bayramı" vesilesiyle dikkat çekmeye başlamıştı. Böylece kısa bir zaman içinde ülke sathında tanınan bir ziyaret ve gezi mahalli hâlini almıştı. "Abant Bayramı"nın Bolu halkına mâl olmasında ve Abant'ın aranılan bir gezi ve dinlenme alanına dönüşmesinde gerek Bolu mülkî ve mahalli idarelerinin gerekse Mudurnu köylülerinin üstün gayretleri görülmüştü.

63 "Muhterem Misafirlerimiz", *Bolu*, S.1105, 22 Temmuz 1937, s.1.

64 "Abant'ta Maç", *Bolu*, S.1105, 22 Temmuz 1937, s.1.

65 "Abant'ta Spor Bayramı", *Bolu*, S.1103, 8 Temmuz 1937, s.1.

66 M. Niyazi Öztürk, "Abant", *Bolu*, S.1116, 7 Teşrinievvel 1937, s.1.

67 "Abad Gecesi", *Bolu*, S.1157, 21 Temmuz 1938, s.1.

Sonuç

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e duyulan sevgi ve bağlılığın bir nişanesi olarak, onun gerek Millî Mücadele gerekse Cumhuriyet döneminde çeşitli vesilelerle gittiği, geçtiği, bulunduğu, ziyaret ettiği şehirlerde ve beldelerde "Gazi" ya da "Atatürk Günü" adı ile kutlama programlarının düzenlendiği görülmektedir. Bu çerçevede Bolu Milletvekili Cevat Abbas (Gürer) Bey'in 6 Mart 1931'de "Türk Millî Tarihi" konulu bir konferans vermek üzere bulunduğu Bolu'da halka önerisi doğrultusunda her sene 6 Mart tarihi "Gazi Günü" olarak kutlanmaya başlanmıştır. "Gazi Günü" ise Cumhur reisi Mustafa Kemal'in 17 Temmuz 1934'te Bolu'yu ziyaret etmesiyle yerini "Atatürk Günü" adı ile anılan ve her sene 17 Temmuz itibarıyla düzenlenen kutlamalara bırakmıştır. "Atatürk Günü" kutlamalarını tamamlayıcı bir etkinlik olarak da Bolu'nun tabii güzellikleri ile ön plana çıkan Abant Gölü çevresinde 18 Temmuz'da icra edilen "Abant Bayramı" kutlamalarını görüyoruz.

Organizasyonunda halkevinin, valiliğin, belediyenin ve CHP teşkilatının başını çektiği "Gazi/Atatürk Günü" kutlamaları idari ve askerî erkânın yanı sıra her kesimden halkın geniş katılımıyla adeta millî bir bayram havasında gerçekleşmişti. Şehir her yıl kutlama günlerinde baştan aşağı bayraklarla donanmış, her mektep ve müessese Gazi Mustafa Kemal'in fotoğraflarıyla veciz sözlerini içeren levhalarla bezenmişti. Gündüz etkinlikleri kapsamında geçit resimleri düzenlenmiş, marşlar, türküler, şiirler ve nutuklar söylenmiş, folklor, spor ve tiyatro gösterileri icra edilmişti. Katılımcılara ikramlarda bulunulmuştu. Akşam devam eden etkinlikler kapsamında fener alayları düzenlenmiş ve fişek gösterileri yapılmıştı. Gazi Mustafa Kemal'in askerî ve siyasi dehası, onun liderliğinde yürütülen Millî Mücadele'nin temin ettiği istiklal ve Türk milletine gelişmiş ülkeler saffında hızla yer açan inkılap hareketi bütün bu etkinlikler vesilesiyle dile getirilen başlıca konular arasında yer almıştı. "Abant Bayramı" ise "Atatürk Günü" kutlamalarının halk üzerindeki etkisini daha da artırmış, yerel ve millî değerleri yaşatmak üzere halkın bir araya geldiği Abant Gölü çevresinde çeşitli kültürel ve sportif faaliyetler gerçekleştirilmişti.

Bolu şehir merkezinde olduğu gibi Gazi Mustafa Kemal'in ziyareti nedeniyle Gerede'de 17 Temmuz, Düzce'de ise 18 Temmuz tarihi "Atatürk Günü" olarak kutlanmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra Gazi Mustafa Kemal'in Millî Mücadele döneminde Göynük'ü ziyaret ettiği 13 Haziran 1922 ve Akçakoca'nın nahiyeden ilçeye dönüştürüldüğü 7 Eylül 1937 tarihinin yıl dönümlerinin bu iki ilçede yine "Atatürk Günü" adı ile muhtelif etkinliklerle kutlandığı görülmektedir.

Bu etkinlikler Türk milletinin kurtarıcısı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'e saygının, sevginin ve minnet duygularının bir tezahürü

olarak ortaya çıkmıştı. Böylece Bolu halkı Atatürk'ün nezdinde yeni devlete ve yeni rejime güvenini ve Türk milletini muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkarma hedefi doğrultusunda inkılap hareketine inancını göstermişti. Bu vesileyle ülkenin kurtuluşuna ve yeni rejimin kuruluşuna uzanan süreç bir tarih şeridi şeklinde gözlerde ve zihinlerde tekrar canlanmış ve geçmiş, hâlihazır ve gelecek arasında fikrî bir muhasebe yapılmıştı. Teneffüs edilen bu manevi hava içinde, Bolu halkı asker-sivil işbirliği ile bütün millet efradıyla omuz omuza yürüttüğü Millî Mücadele hareketinden sonra yeni devletin inşa ve yükselme sürecinde de birincil derecede sorumluluk almaya hazır olduğunu göstermişti. Etkinlikler vesilesiyle halk ile devlet organları arasındaki birlik ve beraberlik duyguları pekiştirilmişti. Ülkenin istikbalini temsil eden çocuklara ve gençlere kutlamalarda çeşitli görev ve sorumluluklar verilerek onların bu millî bayram havasından feyz almaları sağlanmıştı. Kutlamalar çerçevesinde gerçekleştirilen kültür, sanat ve spor etkinlikleri Bolu'da medeni anlayışın hızla yükselmekte olduğuna bir işaret teşkil etmişti.

Bolu ve ilçelerinde gerçekleştirilen etkinliklerin yerel özellikler göstermekle birlikte millî duygu ve düşüncelerin bir hasılası durumunda olduğunu söylemek mümkündür. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren güçlenmeye başlayan millî kültür ve kimlik anlayışının başta gelen destekçisi olan Atatürk, Bolu'da bir bayram havasında geçen kutlamalarda bir halk kahramanı olarak kutsanmıştır. Kutlamalar Bolu'daki sosyal ve kültürel hayatı zenginleştiren bir unsur olarak gelenekselleşmiş ve günümüze kadar icra edilegelmiştir.

Bu çalışma vesilesiyle Atatürk'ün halkın siyasi, sosyal ve kültürel hayatında birleştirici ve bütünleştirici bir unsur, iş hayatında ise kuvvetli bir motivasyon kaynağı olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bolu'da düzenlenen kutlamalar esasen söz konusu dönemde birçok il ve beldede aynı adla düzenlenen muhtelif etkinliklerle benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda Bolu özelinden hareketle diğer il ve beldelerde de icra edilen bu tür etkinliklerin bir bütün olarak incelenmesi ülkenin kurtarıcısı, kurucu lideri ve millî kahramanı olarak Atatürk'ün millet nezdinde arz ettiği önemin ve değerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu hususları dikkate alan mevcut inceleme, benzer yönde yapılacak çalışmalara ışık tutmak açısından da önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA):

BCA, 490.01.43.179.4

BCA, 490.1.0.0.293.1178.2.65

BCA, 490.1.0.0.982.808.192-194

BCA, 490.1.0.0.293.1178.2.65

- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Kütüphanesi,
Atatürk Kitaplığı, Cevat Abbas Koleksiyonu:

Bel_Mtf_020212.

II. Süreli Yayınlar

Akşam

Belediyeler Dergisi

Bolu

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Son Posta

Ulus

III. Kitaplar

EVCİN, Erol, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi (Olaylar ve İz Bırakanlar)*, AKDİTK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

IV. Makaleler

EVCİN, Erol, "Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'yu Ziyaretleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.21, Bahar 2015, s.137-162.

Extended Abstract

Mustafa Kemal Atatürk is a historical person who saved the Anatolian lands occupied by the Entente States after the First World War in line with the imperialist targets of the Entente States. It established the Republic of Turkey and brought the country to a contemporary face with its revolution movement. With its political, economic, social, cultural policies and peaceful approaches, it has raised Turkey to a respectable position before the world states. Within the framework of all these features, Atatürk is of great importance to both history and the Turkish Nation. In this case, it is seen that a day was attributed to a day under the name of "Gazi" or "Atatürk Day" in the cities and even in the towns where he went on various occasions during the National Struggle or Republican period as an engagement of love and devotion in the country. On this occasion, the public and the public commemorated his services both for the day of Atatürk in the relevant city or town and his military and political genius and his services for the Turkish nation. In this case, he had the opportunity to express his feelings of gratitude. These activities in the country that pointed to the unbreakable bond between the Turkish Nation and Atatürk are among the issues of the Republican History of the Republic which should be examined in terms of its meaning and importance.

Bolu Deputy Cevat Abbas (Gürer) Bey's suggestion during a conference on 6 March 1931 on "Turkish National History" was celebrated with the name "Gazi Day" in Bolu. This event was replaced by Atatürk's visit to Bolu on 17 July 1934 and was replaced by the celebrations carried out under the name of "Atatürk Day" every year on July 17. In addition, as a complementary activity of the "Atatürk Day", there are celebrations in the Abant Lake, which is an exceptional nature corner of Bolu on 18 July. The people of Bolu, who faced the danger of occupation and insurrection under the pressing of the Entente States and the Ottoman administration during the period of the National Struggle, had an important share in the independence of the country both on the front and behind the front. For this reason, the people of Bolu were among the patriots who best realized the historical role played by Gazi Mustafa Kemal in the Turkish War of Independence and the revolution movement. In this respect, the celebrations of "Gazi/Atatürk Day and Abant Day" in Bolu were in a national feast atmosphere with the wide participation of the people from all walks of life as well as administrative and military men.

The “Gazi/Atatürk Day” celebrations led by the public house, governorship, municipality and CHF organization in the organization took place in a national feast atmosphere with the wide participation of the people from all segments as well as administrative and military men. The city was equipped with flags every year on the celebration days, and every school and institution was adorned with plates containing the photos of Gazi Mustafa Kemal. Within the scope of daytime activities, parade pictures were organized, anthems, folk songs, poems and speech were sung, folklore, sports and theater performances were performed. Participants were served. Within the scope of the ongoing events in the evening, lantern regiments were organized and firecrackers were performed. The military and political genius of Gazi Mustafa Kemal was one of the main issues expressed on the occasion of all these activities on the occasion of all these activities. “Abant Feast” increased the impact of the “Atatürk Day” celebrations on the people and various cultural and sporting activities were carried out around Abant Lake, where the people came together to keep local and national values alive.

These activities emerged as a manifestation of respect, love and gratitude to Atatürk, the savior of the Turkish nation and the founder of the Republic of Turkey. Thus, the people of Bolu showed his trust in the new state and the new regime before Atatürk and his belief in the revolution movement in line with the goal of raising the Turkish nation above the level of contemporary civilization. On this occasion, the process extending to the liberation of the country and the establishment of the new regime was revived again in the eyes and minds in the form of a history strip and an intellectual accounting was made between the past, still and the future. In this spiritual atmosphere, the people of Bolu showed that the new state was ready to take primary responsibility in the construction and ascension process after the National Struggle movement carried out by the whole nation with the military-civilian cooperation. On the occasion of the activities, the feelings of unity and solidarity between the people and the state organs were reinforced. The children and young people representing the future of the country were given various duties and responsibilities during the celebrations and they were provided with this national holiday. The culture, art and sports activities carried out within the framework of the celebrations constitutes a sign that the civil understanding in Bolu was rising rapidly.

Although the activities carried out in Bolu and its districts show local characteristics, it is possible to say that it is a product of national feelings and thoughts. Atatürk, the leading supporter of the national culture and identity understanding that started to strengthen since the first years of the Republic, was blessed as a folk hero in the celebrations in a feast at the air in Bolu. The celebrations have become traditionalized as an element that enriches the social and cultural life in Bolu and has been performed to the present day.

On the occasion of this study, the “Gazi/Atatürk Day and Abant Day” celebrations organized in Bolu during Atatürk were examined. These celebrations, which are held with various social, cultural and sporting activities with national feelings and excitement, are remarkable in terms of showing the belief and devotion of the people of Bolu to Atatürk and his greatest work to the Republic. As a source in the study, the Presidency of the Republic of Turkey State Archives Republic Archive and the documents obtained from the “Atatürk Library Collection of the Istanbul Metropolitan Municipality Library”, “Bolu” newspaper with the official newspaper identity, The national press such as “Cumhuriyet”, “Ulus” and “Akşam”, “Abant Bolu People House Culture Magazine” and current periodical publications, and various research and review works have been benefited.

EKLER

Ek1. "6 Mart Gazi Günü", Bolu, S.889, 9 Mart 1933.

ABONE

Seneliği 150 Tanesi 2,5 kuruş

İLÂNAT

Satırı 5 . şirketlere ait ilânlarla günü
geçmiş nushalar 10 kuruştur

Numara 889 SENE 19

9 Mart perşemb 933

Bolu

Haftalık resmi vilâyet gazetesidir

İDARE YERİ

Hastane caddesi vilâyet Matbaası

YAZI İŞLERİ

Matbaa müdüriyetine müracaat olunur
dercedilmeyen yazılar geri verilmez

Tesi 2 kânunu sani 1913

6 Mart Gazi günü binlerce halkın ve esnafın iştirakile coşkun ve taşkın bir tazahuratla tes'it edildi .

Her taraf bayraklarla tezyin ve gece eğlentileri yapıldı Fırka , Halkevleri ve belediye reisleri tarafından nutuklar söylendi muhtelif yerlerde muazzam taklar yapıldı

6 Mart

Bolu Gazi Günü

İnsanlar doğuşlarındaki derin duyguların yardımıyla her zaman güzelliklere doğru kendilerinde büyük bir sevgiyi yenebilirler. Bu sevgi insanları bütün faşka mahluklardan ayıran en başlı bir kıymettir.

Güzellikler ki lekesiz, kusursuzdur, onları sevmek mümkün değildir.

Bu sevmek yaradılışı biz Türklerde pek çok eskidir. Ve bundan dolayıdır ki Türkler her yerde sevilmiş, her yerde hürmet ve itibar görüştür.

Nasıl mümkün olur ki temizden, yüksekte başka şeylere itibar etmeyen bir millet her yerde layık olduğu makamı işgal etmesin.

Bu temizlik Türkleri ancak büyük bildikleri insanlara hürmet etmeye alıştırmış. Eğer Türk bir insanı candan ziyade seviyorsa, muhakkaktır ki o insan tamamile büyük ve tamamile sevilmeğe layıktır.

Türk bu ince sezişinde hiç

Reisi Cumhuriyet Gazi Mustafa Kemal Hazretleri

Bolunun Gazi Günü

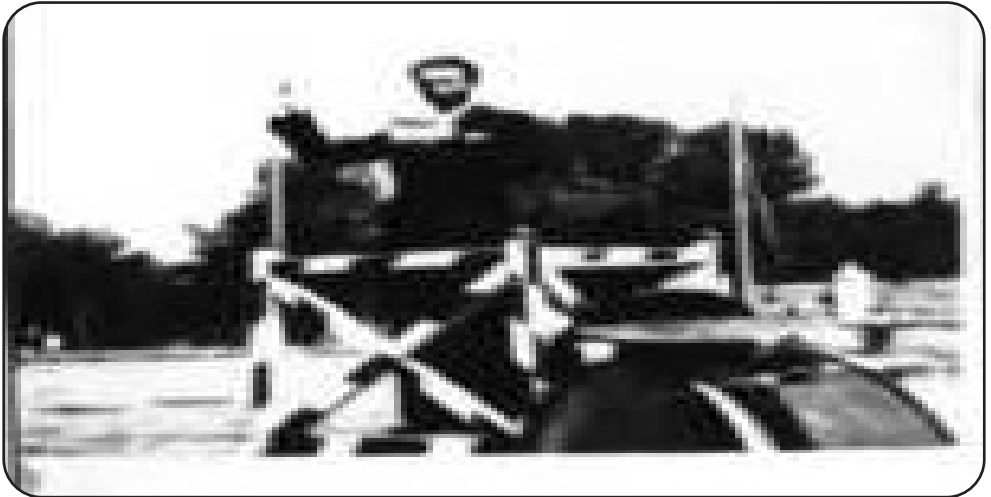
6 Mart pazar günü öğle saatlerinde Boluda büyük bir coşkuyla göze çarpmaya başladı. Çarşıda bütün esnaf dükkanları, belediye, mektepler, zabıt yurdu, hükümet daireleri kurumu bayraklarla donanıyor bilhassa her müessesede her yerde küçük kurtarcının fotoğrafları birlikte vezir cümleleri havi güzel levhalar görülmüştü. Hatta evler bile bir birleriyle müsabaka edercesine al bayraklarla süslenmiş, bezenmişti.

Şüphesiz bu hazırlığın derin bir manası vardı o da ötedenberi 6 mart Bolulularca Gazi günü kabul edildiği için sırf büyük kurtarıcıya karşı tekrar borcunu ödemek için candan bir alaka gösteriyordu. (6) Mart sabahı gelince Bolu hakikaten görülmeğe layık bir şehir manzarasını almıştı. Memleketin ve çarşının muhtelif yerlerinde taklar kurulmuş ve şehir baştan başa Gazisine layık bir halk olduğunu tam manasile hazırlanmış olarak göstermiş bulunuyor.

Ek2. “Konya Milletvekili Bahire Bediz’in Halkevinde Verdiği Balo”,
Ulus, 28 Temmuz 1935.

Ek3. “Atatürk Günü’nde Konuşma Yapan Öğretmen Tarık Ziya Işıtman”,
BCA, 490.1.0.0.293.1178.2.65.

Ek4. "Bolu, Düzce, Gerede Atatürk Gününüz Kutlu Olsun",

Bolu, S.1005, 18 Temmuz 1935.

18 Temmuz 935 Perşembe

<p>yıllık değeri 150 Tanesi 2,5 Kuruştur.</p> <p style="text-align: center;">BİLİTLER.</p> <p>Satırı (5) sosyete bilileriyle gü- nü geçmişi Gazeteler 10 kuruştur.</p> <p>Sayı 1005 Yıl 22</p>	<h1 style="font-size: 2em; margin: 0;">Bolu</h1> <p style="font-size: 0.8em; margin: 5px 0;">yedümlük ulusal il gazetesidir</p>	<p style="text-align: center;">yönetim yeri</p> <p>Hastalarevi ana yolunda il basımevi</p> <p style="text-align: center;">YAZI İŞLERİ</p> <p>Basımevi direktörlüğüne baş vurular. Basılmayan yazılar geri verilemez.</p> <p style="text-align: right;">İlk çıkış günü 2/1913</p>
---	---	---

Bolu, Düzce, Gerede! Atatürk gününüz kutlu olsun.
Üç kentimiz bu ünlü günü geceli gündüzlü içten gelen bir kıyaçla
kutluladı.

Sevgili yurdumuzu yağuların kanmaz gözlerinden korumak için
hava kurumuna yardım etmeli ve üye yazılmalyız.

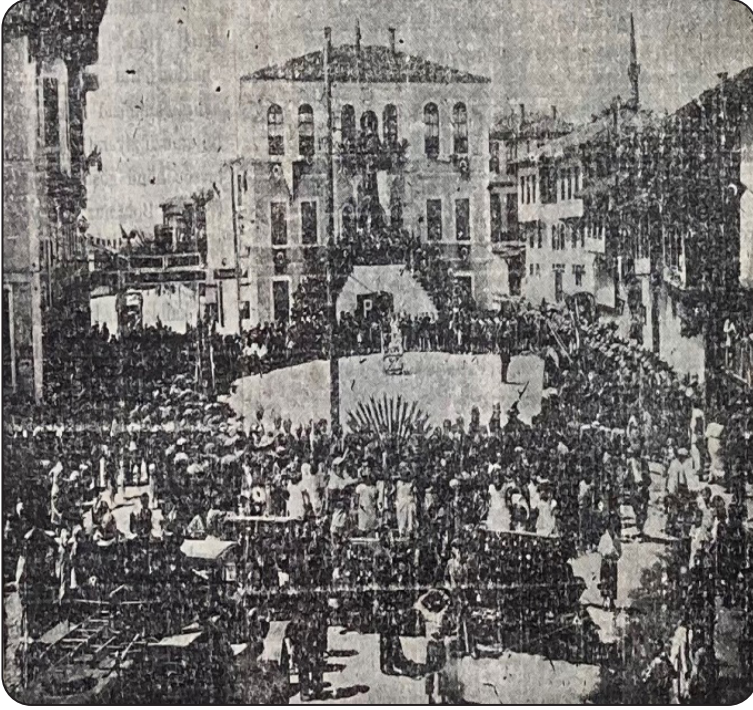
<h3 style="font-weight: bold;">Boluda 17 Tem- muz Atatürk günü</h3> <p>Dün Bolunun en kutlu gün- lerinden biri idi. Bunun için iki gün önceden şehrin genel geçid yerlerine teklif kuruldu. Bütün kurşklar bayraklarla do- natıldı. Bolulular Sevgili Önde- rimizin şehrimize ilk geldiği günün yıl dönümünü içten gelen bir coşkunlukla kutluladılar.</p> <p>Tören saat (9) dan, (11) e kadar sürdü. En önde bando orta okul izci ve öğrenenleri, ilk okullar, cısnaf birlikleri el- fabe sırasıyla halkla birlikte parti kuracağı önünde toplandılar. Bando erkinlik marşını çaldık- dan sonra Parti Başkanımız Emin Yerlikaya bu kutlu günün tarihçesinden ve Bolululara böy- le sevinçli saatler yaşatan en büyüğümüzün yaptığı ve yap- makta olduğu devrimlerden ba- hisile Boluluların kalplerinde yaşayan ve gittikçe çoğalmakta olan büyük sevgilerini anlattı. Birlik, sevgi, bayrılık] temelli üzerine kurulan Türk Cumur- luğunun erzenel havatıki oru-</p>	 <p style="text-align: center; font-weight: bold;">Sevgili önderimiz</p>	<h3 style="font-weight: bold;">Boluya gelen Saylavlar</h3> <p>Bolumuzun 17 Temmuz Ata- türk günü münasebetile Saylav- larımızdan Emin Cemal, Mitat gelmişler ve karşılanmışlardır. Bu ünlü güne ün katan Say- lavlarımızı hoş geldiniz deriz.</p> <h3 style="font-weight: bold;">Suvare</h3> <p>Konya Saylavı R. Bediz Ay- Dilek Bolunun 17/7935 Atatürk günü akşamı Halk-ıvi salonun- da bir suvare vermişler, eşiyile birlikte bir çok baylar çağır- mışlardır. Geçen yıl şehrimizi ünlendiren Atatürk Konya saylavımıza Bediz adını bağla- mışlardır. Bu münasebetle o günün yıl dönümünü kutlula- dılar.</p> <h3 style="font-weight: bold;">Cemil Çağlar</h3> <p>Bolumuzun yetiştirdiği çok kıymetli gençlerden Gazi ensti- tüsü doğusal bilgiler öğret- meni Cemil Çağlar şehrimize gelmiştir. Candan hoş geldiniz deriz.</p>
--	--	--

Ek5. "Gazi Günü'nde Yapılan Merasimden Bir Görüntü",
Cumhuriyet, S.3181, 15 Mart 1933.

Ek6. "Belediye Önünde Atatürk Günü Tezahüratından",

Bolu, S.1156, 17 Temmuz 1938.

Ek7. "Valilik Önündeki Bulvar Üzerinde Atatürk Günü Tezahüratından",

Bolu, S.1156, 17 Temmuz 1938.

Ek8. “Belediye Önünde Atatürk Günü Kutlamaları”,
Bolu, S.1156, 17 Temmuz 1938.

Ek9. "Atatürk Günü Tezahüratından",

Bolu, S.1156, 17 Temmuz 1938.

Araştırma Makalesi / Research Article

**SAVAŞIN GÖLGESİNDE
SALGIN HASTALIKLARLA MÜCADELE:
BURSA ÖRNEĞİ
(1939-1945)***

Gökçe SÜZGÜN IŞIK**

Öz

II. Dünya Savaşı yıllarında salgın hastalıklar, savaşın etkili olduğu pek çok ülkede ağır sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Savaşa fiili olarak katılmamış olmasına rağmen Türkiye de bu durumdan nasibini almış ve savaşın dünya genelinde ortaya çıkardığı iktisadi tablonun bir sonucu olarak, ülke genelinde salgın hastalıklarla mücadele içerisinde olunmuştur. Savaş sürecinde Türkiye'nin dördüncü büyük kenti olan Bursa da sahip olduğu yoğun nüfus nedeniyle, salgın hastalıkların yoğun olarak görüldüğü bir kent konumunda bulunmuştur. Savaş yıllarındaki ekonomik koşulların etkisiyle her alanda yaşanan yokluk, toplumda yeterli hijyen koşullarının sağlanmasını da engellemiştir. Çiçek, tifüs, sıtma ve verem; bu dönemde pek çok kişinin ölümüne sebep olan ve kentte ağırlığı hissedilen salgın hastalıklar olmuştur. Ancak, salgınla mücadelede gerek yerel idare ve gerekse devlet destekli çalışma örgütlerinin yoğun mesaisine rağmen yetersiz kalınmıştır. Bu çalışmanın amacı, savaşın ortaya çıkardığı ağır koşulların etkisinde Bursa'da salgın hastalıklar noktasında ortaya çıkan tabloyu gözler önüne sermek ve çeşitli çıkarımlarda bulunmaktır. Gerçekleştirilen çalışmada Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinden elde edilen arşiv belgeleri başta olmak üzere, döneme ilişkin resmi kaynaklardan ve yerelde etkili olan pek çok süreli yayından yararlanılmıştır. Konu ile alakalı pek çok telif eser ve tez çalışması da çalışmada ayrıntılı bir biçimde incelenen kaynaklardan olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bursa, II. Dünya Savaşı, Sağlık, Çiçek, Tifüs, Sıtma, Verem.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.
Bu çalışma, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Bursa: Siyasal, Toplumsal, Ekonomik ve Kültürel Yaşam 1939-1946" başlıklı Doktora Tezi çalışmasından yararlanılarak üretilmiştir.

** Öğr. Gör., Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, Ortak Dersler Bölümü,
(gokce.suzgun@btu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-4679-2862).

**STRUGGLE WITH EPIDEMIC DISEASES
IN THE SHADOW OF THE WAR:
THE BURSA CASE
(1939-1945)**

Abstract

During The World War II, epidemics had severe consequences in many countries where the war was effective. Although he did not actually participate in the war, Turkey had its share of this situation and because of the economic picture created by the war around the world, it was in the fight against epidemic diseases throughout the country. Bursa, which was the fourth largest city of Turkey during the war, became a city where epidemic diseases were seen intensely. Due to the economic conditions during the war years, the poverty experienced in all areas also prevented the provision of adequate hygiene conditions in the society. Smallpox, typhus, malaria, and tuberculosis were epidemic diseases that caused the death of many people in this period and were heavily felt in the city. However, despite the intense work of both local administration and state-supported work organizations in the fight against the epidemic, it was insufficient. The aim of this study is to reveal the picture that emerged in Bursa under the influence of the severe conditions caused by the war and to make various inferences in this area. In the study conducted official sources of the period, especially the archive documents obtained from the Presidency Directorate of State Archives, and many periodicals that had an impact on the local were used. In addition, many copyrighted works and thesis studies related to the subject have been of sources that have been examined in detail in the study.

Keywords: Bursa, Second World War, Epidemics, Smallpox, Typhus, Malaria, Tuberculosis.

Giriş

1939 ve 1945 yılları arasında dünyayı kasıp kavuran büyük savaş, izlediği aktif tarafsızlık politikasına rağmen Türkiye'yi de pek çok alanda etkilemiştir. Bu dönemde ekonomik ve sosyal alanda meydana gelen olumsuzluklar, sağlık alanında da yetersiz koşulların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Savaş yıllarında yokluk, gıdasızlık ve açlık gibi sorunlarla başa çıkmaya çalışan Türk halkı, bu dönemde kendini gösteren çeşitli salgın hastalıklar ile de mücadele içerisinde olmuştur. Bu süreçte Anadolu kırsalına açılan bir kapı niteliğinde olan Bursa'da da savaş pek çok olumsuzluğu beraberinde getirmiştir. Sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler ve salgın hastalıklar bunların önde gelenleri olmuştur. Bu yıllarda kentte görülen çiçek, tifüs, sıtma ve verem gibi hastalıklar, savaş süresince Bursalıların yaşamını tehdit eden boyutlara ulaşmıştır.

Türkiye genelinde de kendini gösteren hayat pahalılığı ve geçim sıkıntısı ile mücadele içerisinde olan Bursalılar, açlık ve yoksulluğun da etkisiyle ortaya çıkan sağlığa elverişsiz koşullara maruz kalmışlardır. Bu süreçte pek çok bulaşıcı hastalığın salgına dönüşmesi ile bu hastalıkların kent sakinlerini pençesi altına almasının önüne geçilememiştir. Söz konusu yıllarda kent merkezinin yanında kırsalda da örgütlü bir sağlık hizmeti verilememiştir. Özellikle, savaşın patlak vermesinin ardından vakit kaybetmeksizin ilan edilen genel seferberlik, pek çok alanda olduğu gibi sağlık alanında da personel yetersizliği sorununu gündeme getirmiştir. Kentte var olan sağlık örgütü, gerçekleştirilen tüm çalışmalara karşın eksiklerini giderememiş ve salgınlar karşısında yetersiz konuma düşmüştür. Bursa'da bu yıllarda merkezde faaliyet gösteren tek hastane bulunuyordu. İlçelerde ise sadece İnegöl'de hizmet veren bir hastane mevcuttu. Gemlik, Orhaneli, Mustafakemalpaşa ve Yenişehir ilçelerinde ise sağlık hizmetleri muayene ve tedavi evleri aracılığıyla yürütülürken, sadece Mudanya'da bir doğumevi ve dispanser hizmet veriyordu. Köyler söz konusu olduğunda ise sağlık hizmetleri, ebeler ve sağlık memurları tarafından sürdürülüyordu. Sağlık memurları, bir yılda en az iki kere köylerdeki hanelere uğrayarak sağlık taraması yapıyor ve sonuçlarını hükümet doktorları ile paylaşıyordu. Diğer yandan bu süreçte köylerin çoğunda ecza depoları oluşturulmuşsa da kırsaldaki ilaç ihtiyacının karşılanabilmesi mümkün olmamıştır.¹

Sağlık örgütünün yetersizliği noktasındaki sıkıntı, neredeyse kentin tüm ilçelerinde görülmüştür. Bursa'nın dağ ilçelerinden biri olan Orhaneli'de sağlık hizmeti burada bulunan sağlık merkezi tarafından veriliyordu. İlçenin kente olan uzaklığı, çalışan personel ve malzeme eksikliği gibi sorunlara karşın, kurumun yoğun ve fedakâr çalışmaları takdirle karşılanıyordu. Fakat ilçede eczacı bulunmuyordu ve ilaçların temin edilmesi noktasındaki sıkıntı, sağlık alanında gösterilen tüm çabalara karşın hizmeti yetersiz hale getiriyordu. Diğer

1 Cumhuriyet Bayramı 15. Yıl Dönümünde Ekonomik ve Endüstriyel Bursa, Bursa: 1938, ss. 8-10.

yandan, Mudanya, İznik ve daha pek çok ilçede ilaç ihtiyacı karşılanamıyor, bazı ilçelerde ise kırsalda çalışacak bir doktor bulunmadığından köylüler sağlık hizmetleri noktasında mağdur oluyorlardı. Kırsal söz konusu olduğunda sağlık hizmetleri alanındaki çalışmaların sıhhat korucuları ve sağlık memurları ile yürütülmesine çalışılmıştır. Kırsalda görevli sağlık personelleri her köyü iki haftalık aralıklarla ziyaret ediyor, gerekli sağlık kontrollerini gerçekleştirip köylülerin ihtiyacı olan ilaçların dağıtımını yapıyordu. Ancak, buna rağmen özellikle Bursa kırsalında kendisini gösteren sıtma ve verem gibi salgın hastalıklarla mücadele noktasında yetersiz kalınmış, çok sayıda Bursalı köylü bu hastalıkların pençesinden kurtulamamıştır.²

Diğer yandan savaş sürecinde toplumsal alanda ortaya çıkan yozlaşma ve ahlaki değerlerdeki bozulma da sağlık alanında kendisini göstermiştir. Bazı ilçelerde maaşları köylü tarafından ödeniyor olmasına karşın, görevli sağlık memurları köylere gelmiyor ya da gelse bile elindeki ilaçların dağıtımını için fazladan ücret talep ediyordu. Bazı memurlar ise ücret karşılığında iğne yapıyorlar ve sadece iğne yaptıkları hastalara ilaç dağıtıyorlardı. Köylülerin yaşadığı bu suiistimalleri ve mağduriyetleri içeren çok sayıda şikâyetin milletvekili raporları aracılığıyla merkeze iletildiği tespit edilmiştir. Ancak var olan duruma gösterilen tüm tepkilere karşın süreç boyunca caydırıcı önlemler alınmaması ve yaşanan sorunların çözümlenememesi, savaşın sonuna gelindiğinde kırsalda hükümet ve partiye karşı önemli bir tepkinin ortaya çıkmasına da sebebiyet vermiştir.³

1. Sağlık Teşkilatı ve Kent Hastanesi

Bursa kırsalındaki ilçe ve bunlara bağlı köylerde sağlık hizmetlerinin örgütlü, düzenli ve planlı bir biçimde yürütülmesine yönelik çalışmalar, hem savaşın etkisi hem de çalışacak personelin eksik olması gibi sebeplerle yetersiz kalmıştır. İlçelere bağlı nahiye ve köylerde bu alanda yaşanan sorunlar ve şikâyetler, dönemin parti teşkilatına ait kongrelerde ve milletvekili raporlarında sıklıkla dile getirilerek gündemde tutulmuştur.

Kırsalda vatandaşa sağlık alanında düzenli bir hizmet imkânı sağlanması noktasında, yaşanan problemlerin çözümü için vilayet ve köy kalkınma teşkilatına bağlı olarak sağlık korucuları teşkilatı oluşturulmuştur. Bu doğrultuda sağlık korucularının görev yapacakları iş ve alana ilişkin bir kurs ile ön eğitim alması mecburi tutulmuştur. İl özel idaresi bütçesinden köylünün ilaç masraflarının bir miktarının karşılanması için yardım yapılması kararı da alınmıştır. Diğer yandan kırsalda köylülerin de sürece katılması amaçlanarak, nahiye merkezlerine bu alanda hizmet verecek dispanserlerin açılmasına

2 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (Buradan itibaren BCA olarak kısaltılacaktır.), Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

3 BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.87.1.

karar verilmiştir. Kırsalda sağlık hizmetlerinin düzenli olarak yürütülmesi bağlamında, Sağlık Bakanlığı'nın devreye girmesiyle örnek planların çizilmesi ve beş yatak kapasiteli dispanserlerin yaygın olarak açılarak çalışmalarını sürdürmeleri amaçlanmıştır.⁴

Kurum	Yatak Sayısı
İl Özel Hastanesi	125
Belediyeye Ait Hastane ve Darülaceze	40
Mudanya Dispanseri	10
Bursa Sağlık Evi	14
Toplam	189

Tablo 1.1930 Yılı İtibariyle Bursa'da Sağlık Hizmeti Verilebilen Yatak Sayısı⁵

Kent merkezinde sağlık hizmetlerinin düzenli bir biçimde yürütülmesi noktasında yetersizlik ön plana çıkmıştır. Ahmet Vefik Paşa Hastanesinin savaş yıllarında Bursalıların sağlık hizmeti ihtiyaçlarını karşılayabilen tek ve en donanımlı merkez olduğu görülmektedir. Diğer yandan savaş süresince sık sık yatak yetersizliği, bakım ve onarım işlemleri gibi sorunlarla karşılaşan hastanenin, her türlü aksaklığa rağmen faaliyetlerini özveri ile sürdürdüğü de görülmektedir. Temelleri 1865 yılında atılan kurum, hızla büyüyen ve nüfusu gün geçtikçe daha da artan Bursa'nın ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmiş, yıllar içerisinde bünyesinde yapılan iyileştirmeler ve eklemelere karşın, sağlık alanındaki ihtiyaçlara cevap verebilmekten uzak kalmıştır.⁶

Savaş yıllarında kentin sağlık alanındaki sorunları ve halkın sağlık hizmetlerine ulaşamaması, il vilayet meclisinde sıkça gündeme getirilen konular arasında yer almıştır. Hastanenin onarımı, eksiklerinin tamamlanması ve hatta kente hizmet verecek yeni bir hastanenin inşa edilmesine yönelik talepler sıklıkla dile getirilmiştir. Ancak savaş yıllarında var olan ekonomik tablo ve devletin içinde bulunduğu iktisadi imkân yetersizliği, bu taleplerin ve şikayetlerin sonuçsuz kalmasına sebebiyet vermiştir.⁷ Fakat buna rağmen hastane kapasitesinin artırılması, sahip olduğu fiziki şartların genişletilerek güçlendirilmesi ve Türkiye'nin önde gelen büyük şehirlerinden bir tanesi olan Bursa'nın, bu yöndeki eksik ve ihtiyaçlarının tamamlanması kentin gündemini sürekli meşgul eden başlıklardan olmuştur. Bu yöndeki gündemi etkileyen köşe yazıları dönemin yerel süreli yayınlarında da sıklıkla yerini almıştır.⁸

4 1938 CHP Bursa Vilayet Kongresi Hizmet Raporu, Bursa: Vilayet Matbaası, 1938, ss. 33-34.

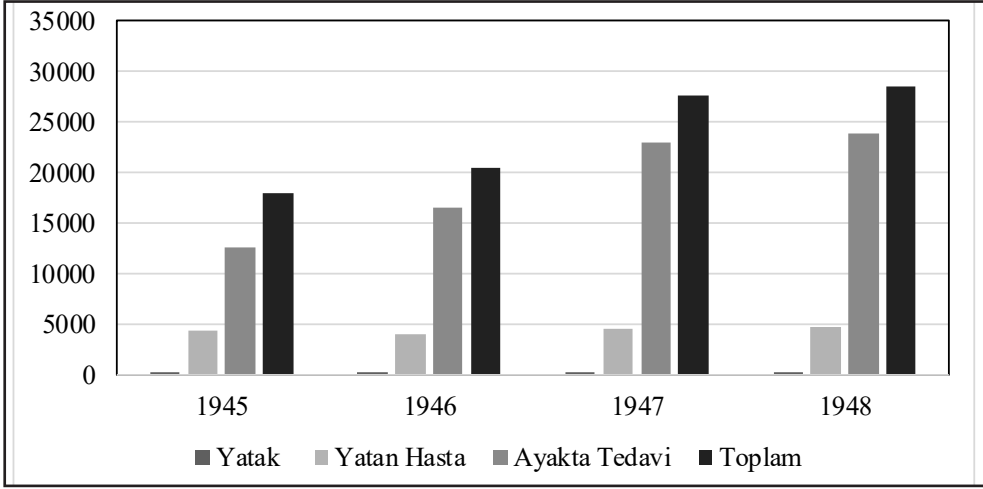
5 BCA, Fon: 030.10.0, Yer: 177.220.18.

6 Ahmet Vefik Paşa Hastanesi hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Mine Akkuş, "Atatürk Dönemi Bursa'sında Tıp Çalışmaları," *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 17. ss. 257-276.

7 BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.844.1.

8 H. Soykan, "Şehrin İki Büyük İhtiyacı: Biri Su Diğeri Hastane Meselesi," *Açıkses*, 11 Şubat 1939.

Bünyesinde önemli bir nüfusu barındıran Bursa'nın sağlık hizmetlerinin düzenli bir biçimde yürütülmesi ve vatandaşların bu alandaki ihtiyaçlarını karşılamak noktasında, yaklaşık 150 yataklı olan bu hastanenin yetersiz kaldığı, artık genel kabul görür hale gelmiş bir durumdu. Bursa İl Genel Meclisinde, nüfusu yaklaşık yetmiş bini bulan Bursa'ya, en az 1500 yatak kapasitesine sahip bir hastanenin inşa ettirilmesinin gerekliliğinin altı çiziliyordu. Bu nedenle, Sağlık Bakanlığı kente yeni bir hastanenin inşa ettirilmesi ve hatta yaptırılması, planlanan bu kurumun bütçesinin de yerel gelir ve kazançlar aracılığıyla karşılanması kararını vermiştir. Fakat savaş yıllarında ekonomik darboğaz içerisinde olan ve kentin temel ihtiyaçlarını zar zor karşılayan Bursa Belediyesi, hastanenin yapım masraflarının karşılayabilmekten çok uzak olmuştur. Dolayısıyla Bursa'ya yeni bir hastanenin inşa ettirilmesi süreci, Sağlık Bakanlığından çıkan izine rağmen uzamıştır.⁹

Şekil 1. Bursa Kent Hastanesinin Yıllara Göre Faaliyetleri.¹⁰

Yukarıda yer alan şekilden yararlanarak kent hastanesinin Bursalılara sunduğu sağlık hizmetlerini, halkın ihtiyacının karşılanması noktasında yorumlayabilmek mümkündür. Buna göre 1945 ve 1948 yılları arasında geçen dört yıl boyunca hastanenin yatak sayısında bir artış olmazken, hastaneye yatışı yapılan hasta sayısı ve toplam tedavi edilen kişi sayısında düzenli bir artış görülmektedir. Bu tablo, kent hastanesinin, nüfusu hızla artan Bursa'nın sağlık alanındaki ihtiyaçlarını karşılamaktan ne kadar uzak olduğunun bir göstergesidir

9 Bursa Vilayeti Umumi Meclisi Zabıtnamesi, Bursa: İl Basımevi, 1940, ss. 37-38.

10 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İstatistik Yıllığı, Devlet İstatistik Enstitüsü (Buradan itibaren DİE olarak kısaltılacaktır.), Ankara, 1949, s. 82.

Bursa merkezinde sağlık hizmetlerinin düzenli bir biçimde yürütülmesi ve Bursalılara yeterli sağlık hizmeti imkanlarının sunulması amacıyla, kente yeni ve daha büyük kapasitede bir hastanenin yaptırılmasına yönelik olarak ilk çalışmalar, 1945 yılında kente vali olarak atanan Haşim İşcan tarafından başlatılmıştır. Kente yeni atanan Vali, ilk iş olarak kentin önemli sanayicileri ve iş adamlarını bir araya toplayarak, 250 yataklı ve büyük bir hastanenin inşa edilmesi için gerekli finansmanı sağlamayı başarmıştır. Yapım masraflarının yüksek bir tutara mal olacağı düşünülen hastanenin, inşaat çalışmaları için ilk iş olarak İş Bankasında bir hesap açılarak, hastane için yapılacak bağışların bu hesapta toplanması amaçlanmıştır.¹¹ Bursalıların kente yeni inşa edilecek bu hastane için zengin- fakir demeksizin adeta bir seferberlik içerisine girerek çalışmaları, Milli Şef tarafından takdirle karşılanmıştır. İnönü'nün vilayetin resmi yayın organı niteliğinde olan Bursa Gazetesinde yayınlanan telgrafında, kentin sağlık ihtiyaçlarını karşılayacak modern bir hastanenin inşa edilmesi için fedakârca çalışan Bursalılar tebrik edilmiştir.¹²

Bursa'ya inşa edilen yeni ve modern hastanenin yapım çalışmaları ancak savaş yıllarından sonraki süreçte tamamlanabilmiştir. Bu bağlamda Bursalıların yeni hastanelerine kavuşması ancak 1951 yılında mümkün olmuştur. Modern koşullara göre inşa edilen ve çağdaş bir yapıya sahip olan tam donanımlı kent hastanesi, Bursalıların tedavi ve ameliyat başta olmak üzere sağlık alanındaki pek çok ihtiyacını karşılamış ve zaman içerisinde kapasitesi giderek daha da artırılmıştır.¹³

2. Salgın Hastalıklar

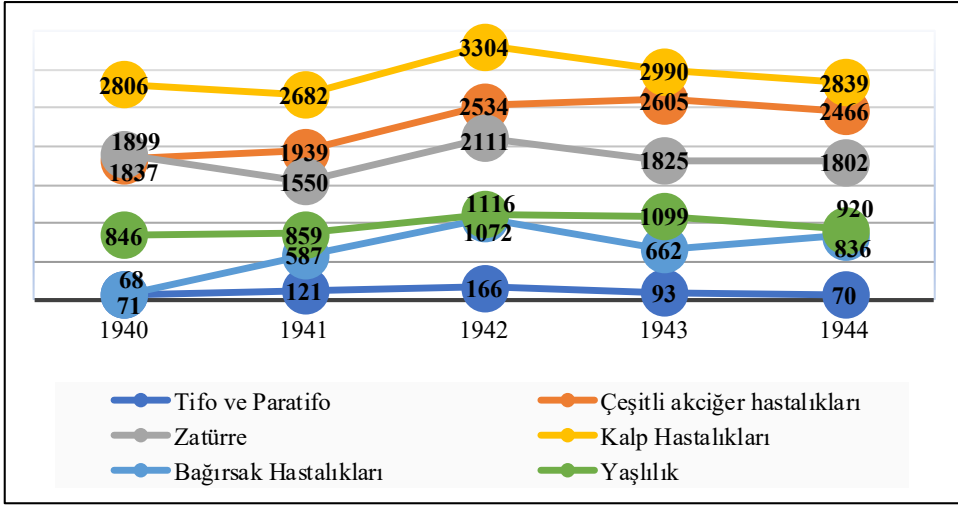
Savaşın, sağlık sorunları ve hastalıkların artışı ile önemli bir bağlantısı bulunmaktadır. Ülkemiz savaşa dahil olmadıysa bile, bu süreçte ortaya çıkan ekonomik şartlar, toplumda çeşitli sağlık sorunlarının artmasına ve daha önce var olan mevcut hastalıkların ise daha yaygın hale gelmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda ülke genelinde 1941-1942 yılları arasında tifo ve para tifo ölüm sebepleri arasında daha önceki yıllara nazaran yaklaşık iki kat artış gösterirken, akciğer veremi, kalp hastalıkları ve çeşitli hastalıklara bağlı ölüm sayısının da büyük bir artış gösterdiği görülmektedir.¹⁴

11 "Bursa'ya Yeni Bir Hastane Yapılacak," *Bursa*, 23 Nisan 1946.

12 "Milli şefimiz Yüksek Takdir ve İltifatta Bulundular," *Bursa*, 26 Nisan 1946.

13 Rükneddin Akbulut, *Her Şeyi ile Bursa*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1957, ss. 113-115.

14 Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 423-424.

Şekil 2. Ülke Genelinde Çeşitli Hastalıklardan Kaynaklanan Ölümler (1940-1944)¹⁵

1940 ve 1944 arasındaki bu süreçte, yaşlılık ve kalp hastalıklarına bağlı ölümlerin yanında, zatürre, çeşitli akciğer hastalıkları, tifo, para tifo ve bağırsak hastalıklarına bağlı ölümlerde yaşanan genel artış dikkat çekici olmuştur. Yurt genelinde ortaya çıkan bu tablonun yaşanmasında, halkın maruz kaldığı zorlu yaşam koşullarının büyük etkisinin bulunduğu gözlenmektedir.

Bu dönemde ülkede var olan ağır enflasyon, vatandaşları, sıradan sayılabilecek günlük ihtiyaçlarını bile karşılayamaz bir duruma getirmişti. Fakirlik ve gıdasızlık ile bir yaşam mücadelesi içerisinde olan aileler, çoğunlukla odun ve kömür gibi temel maddelere ulaşamıyordu. Yoksulluk altında ezilen vatandaşlar çamaşırlarını yıkayacak su ve sabun da bulamadığından asgari hijyen koşullarından mahrum kalıyorlardı. Ekonomik yapının beraberinde getirdiği kötü yaşam şartları, toplumsal sağlığı tehdit ederek hijyenin sağlanmasını imkânsız hale getirirken, çeşitli salgın hastalıkların da halk arasında yayılmasına müsait bir ortam yaratıyordu. Bu dönemde aşırı fiyat artışlarının etkisiyle, yakacak fiyatları halk tarafından ulaşılamaz hale geliyor, sabun ise piyasada bulunmuyordu. Oysa, toplumsal sağlık için büyük bir tehdit oluşturan bu durum, hayati derecede önemliydi.¹⁶

Salgın hastalıkların gün geçtikçe daha hızlı yayılmasını önlemek için, temel unsur olan temizliğin sağlanması noktasında, bazı girişimciler alternatif çözüm yolları bularak piyasaya sürmeye çalışıyorlardı. Genel olarak sabun yapımında kullanılan zeytinyağı fiyatının ulaşılamaz boyutlarda olması ve zeytinyağının kendisinin de karaborsaya düşmesi, o yıllarda tütün tüccarlığı

15 Stefan Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 153

16 "Sarı Hastalıkları Önlemek İçin Yeni Tedbirlere İhtiyaç Vardır," *Açıkses*, 5 Şubat 1945.

yapan Mehmet Sabri Tütüner'i harekete geçirmişti. Bursa ve etrafındaki bölgeden yaklaşık 70.000 kilo tütün tohumu elde eden girişimci, tütün tohumlarından yağ üreten bir fabrika kurmuştu. Ürettiği yağı piyasadaki yağ fiyatlarının çok altında satan Tütüner'in, ürettiği bu yağ oldukça düşük kalitedeki sabun imalatı için kullanılmış ve piyasaya sürülmüştür.¹⁷

Bu yıllarda piyasada sabuna ulaşmak neredeyse imkânsız hale gelmişti. Yağ harcamasının sınırlandırılması amacıyla yapılan düzenlemeler, sabun üreticilerinin üretim yapmasını engellerken, toptancılar da verdikleri siparişlerin üretiminin yapılamaması nedeniyle sabun satmıyorlardı. Sabun meselesi toplum sağlığına elverişsiz hijyen koşullarının ortaya çıkmasındaki sebeplerin başında geliyordu.¹⁸ Salgının hızlanmasına elverişli ortam, bu alandaki mücadeleyi giderek daha da imkânsız hale getiriyor ve hastalıkların hızla yayılmasının önüne geçilemiyordu.

Savaş sürecinde Bursa'da salgın hastalıklar ile mücadelede yetersiz kalınmasının bir sebebi de piyasada yaşanan ilaç darlığıydı. Hastalıkların tedavisi noktasında yeterli ilacın bulunamaması, salgınların halk arasında kısa sürede yayılmasına da yol açmıştır. İlaçların bulunamaması nedeni ile kentte bu alanda da bir karaborsa piyasasının oluştuğu da görülmektedir. Bazı ilaçların çok yüksek fiyatlara el altından bulunabilmesi mümkün olabiliyor, Bursalı sıradan vatandaşların hastalıklarının tedavileri için ilaçlara ulaşmak neredeyse imkânsız hale geliyordu. Yaklaşık altı yıl süresince devam eden savaş koşulları fakirlik, açlık ve gıdasızlık ile adeta bir yaşam mücadelesi veren sıradan halkı daha da zor duruma düşürdü. Özellikle salgın hastalıklar karşısında ilaçların bir türlü temin edilememesi, bu durumun adeta bir toplumsal yara haline gelmesine sebebiyet vermiştir.¹⁹

Devletin ve toplumun birlikte mücadele içerisinde olduğu sağlık alanındaki bu savaşta; çiçek, tifüs, verem, sıtma gibi salgın hastalıkların önü alınamadı. Diğer yandan savaşın sonuna gelindiğinde, süreç boyunca halkın birebir tecrübe ettiği salgın hastalıklar ve sağlık teşkilatı alanındaki yetersizliklerin, halkın, partiye ve iktidara olan yaklaşımını etkilediğini de söylemek mümkündür.

2.1. Çiçek Hastalığı

Anadolu'da çiçek hastalığı eski dönemlerden beri görülüyordu. Cumhuriyetin erken yıllarında Çiçek aşısı, İstanbul ve Sivas Hıfzıssıhha Müesseselerinde üretiliyordu. Özellikle, 1930'da çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile her vatandaşın aşılanması zorunlu hale getirilmişti. 1940'lı yıllara kadar hükümetin titiz çalışması ile hem aşı uygulaması hem de karantinalar

17 "Tütün Tohumundan Yağ Çıkarılıyor," *Vatan*, 2 Şubat 1941.

18 "Sabun Meselesi," *Açıkses*, 28 Kasım 1945.

19 Dilmen, "İlaç Sıkıntısı," *Açıkses*, 18 Temmuz 1945.

aracılığıyla, toplum sağlığının korunması yoluna gidilmiştir.²⁰ II. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde ise 1942’den itibaren, çiçek hastalığı önce Suriye’de salgın halini alıp daha sonra Türkiye’nin güney vilayetlerinde görülmüş ve tüm yurttan etkili olmuştur.²¹

Hastalık, özellikle kişiden kişiye aktarım yoluyla giderek daha hızlı yayılan bir hal almıştır. 1942 yılının ilk 6 ayı içerisinde yurt sınırlarında hastalık görülmezken, Ağustos ayından itibaren güney sınırımızdaki pek çok ilde kendini göstermiştir. İlerleyen aylarda ise İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlere sıçrayarak, ülkenin dört bir yanına yayılmış ve salgın halini almıştır. Bu durum karşısında, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı devreye girerek vakaları tespit etmiş ve tedavi yoluna gitmişse de hastalığın yüksek bulaşıcılığı karşısında yetersiz kaldığı ifade edilebilir. Hastalığın yayılmasında etkisi bulunan en önemli unsurlardan biri de vatandaşların vaka takiplerinde kaçışları ve aşılana ilgi göstermemeleri olmuştur.²²

Bu bağlamda, kısa sürede ülkenin güney vilayetlerindeki çiçekli hasta sayısı hızla yükselerek 796’ya ulaşmıştır. Bu sıralarda ülkenin diğer bölgelerinde ise bu sayı Bursa’da yer alan 1 hasta da dahil olmak üzere 45 civarındaydı. Ülkenin bu bağlamdaki genel durumu Sıhhat ve İctimai Muavenet Bakanlığı tarafından hazırlanan bir rapor aracılığıyla Başbakanlığa bildirilmiş, aşılama çalışmaları yurt genelinde vakit kaybetmeksizin devreye sokulmuştur.²³ Salgın ile mücadelede, Bakanlık, elindeki tüm imkanları seferber etmiştir. Çiçek hastalığına karşı yürütülen savaşta, taşrada görev yapan sağlık memurlarının yanında, küçük sağlık memurları ve hatta gece eğitim gören son sınıf tıp öğrencileri de görev almıştır. Aşı çalışmalarının yürütülmesi sırasında İstanbul’da aşılama ve aşısı tutmuş kişilerin de hastalığa yakalandığına yönelik söylentiler çıktıysa da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Hulusi Alataş, mecliste yaptığı açıklamada, laboratuvarlarda kontrollerin çok sıkı bir biçimde yürütüldüğü ve özellikle aşısı tutan vatandaşların hastalığa yakalanmadığının altını çizmiştir.²⁴

1943 yılına gelindiğinde, çiçek hastalığı kendisini Bursa’da da yoğun bir şekilde gösteriyordu. Başlangıçta şehrin çeşitli semtlerinde sadece 6 vatandaşta görülen hastalık, giderek daha da yayılacaktı. Pek çok hastanın vefatı ya da sakatlanması ile sonuçlanan çiçek vakalarının önüne geçebilmek ise sadece aşılama ile mümkün olabiliyordu. Ancak, halk arasında aşılama hızı yavaş ilerliyor, toplum bu salgını çok fazla dikkate almıyordu. Bu durum devletin devreye girerek duruma müdahalesini gerektiriyordu. Bu bağlamda devletin getirdiği

20 Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete (Buradan itibaren T.C. R.G. olarak kısaltılacaktır.), 6 Mayıs 1930, S.1489, s. 8900.

21 Hilal Özkaya, “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele,” *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, S. 20, Y. 2016, s. 82.

22 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (Buradan itibaren TBMM. Z.C. olarak kısaltılacaktır.), İ: 27, C: 1, 25 Mayıs 1943, s. 209.

23 BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 177.223.16.

24 TBMM Z.C. İ: 27, C: 1, 25 Mayıs 1943, s. 210.

zorunlu uygulamalar gereğince, günlük hayatta başta devlet kurumları olmak üzere yapılacak ve yürütülecek pek çok işlemde vatandaşların aşılandıklarına dair belge istenecek, halkın aşılama işlemleri Verem Dispanseri ve Doğumevi gibi çeşitli sağlık merkezlerine yaptıkları başvurular ile uygulanacaktı.²⁵ Bu aşamada, Bursa'da da aşılama çalışmaları hız kazanmıştı. Bakanlığa bağlı sağlık ekipleri Bursa'nın çeşitli semtlerinde yürütülen vatandaşların aşılmasına yönelik çalışmalarını özveri ile sürdürüyordu. Bu çalışmalar sayesinde aynı yıl içerisinde kentte yaklaşık olarak 20 bin vatandaş aşılanmıştı.²⁶

Yapılan resmi düzenlemeler gereğince çevrede görülen salgın hastalıkları ilgili kurumlara bildirmek bir zorunluluk haline getirilmişti. Fakat kent kırsalında görülen çiçek vakalarının bildirimini çoğunlukla yapılmıyordu. Öyle ki köylerindeki çiçek vakalarını bildirmeyen Osmangazi ilçesine bağlı İsmetiye ve Elmaçukuru²⁷ köylerinin muhtarları ile hasta yakınları hakkında işlem yapılmış, ilgililer Umumi Hıfzıssıhha Kanuna aykırı davranmaktan mahkemeye sevk edilmişlerdi.²⁸

Bursa'da aşılama çalışmaları gün geçtikçe daha da hızlanarak sürdürülüyordu. Kentte ilk vakanın görülmesinden itibaren geçen birkaç ay içerisinde aşı yapılan kişi sayısı artış göstermiş, kent genelinde aşılanan kişi sayısı yaklaşık 250 bin kişiye ulaşmıştı. Özellikle kırsalda ve köylerde aşılama çalışmaları büyük bir ehemmiyet ve sağlık çalışanlarının yüksek fedakarlıklarıyla devam ediyordu. Tüm bu çalışmaların yanında vatandaşların aşı yaptırmaktan kaçmasını önleyebilmek ve hastalığın Bursalılar arasında daha da yayılmasını engellemek noktasında, hem resmi kurum ve makamlarda işlem yapabilmek hem de gerçekleştirilecek kara ve deniz seyahatlerinde aşılanma belgesi zorunlu hale getirilmişti. Yürütülen yoğun çalışmalara karşın 1943 yılının Nisan ayına gelindiğinde, kentteki vaka sayısı 64 kişiye yükselmişse de bu vakalarda aşılama sayesinde görülen vefat oranı, hastalar daha önce aşılanarak kısmen bağışıklık kazandıklarından düşük olmuştu.²⁹

Salgının etkisini ülke genelinde yoğun bir biçimde hissettirdiği günlerde, çiçek hastalığını alt etmenin tek yolu vatandaşların aşılanmasından geçiyordu. Bu doğrultuda devlet tüm çalışanlarını devreye sokarak aşılama çalışmalarını örgütlü ve düzenli bir biçimde sürdürme yoluna gitmiştir. Öyle ki bu amaçla köylerde görevli öğretmenlere de aşılama tekniği öğretilerek, aşılama çalışmaları periyodik kontrollerle gerçekleştirilmiştir. Öğretmenlerin yanında, Sıtma Savaş Teşkilatı da kırsalda yürütülen aşılama çalışmalarında yer almış, tüm bu fedakâr çalışmalar doğrultusunda hastalığın yayılması duraklama aşamasına girmiş ve aşılanan vatandaş sayısı ise yaklaşık 400 bine ulaşmıştı.³⁰ Yürütülen sıkı mesai sonrasında artık kentte çiçek vakalarının sona erdiği düşünülürken, hastalık 1943

25 "Çiçek Hastalığı," *Bursa*, 5 Şubat 1943.

26 "20 Binden Fazla Vatandaşa Çiçek Aşısı Yapıldı," *Bursa*, 19 Şubat 1943.

27 Günümüzde adı Süleymaniye Köyü olarak geçmektedir.

28 "Çiçek Vakalarını Bildirmeyenler," *Bursa*, 23 Şubat 1943.

29 "Çiçek Aşısı," *Bursa*, 2 Mart 1943.

30 "Çiçek Hastalığı," *Bursa*, 2 Nisan 1943.

yaz aylarında yine kendisini göstermiş, Kamberler Mahallesinde il dışından gelen 6 kişide hastalık yeniden görülmüştü. Yine de Bursa gibi Türkiye'nin büyük ve gelişmiş kentleriyle sürekli temas halinde olan bir merkez için salgının yayılma hızının nispeten iyi bir seviyede olduğu ifade edilebilir.³¹

1940'lı yılların devam eden günlerinde çiçek salgını ile savaş yurt genelinde de sürdürülmüştür. Kent merkezi ve kırsalda aşılama çalışmaları hız kesmeden yürütülmüştür. Meclisteki 1943 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Bakan Alataş, bazı vatandaşların aşılama kaçabileceğini, bazen tek tük vakalar görülebileceğini, ancak çiçeğin artık yurttan bir salgın halinin bulunmadığını vurgulamıştır. Bu bağlamda, yürütülen çalışmalar doğrultusunda, 1943 yılının ortalarında çiçek hastalığının yayılmasının kontrol altına alındığını ifade etmek mümkündür.³² 1945 yılına gelindiğinde gelişebilecek yeni bir salgın tehlikesi karşısında kent merkezi ve kırsalında aşılama çalışmaları ivedilikle tekrar başlatılmıştır. Bu bağlamda Bursa'nın çeşitli mahallelerinde aşılama istasyonları kurularak halk aşılanmış, aşı olmaktan kaçan vatandaşlar hakkında kanuni ve cezai işlemlerin uygulanmasına devam edilmiştir.³³

Ülkemizde çiçek hastalığı ile yapılan mücadelenin savaş yıllarından sonraki süreçte de sürdürüldüğü görülmektedir. 1957 yılına gelindiğinde hastalık bilhassa Güneydoğu Anadolu'da kendini göstererek, 128 çiçek hastasından 7'sinin vefatına sebep olduysa da yürütülen çalışmalar ve alınan önlemlerle 1958 yılında hastalık bütünüyle yok edilmiştir.³⁴ 1960'a kadar geçen süreçte yaklaşık 15 bin kişinin aşılması ile çiçek hastalığı ve salgını ile mücadelede zafer elde edilmiştir.³⁵ Çiçek hastalığına ilişkin aşılama programı 1977 itibarıyla dünya genelinde sonlandırılmış olup en son aşılamanın 1980 yılında uygulandığı bilinmektedir.³⁶

2.2. Lekeli Humma (Tifüs)

1939 ve 1945 yılları arasındaki savaşın Türkiye'ye olan etkileri, sosyal ve ekonomik yapı üzerinde büyük bir tahribata yok açmıştı. Savaş yıllarında toplumun önemli bir kesiminde görülen ve sefalet boyutuna ulaşan fakirlik, toplum sağlığını tehdit eden bir ortamı da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte özellikle, sabun hammaddesi zeytinyağı ve sabun fiyatlarının aşırı yükselmesi sonucu piyasada kendini gösteren karaborsa, temizlik ürünlerine ulaşamayan halkta, tifüsün çok geçmeden bir salgına dönüşmesinde etkili olmuştur. Bitlerle

31 "Çiçek Vakası," *Bursa*, 25 Haziran 1943.

32 TBMM Z.C. İ: 27, C: 1, 25 Mayıs 1943, s. 210.

33 "Çiçek Aşısı," *Bursa*, 21 Aralık 1945.

34 İnci Hot, "Sihhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996) YÖK Tez Merkezi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul, 2001, s. 184.

35 Ümmügülsüm Candeğer, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Çiçek Hastalığı (1923-1960)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Çiçek Gece Kitaplığı*, Ankara, 2020, s. 103.

36 Özkaya, A.g.m., s. 82.

insandan insana bulaşan bir hastalık olan tifüs, ülke genelinde pek çok kentte görülen bir salgın halini almıştı. Tifüs hastalığının etkili olduğu kentlerden biri de Bursa olmuştur. Daha önceki süreçte I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde de etkili olan bu belalı hastalık, o dönemde Anadolu'nun birçok kenti gibi Bursa'da da ortaya çıkmış, 1916'da hastalığın Bursa Hapishanesinde yayılması üzerine gerekli önlemler alınarak ve gerekli tıbbi koşullar sağlanarak, yeni gelen sağlıklı mahkumlar için ayrı bir yer kiralanması uygulamasına gidilmiştir.³⁷

II. Dünya Savaşı öncesinde de ülkemizde tifüs vakaları sıklıkla görülüyorsa da hastalık savaşın dördüncü yılında ülkemizde bir salgın halini almıştır. 1940'tan 1942'ye uzanan süreçte, ortalama hasta sayısı 764 olarak belirlenirken, 1943 yılında bu rakamın 2715'e ulaştığı görülmektedir.³⁸ Hastalığın bu kadar kısa sürede, bu kadar hızlı bir biçimde yayılması, yurt içindeki sosyal faaliyetlerin ve açık hava etkinliklerinin artışına bağlanmış ve hastalığın yer yer salgın haline dönüştüğü ifade edilmiştir.³⁹

Bu doğrultuda, salgına karşı önlemlerin ivedilikle alınması için harekete geçilmiş, mücadele bölgeleri kentler ve köyler olmak üzere ayrı tutulmuştur.⁴⁰ Tifüs ile savaşta devlet, resmi kurumlar ve belediyelerin birlikte, eşzamanlı hareketiyle zafere ulaşılacağı ön görülmüş, bu bağlamda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, tarafından oluşturulan Lekeli Humma Komisyonunca hazırlanan Tifüs ile mücadele programı 1943'te devreye sokulmuştur.⁴¹ Bu doğrultuda, salgınla daha iyi mücadele edebilmek için Bakanlık tarafından hastalıkla mücadelenin temel ve önemli noktaları üzerinde duran bir kitapçık bastırılarak dağıtılmış, böylece vatandaşların tifüs konusunda belirli bir bilinç düzeyine ulaşması hedeflenmiştir.⁴²

Tifüs ile mücadelede yürütülen çalışmalara rağmen özellikle, nüfusu çok olan ve işçi nüfusun yoğun olduğu bölgelerde hastalığın önlenmesinde zorluklar yaşanmıştır. Bunun yanında, Mecliste yapılan bütçe görüşmelerinde yapılan açıklamalarda, Bakan Alataş, özellikle komşu ülkelerde tifüsten ölen kişi sayısının çok fazla olduğunu, Bakanlığın bu duruma düşmemek için en sıkı önlemleri alarak çalışacağını ve bu salgının da atlatılacağını kararlı bir biçimde ifade etmiştir.⁴³ Bursa'da da tifüse karşı alınan önlemler ve yürütülen çalışmaların bu bağlamda gerçekleştirildiği görülmüştür.

37 Sevilay Özer, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Salgını", *Belleten*, C. 80, S. 287 Yıl. 2016, s. 237.

38 Metinsoy, A.g.e., s. 429.

39 TBMM Z.C. İ: 27, C: 1, 25 Mayıs 1943, s. 210.

40 İsmail Çakırçoban, "II. Dünya Savaşında Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele" YÖK Tez Merkezi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 60.

41 BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 28.162.4.

42 BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 15.84.32.

43 TBMM Z.C. İ: 27, C: 1, 25 Mayıs 1943, s. 210.

Bu hastalık 1943'ün ilk altı ayında Bursa'da görülmemişse de kentin büyük şehirlerle olan yoğun teması göz önünde bulundurulduğunda, tifüsün yakında etkisini göstereceği düşünülmüyordu. Bu durum, şehrin tüm sağlık kadrosunu ve devlet kurumlarını bir araya getirmiş, salgın tehlikesine alınacak önlemler yapılan bir toplantı ile belirlenmiştir. Başkanlığını Bursa Valisi Fazlı Güleç'in yaptığı Vilayet Hıfzıssıhha kurulu toplantısında, hastalığa karşı atılacak adımlar ve alınacak önlemler belirlenerek, tifüsün salgına dönüşmesinin önüne geçmek amaçlanmıştır.⁴⁴

Alınan kararlar doğrultusunda, kentte belediyeye ait olan At pazarı Hamamı ve Çakır Hamam, yoksul ve ihtiyaç sahibi kişiler için ayrılmıştır. Ayrıca bu hamamların yanında oluşturulacak hijyen merkezlerinde, ısıtma kabinleri (etiv) kurularak, hamamları kullanan kişilerin kıyafetleri dezenfekte edilecek ve yıkanacaklara da sabun dağıtılacaktı. Bunun yanında sokaklarda yaşayan, kılık kıyafeti özensiz ve düzgün olmayan, üzerinde bit olabileceği düşünülen kişilerin, görevliler tarafından hamamlara yönlendirilmesi ve bu kişilerin ikametlerinin tespit edilerek temizletilmesi kararı alınmıştır. Tifüs özellikle, kalabalık ve toplu alanlarda daha kolay bulaştığından, başta birlikte yaşamanın yoğun olduğu cezaevlerinde mahkumlar bit muayenesine tabi tutulacak ve acilen bir hamam inşa edilecekti. Diğer yandan, ulaşım alanında önlemlerin sıkı tutulmasına özellikle önem verilmiş, her türlü kara ulaşımı araçlarında binecek kişi sayısı sınırlı tutularak, bu araçların düzenli bir biçimde dezenfeksiyon uygulanması kararlaştırılmıştır. Yine, çok sayıda kişinin bir araya geldiği en önemli sosyal mekanlardan bir tanesi olan sinema ve tiyatro gibi kapalı alanlarda, kullanılan koltukların kumaş kaplamalarının kaldırılması ve kentte bulunan konaklama merkezlerinin de düzenli olarak kontrolden geçirilmesi hedeflenmişti.⁴⁵

Haziran ayına gelindiğinde, kentte ilk tifüs vakası haberinin Yıldırım İlçesine bağlı Vakıf Köyünden alınması üzerine, sağlık ekipleri ivedilikle harekete geçerek müdahale de bulunmuşlar, köy karantina altına alınmış ve köylülerin dışarı çıkması sınırlanmıştır.⁴⁶ Ancak, diğer salgın hastalıklarda olduğu gibi tifüste de mücadelenin başarıya ulaşması, vatandaşların bilinç kazanması ve devlet ile iş birliği yapmasına bağlıydı.⁴⁷

Tifüs kişiden kişiye bit ile geçtiğinden, özellikle günlük sosyal yaşamın akış içerisinde olduğu toplu yaşam alanları, cezaevleri, fabrika ve okul gibi alanlarda temizlik şartlarının ve hijyenin sağlanmasına dikkat edilmesi, mücadelenin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından bastırılan bildiri ve afişlere göre, uygulamada birlikte hareket edilerek gerçekleştirilmesine çalışılmıştır.⁴⁸

44 "Lekeli Tifüse Karşı Tedbirler," *Bursa*, 1 Haziran 1943.

45 "Şehrimizde Tifüse Karşı Alınacak Tedabir," *Bursa*, 4 Haziran 1943.

46 "Vakıf Köyünde Tifüs Çıktı" *Bursa*, 8 Haziran 1943.

47 Musa Ataş, "Tifüsle Topyekûn Mücadele Lazımdır." *Bursa*, 8 Haziran 1943.

48 BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 177.224.1.

Hastalıkla mücadele noktasında özellikle kent kırsalında ve köylerde bilincin artırılması, vatandaşların temizliklerine dikkat ederek bittin korunmasının sağlanması bir zorunluluktur. Aksi halde hastalıkla mücadelede başarı söz konusu olamazdı. Bu nedenle, kentten yerel gazeteleri de bu konuya sıklıkla dikkat çekerek, Bursa'da kamusal alanda bu konuda bir bilincin oluşmasına çalışmışlardır. Gazeteler yayımladıkları yazılarda, hastalığa karşı mücadelede birlikte hareket etmenin önemini vurgulayarak, Bursalıların özellikle temizliklerine dikkat etmeleri konusunda uyarılmışlardır. Bit, hastalığın kaynağını teşkil ettiğinden, topluma zarar veren en tehlikeli unsurdur. Çevre ülkelerde ve savaşta, cephe gerisinde çok büyük ölümlere yol açıyor, düşman askerlerinden daha fazla kayba neden oluyordu.⁴⁹

Ancak tüm çalışmalara ve çabalara karşın tifüsün yurt genelinde hızla yayılmasının önüne geçilemedi. Bursa da Türkiye genelinde olduğu gibi hastalığın hız kazandığı merkezlerden biri olmuştu. Yerel yayın organlarının hastalığın yayılmasına karşı kaleme aldığı tüm yazılar, bittin uzak durulması ve kişisel hijyene, temizliğe dikkat edilmesi hususuna vurgu yaparken, bu mücadelede halka ulaşabilmek ve iş birliği yapabilmek hayati bir önem taşıyordu.⁵⁰

Hastalığın önüne geçmek noktasında, alınmaya çalışılan bir diğer önlem de tifüsün yaygın olduğu şehirlerle teması sıkı bir biçimde kontrol etmek olmuştur. Bu doğrultuda, başta İstanbul olmak üzere büyük ve kalabalık kentlerden gelen otobüsler her gün dezenfeksiyon işleminden geçirilmiştir. Bu süreçte kentte temizlik açısından adeta bir olağanüstü hâl ilan edilmişti. Her şeyden önce, her mahalleye tüm ateşli hastalıkların bildirilmesi için bir görevli tahsis edilmişti. Evlere odun ve sabun dağıtılarak vatandaşların yıkanması teşvik ediliyor, mahalleleri gezen dezenfeksiyon ekipleri, temizliğini ihmal eden kişileri cezaya tabi tutuyordu. Yıkanmak hastalığın önlenmesinde önemli bir paya sahip olduğundan, kentten bazı semtlerindeki hamamlar vatandaşlara ayrılmıştı. Bunun yanında, Bursa'da hizmet veren otellerin hijyen kurallarına azami dikkat göstermeleri mecburi tutulmuş, yüksek ısıda dezenfekte olmuş havluların ve nevresim takımlarının kullanımı mecburi tutulmuştu.⁵¹

1943 yılının sonuna gelinirken Bursa'da Umumi Hıfzıssıhha Meclisi'nin aldığı karar gereğince, bit taşıyan kişilere 5 ila 25 lira arasında ceza kesilmesi ve kişilerin ikametgahlarında karantinaya sokulması kararı alınmıştı.⁵² Bu doğrultuda kentte görevlendirilen ekiplerce düzenli kontroller yapılıyor, evler bit taramasından geçiriliyordu. Hijyen koşullarının sağlanmadığı evlere para cezası kesilmesinin de uygulandığı oluyordu. Bursa'da tifüsün salgına dönüşmesine engel olabilmek yolunda yoğun bir çalışma sürdürülüyordu.

49 Musa Ataş, "Tifüsle Mücadelede En Mühim Rol Vatandaşındır," *Bursa*, 22 Haziran 1943.

50 "Bitin Düşmanı Temizliktir", *Açıkses*, 21 Temmuz 1943.

51 "Şehirde Temizlik ve Kontrol İşleri," *Bursa*, 22 Haziran 1943.

52 "Lekeli Humma Hakkında Vilayetin Bir Karar Tebliği," *Bursa*, 19 Kasım 1943.

1944'e gelindiğinde, kentte gerçekleştirilen tarama sonuçlarına göre, kontrol edilen 100 hanenin 70'inde bit olduğu tespit edilmişti. Bu haneler ivedilikle koruma altına alınmış ve karantinaya dahil edilmişti.⁵³

Tifüs salgının önüne geçmek noktasındaki çalışmalar 1945 yılına gelindiğinde de hız kesmeden devam ediyordu. Kent belediyesi kendisine bağlı olarak kurduğu yüksek ısıli hijyen merkezi ile günlük 40 vatandaşa hizmet veriyordu. Ayrıca hastalığın yayılması noktasında, en çok tehlike arz eden mekanlardan olan Bursa Cezaevi'nde aynı anda çok sayıda mahkûma hizmet verebilen banyo bölümleri ve hijyen merkezleri kurulmuştu. Bu bağlamdaki faaliyetler kent kırsalında da hız kesmeden sürdürülüyordu. İlçelere bağlı köylerde oluşturulan temizlik merkezlerinin yanında, gezici olarak hizmet veren yüksek ısıli dezenfekte araçları (etüv) ve önemli merkezlere dezenfeksiyon için gönderilen 110 buğu bidonu bulunuyordu.⁵⁴

Savaşın sonuna gelinen günlerde, kent kırsalında tifüse karşı yürütülen çalışmalar halen sürdürülüyordu. Bu doğrultuda Bursa Sağlık Müdürlüğü tarafından hastalığa yolaçan parazitlerle mücadele ederek, salgının önüne geçmek amacıyla oluşturulan bir program da uygulamaya konulmuştu. Söz konusu süreçte özellikle, ilçelere bağlı köylerde bu programın yürütülmesi aracılığıyla hastalıkla mücadeleye ve DDT olarak kısaltılan Diklorofeniltrikloroetan adlı ilacın sevk edilerek, hastalara ulaştırılmasına önem verilmişti. İlerleyen aşamada bu ilacın tüm yurttaki kullanımıyla tifüslü hasta sayısı da giderek azalmıştır.⁵⁵

Savaş yıllarında tifüs hastalığı ile gerçekleştirilen bu zorlu mücadele sürecinde, aşı uygulamasına duyulan ihtiyacın kendini hissettirmesiyle, Sağlık bakanlığı tarafından görevlendirilen uzmanların Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Tifüs Mücadele Komisyonu Başkanı Dr. General Fox ile görüşmesi üzerine, tifüs aşısının öncelikle orduda kullanımı kararı 1943 itibarıyla alınmıştır.⁵⁶ İlerleyen süreçte, bu aşının halka da uygulanması ile vakaların giderek daha da az görüleceği tahmini yürütülmüştür. Hastalığa karşı alınabilecek tedbirlerden en önemlisi aşı uygulaması olduğundan, savaşın sonuna gelinen süreçte, Sağlık Bakanlığı bu konu üzerinde ehemmiyetle durmuş ve aşı stokuna yönelmiştir. Bakanlık elinde bulunun aşılardan bir bölümünün satışını Kızılay'ın İstanbul'daki satış ofisinden gerçekleştirirken, aşının satışının ivedilikle eczanelere de aktarılması için çalışmıştır.⁵⁷ 1945 yılına gelindiğinde ise tifüs aşısının tüm memur ve işçilere uygulanması yoluna gidilmiştir.⁵⁸ Bu aşının yurt genelinde gerçekleştirilen fedakar çalışmalarla halka uygulanması sonucunda, 1946'dan başlayarak hastalığa yakalanan kişi sayısı düşüş eğilimi göstermiş, 1966 ve 1970 yılları arasında ise ülke genelinde yalnızca iki vakaya rastlanmıştır. Böylece

53 "Lekeli Humma Tehlikesi Artıyor," *Bursa*, 14 Ocak 1944.

54 Kemal Sargut, "Lekeli Humma (Tifüs) Tehlikesi," *Ant*, 20 Ocak 1945.

55 "Köylerde Tifüs Mücadelesi", *Bursa*, 21 Haziran, 1946; Hot, A.g.t., s. 134.

56 BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 56.377.14.

57 "Tifüs Hastalığı ve Alınacak Tedbirler," *Bursa*, 12 Aralık 1944.

58 "Memurlara Lekeli Humma Aşısı," *Bursa*, 20 Temmuz 1945.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın ilk aşamasından itibaren topraklarında yürüttüğü tifüs mücadelesinden başarıyla çıkabilmiştir.⁵⁹

2.3. Sıtma Savaşı

Sıtma hastalığı, insanlara parazit taşıyan bir sivri sineğin sokması ile bulaşarak öldürücü olabilen ve nöbetler halinde titremeye neden olan bir hastalıktır.⁶⁰ Sıtma, Anadolu'da çok eski dönemlerden beri görülürken, hastalık 17. yüzyıldan sonra Avrupa coğrafyasında da ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet öncesindeki dönemde Osmanlı Devleti, çeşitli dönemlerde etkisi yoğun bir biçimde görülen sıtma ile mücadele içinde olmuştur.⁶¹ Ancak bu alandaki mücadelenin örgütlü ve planlı bir biçimde yürütülmesi II. Meşrutiyet'ten itibaren devreye girmiştir.

İmparatorluk coğrafyasında göreve gelen pek çok hükümet döneminde, hem Rumeli hem de Anadolu'da sıtma ile mücadelede çeşitli önlemlerin alınmasına çalışılmıştır. 1910 yılından itibaren; İstanbul, Bursa, Ankara, Sivas, Basra, Van gibi sıtmanın ağır bir biçimde etkili olduğu merkezlerde bataklıkların kurutulması, elverişli bölgelere okaliptüs ağaçlarının dikilmesi ve halkın bilinçlendirilmesi gibi önlemlerin alınması yoluna gidilmiştir. Ancak Ticaret ve Nafia Vekaleti bataklıkların kurutulması için yeterli bütçeyi ayarlayamamıştır.⁶²

Cumhuriyet öncesinde hükümetlerin sıtma ile mücadelede kullandığı bir diğer yöntem, halka bedava kinin dağıtımı olmuştur. Hükümetler, kininin halka yasal, sistemli ve düzenli bir biçimde ulaştırılması noktasında kararlılık içerisinde olmuşlardır. Toplum sağlığını korumaya çalışan Osmanlı Devleti, ihtiyaç duyulan kininin Hollanda ve İskoçya gibi çeşitli ülkelerden temin yoluna gitmiştir.⁶³ Ancak, sıtma ile mücadelede verilen tüm çabalara karşın, 1914 yılında I. Dünya Savaşının çıkması ve ardından yaşanan süreç bu alandaki çalışmalarını sonuçsuz bırakmıştır.

I. Dünya Savaşının ardından verdiği kurtuluş mücadelesiyle bağımsızlığını kazanan Türk Halkı, yeni savaşını salgın hastalıklara karşı başlatıyordu. İmparatorluk döneminde olduğu gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında da sıtma Anadolu'yu kasıp kavurmuştur. Bilhassa çalışma çağındaki genç nüfus üzerinde verim kaybına neden olan bu hastalık, devlete ekonomik

59 Hot, *A.g.t.*, s. 135.

60 <https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/zoontik-vektorel-hastaliklar-db/SSS/Sitma.pdf> (Erişim: 11.05.2022)

61 1814 yılında Bursa'da sıtmanın etkisini yoğun bir biçimde hissetmişti. Nüfusun azalmasına, can ve mal kaybına yol açan bu hastalığın önlenmesi amacıyla kentte pirinç yetiştirmek yasaklanırken Bursa Sancak Beyi hükümetten hastalığa sebep olan bataklıkların da kurutulması talebinde bulunmuştur. Erol Karcı, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetlerinin Sıtma ile Mücadelesi (1908-1914)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017. s.284.

62 Karcı, *A.g.m.*, s.288.

63 Karcı, *A.g.m.*, ss.296-299.

olarak da zarar getirmiştir. Göreve gelen Cumhuriyet hükümetleri çeşitli yöntemler ile bu hastalıkla mücadele yoluna gitmiştir. Bu yıllarda yapılan pek çok yasal düzenleme ile hastalıkla mücadelenin kanuni bir zemine oturtulması amaçlanmıştır.⁶⁴ Nüfusu bir zenginlik kaynağı olarak gören devlet, tedavide kullanılan kinini halka ücretsiz olarak dağıtmıştır.⁶⁵ Bunların yanı sıra bataklık arazilerin ıslahı, karantina merkezlerinin açılması, sıtma mücadele heyetlerinin oluşturulması gibi önlemler de alınmıştır. Hastalıkla mücadelede devlet ve toplumun birlikte hareket etmesi gerektiğinden, devlet halkı bilinçlendirmeye yönelik çalışmalar da yapmıştır.⁶⁶

1924'ten itibaren fiili olarak sıtmaya karşı başlatılan çalışmalarla, sıtmanın yoğun olarak görüldüğü bölgeler belirlenmiş ve sıtma savaşı da başlatılmıştır.⁶⁷ 1926 yılında ise Sıtma ile Mücadele Kanununun çıkartılmasıyla, hastalıkla yürütülen mücadele programlı ve kanuni bir temele oturtulmuştur.⁶⁸ 1928'e gelindiğinde, Adana'da kurulan Sıtma Enstitüsü ile bu hastalığa karşı eğitim çalışmaları ön plana çıkarılmış, bilhassa kırsalda yürütülen dalak ve kan muayeneleri, bataklıkların kurutulması, çeltik tarlalarının kontrollü olarak ekimi ve hastalara ücretsiz kinin dağıtılması gibi uygulamalar sürdürülmüştür.⁶⁹

Erken Cumhuriyet döneminde sıtmaya yönelik olarak yürütülen bu yoğun mücadele, 1936'da Çeltik Ekim Kanunu'nun çıkarılması ve 1937 tarihinde Sıtma Mücadele Merkezlerinin sayısını artırılması ile devam etti.⁷⁰ Böylece II. Dünya Savaşı başlangıcına kadar uzanan süreçte ülke genelinde sıtma hastalığı taşıyan vatandaşların oranı yaklaşık %11'e kadar gerilemiştir.⁷¹

Fedakarlıkla yürütülen tüm çalışmalara karşın, II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Türkiye genelinde ortaya çıkan ekonomik ve sosyal tablo, sıtma ile gerçekleştirilen mücadelede hastalığın önüne geçilmesinde yetersiz kalınması ile sonuçlanmıştır. Yine bu dönemde, savaş gereğince ilan edilen seferberlik ile hastalıkla mücadelede görevli olan sağlık memurlarının sahadan çekilmesi, bu yıllarda sıtma vakalarının tekrar bir artış süreci içerisine girmesine sebebiyet vermiştir. Savaş yılları boyunca sıtma tedavisinde kullanılan ilaçların ve sivrisinek öldürücü maddelerin yurt dışından getirilememesi, yaşanan

64 Süleyman Tekir, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Sıtma ile Mücadele Faaliyetleri (1923-1930)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017. s.402.

65 Tekir, *A.g.m.*, s. 404.

66 Tekir, *A.g.m.*, s. 406.

67 Gül Karacaer Çakır, "Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı Politikalarında Bulaşıcı Hastalıklar 1920-1940", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 53, Y. 2021, s. 216.

68 Söhrab Mustafayev, "Cumhuriyet Döneminde Sıtma ile Mücadele ve Yasal Düzenlemeler (1923-1946)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 6, S. 2, s. 1119.

69 Bursa sıtma mücadelesi bölgesinde yapılan bataklık kurutma çalışmalarıyla Karacabey'de Hacı Osman Azmağlı ve Danaçayırı Azmağlı bataklıkları ve bu civardaki çok sayıda sıtmalı arazi yürütülen özverili çalışmalar sonucunda kurutulmuştur. Tekir, *A.g.m.*, s. 416.

70 Karacaer, *A.g.m.*, s. 216.

71 Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1934-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, S. 32, C. 4, Y. 2008, s. 357.

ekonomik sıkıntılara bağlı olarak artan bölgeler arası iç göç, hastalığın bir salgın halini almasında etkili olmuştur.⁷²

Savaş yılları boyunca sıtma vakalarının yoğun olarak görüldüğü bölgelerde Sıtma Mücadele Merkezleri açılarak hastalıkla savaşın aşamalı bir biçimde yürütülmesine gayret edildi. Özellikle kırsalda yürütülen çalışmaların hız kesmeden devam ettirilebilmesi için eğitimlerine devam eden tıp öğrencilerinin de sahada görevlendirilmesi yoluna gidildi. Hastalığa karşı halkta bir bilinç yaratmak üzere çeşitli kitap ve broşürler bastırılarak dağıtılmış, hastalıkla ilgili pek çok konferansın düzenlenmesi için Halkevleri de görevlendirilmiştir. Bunun yanında İktisat Bakanlığı ile anlaşarak, ihtiyaç olan yerlere cibinlik dağıtmak için cibinlik üretilmesi kararlaştırılmış ve Ereğli'deki kumaş fabrikası bu iş ile görevlendirilmişti. Ancak, sıtmaya karşı kullanılan kinin ilacının tedariki noktasına gelindiğinde, dünyada var olan savaş hali bu ilaca ulaşımı neredeyse imkânsız hale getirmişti. 1942 yılında Türkiye'nin ABD'den sipariş ettiği 10 ton kininden, nakliye gemisinin batması sonucunda sadece 5 tonu teslim alınabilmişti. Bunun üzerine kinin yerine kullanılan Atebrin adlı ilaç için afyon tedariki karşılığında 1750 kiloluk bir anlaşma yapılmış, bu ilacın da kullanımıyla 1943'te çalışmalar 800-900 kilo ilaç ile yürütülmüştü. Ancak devam eden sıkıntılar karşısında, 3000 kiloluk yeni bir atebrin anlaşması için girişimlerde bulunulmuşsa da kinin ekim ve üretim bölgelerinin savaş hali nedeniyle tahribatı dünyanın her bölgesinde bu ilacı ulaşılamaz hale getirmişti.⁷³

Yalnızca sivil alanda ve kırsalda değil, Türk Ordusunda da sıtma en fazla etkili olan ve ordumuzu doğrudan etkileyen salgın hastalıklar arasında olmuştur. 1939 ve 1945 yılları arasında sadece sıtmadan vefat eden erlerimizin sayısı 1744'ü bulmuştu.⁷⁴ Sıtma mücadelesi topyekûn bir karakter arz ettiğinden, Milli Savunma Bakanlığı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile birlikte hareket ediyor, ordu için gerekli olan kinin bu biçimde temin ediliyordu. Askerlik görevini yerine getirmekte olan erlerin, maruz kaldığı zorlu yaşam koşulları bünyelerini zayıflatıyordu.⁷⁵ 1941 yılında Polatlı'da askerlik görevini yerine getirmekte olan Bursalı Er Sabri San, üçüncü kez sıtma nöbetine tutulduğunu belirterek geçirdiği nöbetler ile ilgili olarak günlüğüne şu notları düşüyordu: *"Vücutumun her tarafı[nda] on para büyüklüğünde kabarcıklar peyda oluyor."* Bu notlardan, ilerleyen günlerde, 1941 Aralık ayında, Sabri San'ın geçirdiği hastalık dolayısıyla hastaneye yatırılarak müşahede altına alındığını da görüyoruz.⁷⁶ Savaşa her an Türkiye'nin de dahil olması ihtimali ve askerler arasında önü alınamayan salgınların yaşanması, salgın durumunu daha da tehlikeli bir hale getiriyordu.

72 Tuğluoğlu, A.g.m., s. 358.

73 TBMM Z.C. İ: 27, C: 1, 25 Mayıs 1943, ss. 208-209.

74 Ersoy Zengin ve Serdar Göktepe, "İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk ordusunda Yaşanan Salgın Hastalıklar ve Ölümler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 6, S. 3, Y. Eylül 2020, s. 1081.

75 A.g.m., s.1082.

76 San Ailesi Arşivi, Sabri San'ın askerlik günlüğüne 11 Ağustos 1941 tarihinde aldığı not.

Bursa yereli açısından değerlendirildiğinde ise sıtmanın bu tarihlerde kentte bir salgın halini aldığını söylemek mümkündür. Bilhassa Bursa'nın verimli tarım ovaları niteliğinde olan sulak tarım arazilerinin sıklıkla bulunduğu Karacabey, Mustafakemalpaşa ve Yenişehir gibi ilçelerde mevsimin yağışlı geçmesi ile yaşanan sel baskınları, sıtmanın bu bölgelerde ve diğer ilçelerde hızla yayılmasında etkili olmuştur. Özellikle Yenişehir ilçesi sınırları içerisinde yer alan ve geniş bir alana sahip olan Marmaracık gölü, hastalık üreten bir kaynağa dönüşerek çevresindeki köyleri sıtmaya boğmuştur.⁷⁷

1940'ta iklimin yağışlı geçmesi ile yaşanan sel, söz konusu ilçelerde büyük bir yıkıma sebep olmuş ve sıtmanın bölgede yayılması için elverişli şartları yaratmıştır. Buna göre hem Karacabey hem de Mustafakemalpaşa'da 20 bin hektarın üzerinde tarla ve ekili alan sular altında kalmış, yüzlerce hane yıkılmış ve pek çok kişi hakkında kayıp ilanı verilmiştir. Maddi-manevi büyük bir yıkıma sebep olan sel suları, ilerleyen süreçte bölgede yaşanacak sıtma salgınının altyapısını da oluşturmuştur.⁷⁸

Bu aşamada salgının hızla yayıldığı ilçelerden biri de Gemlik'ti. Kısa zamanda ilçede yayılan hastalık bilhassa çocuklar arasında etkili olurken, kırsalda hastalıkla yürütülen mücadele, gezici sağlık memurları tarafından gerçekleştiriliyordu. Bursa'daki sıtma mücadele bölgesi, 1940 tarihinde bünyesinde altı şube bulunduruyor ve iki yüz yedi köyü kapsıyordu. Bölgede hastalığa karşı fedakarlıkla sürdürülen çalışmaların programlı bir şekilde gerçekleştirilmesine çalışılıyor, sıtmaya karşı kullanılan kinin ve atebrin gibi ilaçların köylülere düzenli olarak dağıtılması sağlanırken, sekiz doktor ve on dokuz sağlık memuru bilfiil mücadelenin içerisinde yer alıyordu.⁷⁹

Kent yerelinde yürütülen bütün çalışmalara karşın, daha önceki süreçte Mustafakemalpaşa ve Karacabey'de etkili olan yağışların sebep olduğu baskınlarla, birçok köy ve ekili arazi sular altında kaldığı gibi bu sellerin neden olduğu iktisadi kayıp, bölgede yaşayan vatandaşları savaş zamanı mağdur konuma düşürmüştür.⁸⁰ Bu bölgede bulunan sulak arazinin gün geçtikçe bataklık haline gelmesi ile bölgede sivrisineklerin çoğalmasının önü alınamamış ve sıtma bu çevrede daha da etkili hale gelmiştir. Sıtmanın adeta bir afet haline geldiği bu süreçte, Karacabey ilçesine bağlı Gönü köyünde, 1941 yılının verilerine göre Ekim-Kasım ayları arasındaki bir aylık süreçte, altı doğum olurken vefat eden kişi sayısı kırk dört olmuş, yani köyde ölüm oranı doğum oranının kat be kat üzerinde seyretmiştir.⁸¹

Bölgede sıtma hastalığının bu kadar ağır bir tablo ile seyretmesinde, Karacabey ve Mustafakemalpaşa ilçelerinin sulak ve verimli toprak yapısı

77 BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

78 BCA, Fon: 30.01.0.0, Yer: 121.770.1.

79 Galip Fuat, "Bursa'da Sıtma Mücadele İşleri," *Tasvirî Efkhâr*, 12 Temmuz 1940.

80 Musa Ataş, "Karacabey Faciası," *Bursa*, 7 Şubat 1941.

81 "Karacabey Havalisinde Sıtma Bir Afet Halini Almış Bulunuyor," *Bursa*, 7 Şubat 1941.

nedeniyle çeltik ziraatının yaygın olarak yapıldığı bölgeler olması, hastalığın yayılmasında etkili olan bir diğer unsur olmuştur. Söz konusu ilçelerde ortaya çıkan salgın tablosu nedeniyle bu bölgede çeltik ekimi bir süre yasaklanmış fakat, bu yasağın uygulamaya konulduğu aşamaya kadar çeltik ziraatı bölgenin en önemli gelir kaynaklarından biri olmuştur. Bölgede çeltik ziraatına yönelik faaliyetler, II. Dünya Savaşı'ndan önceki süreçte, 1936 tarihinde yürürlüğe giren Çeltik Ekimi Kanunu ile düzenlenmiş buluyordu. Buna göre, pirinç yetiştiriciliği bölgede oluşturulan komisyonların denetim ve kontrolünde gerçekleştirilmiş, savaşın başlamasına kadar geçen sürede sıtma ile mücadele teşkilatı da bölgede faal olarak bu alanda etkili olmuştur.⁸²

Karacabey ve Mustafakemalpaşa ilçelerinde her ne kadar pirinç yetiştiriciliği üzerinde bir denetim kurularak kontrol sağlanmışsa da bu ürünün zirai değeri ve yüksek finansal getirisi yerel üreticilerin kısa süre sonraki itirazlarını gündeme getirmiştir.⁸³ 1943 yılına gelindiğinde çeltik ziraatı yapan üreticiler, Bursa'daki çeltik üretiminin de Çanakkale ve Balıkesir illerinde yürütüldüğü gibi tamamen yasaklanmak yerine, alanında uzman olan bir görevlinin denetim ve kontrolünde gerçekleştirilmesini istemişler ve ilgili makamlara taleplerini iletmışlerdir.⁸⁴ Fakat, daha sonraki dönemde, ekim işlemlerinin kontrol ve denetiminin köylerde bulunan ihtiyar ve köy mutemet heyetlerine bırakılması, pirinç yetiştiriciliği denetimini zayıflatarak hastalığın salgın haline dönüşmesinde etkili olmuştur.⁸⁵

Savaş yılları boyunca Sıtma Mücadele Teşkilatı, Bursa'daki salgın ile savaşta ve hastalığın yerelde geriletilmesi amacıyla önemli çalışmalarda bulunmuştur. Bu doğrultuda, bataklıkların kurutulması amacıyla çok sayıda su kanalı yapılmış ve su arkları inşa edilmiştir. Ayrıca 1941-1946 yılları arasında il genelinde toplamda yaklaşık 67 km uzunluğunda kanal açma çalışması gerçekleştirilerek 162 hektarlık bataklık arazi kurutulmuş, tarım ve kullanım alanı haline getirilmiştir. Bu çalışmalar sayesinde Karacabey ve Mustafakemalpaşa ilçelerinde bulunan sıtmalı hasta sayısının da giderek azaldığı görülmektedir. Buna göre 1941 yılı itibariye her iki ilçede sıtmalı sayısı toplamda 320 bin civarındayken 1944 yılına gelindiğinde bu sayı 10 bin kişiye düşmüştür.⁸⁶

Savaşın sonuna yaklaşıldığı yıllarda, kent yerelinde hastalık ivmesini kaybetmiş ve vakalar giderek bir düşüş eğilimi içerisine girmiştir. Özellikle, Orhaneli ve Büyükorhan gibi Bursa'nın dağlık ilçeleri ve bunlara bağlı olan köylerde, sıtma hastaları bulunmazken, bunların dışındaki tüm ilçelerde ova ve sulak arazide yer alan bölgelerde yaklaşık 218 köy Sıtma Mücadele Teşkilatının çalışma alanı içerisine alınmıştır.⁸⁷

82 T. C. R.G., 3039 Sayılı Çeltik Ekimi Kanunu, (23 Haziran 1936) S. 3337.

83 BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1

84 "Bursalıların Anlatmakta Zorluk Çektikleri Bir İki Dert," *Vakit*, 15 Ağustos 1943.

85 "Sıtmayı Tevhit Eden Amiller Neler Olabilir?" *Açıkses*, 12 Şubat 1941.

86 "Sıtmanın Azalmasındaki Sebepler," *Bursa*, 6 Mart 1945.

87 "Vilayetimizde Sıtma Hastalığı Azalıyor," *Bursa*, 22 Ağustos 1944.

Yurt genelinde, sıtma hastalığına yönelik mücadelenin daha yoğun ve hummalı bir biçimde gerçekleştirilmesi amacı doğrultusunda, 1945 tarihinde Sıtma İle Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun kabul edilmiş, böylece artan salgın rakamlarına karşılık yeni bir mücadele kararı alınmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen çalışmalar ile 55 kent ve 11 bölgeyi içerisine alan, 310 şubesiyle yaklaşık 17 bin köye hizmet veren, oldukça geniş bir olağanüstü sıtma savaşı bölgesi oluşturulmuştur.⁸⁸ Kısa süre sonra Bursa da Bakanlar Kurulunun aldığı karar ile olağanüstü sıtma savaş bölgesi olarak ilan edilen kentler arasında yer almıştır.⁸⁹

Kentte salgın ile mücadelenin hız kazanmasıyla Bursa Sıtma Mücadele Başkanlığının altı olan şube sayısı ona çıkartılmış, Mudanya, Gemlik ve İnegöl ilçelerinin yanında Orhaneli de bir mücadele merkezi haline getirilmiştir. İl genelinde mücadele alanında çalışan doktor sayısı ona yaklaşırken, mücadele bölgesi kapsamına alınarak salgınla mücadelenin hız kazandığı köy sayısı da 218'den 281'e yükseltilmiştir.⁹⁰

Aşağıdaki tabloda verilen rakamlara dayanarak salgınla mücadelenin ikinci döneminde alınan söz konusu ciddi önlemlerin kısa sürede başarı getirdiği ifade edilebilir.

Yıllar	Yoklama yapılan kişi sayısı	Kan Yoklaması	Tedavi edilen sıtmalı	Kinin sarfiyatı (Kg)	Atebrin (Kg)
1939	99.000	33.000	31.000	287	
1940	156.000	25.000	55.000	486	
1941	153.000	40.000	59.000	573	
1942	138.000	61.000	54.000	260	13
1943	158.000	52.000	59.000	193	36
1944	146.000	23.000	45.000	102	37
1945	61.000	46.000	55.000	6	90
1946	135.000	6.000	44.000	9	96

Tablo 2. 1939-1946 Yılları arasında Bursa Sıtma Savaşı Bölgesi'nin Çalışmaları.⁹¹

88 Fevzi Çakmak, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtlarına Göre Türkiye Cumhuriyeti'nin Sıtma Savaşı (1920-1946)," *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017), s. 453.

89 T.C. R.G., 3/2324 Sayılı 53 İlin Sıtma ile Olağanüstü Savaşın Yapılacağı Bölgeler Olarak Tespitine Dair Karar, (4 Nisan 1945), S. 5973.

90 TBMM Z.C. D. 7, C. 20, B. 12, 17 Aralık 1945.

91 "Şehrimizde 8 Aylık Sıtma Savaşı," *Bursa*, 22 Ocak 1946.

Tabloda sunulan veriler incelendiğinde, savaşın ilk yılından itibaren sıtmalı hasta sayısının hızla arttığı ve rakamların giderek daha da yükseldiği gözlemlenirken, 1940 yılında yüksek seviyelere çıkan yoklama yapılan kişi sayısının, alınan önlemlerle daha sonraki yıllarda bir düşme eğilimi içerisine girdiği görülmektedir. Ancak, bu durum savaşın en zorlu geçtiği dönem olan 1943'te tepe noktasına ulaşmıştır. Bu bağlamda, tablodan yola çıkarak değinilmesi gereken bir diğer durum da tedavi edilen sıtmalı kişi sayısının yıllara göre gösterdiği değişkenliktir. Buna göre, 1941 ve 1943 gibi hasta sayısının çok olmasıyla doğru orantılı olarak tedavi edilen kişi sayısı da yüksek olurken, 1945 yılına gelindiğinde, tarama yapılan kişi ve tedavi edilen kişi sayısının ters orantılı olduğu dikkati çekmektedir. Tablodaki veriler ile ortaya konulan bu durum, 1945 yılında sıtma mücadelesinin tekrar yoğunlaşması ve fedakârca gerçekleştirilen çeşitli çalışmalardan kaynaklanmaktadır. Diğer yandan, sıtma ile mücadelenin ivme kazandığı bu dönemde, hasta olmasa da risk taşıyanlar da tedavi sürecine tabi tutulmuşlar, 1945 ve 1946 yıllarında sıtma tedavisi için dağıtılan kinin miktarı 15 kg olurken, atebrin adlı ilacın toplam miktarı ise yaklaşık 186 kg'a ulaşmıştır.⁹² Bunların yanında, kent genelinde dere ve bataklık gibi sivrisineklerin kolayca üreyebileceği sulak alanların kurutulmasına yönelik çalışmalara devam edilmiş ve sıtma ile mücadele yerelde yoğun bir biçimde sürdürülmüştür.

Sıtma hastalığına karşı yürütülen çalışmalar 15 Şubat 1946 tarihinde çıkarılan "Sıtma Savaşı Kanunu" ile daha da güç kazanmıştır. Özellikle, ülke nüfusunun gelişimi için büyük bir tehdit olarak görülen bu hastalığın tamamen ortadan kalkması hedeflenmiştir.⁹³ Yeni ilan edilen kanun ile sıtma savaşı bölgelerinin sayıları artırıldığı gibi bu bölgeleri kapsayan, 403 doktor ve 1663 sağlık korucusu yönetiminde ve her biri en az 20 yataklı, 12 geçici sıtma hastanesi kurulmuştu. Ayrıca, sıtma savaşının yürütüldüğü her bölgede vatandaşlar, genel muayenelere katılarak aile üyelerini de muayene ettirmekle mükellef hale getirilmişlerdir.⁹⁴ Bursa yerelinde ise Karacabey ve Mustafakemalpaşa ilçelerinin, sıtmanın yoğun olarak etkili olduğu Demirel, Azatlı ve Karaoğlan gibi köylerinde bulunan bataklıklar kurutulmuş buralarda ziraat teşvik edilmiştir.⁹⁵

Cumhuriyetin erken yıllarından itibaren sıtma alanında yoğun bir mücadele gerçekleştirilmişse de 1939 yılından itibaren II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, Türkiye'de kendini gösteren olumsuz yaşam koşulları, hastalığın tekrar bir salgın haline dönüşmesine yol açmıştır. 1939-1944 yılları arasında sıtma ile gerçekleştirilecek savaşa, yaklaşık on milyonluk bir bütçe ayrılarak, bu alandaki çalışmaların örgütlü ve düzenli bir biçimde sürdürülmesi

92 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı, DİE, Ankara, 1948, s. 172.

93 T.C. R.G., 4871 Sayılı Sıtma Savaşı Kanunu, (21 Şubat 1946), S. 6238.

94 Tuğluoğlu, A.g.m, s. 358.

95 Bu bölgede gerçekleştirilen bataklıkların kurutulması sırasında dört köyün sakinlerine de iş mükellefiyeti uygulanmış, çalışmaya yaklaşık 1679 köylü katılmıştır. "Bölgede Sıtma Savaşı," *Bursa*, 25 Ekim 1946.

hedeflenmiştir.⁹⁶ Söz konusu yıllar süresince, mücadele alanındaki görüşmeler ve tartışmalar Türkiye Büyük Millet Meclisinde yoğunlukla kendini göstermiştir. Sıtma, özellikle ülkenin genç ve ekonomik hayatında yer alan kuşağı üzerinde etkili olduğundan, iktisadi ve sosyal alanda da olumsuz bir etki ortaya çıkarmıştır. Ülkemizde sıtmaya karşı yürütülen savaş, ilerleyen yıllarda da sürdürülmüştür. Bu bağlamda 1960'ta çıkartılan 7402 sayılı Sıtmanın İmhası Hakkında Kanun ile bu alandaki faaliyetlere devam edilmiş, sıtmanın ülkemiz üzerindeki etkisine kararlı bir biçimde, fedakârca yürütülen çalışmalarla son verilmiştir.⁹⁷

2.4. Tüberküloz (Verem)

Anadolu'da "ince hastalık, ciğerlerdeki duman ve zafiyet" gibi isimlerle de adlandırılan verem hastalığı, tüberküloz bakterisinin solunum yollarından insan vücuduna girmesi sonucunda, özellikle gıdasızlık, geçim sıkıntısı, yorgunluk ve uykusuzluk gibi şartlar ile daha da güçlenerek, akciğerlerde yoğun bir iltihabın gelişmesine sebep olan bulaşıcı bir hastalıktır.⁹⁸

19. yüzyılda dünyada hâkim olan modern devlet anlayışı, en önemli zenginlik kaynağı olarak görülen nüfusun zarar görmesini engellemek üzerine kurulmuştur. Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti de vereme karşı yürütülen çalışmalarını erken yıllarda başlatmıştır. Bu bağlamda gerçekleştirilen ilk eylemlerden biri II. Abdülhamit döneminde, Berlin'e hastalıkla ilgili uzmanlaşmak noktasında bir heyet gönderilmesi olmuştur. İlerleyen süreçte, verem ile mücadelenin daha da ön plana çıkmasıyla Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane bu konu üzerine ilk toplantısını yapmıştır.⁹⁹ II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde verem, İmparatorluğun başkentinde yoğun bir biçimde etkili olurken, bu süreçte hastalıkla mücadelede dispanser ve sanatoryumların önemi ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk mücadele cemiyeti, 18 Haziran 1918'de kurulmuştur. Cemiyet mücadele çalışmalarında, broşürler bastırarak, toplumsal hijyen kurallarına uyulması ile halkın verem hakkında eğitilmesine çalışırken, özellikle kadın ve çocukların bilgilendirilmesini amaçlamıştır.¹⁰⁰

Cumhuriyetin erken yıllarında ise daha önceki dönemlerde vereme karşı başlatılan mücadele genişleyerek devam etmiştir. Ancak, bu alanda sürdürülecek mücadeleye, genç Cumhuriyetin yaşadığı mali yetersizlikler damga vurmuştur. Bu nedenle, Sağlık ve İctimai Muavenet Bakanlığı, aktif olarak çalışan dispanser ve sanatoryum gibi kurumlara, çıkardığı yasa ve yönetmeliklerle destek

96 Sevilay Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu'da Sıtma," *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 484.

97 T.C. R.G., 7402 Sayılı Sıtmanın İmhası Hakkında Kanun, (11 Ocak 1960), S. 10402.

98 Fatih Tuğluoğlu, "Cumhuriyetin İlk Döneminde Verem Mücadelesi ve Propaganda Faaliyetleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 0, S. 13-14, Y. 2012, s. 10.

99 Ceren Gülser, İlikan Rasimoğlu, "Verem İyi Olur Bir Hastalıktır: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Verem Mücadelesi ve Siyaset", *Toplumsal Tarih*, S. 296, Yıl: 2018, s.50.

100 *A.g.m.*, s 51.

olmuştur. Bu dönemde 1-3 Eylül 1925 tarihinde ilk olarak toplanan I. Milli Tıp Kongresinde, verem ile mücadele alanında uzman personelin yetiştirilmesi, prevantoryum ve sanatoryumların açılması kararı alınmıştır.¹⁰¹

Bu hastalığın tedavisinde, özellikle yüksek kesimlerde ve dağlarda yer alan iklim koşulları tercih edilen bölgeler olmuştur.¹⁰² Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren çok sayıda açılan sanatoryumlarda bu durumun etkisi görülebilmektedir.¹⁰³ Bu doğrultuda, hastanelerin yanında Verem Sanatoryumlarının açılmasına yönelik maddeler, Cumhuriyetin ilk döneminden itibaren sağlık programlarında yer alırken, ülkemizin ilk Verem Savaş Dispanseri ise 1923 yılında açılmıştır. Bu gelişmenin ardından ilk olarak 1924 yılında Heybeliada Sanatoryumu hizmete başlamıştır. Bu gelişmeyi takiben, ilerleyen süreçte pek çok değişik yerde sanatoryumlar açılmıştır. Özellikle 1934 yılında çıkarılan Hususi Hastaneler Nizamnamesiyle, açılması planlanan sanatoryumlar için havası temiz ve sert rüzgarlara maruz kalmayan bölgelerin seçilmesine önemle dikkat çekilmiştir.¹⁰⁴

Verem alanındaki bu çalışmaları, Türkiye Verem Savaş Derneği'nin kurucularında olan Dr. Ali Tefvik Salim Sağlam'ın Lahey Uluslararası Verem Konferansına katılımı izlemiştir. Cumhuriyetin erken yıllarında verem alanında verilen bu fedakâr mücadele, 1930 yılında çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanununun uygulamaya konulmasıyla daha ileri bir seviyeye taşınmıştır. Bu çerçevede, yürütülen çalışmalar ile 1930'lu yılların ortalarında veremden ölen kişi sayısında ciddi düşüşler yaşanmıştır.¹⁰⁵

1939 itibariyle, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, ülkede kendisini hissettiren ağır sosyal ve ekonomik şartlar sonucunda, ülkemizde verem hastalığına yakalanan vatandaş sayısı tekrar hızla yükselişe geçmiştir. Bu süreçte özellikle, orduyu etkisi içine alan veremin önüne geçilememiş, izinli olarak evlerine giden askerler Anadolu'da verem vakalarının hızla yükselmesindeki en önemli faktör olmuştur.¹⁰⁶ Halkın büyük yoksulluk çektiği, gıdasızlık ve açlık ile mücadele ettiği bu yıllarda, veremin ülkede sebep olduğu zarar büyük olmuştur. 1942-1948 yılları arasında ülkenin en gelişmiş beş kenti üzerinde, 2 milyon 775 bin vatandaş ile yapılan istatistiklere göre, veremden ölen kişi sayısı 5.851 olmuştur. Buna göre, veremden yüz binde 200 vefatın olduğu Türkiye'de söz konusu hastalıktan kaynaklanan kayıpların oranı oldukça fazlaydı.¹⁰⁷

101 A.g.m, s.53.

102 Abdülkadir Lütfi, "Akciğer Vereminde İklim ve İrtifa İstibatları ve Sanatoryum İntihabı", *Anadolu Kliniği*, S. 1, Y. 2, Haziran 1934, ss. 1-4.

103 Ahmet Coşkun Tekin, "1939-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Veremle Mücadele Faaliyetleri", *Journal Of Universal History Studies*, C.1, S. 1, Y. 2018, s. 2.

104 Sevilay Özer, "Türkiye'de 1923-1950 Yılları Arası Verem" *Turkish Studies*, S.15, C.4, Y. 2020, s. 874.

105 Tekin A.g.m, ss. 1-3.

106 Özer, "Türkiye'de 1923-1950 Yılları Arası Verem", s.874.

107 Tuğluoğlu, "Cumhuriyetin İlk Döneminde Verem Mücadelesi ve Propaganda Faaliyetleri", s.13.

Fakat, Sağlık Bakanlığı'nın 1946 yılı boyunca metodolojik ve sistemli bir biçimde yürüttüğü çalışmaların sonucunda, ülkede görülen verem vakalarında ciddi bir düşüş yaşanmış, 1947 yılı içerisinde de çalışmalar yine bu disiplin ve sistematik içerisinde yürütülmüştü. Bu doğrultuda, Heybeliada Sanatoryumuna 260 kişi kapasiteli bir bölüm eklenerek, toplamdaki yatak sayısı 520'ye çıkarılmış, Cerrahpaşa Hastanesinde bulunan 65 yataklı verem bölümüne de 200 yatak kapasiteli bir bölüm daha eklenerek, buradaki imkanlar genişletilmiş ve Haydarpaşa Hastanesine ek olarak 100 yatak kapasiteli verem bölümünün inşaa çalışmaları hızla sürdürülmüştür. Ayrıca, başta Bursa olmak üzere, Trabzon, Ankara ve Eskişehir gibi pek çok kentte yer alan Verem Savaş Dispanserlerinin eksikleri tamamlanarak tüm ihtiyaçları karşılanmıştı. Yine Kastamonu'da bulunan Verem Hastanesi'nin onarılarak, kadro ve iaa temini sonrasında 250 kişilik kapasite ile çalışmalarını sürdürmesi ve Trabzon'da bulunan eski bir hastanenin, 60 yatak kapasiteli bir verem tecrit hastanesine dönüştürülmesi hedeflenmişti. Diğer yandan, kentlerde hizmet vermekte olan devlet hastanelerine röntgen ve pnömotoraks ekipmanı eklenerek, her hastaneye en az 5 verem yatağı konulması ve böylece kapasitenin toplamda 150 kişi kadar daha artırılması planlanmıştı. Bu dönem içerisinde gerçekleştirilen çalışmalar ile ülke çapındaki hastane ve sanatoryumlarda mevcut halde bulunan 750 verem yatağına, 960 yatak daha ilave edilerek bu sayının toplamda 1710'a yükseltilmesi hedeflenmiştir. Diğer yandan Adana, İstanbul ve Rize gibi önemli kentlerde bulunan verem dispanserlerine röntgen cihazları temin edilerek eksiklerin giderilmesine çalışılmıştır. Verem savaşının ülke genelinde sistemli bir biçimde yürütülmesi amacıyla, Valiliklere direktif verilerek Verem Derneklerinin kurulumu yurt genelinde teşvik edilmiştir.¹⁰⁸

Verem Hastalığına karşı yürütülen söz konusu çalışmalar Bursa yereli açısından değerlendirildiğinde, kentte erken dönemlerden itibaren fedakâr bir mesainin harcadığı görülmektedir. 1930'lu yıllardan itibaren faaliyetlerine başlayan ve Dr. Mesut Bey'in bünyesinde görev yaptığı Bursa Verem Dispanseri, kent yereli haricinde çevre ve komşu illere de hizmet vermiştir.¹⁰⁹

Savaş ile kent yerelinde kendisini hissettiren ağır yaşam koşulları ve Bursalıların fakirlik ve yoksulluk karşısında verdiği yaşam mücadelesi, verem hastalığının kısa sürede daha da yayılması için elverişli koşulları oluşturmuştur. Yoksul kesimlerde daha fazla görülen verem, kentteki muhtaç ve yoksul vatandaşlar üzerinde çok kısa süre içerisinde etkili olmuştur.¹¹⁰ Özellikle, şehrin sahip olduğu nemli iklim yapısı ve kentsel yapılaşmadaki çokluk, halihazırdaki verem hastaları için var olan koşulları daha da elverişsiz hale getirirken, hastalık, kentte faaliyet gösteren fabrikaların işçileri arasında hızla yayılmıştır. Geçim sıkıntısı içerisindeki işçilerin çalıştığı fabrikalar, hastalığın yayılmasında etkili olan elverişsiz koşulların var olduğu bir diğer unsur olmuştur.¹¹¹

108 BCA, Fon: 30.10.0, Yer: 114.80.18.

109 *Bursa İl Yıllığı*, Vilayet Matbaası, Bursa, 1934. ss. 13-15.

110 Sadi Irmak, "Veremle Savaş," *Ant*, 12 Mayıs 1945.

111 "Bursa'da Veremle Savaşılmaz mı?," *Ant*, 14 Kasım 1944.

II. Dünya Savaşı'nın başlamasından önceki yıl olan 1938 itibariyle, Bursa'da verem hastalığından kaynaklanan ölümlerim sayısı 215'ti. Ancak bu rakam ilerleyen yıllarda sürekli bir artış göstererek 1942 yılına gelindiğinde 295'e ulaşmış ve Bursa, veremden kaynaklanan ölümlerde 100 binde 380 oranıyla Türkiye genelinde dördüncü sırada olmuştur.¹¹²

Verem hastalığı, bu mikrobun kapılmasının ardından ciddi bir seviyeye ulaşmadan belirti göstermeyebiliyor. Dolayısıyla Bursalılar arasında özellikle sağlık koşullarının sağlanamadığı ortamlarda çok büyük bir hızla yayılıyordu. 1944 yılına gelindiğinde veremin kadın ve çocuklar arasında görülme oranı %40 gibi yüksek bir orana ulaşmıştı. Durumun bu noktaya ulaşmasında kent sakinleri arasındaki bilinçsizlik ve günlük yaşamda hijyen koşullarına uyulmaması, en önemli sebeplerin başında geliyordu. Hatta zaman zaman verem mikrobu taşıyan hastalar, hastalığın erken belirtilerini sıtma ile karıştırdıklarından, yanlış tedavi görüyorlar ve bu durum veremin halk arasında daha da yayılmasına sebep oluyordu.¹¹³

Verem, Bursalılar arasında öyle yayılmış ve vakalar o kadar hız kazanmıştı ki hastalıktan ardı ardına vefat edenler, sonbaharda dökülen yapraklara benzetiliyorlardı. Neredeyse her evden bir cenaze çıkıyor, bu cenazeler defin öncesi yine kendi evlerinin avlularında gasilhane işlemi görüyorlardı. Bu durum hastalığın yayılması tehlikesini daha da artırarak, hane halkının sağlıklı bireylerini de tehdit ediyordu. Bu nedenle kent halkının verem hakkında acilen daha da bilinçlendirilmesi gerekiyordu.¹¹⁴

İlerleyen süreçte, kentte veremin önüne geçilemediği gibi 1947 yılına gelindiğinde Bursa, Türkiye genelinde en fazla vefatın yaşandığı kent konumunda bulunuyordu. Özellikle, ilçeler ve kırsalda verem bir faciaya dönüşmüştü. Aynı yıl veremden kaynaklanan ölümler 358 kişiye ulaştığı gibi oran olarak yüz binde 384 gibi yüksek bir noktaya çıkmıştı. Bu durum Bursa açısından önemli bir tehlike oluşturuyordu. Yurt geneli açısından değerlendirildiğinde, söz konusu oran, Türkiye'nin öne çıkan kentlerinin tümünün veremden kaynaklanan ölümlerini aşırıyordu.¹¹⁵

Kentte vereme karşı fedakârca yürütülen çalışmalarda en önemli adım, yine 1945'ten itibaren açılması planlanan Bursa Verem Savaş Derneği'nin, 1947 yılında faaliyetlerine başlaması ile atılmıştır.¹¹⁶ Ancak bu süreçte çalışmalarını uzun yıllardır sürdüren Verem Savaş Dispanseri, kapasite olarak yetersiz kaldığından, kent sakinlerinin ihtiyaçlarına cevap veremez noktaya gelmişti.

112 BCA, Fon: 30.1.0.0, Yer: 77.482.6.

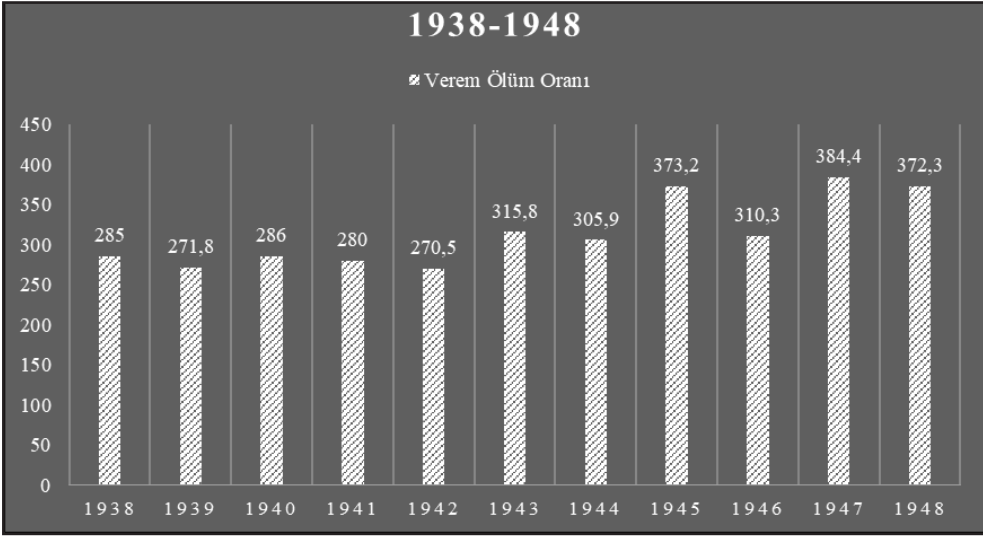
113 İzzet Arkan, "Sıtma ve Verem," *Ant*, 6 Mart 1945.

114 "Evlerde Ölü Yıkılabiliyor," *Açıkses*, 27 Aralık 1944.

115 Neşati Üster, "Bursa'da Veremle Savaş Organizasyonu," *III. Türk Tüberküloz Kongresi Bildirileri*, İstanbul Matbaası, 1957, s. 235.

116 "Şehrimizde Bir Veremle Mücadele Cemiyeti Kuruluyor," *Açıkses*, 14 Nisan 1945; "Bursa Haberleri," *Nilüfer*, S. 2, Y. 1945, s. 15.

Hastalar sıklıkla kontrol edilemiyor, bazı hastalar için ancak birkaç ay sonrasında muayene randevusu verilebiliyordu. Bu durum karşısında, Yıldırım ve Muradiye semtlerinde kentin hem doğusunun hem de batısının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla iki dispanser daha açılmıştır. İlçe ve köyleri kendi aralarında paylaşan bu dispanserler, ortak mesai yürüterek, yoksulluk sebebiyle tedavi olamayan Bursalılara doğrudan sağlık hizmeti vermişlerdir.¹¹⁷

Şekil 3. Bursa'da Yıllara Göre Verem Ölüm Oranları (1938-1948)

Savaşın başlamasından önceki süreçte Bursa'da vereme bağlı ölümler de bir düşüş mevcutsa da bu eğilim, II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile sona ermiştir. 1939 yılından itibaren kentte vereme bağlı ölüm oranı hızla artarken özellikle 1943 ve 1945 yıllarında bu oran en üst seviyelere ulaşmış, 1947 itibariyle tepe noktasına yükselmiştir. 1948'de ise bu oranın halen yüksekliğini koruduğu gözlemlenmektedir. Bu yıllarda Bursa'nın sağlık hizmetleri olanaklarının veremli hastalara hizmet sunmak noktasında yetersiz kalması ve yatak sıkıntısı nedeniyle hastaların tedaviye alınamaması karşısında, Bursa Verem Savaş Derneği, hem hükümetin hem de halkın dikkatini çekmek amacıyla propaganda çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda, 1949 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile genel menfaatlere yarar derneklerden sayıldığı açıklanmıştır. Dernek, böylece kamu yararına çalışan dernek statüsü kazanmıştır.¹¹⁸

Kentte Verem Savaş organizasyonunun güçlendirilmesi ve hastaların tedavisinde kullanılan yatak sayısının artırılması noktasında, Temenyeri semtinde

117 Neşati Üster ve Reha Zeybeker, "Verem savaşı Organizasyonunda Dispanserlerin Şehir Dışı Faaliyeti," *III. Türk Tüberküloz Kongresi Bildirileri*, İstanbul Matbaası, 1957, s. 216.

118 BCA, Fon: 30.18.1.21, Yer: 118. 87. 13.

bir konak kiralanarak, Verem Hastanesi olarak çalışmalarına başlamıştır. Başlangıçta yirmi yatak ile hizmet veren bu kurumda, yatak sayısı önce kırka yükselmiş, 1950'li yıllarda ise yüz elliye bulmuştur. İlerleyen süreçte hastalara verilen hizmet kalitesinin yükseltilmesi ve kurumun çalışmalarını çağdaş koşullara göre sürdürmesi noktasında, bünyesinde kendi laboratuvarı oluşturularak röntgen cihazı da alınmıştır. Söz konusu süreçte, ayrıca kent hastanesinin bir bölümü yenilenerek, yirmi hasta kapasiteli bir Verem Koğuşu oluşturulmuştur.¹¹⁹

1949 yılından itibaren Bursa Verem Savaş Derneği, hastalığa karşı yürüttüğü savaşta aşılama çalışmalarını başlatarak, vatandaşlar arasında aşılamanın hızla yayılmasını hedeflemiştir. Bu süreçte mücadelenin hız kazanması, kentte yer alan dispanserlerin fedakâr bir biçimde çalışmalarını sürdürmesi, verem hastalarının tedavilerinin gerçekleştirilmesi noktasında, hastalara hizmet sunulan yatak sayısının artırılarak kapasitenin yükseltilmesi ve aşının Bursalılar arasında yaygınlaştırılması ile 1950'lerden itibaren Bursa'da, verem hastalarının ve veremden kaynaklanan ölümlerin oranı giderek daha da azalmıştır.¹²⁰

2.4.1. Uludağ (Kirazlı Yayla) Verem Sanatoryumu

Cumhuriyet Tarihinde veremle mücadele çoğunlukla dispanserler aracılığıyla yürütülmüşse de bu mücadele de sanatoryumlar önemli bir tedavi desteği sağlamıştır.¹²¹ Bu doğrultuda 1923 tarihinde ilk açılışı yapılan sanatoryum, Büyükaada Verem Sanatoryumu olurken, bu kurumun açılışını 1924 Heybeliada Sanatoryumu, 1932'de Erenköy Sanatoryumu ve 1936'da İstanbul Yakacak Sanatoryumu izlemiştir.¹²²

Söz konusu durum Bursa yereli açısından değerlendirildiğinde, kentte bir sanatoryum açılmasına dair talep, ilk olarak 1938 yılında Cumhuriyet Halk Partisi Yerel Vilayet Kongresi'nde ortaya çıkmıştır. Buna göre kentin iklim koşullarının, hastalığın tedavisine elverişli bulunması halinde sanatoryumun açılması yönündeki çalışmaların başlayabileceği belirtilmiştir.¹²³ Bu talepten 1940 tarihinde Bursa milletvekillerinin yerele ilişkin olarak hazırladığı raporda yeniden bahsedilmiş, veremin yoğun bir biçimde etkili olduğu ve neredeyse her evden bir cenazenin çıktığı Bursa'da, hastaların tedavisinin sistematik ve düzenli bir biçimde yürütülebileceği kurumların sayısının artırılması ve bir sanatoryumun açılması talebi bir kez daha dile getirilmiştir. Ancak, bu talebin yerine getirilmesi için ciddi bir maddi imkân eksikliği bulunuyordu. Diğer yandan, sanatoryum için gerekli bütçe temin edilse bile, inşaatın Bursa'ya yapılması da kesinleşmiş değildi.¹²⁴

119 Üster, A. g. m., ss. 236-237.

120 A. g. m, s.243.

121 Tekin, A. g. m, s.2.

122 Tuğluoğlu, "Cumhuriyetin İlk Döneminde Verem Mücadelesi ve Propaganda Faaliyetleri", s. 11.

123 1938 CHP Bursa Vilayet Kongresi Hizmet Raporu, s. 10.

124 BCA, Fon: 490.1.0.0. Yer: 632.84.1.

İlerleyen yıllarda sanatoryumun Uludağ'da Kirazlıyayla'ya inşa edilmesine karar verilmiş ve çalışmalar vakit kaybetmeksizin başlatılmıştır. Buna göre, bölgeye verimli hastaların tedavisi için inşa edilecek sanatoryum binasının yanında dinlenme evleri de yapılacaktı. Bu projenin gerçekleştirilmesinde İstanbul'da 1936 yılında faaliyete başlamış olan Yakacak Sanatoryumunun sahibi Dr. İhsan Rifat Sabar, bütçe sağlayarak öncü bir rol üstlenmişti.¹²⁵ 1945 yılına gelindiğinde, Uludağ'daki sanatoryumun yapım çalışmaları başlatılmıştı. Buna göre dört katlı olması planlanan binanın, 100 yataklık hasta tedavi kapasitesine sahip olması tasarlanıyordu. Dönemin koşullarına göre gelişmiş teknolojik donanımın, tüm imkanların kullanılacağı sanatoryum ve kent merkezi arasında ulaşımı sağlayacak bir hava hattının yapılması dahi düşünülüyordu. Sağlık hizmetleri alanında çok büyük bir atılım olan bu kurum, Bursa'ya büyük bir katma değer de sağlayacaktı.¹²⁶

Sanatoryum inşaatının hızla ilerlediğine dair haberler Bursalılar tarafından büyük bir ilgi ile karşılanırken, kentte yeni bir tartışmayı da gündeme getirmiştir. Bu tartışmada, Açıksees gazetesi sahibi Dr. Münir Halil Erem, açıkça muhalif bir tavır içerisinde olmuştur. Buna göre, sanatoryumun yapım yerinin seçimi uygun değildi. Bu bölgede, kentin içme sularına karışan bir su kaynağı bulunuyor ve Bursalıların sağlığı üzerinde kesin bir tehdit oluşturuyordu.¹²⁷

Kentin gündemini bir anda meşgul etmeye başlayan bu durum üzerine, Bursa Belediyesi de yapının kentin içme suları üzerindeki etkisinin araştırılması amacıyla bir önerge vererek harekete geçmiştir. Böylece, Kent Belediyesi, Sağlık Bakanlığı'ndan konuya ilişkin ayrıntılı bir incelemede bulunulması talebinde bulunmuştur. Talep üzerine bakanlıkça yapılan araştırma ile varılan sonuçta, sanatoryum binasının inşa edileceği alanın, 1941'den itibaren kesinleşmiş olduğu, Kirazlıyayla mevkiinde açık bir biçimde bulunan su kaynaklarının inşaatçı firma tarafından üzerinin kapanması ile sağlık alanında var olduğu ileri sürülen tehdidin tamamen ortadan kaldırılacağı açıklanmıştır. Ancak gündeme getirilen bu iddianın, Bursalıları ciddi bir edişe ve belirsizliğe düşürmesi üzerine, Sağlık Bakanı Sadi Konuk'un da devreye girdiği görülmektedir. Yaptığı açıklamada ilk olarak, Bakanlığın, sanatoryumun yapım çalışmalarının sürdürülmesi noktasındaki kararını vurgulayan Konuk, yapımı devam eden binanın bilimsel şartlar içinde çalışacak bir sağlık merkezi olduğundan, halk sağlığını tehdit edecek hiçbir eyleme izin verilmeyeceği, dolayısıyla su kaynaklarında iddia edildiği gibi sakıncalı bir tablonun ortaya çıkmasının mümkün olmadığını altını önemle çizmiştir. Ayrıca, inşaatın bu bölgede yapılmasından ziyade, içme suyu kaynaklarının kente açık bir biçimde ulaşmasının, halk sağlığı için daha

125 Verem hakkında çok sayıda eser kaleme almış olan Dr. İhsan Rifat Sabar, bu alanda etkin ve aktif bir isim olmuştur. 1938 yılında Türkiye'nin ilk özel sanatoryumu olan Yakacak Sanatoryumunun açılmasını sağlayan Sabar, Uludağ Kirazlıyayla Sanatoryumunun da kurucu ortakları arasında yer almıştır. "Uludağ'a Sanatoryum Yapılıyor," *Bursa*, 8 Haziran 1945.

126 "Uludağ Sanatoryumu 2 Milyon Liraya Yapılacak," *Bursa*, 15 Haziran 1945.

127 "Uludağ Sanatoryumu ve Şehrin İçme Suları," *Açıksees*, 30 Haziran 1945.

büyük bir tehlike oluşturduğunu ifade eden Sağlık Bakanı, asıl tehlikeyi bu durumun oluşturduğu üzerinde durmuş ve konunun yerel yönetim ile alakalı bir sorun olduğunu ifade etmiştir.¹²⁸

Fakat, Bakanlıktan yapılan açıklamaya rağmen iddialar kent gündeminden düşmemiş ve Açıkşes gazetesi inşaata muhalif tavrını sürdürmüştür. Baş yazar Dr. Münir Halil Erem, sanatoryum inşaatının halk sağlığı üzerinde ortaya çıkaracağı olumsuz etkiye ilişkin durumun Bursa İl Sağlık Müdürlüğü'nün yaptığı incelemelerle ayrıntılı bir biçimde açıklandığını ve Kirazlıyayla mevkiine sanatoryum inşaatının yapılamayacağını gayet net ortaya konulduğunu ifade etmiştir. Erem, kentte ağır bir biçimde etkili olan verem hastalığının, sanatoryum binasının tamamlanmasıyla, Bursalılar üzerinde daha da yoğun bir biçimde hissedileceği, yerelde ise daha ağır bir tablo ortaya çıkabileceğinin altını çizmiştir.¹²⁹

1945 yılı sonundaki kış aylarında, sanatoryumun inşaatına dair itirazlarını tekrar gündeme getiren gazete, halkın da önemli bir kısmının, inşaat çalışmalarının su kaynaklarının yanı başında sürdürülmesini sakıncalı bulduğu ve bu alandaki kamuoyu tavrının kendini gösterdiği düşüncesindeydi. Bu nedenle, sanatoryumun tamamlanması için olağanca hızı ile sürdürülen çalışmalara son verilmesinin bir gereklilik olduğu üzerinde durulmuştur.¹³⁰ Ancak, gazetenin tüm itirazları, inşaat çalışmalarına son vermediği gibi 1946 yılında bu yöndeki faaliyetler daha da hızlandırılmıştır. Öyle ki, yapımı önemli bir aşamaya gelen sanatoryumun çevresinde kurulan şantiye binaları ve işçi çadırları ile Kirazlıyayla küçük bir kasaba görünümünde olmuştur.¹³¹

Kirazlıyayla mevkiinde bulunan Uludağ Verem Sanatoryumu Türk Anonim Ortaklığı, 29 Mayıs 1947 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla kurulmuştur. Merkezi İstanbul'da yer alan kurumun temelleri, Bir Milyon İkiyüz bin lira sermaye ile atılırken, kurucu hisse sayısı ise iki yüz olmuştur. On üç kişiden oluşan Anonim Ortaklığın kurucu ortakları; Doğan Demirağ, Emin Onat, Hadi İhsan Gediz, Hazik Ziyal, Hasan Dağyaran, İhsan Rifat Sabar, Kemal Noyan, Mehmet Sabit Tütnar, Nihat Akarsu, Rüştü Muratoğlu, Saime Demirağ, Süheyl Ünver ve Zeliha Ziyal isimlerinden oluşmuştur.¹³² Kurumun açılışından kısa bir süre geçmesine rağmen 1948 yılında sermayesi artarak 2 Milyon liraya yükselmiş, ortaklık Bin lira değerinde İki Bin hisseye bölündüğü gibi, yükselen sermayenin 1 Milyon 200 Bin Lirası da sanatoryumun kurucuları tarafından peşinen ödenmiştir.¹³³

128 "Uludağ'da Yapılacak Prevantoryum ve Sağlık Bakanımızın Sözleri," *Ant*, 26 Temmuz 1945; "Uludağ'da Yapılan Sanatoryum, Sağlık Bakanımız," *Bursa*, 27 Temmuz 1945.

129 Münir Halil Erem, "Yine Sanatoryum İşi ve Şehir Suları," *Açıkşes*, 28 Temmuz 1945.

130 "Gene Sanatoryum," *Açıkşes*, 14 Kasım 1945.

131 "Uludağ'da Sanatoryum İnşaatı," *Bursa*, 3 Mayıs 1946.

132 BCA, Fon: 30.18.1.2, Yer: 113.36.20

133 BCA, Fon: 30.18.1.2, Yer: 115.94.7.

Yüksek bir bölgede kurulan sanatoryum, bir dağ sanatoryumu karakterindeydi. 20 Haziran 1949 tarihinde hasta tedavisine başlayan bu kuruma, reklam yapılmamış olmasına rağmen, yoğun bir rağbet olmuştur. Özellikle kış koşullarının kendisini gösterdiği zorlu zamanlarda, kuruma giden yolların açık olması için hususi çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Özel bir kuruluş olan sanatoryumda, bu tarihlerde baş hekimlik görevini Dr. Siyami Ersek yürütüyordu.¹³⁴ Kurum, İşçi Sigortaları Genel Kurumu ile anlaşmalı olduğundan hastaların çoğu bu kurum aracılığı ile gelen işçilerden oluşuyordu. Diğer yandan, sanatoryum dağ havası üzerine kurulduğundan, hastaların önemli bir kısmını veremin ilk aşamasında olan genç yaştaki vatandaşlar oluşturuyordu. Kurumda tedavi gören diğer vakaların yaklaşık % 25'i ise kendi bütçesi ile tedavi olan özel hastalardan ibaretti.¹³⁵

Tedavi Sonucu	Tedavi Edilen Hasta Sayısı	Tedavi Edilen Hasta Yüzdesi
Haliyle taburcu	66	%17,5
Salahla taburcu	101	%27,2
Şifaya yakın salahla taburcu	114	%28
Şifa ile taburcu	96	%27
Vefat	1	%0,3
Toplam	378	-

Tablo 3.Uludağ Sanatoryumu: 1955 - 1956 Taburcu Edilen Vakalarda Elde Edilen Sonuçlar ¹³⁶

Yukarıdaki tablodan elde edilen verilere göre, Ekim 1955 ve Ekim 1956 tarihleri arasında kuruma tedavi için gelen toplamda 378 vakanın biri vefat ile sonuçlanırken, 66 vaka ise yapılan tedavi sonrasında hastalığının seyrinde bir değişim gözlemlenmediğinden taburcu olmuşlardır. Yatışı yapılarak tedavi gören hastalardan 101 kişinin, tedavi süreci sonunda durumu iyiye gidiyor görünse de akciğerlerindeki tüberkülozlu bölgenin tam temizlenemediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre Uludağ'daki sanatoryum tedavisi özellikle hastalığın ilk aşamalarında tanı koyulabiliyorsa ve uzun bir süre tedavi gören hastalarda başarılı oluyordu. Verem, genelde kentlerde hizmet veren dispanserler ile tespit edilirken, bu kurumlar tedavinin tam olarak gerçekleştirilmesi noktasında ise yetersiz kalıyorlardı. Verem, hastaların yatarak tedavi edildiği ve dinlenmeye dayalı bir hastalık olduğundan, sanatoryumların artırılması yurt genelinde bir gereklilik olarak kendini göstermiştir.¹³⁷

134 Bu tarihlerde Uludağ Sanatoryumu Göğüs Cerrahisi Direktörlüğü ve Başhekimliği görevlerini yürüten Ersek, ilerleyen yıllarda pek çok önemli görevde bulunmuştur. *TBMM Albümü (1960-1983)*, C. 4, Gökçe Ofset, Ankara, 2010, s. 1805.

135 BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 1463.2.2.

136 Siyami Ersek vd., "Verem Savaşında Sanatoryumların Değeri," *III. Türk Tüberküloz Kongresi*, İstanbul Matbaası, 1957, s. 184.

137 *A.g.m*, s. 187.

Sonuç

1939 ve 1945 yılları arasında yaşanan II. Dünya Savaşı, Türkiye'yi de etkisi altına almış, bu süreçte ülke genelinde kendini gösteren ağır sosyal ve ekonomik koşullar, sağlık alanında da büyük sıkıntıların yaşanmasında pay sahibi olmuştur. Bu durumun yereldeki bir uzantısı olarak, Bursa'da hem kent merkezi hem kırsal üzerinde, sağlık hizmetleri düzenli ve planlı bir şekilde sürdürülemediği ve bu alanda çalışacak uzman eleman eksikliği başta olmak üzere, çeşitli sebeplerle örgütsel yetersizlikler de ön plana çıkmıştır. Söz konusu problemlerin çözümü noktasında, sağlık korucuları teşkilatının kurulması, vilayetin de yardımıyla köylünün ilaç masraflarının bir bölümünün karşılanması, kırsalda hizmet verecek yeni sağlık birimleri ve dispanserlerin açılması gibi uygulamalar devreye sokulduysa da gösterilen tüm çabalara rağmen, savaş süresince bu alandaki sorun çözümlenememiştir.

Söz konusu yetersizlik Bursa merkezi açısından değerlendirildiğinde, aynı sorun ve problemlerin burada da kendisini gösterdiği gözlemlenmektedir. Bünyesinde yoğun nüfusa sahip, savaş sürecinde bile yüksek şehirleşme oranı bulunan Bursa gibi önemli bir merkezde, dönemin sağlık hizmetlerinin vatandaşa sunulması noktasında, temelleri 1865 yılında atılan Ahmet Vefik Paşa Hastanesi, kentin sağlık hizmeti ihtiyaçlarını karşılayabilen tek ve en donanımlı merkez konumunda olmuştur.

Sağlık alanında karşılaşılan sorunlar ve sıkıntılar bu dönemin il vilayet meclisinde, milletvekili teftiş raporlarında ve daha birçok resmî belge de yer aldıysa da söz konusu süreçte, devletin yaşadığı iktisadi yetersizlik ve darlık, taleplerin ve şikayetlerin sonuçsuz kalmasına, vatandaşın ihtiyaçlarının karşılanamamasına yol açmıştır. Kentin sağlık alanındaki ihtiyaçlarının yeni ve modern bir kurum aracılığıyla sağlanabilmesi ise ancak 1951 yılında Vali Haşim İşcan'ın çalışmaları doğrultusunda tamamlanan kent hastanesi ile mümkün olmuştur.

Bu dönemde savaş sürecinde ülke genelinde olduğu gibi kent yerinde de var olan sosyal ve ekonomik koşullar, toplumsal sağlık alanında büyük bir tehlike ortaya çıkararak, halk arasında görülen hastalıkların daha yaygın olarak görülmesine ve hatta yer yer salgına dönüşmesinde etkili olmuştur. Bu yıllarda, Bursa'da salgın hastalıkların önlenmesi ve bunlarla mücadele edilmesinde, ilaçların temin edilememesi ve piyasada buna yönelik bir karaborsanın kendini göstermesi de Bursalıların kısa süre içerisinde salgın hastalıkların pençesine düşmesinde etkili olmuştur.

Gerçekleştirilen tüm fedakâr çalışmalara ve yürütülen yoğun mücadelelere karşın; çiçek, tifüs, sıtma ve verem gibi salgın hastalıkların önü alınamamıştır. Başta çiçek ve tifüs salgınları, kenti yoğun bir biçimde etkisi

altına alırken, söz konusu salgınların önüne geçilmesinde aşılama çalışmaları ve toplumsal hijyen koşullarının sağlanması en etkili yol olarak görülmüş ancak, tüm çabalara karşın vatandaşların aşılamaya ilgi göstermemesi ile alınan tüm yaptırım kararlarına rağmen, çevrelerinde görülen vakaları yetkililere bildirmemesi, Bursa yerelinde ortaya çıkan bu salgınların, etkisini ağır biçimde hissettirmesine sebebiyet vermiştir. Sıtma ve verem gibi hastalıkların salgınları ise Bursa'yı adeta kasıp kavurmuş, her iki hastalık da çok sayıda vatandaşın ölümüne yol açmıştır.

Savaş yılları boyunca vatandaşların yakinen tecrübe ettiği salgın hastalıklar ve salgınla mücadelede sağlık teşkilatının tüm çalışmaları ile yürütülen yoğun faaliyetlere rağmen, var olan yetersizlikler yurt genelinde toplumun ve yerelde de Bursalıların partiye ve iktidara olan yaklaşımını etkilemiş, nihayetinde savaş sonunda ülkede ortaya çıkan muhalefette ise karşılığını bulmuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 1463.2.2

BCA, Fon: 490.1.0.0. Yer: 632.84.1

BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1

BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.87.1

BCA, Fon: 30.1.0.0, Yer: 77.482.6

BCA, Fon: 30.1.0.0, Yer: 121.770.1

BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 15.84.32

BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 28.162.4

BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 56.377.14

BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 114.80.18

BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 177.220.18

BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 177.223.16

BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 177.224.1

BCA, Fon: 30.18.1.21, Yer: 118. 87. 13

BCA, Fon: 30.18.1.2, Yer: 113.36.20

BCA, Fon: 30.18.1.2. Yer: 115.94.7

San Ailesi Arşivi (Sabriye San'ın aracılığıyla)

Sabri San'ın 1941-1944 yılları arasında tuttuğu askerlik günlüğü, Ankara, Polatlı.

II. Resmi Yayınlar

- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı, DİE, Ankara, 1948.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İstatistik Yıllığı, DİE, Ankara, 1949.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1960-1983). C. 4, Gökçe Ofset, Ankara, 2010
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. İçtima. 27. Cilt. 1. (25 Mayıs 1943)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre. 7. Cilt. 20. Birleşim. 12. (17 Aralık 1945)
- Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 1489 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (6 Mayıs 1930)
- Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 3039 Sayılı Çeltik Ekimi Kanunu, (23 Haziran 1936)
- Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 3/2324 Sayılı 53 İlin Sıtma ile Olağanüstü Savaşın Yapılacağı Bölgeler Olarak Tespitine Dair Karar, (4 Nisan 1945)
- Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 4871 Sayılı Sıtma Savaşı Kanunu (21 Şubat 1946)
- Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 7402 Sayılı Sıtmanın İmhası Hakkında Kanun (11 Ocak 1960)

III. Süreli Yayınlar

Açıkses

Ant

Bursa

Nilüfer

Tasviri Efkâr

Vatan

IV. Kitap

- AKBULUT, Rükneddin. Her Şeyi ile Bursa. Sulhi Garan Matbaası. İstanbul. 1957.
- Bursa İl Yıllığı. Vilayet Matbaası. Bursa. 1934.
- Bursa Vilayeti Umumi Meclisi Zabıtnamesi. Bursa: İl Basımevi. 1940.
- Cumhuriyet Bayramı 15. Yıl Dönümünde Ekonomik ve Endüstriyel Bursa. Bursa. 1938.

METİNSOY, Murat. İkinci Dünya Savaşında Türkiye. Türkiye İş Bankası Yayınları. İstanbul. 2016.

YERASİMOS, Stefan Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye. Gözlem Yayınları. İstanbul. 1980.

V. Makaleler

AKKUŞ, Mine, "Atatürk Dönemi Bursa'sında Tıp Çalışmaları," Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 10, S. 17. ss. 257-276.

CANDEĞER, Ümmügülsüm, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Çiçek Hastalığı (1923-1960)," Tarihsel Süreçte Anadolu'da Çiçek, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020. ss. 95-106.

ÇAKMAK, Fevzi, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtlarına Göre Türkiye Cumhuriyeti'nin Sıtma Savaşı (1920-1946)," Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017. ss. 421-461.

ERSEK, Siyami vd. "Verem Savaşında Sanatoryumların Değeri," III. Türk Tüberküloz Kongresi, İstanbul Matbaası, 1957. ss. 184-187.

GÜLSER, Ceren ve RASİMOĞLU, İlikan, "Verem İyi Olur Bir Hastalıktır: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Verem Mücadelesi ve Siyaset," Toplumsal Tarih, S. 296, Yıl: 2018, ss. 50-60.

KARACAER ÇAKIR, Gül. "Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı Politikalarında Bulaşıcı Hastalıklar 1920-1940," SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 53, Y. 2021. ss. 202-228.

KARCI, Erol, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetlerinin Sıtma ile Mücadelesi (1908-1914), Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017. ss.283-304.

LÜTFİ, Abdülkadir, "Akciğer Vereminde İklim ve İrtifa İstibatları ve Sanatoryum İntihabı," Anadolu Kliniği, S. 1, Y. 2, Haziran 1934, ss. 1-4.

MUSTAFAYEV, Söhrab, "Cumhuriyet Döneminde Sıtma ile Mücadele ve Yasal Düzenlemeler (1923-1946)," Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, C. 6, S. 2. Y. Haziran 2019. ss. 1112-1137.

ÖZER, Sevilay. "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Salgını," Belleten, C. 80, S. 287 Yıl. 2016, ss. 219-260

————— "II. Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu'da Sıtma," Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017. ss. 464-490.

- “Türkiye’de 1923-1950 Yılları Arası Verem,” *Turkish Studies*, S.15, C.4, Yıl. 2020.ss. 867-893.
- ÖZKAYA, Hilal, “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele,” *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, S. 20, Y. 2016. ss. 77-84.
- TEKİN, Ahmet Coşkun. “1939-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Veremle Mücadele Faaliyetleri”, *Journal Of Universal History Studies*, C.1, S. 1, Y. 2018. ss. 1-21.
- TEKİR, Süleyman, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye’de Sıtma ile Mücadele Faaliyetleri (1923-1930)”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017. ss. 397-420.
- TUĞLUOĞLU, Fatih, “Cumhuriyetin İlk Döneminde Verem Mücadelesi ve Propaganda Faaliyetleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 0, S. 13-14, Y. 2012. ss. 1-26.
- “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1934-1950)”, *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, S. 32, C. 4, Y. 2008, ss. 351-359.
- ÜSTER, Neşati, “Bursa’da Veremle Savaş Organizasyonu,” *III. Türk Tüberküloz Kongresi Bildirileri*, İstanbul Matbaası, 1957, ss. 235-248.
- ZENGİN, Ersoy ve GÖKTAŞ, Serdar “İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk ordusunda Yaşanan Salgın Hastalıklar ve Ölümler”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 6, S. 3, Y. Eylül 2020, ss. 1069- 1090.

VI. İnternet Kaynakları

<https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/zoonotik-vektorel-hastaliklar-db/SSS/Sıtma.pdf> (Erişim: 11.05.2022)

VII. Tezler

- ÇAKIRÇOBAN, İsmail, “II. Dünya Savaşında Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele” YÖK Tez Merkezi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- HOT, İnci, “Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996) YÖK Tez Merkezi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2001.

Extended Abstract

World War II in 1939 and 1945 brought many negativities in the economic and social field. This process was marked by the inadequacies experienced especially in the field of health. In these years, the Turkish people fought not only with poverty and lack of food but also with epidemic diseases arising. Like many points in Anatolia, Bursa became one of the centers where the war against epidemic diseases gained momentum in this process. Cases of diseases such as smallpox, typhus, malaria and tuberculosis have reached fatal proportions among urban residents. During this period local health services could not be carried out in an organized manner. In addition the mobilization declared due to the war brought the personnel shortage problem in the field of health services. Same problems aroused in the villages, districts and sub-districts of the city center were also seen in the official written sources of this period.

In these years, epidemics among the people of Bursa could not be adequately combated. Diseases could not be cured due to the drug black market appeared in the market, and many people lost their lives. Throughout the process, the only hospital operating in the city center was Ahmet Vefik Pasha Hospital. While this hospital was the most equipped center serving the people of Bursa there was only one hospital in the İnegöl among the districts. In other districts health services were provided by institutions such as examination and treatment houses, maternity homes and dispensaries. Midwives and health officers were prominent personnel in this field.

Another important factor played an important role in the acceleration of epidemics during the war was the economic structure and living conditions. Under the above inadequacies providing personal hygiene of the residents of the city constituted a different field of struggle. Soap had become a black market material in the market. Price of the fuel used water heating had risen to the amounts that ordinary families could not reach. The situation preventing provision of the social hygiene conditions encouraged epidemic diseases. Although the state and society acted together in this period acceleration of diseases such as smallpox, typhus, malaria and tuberculosis could not be prevented. In the days when the end of the war was approaching, it is possible to say that the problems experienced in this area affected approach of the people to the ruling party and the government.

In those years smallpox was one of the epidemic diseases affecting Bursa. In addition to the activities carried out by the local city administration, vaccination studies were as the key to fight against this disease. The state aimed to continue the war against smallpox in an organized and orderly manner. Village teachers were used in vaccination processes after the necessary training in addition to assign all its personnel in the field of health services. Due to the lack of social hygiene conditions, typhus turned into an epidemic in a short time in Bursa as it was in Anatolia in these years. Typhus disease transmitted by lice spread rapidly in the city. It is also noteworthy in the emerging of this situation Bursa was a city with a large population especially with a dense worker population.

Despite all the efforts carried out with devotion throughout the country, malaria also were heavily felt disease during the war. Existing social and economic situation in the country has caused the fight against this disease falling to an insufficient level. It is possible to say the lack of adequate supply of the drugs used in the treatment of the disease had a share in this picture. The disease had been intensely effective in districts having locally wet land structure and rainfall such as Karacabey, Mustafakemalpaşa and Yenişehir. Malaria Fighting Organization had worked to make the fight against the epidemic in the city even more effective. Many water channels were built and water arcs were made in order to dry the swamps. With the effective struggle carried out the disease showed a decreasing trend in the city locality after the war and the cases were gradually decreased.

Tuberculosis was another disease in which a lot of efforts were spent in the work carried out with epidemic diseases in Bursa. Especially its humid climate structure and the density in urban construction have been effective in the rapid spread of tuberculosis among the people. In addition, poverty and unhealthy conditions in the social area facilitated the spread of the disease. Bursa was one of the cities where tuberculosis stood out throughout the country during the war year. Dispensaries played an important role in the war against this disease. Bursa Tuberculosis Dispensary served not only for Bursa but also for the surrounding provinces for a while. However, these institutions were insufficient in terms of the full realization of the fight against the disease. Because of the treatment of tuberculosis patients was insufficient number of sanatoriums operating throughout the country were increased. Uludağ Kirazlıyayla Sanatorium was one of the institutions decided to open for this purpose. Construction works of the institution started in 1945 and attracted great attention of the people. Final opening was done with the decision of the Council of Ministers on 29 May 1947.

During the World War II, Turkish people were directly exposed to epidemic diseases. In this period, the social and economic inadequacies experienced throughout the country brought about the inadequacy of the health organization. Bursa had a compatible structure with this table. Therefore dissatisfaction arosed due to the problems experienced in the field of health services during the war years found its response in Bursa as well. This situation was effective in the approach of the residents of the city at the end of the war and enabled gaining strenght opposition in a short time.

EKLER

Ek 1. Bursa Açıkses Gazetesi- sıtma hastalığına ilişkin çeşitli görseller.

İÇ HABERLER

Sıtma ile mücadeleye hız veriliyor

Valimiz halka kıymetli direktifler verdi

Şehrimizdeki mahallât ve köy muhtarları ile Partililer, evvelki gün Halkevi Gösterit salonunda toplanmışlardır. Vali, Parti Kaza reisi ve Nahiye müdürlerinin de hazır buldukları bu toplantı münasebetile söz alan Vali-

köylerde yapılan hububat tahminleri işi üzerinde halkı ve köylüyü aydınlatıcı izahlarda bulunmuş, bu hususta halka ve köylüye değerli direktifler vermişlerdir. Toplantı çok samimi olmuş, halkla Vali arasında diğer muhtelif halk dilekeleri üze-

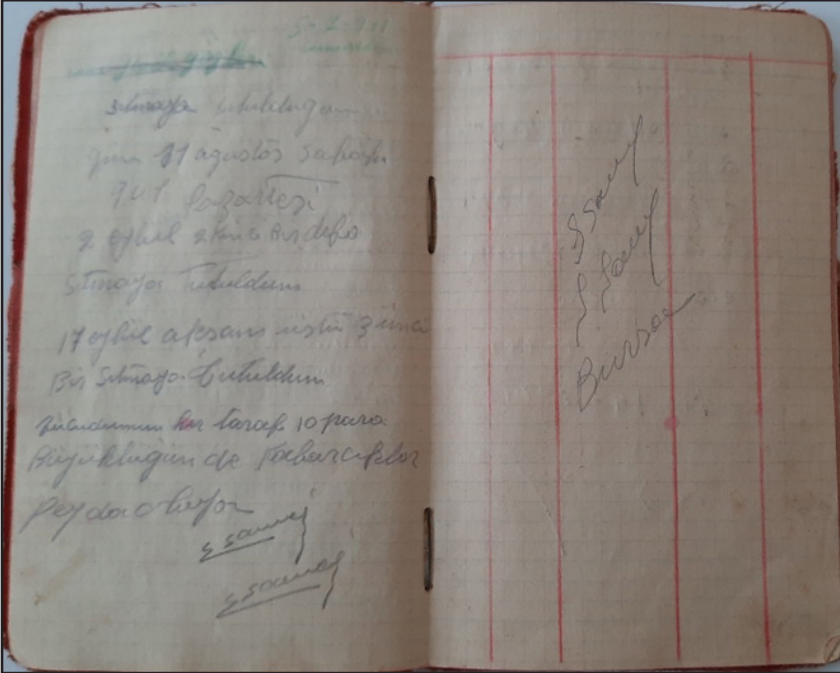
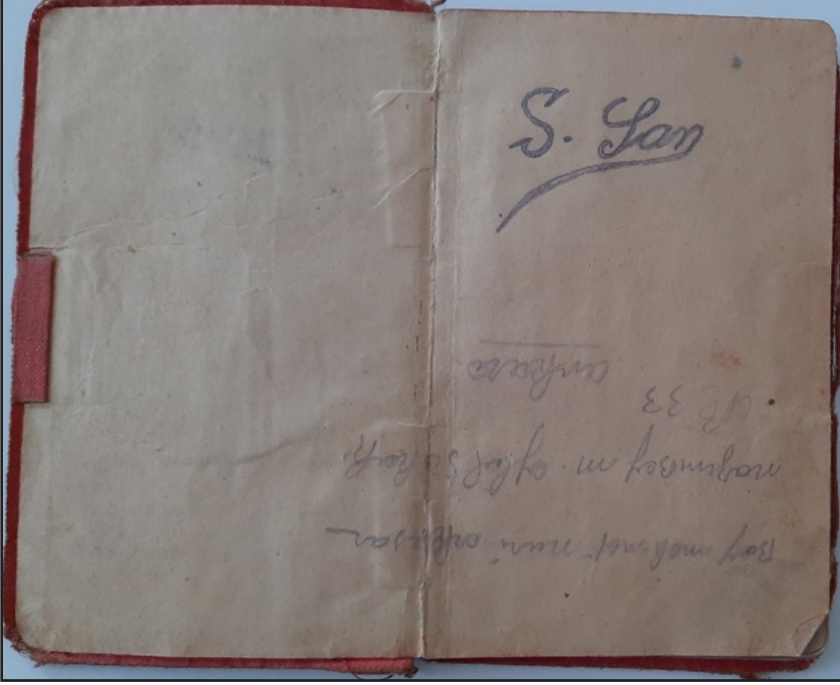
BAYER

Sivrisinek vızıldarsa
sıtma tehlikesi başgösterir!
Sivrisineği ve üreme yerlerini evinden ve etrafından uzak tutmakla, ve

ATEBRİN

«Bayer» sarı sıtma hapını kullanmakla sıbbatını koru
Bu ilacı doktorundan sor

Ek 2. Bursalı Er Sabri San'ın savaş yıllarında Ankara, Polatlı'da yapmış olduğu askerlik görevi sırasında tuttuğu günlük. (1941-1944)

Ek 3. Bursa'nın çeşitli yayın organlarından salgın hastalıklara ilişkin muhtelif haberler.

Sabun Meselesi

Henüz Vakit Varken Gerekli Tedbirlerin alınması lâzımdır

Hergün yeniden yeniye bazı zarurî maddelerin ortadan yok olduklarını görüyoruz. Herbiri bir çok suiteviller ve tefasirlere yol açan bu vaziyetler acaba neden ileri geliyor ?

Bu vaziyetlere bu gün bir yenisi dâhil olmaktadır. Bu ve çok lüzumlu bir temizlik vasıtası ve maddesi olan sabun ortadan kalkmıştır. Her zamandan ziyade, bulaşıcı ve tehlikeli hastalıkların memleketimizi tehdit ettiği bu sıralarda işe bir ehemmiyet verilmesi lüzumunu hissediyoruz. Sabunun piyasadan kalkmasına sebep olan miller bu günden ziyade arını tehdit etmektedir. Bu gün için kıyıda köyde satılmayan elinde sabun yoktur. Toptancıların sabun imalatçılarına verdikleri siparişler, imâlât için yağ sarfına izin verilmemesi yüzünden cevaplandırılmamaktadır. Bu itibarla bu gün piyasada pek cüz'î miktarda bulunan sabun istihlak edilince, halk sabun bulmak imkânını tamamiyle kaybedecektir.

Henüz her şey kaybedilmemiş ve ateş saçması sönmüşken ciddi tedbirler almak lüzumunu alâkahların gözü önüne, memleketin sıhhat ve sağlığı bakımından ehemmiyetle koyuyoruz. Ve emin bulunuyoruz ki, alâkahlar bu çok ciddi meselenin halli için gerekli tedbirleri sür'at-

Sari hastalıkları önlemek için yeni tedbirlere ihtiyaç vardır

Yurdun muhtelif köşelerinde, yıllardanberi, vatandaşların imdadına yetişen (Kızılay) kurumunun son zamanlarda, Bursa'mızda hayırlı bir tezebbüse girişerek yoksul çocuklara ve halka yemek verdiğini şükranla görmekteyiz. Okullara devam etmeyen çocuk miktarının ne kadar olduğu hakkında bir fikrimiz olmamakla beraber, yalnız ilkokullara devam eden yoksul çocuğun 1000 adedi geçtiğine şüphesiz yoktur. Bunların hepsine yet-

Tifüse karşı şiddetli mücadele

Evvelki gün valimizin riyasetinde toplanan hıfzıssıhha meclisinde mühim kararlar verildi

İstanbul'da dört yüzden fazla vatandaşın ölümüne sebebiyet verdiğini gazetelerde okuduğumuz tifüse karşı şehrimizde de şiddetli tedbirler alınmağa başlanmıştır. Bu münasebetle evvelki gün valimiz Bay Fazlı Güleş'in riyasetinde toplanan vilâyet hıfzıssıhha meclisinde kararlar alınmıştır. Yapılmış ve kararlar alınmıştır.

Alınan bu kararlara göre belediyemiz tarafından fakirlerin yıkanmasını temin maksadıyla iki hamam açılacak, fakir halka belediye tarafından parasız sabun dağıtılacaktır. Bundan başka, tren, otobüs, otomobil ve ben-

de itina edilecek, otobüslerin haddi istisabilerinden fazla yolcu almalarına mani olunacaktır. Oteller, lokantalar, hanlar ve sinemalarla fabrika ve imalâthanelerde temizleme ameliyelcri yapılacak, sinemalardaki kadife koltuklar ve iskemleler değiştirilerek yerlerine kontra-

Çiçek hastalığı şehrimize de girdi

Resmî dairelerde iş görülürken aşı vesikası sorulacak

Şehrin kenar mahallelerinden biri olan Arabayatağında iki çiçek vakasının tesbit edilmesi, alâkalı sıhhat teşküllerimizi yeniden faaliyete getirmiş bulunmaktadır. Başta vilâyet sıhhat müdürlüğü olduğu halde belediye, verem dispanseri, çareleri etrafında mümkün olduğu her türlü tedbirlere baş vurulmaktadır.

Aşılınmayan vatandaşlar her hangi bir vilâyete gidecekleri gibi bu gibilerin aşı şahadetnamesi ibraz etmedikleri takdirde resmî dairelerde işleri görülmiye

Sağlık Bakanlığı Veremlilere 5 bin lira gönderdi

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanımız Doktor Sadi Konuk; Bursadaki Verem dispanserinde tedavi edilen veremlilerin gıda maddelerine sarf edilmek üzere Halkevimiz emrine (5) bin lira göndermiştir.

Sayın Millet Vekilimizin ve Sağlık Bakanımızın Bursadaki Veremlilerin tedavisine karşı gösterdikleri bu yakın ilgi hal-kıymızı çok mütehasis etmiştir.

Kirazlıyaylada yapılan Sanatoryom işi

Geçen sayımızda Kirazlı yaylada yapılmakta olan sanatoryom ve dinlenme yerlerinin şehrin içme sularını bulaştıracığı hususunda belediye meclisine verilen bir tahrir üzerine belediye meclisinden bir heyetin yerinde incelemeler yapmak üzere Uludağa gittiğini yazmıştık.

Belediye reisi ve belediye meclisinden 20 üye Çarşamba günû Uludağda tetkikler yaptıktan sonra akşam üzeri şehrimize dönmüştür.

Yapılan tetkiklerin verdiği sonuca göre doktor İhsan Ri-

gönderilmiştir.

Bu sanatoryom ve dinlenme evleri kanalizasyonunun şehir sularını bulaştırmasını önlemek için beton havuzlar içinde, kazuratın ilaçlarla zararsız hale getirilmeleri gibi tedbirler düşünülebilirse de, bu hususta inşaat sahiplerinin hiç bir niyetleri görülmediği gibi, pek çok para isteyen bir iştir.

Belediye heyeti bu kanaata vasil olduktan sonra, Sağlık Bakanlığına başvurularak bu yapının durdurulması veya yerinin değiştirilmesi pek tabii bir hal almıştır.

Ek 4. Uludağ Kirazlıyayla Sanatoryumunun kurulmasına izin verildiğine dair onay yazısı.

Karar

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3

7054 29/5/1947 tarihli ve 3/5900 sayılı kararla kurulmasına izin verilmiş olan " Uludağ Verem Sanatoryomu Türk Anonim Ortaklığı"nın anasözleşmesinin 6,7,19,25,29,30,38,39,42,43,52,57,62, 67 ve 79 uncu maddelerinde değişiklik yapılması hakkındaki Ticaret Bakanlığının 11/2/1948 tarihli ve 4/III4-3704 sayılı yazısıyla sermayenin artan 800.000 liralık kısmının dörtte birinin yatırıldığını gösteren banka mektubu Bakanlar Kurulunca 21/2/1948 tarihinde incelenerek sözü geçen maddelerde ilişik şekilde değişiklik yapılması kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başbakan *İsmet İnönü* Devlet Bakanı *İsmet İnönü* Adalet Bakanı *İsmet İnönü* Millî Savunma Bakanı *İsmet İnönü*

İçişleri Bakanı *İsmet İnönü* Dışişleri Bakanı *İsmet İnönü* Maliye Bakanı *İsmet İnönü* Millî Eğitim Bakanı *İsmet İnönü*

Bayındırlık Bakanı *İsmet İnönü* Ekonomi Bakanı *İsmet İnönü* Sa. ve So. Y. Bakanı *İsmet İnönü* Gümrük ve Tekel Bakanı *İsmet İnönü*

Tarım Bakanı *İsmet İnönü* Ulaştırma Bakanı *İsmet İnönü* Ticaret Bakanı *İsmet İnönü* Çalışma Bakanı *İsmet İnönü*

030	78	01	195	94	7
-----	----	----	-----	----	---

Ek 5. Uludağ Verem Sanatoryumunun 1949 yılı bilançosu.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ CUMHURİYET ARŞİVİ		ULUDAĞ VEREM SANATORİYUMU TÜRK ANONİM ORTAKLIĞI 1949 SEZONESİ BİLANÇOSU	
PARÇALAR:			
K A S A			
SABİT KIYMETLER:			
a) Maddi kıymetler :			7.276.32
Binalar	1.594.477.70		
Kalorifer tes.	153.892.38		
Elektrik tes.	69.331.45		
Su ve Banyo tes.	50.823.98		
Makinalar	19.360.91		
Nakil vesaiteleri	17.507.63		
Demirbaşlar	111.979.27		
b) Gayri maddi kıymetler			
MÜTEBAVİL KIYMETLER:			
Stoklar			10.488.71
DEPOZİTOLARIMIZ:			
Orman idaresi			8.000.00
BORÇLU HESAPLAR:			
Muvakkat hesaplar		265.508.27	
Türkiye İş Bankası		215.07	
Hastaneler Ceri Hesabı		6.957.88	
Y e k ü n			
MÜZİM HESAPLAR :			
KARŞILANMAZ KALAN HESAPLAR:			
Ünüm yekün			2.395.192.25
			91.000.--
			1.841.181
			2.488.040.06

Geliş Tarihi : 24.04.2022
Kabul Tarihi: 02.12.2022

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XXII/45 (2022-Güz/Autumn), ss. 797-822.

Araştırma Makalesi / Research Article

SOVYET VE TÜRK BASININDA İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA GERÇEKLEŞEN ADANA GÖRÜŞMELERİ (30-31 Ocak 1943)*

Vefa KURBAN**

Gülben MAT***

Öz

Birinci Dünya Savaşı sonucunda oluşturulan Versailles düzeni ile hem ekonomik hem de siyasi açıdan baskı altına alınan Almanya'da milliyetçilik ve militarizm hızla gelişmiştir. Nazi Partisinin iktidara gelmesi ve yayılcı siyaset izleyerek 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'ya saldırmasıyla da İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Dünya bu süreçte Mihver ve Müttefik Devletler olarak ikiye bölünürken, Türkiye savaş dışında kalmak istemiş ancak savaş boyunca hem Müttefiklerin hem de Mihver devletlerinin baskısı altında tutulmuştur.

1943'te Müttefikler Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasına karşı, kendi yanlarında yer almasını istemişlerdir ve bu hususta kendi aralarında görüşmeler yapmışlardır. Bu anlamda Müttefikler ile Türkiye arasında gerçekleşen görüşmelerden birisi de Adana Görüşmesi bir diğer adı ile Adana Konferansı'dır. İngiliz Başbakanı Winston Churchill, Casablanca görüşmelerinin akabinde Türkiye'nin müttefikler tarafında savaşa girmesi için 30 Ocak 1943'te Adana'da İsmet İnönü ile görüşmüştür.

Çalışmada Sovyet ve Türk basınında Adana'da gerçekleşen bu görüşme ile ilgili yayınlanan haberlerden yola çıkılarak görüşmenin analizi yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sovyet Basını, Türk Basını, Adana Konferansı, İsmet İnönü, Winston Churchill.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü
(vefa_rzayeva@yahoo.com), (Orcid: 0000-0002-8178-1544).

*** Dr. Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
(gulben.mat@ege.edu.tr), (Orcid: 0000 0003-2233-2041).

**ADANA MEETING HELD DURING
THE SECOND WORLD WAR
IN THE SOVIET AND TURKISH PRESS
(January 30-31, 1943)**

Abstract

Nationalism and militarism developed rapidly in Germany, which was oppressed both economically and politically due to the Versailles order established following the First World War. The Second World War broke out when the Nazi Party came to power, followed an expansionist policy, and attacked Poland on September 1, 1939. While the world was divided into two - the Axis and Allied Powers - in this period, Turkey wanted to stay out of the war, but was kept under the pressure of both the Allies and the Axis powers throughout the war.

In 1943, the Allies wanted Turkey to abandon its policy of remaining neutral and to take their side, and both parties held talks between themselves on this issue. One of the meetings between the Allies and Turkey is the Adana Meeting, also known as the Adana Conference. Following the Casablanca talks, British Prime Minister Winston Churchill met with İsmet İnönü on January 30, 1943 in Adana to persuade Turkey to enter the war on the side of the Allies.

This study aims to analyse this event in Adana based on the news published in the Soviet and Turkish press.

Keywords: *Soviet Press, Turkish Press, Adana Conference, İsmet İnönü, Winston Churchill.*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli nedeninin aslında Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesine rağmen devam eden sorunlar olduğunu söylemek mümkündür.¹ Bu süreçte Almanya Versailles Antlaşması'nı kabul etmeyerek hızlı bir şekilde silahlanmıştır.² Bu süreçte hem ekonomik hem de siyasi açıdan baskı altına alınan Almanya Versailles Anlaşması'nı tanımadığını duyurmuş, yayılcı politikalar izlemeye başlamış, İtalya mevcut statükoyu değiştirerek, topraklarını genişletmek ve eski Roma İmparatorluğunu yeniden kurmak istemiştir.³ Almanya'daki küçük burjuvazinin gitgide fakirleşmesi, diğer yandan komünizm tehlikesine karşı gelişen Nazi rejiminin tüm dünyayı etkisi altına alma planları da yeni bir savaşın ilk adımlarını oluşturmuştur.⁴

1930'lu yılların başlarında Avrupa'da güçler dengesi değişmiş, devletler arasında ilk başta ekonomik olmakla beraber askeri ve siyasi alanda sürüşmeler başlamıştır.⁵ İtalya ve Almanya'nın yanında Japonya'nın da yayılcı siyaset izlemesiyle bir İttifak (Mihver) oluşmuştur.⁶ Diğer tarafta ise öncelikle İngiltere ve Fransa kendi aralarında anlaşarak ve daha sonra da Sovyetler Birliği ve diğer devletlerin de katılacağı Müttefik Devletler Birliğini kurmuştur.

Hitler, 1 Eylül 1939'da savaş ilanı yapmadan Polonya'ya saldırmış ve bu saldırı ile İkinci Dünya Savaşı başlamıştır.⁷

1941 yılında savaş yeni bir evreye geçmiştir. O zamana kadar hemen hemen tüm Avrupa'yı ele geçiren Almanya ve müttefikleri 22 Haziran 1941'de Barbarossa harekatı ile Sovyetler Birliğine saldırmıştır.⁸ Bu şekilde Sovyetler Birliği de bu savaşa Müttefik Devletler Birliği içerisinde dahil olmuştur.

Almanya ve müttefikleri, savaşın ilk üç yılında Müttefik devletler karşısında büyük zaferler kazanmıştır.⁹

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı sonrasında askeri, ekonomik ve siyasi durumunu göz önünde bulundurarak, İkinci Dünya Savaşı sırasında statükocu politika izlemeyi uygun bulmuştur. Türkiye, kendisine yönelik bazı tehlikeleri

1 Yalçın Osman, "İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt S 47, Bahar 2011, s. 701.

2 Ömer Metin, "Romanya Arşivlerinde Adana Görüşmeleri 30-31 Ocak 1943", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, Sayı XVII, Mart 2011, s. 528.

3 Otaç Tuğrul, "İkinci Dünya Savaşında Müttefik Konferansları ve Türkiye İçin Önemi", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Ocak 2019, s. 98.

4 Oran Baskın, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1: 1919-1980, İletişim Yayınları, 2013, İstanbul, s. 404-405.

5 Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 2019, ss. 112-114.

6 Metin, *a.g.m.*, s. 528.

7 Üçok Coşkun, *Siyasal Tarih (1789-1960)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınevi, 1980, s. 292.

8 Орлов А.С., Георгиев В.А., Георгиева Н.Г., Сивохина Т.А. *История России*, Москва 2013, с. 400.

9 McNeill William H., *Dünya Tarihi*, çeviren. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, 2002, s. 782.

önlemek amacıyla diğer devletlerle antlaşmalar yaparak mevcut durumunu sağlama alma yoluna gitmişse de ilerleyen süreçte, savaşa girmesi hususunda baskı karşısında kalmıştır.¹⁰ Hem Müttefik hem Mihver devletler Türkiye üzerinde baskı uygulayarak bir yandan toprak vaadinde bulunmuş, bir yandan işgal korkusu yaşatmışlardır. Özellikle Roosevelt, Stalin ve Churchill, Balkanlar'da ikinci bir cephenin açılabilmesi için Türkiye'yi kilit nokta olarak görmüşlerdir. 1943 yılında Roosevelt ile Churchill arasında gerçekleşen Casablanca Konferansı'nda Türkiye'nin de savaşa girmesi ve Balkan cephesinin açılması yönünde karar verilmiş ve bu kararın Türkiye'ye bildirilmesi için Başbakan Churchill Adana'ya gelmiş, taraflar arasında 30-31 Ocak 1943 tarihinde Mersin'in Tarsus ilçesine bağlı Yenice Mahallesinde görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşme tarihe Adana Konferansı ya da Adana Görüşmeleri olarak geçmiştir.¹¹ Konferansla ilgili ayrıntılar ise görüşmeler bittikten iki gün sonra haberlere yansımıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki dış politikası, Adana Görüşmelerine giden süreç ve Adana Görüşmelerinin içeriği hem Türk hem de Sovyet basınına¹² yansıyan haberler ele alınarak incelenecektir.

1. İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası

Türkiye Cumhuriyeti Lozan Antlaşması ile siyasi ve diplomatik varlığını kabul ettirmiş, hem savaş sonrası süreci atlarmaya hem de ekonomisini toparlamaya çalışmıştır. Türkiye'nin dış politikadaki temel prensibi ise "yurtta sulh cihanda sulh" olmuştur. Türkiye bu mevcut statükonun korunmasından yana politikalar izlemektedir.

Ancak Türkiye'nin mevcut jeopolitik konumu aynı zamanda stratejik açıdan önemi Türkiye'nin ilgi odağı olmasına neden olmaktadır. İsmet İnönü, Birinci Dünya Savaşı sonrasında alınan derslerle Türkiye'yi savaş dışında tutmak istemiştir.

Geniş bir coğrafyada cereyan eden bu harpte savaş dışında kalmak Türkiye açısından kolay değildi. Bundan dolayı savaş sırasında Türkiye'nin amacı, denge politikası izleyerek savaşın dışında kalmaktır. İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca Türkiye sınır güvenliğini koruma endişesi yaşamıştır. Türkiye, 19 Ekim 1939 tarihinde Fransa ve İngiltere ile Üçlü İttifak anlaşmasını,¹³ 18 Haziran 1941 tarihinde Almanya ile Saldırmazlık ve Dostluk anlaşmasını imzalamıştır.¹⁴ Bu

10 Teke Cevdet, "I. Dünya Savaşı'nda Adana Görüşmeleri ve Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı: 45, Ağustos 2017, s. 302.

11 Armaoğlu Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yayınevi, 2017, s. 542.

12 Sovyet basını uygulanan sansür nedeniyle hemen hemen aynı haberleri verdiği için dönemin en prestijli gazetelerinden olan "Kommunist" gazetesindeki örnekler incelenmiştir.

13 Soysal İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları*, TTK, Ankara, 2000, cilt I, s.602.

14 A.g.e. s. 606.

şekilde bir anlaşma da Almanya ile SSCB arasında savaştan önce 23 Ağustos 1939 tarihinde imzalanmıştır.¹⁵ Bu antlaşma da tarihe Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı bir diğer adı ile de Molotov-Ribbentrop Paktı olarak geçmiştir ve 10 yıl geçerli olacak şekilde imzalanmıştır.¹⁶ Türkiye savaş başlarında İngiltere ve Fransa ile imzalamış olduğu antlaşmaya uyarken, Almanya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini sürdürmüştür. Böylece her iki tarafı da gücendirmeyecek tarzda bir politika oluşturmuştur.¹⁷ Savaşın ilerleyen dönemlerinde Müttefikler, Türkiye'nin üzerinde baskı uygulayarak savaşa girmesini istemişlerdir. 1943'teki Kahire Konferansı'nda¹⁸ Türkiye prensipte savaşa girmeyi uygun bulmuş, ancak askeri yetersizliğini, aynı zamanda Müttefik devletlerin söz verdikleri desteğin de yetersizliğini vurgulayarak savaşa girmeme yönündeki politikasını sürdürmüştür. Müttefiklerle askeri destek konuları hususunda anlaşamayan Türkiye, ayrıca ortaya çıkan krom meselesi ve diğer meselelerden dolayı da sorunlar yaşamış daha sonra da Almanya ile diplomatik münasebetlerini bitirmek durumunda kalmıştır.¹⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine doğru düzenlenen konferanslarda Türkiye'nin durumu da ele alınmış ve baskıya maruz bırakılmıştır. Müttefik Devletler, Almanya'nın mağlubiyeti kesinleşince, Türkiye'ye uygulayacakları yaptırımları kendi aralarında görüşmüşlerdir. Almanya'nın yenilgisi kesinlik kazanınca Türkiye'nin Müttefiklerle birlikte hareket etmesi artık Türkiye için herhangi bir tehlike oluşturmamıştır. Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.²⁰

2. Casablanca Konferansı (14-24 Ocak 1943)

Almanların Müttefikler tarafından Kuzey Afrika'da yenilgiye uğratılmaları ve SSCB'deki Alman saldırıları ile yaşananlar, ABD ve İngiltere açısından yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bundan dolayı 14-24 Ocak 1943 tarihinde Roosevelt ve Churchill Casablanca'da buluşup ortak çıkarları doğrultusunda görüşmeler gerçekleştirmişlerdir.²¹ Görüşmede hem diplomatik hem de stratejik meseleler değerlendirilmiştir.²²

15 Кириллов В.В. *История России*, Москва 2021, с. 515.

16 Сахаров А.Н. *История России с Древнейших Времен до наших Дней*, Москва, 2016, с. 660.

17 Yalçın, a.g.e. s. 701-731.

18 Kurat Yuluğ Tekin, Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri, <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1784/tur>, (Erişim Tarihi:04.04.2022).

19 Bakar Bülent, "Reel Politğin Türk-Alman İlişkilerine Yansıması: Almanların Ülkelerine Dönmesi Ve Türkiye'de Kalanların Enterne Edilmesi (1944-1945)", *Tarih Dergisi*, Sayı 63 (2016 / 1), İstanbul 2016, ss. 89-126.

20 Özçelik Mücahit, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 29, 2010, ss. 258-267.

21 Фалалеев П.И. "Французский Вопрос На Касабланкской Конференции (январь 1943 г.)", *Вестн. Моск. Ун-Та. Сер. 8. История*. 2014, No 3, s. 55-66.

22 Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012, s. 111.

Başkan Roosevelt'in, görüşmeler sırasında üzerinde durduğu ilk mesele Almanya'nın hiçbir şart koşmadan teslim olması görüşüdür.²³

Churchill ise farklı bir plan çizerek, ikinci bir cephenin hem Balkanlar'da hem de Yunanistan ve Ege Adalarında açılması hususuna dikkat çekmiştir. Bu hususta da Türkiye'nin savaşa girmesini gerektirecek ortamın yaratılması, Manş Denizi'ni aşma hususunda gereken savaş hazırlıklarının yapılmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır.²⁴ Casablanca Konferansı sırasındaki "İngiliz-Amerikan Müşterek Kurmayları" toplantısında, Türkiye'nin İngiliz sorumluluk alanına bırakıldığı ve Türkiye'yi ilgilendiren bütün konuların da İngiliz idaresine bırakıldığı anlaşılmıştır.²⁵

Roosevelt'in ifadesiyle *Kayıtsız Şartsız Teslim Konferansında* sonuç olarak şu kararlar alınmıştır: Almanya'nın üzerindeki baskının arttırılması, Sicilya'ya çıkarma yapılması, İkinci cephenin Balkanlarda açılmasını sağlamak için Türkiye üzerinde baskı kurulması ve gerekli askeri hazırlıkların yapılması, Almanlar güç kaybedince Avrupa'da bir cephe daha açılması. Amaç ise öncelikli olarak Almanya, İtalya ve Japonya ile mücadele bitene kadar savaşmaktır.²⁶ Konferansta Türkiye'yi şüphelendiren kararlar arasında Müttefiklerin, Almanya teslim olana kadar savaşa devam edecek olmalarıdır. Barış görüşmelerinin Almanların kayıtsız şartsız teslim olmaları sonrasında başlayacak olması, Türk dış politika ilkelerine uygun değildir.²⁷ Zira alınan kararlar uzlaşma olasılığını ortadan kaldırmış, Almanya'nın bu savaşı kaybedeceği öngörülmüştür. Türkiye SSCB'nin Orta Avrupa'da yayılmasını durduracak tek ülkenin Almanya olduğu ihtimali üzerinde durmuştur. Türkiye ayrıca savaş sonuçlanıncaya kadar İngiltere'nin SSCB'ye destek vermesi, Türk toprakları üzerinden İngiltere ve SSCB'nin aralarında gizli bir antlaşma yapma olasılığından şüphelenmiştir.²⁸

3. Adana Görüşmeleri

1942 yılında savaşın en büyük yükü Sovyetler Birliği'nin üzerinde idi. Bundan dolayı Stalin, Avrupa'da ikinci bir cephenin açılmasını her toplantıda dile getiriyordu.²⁹

Churchill, 18 Kasım 1942 tarihinde Genelkurmay'a bir talimat göndererek, Türkiye'nin Müttefiklerle birlikte savaşa girmesi hususunda bir takım tedbirin

23 Öztoprak İzzet, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü", <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/387/tur>, (Erişim Tarihi:04.04.2022).

24 Koçak Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s.145.

25 Karakaş Nuri, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013, s.63.

26 Kocatürk Kıymet, *"İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerindeki Baskılar"*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.57.

27 Otaç, a.g.m. s.123.

28 Akkor Nesrin, *"Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşına Sokma Çabaları: Adana Görüşmeleri"*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, ss.115-124.

29 Bilge A. Suat, *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s.166.

alınmasını istemiştir. Konu ile ilgili Başkan Roosevelt ile de görüşüp 24 Kasım'da Stalin'e bir mektup dahi göndererek fikrini açıklamıştır.³⁰

Stalin, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda hemfikir olduğunu belirtmiş ve bu hususta tüm imkanların seferber edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.³¹

14 Ocak 1943 günü başlayan Casablanca Konferansı'nda Churchill ve İnönü'nün Türkiye hususunda aldıkları kararı, *Türkiye'yi aktif bir müttefik haline gelmesi için gerekli zeminin hazırlanması* ibaresinden oluşmakta idi.³²

Churchill, İnönü'ye gönderdiği mektupta görüşme fikrini bildirmiş, mümkün mertebe Cumhurbaşkanı ile olmazsa da Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile görüşmek istediğini ve hatta bu görüşmenin gizli bir şekilde olmasını arzu ettiğini vurgulamıştır.³³

İnönü de bu görüşme teklifine olumlu yanıt vermiştir. Telgraf görüşmelerinden de anlaşıldığı kadarıyla görüşme yeri olarak planlanan şehir Adana idi. Bunun sebebi olarak da hem Ankara'da yaşanabilecek güvenlik sorunu hem de zaman sorunu yaşayan Churchill'in Mısır'a yakınlığından dolayı burayı tercih ettiği yönündedir. Sonuç itibarıyla, güvenlik nedeniyle buluşma yeri olarak Adana şehri belirlenmişti ancak bu durum güvenlik için yeterli görülmemiş ve ek güvenlik önlemlerine ihtiyaç duyulmaması için de görüşmenin trende gerçekleşmesi uygun görülmüştür.³⁴

Adana'da Fransızca gerçekleşen görüşmeler iki gün sürdü, iki gün içerisinde askeri ve siyasi olmak üzere 5 farklı toplantı gerçekleştirildi. Görüşmelerin bitiminde ise gizli ve şifreli bir bildiri yayınlanması planlandı. Londra bildirinin 1 Şubat tarihinden itibaren yayınlanmasını istemiştir. Ankara ise 2 Şubat'tan itibaren bu haberi basına vermiştir.³⁵

2 Şubat 1943'te Ulus gazetesi Adana'da gerçekleşen görüşmelere yönelik haber yayınlarken, İngiliz Başvekili W.Churchill'in, İnönü tarafından kabul edildiğini ve İngiliz Majesteleri George'un dostane bir mesajını iletmiştir. Cumhurbaşkanı İnönü de bu mesaja cevaben Londra Büyükelçisini görevlendirmiştir.³⁶

Sovyetler Birliği de görüşmelere kayıtsız kalmamıştır ve Komünist gazetesi Adana görüşmeleri hakkında bilgi yayınlamıştır. Komünist gazetesinin

30 Küçük Evren, *Savaşta Diplomasi Adana-Yenice Gizli Görüşmeleri*, İstanbul, Hiperlink Yayın, 2019, s.64.

31 Winston S. Churchill, *The Hinge of Fate*, Penguin Books, 1985, ss.605-607.

32 Kocatürk, *a.g.t.* ss. 57-62.

33 Akkor, *a.g.t.* ss.115-124.

34 *A.g.t.* s.115-129.

35 *A.g.t.* s.142.

36 "M.W.Churchill İnönü'ye M.S. Kırıl Georg'un Dostane bir Mesajını Tevdi Etti", *Ulus* 2 Şubat 1943.

verdiği bilgiler doğrultusunda taraflar 30 Ocak 1943'te Adana civarında Yenice İstasyonuna yakın bir noktada, demiryolu hattı üzerinde Cumhurbaşkanlığı treninin salonunda buluşmuşlardır³⁷.

2 Şubat 1943 tarihli Tan gazetesi, İngiltere hükümetinin Türkiye'nin politikasını sempati ve anlayışla karşıladıklarını ifade ettiği habere yer vermiştir.³⁸

Yeni Sabah gazetesi de bu görüşmeyi "Mühim bir siyasi mülakat" başlığı ile vermiştir ve Churchill Milli Şefe İngiliz kralının mesajını tevdi ettiği ifadelerini kullanmıştır. Milli Şef ise İngiliz Kralına teşekkür mesajını Londra Büyükelçisi ile ulaştırmıştır. Aynı zamanda ABD Başkanı M. Roosevelt'e de telgraf göndererek teşekkür etmiştir.³⁹

Cumhuriyet gazetesi Churchill ve İnönü'nün Yenice'de Atatürk hattındaki vagona saat 16:00'da görüşüklerine vurgu yaparak, şunları da yazmıştır: "Mr. Churchill'i memleketimize getiren 4 motörlü liberatör uçağı, bizzat Başvekilin oğlu tarafından kullanılmakta idi".⁴⁰

Son Posta da Churchill'in bu ziyaretini duyurmuştur.⁴¹ Akşam gazetesi de haberi manşete taşımıştır.⁴²

2 Şubat 1943 tarihli Ulus gazetesi ise görüşmeye katılanların listesini tam olarak vermiştir.⁴³ Haberlere yansıyan listeden de anlaşıldığı üzere, İngiliz heyetinde asker üye sayısının çok olduğu dikkat çekmektedir.⁴⁴

Görüşmeler sonrasında taraflar ortak bir bildiri yayınlamışlardır. Bildiride; Türk yetkililerinin Türk politikasını anlattıkları ve İngiltere'nin de bu durumu anlayışla karşıladığı, Avrupa'daki durumun, özellikle Türkiye'nin ilgilendiği bölgelerde gerçekleşen süreci takip ettiğini aynı zamanda İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye ne şekilde bir destek sağlanacağı hususunda mutabık kaldıkları belirtilmiştir. Bunun dışında, savaş sonrası ile ilgili meselelerin de üzerinde durulduğu ve bu konuda da görüş birliğine varıldığı belirtiliyor.⁴⁵

3 Şubat 1943 tarihli Kommunist gazetesi Churchill'in Türkiye seferinden bahsederek: "Türkiye ile İngiltere devlet yetkilileri ve müşavirler birkaç kez bir araya gelerek görüşme gerçekleştirmişlerdir. Bu görüşmelerde Türkiye tarafını Şükrü Saraçoğlu, Fevzi Çakmak, Numan Menemencioğlu, Feridun Erkin, Fasih Kayabalı, Büyük Britanya

37 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, İsmet İnönü Kataloğu, A II, D 13, F 8. 8847-17; Erkin, 1987, s.137.

38 "Reisi Cumhur İnönü Adana'da İngiliz Başvekil Churchill ile görüştü", Tan 2 Şubat 1943.

39 "Churchill Milli şefe İngiliz kralının mesajını tevdi etti", Yeni Sabah 2 Şubat 1943.

40 "Mülakat nasıl oldu?", Cumhuriyet 2 Şubat 1943.

41 "Bay Churchill Türkiye'ye geldi", Son Posta 2 Şubat 1943.

42 "Milli Şef Adana'da Churchill ile görüştü", Akşam 2 Şubat 1943.

43 Ulus 2 Şubat 1943.

44 Bilge, a.g.e. s.168.

45 A.g.e. s.178.

tarafını ise Winston Churchill, Büyük Britanya'nın Türkiye'deki sefiri Hugh Hugessen, Dışişleri Daimi Sekreteri Sir Aleksander Cadogan ve diğerleri ... temsil etmiştir."⁴⁶

Anlaşıldığı üzere, Türkiye'nin savaş bitimi sonrası ile ilgili bazı endişeleri vardır. Churchill görüşmeler sırasında bu konuya da değinerek Türkiye'ye güven aşılama da çalışmıştır. Türkiye için en büyük güvenliğin de savaş sonrasında galip devletler arasında ve İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya yanında müttefik olarak yer alacağını belirtmiş olmasıdır.⁴⁷

Yine Tan gazetesinin verdiği habere göre, Adana konferansı Türk-İngiliz dostluğunu kuvvetlendirdiği için Türkiye'de mesut bir hadise olarak karşılanmıştır.⁴⁸ Aynı gazetede Londra'da yayınlanan Daily Telegraph gazetesine atfı yapılarak aşağıdaki ifadeler yer verilmiştir: "İngiltere ve Amerika bir tecavüze uğrayarak harbe sürüklenmesi halinde Türkiye'ye yapacakları yardımlar hususunda mutabaktırlar."⁴⁹

Yeni Sabah gazetesinin 3 Şubat 1943 tarihli haberinde Churchill'in beyanını yer almıştır.⁵⁰ Adana Görüşmelerinin akabinde Churchill Kıbrıs'ı da ziyaret etmiştir ve burada Türkiye ile ilişkilerine değinerek Türkiye ile münasebetlerimiz son derece dostanedir ifadelerini kullanmıştır.⁵¹

Cumhuriyet gazetesi görüşmelerin sonunda Churchill'in uçağına takılan Türk bayrağı hakkında bilgi vermiş ve bu ayrıntıya dikkat çekmiştir.⁵²

Adana görüşmesinin akabinde Ulus gazetesinde bir makale yayınlamıştır. Makalede: "Adana mülakatı, Türkiye ile İngiltere arasındaki karşılıklı itimadın ne semereli bir şekilde inkişaf ettiğini göstermek itibarıyla Türk-İngiliz ittifakının güzel bir eseri olarak kalacaktır" ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca, Casablanca konferansından hemen sonra Adana'da gerçekleşen görüşme İngiliz basınında yer almış, çok büyük bir ilgi uyandırmıştır.

Aynı tarihlerde Daily Telegraph gazetesi Türkiye'nin herhangi bir taarruza karşı kendini müdafaa edecek kudrette olduğunu yazarken, diğer taraftan da Rusya'nın muharebelerdeki rolüne değinmiş ve "Stalin'in adı uzun zamanlar hatırlanacak ve Rusya'da daha ziyade sevilen isim olarak kalacaktır" ifadelerine yer vermiştir.⁵³

Adana görüşmesi ile ilgili İngiliz basınında, İngiliz heyetinin Türkiye siyasetini tam bir sempati ve anlayış zihniyeti ile karşıladıklarına ve bu zihniyet ve anlayışın da *sulh ve emniyet* kelimelerinde ifadesini bulduğuna dikkat çekilmiş ve bu durum da Türkiye'nin başarısı şeklinde değerlendirilmiştir.⁵⁴

46 "Churchill'in Türkiye Devlet Hadimleri ile Danışığı", *Kommunist*, 3 Şubat 1943.

47 Bilge, a.g.e. s.175.

48 "Adana mülakatı derin akisler yaptı", *Tan* 3 Şubat 1943.

49 *Tan*, a.g.m. 3 Şubat 1943.

50 "Churchill'in Beyanını", *Yeni Sabah* 3 Şubat 1943.

51 "Türkiye ile ilişkilerimiz son derece dostanedir", *Ulus* 3 Şubat 1943.

52 "Churchill Adana'da nasıl karşılandı", *Cumhuriyet* 3 Şubat 1943.

53 "Adana mülakatı", *Ulus* 4 Şubat 1943.

54 "Ulus", a.g.m. 4 Şubat 1943.

Cumhuriyet gazetesi ise aynı tarihli haberinde İtalya tarafından ilginç bir bakış açısına yer vererek, Churchill'in amacına ulaşmadan geri döndüğünün altını çizmiştir.⁵⁵

Times gazetesi "Adana görüşmeleri Rus ordusunun zaferi ve müttefiklerin Akdeniz'de taarruz hareketlerinin Cenup-Batı Avrupa'da ve Orta Şark'ta hasıl ettiği intibai göstermektedir." şeklinde ifadelere yer verirken, Daily Telegraph ise şöyle demektedir: "Adana görüşmeleri her şeyden evvel şunu gösterir ki Birleşmiş Milletlerin zaferleri ile askeri durumda değişiklikler olmuş ve Türk hareket serbestisini mühim mikyasta arttırmıştır."

News Chronicle de başyazısında Adana görüşmelerinden bahsetmiş ve Adana görüşmelerinden sonra Türkiye'nin müttefiklerle münasebetlerinde yeni sayfa açıldığına vurgu yapmıştır.⁵⁶

Akşam gazetesi Adana görüşmelerinin dış basındaki yankılarına yer vermiştir. Buna göre: Daily Herald "Türkiye bitaraflığını muhafaza hususunda teminat almıştır" diyerek bu ziyareti önemli bir diplomasi olarak değerlendirmiştir. Türkiye'nin tarafsızlığını korumasının faydalarından bahsetmiştir. Haberde İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de etkili olmadığı zamanlarda Almanların Türkiye üzerinden rahatlıkla geçebileceklerini fakat Türkiye'nin buna müsaade etmediğinin altı çizilmiştir. Bu durum da tabii müttefiklerin işine gelmektedir. Gazete özellikle bu hususu vurgulamıştır.⁵⁷

Buluşma ile ilgili haberi Churchill Roosevelt'e ve Stalin'e mektup yolu ile ulaştırmış ve mektupta İnönü ile "Türk ordusuna daha iyi ve daha çabuk teçhizat gönderilmesi" konusunu da görüşeceği hususunu vurgulamıştır.⁵⁸ Görüşmelerde Türk heyeti, Alman tehlikesinden daha ziyade Sovyetler Birliğinin savaş sonrası dönemde oluşturabileceği tehdidi dile getirmiştir. Churchill ise Türkiye açısından bir felakete sebep olarsa ve Türk çıkarlarıyla bağdaşmayacaksa Türkiye'nin savaşa girmesini istemeyeceğini de belirtmiştir.⁵⁹

Yukarıda da belirtildiği üzere, Churchill Adana'ya gitmeden önce Casablanca'daydı. Adana'daki görüşme sonrasında ise Kıbrıs'a, oradan Mısır'a ve Trablus'a, daha sonra Cezayir'e gitmiş ve nihayetinde Londra'ya dönmüştür. Bununla ilgili olarak Daily Telegraph şöyle diyordu: "Zafer stratejisinin temellerini bu seyahatin merhaleleri tayin ve tesis edecektir."⁶⁰

Akşam gazetesi 5 Şubat 1943 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Adana görüşmesi hakkında yayınladığı haberlere yer vermiştir, Churchill'in Beyanatını ve Türkiye - İngiltere görüşmelerini haber olarak yayınlamıştır, aynı zamanda

55 "Ziyaretin akisleri, Cumhuriyet 4 Şubat 1943.

56 "Adana Konferansının yankıları", Ulus 4 Şubat 1943.

57 "Adana görüşmesinin akisleri", Akşam gazetesi 4 Şubat 1943.

58 Teke a.g.m. s.306.

59 Karakaş, a.g.e. s.69.

60 "İngiliz basınında Adana konferansının önemi", Ulus 5 Şubat 1943.

İngiliz basınının bu görüşmelerden duydukları memnuniyeti de sayfalarına taşımıştır.⁶¹ 5 Şubat 1943 tarihinde de Sovyet basınında benzer örnekler rastlanmaktadır.⁶²

5 Şubat Cumhuriyet gazetesinde İsveç basınının Adana görüşmeleri ile ilgili farklı yorumlarına yer verilmiştir. İsveç gazetesi Dagesposten, Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkileri değerlendirerek: Türkiye'nin hiçbir zaman Almanya tarafından bir saldırıya veya taarruza uğramadığını ve uğramayacağını yazmakta ve aynı zamanda Türkiye ile Almanya'nın siyasi ilişkilerinin çok iyi ve dostane olduğunu vurgulamaktadır.⁶³

Reuter ajansı ise Ortadoğu'da Boğazların bekçisi olan Türkiye'nin stratejik açıdan önemine vurgu yapmıştır.⁶⁴ New York Herald Tribune gazetesi Churchill'in Türkiye ziyaretini, aşağıdaki ifadelerle kaleme almıştır. "...Alman hezimetinin başlamış olduğuna delalet eden bir hisse olarak telakki etmektedir."

Washington Post gazetesi Adana görüşmeleri hakkında: "Türkiye Cumhuriyeti'nin Mr. Churchill ile yaptığı görüşmeler hakkında mütalaa yürütürken, Ankara hükümetinin Almanlara Türkiye'nin bitarafıllığı ile oynamaya asla müsaade etmeyeceğini belirtmekte ve Büyük Britanya ile yapmış olduğu ittifaka istinaden icabında derhal harekete geçmeye hazır bulunduğunu ilave etmektedir. Şimdi Almanların doğuya yandan bir harekete teşebbüs etmesine imkan kalmamıştır. Türkler harp ateşinin artık Nazilerin aleyhine döndüğüne kanaat getirmişler ve Almanya'yı yatıştırma zarureti kalmadığını anlamışlardır."⁶⁵

Son Telgraf gazetesi "Adana mülakatının İngilizlere verdiği rahatlık" başlığı altında İngiliz ve Amerikalıların Akdeniz'de rahat bir şekilde çarpışabilmeleri için Türk tarafsızlığının önemine değinmiştir.⁶⁶ Görüşme öncesinde Churchill İnönü'ye, yazılı bir metin ile Türk Ordusu'nun modern silahlardan yoksun bulunduğunun farkında olduğunu bundan dolayı Türkiye'nin hangi sebeplerden dolayı harp dışı kalma siyaseti izlediğini de anladığını vurguladıktan sonra, Türkiye'nin savaşa girmek zorunda kalması durumunda İngiltere ve Amerika'nın Türkiye'ye 25 uçak filosu gönderebileceğinin altını çizmiştir. Bununla birlikte, savaş sonrasında ABD ve İngiltere'nin Türkiye'yi barış konferansında tam ortak olarak görmek istediklerini de belirtmiştir.⁶⁷ Churchill'in görüşme sırasında İnönü'ye takdim ettiği belgede Türkiye'nin derhal savaşa girmesini talep eden bir ifade bulunmamakta, daha ziyade Türkiye'ye temin edeceği menfaatleri göstermeye yöneliktir.

61 "Adana Mülakatı Moskova'da hiçbir tefsirde bulunulmadı, Almanya Türkiye'nin dürüstlüğüne itimat besliyor", *Akşam* 5 Şubat 1943.

62 "Churchill'in Türkiye'de Aparıldığı Danışıklara Dair", *Kommunist*, 5 Şubat 1943.

63 "Adana mülakatının akisleri devam ediyor" *Cumhuriyet* 5 Şubat 1943.

64 *Cumhuriyet*, a.g.m. 5 Şubat 1943.

65 "Adana mülakatının akisleri devam ediyor" *Cumhuriyet* 5 Şubat 1943.

66 "Adana mülakatının İngilizlere verdiği rahatlık" *Son Telgraf* 5 Şubat 1943.

67 Churchill, a.g.e. ss.613-617.

Görüşmelerde esasen Türkiye'nin harp dışı kalma durumu, Balkanlar'da ortaya çıkan durum ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sağlanacak desteğe vurgu yapılmıştır.⁶⁸ Görüşmelerin sonucunda Türk yetkilileri, Sovyetlerin savaştan sonra özellikle Türkiye'ye karşı uygulayacakları politika karşısında Türkiye'nin çok daha dikkatli olması gerektiği, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı uygulayacakları baskıdan dolayı endişe duydukları anlaşılmaktadır.⁶⁹ Sonuç olarak görüşmeler sonucunda somut bir netice ortaya çıkmadıysa da İngiltere'nin, Türkiye'nin stratejik önemini görmesi bakımından kayda değerdir.⁷⁰

Akşam gazetesi Sovyetlerle birlikte Amerika'da da görüşmelerin ne şekilde yansıtıldığını ele almıştır. Olası bir barış durumunda Türkiye'nin de diğer milletlerin yanında yer alacağını ümit ettiklerini dile getirmişlerdir.⁷¹

8 Şubat tarihinde yayınlanan Vatan gazetesinde ise "Churchill, Adana mülakatını Rusya ile mutabık kalarak mı yaptı?" sorusuna yanıt aranmış; Yunanistan'ın müttefikler tarafından yeniden işgal edilmesinin, Almanların 1941'deki işgalinden daha önemli olduğu belirtilmiştir. Müttefik güçlerin Doğu Akdeniz'de deniz hakimiyetine sahip olmalarının önemi ifade edilirken, Karadeniz'e hâkim olmanın çok daha önemli olduğu vurgulanmıştır. Karadeniz'de kuvvetli Rus donanmasının karşısında Romanya'nın küçük donanmasıyla birkaç hafif Alman gemilerinden başka bir güç olmadığı üzerinde durulmuştur. Haberde, Churchill'in Türkiye ziyaretinin, Casablanca konferansında alınan kararlarla Stalin'in aynı görüşte olduğunun ispatıdır denilirken; Rusya'ya danışılmadan Türkiye ile görüş birliği ilan edilemeyeceği, Rusya'nın batıdaki en önemli komşusunun Türkiye olduğu ve Rusya tarafından onaylanmayan hiçbir antlaşmanın yapılmayacağı üzerinde durulmuştur.

Son Telgraf, Amerikan gazetesi Herald Tribune gazetesine atıf yaparak, Roosevelt adına da söz söyleyen Churchill'in Rusya'ya danışmadan ve bu hususta tamamiyle mutabık kalınmadan Türkiye ile bir görüş birliğini ilan etmesine ihtimal verilmediğine ve Türkiye'nin aslında, Rusya'nın güneyindeki en önemli komşusu olduğuna vurgu yapmıştır ve Rusya tarafından tasvip edilmeyen hiçbir anlaşmanın yapılmayacağına ihtimal verilmediğini de belirtmiştir.⁷²

Vatan gazetesinde yer alan bir haberde ise Türkiye'nin önemine vurgu yapan İngiliz gazetesinden alıntı yapılmıştır. "Bir İngiliz gazetesi diyor ki: Türkiye, İngiliz sağı kanadı ile Rus sol kanadında dikilen bir kaledir."⁷³

68 Mustafa Aydın, "1939 - 1945 İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye," ed: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

69 Ömer Metin, "Romanya Arşivlerinde Adana Görüşmeleri 30-31 Ocak 1943", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, Sayı XVII, Mart 2011, s.532.

70 Yalçın, a.g.e. s.730.

71 "Adana Görüşmesinin Amerika'daki akisleri", *Akşam* 6 şubat 1943.

72 "Adana mülakatından evvel Churchill Rusya'ya neler danıştı", *Son Telgraf* 8 Şubat 1943.

73 "İnönü -Çörçil mülakatı etrafında tefsirler", *Vatan* 9 Şubat 1943.

Anadolu Ajansı; Alman basınının Adana'daki görüşmeleri ilk günlerde yorumlamadan yayınladığını daha sonraki günlerde ise Türkiye'nin tarafsızlığına fazlaca vurgu yapan haberlere yer verildiğini bildirmiştir. Almanya'nın Donau Zeitung gazetesinin haberine göre de "tarafsızlık Türkiye'nin şiarı olmalıdır" görüşü yer almıştır.⁷⁴ Churchill, Londra'ya döndükten sonra Avam Kamarasında bir demeç vererek savaşın genel durumu hakkında bilgi vermiştir. Esas hedefin düşman kuvvetlerine, karada, denizde ve havada büyük ölçüde ve mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde saldırı düzenlemek olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, "düşmanı Akdeniz'den Karadeniz'e kadar geniş Rus cephesinde olduğu gibi manen ve maddeten mümkün olan bütün suretlerde yıkmak ve kanatmak lazımdır" sözlerini de sarf etmiştir.⁷⁵

12 Şubat 1943 tarihli Cumhuriyet gazetesi Churchill'in beyanatını yayınlamıştır. Buna göre: "Türkiye'nin başına gaileler açmak, hiçbir surette siyasetimize dahil değildir" diyen İngiliz Başvekili, "Türkiye'den hiçbir talepte bulunmadım, Türkiye'nin başına gelecek bir felaket bütün Birleşik Milletler için de bir felaket olacaktır." ifadesini kullanmıştır.⁷⁶

Aynı tarihli Akşam gazetesinde Churchill'in şu ifadeleri de yer almaktadır: "...yalnız vereceğimiz silahlarla Türkiye'nin müdafaa kudretini azami derecede geliştirilmesini istedim."⁷⁷

Vatan gazetesi Churchill'in Beyanatına yer vererek, Churchill'in Türkiye'nin uğrayacağı her türlü felaketin İngiltere'nin de felaketi olarak gördüğünün ve Türkiye'nin Rusya ile de dostane ilişkiler kurması dileklerinde bulunduğu altını çizmiştir. Gazete haberine göre, Churchill beyanatında Türkiye ile İngiltere'nin müttefik ve dost olduklarını vurgulamıştır.⁷⁸

Son Telgraf 12 Şubat tarihli yazısında Churchill'in beyanatında Stalin'in neden konferansa katılmadığı ve aynı zamanda Sovyetlerin Avrupa'yı istila edip etmeyeceğine dair soruya cevap aramıştır.⁷⁹ Son Telgraf, Churchill'in nutkunun yansımaları ile ilgili şunlara da yer vermiştir: "Amerika'da: heyecanla karşılandı, memnuluk uyandırdı; Almanya'da: İngiltere'de Amerikan nüfuzu artıyor; Rusya'da: henüz hiçbir tefsir ve mütalaa yok" şeklinde başlık atmıştır.⁸⁰

Türkiye'nin atacağı her adım ve savaş boyunca uyguladığı dış politika Sovyetler Birliği'ni de yakından ilgilendirmiştir. Sovyet basını bu hususta haberlere de yer vermiştir.

74 "Başvekil Churchill", Cumhuriyet 10 Şubat 1943.

75 "Avam Kamarasında M. Çörçil yaptığı demeçte umumi durumu anlattı", Ulus 12 Şubat 1943.

76 "Türkiye'nin başına gaileler açmak, hiçbir surette siyasetimize dahil değildir" Cumhuriyet 12 Şubat 194.

77 "Churchill'in Beyanati", Akşam 12 Şubat 1943.

78 "Çörçil'in Beyanati", Vatan 12 Şubat 1943.

79 "Churchill'in Nutku", Son Telgraf 12 Şubat 1943.

80 "Churchill'in nutkunun akisleri, Son Telgraf 12 Şubat 1943.

Sovyet basınının önemli örneklerinden olan Kommunist daha çok Türk gazetelerinden alıntı yaparak Adana görüşmeleri hakkında neler yazıldığını yansıtmıştır. Örneğin gazetenin: 13 Şubat 1943 tarihli haberinde Ulus gazetesinin Adana görüşmelerinin çok önemli olduğunu yazdığı vurgulanmaktadır. Ayrıca: *İngiltere'nin sorumlu liderinin uluslararası olaylar hakkında müttefiklerin bakış açısını Türk temsilcilere ilettiği, buna cevaben ise Türkiye temsilcilerinin de Türkiye'nin mevkini açık ve aydın bir şekilde ortaya koyduklarını yazmaktadır.* Bu açıdan bakıldığında anlaşılan o ki, Adana görüşmesi Türkiye ile İngiltere arasındaki dostluğun bir ürünü olarak kalacak ve her iki ülke arasında karşılıklı itimadın ne şekilde arttığını ve kuvvetlendiğini gösterecektir.⁸¹

İkdam gazetesi ise bu görüşme ile ilgili Adana'da gerçekleşen görüşmelerin sadece Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri de olumlu yönde etkileyeceğini yazmaktadır.⁸²

Bunun dışında dikkat çeken önemli bir husus ise Churchill'in konuşmasının büyük bir kısmının denizaltı muharebelerinin geliştirilmesine yönelik olduğu idi.⁸³

Churchill'in bu konuşması hem İngiltere'de hem de Amerika'da ilgiyle karşılandı, nutku ayrıca Türkiye'nin Londra Büyükelçisi de dinledi ve bununla ilgili haberin başlığı ise Ulus gazetesinde *Nutuk itimat havası ile dolu addediyor* şeklinde yer almıştır.⁸⁴

Daily Telegraph gazetesi, askeri harekattan dolayı Stalin'in Casablanca'ya konferansa gelmediğine değinerek bu durumun *"Birleşmiş Milletlerin planlarına ve bu planları tatbik mevkine koyma vasıtalarına malik oldukları kanaatini azaltmaz."* ifadelerini kullanmıştır.⁸⁵

Churchill'in Avam Kamarasındaki konuşmasından sonra, Casablanca Konferansında İngilizlerle Amerikalılar arasında zannedildiğinden daha büyük bir işbirliğinin olduğu anlaşılmıştır.⁸⁶

Sonuç itibariyle, Adana görüşmelerinde Türk yetkililerinin amacı, savaşa girme konusunda iyi niyet ortaya koymak, ancak savaşa katılmaya yönelik askeri hazırlık sürecini mümkün mertebe yavaşlatarak zaman kazanmaktır.⁸⁷

81 "Türkiye Matbuatı Adana'daki Danışıklar Hakkında", *Kommunist*, 12 Şubat 1943.

82 *Kommunist*, a.g.e. 12 Şubat 1943.

83 "Çörçil anlatıyor", *Ulus* 14 Şubat 1943.

84 "M. Çörçil'in nutku iyi karşılandı, Nutuk itimat havası ile dolu addediliyor", *Ulus* 14 Şubat 1943.

85 *Ulus*, a.g.m. 14 Şubat 1943.

86 "Çörçil anlatıyor", *Ulus* 14 Şubat 1943.

87 Karakaş, a.g.e. s.70.

Sonuç

1939-1945 yılları arasında gerçekleşen İkinci Dünya Savaşı, tarihteki en yıkıcı ve en kanlı savaştır. Müttefik devletlerin zaferi ile sona eren bu savaşın ağır koşullarından ve sonuçlarından yalnızca Mihver devletler değil, Türkiye örneğinde olduğu gibi, savaşa taraf olmayan ülkeler de etkilenmiştir. Savaş sonrasında Avrupa haritası yeniden çizilmiştir, Birleşmiş Milletler Teşkilatı kurulmuş, milletlerarası diyalog artmıştır. Dünya büyük bir ekonomik sıkıntı ile baş başa kalmıştır. Sıcak savaştan iki kutupluluğun hakim olduğu ve ABD ile Sovyetler arasında güç çekişmelerinin yaşandığı Soğuk Savaş dönemine geçilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden ders çıkaran Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca savaş dışı konumunu korumak ve tarafsızlığını sürdürmek istemiştir. İkinci Dünya Savaşı süresince hem Mihver hem de Müttefik devletler, jeopolitik bakımdan oldukça değerli olan Türkiye'yi kendi saflarına çekmek için Türkiye üzerine yapabildikleri kadar baskı uygulamışlardır. Ancak Türkiye savaşın gidişatını yakından takip ederek doğru hamlelerle bir taraftan Sovyet tehdidine karşı İngiltere ile ittifak içerisine girerken diğer taraftan da Alman tehdidine karşı da İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması imzalamıştır.

Adana Görüşmeleri, tam da Türkiye'nin savaşta tarafsız kalma kararını değiştirmek hususunda atılmış bir adım idi. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne uyguladığı baskıyı azaltmak ve bunun için de Balkanlar'da yeni bir cephe açmak fikri ile yola çıkan Churchill, bir taraftan cephelerdeki Alman ilerlemesini durdurmak ve diğer taraftan Alman birliklerini dağıtarak kolay bir zafer elde etmeyi planlamıştır. Churchill'in bir diğer amacı da Almanların akaryakıt ikmal bölgelerinin yok edilmesi yönündedir. Bu planların uygulanabilmesi için kilit nokta Türkiye'nin savaşa Müttefik devletler tarafında katılması gerekmektedir. Churchill, Türkiye'yi kendi yanlarına çekme fikrini Casablanca Konferansı'nda Stalin ve Roosevelt'e anlatarak, bu düşüncüyü onlara da benimsetmiştir. 30-31 Ocak 1943 tarihleri arasında Türkiye'ye gelen Winston Churchill Yenice İstasyonu'nda, İsmet İnönü ile buluşarak gizli bir görüşme yapmıştır. Ancak bu görüşmeden somut bir sonuç alınamamıştır. Türkiye savaş dışı konumunu koruma konusunda kararlıydı. Türkiye, İngiltere'den Sovyetler Birliği'nin herhangi bir olumsuz politikasına karşı güvence istemiştir. Bunun karşılığında ise Churchill, güvencenin sağlanmasını savaşın bitiminde kurulacak olan milletlerarası bir örgüt gibi ileriki görüşmelere bırakmıştır. Türkiye'nin savaşa katılıp katılmaması durumu, hem Müttefikler grubunu hem de Mihver grubunu yakından ilgilendirmiştir. Görüşmelerin akabinde Mihver Devletlerin basını, Adana görüşmesini Churchill'in, *Türkiye'yi kendi davası hesabına kandırmak emeliyle Adana'ya gelmiş fakat muvaffak olamadan dönmüştür* şeklinde değerlendirirken,

Churchill, Türkiye'den hiçbir talepte bulunmadığını, Türkiye'nin başına gelecek bir felaketin bütün Birleşik Milletler için de bir felaket olacağına dikkat çekmiştir.

Türkiye'nin savaşa katılıp katılmaması ve Adana görüşmelerinin sonuçları hem Mihver hem de Müttefik Devletleri yakından ilgilendirmiştir. Bu durum da dünya basınına yoğun bir şekilde yansımıştır. Sonuç itibariyle, her ne kadar Türkiye savaş döneminde savaşın dışında kalma yolunu seçse de Batılı müttefikleri ile dengeli bir yakınlık kurmayı da hiçbir zaman elden bırakmamıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: 030102355883

II. Süreli Yayınlar

“Adana Mülakatı Moskova’da hiçbir tefsirde bulunulmadı, Almanya Türkiye’nin dürüstlüğüne itimat besliyor”, *Akşam* 5 Şubat 1943.

“Adana görüşmesinin akisleri”, *Akşam* 4 Şubat 1943.

“Adana Görüşmesinin Amerika’daki akisleri”, *Akşam* 6 Şubat 1943.

“Adana Konferansının yankıları”, *Ulus* 4 Şubat 1943.

“Adana mülakatı Çörçil krala geniş tafsilat verdi, Başvekilin Avam kamarasına avdeti sürekli alkışlarla karşılandı”, *Vatan* 10 Şubat 1943.

“Adana mülakatı derin akisler yaptı”, *Tan* 3 Şubat 1943.

“Adana mülakatı”, *Ulus* 4 Şubat 1943.

“Adana mülakatından evvel Churchill Rusya’ya neler danıştı”, *Son Telgraf* 8 Şubat 1943.

“Adana mülakatının akisleri devam ediyor” *Cumhuriyet* 5 Şubat 1943.

“Adana mülakatının İngilizlere verdiği rahatlık” *Son Telgraf* 5 Şubat 1943.

“Avam Kamarasında M. Çörçil yaptığı demeçte umumi durumu anlattı”, *Ulus* 12 Şubat 1943.

“Başvekil Churchill”, *Cumhuriyet* 10 Şubat 1943.

“Bay Churchill Türkiye’ye geldi”, *Son Posta* 2 Şubat 1943.

“Churchill Adana Mülakatını Rusya ile mutabık kalarak mı yaptı?” *Vatan* 8 Şubat 1943.

“Churchill Adana’da nasıl karşılandı”, *Cumhuriyet* 3 Şubat 1943.

“Churchill Milli şefe İngiliz kralının mesajını tevdi etti”, *Yeni Sabah* 2 Şubat 1943.

- “Churchill’in Beyanati”, *Akşam* 12 Şubat 1943.
- “Churchill’in Beyanati”, *Yeni Sabah* 3 Şubat 1943.
- “Churchill’in Nutku”, *Son Telgraf* 12 Şubat 1943.
- “Churchill’in Nutkunun Akisleri, *Son Telgraf* 12 Şubat 1943.
- “Churchill’in Türkiye Devlet Hadimleri ile Danışığı”, *Kommunist*, 3 Şubat 1943.
- “Churchill’in Türkiye’de Apardığı Danışıklara Dair”, *Kommunist*, 5 Şubat 1943.
- “Çörçil anlatıyor”, *Ulus* 14 Şubat 1943.
- “Çörçil’in Beyanati”, *Vatan* 12 Şubat 1943.
- “İngiliz basınında Adana konferansının önemi”, *Ulus* 5 Şubat 1943.
- “M.Çörçil’in nutku iyi karşılandı, Nutuk itimat havası ile dolu addediliyor”,
Ulus 14 Şubat 1943.
- “M.W.Churchill İnönü’ye M.S. Kırıl Georg’un Dostane bir Mesajını Tevdi Etti”,
Ulus 2 Şubat 1943.
- “Milli Şef Adana’da Churchill ile görüştü”, *Akşam* 2 Şubat 1943.
- “Mülakat nasıl oldu?”, *Cumhuriyet* 2 Şubat 1943.
- “Reisi Cumhur İnönü Adana’da İngiliz Başvekili Churchill ile görüştü”, *Tan* 2 Şubat 1943.
- “Türkiye ile ilişkilerimiz son derece dostanedir”, *Ulus* 3 Şubat 1943.
- “Türkiye Matbuatı Adana’daki Danışıklar Hakkında”, *Kommunist* 12 Şubat 1943.
- “Türkiye Matbuatı Adana’daki Danışıklar Hakkında”, *Kommunist* 12 Şubat 1943.
- “Türkiye’nin başına gâileler açmak, hiçbir surette siyasetimize dahil değildir”
Cumhuriyet 12 Şubat 1943.
- “Ziyaretin akisleri, *Cumhuriyet* 4 Şubat 1943.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi, İsmet İnönü Kataloğu, A II, D 13, F 8. 8847-17; Erkin, 1987: 137.
- Ulus* 2 Şubat 1943.
- Vatan* 9 Şubat 1943.

III. Kitaplar

- ARMAOĞLU Fahir (2017), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yayınevi.
- AYDIN Mustafa (2014), “1939 – 1945 İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye,” ed: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.I, İstanbul: İletişim Yayınları.

- BİLGE A. Suat (1992), *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- CHURCHILL Winston S., (1985), *The Hinge of Fate*, Penguin Books.
- KARAKAŞ Nuri (2013), *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- КИРИЛЛОВ В.В. (2021), *История России*, Москва.
- KOÇAK Cemil (2015), *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- KÜÇÜK Evren (2019), *Savaşta Diplomasi Adana-Yenice Gizli Görüşmeleri*, İstanbul, Hiperlink Yayınları.
- McNEILL William H., (2002) *Dünya Tarihi*, çeviren. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları.
- ORAN Baskın (2013), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ОРЛОВ А.С., Георгиев В.А., Георгиева Н.Г., Сивохина Т.А. (2013), *История России*, Москва.
- SANDER Oral (2019), *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları.
- SOYSAL İsmail (2000), *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları*, TTK, Ankara, cilt I, s. 606.
- САХАРОВ А.Н. (2016), *История России с древнейших времен до наших дней*, Москва.
- TUNCER Hüner (2012), *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- UÇAROL Rifat (2015), *Siyasi Tarih (1789-2014)*, İstanbul, Der Yayınları.
- ÜÇÖK Coşkun (1980), *Siyasal Tarih (1789-1960)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınevi.

IV. Makaleler

- ARMAOĞLU Fahir, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 13, Sayı 02, 1958, s. 166.
- BAKAR Bülent, "Reel Politğin Türk-Alman İlişkilerine Yansıması: Almanların Ülkelerine Dönmesi Ve Türkiye'de Kalanların Enterne Edilmesi (1944-1945)", *Tarih Dergisi*, Sayı 63 (2016 / 1), İstanbul 2016, ss. 89-126.
- KURAT Yuluğ Tekin, "Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri", <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1784/tur>, (Erişim Tarihi:04.04.2022).

- METİN Ömer, "Romanya Arşivlerinde Adana Görüşmeleri 30- 31 Ocak 1943", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, Sayı XVII, (Mart 2011), s. 528.
- OTAÇ Tuğrul, "İkinci Dünya Savaşında Müttefik Konferansları ve Türkiye İçin Önemi", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, (Ocak 2019), s. 98.
- ÖZÇELİK Mücahit, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 29, 2010, ss. 258-267.
- ÖZTOPRAK İzzet, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü", <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/387/tur>, (Erişim Tarihi:04.04.2022).
- TEKE Cevdet, "II. Dünya Savaşı'nda Adana Görüşmeleri ve Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı: 45, (Ağustos 2017), s. 302.
- YALÇIN Osman, "İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt S 47, (Bahar 2011), s. 701.
- YAVUZ Bige Sükan, "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:24, 1999, ss.527-561.
- ФАЛАЛЕЕВ П.И. "Французский Вопрос На Касабланкской Конференции (январь 1943 г.)", *Вестн. Моск. Ун-Та. Сер. 8. История*. 2014. No 3, ss. 55-66.

V. Tezler

- AKKOR Nesrin, "Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşına Sokma Çabaları: Adana Görüşmeleri", Yayınlanmış Doktora Tezi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, ss.115-124.
- KOCATÜRK Kıymet, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerindeki Baskılar", Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.57.

Extended Abstract

As is known, the problems that could not be resolved at the end of the First World War led to the Second World War. While the order that emerged following the 1919 Treaty of Versailles had repercussions in Germany, it also brought new problems.

Nationalism and militarism developed rapidly in Germany, which had been oppressed both economically and politically due to the Versailles order established following the First World War. The Second World War broke out when the Nazi Party came to power, followed an expansionist policy, and attacked Poland on September 1, 1939. While the world was divided into two - the Axis and Allied Powers - in this period, Turkey intended to stay out of the war, but was kept under the pressure of both the Allies and the Axis powers throughout the war.

The war entered a new phase in 1941. Germany and its allies, which had occupied almost all of Europe until then, launched the Operation Barbarossa and attacked the Soviet Union on June 22, 1941. Consequently, the Soviet Union entered the war on the side of the Allied Powers.

Germany and its allies achieved great victories against the Allied Powers in the first three years of the war.

Considering its military, economic and political situation after the First World War, Turkey found it appropriate to adopt a status quo policy during the Second World War. Although Turkey attempted to secure its existing situation by making agreements with other states in order to prevent dangers against itself, it was exposed to pressure to enter the war in the following process.

In 1942, the Soviet Union was bearing the greatest burden of the war. For this reason, Stalin was stating at every meeting that a second front should be opened in Europe.

Churchill sent an instruction to the General Staff on November 18, 1942, asking for some measures to be taken for Turkey to enter the war on the side of the Allies. He also met with President Roosevelt on this subject and sent a letter to Stalin to express his opinion on November 24.

Stalin was also in favour of Turkey's entry into the war and emphasized that every available means should be used to this end.

The decision taken by Churchill and İnönü regarding Turkey at the Casablanca Conference, which started on January 14, 1943, consisted of the phrase "to create a situation in which Turkey can be enlisted as an active ally".

In 1943, the Allies wanted Turkey to abandon its policy of remaining neutral and to take their side, and both parties held talks between themselves on this issue. One of the meetings between the Allies and Turkey is the Adana Meeting, also known as the Adana Conference. Following the Casablanca talks, British Prime Minister Winston Churchill met with İsmet İnönü on January 30, 1943 in Adana to persuade Turkey to enter the war on the side of the Allies.

This study aims to analyse this event in Adana based on the news published in the Soviet and Turkish press.

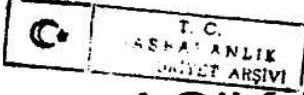
EKLER

T. C. Hariciye Vekâleti Umum Evrak Müdürlüğü		Geldiği yer : Londra	
422		Yazıldığı tarih : 11.2.1943	
152		Geldiği tarih : 13.2.1943	
C		Numarası : 65	
T. C. HAŞİMEANLIK HÜKUMETİ ARŞİVİ			
AÇIK TEL			
Hariciye Ankara			
<p>Eşvekil Lr.Churchill bu gün öğle vakti başlayıp bir buçuk saat kadar devam eden Casablanca konferansı, adına seyyahatı, avdetinde İngiliz Ordusunun Almanlardan kurtardığı ilk İtalyan şehri diye tarif ettiği Trablusgarb'i ziyareti hakkındaki nutkunu söyledi.</p> <p>Bu sırada İngiliz efkârı umumiyesini en ziyade meşgul eden Atlantik muharebesi ismini verdikleri ve Alman Tahtelbahirleri yüzünden uğradıkları nakliye gemileri ve hamuleleri kıymetli malzome itibarile ağır zayıatları olduğundan, söze buradan başlayarak bu tarzı harbin geçirdiği safahatı hülâsa ettikten sonra son iki ayda gemi zayıatının evvelkilerine nazaran en az olduğunu, keza evvelkilere nisbeten Alman Tahtelbahir zayıatının çok olduğunu, altı ay evvelkine nisbetle İngiltere'de ve Amerika'da gemi inşaatının çok ilerlemesinden bu gün bir buçuk milyon ton fazla semiye malik bulduklarını teharüz ettirdi.</p> <p>Casablanca konferansında konuşulan başlıca iki meseleden birinin Tahtelbahirlere karşı daha müessir tedbir almak, diğerinin de, sonuna muvaffakiyetli darbeler indiren müttefikleri Rusların üzerinden yükü hafifletmek için müşterek düşmanla bir an evvel karşılaşıp çarpışmayı temin edici tedbirler almak olduğunu, refakatlerinde bulunan askerî mütehassısların, politika tesiri altında kalmadan, on günden fazla feceli gündüzlü çalışarak bu maksad için önümüzdeki dokuz ay zarfında müessir olabilecek plân ve program hazırladıklarını söyledi.</p>			
Siyasi olarak da düşmanları bilâkaydıışart teslim -----			
4	030	10	235 588 3

T. C.
Hariciye Vekâleti
Umum Evrak Müdürlüğü

Geldiği yer .....
Yazıldığı tarih .....
Geldiği tarih .....
Numarası .....

- II -

AÇIK TEL

olmadıkca harbe nihayet vermemek, ve Avrupa'da harb nihayet bulduktan sonra Amerikalıların yanbaşında bütün kuvvetleriyle Japonları aynı suretle teslim mecbur edinceye kadar harbe devam etmek kararı olduğu ilâve etti.

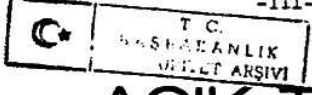
Fundan sonra Adana ziyaretinden bahsederek hava meydanına indiği zaman Hurricane Tayyarelerini meydana dizilmiş gördüğünü, Reiscümhur Hazretlerinin Trenini de karlarla örtülü dağlar içinden minallı tırtıl gibi çıkıp geldi ifadesile edibane tasvirinden sonra, maiyyetlerinde getirdikleri Basvekil, Hariciye Vekili, Genelkurmay Başkanı ve Parti Umumi Kâtibi ile buluşup görüşüklerini, memleketimizin en müşkül zamanlarda takib ettiği dâvâsiyâsiyet ve saâlam durumu ile kendi düşmanlarının Suriye ve İrak'ı istilâlarına, bilhassa kendileri ve müttefikleri için hayat meselesi olan İrak ve İran petrollerini ele geçirmelerine mani olduğunu tebarüz ettirdi. Bu sözleri takdir sedaları ile karşılandı.

"Türk dost ve müttefiklerimizden bir şey istemedik, kendilerini tehlikeye atmak arzusunu göstermedik, çünkü Türkiye'nin tehlikeye düşmesi bizim tehlikeye düşmemiz olurdu. Türk Ordularını asrî esliha ve teçizat ile takviye etmek imkânlarını aradık. Deniz ve kara yollarından taşıyabilecekleri kadar malzemeyi Amerikalılarla birlikde temin edebileceğimizi anlattık. Bu gün Ankara'da Türk ve İngilizlerden mürekkeb müşterek bir heyet menzil yollarının ıslahına, nakliye vesaitinin ikmaline çalışmaktadır. Bu suretle Türkiye'yi muhtemel herhangi bir taarruza karşı daha kuvvetli bulundurmamak mümkün olacaktır. Amerika ile birlikde Türkiye'ye nakledilip donatabilecekleri, istedikleri kadar esliha ve malzemeyi harbiye verebilecek vaziyetteyiz.

030	10		235	588	3	e.i.
-----	----	--	-----	-----	---	------

T. C.
Hariciye Vekâleti
Umum Evrak Müdürlüğü

Geldiği yer .....
Yazıldığı tarih .....
Geldiği tarih .....
Numarası .....

AÇIK TEL

Bu babda neşretilen müşterek komünikede beyan edilen hususattan fazla bir şey yoktur. Tefsir suretile marâ çıkarmaya çalışmak doğru değildir. Türkiye'nin şimdiye kadar sebat ile mukavemet gösterdiği yakın tehlikeler bu gün daha azalmıştır. Çünkü cerubunda ve şarkındaki dostları düşmanlarına kalebe etmiş bir vaziyettedir." dedi ve Ruslarla Türklerin en sıkı dostluk idamesine taraftar olduğunu ilâve etti.

Sözünü şimalî ve garbî Afrika'daki siyasî ve askerî vaziyete intikal ettirerek, bu darülharbde hâkim rolün Amerika'da olduğunu, kendisinin bu işde ReisiCumhur Roosevelt'in Muavinliğini memnuniyetle kabul ettiğini, her ikisinin de başlıca arzusu müttefik Orduların muzaffer olması için mahallî asayisin ve menzil yollarının mahfuz bulunması olduğunu tebarüz ettirerek diğer mesailin talî olarak kabul edildiğini söyledikten sonra İngiliz ve Amerikan siyasetçilerine, avam Kamara azalarına, nihayet her iki memleket efkârı umumiyesine hitab ederek, yukardaki kanaate mugayir olarak Fransızların iç politikalarında bir Generali diğerine karşı koymakla veya birini diğerine tercih etmekle maksadı aslî olan zaferi temine yardım etmiş olmayacaklarını, aksine hizmet etmiş olacaklarını söyledi ve mesuliyeti müteahhid olanlara emniyet ederek işi onlara bırakmalarını ve zaferi nihâlden emin olmalarını istedi ve alkışlandı.

En sonra Irak'da şimalî ve garbî Afrika'da Eiuwenhoover'in Başkumandanlıkta devam edeceğini, General Alexander'in onun muavinliğine tayin edildiğini, General Alepander'in yerine merkezi Kahire'de bulunan Ordu Başkumandanlığına da General Wilson'un nakledildiğini, bunun yerine de yeni bir Kumandan tayin edileceğini, Hava

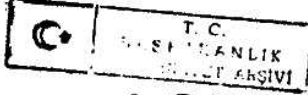
030	10		235	588	3
-----	----	--	-----	-----	---

3
/.

T. C.
Hariciye Vekâleti
Umum Evrak Müdürlüğü

№

-IV-

AÇIK TEL

Geldiği yer .....
Yazıldığı tarih 42
Geldiği tarih 252
Numarası .....

Mareşali Teddern Müttefikler hava kuvvetleri Kumandanlığına yapacağını, Amiral Cunningham'ın Bahrişefid'in şarkında da müttefik deniz kuvvetleri Başkumandanlığına tayin edildiğini, merkezi İskenderiye olan Akdeniz Donanması Başkumandanının unvanının Kızıldeniz'i de ihtiva etmek üzere Şark Donanması Kumandanlığına tahvil edildiğini anlatarak, dinleyenlere emniyet ve itimad telkin eden sözlerine nihayet verdi ve alkışlandı.

Bizzat dinlediğim Başvekil'in, ajansların metnini vereceği nutkun bir an evvel yapabildiğim ana hatlarını gösteren hülâsası yukardadır, arz ederim.

Rauf Orbay

Rauf Orbay

030	10			235	588	3
-----	----	--	--	-----	-----	---

4

Araştırma Makalesi / Research Article

**TÜRKİYE'DE SEL AFETİ KARŞISINDA
DEVLETİN ÖNLEMLERİ:
1948 ÇUKUROVA ÖRNEĞİ***

Ahmet GÜLEN**

Öz

Anadolu ve Trakya toprakları yüzyıllardan beri doğal afetlerle karşılaşmış, deprem, sel, çığ gibi olgular canlıların yaşantısını olumsuz yönde etkilemiştir. Anadolu'da meydana gelen doğal afetlerin en önemli arasında sayılan sellerde zaman zaman aşırı yağışlarla dolan ırmaklar yatağından taşarak setleri yıkmış ve yerleşim alanlarında büyük tahribatlara yol açmıştır. Gerek Osmanlı Devleti zamanında ve gerekse Cumhuriyet devrinde büyük yerleşim bölgelerinde ve tarımsal alanlarda mal ve can kayıplarına yol açan doğal afet kaynaklı zararlar devlet yetkililerinin başlıca uğraş alanı olmuştur. Türkiye'de II. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında da önemli sel afetleri meydana gelmiştir. 1948 yılında Anadolu'nun en verimli coğrafyalarından Çukurova bölgesinde etkili olan yağmurlar Berdan Nehri'ni taşırarak, nehir üzerindeki setler yıkılmış ve Adana, Mersin, Tarsus'ta su baskınları yaşanmıştır. Tarımsal alanlarda yol açtığı zararın dışında yerleşim alanlarını da olumsuz etkileyen sel felaketi köylerle iletişim kesilmesine, insanlar ve hayvanların açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Sel baskını karşısında zarara uğrayanlar için devletin kurumları harekete geçerek afetzedelerin ihtiyaçlarını karşılama çabasına girişmiştir. Bu çalışmada 1948 yılında meydana gelen sel felaketini takip eden günlerde Çukurova bölgesine yapılan ilk yardım faaliyetleri ve devlet destekleri ele alınmıştır. Çalışmada 1948 kış aylarında henüz II. Dünya Savaşı'nın ekonomik zorluklarının etkisinin devam ettiği dönemde Çukurova'da etkili olan yağışlar neticesinde meydana gelen sel felaketinin etkileri ele alınmış, afet karşısında devlet kurumlarının önlemleri ve yardım faaliyetleri irdelenmiştir. Henüz Türkiye'de sel felaketleri üzerine yapılmış akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla bu çalışmada da ağırlıklı olarak arşiv belgeleri, dönemin belli başlı gazetelerinden yararlanılmış ve savaş sonrası dönemde Çukurova gibi önemli bir tarım bölgesinde oluşan felakete karşı neler yapılabildiği ortaya konmaya çabalanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sel, Çukurova, Adana, Tarsus, Mersin, İsmet İnönü.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Öğretim Görevlisi Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (ahmet.gulen@deu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-6585-0212).

**MEASURES TAKEN BY THE STATE
IN THE FACE OF FLOOD DISASTER IN TURKEY:
THE CASE OF ÇUKUROVA 1948**

Abstract

Anatolian and Thracian lands have faced natural disasters for centuries and incidents such as earthquakes, floods and avalanches have negatively affected the lives of living beings. During the floods, which are considered among the most important natural disasters in Anatolia, rivers are filled with excessive rainfall from time to time, destroying the riverbanks and causing great damage to the settlements. Damages caused by floods, which caused loss of property and lives in large settlements and agricultural areas both in the Ottoman Empire and in the Republic period, became the main problem that state officials deal with. Important flood disasters occurred in Turkey during and after the World War II. In 1948, as a result of the rains effective in the Çukurova region, one of the most fertile geographies of Anatolia, the embankments were destroyed as a result of the overflow of the Berdan River and floods occurred in Adana, Mersin and Tarsus. Apart from the damage it caused in agricultural areas, during the flood, which also affected residential areas, communication with villages was cut off and people and animals faced the danger of starvation. The state agencies took action for those who suffered from the flood and attempted to meet the needs of the victims. The present study deals with first aid activities in the Çukurova region in the first days following the flood disaster. The effects of the flood disaster, which occurred as a result of the effective rainfall in Çukurova during the period when the economic difficulties of the World War II continued, were discussed, and the measures and aid activities of the state institutions in the face of the disaster were examined. Academic studies on flood disasters in Turkey are still very limited. Therefore, in this study, archival documents, major newspapers of the period were used and it was tried to reveal what could be done against the disaster that occurred in an important agricultural region such as Çukurova in the post-war period.

Keywords: Flood, Cukurova, Adana, Tarsus, Mersin, İsmet İnönü.

Giriş

Türkiye toprakları tarihin farklı çağlarında pek çok doğal afete maruz kalmıştır. Tarih çağları boyunca gerek Anadolu’da ve gerekse Trakya’da deprem, sel, heyelan gibi doğal afetler yol açtığı büyük yıkım ve maddi zararın yanı sıra ölümlere de neden olmuştur. Türkiye’de sel felaketlerinin depremden sonra en büyük can ve mal kayıplarıyla sonuçlandığı ve her sene ölümlere neden olmayan sellerde milyarları bulan ekonomik kayıplar yaşandığı bildirilmiştir. (<https://meteoroloji.boun.edu.tr/sel.php>) Tarihsel süreçte meydana gelen sel afetlerinde Osmanlı Devleti’nin başkenti İstanbul’da da zaman zaman meydana gelen seller günlük yaşamı etkilediği gibi can kayıplarıyla sonuçlanmıştır. Örneğin 1913 yılı Eylül ayında İstanbul’da aşırı yağış sonucu oluşan sel büyük maddi zarara ve ölümlere sebep olmuştur.¹ Yüzyıla yaklaşan Cumhuriyet tarihi boyunca da doğal afetlerle karşı karşıya kalınmış ve büyük zararlar meydana gelmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında da İstanbul’da sel baskınları görülmektedir. 1924 yılının yaz aylarında İstanbul’daki şiddetli yağışlar sele yol açmış, Ağustos ayında üç gün süren yağmurlar pek çok semtte su taşkınlarına yol açmış, Yeşilköy’de hava meydanında hangarlardaki uçaklar bile selden dolayı kullanılamaz hale gelmiştir.² Zaman zaman büyük su baskınları Batı Ege’de de etkili olmuştur. Örneğin 1930 yılı sonbahar aylarında İzmir’de şiddetli yağışların oluşturduğu su taşkınlarında şehir ulaşımında aksamalar yaşanmış, evler yıkılmış ve can kayıpları meydana gelmiştir.³ II. Dünya Savaşı sonrası dönemin Anadolu coğrafyasındaki en önemli sel felaketlerinden birisi 1948 yılında Çukurova bölgesinde meydana gelmiştir. Bölge o yıllarda Türkiye’nin başlıca pamuk üretim merkezlerinden birisiydi ve II. Dünya Savaşı yıllarında azalan pamuk üretimi nedeniyle çiftçiler büyük sıkıntılar yaşamıştır. Örneğin 1943-1947 arası dönemde Türkiye’nin pamuk ekim alanlarında daralma ve üretiminde 100 bin ton civarında bir düşüş yaşanmıştır.⁴ Daha savaş yıllarının sıkıntıları tam aşılamadan Adana, Mersin, Tarsus coğrafyasında etkili olan yağışlar sonucu binlerce dönüm arazi sular altında kalmıştır. Sel kısa zamanda Ankara’yı hareket geçirmiş ve devlet yetkilileri Çukurova bölgesine gelerek afetzedelerin talep ve şikâyetleri doğrultusunda çalışmalara başlamışlardır.

1 Önder Kocatürk, *İstanbul’da Sel ve Fırtına (1889-1924)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019, s.339.

2 Kocatürk, *a.g.e.*, s.339.

3 “İzmir felâketi”, *Vakit*, 27 Teşrinievvel 1930, s.,, “İzmir[']in çok elim felâketi”, *Milliyet*, 28 Teşrinievvel 1930, s.5.

4 Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi: 1900-1960*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.352.

1. Basındaki Haberlere Göre

Çukurova Bölgesinde Meydana Gelen Seller ve Etkileri

1948 yılı Şubat ayı içinde Çukurova bölgesi etkili yağışlara maruz kalmıştır. Bölgeden gelen ilk haberlere göre Adana ve civarında “daha hiç görülmediği kadar etkili olan şiddetli yağmurlardan dolayı şehirde ana caddelerin sular altında kaldığı, ayrıca çok sayıda mahallede evlerin yıkıldığı, cezaevinin kadınlar kısmının çöktüğü, iki kadınla çocuğun yaralandığı” bildirilmiştir.⁵ Adana şehrinde tren hattının da sular altında kalmasıyla ulaşım durmuş, ayrıca selden zarar gören haberleşme hatlarından dolayı Ankara, İstanbul gibi yerlerle iletişim sağlanamamış, Ceyhan Nehri’nin taşmasından dolayı araziler sular altında kalırken, köy yolları kapanmıştır.⁶ Tarsus’ta gelen haberlerde de şiddetli yağmurlar nedeniyle 38 köy tamamen sular altında kalmış ve köylerdeki evlerin çoğu selden dolayı yıkılmış ve 200 vatandaşın boğulmuş olma ihtimalinden korkulduğu bildirilmiştir.⁷ Selin bilançosuna dair gazetelere yansıyan ayrıntılarda Çukurova bölgesinde 400 bin dönüm arazinin sular altında kaldığı, 100’den fazla köyden haber alınmadığı, bazı yerlerde bundan sonra pamuk tarımı yapma olanaklarının ortadan kalktığı bildirilmiş ve bölgede maddi zararın 30 milyon lira olduğu kaydedilmiştir.⁸

Çukurova’daki sel baskınına dair ilk haberlerde beş gündür aralıksız devam eden yağmurlar sonucu Hıdırlı seddinin yıkılması ve Berdan Nehri’nin taşması sonucu facianın meydana geldiği ifade edilmiştir. Ceyhan Nehri’nin yükselmeye devam ettiği, selden kurtulan vatandaşların yüksek yerlere çıkarak kurtarılmayı bekledikleri de kaydedilmiştir.⁹ Bölgenin bir başka şehri Mersin ve civarı da aşırı yağmurlardan olumsuz etkilenmiştir. 17 Şubat günü akşam üstü yağın yağmurların yol açtığı sellerde “kenar mahallelerde” evler yıkılmış, suların bazı evlerin üçünü katna kadar yükseldiği görülmüştür.¹⁰ Suların bastığı okullarda eğitimin yapılamadığı, şehirde hayatın durma noktasına geldiği ve henüz can kaybına dair bir haber olmadığı da bildirilmiştir. Ancak Cumhurbaşkanı İnönü, oğlu Erdal İnönü’ye yazdığı mektupta sel baskınına dair “... can kaybı yok gibi” ifadesiyle ilk izlenimlerini bildirmiştir.¹¹

5 “Çukurova devamlı yağmurlar neticesinde göl haline geldi”, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1948, s.1.

6 “Çukurova devamlı yağmurlar neticesinde göl haline geldi”, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1948, s.3.

7 “Tarsus[’]ta yağmurlar bir felâket halini aldı”, *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1948, s.1.

8 “Çukurova sel felâketi altında”, *Vatan*, 18 Şubat 1948, s.1.

9 “Seller felâket halini aldı”, *Ulus*, 18 Şubat 1948, s.1.

10 “Tarsus[’]ta yağmurlar bir felâket halini aldı”, *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1948, s.4.

11 *Baba İnönü’den Erdal İnönü’ye Mektuplar*, (Bas. Haz. Sevgi Özel), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988, s.43.

1.a. CHP’ilerin Raporlarına Göre Çukurova Bölgesinde

Meydana Gelen Seller, Etkileri ve Yapılacak Yardımlar

Çukurova’da meydana gelen sel baskının yol açtığı zarara dair Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Maraş milletvekilleri Kemalî Beyazıt, Emin Soysal ve Hasan Reşit Tankut’un Genel Sekreter Tevfik Fikret Sılay’a gönderdikleri 20 Şubat tarihli rapora değinmek selin etkileri ve yapılacak yardımların ayrıntılarına inilmesi bakımından önem taşımaktadır. 12 Şubat tarihli Maraş’ın kurtuluş bayramından dönerken afeti haber alarak bölgeye geldiklerini ve yerel otoritelerin emrine girerek iki gün boyunca çalışmalara katıldıklarını ifade eden milletvekilleri bölgede durumun ciddi olduğunu bildirmişlerdir.¹² Seyhan bölgesinde sürekli yağmurlardan ovanın “göl haline” geldiği not edilen raporda 8’i çiftlik olmak üzere 40’tan fazla köyün sular altında kaldığı ifade edilmiştir. Selden etkilenen Özelköy’ün tüm nüfusuyla birlikte ve bazı köylerden ilk etapta kurtarılan 8 vatandaşın Halkevi’ne alındıklarını ve Kızılay’ın bunlara yiyecek ve yakacak sağladığı da raporda belirtilmiştir.¹³ Raporda “Seyhan Nehri’ndeki seddi yıkan suların çaylardan gelen sularla birleşerek görülmedik şekilde oyucu, yıkıcı, silip süpürücü bir hızla denize doğru aktığı” da vurgulanmıştır. Kızılay’dan ve Mersin’den gelen çadırların bölgeye ulaştığı bilgisi de Ankara’ya iletilmiş ve halen sallar vasıtasıyla uzakta olan ve tehlike altındaki sekiz köye ulaşılma gayretlerinin sürdüğü de bildirilmiştir.¹⁴

CHP Maraş milletvekillerinin CHP Merkezi’ne gönderdikleri raporda “yardımlarına ancak denizden gidilebilecek köylere çıkarılmak istenen motorun bir türlü kaldırılamadığı” ve bunda “Mersin deniz işletmesinin kusuru olduğu” kaydedilmiştir. Bölgeye yapılacak malî yardımlar dikkate alındığı zaman Mersin’deki Ticaret Birliği’nin kendi fonundan 20 bin lira ayırdığı bildirilirken afet sahasında elden gelen tüm çabanın gösterildiği fakat felaket karşısında “bazılarının hiç kıpırdamadığı” da vurgulanmış ve bunun “yönetimdeki yetersizliğin bir göstergesi” olduğuna dikkat çekilmiştir.¹⁵ Bu noktada sel bölgesinde yeterli koordinasyon sağlanmasında zorluklar çekildiği ve bazı idarecilerde kriz yönetimi konusunda zaafiyet görüldüğü anlaşılmaktadır. Raporda olumsuz hava şartları, ovayı kaplayan suların fazlalığı gibi faktörlerle Tarsus’taki kırk köyün daha bir ay kapalı kalabileceği, geri kalan 15’inin de Mayıs başına kadar kapalı kalabileceği bildirilmiştir. Selde 400 bin hektar ekinin su altında kaldığı ve zararın da 4 milyon edeceği ifade edilmiştir.¹⁶

12 BCA, Fon No: 03001, Kutu No: 42, Dosya Gömleği No: 251, Sıra No: 5.

13 BCA, Fon No: 03001, Kutu No: 42, Dosya Gömleği No: 251, Sıra No: 5.

14 BCA, Fon No: 03001, Kutu No: 42, Dosya Gömleği No: 251, Sıra No: 5.

15 BCA, Fon No: 03001, Kutu No: 42, Dosya Gömleği No: 251, Sıra No: 5.

16 BCA, Fon No: 03001, Kutu No: 42, Dosya Gömleği No: 251, Sıra No: 5.

Ayrıntılı şekilde hazırlanan raporda kerpiçten yapılmış evlerin sel nedeniyle yıkılacağı ve bunun sonucunda çok sayıda hayvanın telef olmasının beklendiği de kaydedildikten sonra şu tedbirlerin alınması istenmiştir: “Bu bölgeye en kısa bir zamanda...nüfusa yetecek kadar çadır, yiyecek, giyecek gönderilmesi ve yakında baş göstermesi tabii olan soğuk ve sefalet mahsulü hastalıklara karşı savaş tedbirleri alınması zaruridir. Topraklar ancak mayıs başında kuruyacağına göre bu geniş sahayı birkaç gün içinde sürebilmek için dört yüz bin dekar hesabıyla yeter sayıda traktör ekibinin hiç olmazsa beş yüz ton pamuk tohumunun şimdiden hazırlanması lâzımdır.”¹⁷ Selden dolayı pamuk ekemeyecek yahut gıda maddesi olarak yararlanmak isteyen köylülere akdarı verilebileceği de not edilmiş ve Çukurova’da yetişmeyen bu bitki için Hatay’dan tohum istenmesi önerilmiştir. CHP’li milletvekilleri kredi konusunda da şunlara değinilmiştir: “Bu saha halkı tarım için özel ve olağanüstü bir krediye muhtaç olacaktır. Bu ihtiyacı vaktinde gidermek için şimdiden tedarikli olmayı arza mecburuz.”¹⁸ Raporun son kısmında tedbirler yoluna konulana kadar acil olarak Ceyhan, Seyhan, Berdan sel muntıklarında yardıma yetecek kadar miktarda kayık, sal, motorlu ve altı düz olan teknelerin hazır edilerek bucakların ve köylerdeki muhtarlıkların emrine verilmesi tavsiye edilmiştir.¹⁹

2. Çukurova Sel Bölgesinde Devletin Aldığı İlk Tedbirler ve İlk Yardım Faaliyetleri

Çukurova bölgesini etkileyen sel baskını nedeniyle ilk planda kurtarma ve barınma faaliyetlerine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Mersin Valisi’nin yanında jandarma komutanı ve sağlık ekipleriyle beraber Tarsus’a gittiği ve suların yükseldiği yerlere sandallar gönderildiği bölgeden gelen ilk haberler arasındadır.²⁰ Ayrıca evleri sular altında kalan vatandaşlar için de Kızılay harekete geçmiş ve ilk etapta bölgeye gelen çadırlara ek olarak 150 çadır daha yollanmıştır. Kızılay selden etkilenen yerlere sadece çadır yardımı ile yetinmemiş aynı zamanda Adana’ya 10 bin lira, Tarsus’a da 5 bin lira para yardımı yapmıştır.²¹ Ancak yardımların afetzedelere ulaştırılmasında olumsuz hava şartlarının doğurduğu etkenlerin bazı yerlerde engeller çıkardığı da görülmüştür. Örneğin bölgeye gönderilen çadır ve yiyecekleri taşıyan araçların çamurda takılarak yol alamadıkları ifade edilmiştir.²² Mersin Valiliği’nin yaptığı toplantıda acilen temini lazım gelen ihtiyaçlar tespit edilmiştir. Ankara’ya bildirildiğine göre 100 ton susam, 700 ton çığit, 300 ton yemeklik buğday ve 200 ton yemlik arpa ve yulafın “ivedilikle” gönderilmesi istenmiştir.²³

17 BCA, Fon No: 03001, Kutu No: 42, Dosya Gömleği No: 251, Sıra No: 5.

18 BCA, Fon No: 03001, Kutu No: 42, Dosya Gömleği No: 251, Sıra No: 5.

19 BCA, Fon No: 03001, Kutu No: 42, Dosya Gömleği No: 251, Sıra No: 5.

20 “Tarsus[’]ta yağmurlar bir felâket halini aldı”, *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1948, s.4.

21 “Tarsus[’]ta yağmurlar bir felâket halini aldı”, *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1948, s.4.

22 “Çukurova köylüsü acınacak halde”, *Vatan*, 22 Şubat 1948, s.4.

23 “Çukurova köylüsü acınacak halde”, *Vatan*, 22 Şubat 1948, s.4.

Toplantıdan sonra Mersin Valiliği’nden yapılan açıklamada köylerle bağlantı sağlanarak yardıma başlandığı, İskenderun’dan gelen araçlarla bir “çıkarma hareketi” yapılarak aç kalan hayvanların kurtarılması için ot ve yem gönderildiği bildirilmiştir. Selden etkilenen yerlerden Ceyhan’da da yardım faaliyetlerine başlanmıştır. Bölgeden ilk bilgilere göre yine İskenderun’dan gelen bir motorla sula altında kalan 24 köye yardım götürülmüştür.²⁴Ankara’da sel afetini görüşmek üzere toplanan Bakanlar Kurulu, Çukurova bölgesinde yapılması gereken işleri görüşmüş önlemler ve acil ihtiyaçlar üzerinde değerlendirmeler yapmıştır. Toplantıda yapılacak işlerin tek elden sevk ve idaresi amacıyla Başbakan başkanlığında ilgili bakanlardan oluşan bir komite kurulması kararlaştırılmıştır.²⁵

Ayrıca aynı yılın Mart ayında Bakanlar Kurulu’nda da selden etkilenenlere yapılacak yardımlara dair bazı kararlar alınmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü imzasıyla yayınlanan karara göre “Çukurova bölgesinde selden zarar görenlere yapılacak yardımlarda iki ay kullanılmak maksadıyla gerekli alet, makine ve traktörlerin ve zirai kombinalara tahsis edilen kredilerden sağlanan paralardan 250 bin liraya kadar sarf edilmek üzere ayrılması” kararlaştırılmıştır.²⁶

3. Cumhuriyet Halk Partisi Grubu’nda Sele Dair Yapılan Değerlendirmeler

Çukurova’da meydana gelen sel afeti ve meydana gelen zarar hakkında iktidardaki CHP Grubu’nda da görüşmeler yapılmıştır. Başbakan Hasan Saka açıklamalarında alınan tedbirlerden söz ederek, Çukurova sahasında yapılması planlanan işler için 100 milyon liranın gerekli olduğunu açıklamıştır. Saka gereken malî kaynağın mutlaka bulunarak inşaat mevsiminde çalışmalara başlanacağını ifade etmiştir.²⁷Adana milletvekili Cavit Oral da hükümet yetkililerinin söylediklerinin sadece vaatten ibaret kaldığını savunmuştur. Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek bundan sonra benzer felaketlerin önlenmesi için alınacak tedbirlerin hazır olduğunu ve mevsim açısından uygun zamanda inşaata başlanacağını söylemiştir.²⁸Toplantıda söz alan İçişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle, bölgedeki gelişmeler üzerine açıklamalar yapmıştır. Son yağmurlarla Çukurova’da oluşan tahribatın bir “tabiat hadisesi” olarak geliştiğini söylemiştir. Ortaya çıkan sıkıntıların çözümü için gereken acil yardımların yapıldığını ifade etmiştir. Göle alınan tedbirlerin devam edeceğini de sözlerine eklemiştir.²⁹ İktidar tarafında selin yol açtığı tahribata dair bu önlemler görüşülürken Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Çukurova’ya giderek

24 “Çukurova köylüsü acınacak halde”, *Vatan*, 22 Şubat 1948, s.4.

25 “Çukurova köylüsü acınacak halde”, *Vatan*, 22 Şubat 1948, s.4.

26 BCA, Fon No: 03018, Kutu No: 116, Dosya Gömleği No: 19, Sıra No: 20.

27 “Çukurova[’]da su altındaki köylerden haber yok”, *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1948, s.3.

28 “Çukurova[’]da su altındaki köylerden haber yok”, *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1948, s.3.

29 “Seller felâket halini aldı”, *Ulus*, 18 Şubat 1948, s.1.

meydana gelen afetin etkilerini görmeye karar vermiştir. İnönü'nün bölgeye gelişi aynı zamanda devlet yardımlarının ulaştırılması ve yeni sel felaketlerine yol açmayacak tedbirlerin alınması yolunda bir vesile teşkil edecektir.

4. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Sel Bölgesindeki İnceleme Faaliyetleri ve Bölgeye Yapılan Yardımlar

Cumhurbaşkanı İnönü, 21 Şubat'ta akşam saatlerinde beraberinde Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek, CHP Kocaeli milletvekili Nihat Erim, Demokrat Parti (DP) milletvekili Nuri Özsan ve kalabalık bir heyetle Adana istikametine doğru yola çıkmıştır.³⁰ Cumhurbaşkanlığı Özel Kalemli Haldun Derin, Adana yolunda günün konusunun Seyhan'ı ve civar bölgeleri etkileyen sel ve etkileriyle alınması gereken önlemler olduğunu kaydetmiştir.³¹ 22 Şubat sabahı Adana'nın Yenice istasyonunda yetkililer ve kalabalık bir yurttaş topluluğunca karşılanan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, otomobile Tarsus'a gitmiştir.³² İnönü Tarsus'ta belediyeye uğradığını ve su baskınına neden olan Hadırlı gediğini gördüğünü not etmiştir.³³ Belediyede sele dair alınan tedbirler hakkında bilgi alan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, önce Tarsus'ta su altında kalan köylerdeki nüfus sayısı, bunlardan kaçının yardıma muhtaç durumda olduğunu sormuştur. Vali Şefik Bicioğlu köylerde su altında kalan 6 bin nüfus olduğunu söyleyerek, ilk tedbir olarak halkın açlıktan kurtarıldığını ve şimdi hayvanları açlıktan kurtarma çabasında olduklarını ifade etmiştir.³⁴ Valinin devletin ilk hedefinin bölgede afet nedeniyle açlık sorunuyla karşı karşıya kalanları kurtarmak olduğunu açıklayan sözlerine karşılık DP İçel milletvekili Aziz Köksal, hükümetin herkese yardım etmesi gerektiğini ve tarım arazileri selden etkilendiği için de bölgeye kredi desteği, traktör ve yemlik yardımı yapılmasını istemiştir. Köksal'ın sözlerine cevap veren Vali Bicioğlu, ilk planda Ankara'dan tohumluk istendiği ve Zirai Donanım Kurumu'na makine gönderilmesi için müracaat ettiklerini söylemiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, izahatı dinledikten sonra bölgeye ilişkin gözlemlerini ve yapılacak işleri şöyle anlatmıştır: *"Benim anladığıma göre bu köyler muhasarada değil. Bunlara evvela müstacel yardım yapılacak ve metruk ve ümitsiz bir vaziyette kalmamaları temin edilecek. Onlara cesaret verilecek. Sular çekildikten sonra da lazım gelen tedbirler alınacak."*³⁵ Cumhurbaşkanı İnönü böylece valiye ve yetkililere ilk yapılacak işin acil yapılacak yardımlarla selden etkilenen vatandaşlara yalnız olmadığı ve devletin tüm olanaklarıyla afetzedelerin yanında olduğu mesajının verilmesini istemiştir. İnönü bu teminat sağlandıktan sonra da bundan sonra benzer hadiselerin yaşanmaması için gereken önlemlerin alınmasını istemiştir.

30 "Cumhur Başkanımız", *Ulus*, 22 Şubat 1948, s.1.

31 Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken*, (Haz. Cemil Koçak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.224.

32 "İnönü Seylâp Bölgesinde", *Ulus*, 23 Şubat 1948, s.1.

33 İnönü, İsmet, *Defterler I: (1919-1973)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s.492.

34 "Cumhurbaşkanı seylâp bölgesinde", *Vatan*, 23 Şubat 1948, s.4.

35 "Cumhurbaşkanı seylâp bölgesinde", *Vatan*, 23 Şubat 1948, s.4.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ayrıca acil olarak hangi ihtiyaçlarının gerektiğini de sormuş, İçel Valisi Bicioğlu oluşan zararı başka bir yoldan telafi edebileceklerini ve bunun için 700 ton pamuk tohumuna ve 300 ton yemlikle, 200 ton akdariya ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir.³⁶ Tarsus kaymakamı Adnan Askel de İsmet İnönü’ye gerekli olan yardımlardan söz açmış ve sel nedeniyle ekinleri zarar gören çiftçinin acil olarak makineli ziraate geçmesi durumunda kalkınabileceğini söylemiştir. Askel, gereken malzemenin 50-60 traktör ve 200-250 adet mibzer olduğunu da bildirmiştir.³⁷ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü kapalı olan köy yollarının acilen açılması için direktif vermiş ve gereken yardımın Ankara’dan hemen temin edileceğini sözlerine eklemiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, toplantıdan sonra belediye balkonundan vatandaşları selamlamıştır.³⁸ İsmet İnönü, 23 Şubat günü sel bölgesini havadan incelemiştir. Bir saat 10 dakika süren tur sonunda hava meydanına inen Cumhurbaşkanı beraberinde bulunan Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek’e sel felaketini havadan daha iyi görebildiğini ve Ceyhan muntikasının daha büyük hasara uğradığını söylemiştir.³⁹ İsmet İnönü’nün sele dair “*Buranın bu kadar su altında kalacağını doğrusu tahmin etmezdim. Canım yandı doğrusu*” dediği de kaydedilmiştir.⁴⁰

İsmet İnönü, Adana’daki Hava Kurumu’nun binasında bir kere daha selden zarara uğrayan vatandaşlarla ve bölgedeki çiftçi örgütleri temsilcileriyle bir araya gelerek onları dinlemiştir. Çiftçiler Birliği Başkanı Fazlı Meto, büyük çiftçilerin zararda olduğunu söyledikten sonra Ziraat Bankası’ndan kredi açmasını istediklerini söylemiştir. Ayrıca kombinalarda bulunan fazla motorlu araçların çiftçiye verilmesini beklediklerini ve bu sene pamuk ekiminin gecikeceğini de bildirmiştir.⁴¹ Fazlı Meto’nun sözlerinden sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bu konuda hükümetin esaslı tedbirler alacağını, yakında da Tarım Bakanı’nun bölgeye geleceğini söylemiştir. Meto, ayrıca çiftçinin elinde halen pamuk olduğunu ve bunun dış piyasalara satılması için izin verilmesini istemiş ve devletin ne satın aldığını ve ne de satışa izin verdiğini, meselenin çözülmesini beklediklerini sözlerine eklemiştir.⁴² Fazlı Meto ayrıca çiftçiye bedelsiz olarak tohum verilmesinin ve kredi imkanlarının genişletilmesinin şart olduğunu da bildirmiştir.⁴³ Cumhurbaşkanı İnönü sulama davasını memleket çapında ele almanın şart olduğunu ifade ederek, devletin bu işi halli için çalışırken çiftçinin yüz milyonları bulacak masrafın bir kısmına katılmasının gerektiğini söylemiştir. İnönü, ayrıca gerekirse iç ve dış borçlanma yoluna gidilerek sorunun çözülmesine çalışacaklarını da bildirmiştir.⁴⁴ Cumhurbaşkanı

36 “İnönü Çukurova[’]da dün tetkiklerine başladı”, *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1948, s.3.

37 “İnönü Çukurova[’]da dün tetkiklerine başladı”, *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1948, s.3.

38 “İnönü Seylâp Bölgesinde”, *Ulus*, 23 Şubat 1948, s.3.

39 “İnönü Çukurova[’]dan dün gece ayrıldı”, *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1948, s.1-4.

40 “İnönü’nün beyanatı”, *Demokrat İzmir*, 24 Şubat 1948, s.1.

41 “İnönü Çukurova[’]dan dün gece ayrıldı”, *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1948, s.4.

42 “İnönü Çukurova[’]dan dün gece ayrıldı”, *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1948, s.4.

43 “İnönü dün gece Adana’dan ayrıldı”, *Ulus*, 24 Şubat 1948, s.5.

44 “İnönü Çukurova[’]dan dün gece ayrıldı”, *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1948, s.4.

açık bir şekilde devlet ve vatandaşın elbirliği ile çalışarak sulama sorununun çözüleceğini ve gerektiği takdirde bu sorunun çözümü için borçlanmaya gitmekten çekinmeyeceklerini ifade etmiştir. Toplantıda bulunan CHP Kocaeli milletvekili Nihat Erim, Adanalıların sel bahanesiyle devletten 100 milyon lira koparmak istediklerini; ancak kendisinin Cumhurbaşkanı İnönü'yü bu konuda uyardıktan sonra onun çiftçilerin borçlanarak bir kısım masrafı üstlenmeleri gerektiğini söylediğini ifade etmiştir.⁴⁵

İnönü, toplantıda hazır bulunanların en fazla merak ettiği konular arasında yer alan devlet yardımları konusunda da şunları söylemiştir: "... Bütün Adana[']ya müteaddid tayyareler gelecek ve kendileriyle muvasala imkanı bulunmayan bazı köylere havadan yiyecek atılacaktır... Müteakiben Hadırlı kanalı kapatılmalıdır. Su çekildikten sonra yeni mahsul ekimini sağlamak için çiftçiye bedava tohum ve alet verilmelidir..."⁴⁶ Nitekim Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bu konuşmasının ilk somut sonucu hemen görülmüş ve ilk planda sel bölgesinde mahsur kalan köylere havadan gıda maddesi atmak üzere bölgeye iki uçağın geldiği bildirilmiştir.⁴⁷ Adana'daki görüşmede Belediye Başkanı Hazım Savcı, şehrin merkezinde bir hastane bulunmadığını ve selden etkilenenlerin karşı tarafta bulunan şehir hastanesinden üç kez şehir hastanesine getirmek zorunda kaldıklarını belirtmiş ve soruna çözüm istemiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Savcı'yı dinledikten sonra bu sorunu da ele alacağını söylemiştir.⁴⁸

Adana ve bölgesini etkileyen sel felaketine karşı sadece devlet yardımları değil, aynı zamanda vatandaşların ve kamu bankalarının gönderdikleri yardımları da ele almak yararlı olacaktır. Gazetelere yansıyan haberlere göre Yatılı Tıp Talebe Yurdu'nda kalan öğrenciler aralarında topladıkları 80 lirayı Adana'daki Kızılay Merkezi'ne göndermişlerdir. Ayrıca Linguaфон Enstitüsü'nün 100 liralık bağıışı selzedeler için "Cumhuriyet" gazetesine gönderdiği bildirilmiştir.⁴⁹ Mihalıççık'ta selden etkilenen vatandaşlar için kaymakam başkanlığında toplanan esnaf ve tüccarın yardıma karar verdiği, bu amaçla bir komite kurulduğu ve ilk etapta 400 lira yardım toplandığı ifade edilmiştir. Çukurova sel felaketi mağdurlarının yardımına millî bankaların katıldıkları da gözlenmiştir. T.C. Merkez Bankası yardım kampanyasına 20 bin lira gönderirken, Türkiye İş Bankası'nın 15 bin lirayı Kızılay'a verdiği basında çıkan haberler arasındadır.⁵⁰

45 Nihat Erim, *Günlükler I: 1925-1979*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.255.

46 "İnönü Çukurova[']dan dün gece ayrıldı", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1948, s.4.

47 "İnönü Çukurova[']dan dün gece ayrıldı", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1948, s.4.

48 "İnönü dün gece Adana'dan ayrıldı", *Ulus*, 24 Şubat 1948, s.5.

49 "İnönü Çukurova[']dan dün gece ayrıldı", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1948, s.4.

50 "İnönü dün gece Adana'dan ayrıldı", *Ulus*, 24 Şubat 1948, s.5.

4.a. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Seyhan ve Diğer Bölgelerdeki Denetim ve İnceleme Faaliyetleri

İsmet İnönü, Adana’daki toplantıdan sonra selden önemli ölçüde etkilenen Ceyhan’a geçmiş ve Halkevi’nde vatandaşlarla görüşerek onların sorunlarını ve dileklerini dinlemiştir. Arif Yalter adlı bir çiftçi Seyhan’da 500 bin dönüm arazinin sular altında kaldığını, tarımsal ürünlerin mahvolduğunu söyleyerek, kendilerine yeniden üretim için 500 ton çığit, 50 ton keten tohumuyla 50 ton susam gerektiğini ifade etmiştir.⁵¹ Ayrıca bölgedeki çiftçilere Ziraat Bankası’ndan uzun vadeli kredi açılması ve bunun dışında en az iki milyon kredi verilmesini istediklerini de bildirmiştir. Ayrıca tohumluk meselesinin önemli olduğundan bir kez daha söz edilerek, çiftçiye bunların ücretsiz olarak verilmesi istenmiştir.⁵²

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, selzedelerin isteklerini dinledikten sonra Adana’daki gibi Ceyhan da vatandaşların iyileştirme çalışmaları için masraflara katılmaları gerektiğini söylemiştir. Bu sözler üzerine salondan ses çıkmadığını gören Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün gülererek, çiftçinin borçlanmaktan korkmaması gerektiğini söylediği ve çiftçi katkısı olmadan bu işlerin yapılamayacağını ifade ettiği bildirilmiştir.⁵³ İsmet İnönü toplantıda hazır bulunan Ceyhan kaymakamı Muzaffer Güven’e tüm köylerle irtibatın ve ulaşımın sağlanması için talimat vermiştir. Cumhurbaşkanı Çukurova’daki su işini çözmek için karara vardıklarını ve bunun için esaslı tedbirlere başvurduklarını da sözlerine eklemiştir.⁵⁴

Ceyhan’daki toplantıda hazır bulunan DP Ceyhan İlçe Başkanı Dr. Sedat Barı, Ceyhan’ın zararının büyük olduğunu ve arazinin büyük kısmının sular altında kaldığını söyledikten sonra burada devlet işlemleri dahil 15 milyonluk bir zarar olduğunu ifade etmiştir. Ceyhan’ın yeniden işler hale getirilmesi için 8-10 milyon gerektiğini de Cumhurbaşkanı İnönü’ye ileten Dr. Barı, *“Bu para Çukurova’dan esirgenmemelidir. Mümbit topraklarımız bu parayı kısa sürede çıkarabilir. Müstahsile de ayrıca 2 milyon lira yardımda bulunulması lâzımdır. Ziraat Bankası da borçlulara kredi açmalıdır.”* demiştir.⁵⁵ İnönü, DP temsilcisinin konuşmasından sonra zararın büyük olduğunun anlaşıldığını; ancak tarım mevsimi geldiği zaman hükümet tarafından yapılacak makine ve afet yardımıyla afetten etkilenen köylülere yardım edeceklerini bildirmiştir. Cumhurbaşkanı Tarım Bakanı’nun bölgeye gelerek sorunlarla ilgileneceğini, Ziraat Bankası’nı da yardıma sevk edeceklerini ifade etmiştir.⁵⁶ İsmet İnönü, Çukurova’daki

51 “İnönü sel bölgesini uçakla gezdi”, *Vatan*, 24 Şubat 1948, s.4.

52 “İnönü Çukurova[']dan dün gece ayrıldı”, *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1948, s.5.

53 “İnönü sel bölgesini uçakla gezdi”, *Vatan*, 24 Şubat 1948, s.4.

54 “İnönü dün gece Adana’dan ayrıldı”, *Ulus*, 24 Şubat 1948, s.5.

55 “İnönü Çukurova[']dan dün gece ayrıldı”, *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1948, s.5.

56 “İnönü Çukurova[']dan dün gece ayrıldı”, *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1948, s.5.

sulama işinin yaz aylarında başlarında müspet bir neticeye varacağını sandığını da sözlerine eklemiştir. İnönü, Ceyhan'dan saat 17:15'te ayrılarak Adana'ya dönmüştür. Cumhurbaşkanı İnönü, 23 Şubat günü Adana'dan Ankara'ya gönderdiği raporda bölgeye ait izlenimlerini anlatmış ve yapılması gerekenler konusunda talimatlar vermiştir. İnönü böylece Ankara'ya dönüşü beklemeden devlet mekanizmasını harekete geçirerek, Çukurova afetzedelerinin yardımına koşulmasını sağlamıştır.

4.b. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Sel Bölgesindeki İncelemelerine Dair Hükûmete Gönderdiği Rapor

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, "Başbakanlığa" başlığı ile başladığı raporunda Çukurova'da selden etkilenen bölgelerde iki gün dolaştığını bildirmiş, hem halkla ve hem de yetkililerle görüşmeler yaptığını, sel muntakasını havadan da incelediğini ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı, köylerin sel nedeniyle "ada" halini aldığını, çoğuyla irtibatın kesilmiş olduğuna dikkat çekerek "yalnız kalan köylerle" ulaşımın acilen sağlanması gerektiğini bildirmiştir.⁵⁷ Cumhurbaşkanı İnönü, Kızılay ve Hükûmetin gereken yardımları yapacağından emin bulunduğunu da vurguladıktan sonra başta Tarsus olmak üzere köylerde hayvan yemi sıkıntısı olduğunu da ilgililere bildirmiştir. İnönü, bölgeye yardım uçaklarının gelmiş olduğunu ve baskından dolayı mahsur kalan köylerle en fazla bir hafta içinde buralarla ulaşımın sağlanacağını umduğunu ifade etmiştir.

İsmet İnönü, Ankara'ya bölgede yıkılmış evler bulunduğunu ve bunların imarı için kereste temin edilmesi gerekliliğini bildirmiştir. Tarlaların ve ekinlerin harap olduğunu ve sele neden olan Hadırlı Köyü'ndeki gediğin kapatılması gerektiğinin de altını çizmiştir. Bu hususta Bayındırlık Bakanlığı'nın önlemleri dışında askeriyeden de destek geleceğini vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı İnönü, askerlerden oluşan "tonbaz köprü takımının" seddin kapanması çalışmalarına katılmak üzere acilen Erzincan'dan gönderilmesi için de hükûmete talimat vermiştir.⁵⁸ İnönü, Çukurova'da genel olarak çiftçilere acilen tohumluk gönderilmesinin istendiğini ve bir iki ay içinde atılacak tohumların bir kısmının hemen gönderilmesinin memnunluk yaratacağını da sözlerine eklemiştir. Cumhurbaşkanı, gönderilecek tohumun miktarı ve cinsi konusunda ilgili Bakanlığa bilgi sahibi olması gerektiğine de dikkat çekmiştir.⁵⁹

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Ankara'ya gönderdiği raporun önemli bir bölümünü de alet edevat temini ile ilgili kısım oluşturmuştur. Vatandaşların devlet işletmelerindeki aletleri istediğine dikkat çeken Cumhurbaşkanı İnönü, bunun yeni ekin faaliyetleri için gerekli olduğuna dikkat çekmiştir. Amerikalılardan da acilen bazı araçların istenmesi gerektiğini vurgulayan İnönü,

57 BCA, Fon No: 03001, Kutu No: 40, Dosya Gömleği No: 241, Sıra No: 6.

58 BCA, Fon No: 03001, Kutu No: 40, Dosya Gömleği No: 241, Sıra No: 6.

59 BCA, Fon No: 03001, Kutu No: 40, Dosya Gömleği No: 241, Sıra No: 6.

bölgeye gelecek olan Tarım Bakanı’nın yazdığı rapor sayesinde ihtiyaçların neler olacağını anlayacağını da sözlerine eklemiştir.⁶⁰ Cumhurbaşkanı, kendisine iletilen talepler arasında kredi meselesi olduğunu da bildirerek, şunları vurgulamıştır: “...tesis kredisi şartlarıyla mesela yalnız Ceyhan iki milyon lira ister. Birikmiş borçların, bazı vergilerin affı veya tecili istekleri de vardır. Bunların da Hükûmetçe ehemmiyetle tetkik olunacağına şüphe yoktur.”⁶¹ İnönü aslında bu kısımda krediler ve vergiler konusundaki inisiyatifi Saka Kabinesi’ne bırakmış; ancak gereken adımların süratle atılacağından emin bulunduğunu da sözlerine eklemiştir. Ancak Çukurovalı çiftçilerin banka borçlarının ertelenmesi kararı 1.5 sene sonra ancak Şemsettin Günaltay’ın Başbakanlığı döneminde alınacaktır. Buna göre 8 Eylül 1949 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu kararında, “... Ziraat Bankası tarafından... Kooperatiflere borç verilen 82.800.33 liranın vade bitimi tarihinden başlayarak bir yıl süre ile ertelenmesi... kararlaştırılmıştır.” denilmiştir.⁶²

Çukurova bölgesinde yeni sel baskınları olmaması için alınması gereken önlemlerin sulama işinden de öncelikli olduğunu vurgulayan Cumhurbaşkanı İnönü, sorunun detaylı şekilde düşünülerek karara bağlanması için büyük uzmanlar gerektiğini ve Başbakan Saka’nın sorunu bu önemde ele aldığını ifade etmiştir. İsmet İnönü, çiftçilerin de yeniden yapılandırma masraflarına katılması hususunu şöyle formüle ettiğini de anlatmıştır: “...Sarf olunacak para (sel, sulama, baraj, belki elektrik, yol, gübre hepsi dahil) ne tutarsa, hepsini göze almalı; Hükûmet müstakil bir kredi temin etmeli; ve toprak gayet ufak bir faizle ve 20 senelik bir amortismanla masrafi borçlanmalıdır. Borç işine pek heves edilmiyorsa da üç dakika sonra haklı olduğum teslim olunuyor...”⁶³ İnönü böylece raporun son kısmında Çukurova’nın su meselesinin kökten çözümü için masraftan kaçınılmasını istemiş ve hükûmetin vatandaşla işbirliği halinde bu sorunun çözülebileceği mesajı vermiştir.

5. Tarım Bakanı Tahsin Coşkan’ın Sel Bölgesindeki İncelemeleri ve Faaliyetleri

Çukurova’da büyük zarara yol açan sel felaketinin ardından devlet yetkililerinin sel bölgesine ziyaretleri Tarım Bakanı Tahsin Coşkan ile devam etmiştir. Tahsin Coşkan’ın da bölgeye gelişinin devlet yardımlarının hızlandırılması ve dağıtılmasında etkili olduğu söylenebilir. Coşkan beraberinde üç genel müdür ve üç uzman müşavirle bölgede incelemeler yapmıştır. Çukurova’daki incelemelerinden sonra açıklamalar yapan ve bölgedeki yardımların dağıtım işlerinin nasıl yürütüldüğünü anlatan Tarım Bakanı Coşkan, valilerin gözetimi altında su baskınına uğrayan yerlerde komisyonlar kurduklarını ve bu komisyonların gerçek zarar miktarlarını tespit ederek bunları hükûmete

60 BCA, Fon No: 03001, Kutu No: 40, Dosya Gömleği No: 241, Sıra No: 6.

61 BCA, Fon No: 03001, Kutu No: 40, Dosya Gömleği No: 241, Sıra No: 6.

62 BCA, Fon No: 03001, Kutu No: 40, Dosya Gömleği No: 241, Sıra No: 6.

63 BCA, Fon No: 03001, Kutu No: 40, Dosya Gömleği No: 241, Sıra No: 6.

bildireceklerini söylemiştir.⁶⁴ Tahsin Coşkan bölgedeki evleri yıkılmış olan köylerde yaşayanlara talep ettikleri kerestelerin temini için bütün tedbirlerin alındığını da sözlerine eklemiştir. Nitekim Coşkan, kereste temini konusunda Ankara'ya 28 Şubat günü gönderdiği mesajda "3116 sayılı orman kanununun 17. maddesi gereğince 200 metrekip kerestenin ihtiyaç duyan köylere verilmek üzere Adana yardım komitesi emrine verilmesi için" müsaade edilmesini istemişti.⁶⁵ Çukurovalı çiftçilerin talebi üzerine kredi meselesinin de hükümet tarafından çözüme bağlandığını bildiren Tarım Bakanı Coşkan, hayvanların ihtiyacı olan yemlerin de getirildiğini ifade etmiştir.⁶⁶

Tarım Bakanı Tahsin Coşkan, sel bölgesinde yaptığı incelemeler sonucunda bilhassa su baskınından etkilenmemiş bölgelerde mahsulün iyi olduğunu ifade etmiştir. Bu noktada iklimin müsait olması durumunda özellikle nisan ayı geldiği zaman toplanacak mahsulatın bölgedeki zararın çok üstünde bir gelir getirmesini beklediklerini söyleyen Coşkan, "Mesela Çukurova'da ekilmiş olan Arjantin keteni 30 milyon lira değerindedir." demiştir.⁶⁷ Tahsin Coşkan gezisinde Çukurova coğrafyası dışında Urfa ve Mardin'e kadar gittiğini ve özellikle Ceylanpınar'daki buğday ekiminin memnurluk verici seviyede olduğunu sözlerine eklemiştir. Seyahatinden iyi izlenimlerle Ankara'ya geldiğini vurgulayan Tarım Bakanı Coşkan, su baskınına uğrayan bölgelerin hükümetin aldığı önlemlerden memnun olduğunu mesela Mersin'de görüştüğü çiftçilerin kendisine bu memnuniyeti ifade ettiklerini bildirmiştir. Coşkan, sonraki yıllarda benzer felaketlerin önlenmesi için de gereken tüm önlemlerin alındığını sözlerine eklemiştir.

6. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Sel Bölgesini İkinci Kez Ziyaret Edişi

1948 yılı başlarında Türkiye'nin Güney bölgelerinde meydana gelen sel felaketi ve selin yol açtığı zarar ve ziyan Ankara'daki devlet ve hükümet yetkilerinin meşgul olduğu konuların başında gelmiştir. Bu nedenle de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Mart ayı başlarında bir kere daha Ceyhan'a ve oradan Adana'ya gelmiştir.⁶⁸ İnönü'nün ziyaretinden önce Adana'ya gelen Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek, Amerikan Büyükelçisi ile Ankara'da görüştüğünü ve selin yol açtığı zararları anlattığını ve traktörle, eskavatör lazım olduğunu bildirdiğini söylemiştir. Gülek, elçini sözlerini müsait karşıladığını ve yakında makinelerin geleceğini umduğunu da belirtmiştir. Kasım Gülek, basın mensuplarının bir sorusu üzerine de Ceyhan kazasının su meselesinin "halledilmiş sayılmasını" istemiştir.⁶⁹

64 "İnönü dün uçakla incelemeler yaptı", *Ulus*, 8 Mart 1948, s.1-5.

65 BCA, Fon No: 03001, Kutu No: 80, Dosya Gömleği No: 506, Sıra No: 5.

66 "İnönü dün uçakla incelemeler yaptı", *Ulus*, 8 Mart 1948, s.5.

67 "İnönü dün uçakla incelemeler yaptı", *Ulus*, 8 Mart 1948, s.5.

68 İnönü, *a.g.e.*, s.496.

69 "İnönü tekrar seylâp muntikasına gitti", *Cumhuriyet*, 7 Mart 1948, s.5.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 6 Mart günü geldiği Ceyhan’da yapılan çalışmalardan ve açıklamalardan sonra basına kısa bir açıklama yapmış ve “Ceyhan’dan ve Ceyhanlılardan memnunum. Hesaplı konuşuyor, iyi dileklerde bulunuyorsunuz” demiştir.⁷⁰ Adana’da sabah saatlerinde önce Hadırlı seddine giderek inşa faaliyetlerini denetleyen Cumhurbaşkanı İnönü’ye Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek ve Beşinci Bölge Su İşleri Müdürü tarafından izahat verilmiştir. Cumhurbaşkanı’nun tadilat işlerinde çalışan işçilerle, dombazlarla kum taşıyan istihkâmcı subay ve erlerle de konuştuğu bildirilmiştir.⁷¹ Haberdan anlaşıldığına göre Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Başbakanlık’a gönderdiği raporda istediği askerlerden oluşan birlik Erzincan’dan gelerek çalışmalara başlamıştır.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 7 Mart günü bir kez daha sel muntkasını havadan incelemiştir. İnönü’nün beraberinde Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek, CHP Kocaeli milletvekili Nihat Erim, DP Muğla milletvekili Nuri Özsan, Seyhan valisi Zühtü Durukan ve basın mensupları ile havadan yapılan inceleme Adana’dan başlamış ve Seyhan Nehri ve su baskına uğrayan köylerle Akdeniz havzasını kapsamıştır. Uçak bir ara Tarsus bölgesine kadar giderek Mersin’e kadar yaklaşarak Berdan Nehri’nin taşıdığı arazinin üzerinde de dolaşmıştır.⁷² Cumhurbaşkanı İnönü’nün bir saatten fazla süren uçuş müddetince bir önceki gelişle şimdiki geliş arasındaki farkları görme şansı ettiği de bildirilmiştir. İnönü de kendi notlarında izlenimlerini “Eski gördüklerim ve Yumurtalık köyü ile Kozan” ifadeleriyle not etmiştir.⁷³ Uçakla yapılan incelemeye katılan CHP Kocaeli milletvekili Nihat Erim de *izlenimlerini* “sular büyük ölçüde çekilmiş, Hadırlı gediği kapatılmış...” ifadeleriyle belirtmiştir.⁷⁴ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, uçakla yapılan incelemelerden sonra bölgedeki petrol arama faaliyetleri üzerine de bilgi aldıktan sonra sel bölgesindeki tetkiklerine devam etmek üzere Tarsus’a geçmiştir.⁷⁵

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Adana’dan trenle saat 16:30’da Tarsus’a gelmiştir. Tarsus’ta doğrudan Hükümet Konağı’na geçen İnönü’nün burada dinlendikten sonra Kaymakamlığa gelerek siyasî parti temsilcileri ve Tarsuslulardan selin neden olduğu zarara ilişkin gerçek rakamları aldığı ve yapılacak yardımlar hususunda uzun uzadıya durduğu bildirilmiştir. İsmet İnönü’ye verilen bilgiye göre selden dolayı Tarsus ovasında 64 bin dönüm ekili hububat tarlası, 100 bin dönüm nadaslı alan zarar görmüştür. Bunun yanı sıra bölgede 406 köy eviyle, 248 ahır, 90 samanlık da tahrip olmuştur.⁷⁶ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, deneyimli çiftçilere sellerin sonraki süreçte yaşanmaması için

70 “İnönü tekrar seylâp muntkasına gitti”, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1948, s.1.

71 “İnönü dün uçakla incelemeler yaptı”, *Ulus*, 8 Mart 1948, s.1.

72 “İnönü dün uçakla incelemeler yaptı”, *Ulus*, 8 Mart 1948, s.5.

73 İnönü, *a.g.e.*, s.496.

74 Erim, *a.g.e.*, s.259.

75 İnönü, *a.g.e.*, s.496.

76 “İnönü dün uçakla incelemeler yaptı”, *Ulus*, 8 Mart 1948, s.5.

ne yapılması gerektiğini sormuştur. Berdan Nehri yatağının temizlenmesi ve çıkan toprağın iki sahile atılmasıyla derin bir yatak oluşturulması durumunda su baskınlarının önleneyeği ileri sürülmüştür. Tarsuslu çiftçilerin ova içinde ana yollar açılmasını hatta tek bir yolun dahi yeterli olacağını söyledikleri de ifade edilmiştir.⁷⁷Görüşme sırasında bölgenin temel geçim kaynaklarından birisi olan pamuk konusu da açılmıştır ve henüz vaat edilen Nazilli cinsi akala pamukların gelmediğinden yakınılmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün çiftçilerle yapılan görüşme boyunca her talebi ve şikâyeti tek tek not ettiği de gözlenmiştir.⁷⁸

Görüşmeden sonra Tarsus Parkı'na giden ve daha sonra da meyve fidanlığını gören Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Tarsuslulara veda ederek buradan ayrılmıştır. İnönü ile beraber Tarsus'a gelen Nihat Erim, "*Hükûmet kredi, traktör, tohum yardımı yapmış*" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁷⁹ Erim'in ifadelerinden her şeyin çözümlendiği gibi bir sonuca varılamaz. Nitekim Cumhurbaşkanı İnönü'nün Ankara'ya gönderdiği rapordaki hususların tam olarak halledilmesi için zamana ihtiyaç olduğu ortadadır. Sel bölgesindeki ikinci inceleme faaliyetlerini de tamamlayan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 8 Mart günü Ankara'ya dönmüş ve burada izlenimlerini basına anlatmıştır. İnönü, Çukurovalıların büyük bir felakete uğradığını söyledikten sonra ilk gelişinde tüm bölgenin adeta bir göl manzarasını andırdığını ve halkın perişan halde olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰ Bölgeye ikinci kez geldiği zaman farklı bir manzarayla karşılaştığını söyleyen İsmet İnönü, vatandaşın işinde ve gücünde olduğunu ve suların büyük ölçüde çekilmiş olduğunu gördüğünü söylemiştir. Cumhurbaşkanı İnönü şöyle devam etmiştir: "*...Şunu bilhassa belirtmek isterim ki, hükûmet elinden geleni yapmıştır ve yapmaktadır. Köylü ve çiftçinin istedikleri tespit edilmiş ve derhal faaliyete geçilmiştir.*"⁸¹

77 "İnönü dün uçakla incelemeler yaptı", *Ulus*, 8 Mart 1948, s.5.

78 "İnönü dün uçakla incelemeler yaptı", *Ulus*, 8 Mart 1948, s.5.

79 Erim, *a.g.e.*, s.259.

80 "İnönü Ankara'da", *Ulus*, 9 Mart 1948, s.5.

81 *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950*, (Haz. İlhan Turan) TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yayınları, Ankara, 2003, s.215.

Sonuç

1948 yılında Türkiye’nin Güney bölgelerinde etkili olan aşırı yağmurlar neticesinde Berdan Nehri ile Seyhan Nehri’nin taşması başta Tarsus olmak üzere Mersin ve Adana’da ve köylerinde önemli ölçüde zarara yol açmıştır. Ovaları kaplayan sulardan dolayı pek çok köyle ulaşım kesilmiş ve buralarda yaşayan insanlar ve hayvanlar açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Sel baskına dair haberlerin basına yansımalarıyla beraber devlet ve hükümet yetkilileri harekete geçerek yardım faaliyetlerini başlatmışlardır. Bu noktada iktidardaki CHP’nin üç milletvekilinin sel bölgesinden Ankara’ya gönderdikleri rapor hem zararların daha açık şekilde anlaşılmasını ve hem de ilk planda afet yerlerinde nelere ihtiyaç duyulduğunu merkeze ve dolayısıyla iktidara yansıtılmasını sağlamıştır. Söz konusu raporda bölgedeki yardım organizasyonundaki aksaklıklar ve bazı ihmallerden bahsedilmesi üç yönüyle önemlidir: İlk olarak iktidar mensuplarının tam bir serbesti duygusuyla hareket etmeleri ve “iktidarı koruma içgüdüleriyle” hareket etmeden olan biteni CHP Genel Merkezi’ne bildirmeleridir. İkinci olarak da sel muntıkasında aksayan yönlerin iktidar mensuplarınca Ankara’ya bildirilmesi, süratli şekilde yeni bir organizasyon yapılmasına da doğal olarak imkan tanıyacaktır. Üçüncü olarak dönemin yetersiz iletişim olanakları ortamında gönderilen bu rapor merkezî hükümetin olan bitenden daha doğru şekilde haberdar olmasına ve alınacak önlemlerle yapılacak yardımların hızlandırılmasına yapacağı katkıdır.

Çukurova’da selden etkilenenlere yapılan ilk yardımlar arasında sulardan dolayı iletişimi ve ulaşımı kesilen köylere hayvanlar için gönderilen yem ve havadan atılan gıda maddeleridir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de bölgeye geldiği zaman vali, kaymakam ve diğer yetkililere acil yapılması gereken işin kapalı kalan köylerdeki insanlara “yalnız olmadıklarını ve devletin tüm imkanlarıyla” yanlarında oldukları duygusunu vermek olduğunu bildirmiştir. Selde devletin önemli kurumlarının harekete geçtiği görülmüş ve Kızılay’dan afetzelere acilen 150 çadır göndermiş ve gıda maddelerinin yanı sıra afetzedeler için malî destek de sağlamıştır. İsmet İnönü’nün yanı sıra hükümetin diğer yetkililerinin de sel bölgesine geldiği gözlenmektedir. Bayındırlık ve Tarım Bakanları’nın Çukurova’ya gelişleri hem yardım organizasyonu ve hem de afetzelerin taleplerinin doğrudan hükümete iletilmesi açısından önemlidir. Ankara’da da Başbakan Hasan Saka’nın başında bulunduğu bir komite kurularak Çukurova afetzedelerine gönderilecek yardımların tek elden organize edilmesi ve olası bir kargaşanın önlenmesi amaçlanmıştır.

Sel bölgesine yapılan yardımlarda Kızılay dışında kalan kurumların da hareketi geçtiği görülmektedir. İş Bankası ve Merkez Bankası gibi iki önemli kamu bankası afetzedeler için malî yardımda bulunmuşlardır. Ayrıca Türk toplumunda olağanüstü şartlarda her zaman ortaya çıkan sivil dayanışma

ruhu burada da görülmüş ve farklı bölgelerden vatandaşlar tarafından sel bölgesine gönderilmek üzere yardımlar yapılmıştır. Özellikle İstanbul'daki Tıp Mektebi öğrencilerinin gönderdikleri yardım zorlu günlerde genç vatandaşların dahi yardım edebilme gayretiyle hareket ettiklerini göstermektedir. Bölgede ihtiyaçlar arasında yer alan eskavatör, traktör gibi motorlu araçların temini için de Amerikalılarla irtibata geçilerek onlardan yardım istenmiştir. Bu da 1947 itibarıyla başlayan Marshall Yardımları çerçevesinde bu ülke yetkililerinden destek beklendiğini ortaya koymaktadır.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, sel muntkasına yaptığı iki ayrı ziyaretle hem yapılan yardım işlerinin koordinasyonunu sağlamış ve hem de afetzedelerin devletten taleplerini dinlemiştir. İnönü'yle görüşenler arasında DP'lilerin de bulunması ve onların da taleplerini dinlemesi onun muhalefet partilerinin de bu konudaki görüşlerini dinlemeye önem verdiğini ortaya koymaktadır. İnönü'ye sular altında kalan bölgelerde zararın çok fazla olduğu, ekinlerin etkilenmesinden dolayı çiftçilere acilen tohumluk verilmesi gerektiği bildirilmiş ve ayrıca makineli tarım için kendilerine alet verilmesi de talep edilmiştir. İnönü'nün burada aldığı notlar doğrultusunda hazırladığı raporu daha Adana'da iken Ankara'ya Başbakanlığa göndermesiyle bölgede yapılacak işlerin çabuklaştırılması sağlanmıştır. Sele neden olan Berdan Irmağı'nı da gören İnönü buradaki tadilat işlerinin acilen yapılması için Erzincan'dan askerî birlik gönderilmesini de istemiştir. Nitekim kısa sürede Çukurova'ya gelen askerler onarım çalışmalarını başlatmışlardır. Askerlerin onarım işlerinde görev alması sonraki yıllardaki afetlerde de gözleneceği şekilde ordu mensuplarıyla hükümet arasındaki işbirliğine örnek teşkil etmektedir.

Sel bölgesindeki çiftçilerin önde gelen talepleri arasında devletin uygun şartlarda kredi olanakları sağlaması, borçların ertelenmesi talepleriyle, kendilerine malî destek sağlanması da bulunmaktadır. Bu taleplerin yerine getirildiğine dair basına haberler yansımalarına karşın selden zarara uğrayan Çukurovalıların vergi borçlarının bir yıldan fazla bir süre sonra ertelendiği Bakanlar Kurulu kararından anlaşılmaktadır. Gecikmeli gelen erteleme kararının geçimini topraktan sağlayan çiftçileri ne ölçüde tatmin ettiği tartışılabilir. Bölgede yeni bir sel afeti yaşanmaması için alınacak önlemler Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün huzurunda tartışılmış ve devletin ortaya çıkacak büyük maliyeti ancak Çukurova çiftçisinin malî desteği yani devlete borçlanması karşılığında yapabileceği sonucuna varılmıştır. Ancak selden büyük bir maddi zarara uğrayan vatandaşların buna ne ölçüde katkı verebileceği de tartışmalıdır. Neticede 1948'in ilk aylarında Çukurova'da etkili olan sel afetinde devlet ilk alınması gereken önlemleri almış; ancak yeni oluşacak afetlerin önlenmesi için yapılması gereken yatırımlar hususunda malî yetersizlikler olduğu da devlet yetkililerinin söylemlerinden anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

II. Gazeteler

Cumhuriyet

Demokrat İzmir

Milliyet

Ulus

Vakit

Vatan

III. Kitaplar

Baba İnönü’den Erdal İnönü’ye Mektuplar, (Bas. Haz. Sevgi Özel), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988

ÇAVDAR, Tefvik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi: 1900-1960*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

DERİN, Haldun, *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken*, (Haz. Cemil Koçak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

ERİM, Nihat, *Günlükler I: 1925-1979*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

İNÖNÜ, İsmet, *Defterler I: (1919-1973)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950, (Haz. İlhan Turan) TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yayınları, Ankara, 2003.

KOCATÜRK, Önder, *İstanbul’da Sel ve Fırtına (1889-1924)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019.

IV. İnternet Kaynakları

<https://meteoroloji.boun.edu.tr/sel.php> (Erişim tarihi: 17 Ocak 2021)

Extended Abstract

Natural disasters, which have caused great destruction in the history of humanity throughout the ages, have also been effective in the geography we live on from time to time. The lands of Anatolia and Thrace have been exposed to natural disasters from time to time, just like other regions, and events such as earthquakes, floods and avalanches have negatively affected the lives of living things. Undoubtedly, an important aspect of these natural disasters is that they cause significant economic damage. In the flood disasters, which are considered to be among the most important natural disasters that occurred in Anatolia in the historical process, the rivers filled with heavy rains from time to time overflowed from their beds, demolished the embankments and caused great destruction and loss of life in the settlements. Damages caused by natural disasters, which caused loss of life and property in large settlements and agricultural areas, both during the Ottoman Empire and the Republic period, were the main occupation of the state authorities. The rains that were effective in Istanbul in 1924 caused floods. The rains, which negatively affected even the planes parked at Yeşilköy airport, caused material damage as it rained in the city for three days without interruption. In 1930, this time in İzmir, while excessive rains caused floods, city transportation was interrupted and there were people who lost their lives in the flood. Therefore, similar flood disasters were effective in different geographies and cities of Turkey in the following years. II in Turkey. Significant flood disasters occurred during and after World War II. One of the most important flood disasters of the post-war period was experienced in Çukurova, one of the most productive geographies of Anatolia, in 1948. As a result of the heavy rains that were effective in the region in February, the Berdan River overflowed, the embankments on the river collapsed and floods were experienced in Adana, Mersin and Tarsus regions. The winter months of 1948 witnessed effective rains in Çukurova, where Turkey's fertile agricultural lands are located and which has an important share in the Turkish economy. In those years, Çukurova villages and villagers, who were making a living from cotton cultivation, faced difficulties due to the destruction of their houses. The flood disaster, which caused damage to agricultural areas and settlements in Çukurova, caused communication with the villages to be cut off and people and animals faced with the danger of starvation. The institutions of the state took

action to meet the needs of the victims of the flood. Finding urgent solutions to the needs of the citizens who suffered financial damage due to the flood and the villagers whose houses became unusable was the main concern of those concerned at that time. Members of the then ruling Republican People’s Party (CHP) took action to help the people of Çukurova, who were damaged by the flood, without wasting time. CHP deputies saw the effects of the flood in the region on the spot, and informed the government officials with the reports they sent to the party headquarters about the destruction and damage in settlements and agricultural areas. State officials, especially President İsmet İnönü, Minister of Public Works Kasım Gülek, who came to Çukurova to see the damage caused by the flood, listened to the demands of the citizens and warned the authorities about the measures to be taken. Public institutions, especially the Red Crescent, took action to help the victims of the flood. Tents were provided to those affected by the flood, and in addition to food aid, cash aid was also provided. Apart from agricultural aid, President İsmet İnönü also conducted investigations in the flood zone, listened to the opinions of experts and citizens in the region and gave instructions to those affected by the flood. In short, for the citizens who were adversely affected by the flood in Çukurova, the relevant institutions took action in a short time and sent the necessary aid to the region in the first place. In the study, in the winter months of 1948, II. In this study, the effects of the flood disaster that occurred as a result of the effective precipitation in Çukurova during the period when the economic difficulties of the World War II continued. In the face of the destruction caused by the flood, especially in the city of Adana, which was the province of Seyhan at that time, the measures and aid activities of the state institutions were examined. Academic studies on flood disasters in Turkey are still very limited. Therefore, in this study, archival documents, major newspapers of the period were used and it was tried to reveal what could be done against the disaster that occurred in an important agricultural region like Çukurova in the post-war period.

Geliş Tarihi : 04.02.2022
Kabul Tarihi: 02.12.2022

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XXII/45 (2022-Güz/Autumn), ss. 845-880.

Araştırma Makalesi / Research Article

KIBRIS İLETİŞİM TARİHİNDE VİKTORYA/BAYRAK OPERASYONU VE HABERLEŞME*

Ulvi KESER**

Öz

16 Ağustos 1960 tarihinde Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğünde Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar tarafından kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti Yunanistan'ın Megali İdea ve Rumların Enosis saplantıları yüzünden ne yazık ki uzun soluklu olmaz. Dönemin Kıbrıs Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis'in yönettiği Akritas isimli derin devlet yapılanması adayı bir Yunan adası haline getirmek ve bütün Kıbrıslı Türkleri adadan atmak için 21 Aralık 1963 günü harekete geçti. Ardından 24 Aralık 1963 günü Kıbrıs tarihine Kanlı Noel olarak geçecek silahlı Rum saldırıları başlar ve devlet de ortadan kalkar. Devlet kademelerindeki bütün Kıbrıslı Türkler artık işlerine gidemez oldu. Bu durum Rumların bütün devlet kurumlarını işgal etmesine ve Kıbrıslı Türkleri aleyhine özellikle Kıbrıs Radyo-Yayın Korporasyonu vasıtasıyla kara propaganda yapmasına da sebep olacaktır. Adadaki mevcudiyet ve meşruiyetlerini göstermek, yaşadıklarını dünyaya anlatmak ve kendi aralarında haberleşebilmek için bir radyo istasyonu kurmak için derhal harekete geçen Kıbrıslı Türkler 25 Aralık 1963 günü ilk defa Bayrak Radyosu vasıtasıyla seslerini duyururlar; ancak bundan daha önce Lefkoşa'da Laleli Camii Sokağı'nda kurulan isimsiz, gizli bir radyo istasyonu daha vardır. Öte yandan gerek Laleli Camii Sokağı ve gerekse Bayrak Radyosu yayınlarından önce gerekli ekipmanın temin edilmesi söz konusudur ve bunun için de TMT'nin Y-I adı verilen özel timi tarafından "Viktorya/Bayrak" adı verilen son derece tehlikeli bir operasyon gerçekleştirilir. Bu araştırma Bayrak Radyosu'nun da temelini oluşturan bu son derece gizli ve bilinmeyen operasyon öncesi ve sonrasını mercek altına almak üzere hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Viktorya, Bayrak, Laleli, TMT, Kıbrıs, Kıbrıslı Türkler, İletişim, Radyo.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr., Girne Amerikan Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dekanı,
(ulvi.keser@gmail.com), (Orcid: 0000-0003-0846-6940).

VICTORIA/BAYRAK OPERATION AND COMMUNICATION IN TURKISH CYPRIOT COMMUNICATION HISTORY

Abstract

The Republic of Cyprus established under the guarantorship of Turkey, Greece, and the United Kingdom by the Turkish and Greek Cypriots on 16th August 1960 unfortunately doesn't long last due to the Greek Megali Idea obsession and Greek Cypriots' Enosis dreams. The deep state structure named Akritas led by the Minister of the Domestic Affairs of the newly-founded state; Policarpos Yorgadjis pushes the button so as to make the island of Cyprus be a Greek island, and kick off all the Turkish Cypriots on the island on 21st December 1963. Then the Greek Cypriot assaults start known to be the Bloody Christmas of the Cyprus History on 24th December 1963, and the state collapses down. None of the Turkish Cypriots continue his official work, such a reason causes the Greek Cypriots to grasp all the state institutions, and get the black propaganda against the Turkish people via Cyprus Broadcasting Corporation. Turkish Cypriots starting to do something so as to improve their existence and legality on the island, to inform the world upon their situation, and keep in touch with them have their announcement on 25th December 1963 firstly by Bayrak Radio. On the other hand, they have managed to form another, nameless, and secret radio station as well in Nicosia Laleli Camii Sokağı. On the other hand, what they have to do just before the broadcasting and communication via Laleli Camii Sokağı and Bayrak Radio Station is to supply the necessary equipment urgently, and a special team of Turkish Resistance Organization named Y-I realizes an extremely dangerous operation called "Victoria/Bayrak" so as to get the above-mentioned equipment. This scientific study aims to focus on the above-mentioned dangerous and unknown operation with pre and after process.

Keywords: *Victoria, Bayrak, Laleli, TMT, Cyprus, Turkish Cypriots, Communication, Radio.*

Giriş

Kıbrıs adası tarihin her döneminde kanlı ihtilaflar, çatışmalar, savaşlar ve göçlerle anılmıştır. Bunun son örneği 1 Nisan 1955'ten itibaren aday kan gölüne çeviren EOKA tedhiş hareketleridir. Yunanistan'ın Kıbrıs adasını ilhak etme yönündeki çabaları ve Megali İdea olarak bilinen Büyük Yunanistan saplantılarının sonucu olarak 1950 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne yapılan müracaatın ardından bu talebin reddedilmesi Atina'da Yunanistan destekli illegal EOKA terör örgütünün kurulmasına neden olur. Başpiskopos Makarios (Michael Mouskos)'un da desteklediği örgütün lideri ise eski bir Yunan subayı olan ve 16 Ağustos 1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşundan hemen önce adayı terk edip Yunanistan'a dönmek zorunda kaldığında emekli bir yarbay olmasına rağmen rütbesi korgeneralliğe çıkartılan Georges Grivas olacaktır. 1 Nisan 1955 sonrası yaşanan kaos, çatışma ve barıştan uzak süreç Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantörlüğünde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti ile de maalesef uzun soluklu olmayacak ve Kıbrıs yakın tarihine Kanlı Noel olarak geçecek olan 21 Aralık 1963 ve sonrası saldırılarıyla devlet fiilen ortadan kalkacaktır. Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumların kendi bölgelerinde yaşamaya başladıkları, Kıbrıslı Türklere yönelik battaniyeden pile, sağlık malzemelerinden çimentoya hayatın her alanında gerekli malzeme, eşya ve ekipmanın ambargoya uğradığı, Kıbrıslı Türklerin nispeten daha güvenli gördükleri Türk köylerinde toplandığı ve Lefkoşa merkezli olarak da Göçmenköy ve Hamitköy (Hamitmandirez)'de çadır kentlerde yaşamaya başladıkları bu süreç neredeyse 1974 yılına kadar devam edecektir.

1. 16 Ağustos 1960-21 Aralık 1963 Sürecinde Kıbrıs

Yunanistan destekli tedhiş örgütü EOKA Kıbrıs'ta 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren hayatı çekilmez hale getirip adayı tam anlamıyla kan gölüne çevirirken Kıbrıslı Türkler de Volkan'la başlayıp Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) ile nihayetlenen bir süreçte can, mal ve namus güvenliklerini korumaya çabalar. 1959 yılına gelindiğinde Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantörlüğünde Londra ve Zürih antlaşmaları sonrasında 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti kurulur ve Başpiskopos Makarios da cumhurbaşkanı seçilir. Cumhurbaşkanı muavinliği ise Dr. Fazıl Küçük tarafından yürütülecektir. Öte yandan bütün hayatı çelişkilerle dolu olarak geçen ve EOKA'nın elinde adeta bir oyuncak olan Makarios¹ 2 Mart 1961 günü EOKA'cı Fotis Pittas'ın Frenaros köyünde dikilen büstünün açılışında EOKA'cıların eserini tamamlamak için beraberlik içinde olmaları gerektiğini ve onların kanlarıyla temelini attıkları binayı tamamlamak işine devam etmeleri gerektiğini belirtir. Diğer taraftan EOKA'nın önde gelen isimlerinden Nikos Sampson'un kurduğu OPEK (Kıbrıs

1 Halkın Sesi, 23 Eylül 1958

Rumlarını Koruma Teşkilatı) 1961 Nisan'ında bir bildiriyle hem Kıbrıslı Türklere ve Türkiye'ye, hem de Kıbrıslı Rumlara gözdağı vermeye çalışır.²

Bu dönemde EOKA'nın bütün ileri gelenleri kilit noktalarda görevlere getirilir ve gizli silahlanmaya da hız verilir. Makarios bunun için bu dönemde bütün gücünü "ortak hiçbir değeri, hiçbir sembolü, hiçbir tarihi geçmiş olmayan"³ Kıbrıslı Türkler ve Rumların yaşadığı adada anayasanın ve özellikle Türklerle ilgili olan 13. maddenin değiştirilmesi yönünde yoğunlaştırır.⁴ Makarios'un ortaya attığı anayasal değişiklikler fikri Kıbrıs Türklerini bir kere daha azınlık durumuna düşüreceği, kurucu antlaşmalara aykırı olduğu ve egemenliği tamamıyla Rumlara verdiği için Türkiye tarafından "Kıbrıs Türklerinin garanti altına alınmış menfaatleriyle belli başlı hakları konusunda varılan anlaşma metinleri üzerinde yeni bir tartışmaya neden olacağından hükümetimiz bu öneriyi kesin bir dille reddetmeye karar vermiştir."⁵ denilerek reddedilir.⁶

Oluşturulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni yıkmaya ve daha sonra ortaya çıkacak olan ELDİK olarak bilinen Yunan Alayı İstihbarat Daire Şefi Dimitrios Yuannides'in yardımlarıyla ortaya çıkan, Makarios'un bilgisi dâhilinde ve bizzat Kıbrıs Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis'in talimatlarıyla hazırlanan Akritas Planı⁷ ile adadaki bütün Türkleri katletmeye yönelik Rumlar oluşturulan cumhuriyetin korunmasına da müsaade etmezler.⁸

Yıllar sonra Ta Nea gazetesinde eski bir EOKA mensubu olan Sinometis isimli bir Rum'un anılarında da Polikarpos Yorgacis'in devletin bütün kademelerinde eski EOKA mensuplarıyla ve polis teşkilatında⁹ nasıl silahlı bir örgüt kurduğu, nasıl teşkilatlandığı ve Aralık 1963'ün hemen öncesinde nasıl hazırlıklar yaptıkları ifşa edilir.¹⁰ Rum tarafının bütün ileri gelenleri ellerine geçen her fırsatta tahrik edici davranışlar ve konuşmalarla Enosis fikrini sıcak tutma gayreti içine girer.¹¹ Makarios'un planı Rum okullarından Rumların kontrolündeki Kıbrıs Radyosu'na kadar bütün imkânların zorlanmasıyla devam eder. Kıbrıslı Türklere

2 Aydın Akkurt, *Bir İhanetin Belgeseli (Dr. İhsan Ali)*, Akdeniz Haber Ajansı Yay., 1996, Lefkoşa, s. 22.

3 ABD Office of The Assistance Secretary of Defense/International Security Affairs, *The Cyprus Conflict and United States Security Interests*, RM 5416 ISA, September 1967

4 The USA Department of State Archive, Telegram 300 from the Department of State to the Embassy in Cyprus; Nicosia, December 31; Department of State, Central Files, 780A.00/12 - 3162.

5 The USA Department of State Archive, Central Files, POL 15 - 5 Cyp. Confidential; Priority. Also sent to Nicosia and repeated to Athens, London, and Istanbul.

6 The USA Department of State Archive, 7 Aralık 1963 tarihinde ABD Ankara Büyükelçiliği tarafından Atina ve Londra Büyükelçiliği yanında Washington DC ve ABD'nin İstanbul Başkonsolosluğuna da gönderilen "Telegram from the Embassy in Turkey to the Department of State; Central Files, POL 15-5 Cyp. Confidential: Priority" şifre telgraf.

7 TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

8 Halkın Sesi, 28 Ekim 1959.

9 Zenon Stavrinides, *The Cyprus Conflict; National, Identity and Statehood*, Cyrep Publications, Lefkoşa, 1999, s.4.

10 Rauf R. Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Anıları-Toplayış*, Cilt X, Boğaziçi Yay., İstanbul, Aralık 2000, s. 65-66.

11 Fahir Armaoğlu, "Crisis The Cyprus Question Initiated In Turco-Greek Relations", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, Ankara, 1988, s. 228

karşı gösterilen bu kin ve nefret duygusu sıradan Rumlar için de geçerlidir.¹² Hemen akabinde Makarios'un Panayia köyünde yaptığı konuşmada da aynı cüret ve intikam duygusu kendisini gösterir.¹³ 10 Şubat 1962 tarihinde Limasol'da bir konuşma yapan İçişleri Bakanı Yorgacis Türkleri "en kötü bir şekilde katliama sebep olan işgal kuvvetlerinin torunları, millî vatandaşlık unvanından mahrum edilmesi gereken muhacirlerin varisleri ve Rumların zararına olarak kendilerine verilen hakları kötüye kullanan kimseler"¹⁴ olarak niteler. EOKA dağıtılmış gibi görünse de silahlarının büyük bir kısmı teslim edilmemiş, oluşturulan yeni hücreler vasıtasıyla hareket hızlandırılmıştır.¹⁵

Makarios'un 30 Kasım 1963'de Türkiye'ye takdim ettiği ve değiştirilmesini istediği 13 madde ile ilgili teklifi Türk hükümetince derhal reddedilir. 13 rakamını çok seven ve uğuruna inanan Makarios'un On İki Ada'dan sonra Kıbrıs'ı da 13. ada olarak Yunanistan'a bağlama isteğinin bir parçası olan¹⁶ bu 13 maddelik teklifle ilgili olarak Kıbrıs Türklerini azınlık statüsüne sokacak ve ülkenin tek meclisli yasama organı olan Kıbrıs Temsilciler Meclisi kararlarını Türklerin veto edebilmesi hakkını ortadan kaldıracak anayasa değişikliğinin kabul edilmemesi üzerine Makarios hükümetteki Türk memurlar ile Temsilciler Meclisi'nin Türk üyelerini azleder ve Türk köylerine korku salmak için başlatılan saldırılar yoğunlaşır.¹⁷ Bu noktada ABD yönetimi adaya dışarıdan herhangi bir müdahale konusunda sert ve açık bir tavır aldığını ortaya koyarken Makarios bir yandan eski EOKA'cılar ve uç bazı güçler tarafından farklı taleplerle köşeye sıkıştırılmaya çalışılırken yine de geri adım atma düşüncesinde değildir.¹⁸ ABD ise bir yandan Makarios'un bu açık tehditleriyle uğraşırken öte yandan Yunan savunma gücü, NATO içindeki pozisyonu ve büyüyen Yunan ekonomisinin ihtiyaçlarının karşılanması gibi sorunlara da çözüm üretmeye çabalamaktadır.¹⁹

2. Akritas Planı'nın Uygulamaya Geçirilmesi

1959 Zürih ve Londra Antlaşmalarından sonra Atina'da yayımlanmaya başlayan ve Kıbrıs'ta EOKA mensuplarına gönderilen "Agonitis/Mücadeleci" isimli gizli Rum gazetesiyle ortaya çıkan, 21 Nisan 1966'da Grivas yanlısı yayımlanan Patris gazetesinin ana hatlarıyla yayımladığı ve EOKA liderlerinden

12 H. Scott Gibbons, *Peace Without Honour*, Ankara, 1969, s. 117

13 Ü. Haluk Bayülken, *Cyprus Question and the United Nations*, Temmuz 1983, Ankara, s. 27. Fikret Kürşad, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi*, İstanbul, Haziran 1978, s. 129

14 Sabahattin İsmail, "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Çöküşü", *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, Lefkoşa, Kasım 1996, Sayı 30, Özel ek, s. 2

15 Ali Fikret Atun, *Yunan Karakterinin Anatomisi*, Lefkoşa, 1996, s. 81.

16 Rauf R. Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Hatıraları*, Cilt 5, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1997, s. 155

17 Telegram from the DOS to the Embassy in Cyprus; DOS, CF, POL 18 Cyp. Confidential, May 23, 1963 Washington DC.

18 Telegram from the Embassy in Cyprus to the DOS; DOS, CF, POL 18 Cyp. Confidential, June 27, 1963 Nicosia.

19 Memorandum of Conversation; DOS, CF, POL US-Gr. Confidential, August 7, 1963 Washington DC.

Polikarpos Yorgacis'den Cumhurbaşkanı Makarios'a, Nikos Sampson'dan Glafkos Klerides'e kadar birçok kişinin kanlı katliamlarından sorumlu olduğu, adını bir IX. yüzyıl Bizans destanından alan Akritas Planı²⁰ böylece uygulamaya konulur.²¹ Bu plan esasında 21 Aralık 1963 tarihinde Lefkoşa'nın Tahtakale Mahallesi'nde başlayan ve tarihe Kanlı Noel olarak geçen kanlı Rum vahşetinin en büyük sorumlularından olan İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis'in Çalışma Bakanı Tassos Papadopoulos, Kıbrıs Cumhuriyeti Temsilciler Meclisi üyesi Nikos Koşsis ve Glafkos Klerides ile birlikte Makarios'un emirleri doğrultusunda hazırladıkları Türkleri imha planıdır ve "Şef Akritas" ismiyle imzalanmıştır. Enosis hayalini gerçekleştirmek amacıyla hükümet içinde bir darbe yapılmasını ve muhalefetin derhal temizlenmesini amaçlayan planda mantıklı ve haklı gibi gösterilecek anayasal değişiklikler esasında adada yaşayan Türk toplumunu en önemli haklarından mahrum bırakacak, devleti ele geçirip Türklerin imhasını amaçlayan faaliyetlerdir.

22, 27, 29, 31 Ocak, 1 ve 7 Şubat 1967 tarihlerinde Patris gazetesinde Akritas Planı ile ilgili olarak açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgiler verilir.²² İngilizlere göreyse adada ortaya çıkan hareketlilikle ilgili olarak TMT karargâhı, bölge komutanlıklarına direktif vererek Rumlar tarafından Türklerin haklarına yönelik meydana gelebilecek herhangi bir harekete derhal karşı konulmasını emretmiştir.²³ İngilizler bu arada TMT mensuplarının cesaretleri sayesinde herhangi bir duruma karşı koyabilecekleri ancak gerekirse Kıbrıs Türk Alayı'ndan da destek görecekları, ayrıca Türkiye'den de yardım sağlayacakları konusundadır.²⁴ İngiltere İçişleri Bakanlığı, Mayıs 1963 tarihinde muhtemel bir çatışmayla ilgili olarak adada bulunan TMT üst kademesiyle bölge komutanları, Kıbrıs Türk toplumu liderleri, ayrıca Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı'nda görevli subaylarla TC Lefkoşa Büyükelçiliği görevlilerinden oluşan bir liste hazırlar.²⁵ İngilizler muhtemelen TMT'nin Rum saldırılarına karşı alarm durumuna geçirildiğini tahmin etmekle beraber bu konuda ellerinde pek fazla bilgi olmadığından da yakınır. İngilizler istedikleri türden bilgilere sahip olabilmek için TMT karargâhına veya bölge karargâhlarına sızmak gerektiğinin bilincindedirler ancak "çok sıkı, son derece sadık ve disiplinli" bir örgüt olarak nitelendirdikleri TMT içine sızmak pek de kolay değildir.²⁶ Durum böyle olunca İngiliz idaresinin bir endişesi de bunun Türklerin bir taktik planlaması olduğu ve Rumları böylece korkutacakları şeklindedir. İngilizlere göre Türkler her daim bıçakları törpülemişler ve savaşa hazır durumdadırlar. İngilizlere göre her ne kadar Rumlar da EOKA mensuplarını alarma geçirmiş olsalar da yapılacak

20 H. Scott Gibbons, *Peace Without Honour*, Ankara, 1969, s. 84-85.

21 Rauf R. Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Hatıraları*, Cilt V, Boğaziçi Yay., Temmuz 1997, İstanbul. Ayrıca Bakanız; Zaim M. Necatigil, *The Cyprus Conflict*, Kemal Limited Yay., Lefkoşa, 1982, s. 46-48

22 Pierre Oberling, *The Road To Bellapais*, Columbia University Press Yay., New York, 1982, s. 64.

23 FO.371/168967-XC14311.

24 A. g. a.

25 A. g. a.

26 FO.371/168967-XC14311.

en iyi davranış Rum tarafını herhangi bir tek taraflı hareketten kaçınmalarını sağlamaktır;²⁷ ancak bu konuda Kıbrıslı Rumlar planlarını çok daha önceden hazırlamışlardır.²⁸ Nikos Sampson, 28 Aralık 1988'den itibaren Eleftheria gazetesinde yayımlanan hatıralarında, Makarios'un Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın 13 maddesini tadil etme girişimini²⁹ hata olarak nitelendirir ve Kıbrıs'ın taksiminin Makarios'un sunduğu 13 maddelik anayasa değişikliği ile başladığını belirtir. 13 maddelik değişiklik konusunda Türkiye'yi ikna etmeye çalışan Makarios 22-26 Kasım 1962 tarihlerinde Ankara'yı da ziyaret eder.³⁰ Makarios'un 30 Kasım 1963 tarihinde garantör devletler olarak İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'ye verdiği³¹ 13 maddelik bu anayasa değişikliği önerisi sonrasında³² adadaki gelişmeleri yakından takip eden Amerikan istihbarat teşkilatına göre Yunan hükümetinin Makarios'un hareket tarzı ve attığı adımlar konusunda herhangi bir itirazı olmadığı gibi tereddüdü de söz konusu değildir ve onu gözü kapalı desteklemektedirler. Bu arada Makarios tarafından hazırlanan ve Amerikan Büyükelçiliğine de teslim edilen ve sözde sorunların çözümünüyle işleri kolaylaştırmaya yönelik "Memorandum" Dr. Küçük tarafından "çok kötü" olarak değerlendirilir.³³ Amerikalılarsa yanında devamlı Cemal Müftüzade'yi bulunduran Dr. Küçük'ün bu memorandumla ilgili olarak Kıbrıslı Türklerle tartışma gereği duymamasını ilginç bulurlar.

İstihbarat raporlarına göre Amerikalılarsa Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in bu plan üzerinde çalışacağı ve özel olarak cevaplandıracağı ve bunun çok daha akılcı olacağı düşüncesi içindeyken bu cevapla birlikte hayal kırıklığı yaşarlar.³⁴ Amerikalılar bunun hemen ardından Washington Büyükelçisi Turgut Menemencioğlu ve Konsolos İlder Türkmen'i acil bir toplantıya çağırırlar. Bu toplantıda Menemencioğlu da Makarios'un önerilerini "olumsuz, işlemez ve haksız" olarak nitelendirir ve bunun köklerini de 1950'lerdeki Yunan tutumuna bağlar.³⁵ Menemencioğlu aynı durumun tekrarlanmasını istemediklerini, Kıbrıslı Türklerin hayat memmat meselesi bu durumu karşısında yanlışların önlenmesi gerektiğini de belirtir.³⁶

27 FO.371/168967-XC14311.

28 Zafer, 24 Şubat 1967.

29 Pierre Oberling, *Kıbrıs Faciası*, Türk Tarih Kurumu yay ., Ankara, 1990, s. 7

30 Fahir Armaoğlu, "Kıbrıs'ta Kanlı Noel Ve Amerika", *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Yay.,Ankara, 1991, s. 263

31 Ali Fikret Atun, *Yunan Karakterinin Anatomisi*, Lefkoşa, 1996, s. 89

32 Murat Sarıca,Erdoğan Teziç, Özer Eskiyyurt, *Kıbrıs Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay. İstanbul, 1975, s. 41-44.

33 Telegram from the Embassy in Cyprus to the DOS; DOS, CF, POL 15-5 Cyp. Confidential, November 30, 1963 Washington DC.

34 Telegram from the Embassy in Turkey to the DOS; DOS, CF, POL 15-5 Cyp. Confidential, December 7, 1963 Ankara.

35 Memorandum of Conversation; DOS, CF, POL Cyp. Confidential, December 12, 1963 Washington DC.

36 Memorandum of Conversation; DOS, CF, POL Cyp. Confidential, December 12, 1963 Washington DC.

3. TMT'nin Yeryüzüne Çıkışı

Öte yandan Türk bölgesine geçmeye çalışan ve Kıbrıslı Türkleri taciz etmeye yönelik girişimlerde bulunan EOKA'cılarının hareketleri TMT tarafından da yakından takip edilmektedir.³⁷ Bununla beraber istihbarata karşı koyma kapsamında yanlış yapanlar veya yanlış yaptığını bilemeyenler de teşkilatın gizliliğini koruma bağlamında kontrol altında tutulurlar ve bu kişiler teşkilat dışına çıkartılarak, aktif görevden alınarak, ikaz edilmek suretiyle ve farkına varamadığı yanlışlıkları göstermek suretiyle ikaz edilerek EOKA'ya ve İngiliz idaresine bilgi akışının önüne geçilir.³⁸ 4 Aralık 1963 gecesi tamamen provokasyona yönelik olarak EOKA'cı Markos Drakos'un³⁹ Lefkoşa Baf Kapısı'ndaki heykelini bombalayan İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis'in adamları bunun sorumluluğunu Türklerin üzerine atarak çatışmaların tekrar başlamasına sebep olur.⁴⁰ Başta Makarios olmak üzere İçişleri Bakanı Yorgacis, Temsilciler Meclisi başkanı Klerides ve EOKA'nın eli kanlı katillerinden Nikos Sampson bu hadiseyi kendi lehlerine kullanmak ve bütün Kıbrıslı Türkleri katlederek adaya sahip olmak üzere harekete geçerler. Bu arada TMT Bayraktarlığı ise (X) gününün geldiği fikrinden hareketle 22 Aralık 1963 Pazar günü bütün sancaklara harekete geçmeleri için emir verir.⁴¹

4. 21 Aralık 1963 Tahtagala/Tahtakale Saldırısı

Türkleri toptan yok etmek için İçişleri Bakanı Yorgacis tarafından silahlandırılan eski EOKA'cılarının Türklere acımasız davranışlarda bulunması, daha sonra da yollara barikatlar kurarak Türk motosikletlileri durdurmaları ve dayak ve küfürle kimliklerini göstermelerini istemeleriyle yükselen tansiyon 21 Aralık 1963 Cuma günü iyice yükselir.⁴² Bu dönemde TMT bünyesinde de Rumların ve EOKA'nın Türklere yönelik bir kıyım hareketine girişecekleri yönünde istihbarat da alınmaktadır.⁴³ "Kıbrıslı Türklere Rumları şiddetle yüzleştiren"⁴⁴ olayların ardından Rum, Türk ve Yunan dışişleri bakanlarının Paris'te bir araya gelerek Makarios'un anayasa değişikliği ve Türklerin haklarını

37 KTMA, TMT Arşivi. Dosya. No. 1188/37 ve 298/007.

38 KTMA, TMT Arşivi. Dosya. No. 1188/37 ve 298/007.

39 Charles Foley, *The Memoirs Of General Grivas*, Longman Yay., Londra, 1964, s. 109. Neriman Cahit, "Harid Fedai", Ortam, 15 Kasım 1991.

40 Rauf R. Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Anıları*, Cilt I, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1996, s. 269-270.

41 TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi merhum Nevzat Uzunoglu ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme

42 BCA.030.01.64.394.29.

43 TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

44 ABD Central Intelligence Agency Office of National Estimates, Staff Memorandum No 87/63, 23 Aralık 1963 tarih ve "Impending Communal Crisis/Yaklaşan Toplumsal Kriz" konulu memorandum.

ellerinden almaya yönelik girişimlerinin görüşüleceği⁴⁵ 20 Aralık 1963 günü Kıbrıslı Türk polisler için yeni bir Rum kışkırtması söz konusu olacaktır.⁴⁶ 23 Aralık 1963 günü yeryüzüne çıkan TMT Bayraktarlık karargâhı da kısmen de olsa artık kendisini deşifre etmiş durumdadır.⁴⁷

21 Aralık 1963 günü başlayan Rum saldırıları çok daha önceden kendisini göstermeye başlamıştır ve bu durum neredeyse herkes tarafından bilinmektedir.⁴⁸ Doğrudan Kıbrıs Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Polikarpus Yorgacis'e bağlı çalışan özel silahlı Rum timlerinin başlıca görevleri ise "... EOKA döneminde kendilerine karşı savaşan ve öldürmeyi başaramadıkları TMT liderlerini öldürmek, EOKA'ya karşı İngilizlerle işbirliği yapan ve o dönemde öldürmeyi başaramadıkları Rumları öldürmek ve EOKA döneminde kendilerine işkence yapan İngilizleri öldürmek."⁴⁹ olarak sıralanabilir. 21 Aralık 1963 gecesi Tahtakale'de yolu kesen dördü polis memuru olmak üzere 5 silahlı Rum'a karşılık Zeki Halil arabadan iner ve kendisine "*Ey be Rum zaptiye hiçbir şey yapmadım.*" der. Bu arada silahlarını ateşleyen Rumlar Zeki Halil ve TMT istihbaratı için bölgede görev yapan Cemaliye Emirali'yi öldürürler. Silah seslerinin ardından bölgeye Esat, Yusuf ve Kubilay isimli Türk polisleri yanında Hüseyin Çiçekçi ve Sadi Ahmet Danış isimli Kıbrıslı Türk polis de gider.⁵⁰ Tahtagala'da aynı anda Argiris Theofanus ve adamları tarafından silahla yaralananlar arasında Urkan Mehmet, Esat Mahmut, Saliha Hasan isimli bir kadın ve kasap Türkan Mehmet de vardır.⁵¹ Aynı olay mahallinde Polis Müdürü Pandelides tarafından vurulanlar arasında Zehra Ali isimli bir kadın da bulunmaktadır. Cemaliye'nin akrabası Fatma Sevem ise yıllar sonra onun bir TMT mensubu olduğunu ve Lefkoşa'nın Türk bölgesine yönelik Rum saldırılarını ilk öğrenen ve yetkililere bildiren kişi olduğunu söyleyecektir.⁵² 21 Aralık 1963 günü silahlı Rumların öldürdüğü Cemaliye Emirali'nin TMT için çalıştığı, TMT için istihbarat faaliyetlerinde bulunduğu da yıllar sonra ortaya çıkacaktır.⁵³ Bu arada Rum saldırıları ertesi gün de aynı şekilde devam edecektir.

45 The USA Department of State Archive, "Telegram From Secretary of State Rusk to the Department of State Central Files POL 25 Cyp. Confidential, 18 Aralık 1963 London" başlıklı Washington'a gönderilmiş şifre telgraf

46 H. Scott Gibbons, *Peace Without Honour*, Neareast Publishing, Lefkoşa, 2003, s. 14-15.

47 KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı merhum Rauf R. Denktaş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

48 Suna Teğelcioğlu ile 7 Mart 2018 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

49 Arslan Mengüç, *Ben Tiremeşeli Mehmet Ali*, 2013, Lefkoşa, s. 208.

50 Hüseyin Çiçekçi'den aktaran Bülent Yorulmaz, Övgü Tunalı ve Zeynep Şentürk, *Kıbrıs Türk Toplumunun Yaşadığı 1963 ve 1974 Yılı Olaylarıyla İlgili Anılar-I*, Lefkoşa, Aralık 2009, s. 53-54. Aytur Afşaroğlu, *1958-1974 Kıbrıs'ta Toplumlar Arası Çatışmalarda Yaşananlardan Kesitler*, YDÜ, Haziran 2000, Lefkoşa, s. 10-14.

51 İzzet Rıza Yalın, *Berber Güldük, Beraber Ağladık*, Yayına Hazırlayan Fevzi Yalın, Ekim 2017, Lefkoşa, s. 31

52 Fatma Sevem ile 12 Nisan 2017 tarihinde Girne'de yapılan görüşme. Emekli hemşire Mukaddes Akyulaf ile 14 Ağustos 2018 günü Girne'de yapılan görüşme

53 1932 Baf doğumlu Behiye Özkurtaran'la Güzelyurt/Mevlevi köyünde 12 Ağustos 2018 tarihinde yapılan görüşme.

Polislerin çoğunluğunun Rum olduğu adada Kıbrıs Türkleri ise neredeyse Rumların 1/3'ü kadar nüfusa sahiptirler.⁵⁴ Aynı günlerde Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçiliği tarafından hazırlanan ve Lefkoşa'daki Rum mevzilerini ortaya koyan bir rapor ulaştırılır;⁵⁵

"...Mercedes Garajı, Küçük Kaymaklı polis evleri, Olimpia dondurma fabrikası, Küçük Kaymaklı kontrol kulesi, Bambakyan gazoz fabrikası, Niyabol Kilisesi, Konstantia Rum kulübü, İyoyanis Kilisesi, buz fabrikası, Dianellos sigara fabrikası, Eka un fabrikası, dokuma fabrikası, üçlü karargâh, Ledra Palas, merkezi hastane, tiyatro binası, Elektra House, Baf Kapısı polisi, Ballas Sineması, Zavallis gazetesi, Hacı Kiryaka binası, Singer binası, Kostas Dimitriya binası, Fanoromeni Kilisesi, elektrik fabrikası, Ömeriye Camii, Belea Kudas ticaret evi ve diğerleri..."

21 Aralık 1963 günü Akropolis ve Apoyevmatini gazetelerine birer demeç veren Makarios ise Kıbrıs Cumhuriyeti ile ilgili olarak Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında imzalanan Garanti Antlaşması'nın pratikte hiçbir değeri olmadığını ve BM esaslarına aykırı olduğunu açıklayacaktır.⁵⁶ Kıbrıs Türk tarihine Kanlı Noel olarak geçen bu ilk saldırı anında sadece Lefkoşa'da 92 kayıp veren ve 146 yaralı bulunan Kıbrıslı Türkler bir gün sonra Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Raif Denктаş'ın bürosu ve Girne Kapısı'nda bulunan Atatürk heykelinin Rumlarca kurşun yağmuruna tutulmasıyla karşılaşılır. Akritis Planı'nı yürürlüğe koyan ve aktif harekete tüm ada sathında geçen Kıbrıslı Rumlar adadaki Türk nüfusu ortadan kaldırmak için seferber olurlar.⁵⁷ Kıbrıslı Rumların bütün tahriklerine rağmen Türkiye ise sorunu hukuki yollardan çözebilmek için uğraşmaktadır; ancak bütün bu gayretler sonuçsuz kalacaktır.⁵⁸

21 Aralık 1963 katliamından bir gün sonra da Rum polisler Lefkoşa'daki Türk Lisesi öğrencilerine rasgele ateş açarlar. 22 Aralık 1963 Cumartesi günü Baf Kapısı'ndaki polis merkezine giden Cumhurbaşkanı Vekili Dr. Fazıl Küçük ve Savunma Bakanı Osman Örek Rum polislerin davranışlarını telefonla buraya çağırdıkları İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis nezdinde protesto ederler; ancak merkeze girdiklerinde karşılaştıkları manzara kendilerini son derece şaşırtır. Her taraf kum torbalarıyla desteklenmiş, bütün Rum polislere ise ağır silahlar dağıtılmıştır.⁵⁹ Bütün bu gelişmeler yaşanırken Kıbrıslı Türkler de bir yandan kendilerini savunma gayreti içerisine girerlerken, bir yandan da özellikle dünya kamuoyunda haklıklarını ispat gayreti içerisindeydiler.⁶⁰

54 ABD The President's Intelligence Checklist, Central Intelligence Agency, 23 Aralık 1963 Dosyası

55 KGMA. K-4709.1964.9-4/1 Kıbrıs. Adnan Öztrak'ın Kıbrıs'a Ait Notları ve Emirleri Dosyası

56 Hakkı Atun, Dış ve İç Politikada Son Durum, Değişim Ve Demokrasi, Lefkoşa, Nisan 1996, s. 102.

57 BCA.030.01.64.394.29.

58 BCA.030.01.64.394.29.

59 ABD The President's Intelligence Checklist, Central Intelligence Agency, 21 Aralık 1963 Dosyası. The USA Department of State Archive, "Telegram from the Embassy in Cyprus to the Department of State, Central Files, POL 25 Cyp. Confidential: Priority" şifre telgrafı.

60 BCA.030.01.64.394.29.

23 Aralık 1963 Pazartesi günü de çarpışmalar bütün şiddetiyle devam eder. 23 Aralık 1963 günü Ankara'daki ABD Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığına çağrılır ve burada Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin tarafından kendisine Paris'te 20 Aralık 1963 günü Yunanistan Dışişleri Bakanı Venizelos'la son derece verimli bir görüşme yapıldığı ve Kıbrıs'ta anayasal değişiklikler üzerinden başlayan sorunlu sürecin çözüme kavuşturulması için karşılıklı adımlar atılması için mutabakata varıldığı belirtilir. Oysa bu görüşmenin hemen bir gün sonrasında, 21 Aralık 1963 günü silahlı Rum saldırıları başlamış ve Lefkoşa'da 2 Türk öldürülmüştür. Bu arada Türk hükümeti de adadaki saldırıların derhal durdurulması ve Makarios'un eski EOKA'cılarının bu silahlı saldırılarından sorumlu tutulması gerektiğini belirtir.⁶¹ Türkiye adadaki saldırıların devam etmesi durumunda garantör devlet olarak adaya müdahale etme hakkını kullanabileceğini belirtirken⁶² İngiltere ise Türk ve Yunan tarafına İngiltere'nin komutası altında sınırlı ve dar kapsamlı bir askeri operasyonun düzenlenebileceği önerisinde bulunur;⁶³ ancak vakit geçirme olarak değerlendirilen bu öneri her iki tarafça reddedilir.

Öte yandan Girne'de yaşamakta olan Kıbrıslı Türklerin imzaladıkları ortak bir mektupla Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçiliği'ne bildirilen olay ise özellikle 25 Aralık 1963'ten sonra kaçırılan ve bir daha kendilerinden haber alınamayan 14 tanesi polis olmak üzere toplam 18 Türk ile ilgilidir.⁶⁴ Kıbrıs hükümetinin Rum polisleri ile Kıbrıs'ta bulunan Yunan Alayı'nın subay ve erlerinin bir kısmının da katıldığı EOKA'cılar Türklerin oturdukları mahallelere ve işyerlerine baskınlar düzenler, insanları baskı altına alır, Türk halkının onuru ve hürriyeti ayaklar altına alınır. Böylece dünya kamuoyunun da olan bitenler konusunda sağlıklı bilgi almasının önüne de geçilmiş olur.⁶⁵ 25 Aralık 1963 günü Paris'te yapılan NATO Dışişleri Bakanları Bölgesel Sorunlar Toplantısı'nda Türk daimi temsilci adada Kıbrıslı Türklere yönelik saldırıların artması nedeniyle garantör devletlerden bu konuda somut bir adım ve teklifin gelmemesi durumunda Türkiye'nin tek yanlı olarak bir NATO gücünü adaya göndermesinin söz konusu olduğunu da belirtir.⁶⁶ Bu arada Londra'daki Amerikan Büyükelçisi ise İngiltere'nin acilen Türkiye ve Yunanistan'la masaya oturmak ve ardından adaya yönelik bir askeri müdahale gerçekleştirmek istediğini de ıleri sürer. Bu askeri operasyon ilk etapta sadece ve doğrudan askeri hedeflere yönelik yapılacaktır.⁶⁷

61 Telegram from the DOS to the Embassy in Turkey; DOS, CF, POL 25 Cyp. Secret, December 24, 1963 Washington DC.

62 Telegram from the DOS to the Embassy in Cyprus; DOS, CF, POL 25 Cyp. Confidential, December 25, 1963 Washington DC

63 Telegram from the Mission to the NATO and European Regional Organizations to the DOS; DOS, CF, POL 25 Cyp/NATO. Secret, December 25, 1963 Paris

64 Vatan, 1 Haziran 1991.

65 BCA.030.01.64.394.29.

66 The USA Department of State of Archive; Telegram from the Mission to the North Atlantic Treaty Organization and European Regional Organizations to the Department of State, Department of State, Central Files, POL 25 Cyp/ NATO. Secret" 25 Aralık 1963 tarihli Paris çıkışı ve Ankara, Atina, Londra ve Roma'ya da gönderilmiş şifre telgraf.

67 The USA Department of State of Archive; Telegram from the Department of State,

5. Radyo Kurma Girişimleri

1959 Şubat ayında Londra Anlaşması için Londra'da bulunan Rauf R. Denктаş "Gün gele Rumlar bizi radyo servislerinden mahrum edebilirler. Radyo kültürel bir araçtır, eğitim ve kültür işleri toplumların yetki sınırlarına girdiğine göre kendi radyomuzu kurma hakkımız vardır. Bu safhada bu hakkı talep edelim."⁶⁸ teklifinde bulunur; ancak bu o günlerde taraftar bulmaz. 1960 Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında Rauf R. Denктаş'ın kültür ve eğitim işlerinden sorumlu Cemaat Meclisi Başkanı olarak yaptığı müracaatlar da reddedilir. 21 Aralık 1963 tarihinde Rum saldırılarının başlaması ve Rum radyosunun Türk cemaatinin moralini bozacak şekilde yayınlar yapmaya başlamasıyla bir radyo istasyonu kurulması fikri gündeme gelir. Esasında bu konuyla ilgili çalışmalar çok daha önceden başlatılmış ve Rum radyosunun yanlı ve moral bozucu yayınları karşısında adada olup bitenleri yansıtmak amacıyla hazırlıklar yapılır ve özellikle Bayraktar Kenan Çoygun'un onayıyla ele geçirilen ekipman TMT'ye ait bir depoya kaldırılır.

21 Aralık 1963 günü Rum saldırılarının başlaması ve 24 Aralık 1963 akşamı da Kıbrıs yakın tarihine Kanlı Noel olarak geçen kanlı Rum saldırılarının ortaya çıkmasının ardından bütün devlet kurumlarından uzaklaştırılan, can güvenliği kalmadığı için görevlerine gidemeyen çalışanlar nedeniyle de devlet kademelerinde fiilen görev alamayan insanlar arasında Kıbrıs Cumhuriyeti'ne ait radyo istasyonunda görevli personel de bulunmaktadır. Bu sürecin hemen ardından bir radyo istasyonu kurulması yönünde çalışmalar da hız kazanacaktır; ancak konuyla ilgili insanların anlattıklarından ve yaşananlardan bu faaliyetlerin çok daha önceden başladığı ve bir radyo istasyonu kurulması yönünde en azından aktif personel bağlamında bir ön hazırlık yapıldığı da ortaya çıkmaktadır. Bu durum özellikle 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından Kıbrıs'ta sekteye uğrayan TMT faaliyetlerinin duraklaması, tereddütle karşılanması ve neredeyse bitme noktasına gelmesi sürecinin ardından Türkiye'den gönderilen yeni Bayraktar Kenan Coygun'un aktif, öngörülü ve stratejik planlama sahibi bir askeri personel olarak yaşananlara el koymasıyla bir nebze de olsa aşılması ve konuyla ilgili olarak ön çalışmalar tamamlanmıştır. Türkiye'den Kıbrıs'a su getirilmesi, aynı şekilde elektrik nakledilmesi gibi o günlerde hayal gibi görülen projeler üzerinde de kafa yoran Bayraktar Coygun'un öngörülleri sonucu TMT ağır şartların yaşandığı süreçte en azından bir radyo istasyonu kurulması için gerekli altyapıyı teknik personeli bulmak, bir araya getirmek, onların bilgi ve tecrübelerinden istifade etmek suretiyle tesis etmiştir. Tam da bu noktada bölük pörçük de olsa kendilerinden faydalanılan, bilgilerine başvuru ve 21 Aralık 1963 sonrasında da bir araya getirilerek takım ruhu içerisinde Bayrak

Department of State, Central Files, POL 25 Cyp/ NATO. Secret" 25 Aralık 1963 tarihli Washington DC ve Ankara, Atina, Paris, Londra ve Roma'ya da gönderilmiş şifre telgraf.

68 Rauf R. Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Anıları*, Cilt I, İstanbul, 1996, s. 346.

Radyosu'nun temelini atmalarına imkân yaratılan fedakâr insanlar arasında ilk akla gelenler şüphesiz Erdoğan Naim, Ali Gürsoy, Derviş Özer Berkem, Kubilay Halluma, Raşit Muammer, Ersoy Talat, Atai Kardeşler ve özellikle Orhan Atai, Yusuf Gazi, Sami Ramadan, Hüseyin Emin ve Tuğrul Hilmi Berkay'dır. Halen Londra/İngiltere'de hayatını sürdüren Orhan Atai ve Lefkoşa'da yaşayan Yusuf Gazi haricinde geriye kalanlar maalesef hakkın rahmetine kavuşmuş durumdadırlar.

1 Nisan 1955 tarihinden itibaren Grivas komutasındaki EOKA tedhiş ve terör örgütünün adayı tam anlamıyla kan gölüne çevirmesi ve önce İngilizlere, ardından Kıbrıslı Türklere ve sonra da kendilerine yardım ve yataklık etmeyen Rumlara saldırılarının ardından 1957 yılında ilk temeli Rauf R. Denктаş, Dr. Burhan Nalbantoğlu ve Kemal Tanrısevdi tarafından atılan TMT'nin ilk Bayraktarı ve Bozkurt ismiyle anılan, Ali Conan kod adlı Alb. Ali Rıza Vuruşkan da 1 Ağustos 1958 tarihinden itibaren adaya gelip fiilen TMT'ye komuta etmeye başlamasıyla kendi stratejisini de oluşturmaya başlar. Bunların içerisinde en önemli husus ise doğrudan TMT'ye ait ve Kıbrıslı Türklerin sesini gerek ada içinde ve gerekse uluslararası kamuoyuna duyuracak bir radyo istasyonu da vardır. Esasında burada bahsedilmesi gereken husus hem TMT'nin ilk Bayraktarı Ali Rıza Vuruşkan ve hem de 1960 sonrasında bu göreve getirilen Kemal Coşkun kod isimli Alb. Kenan Coşgun'un radyonun önemine istinaden bu konuda çalışmalara derhal başlama istekleridir. Teoride her ne kadar Alb. Vuruşkan tarafından da dillendirilen ve Kıbrıslı Türklerin verdikleri silahlı mücadelede son derece elzem olduğu düşünülen radyo istasyonu bu dönemde fiiliyata geçirilememişse de 1963 sonrasında düğmeye basılacaktır.

Bu dönem Kıbrıs Türklerinin hayatının tamamıyla kararlamaya başladığı bir süreç olacaktır. Rumlarla ortak kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti fiilen ortadan kalktığından devlet hizmetinde görev yapan Türk memurların işe gitmemesi nedeniyle maaşları ödenmemektedir. Ayrıca ekonomik baskı ve ambargo nedeniyle çarşılarda dükkânlar kapanırken piyasa tam anlamıyla durmuş vaziyettedir ve insanlar can, mal ve en önemlisi de namus güvenliklerinden endişe ettiği için Lefkoşa'nın civar köylerinden bile alışverişe gelen veya çarşı pazarda satış yapan neredeyse tek bir köylü bulunmamaktadır. Özellikle Lefkoşa'da arada bir gelen patates dışında hiçbir şey bulunmamaktadır. Fırımlar kapanmış, açık olanlarda da uzun kuyruklar oluşmuştur. Kıbrıs Türkleri hayatta kalma mücadelesi verirken tam anlamıyla bir can pazarı da yaşanmaktadır. İşte tam da bu şartlar altındayken 21 Aralık 1963 tarihinde Rum saldırılarının başlaması ve Rum radyosunun Türk cemaatinin moralini bozacak şekilde yayınlar yapmaya başlamasıyla bir radyo istasyonu kurulması fikri gündeme gelir. Bu noktada inisiyatif kullanan ise 1962'de Kıbrıs'ta Bayraktar olarak ve Kemal Coşkun ismiyle göreve başlayan Kenan Coşgun'dur ve TMT'nin Ali Rıza Vuruşkan sonrasında 1967 yılına kadar Bozkurt kod ismiyle Bayraktarlığını yapacak olan Albay Kenan Coşgun'un talimatıyla radyo istasyonu kurulması

yönünde çalışmalar başlatılır. Hemen ardından Aralık 1963 olaylarının başlaması ve bu malzemelerin elde bulunmaması nedeniyle sıkıntılı bir süreç de başlar. Bu gelişmelerden hemen kısa bir zaman önce de adada Kıbrıs Türklerine yönelik bir radyo istasyonu kurulması düşüncesi ortaya atılmış, birkaç girişim sonrasında Rum saldırılarının başlaması ise bu faaliyetin farklı bir safhada gelişmesine neden olmuştur.

21 Aralık 1963 günü Tahtakale Mahallesi'nde 2 Kıbrıslı Türk'ün silahlı Rumlar tarafından öldürülmesinin ardından Kıbrıs Cumhuriyetine ait radyo istasyonu da artık Kıbrıslı Türkler olmadan yayın yapmaya başlayacaktır ve bu yayınlar hep kara propaganda üzerinedir. O gün radyo istasyonundan ayrılanlardan birisi de Hilmi Özen'dir ve Lefkoşa'nın Türk bölgesine gelmesinin hemen ardından TMT saflarına katılmıştır.⁶⁹ Bu noktada da ismi anılması gereken kişi TMT Bayraktarı Kenan Çoygun olacaktır. İnanılmaz sezileri ve taktik öngörülerıyla 21 Aralık 1963 saldırılarını elden geldiğince durdurmayı başaran, 1963 sonrasında TMT mensupları yayında Kıbrıs Türk toplumunun da moral ve motivasyonunu yüksek tutmak için Türkiye'den tiyatro, sinema ve ses sanatçıları getiren, bugün Asrın Projesi olarak adlandırılan KKTC Su Temin Projesi'ni 1960'lı yıllarda üst perdeden dillendiren Kenan Çoygun radyo kurulması düşüncesini de göreve gelir gelmez başlatmıştır.⁷⁰ 21 Aralık 1963 sonrasında Atalasa'daki radyo istasyonuna gidemeyen ve görevlerini devam ettiremeyen radyo personeli Kıbrıslı Türkler dışında Rumların silah zoruyla gözaltına aldığı başka devlet memurları da vardır. Özellikle polis teşkilatındaki Kıbrıslı Türk polisler adanın dört bir yanında gözaltına alınırken 1953 yılından itibaren polis teşkilatında olan ve Lefkoşa'da Baf Kapısı polis merkezinde Haberleşme bölümünde görev yapan, 1959'dan itibaren radyo istasyonunun da bulunduğu Atalasa'da telsiz cihazlarının bakım onarım faaliyetleriyle devam eden Reşat Ünal gibi hassas görevdekiler ise daha ilk etapta görevden alınıp hücreye kapatılır.⁷¹

6. Derviş Özer Berkem, Ali Gürsoy ve Özel Harp Bağlamında Faaliyetler

Bu dönemde perde arkasında Seferberlik Tetkik Kurulu ya da daha sonraki adıyla Özel Harp Dairesi bulunmaktadır ve Bayrak Radyosu'nun elektronik konusunda uzman personeli de bu daire tarafından takip edilmektedir. Bu konuda görev alanlardan birisi de Derviş Özer Berkem olacaktır;⁷²

"...21 Aralık tarihinde olaylar patlak verince ben Rumların arasından geçip gittim ve 'Ben artık Lefkoşa'ya gidiyorum. Bundan sonra işe gelmeyeceğim.'

69 TMT Lefkoşa Sancağı üyesi 1941 Lefkoşa doğumlu Metin Aybars ile 23 Şubat 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

70 Mustafa Sami Akalın'dan alınan 5 Aralık 2013 tarihli bilgi notu

71 Reşat Ünal'dan aktaran Mehmet R. Gökhan, *Polis Emeklilerinin İlginç Anıları*, Lefkoşa, s., 29.

72 Derviş Özer Berkem ile 8 Şubat 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

dedim. Gidelim vatani hizmete. Kenan Coygun vardı o zamanın Bayraktarı. Kıbrıs'a gelmeden önce Kenan Coygun'la tanışıyorduk Özel Harp'ten. Albaydı Kenan Coygun. Çok gizli bir görevle adaya gelmişti. Dedim ki 'Efendim ben gitmek istemiyorum şirkete. Arkadaşlar lütfen bizimle kalsın.' Kenan Coygun da bana 'Tamam. Biz de arkadaşlarımızın bizimle olmasını istiyoruz. Hemen bir radyo kurun.' dedi. Çünkü Rumlar müthiş bir propaganda yapıyorlardı. Cyprus Broadcasting Corporation'da çalışan bütün Türk personeli kovmuşlardı. Dolayısıyla Rum kendi bildiği gibi çalışmıyordu. CBC'nin biri Türkçe kanalı, biri Rumca kanal üzere iki kanalı vardı. Orda kendi yandaşlarını da buldular Rumlar ve orada işte 'Şunu yaptık, bunu yaptık. Şu köydü bilmem ne oldu falan.' Derken birkaç gün içinde biz vericiyi kurduk. Bayrak Radyosu'nu böylece kurduk biz. Dr. Küçük'ün garajında toplandık biz hemen. Vericinin güç kaynağı yoktu. 300 vatlık askeri bir verici bulduk bir yerden, İngiliz ordusundan ve onu hemen yayın ünitesine çevirdik ve yayınıma başladık. İlk sözümüz de 'Bayrak' oldu. Bayraktarlığın cihazı olarak böyle bir manası vardı. Başka arkadaşlarımız daha vardı, onlar da geldi, elektronikçi Erdoğan Naim diye ve o da geldi ve katıldı. Verici o devirde bataryalarla çalışıyordu çünkü elimizde besleme güç kaynağı yoktu. Nihayet biz oturduk ve bir tasarlama yaptık. Ardından 1.200 volt veren, 1.600 volt veren bir verici yaptık aküsüz çünkü akü devamlı şarj edilebilir ve tehlikeli tabii. O müthiş bir yanma meydana getiriyordu. Nihayet oturduk kendimiz bir tasarım yaptık. Mercury dediğimiz civa buharlı lambalarla 1200 volt veren güç kaynağı yaptık. O vericiyi aküsüz devreye soktuk çünkü aküyü devamlı şarj edersiniz ve bir de tehlikeli tabii çünkü içinde asit var. Kükürt oksitin müthiş bir yanıcı özelliği vardır..."

7. Viktorya/Bayrak Operasyonu

21 Aralık 1963 günü başlayan Rum saldırılarının ardından devlet dairelerinde görev yapan Kıbrıslı Türkler işlerine gidemezken Lefkoşa'nın Türk kesiminde zor şartlarda "havaya çıkan" Bayrak Radyosu ise ilk anonsunu "Bayrak, Bayrak, Bayrak. Burası Kıbrıs Türk Mücahidinin Sesi"⁷³ diyerek Kemal Tunç'un anonsuyla⁷⁴ 25 Aralık 1963 günü verir. Bu ilk anons ve Lefkoşa Suriçi ile sınırlı yayınların ardından radyo resmen 28 Aralık 1963 tarihinde bütün dünyaya varlığını duyuracaktır. Ali Gürsoy anılarında 22 Aralık 1963 günü Dr. Fazıl Küçük'le görüşmeye gittiğini ve hemen ardından Orhan Şevket'in depolarında bulunan verici cihazını almaya karar verdiğini belirtmektedir.⁷⁵ Nazım Beratlı ise Mehmet Ali Tiremeşeli'nin aynı günlerdeki pozisyonuyla ilgili olarak "... Mehmet Ali Tiremeşeli kendi yönetimindeki saldırı birliğinin 23 Aralık gecesine kadar silahsız olduğunu bildirmektedir..."⁷⁶ ifadesini kullanır. Mehmet Ali Tiremeşeli ise aynı dönemi anılarında "...1963 olaylarının başladığı günlerdi. Köşklüçiftlik'teki karargâhımda bazı arkadaşlarımla oturuyorduk... Ali

73 İsmail Bozkurt ile 27 Aralık 2015 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

74 Zühre Mindikoğlu'dan aktaran Bülent Yorulmaz, Övgü Tunalı ve Zeynep Şentürk, a.g.e., s. 81.

75 Ali Gürsoy'la 17 Mart 2018 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

76 Nazım Beratlı'dan aktaran Kıbrıs Postası, 21 Aralık 2011.

Gürsoy arkadaşımız ‘Ben radyoyu kuracak bir alet biliyorum.’ dedi...” diyerek aktaracaktır.⁷⁷ Bütün bu anlatılanlardan ve yaşanan olaylardan yola çıkarak Viktorya/Bayrak Operasyonu’nun ne zaman yapıldığını bulmak gerekmektedir. Burada ortaya çıkan 21 Aralık 1963 günü Lefkoşa’da başlayan ve aynı gece Tahtakale Mahallesi’nde devam eden Rum saldırılarının ardından 25 Aralık 1963 tarihinde Bayrak Radyosu’nun ilk deneme yayınlarının başlamasıdır. Öte yandan Bayrak Radyosu’nun Dr. Fazıl Küçük’e ait Cumhurbaşkanlığı Muavini ikametgâhında başlayan ilk yayını öncesinde Lefkoşa’da Laleli Camii’nin bulunduğu sokakta başlatılan bir yayın daha söz konusudur.⁷⁸ Aynı günlerde ve aynı anda hem Cumhurbaşkanlığı Muavinliği ve hem de Laleli Camii Sokağı’nda başlatılan deneme yayınının sebebi ise esasında özellikle Rumların parazitlenme ve yayınları engellemeye yönelik girişimlerine karşı alınan bir tedbir olmasıdır.

Klasik anlamda TMT tarafından da uygulandığı üzere burada “bilmesi gerektiği kadar” prensibi başarıyla uygulanmış, konu son derece gizli tutulmuş ve bu operasyonun içinde olan parmakla sayılacak kadar az kişi tarafından bilinen bu taktik girişim başarıyla sonuçlanmıştır. Laleli Camii Sokağı’nda Bayrak Radyosu öncesi ilk deneme yayınlarının başlatıldığı ve bu merkezde bulunanlar dışında hiç kimsenin bilmediği bu girişim muhtemelen 23 ve 24 Aralık 1963 tarihlerinde gerçekleşmiş ve buradaki faaliyetlerin ardından teknik ekip asıl gücünü, yoğunluğu ve mesaiyi Cumhurbaşkanlığı Muavini ikametgâhına taşımıştır. Buna göre Viktorya Caddesi’nde bulunan Orhan Şevket’e ait depolardan radyoyla ilgili malzemenin alınmasıyla ilgili operasyon TMT Y-I timi tarafından 22 Aralık 1963 tarihinde gerçekleştirilmiştir. İşin ilginç yanı TMT’nin en gizli ve etkili operasyonlarına katılan Mehmet Ali Tiremeşeli ve ekibinin bile bu radyo malzemelerinin ilk etapta Laleli Camii Sokağı’nda Atai Ailesi’ne ait eve taşındığından haberlerinin olmamasıdır. Bayrak Radyosu’nun ilk kuruluş döneminde çok önemli ve stratejik katkılarda bulunan elektronik mühendisi Ali Gürsoy, Derviş Özer Berkem ve arkadaşları Özhan Ragıp, Erdoğan Naim, Yusuf Gazi, Önder Atai ve bazı teknisyenler Laleli Cami Sokak’ta Atai kardeşlere ait eski bir eve teknik altyapıyı hazırlamak ve elektronik sistemleri kurmak amacıyla yerleşirler. Söz konusu ev mahalle arasında imalat yapmak ve etraftaki insanların hiçbir şekilde ilgi ve merakını çekmeyecek şekilde özel olarak düşünülmüş ve kamufle edilmiş, adeta hiç kimsenin bilmediği ve tahmin edemeyeceği bir atölye haline gelmiştir. Bayrak Radyosu’nun ilk deneme yayınları da buradan gerçekleştirilmiştir. Bu zorlu ve sıkıntılı günlerde TMT Bayraktarlığı tarafından Derviş Özer Berkem’in ifadesiyle “havadaki savaş”⁷⁹ bağlamında tamamen propagandaya yönelik olarak Kıbrıs’ta bulunan yabancı gazeteciler için de bir gösteri hazırlanır ve onlara Bayrak Radyosu yayınları canlı olarak gösterilir. Özcan Özcanhan, Laleli Camii Sokağı’nda yabancı gazetecilere yönelik bu yayın konusunda “...Halil Paşa dostum bir gün aradı, başıma bir çuval

77 Arslan Mengüç, *Ben Tiremeşeli Mehmet Ali*, Lefkoşa, 2013, s. 264-266.

78 Yusuf Osman Gazi ile 3 Nisan 2017 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme

79 Derviş Özer Berkem ile 8 Şubat 2016 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme

geçirdi ve beni bilmediğim bir yere götürdü. Önüme bir mikrofon koydular ve 'Yabancı gazetecileri getireceğiz. Kayıt yapacaklar.' dedi. Düşman 'Amerikanlar, İngilizler kurdu, Türkler radyo kuramazlar.' diyorlardı. Bir yandan da yerini ve seslendirenleri arıyorlardı. İlerlettik işi. Bayrak güçlendi. Deli oluyor Rum. İlla öğrenecekler. Bir gün aldılar beni. Başıma bir çuval giydirdiler. İki delik gözlerime, bir delik ağzıma açtılar. Gittik yine Surlariçi'ne. Ben de bilmem nereye gittiğimizi. Bizim mücahitler götürüyor. Bir masa var, bir tek böyle mikrofon. Oturduk. Kapalı yüzüm gözüm. Bir kâğıt parçası işte önümde. Tapur tupur ansızın 5-10 tane bizim mücahit silahlı, 15-20 tane daha başları ve gözleri bağlı insanlar girincelar Halil Paşa vardı istihbarat sorumlusu, başka Türkiyeli bir kumandanımız. 'Açın.' dediler, açtılar gözlerini. Çuvalın ağız yerini, göz yerlerini açtılar. En az 20 yabancı gazeteci gözleri bağlı olarak getirildi. Bunlar Bayrak'ı görmek istedi. Bizimkiler de izin verdi 'Götürün görsünler.' Hep hep yabancı gazeteciler. 'Tamam.' dediler, bana işaret verdiler. 'Burası Kıbrıs Türk Mücahit Bayrak Radyosu. This is Radio Bayrak. The Voice of Turkish Cypriot Fighters.' Bunlar kaydeder 'This is the Voice...' falan. 'O kadar, kes.' dedi, kestik. Topu topuna 5 dakika (kayıt oldu). Yer de bu kadarlık. En yanımda olan teşebbüs etti açsın da gözlerini görsün ama komadılar. Kayıtlar yaptılar, yüzümü görmek talebinde bulundular. Reddedildiler Tekrar aynı bağladılar gözlerini, aldılar gittiler ondan sonra ben açtılar başımı. Ondan dolayı 5 Kıbrıs lirası moral takviyesi aldım Bayraktarlıktan düşünebiliyor musun? Bayrak'taki serüvenim böyle."⁸⁰ diyecektir.

Oysa Bayrak Radyosu ve Kıbrıs'ta psikolojik algı operasyonlarının iletişim anlamında beyin takımından olan merhum Derviş Özer Berkem ise bu konuyla ilgili olarak "...Biz bütün bu faaliyetler ve çalışmalarla sadece Bayrak Radyosu'nu kurmuş değildik. Onun da ötesinde askeri iletişim konusunda da altyapı hazırlıyorduk ve Laleli Sokağı'nda Özcan Özcanhan bu yabancı gazetecilere haber okuduğunda sadece radyoyu göstermekle kalmamıştık ama hiç kimse bizim askeri haberleşme konusunda da çalıştığımızı tahmin edemezdi..."⁸¹ diyecektir. Viktorya/Bayrak Operasyonu sonrasında radyo vericisi ve gerekli ekipmanın ilk getirildiği ve daha sonra Bayrak Radyosu'nun yan kuruluşu olarak bir süre daha hizmet verecek olan⁸² Laleli Camii Sokak'taki bu evde Bayrak Radyosu öncesi çalışmalara katılanlardan tespit edilebilenler Özel Harp Dairesi tarafından özel eğitimden geçirilen İTÜ Elektrik/Elektronik Mühendisliği mezunu Derviş Özer Berkem, Erdoğan Naim, Nurettin Özhan, Önder Atai, Orhan Atai, Nurettin Atai, aynı evde bir dönem iase sorumlusu olarak da görev yapan Yılmaz Zaim, Kubilay Halluma, Yusuf Osman Gazi, Ali Ziya Dinçer, Hilmi Refik, İTÜ Elektrik Mühendisliği mezunu Özhan Ragıp, Diş Hekimi Erdoğan Mirata, Selçuk Erer, Elektrikçi Ersoy Talat, Yüksel Ratip,

80 Özcan Özcanhan'la 15 Nisan 2017 tarihinde Ortaköy/Lefkoşa'da yapılan görüşme. Ayrıca Bkz. Star Kıbrıs, 25 Aralık 2008

81 Derviş Özer Berkem ile 8 Şubat 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

82 Ali Ziya Dinçer ile 11 Temmuz 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

elektrik/elektronik mühendisi Ali Gürsoy ve Yusuf Osman Gazi'ye yardımcı olan Üstün isimli kişidir.⁸³ Lefkoşa Suriçi bölgesinde Laleli Camii Çeşmesi'nin tam karşısında sağdaki köşede bulunan kerpiç bina maalesef bugün yıkılmıştır.

8. Viktorya/Bayrak Operasyonu Öncesi Durum

Kıbrıslı Türklerin yıllar boyu süren ve özellikle 21 Aralık 1963 Rum saldırılarıyla birlikte farklı bir yöne evrilen hayatta kalma mücadeleleri hayatın neredeyse her alanında bir var oluş mücadelesinin de ta kendisidir esasında. 21 Aralık 1963 itibarıyla yeraltından çıkarak kısmen deşifre olan ve mevcudiyeti artık herkes tarafından bilinen Türk Mukavemet Teşkilatı da artık farklı misyon ve sorumluluklar üstlenmek suretiyle bu mücadelenin mihenk taşı olur. Evlerinden olmuş, göçmen durumuna düşmüş binlerce Kıbrıslı Türk'ün barınma ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla çadır kentler kurulmaya başlanması, adanın dört bir yanında ve şüphesiz güvenli bölgelerde prefabrik evler inşa edilmesi, Göçmenköy, Hamitköy gibi doğrudan göçmenlere hitap eden yerlerde göçmenler için evler tesis edilmesi yanında eğitim hayatları aksayan her yaşta öğrencilerin mağduriyetlerinin giderilmesi, başta Erenköy'de savaşmakta olan üniversite öğrencilerinin Türkiye ve İngiltere'deki okullarına gönderilmesi hep bu dönem sorunları arasındadır. Üretimin iyiden iyiye aksadığı ve başlı başına tüketim ekonomisinin içine girmiş Kıbrıs Türk toplumsal hayatında çarşığı ve ekonomiyi kalkındırmak için atılan adımlar, insanların karınlarının doyurulması, sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesi, ayrıca eşsiz, babasız, kocasız kalmış kadınların, evlatların rehabilite edilmeleri, yaşadıkları çeşitli travmaların üstesinden gelebilmeleri için verilen mücadele de bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca insan haklarının neredeyse ilk değerlerinden olan haberleşme hürriyetinin Rumlar tarafından kısıtlanmasıyla ortaya çıkan boşluğu Kızılay, askeri posta, kuryeler, diplomatlar, vb. yollarla çözmeye çabalayan Kıbrıslı Türkler seslerini dünyaya duyurabilmek için radyo istasyonları da kurma çabasına girişmiş durumdadırlar.

21 Aralık 1963'ün hemen ardından radyo istasyonu kurma yönündeki girişimler ve 25 Aralık 1963 günü Bayrak Radyosu'nun ilk defa havaya çıkmasını sıradan ve basit bir radyo yayını olarak değerlendirmek çok yanlış olacaktır. Bu süreçte özellikle Laleli Camii yakınlarında kurulan ve ilk deneme yayınlarını yapan radyo istasyonu ayrıntılı olarak değerlendirildiğinde meselenin çok daha kapsamlı ve yıllar öncesinde ortaya konuşmuş bir stratejinin parçası olduğu görülecektir. Özellikle elektrik/elektronik mühendisi Ali Gürsoy, Tuğrul Hilmi Berkay ve Derviş Özer Berkem gibi konunun uzmanlarının yeraltı harbi konusunda çok daha önceleri eğitimden geçirilmiş olmaları, ser verip sır vermeyen karakterleri nedeniyle yaşadıklarını, gördüklerini, bildiklerini kendileriyle birlikte götüren ve maalesef üçü de hayata veda etmiş olan bu

83 Orhan Atai ile 20 Temmuz 2017 tarihinde Londra'da yapılan görüşme

insanların bu süreçte verdikleri mücadele irdelendiğinde konunun çok daha geniş boyutlu incelenmesi gerektiği ortaya çıkar.⁸⁴ Şht. Salahi Şevket Sokağı (Viktorya Street) üzerinde bulunan depodan radyo için gerekli malzemenin alınması operasyonu, bu ekipmanın öncelikle Laleli Sokağı'na nakledilmesi ve orada faaliyetlerin başlatılması da TMT'nin ve Kıbrıs Türk yönetiminin bu konuya uzun zamandır kafa yorduğunun bir göstergesidir. Amerikan istihbaratının bile yakın döneme kadar "yeraltı radyosu"⁸⁵ olarak isimlendirdiği Bayrak Radyosu yanında Haberler Merkezi ile birlikte tamamen propaganda ve karşı propaganda yayınları yapan, Rumların kara propaganda girişimlerine cevap veren ve bölgede yaşayan Kıbrıslı Türklerin moral direnç güçlerini yükselten Mağusa Canbulat Radyosu ve yayımladığı Karga mizah dergisi, ayrıca doğrudan Genelkurmay Başkanlığı Seferberlik Tetkik Kurulu ile (Kıbrıs İşleri Planlama ve İcra Grubu (KİPİG) tarafından yönetilen ve ada dışında kurulan ilk sancak radyosu durumundaki Anamur'daki Kıbrıs'ın Sesi Radyosu son derece önemli bir misyonu yerine getirmişlerdir. Öte yandan Larnaka Doğanın Sesi Radyosu, bu askeri radyoların içinde maalesef en kısa ömürlüsü olan Limasol Sancak Radyosu, Gazi Baf Sancak Radyosu ve Lefke Sancak Radyosu da eldeki kısıtlı imkânlarla rağmen son derece önemli ve hayati bir görevi yerine getirmişler ve Kıbrıslı Türkleri 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na ulaştırmışlardır.

Rum saldırılarının başlamasının ardından Lefkoşa'da Baf ve Mağusa Kapısı Rumlar tarafından kapatıldığından Kıbrıslı Türklerin dış dünyayla bağlantısı sadece Girne Kapısı üzerinden yapılabilmektedir. Viktorya Operasyonu'nun gerçekleştirileceği cadde ise 2022 itibarıyla hala kapalı olan Baf Kapısı yakınlarındadır.

9. Viktorya/Bayrak Operasyonu

Rumların kara propagandasına nasıl karşılık verileceği düşünülürken Ali Gürsoy'un Arap Ahmet Mahallesi'nde Orhan Şevket'e ait depoda bir verici ve gerekli malzemenin bulunduğunu belirtmesinin ardından TMT Y-I timi sorumlusu Mehmet Ali Tiremeşeli derhal hareket geçer. Bölgeden sorumlu Kara Petek Beyi Aziz Rüstem (Kara Aziz)'den bölgeyle ilgili gerekli bilgiyi alan Tiremeşeli kendisine bağlı gruptan 12 kişilik bir ekip oluşturur. 12 kişilik bu ekibe operasyon sırasında TMT Kara Petek Beyi Kara Aziz ve adamları tarafından da silahlı destek verilecektir. Bu grupta teknik bilgiye sahip mühendis Ali Gürsoy dışında Mahmut Hüdaverdi (Küçük Topal Mahmut), Alpay Mustafa, İbrahim İlkman, Esat Hüdaverdi, Turgut Özkaloğlu (Fil Turgut)⁸⁶, Mustafa Ormancı, Özkan Atasoy, polis subayı Hüseyin Pof, polis çavuşu Mehmet Öksüzer, Kemal

84 Haberleşme Mühendisi Tuğrul Hilmi Berkay ile 5 Kasım 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

85 CIA-RDP81-00770R000100060037-4 sayılı Released 12/12/2013 ve Clark Ky 824-14/1/1633Z numaralı şifre yazı

86 Fil Turgut lakaplı eski TMT mensubu Turgut Özkaloğlu ile 9 Mayıs 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

Kalıçay ve Mustafa Osman Piroyili bulunmaktadır. Elektronik mühendisi Ali Gürsoy'u kendi yanına alan Mehmet Ali Tiremeşeli daha sonra Alpay Mustafa ve İbrahim İlkman'ın liderlik edecekleri iki tim daha oluşturur. Mühendis Ali Gürsoy dışında dörder kişilik üç ayrı vurucu tim haline gelen ekip 22 Aralık 1963 gecesi Köşklüçiftlik'te karargâh olarak kullandıkları evden ayrılarak bölgeye gelirler. Tiremeşeli'nin planı ani ve hızlı bir vur-kaç taktiğiyle bölgeye girmek, bölgede konuşlu silahlı Rumların şaşkınlığından istifade ederek depoya girerek gerekli malzemeleri alarak hızla bölgeden uzaklaşmaktır.

Radyonun hayata geçirilmesi sürecinde perde gerisinde görev alanlardan birisi olan ve Nijerya'da 1958-1963 sürecinde radyo iletişimi konusunda çalışan, daha sonra adada Kıbrıs Telekomünikasyon Dairesi (CYTA/Cyprus Telecommunication Association)'nde görev yapan Ali Gürsoy da 21 Aralık 1963 Rum saldırılarından 10-15 gün önce yaşadıkları ve daha sonra olanlar hakkında şu bilgileri verir;⁸⁷

"...21 Aralık'ta CYTA'da bir toplantı vardı. Gece saat 23.00'e kadar sürdü ilk defa olarak. Diğer Türk arkadaşımız saat 18.00'de ayrıldı. Bir arabam vardı ve eve gelmek için taksi çağıracaktım ve eşime telefon ettim. Yoannides diye biri vardı orada. 'Yok, Ali hiçbirine itimat etmem. Ben götürüyorum seni eve.' dedi. Neme lazım gavur, gâvur ve getirdi beni eve. Ertesi gün kaldırıyorum telefonu, çalışmaz. 'Ne oldu yahu bu telefonum?' derim. Ondan sonra kayınpederime gittim. Dedim 'Sizin telefon çalışır mı?' Onun telefonları da kesik.

Sonra açarım radyoyu duyarım. 'Türkler işte şunu yaptı, bunu yaptı. Gâvur geldi Atatürk büstüne tabanca sıktı.' Telefon dairesinde ilk benim telefonum kesildi. Açarım radyoyu Rum keser biçer öldük ölüyoruz gittik gidiyoruz. Gittim (Sağlık Bakanı Dr. Niyazi Manyera) kayınpedere. O zaman bakandı. Dedim 'Bizim radyomuz yok mu? Kaç, nedir frekansı?' 'Böyle bir şeyimiz yok oğlum.' dedi. 'Niye kurmadık bu kadar zamandan beri?' dedim. 'Olmuyor.' dedi, dedi bir takım şeyler ama dedim 'Kurmak için kimden izin isteriz?' Dedi ki bana 'Git Dr. Küçük'e konuş. 'Tamam.' dedim. Tabii çok da iyi tanımıyordum. Çok da uzun seneler uzakta kaldım ben. Gittim. 'Efendim, böyle böyle mesele.' dedim. 'Bak evladım. Yapamayacağından herhangi bir endişem yok ama bu sivil idarenin karar verebileceği bir olay değil. Biliyorsun bütün yetkileri elimden aldılar, asker idare eder. Git askerlere söyle. Onlar evet derlerse olur. Git bunu askeri idareye sor sen.' dedi.

63 olayları içinde ben Kıbrıs'ta CYTA Asbaşkanıydım. Sonra askeri satışları vardı. İngiliz askeri eski eşyaları satardı. CYTA tarafından ben gönderilirdim bakayım işimize gelen varsa alırdık. Lefkoşa dışında bir yere giderdik ama şimdi hatırlayamam. Sonra bir defası gittiğimde bir transmitter gördüm. İngiliz askerleri bir sürü malzemeyi HEK'e çıkarırlardı. Fakat HEK'e çıkaracakları zaman içlerinde telekomünikasyonla ilgili bir şey varsaydı benim görmeliğim gerekirdi 'Evet, çıkabilir bu.' diye. Gittim gördüm ve orada bir transmitteri, vericiyi gördüm. 'Çok işime gelir bu.' dedim. Geldim bu

87 Ali Gürsoy'la 17 Mart 2018 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

tarafa ve rahmetlik sigaracı Orhan Şevket'e dedim ki 'Sen geliyorsun, bu askeri malları alıyorsun. Benim namı hesabıma bu lotu al. Hepsini alırım senden. Hepsini alacağım senden. İstersen parasını peşin ödeyeyim.' dedim. 'Yok yok, alayım götürüeyim de sonra ödersin.' dedi. Bu hadiseler çıkmadan 10 gün evvel, 15 gün evveldi bu söylediğim. Sonra hiç unutmuyacağım Orhan Şevket o lotu 200 Pound'a aldı. Yükleli arabaya, getirdi dükkanına. Gittim gördüm tamamdır. 'Sene başından sonra alsam daha iyi. Şimdi ansızdan almayayım.' dedim. 'Peki, Ali Bey.' dedi. Alacağım ben bunu ama birkaç zaman sonra çünkü ben Nijerya'dayken benim belli bir setim vardı, transmitter/receiver setim vardı. Dünya ile communication yapardım kendim. Neyse bahçede koskoca bir direk vardı haberleşme için. Öyleydi başka türlü olmazdı. Evet, o devirde onu kullanıyorduk.

Geldim eve. 'Kim bizim mahallenin askeri komutanı?' dedim. Dediler 'Mehmet Ali Tiremeşeli.' Nerededir yeri? Burası. Tamam, gittim. Mehmet Ali'ye anlattım, yakın dostumdur. Bizim de bir radyomuz olması gerekiyordu tabii. Köşklüçiftlik'teydik. Anlattım, 'Ciddi misin?' dedi. 'Ciddiyim.' dedim. 'Bekle, haber getireyim.' dedi. Haber getirdi, 'Seni beklerler, konuşacaklar.' dedi. Bu Türk büyükelçiliğinin o bina var ya Ledra ışıklarındaki. Gittik oraya, üst katta bir yerde siyah bir perdenin arkasında insanlar oturur. Sonra sual ettiler, nerden biliyorsun bu işleri, nerden, ne oldu, nasıl yapacağım diye epeyce sordular. Bildiğim her şeyi anlattım onlara. Bu işi bildiğime kanaat getirdiler ve dediler 'Go ahead. Yapabilmen için ne istersin?' Dedim 'En az 4- 5 sağlam adam isterim. İyi koruyucu bir de tüfek isterim beni korusun.' 'Tamam' dediler. Bu arada oradan tam çıkarken Kemal Şemiler'i gördüm. 'Kemal Abi hayrola?' dedim. Eliyle işaret edip 'Sus.' dedi. Çıktım gittim dışarı. Anlamadım zaten bir şey ya neyse. Vericiyi almaya gideceğiz. Kaçta? Bu akşam saat 9'da. Saat 9'da hazırlanıp gittik Mehmet Ali'ye. 10 tane en iyi adamlar geldi, 10 tane sağlam adam ve bir A-4.

Orhan Şevket'in deposuna girişimiz çok enteresan. Şimdi gece saat 9'du, karanlık her taraf. Mücahitlere dedim ki 'Ambar burasıdır, bunun içindedir. Açalım.' dediler, tankur tunkur vurdular açtılar. Gavur deli oldu, kurşun kurşuna. İlk burada Köşklüçiftlik'te toplandık. Mehmet Ali (Tiremeşeli) başkan idi TMT'cilerin, bir tek sivil ben. Buradan yürüyerek gittik. Araba yok, her taraf kapalı. Gittik oraya durdum bu tarafta. İşte budur, açın girelim, ben göstereceğim. Açtılar, girdim karanlığın içinde, okşaya okşaya buldum. Yerini bilirdim. Yerini bilirdim çünkü nerde olduğunu bilirdim. Çünkü daha önce satın alacaktım ben. Onun için biliyordum. Anlaşmıştım kaç para vereceğimi Orhan Şevket'e. Kabul etti. Etti 200 lira verecektim, alacaktım. Ben evime kurup communication yapacaktım dünyayla. Neyse nerden nereye buna kısmet oldu. Gittik bu olduğu yere ambarın. Ambar da Rum tarafının tam köşesinde. Orhan Şevket'in ambarına gittiğimizde bir yağmur gibi dolu yağar. Dolu değil, kurşun yağar. Cam çerçeve kırılır, biz yerlerde sürünürüz ama cam parçacıklarından bile bir şey olmadı bize. O kadar Allah'ın hikmeti işte. Anlatamam nasıl kurşun yağardı. Hasbelkader kimseye gelmedi, hiç birimiz yara almadı. Açtık ambara girdik, gece yarısı yoklaya yoklaya 'İşte budur.' dedim. 'Yanında başka bir parçası daha vardı.' dedim, 'Alırız.' dedi. Ondan sonra çıktık, 250 kilo falandı. Taşıyarak onu geldik saraya. Saraya geldik ama Sarayönü'e kadar sırtımızda taşıdık. Ondan sonra buldular bir araba da yüklediler.

Çünkü oraya kadar ne araba vardı ne bir şey. Bulduk Nalbant Burhanoglu'nu rahmetlik. Bizi Sarayönü'nde rahmetlik karşıladı. 'Bu ne?' dedi. Bu falan falan. 'Nereye gideceksiniz?' Bilmiyoruz daha neresi bize söylemediler. Rahmetlik Nalbantoğlu "Obirlerine de söyleyelim." dedi. Ben tabii bilmiyordum obirlerini. 'Onlar kimdir, neredeler?' dedim. Rahmetlik Atai'nin kardeşinin⁸⁸ bir atölyesi var. Erdoğan Naim, Özer Berkem ordalar. Yusuf Gazi ordalar. Onlar o evde bir cihaz yapmaya çalışırlar.' dedi. Ben tabii onların böyle bir cihaz yapmaya çabaladıklarını ilk başta bilmiyordum..."

Bu tehlikeli operasyonun bütün sorumluluğu ise TMT'de Yıldırım-1 (Y-1) özel birliği komutanı olan Mehmet Ali Tiremeşeli'dedir ve o da anılarında "Bayrak Operasyonu" olarak adlandırdığı bu olayı şu sözlerle aktarır;⁸⁹

"...1963 olaylarının başladığı günlerdi. Köşklüçiftlik'teki karargâhımda bazı arkadaşlarımla Rum Radyosu'nu dinliyorduk. O sıralarda Türk köyleriyle sağlıklı bir bağlantımız yoktu. Rum radyosu ise durmadan 'Asiler teslim oldu.' veya 'Lefkoşa düştü.' şeklinde moral bozucu yayınlar yapıyordu. Yanı başımda oturan kardeşim İbrahim hırsıyla bize dönerek 'Şimdi bizim elimizde de bir radyo olacaktı. Radyomuzun olmaması çok kötü.' şeklinde konuştu. Gerçekten de Rum Radyosu'nun küstahlığı, yalan ve kasıtlı haberleri bizi deliye çevirmişti. Halkın morali bozuluyordu ve kaybedecek zamanımız yoktu. O sırada bizimle oturmakta olan Ali Gürsoy adlı arkadaşımız 'Ben radyoyu kuracak bir alet biliyorum.' dedi. Ali Gürsoy Amerika'da elektronik mühendisliği eğitimi almış ve döner dönmez Kıbrıs Telekomünikasyon Şirketi CYTA'da⁹⁰ görev başlamıştı. Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Türklerin de devlette yer alması öngörüldüğünden Ortaklık Cumhuriyeti döneminde Gürsoy yetkili bir konumdaydı. Eskiyen radyo verici cihazlarının yenisi ile değiştirilmesine karar veriyor, bazı kişiler de o eski parçaları hurda fiyatına satın alıyordu. İşte onun 'Orhan Şevket'in ambarında' dediği verici cihazı da aslında Araçlara satılmak üzere alınmıştı. Söz konusu ambar şimdiki Tanzimat Sokak'ta⁹¹ Rum mezuzilerinin bitişiğindedi. 'Onu oradan almanın imkânı yok.' dedi.

Hemen ambarın yerini tarifetmesini istedik. Ambar Victoria Caddesi (Şht. Salahi Şevket Caddesi)'nden ayrılan Tanzimat Sokak'ın üzerinde Yediler mevkiindeydi. Gidip bölgede keşif yaptık; ancak kararımızı çoktan vermiştik. Rum mevziisinin değil yanında, içinde bile olsa gidip alıp gelecektik. Radyonun bizim için yaşamsal bir değeri vardı. Durumu hemen Bozkurt'a arz ettim. Eğer izini olursa verici cihazı alıp geleceğimizi söyledim ve planımızı aktardım. Komutan çok memnun oldu. Böylece bizim ateşimize bağlı olarak bütün mezuzilerden Rumlara ateş açılacaktı. O bölgenin komutanı Kara Aziz'le bağlantı kurup Rum mezuzilerine baskı yapacak ve cihazı aldıktan sonra geri çekilecektik. Üç ekip oluşturdum. Birinin başına Alpay Mustafa'yı, diğerinin başına da kardeşim İbrahim İlkman'ı koydum. Onlar Rum mezuzilerine baskın yapacak, ben de kendi ekibimle cihazı alıp gelecektim. Baskın ekipleri el bombalı, Thomson makineli tabancalı, gözütü

88 Orhan Atai

89 Arslan Mengüç, *Ben Tiremeşeli Mehmet Ali*, Lefkoşa, 2013, s. 264-266.

90 Kevork K. Keshian, *Nicosia; Capital of Cyprus Then and Now*, The Moufflon Book and Art Center, Lefkoşa, 1990, s. 286 ve 288.

91 Muhtemelen Arap Ahmet Mahallesi'ndeki Tanzimat Sokak olacak.

pek, görev için canlarını vermeye hazır mücahitlerden oluşmuştu. Operasyon sırasında gerçekten görevlerini tam olarak yerine getirmiş ve Rumları geri püskürtmüşlerdi. O gece çok soğuk ve berbat bir geceydi. Gökyüzü görünmüyordu. Öbür cephelerden gelen ateş sesleri Rumları 'Türkler genel saldırıya kalktı.' düşüncesine itmiş ve o panikle mevzilerinden 500 metre kadar geriye çekilmelerine yol açmıştı. O sırada ben de Orhan Şevket'in ambarından içeri girmiştim ve onca malzeme arasında neye benzediğini bile bilmediğimiz vericiyi aramaya çalışıyorduk. Bereket versin yanımızda Ali Gürsoy'u da getirmiştim. Geldi, cihazı gösterdi. Birkaç yüz kilo ağırlığında büyük bir cihazdı. Bin bir güçlülükle de olsa kamyonu yükledik ve Dr. Küçük'ün dairesine getirdik. Başına bir nöbetçi koyduk ve ertesi gün teknisyenlere teslim ettik. O gece operasyonda görev alan arkadaşlarımız Bayraktarlık Y-I Grubu'ndan Mahmut Hüdaverdi, Alpay Mustafa, İbrahim İlkman, Esat Hüdaverdi, Turgut Özkaloğlu, Mustafa Ormancı, Özkan Atasoy, polislerden Hüseyin Pof, Mehmet Öksüzer, gönüllüler Kemal Kalıçay, Mustafa Osman Pıroyili ve Ali Gürsoy idi; ancak o gece canlarını tehlikeye atarak vericiyi düşman hatlarından alıp getirenlerin varlığı nedense unutuldu."

Bizzat TMT Bayraktarı "Bozkurt" ismiyle bilinen ve "Kemal Coşkun" ismini kullanan Kenan Çoygun'a operasyonla ilgili bilgi arz edildikten ve doğrudan Bayraktarlığın emir ve onayı alındıktan sonra başlatılan operasyon "sıfır hata" prensibiyle icra edilecektir. Operasyonla ilgili ilk gizli toplantı Çetinkaya spor kulübünde yapıldıktan sonra Bayraktar Kenan Çoygun başkanlığında Sancaktar ve Lefkoşa Serdarı'nın da katıldığı bir toplantı daha gerçekleştirilir. Pusu, baskın gibi gerilla harbine özgü usullerde tecrübeli olan TMT üst kadrosunun verdiği direktifler doğrultusunda hareket tarzı belirlenir ve Tiremeşeli harekâta katılacak 12 kişilik ekibiyle önce Köşklüçiftlik'teki Şemsi Kazım Apartmanı'ndaki⁹² kendi karargâhında bir toplantı daha yaparak ayrıntıları bir kere daha gözden geçirir.⁹³ Taktik bir operasyonla Orhan Şevket'in deposundan gerekli malzemeyi almayı planlayan Mehmet Ali Tiremeşeli bölgeye geldiklerinde Kara Aziz ekibinden bölgede özellikle yüksek yerlere konuşlanmış silahlı Rum unsurlarına karşı baskı atışı/ateşi açılması düşüncesindedir. İlk planlamaya göre deponun bulunduğu caddeye yönelik bir sızma hareketi gerçekleştirilecek ve Mehmet Ali Tiremeşeli yanında mühendis Ali Gürsoy olduğu halde 3 adamıyla sessizce ve Rumlara fark ettirmeden depoya girecektir. Tiremeşeli tarafından bu operasyon için seçilen TMT üyelerinin tamamı bu konuda bilgili, tecrübeli ve gönüllü insanlardır. Örneğin Alpay Mustafa teşkilat içinde bilinen en keskin nişancı ve gözü pek kişi olarak ifade edilmektedir.⁹⁴ Bu süreçte Alpay Mustafa ve İbrahim İlkman timleri ise durumu silahlı Rumların fark etmesi halinde taktik aldatma yoluna gidecek ve Rum unsurlara yönelik taciz ateşiyle Tiremeşeli timinin depoya güvenle

92 Eski TMT mensubu Metin Aybars ile 15 Nisan 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

93 Fil Turgut lakaplı eski TMT mensubu Turgut Özkaloğlu ile 9 Mayıs 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

94 Merhum TMT mensubu Sümer Şehidoğlu ile 16 Haziran 2015 tarihinde Alagadi/Girne'de yapılan görüşme.

girmelerini sağlayacaktır. Söz konusu plan başarılı olmuş ve sızma hareketiyle deponun kapısına kadar gelen Tiremeşeli timi fark edilmezken Alpay Mustafa ve İbrahim İlkman timleri de kendilerine verilen vazifeyi hakkıyla yerine getirerek Rumların hedef şaşırmasına neden olmuşlardır. Mühendis Ali Gürsoy'un depodaki vericiyi ve gerekli malzemeyi tespit etmesinin ardından taktik aldatma girişimi nihayetlenmiş ve Tiremeşeli, Alpay Mustafa ve İbrahim İlkman komutasındaki üç TMT timi de Rumlar üzerinde baskı ateşi oluşturarak yanlarındaki 250 kiloluk malzemeyle güvenle bölgeden çıkmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Gecenin karanlığında ve görmeden ateş eden Rumlar bu çatışmaya Kara Aziz ekibinin de girmesiyle meskun mahalde çatışma ortamının genişlediğini görmüşler ve bölgedeki TMT unsurlarının topyekûn bir saldırıya geçtiği düşüncesine kapılarak Baf Kapısı civarında 500 metre kadar geriye çekilmek zorunda kalmışlardır.

10. Yıldırım-1 ve Yıldırım-2 Grubu

Aynı dönemde TMT üyesi Metin Aybars'ın belirttiğine göre Kara Petek-I ekibi Lokmacı Barikatı, Ali Akgüç ekibi Yediler Sokağı civarı, Mehmet Ali Akpınar ve ekibi Viktorya Sokağı (Şehit Salahi Şevket Sokağı), Fikret Kürşat ekibi de Özkan Aşardağ'ın ekibinin desteğiyle Gençlik Gücü ve Çağlayan bölgesi, Özer Asım ekibi de Lokmacı Barikatı ile Arasta arasında kalan bölgeyi kontrol altına alır.⁹⁵ Doğrudan Bayraktarlık karargâhına bağlı olarak "Özel Grup" statüsünde çalışan Mehmet Ali Tiremeşeli'nin Yıldırım (Y-1) grubu dışında Özkan Aşardağ komutasında Y-2 grubu, Mahmut Hüdaverdi komutasında Y-3 ve İlker Kırmızı komutasında Boz Oymak (İkmal Grubu) da söz konusudur. . Burada Topal Mahmut'a bağlı olarak faaliyet gösteren Y-3 grubu 21 Aralık 1963 çatışmalarının arkasından tesis edilmiştir ve burada görev alanlar daha çok Tiremeşeli'nin Y-1 grubundan ayrılanlardır. Mehmet Ali Tiremeşeli'nin Lefkoşa Sancağı ile 5 Eylül 1964 tarihli yazışmasına göre de kuruluş tarihi Eylül 1964'tür ve çatışmaların başlamasından neredeyse 8 ay sonradır.⁹⁶ Çağlayan'da yaşanan bir tartışmanın ardından öldürülen Mustafa Alpay da bu hiyerarşik düzen içerisinde Topal Mahmut'un yardımcısı durumundadır. Mehmet Ali Tiremeşeli bu özel birlikle ilgili olarak "...Birlik çok seçkin ve çok özel eğitim görmüş bir komando birliğiydi. Bu kahraman birliğin birçok üyesi 1955-1959 döneminde EOKA'ya karşı omuz omuzunda birlikte savaştığım silah arkadaşlarımdan oluşuyordu. O birlik değerli komutanım, Kore Savaşı kahramanlarından Ahmet Göçmez'in emriyle tarafımdan kurulmuş olup komutanlığını da ben üstlenmiştim. Yeni kurulan o birlik ile de çok yoğun çalışmalar yapıyor ve onları en zor günlere hazırlıyordum. Birliğim bir savunma birliği olmayıp tamamen bir saldırıya hazırlanıyordu. Doğrudan doğruya Bayraktar'a bağlıydı, yani TMT Başkomutanı'na..."⁹⁷ der.

95 TMT Lefkoşa Sancağı üyesi Metin Aybars ile 23 Şubat 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

96 Kani Kanol, *TMT'nin Şifreleri*, Söylem Yay., Lefkoşa, Haziran 2012, s. 133

97 Arslan Mengüç, *Ben Tiremeşeli Mehmet Ali*, Lefkoşa, 2013, s. 235.

Gazeteci Akay Cemal ise Orhan Şevket'in deposundan radyoyla ilgili ekipmanın alınması konusunda "...Şimdi Arabahmet İlkokulu olan ve o zaman 'Pavlidis'in Garajı' olarak bilinen yerde, iş adamlarımızdan Orhan Şevket'e ait ambardan alınması gerekirdi... Alpay Mustafa da hurma ağacına tırmanmış, etrafı gözetlemekle görevlendirilmişti. Bölgede Rum askeri olmamasına rağmen geri planda birkaç Rum askeri özel görevli olarak etrafı kolaçan ediyordu. O sırada Alpay'ı fark ederek ateş açmışlar, karşılık görünce de Baf Kapısı'na doğru kaçmaya başlamışlardı. Radyo için elverişli cihaz zamanında bir tesadüf eseri olarak Orhan Şevket tarafından Beyrut'ta bir açık artırmada satın alınmıştı. Orhan Şevket'in oğlu anahtarıyla ambarı açmış ve mücahitler de cihazı alarak ileri bir noktaya taşımışlardı..."⁹⁸ demektedir; ancak anılan malzeme orada değil, Pavlidis'in garajı olarak bilinen yere çok yakın olan, yaklaşık 100 metre daha ileride ve Baf Kapısı'na da daha yakın olan noktadaki Orhan Şevket'in deposundadır. Ayrıca deponun kapısı Orhan Şevket'in oğlu tarafından değil, bölgeye gelen Mehmet Ali Tiremeşeli grubunca açılmıştır.

Ayrıca bu Y-1 grubunda o gece Akay Cemal'in belirttiği üzere Mentesh Aziz bulunmamaktadır. Öte yandan Zehra Eliçin de her ne kadar babasının soyadını belirtmese de çok hoş ve akıcı bir dille kaleme aldığı ve nostaljik bir yaklaşımla özlem duyduğu Lefkoşa'yı anlattığı kitabında polis olana babası polis çavuşu Mehmet Öksüzer'e de göndermeler yapar;⁹⁹

"...Babam ise polis teşkilatındaki görevinden olsa gerek iki toplum arasındaki olanlarla çok meşguldü. Örneğin bir ara sürekli radyo kanallarını karıştırır olmuştum. Bir kanal arıyor gibiydi. Sonunda 'Bayrak, Bayrak, Bayrak' diye tekrar eden bir kanal buldu. Bu tekrarlanan sesin ne olduğunu çok merak etmiştik. Birkaç gün sonra anons kesilince 'Burası Bayrak Radyosu, Kıbrıs Türk Mücahidinin Sesi' şeklinde kendini tanıtan Bayrak Radyosu yayına başladı. Babamın neden bu kadar merakla ve ısrarla bu anonsu takip ettiğini yıllar sonra öğrenecektik. 80'li yıllarda bir gün Bayrak Radyo-Televizyon Kurumu (BRTK) babama bir plaket verdi. Meğer radyonun kuruluş aşamasında gerekli bataryaları ve vericiyi babamın da aralarında olduğu 7 kişilik özel bir tim gizlice taşımış ve yerine ulaştırmıştı. Bunu öğrendiğimizde gururlandık, duygulandık ve babama detaylarını sorduk ama bir türlü anlattıramadık. Övünmeyi sevmediğinden mi ne önemsiz bir olaymış gibi geçiştirmeyi tercih etti..."

Zehra Eliçin her ne kadar 7 kişilik özel bir timden bahsetse de o gün Orhan Şevket'in deposuna malzemeleri almak üzere gidenlerin isimleri yukarıda verilmiştir ve Mehmet Ali Tiremeşeli de dâhil olmak üzere toplam 13 kişidir. Ergün Orhan Şevket o gün sahibi olduğu deponun anahtarlarını da TMT mensuplarına vererek gerekli olan her türlü malzemenin alınmasına da büyük bir içtenlikle müsaade etmiştir. Bu görevi aynı tarihlerde Ömer Debbağ'dan alan bölgeden sorumlu Kara Petek Beyi Aziz Rüstem (Kara Aziz)'in verdiği bilgiler doğrultusunda malzemeleri Rum tehdidi altındaki bölgeden almak üzere

98 Kıbrıs, 26 Aralık 2019

99 Zehra Eliçin, *Kıbrıs'ta Denizi Göremeden; 60'lı Yıllar*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2013, s. 71

Yıldırım Grup Komutanı Mehmet Ali Tiremeşeli (İlkman) sorumluluğunda Alpay Mustafa, Mahmut Hüdaverdi (Topal Mahmut), İbrahim Tiremeşeli (İlkman), Tacettin Atai, Fil Turgut (Turgut Özkaloğlu), “gerçek TMT’ci ve TMT öncesinde silah kuşanan, vatan yoluna canını koyan, göğüs göğse mücadele eden”¹⁰⁰ Esat Hüdaverdi, Hüseyin Pof, Özkan Atasoy, Mehmet Öksüzer, Özer Debbağ, Mustafa Ormanlı, Kemal Kalıçay, Mustafa Osman (Pirohili) ve Ali Gürsoy’dan oluşan ekip bölgeye gider. Lefkoşa’nın Baf Kapısı olarak bilinen bölgesinde Viktorya Sokağı (Şehit Salahi Şevket Sokağı)nda ve Pavlidis Garajı yakınlarında Rumlarla girilen çatışma sonrasında söz konusu depoya girilir ve Ali Gürsoy’un gösterdiği malzemeler derhal alınarak kamyonete yüklenir;¹⁰¹

“... Baktım ve tanıdığımız bir cihazdır. Baktım ve ilk bakışta işletmem bu cihazı. Rahmetli Orhan Şevket vardı, onun bir askeri hurda dükkânı vardı. Ali Gürsoy zannedersen bilirdi muhteviyatı onun içinde. Bir takım mücahit arkadaşla, rahmetli Alpay Mustafa da dâhil olmak üzere gittiler ve oradan aldılar, getirdiler. Ne Ali Gürsoy’un bilgisi vardı o hususta ama bunları söylemek istemem fazla ve her arkadaş elinden geleni yapmaya çalıştı...”

11. Viktorya/Bayrak Operasyonu Sonrası Süreç

Bu operasyonun ardından bugün Şht. Salahi Şevket Caddesi olarak bilinen caddeden yaklaşık 500 metre kadar ötedeki Atatürk Meydanı’na gelen 13 kişilik Tiremeşeli grubu malzemeyi elektrik/elektronikten sorumlu teknik ekibe devrederek görevini tamamlar. Öte yandan ne yazık ki bu faaliyetin başında Mehmet Ali Tiremeşeli’nin olduğu ise yıllar sonra neredeyse hiç hatırlanmayacaktır ve Tiremeşeli de bu vefasızlığı hayata gözlerini yumuncaya kadar unutmayacaktır;¹⁰²

“... Bayrak Radyosu kurulduğu zaman yanılmıyorsam 25 Aralık 1963 tarihinde benim bildiğim Allah rahmet eylesin Mehmet Ali (Tiremeşeli) bu adamın grubu gitti İngiliz üslerinden mal alıp satan Orhan Şevket’in deposundan aldılar gittiler. Çok üzüldü. Mehmet Ali Bey bana anlatmıştı o gün yaşadıklarını. ‘Çok zorluklar çektik. Bize bir görev verildi.’ diyordu. Bilen birisi varmış. ‘Onu aldık gittik. Kendi adamlarımla biz getirdik. Hiçbir zaman aramadılar beni.’ diyor. Öldü gitti tabii rahmetlik...”

Emniyetli bölgeye geçirilen malzemeler ilk etapta Dr. Burhan Nalbantoğlu’nun yönlendirmesiyle Atatürk Meydanı’ndan Selimiye Camii yakınlarındaki Laleli Camii Sokağı’na nakledilir. Bu malzemeler daha sonra Bayrak Radyosu’nun kalıcı merkezinde de kullanılmaya devam edilecektir. Daha sonra Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Vekili Dr. Fazıl Küçük’ün Cumhurbaşkanı Muavinliği Sarayı’nın bir zamanlar İngiliz sömürge yönetimi tarafından İngiliz Valisinin atları için ahır olarak da kullanılan yerde birkaç

100 İsmet Kotak’tan aktaran Kıbrıs Postası, 3 Temmuz 2008.

101 Haberleşme Mühendisi Tuğrul Hilmi Berkay ile 5 Kasım 2016 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme

102 Mehmet Zeka Güngör ile 20 Nisan 2017 tarihinde Gazi Mağusa’da yapılan görüşme

cesur ve iş bilir teknisyen vasıtasıyla ve derme çatma araçlarla imkânsız gerçekleştirilir. Radyonun kuruluş sürecine dolaylı olarak destek verenlerden birisi de TMT mensubu Metin Aybars olacaktır;¹⁰³

“...Erdoğan Naim de bizdeydi. Yeni yazılmış bir arımızdı, bir mücahit adayı diyelim ilk günlerde. Ansızın biri geldi ‘Erdoğan Naim sizde mi?’ dedi. ‘Evet, bizdedir.’ dedik. ‘Radyo kuruyoruz. Erdoğan Naim’i istiyoruz. Müsaade edin, gitsin.’ dedi. ‘Tamam, gitsin.’ dedik. Erdoğan Naim gitti. Belki ertesi gün tam bilmem ve haber gönderdi bize Erdoğan ‘Yakında radyo yayınları başlayacak. Açın radyoyu. İsmi de Bayrak olacak.’ dedi ve bize haber gönderdi. Biz durmadan kulüpte (Yenicami Spor Kulübü) radyoyu karıştırdık, sonra da tespit ettik ‘Bayrak, Bayrak, Bayrak’ diye. Sonra birileri geldi ki mikrofon isterdiler bizden. Dedik ki ‘Bizde mikrofon yok.’ ‘Telefon verin o zaman bize.’ dediler. O vakitler böyle şeyler yaygın değil. Herkesin elinde mikrofon ne arar? O zaman varsa belki 1-2 evlerde o bantlı teyplerden vardı. Mikrofon bulamadılar radyo için. Telefon ahizelerini mikrofon olarak kullanırlar; ancak o da 3 dakika sonra yanar. Dediler ‘Ne kadar telefon varsa verin.’ Tuttuk bu buzhaneden tütün fabrikasına kadar ne kadar telefon varsa verdik ellerine, gittiler ama ‘Bayrak, Bayrak’ ve mikrofon yanardı. ‘Nerededir bu?’ Burada garajında, Dr. Küçük’ün arabasının garajındaymış. Sonra öyle devam etti. Sonra daha düzenli yayın başladı. Bu Mücahitler Sitesi var şimdi Alay’ın olduğu yerde, orası burçtu, üstü dümdüz. Kazmaya başladılar orayı. Dedik ‘Burası ne olacak?’ Büyük bir çukur açtılar. ‘Radyo olacak.’ dediler. Yer altında açtılar bir şeyler, inşa ettiler ve üstünü kapattılar. Birkaç baraka inşa ettiler üstüne, antenleri inşa etmeye başladılar ve ‘Buranın güvenliği sizin bölüğe aittir.’ dediler. Oranın emniyetini bir sene kadar biz yaptık nöbet kulüpleri de yaptırarak.

Arada bir de gider görürdük. Erdoğan Naim de orada ya zaten. Cihazlar bodrumda derme çatma cihazlar. Askerden satılan hurda olarak cihazlar varmış. Onları Mehmet Ali Tiremeşeli almış. İleride Baf Kapısı civarında bir ambarda hurda olarak cihazlar varmış. Onları gidip ateş altında alıp gelmişler. Tamir etmişler verici olarak. Frekanslarını, mirekanslarını ayarladılar. O şekilde başladı. Bayrak Radyosu ilişkimiz bu şekilde başladı. Moral anlamında radyonun topluma etkisi çok oldu tabii, çok oldu çünkü ‘Bayrak Bayrak’ sesini duymak bile halka bir güç kattı. Kaldı ki bir süre sonra çok gitmedi normal yayına, moral verici yayına başladılar ‘Anavatan arkamızda vs.’ diye tabii ve çok destek oldu...”

Orhan Şevket’in deposundan malzeme temini daha sonraki dönemde de devam edecek ve radyonun gelişimi yavaş da olsa kendini göstermeye başlayacaktır;¹⁰⁴

“...Malzeme sıkıntısı çok büyüktü. Çünkü kanallar tıkalıydı; ancak Allah rahmet etsin Orhan Şevket vardı. O askeri malzemeleri satıyordu. Askerlerin hurda diye attıklarını saklıyordu. İkinci Dünya Harbi’nden, İngilizlerden kalma. Hatta bir kısmını da Araplara gönderiyordu. Nur içinde yatsın, bize çok yardımcı oldu. ‘İş yerim

103 TMT Lefkoşa Sancağı üyesi Metin Aybars ile 23 Şubat 2017 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.

104 Yusuf Osman Gazi ile 3 Nisan 2017 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme

açıktır, siz istediğiniz kadarını alınız. Yeter ki kullanınız.’ dedi. Ben kendisiyle önceden tanışırdım. 1963 öncesinde CYTA adına, CYTA’da çalışırken ben kendisinden malzeme alırdım. Bana güveni sonsuzdu. Bize o fırsatı verdi ve çok malzeme aldık biz oradan. Gerek transformatör, gerek tüpler bulduk ve biz onları kullanarak bir proje şeklinde hayata geçirdik. İyi ki vardı onlar (bu insanlar). Tabii o şekilde Bayrak Radyosu’nu işletecek eleman azlığı da vardı. Bu elemanları da gene işbaşı hizmet içi eğitimle sağladık. Görev başında eğitilirdi personel. Çünkü fazla bir personel yoktu. Başlangıçta her çeşit işi yapıyorduk. Ölçü bakımı, proje, projeyi uygulama, atölye temizliği hep bize aitti. Yabancı biri içeri giremezdi zaten. Zaman içerisinde eğittiğimiz personelle genişledik. Eğittiğimiz elemanlarla başarılı bir şekilde yayınları sürdürebildik...”

Bayrak Radyosu’nun da, diğer sancak radyolarının da uzun bir müddet malzeme bağlamında yaşadıkları zorluklar, kısıtlamalar ve bunlara yönelik çözüm üretme çabaları ise her türlü takdirin üstündedir. Teknik personelin bilgi ve deneyimlerini birleştirerek gerekli malzemeleri kıt imkânlar içerisinde üretmeye çalışmaları yanında dışarıdan temin edilmesi gereken malzemeler de vardır ve bunlar başta para canlısı Rum tüccarlar vasıtasıyla yapılmaktadır.¹⁰⁵ Bayrak Radyosu ilk olarak Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Muavini Dr. Fazıl Küçük’ün arabasının bulunduğu garajdan yayın yapmaya başlar. Bu bölgede İngiltere’nin garantör devlet olarak cumhurbaşkanı muavinini de korumak üzere görevlendirdiği iki zırhlı aracın bu bölgede bulunması ve bunların telsizlerinden yapılan yayınların duyulması üzerine radyo istasyonu buradan ayrılmak zorunda kalır. Bayrak Radyosu daha sonraki süreçte Lefkoşa Girne Kapısı’na yakın bir noktadaki Mevlevihane’de binanın ön kısmı daha önce de olduğu üzere müze olarak faaliyetine devam ederken arka taraftaki birkaç oda ise radyoya tahsil edilmiş durumdadır ve çalışmaya da bu şekilde başlar; ancak burası da zaman içinde küçük geldiğinden buradan da taşınma ihtiyacı doğar. Bayrak Radyosu’nun bir sonraki geçici karargâhı ise Tekke Bahçesi civarındaki çocuk yuvası olacaktır; ancak bölgenin Rumların parazitleme faaliyetlerine uygun olması ve deşifre edilmesi nedeniyle kısa bir süre sonra buradan da ayrılmak zorunda kalacaktır. Radyonun bir sonraki karargâhı halen Milli Mücadele Müzesi’nin de bulunduğu Lefkoşa Hisarüstü’nde derme çatma bir yerdir. Radyonun taşındığı ve yayın yaptığı yerlerden birisi de Lefkoşa’da Tekke Bahçesi içindeki çocuk yurdu olur.¹⁰⁶

Lefkoşa Hisarüstü’nde bulunan radyo istasyonunun güvenlik nedeniyle yer değiştirmesi icap ettiğinden bu sefer de yine aynı yerde; ancak hisarın altında bir yer bulunması söz konusu olur. Mücahitler Sitesi’nin 1967 yılında inşa edilmesinin ardından aynı şekilde yeraltında kalan Bayrak Radyosu özellikle çalışanların yukarıda gezinenlerin neden olduğu toprak çöküntüsü ve çıkan sesler nedeniyle zor şartlarda olmasına rağmen faaliyetlerine aralıksız devam eder. Gündüz’ün de haklı olarak “...*Hep hayıflanırım da burası niçin bırakılmadı*

105 Fuat Beyar ile 3 Ekim 2016 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme

106 Elektronik Mühendisi Derviş Özer Berkem ile 8 Şubat 2016 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme

diye. Çünkü tarihi bir yerdir."¹⁰⁷ dediği bu tarihi mekân 1967 yılı itibarıyla burası tamamen ortadan kalkmış durumdadır. Bayrak Radyosu'nun daha sonraki süreçte taşındığı yer ise Lefkoşa'da Atatürk (Sarayönü) Meydanı'nda bulunan Mahkemeler binası olur. Duruşma salonlarından stüdyolar ve haber merkezleri oluşturulmaya çalışılırken bir yandan da Rumların yerlerini tespit etme, istasyonu havaya uçurma ve parazitleme girişimlerine de karşı koymaya çalışılır.

1964 yılında Mahkemeler binasının tekrar kullanıma açılması düşüncesi ortaya çıktığından radyo için bir kere daha taşınma konusu gündeme gelir. Bayraktarlık ve TMT Lefkoşa Sancaktarlığı güvenlik bağlamında Bayrak Radyosu'nun Lefkoşa Suriçi bölgesinden dışarıya çıkmasına pek sıcak bakmadığından bu sefer fazla uzağa gidilmez ve mahkemeler binasının hemen karşısındaki Posta Dairesi binasının ikinci katı merkez seçilir. Posta Dairesi'nin ikinci ve üçüncü katına yerleştikten sonra burada yer darlığı çekmeye başlayan Bayrak Radyosu için bu binanın hemen yanındaki bir başka bina daha tahsis edilecektir. Bayrak Radyosu'nun yayın yaptığı ve teknik altyapısının oluşturduğu yerlerden birisi ise Lefkoşa'da İdadi Sokak'ta bulunan Mısırlızade Apartmanı'nın en üst katıdır. Burada batıya bakan taraftaki daire Bayrak Radyosu için özel olarak hazırlanmış, son dönemde muhtemel elektrik kesintilerine karşı apartmanın çatısına jeneratör dahi yerleştirilmiştir. Burası daha çok özellikle Rumların yayınlarına yönelik parazit çalışmaları için kullanılmıştır. Bugün bile söz konusu apartmanın çatısında Bayrak Radyosu tarafından kullanılan çeşitli vericileri görmek mümkündür.

Bayrak Radyosu'nun kuruluş döneminde kullanılan ilk bina ise Atai Ailesi'ne ait ev olur. Radyonun kuruluş günlerinde çok önemli ve stratejik katkılarda bulunan elektronik mühendisi Özer Berkem ve arkadaşları Özhan Ragıp, Erdoğan Naim, Yusuf Gazi, Önder Atai ve bazı teknisyenler Laleli Cami Sokak'ta Atai kardeşlere ait eski bir eve teknik altyapıyı hazırlamak ve elektronik sistemleri kurmak amacıyla yerleşirler. Bayrak Radyosu'nun karargâh, atölye ve merkez olarak kullandığı ve Bimal adı verilen telsiz cihazlarını ürettiği yerlerden birisi de Lefkoşa Postanesi yanında halen Mal Tazmin Komisyonu binası olarak kullanılan binadır. Bayrak Radyosu dışında özellikle TMT'nin telsiz ihtiyacını karşılamak amacıyla atölye ve propaganda merkezi olarak kullanılan bir başka mekân ise Posta Dairesi'nin bodrum katı olmuştur. Bu binanın da yetersiz kalması nedeniyle Mal Tazmin Komisyonu ve Merkez Postane arkasındaki bitişik bina da özellikle psikolojik algı operasyonların yönelik olarak kullanılmaya başlanır ve burada da Bimal vericileri imal edilir.

107 24 Aralık 2016 tarihli BRT yapımı Bakış Açısı isimli program

Sonuç

16 Ağustos 1960 tarihinde Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğünde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Yunanistan'ın Megali İdea ve Kıbrıslı Rumların Enosis saplantıları nedeniyle uzun soluklu olamaması ve ardından 21 Aralık 1963 tarihinde başlayan Rum saldırılarının ardından fiilen ortadan kalkan Kıbrıs Cumhuriyeti ile birlikte Kıbrıslı Türklerin hayatta kalma mücadeleleri yeni bir safhaya girer. Sosyal ve ekonomik hayatın dışına itilen, devlet kademelerindeki görevlerine gidemeyen, yaşadıkları bölgelerde can güvenlikleri kalmadığı için nispeten daha güvenli olarak görülen Lefkoşa civarındaki ovalara kaçmak zorunda kalan Kıbrıslı Türkler neredeyse 1974 yılına kadar geçecek zorlu çadır hayatına da böylece başlarlar. Devletin bütün kurumlarında olduğu gibi Kıbrıs Radyo Yayın Korporasyonu'nu da ele geçiren Rumların devamlı olarak Kıbrıslı Türkler aleyhine kara propaganda yaparak onları "asi Türkler" olarak dünyaya tanıtmaya başlaması, adada yaşanan Rum mezalimini "devlete isyan eden Kıbrıslı Türkler" üzerinden aktarması ve dünya kamuoyunu bilgi kirliliğine boğmasının ardından önce ada içinde ve ardından ada dışına haber ve bilgi akışını sağlamak üzere bir radyo kurma çabası söz konusu olur. 25 Aralık 1963 günü ilk defa, 28 Aralık tarihinde ise resmen "havaya çıkan" Bayrak Radyosu'nun ilk yayınları sadece 3 dakika ve ancak 50 metre mesafeye ulaşırken daha sonraki süreçte bütün baskı, zorluk ve parazitlemelere rağmen Limasol, Larnaka, Baf, Lefke, Mağusa ve ada dışında da Anamur'da Kıbrıslı Türklere ait radyo istasyonları devreye girer. Rumların baskı, kara propaganda ve engellemelerinden korunabilmek, silahlı saldırılarını engellemek amacıyla Bayrak Radyosu devamlı yer değiştirirken daha öncesinde Laleli Camii Sokağı'nda başlatılan yayınlar son derece gizli tutulur. Bütün bu faaliyetlerin temelinde ise Mehmet Ali Tiremeşeli komutasındaki 12 TMT Y-I timinin olağanüstü fedakârca bir girişimi ve Rum ablukasındaki Arap Ahmet Mahallesi-Baf Kapısı civarındaki bir depodan gerekli malzemeleri ele geçirme operasyonları bulunmaktadır. Bu süreç daha sonraki dönemde ada içi ve dışındaki Kıbrıs Türk radyolarının kıt imkânlar içinde seslerini bütün dünyaya duyurmaya çalışmaları ve Rum kara propaganda ve dezenformasyon girişimleriyle parazitleme çabalarına karşı koyarak 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'na kadar devam eder. Bu radyolardan halen sadece Bayrak radyosu KKTC'nin resmi devlet radyo-televizyon kanalı olarak hizmetlerine devam etmektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

ABD Arşivleri

Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi (KGMA)

İngiltere Foreign Office Arşivi (FO)

II. Süreli Yayınlar

Halkın Sesi

Havadis

Kıbrıs

Kıbrıs Postası

Nacak

Ortam

Zafer

Vatan

Star

Güvenlik Kuvvetleri Dergisi

Revue Internationale d'Histoire Militaire

III. Kitaplar

AFŞAROĞLU, Aytur, 1958-1974 Kıbrıs'ta Toplumlar Arası Çatışmalarda Yaşananlardan Kesitler, YDÜ, Haziran 2000, Lefkoşa.

AKKURT, Aydın, Bir İhanetin Belgeseli (Dr. İhsan Ali), Akdeniz Haber Ajansı Yay., 1996, Lefkoşa

- ATUN, Ali Fikret, Yunan Karakterinin Anatomisi, Lefkoşa, 1996
- ATUN, Hakkı, Dış ve İç Politikada Son Durum, Değişim ve Demokrasi, Lefkoşa, Nisan 1996
- BAYÜLKEN, Ü. Haluk, Cyprus Question and the United Nations, Temmuz 1983
- DENKTAŞ, Rauf R., Rauf Denktaş'ın Anıları, Cilt I, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1996
- DENKTAŞ, Rauf R., Rauf Denktaş'ın Anıları-Toplayış, Cilt X, Boğaziçi Yay., İstanbul, Aralık 2000
- DENKTAŞ, Rauf R., Rauf Denktaş'ın Hatıraları Cilt 5, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1997
- ELİÇİN, Zehra, Kıbrıs'ta Denizi Göremeden; 60'lı Yıllar, Cinius Yay., İstanbul, 2013
- FOLEY, Charles, The Memoirs of General Grivas, Longman Yay., Londra, 1964
- GİBBONS, H. Scott, Peace Without Honour, Ankara, 1969
- GÖKHAN, Mehmet R., Polis Emeklilerinin İlginç Anıları, (Basım yeri ve tarihi belli değildir.)
- KANOL, Kani, TMT'nin Şifreleri, Söylem Yay., Lefkoşa, Haziran 2012
- K. KESHİAN, Kevork, Nicosia; Capital of Cyprus Then and Now, The Moufflon Book and Art Center, Lefkoşa, 1990
- KÜRŞAD, Fikret, Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi, İstanbul, Haziran 1978
- MENGÜÇ, Arslan, Ben Tiremeşeli Mehmet Ali, Lefkoşa, 2013
- NECATİGİL, Zaim M., The Cyprus Conflict, Kemal Limited Yay., Lefkoşa, 1982
- ÖBERLİNG, Pierre, The Road To Bellapais, Columbia University Press Yay., New York, 1982
- ÖBERLİNG, Pierre, Kıbrıs Faciası, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1990
- SARICA, Murat, Erdoğan Teziç, Özer Eskiurt, Kıbrıs Sorunu, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay. İstanbul, 1975
- STAVRİNİDES Zenon, The Cyprus Conflict; National, Identity and Statehood, Cyrep Publications, Lefkoşa, 1999
- YALIN, İzzet Rıza, Beraber Güldük, Beraber Ağladık, Yayına Hazırlayan Fevzi Yalın, Ekim 2017, Lefkoşa
- YORULMAZ, Bülent, Övgü Tunalı ve Zeynep Şentürk, Kıbrıs Türk Toplumunun Yaşadığı 1963 ve 1974 Yılı Olaylarıyla İlgili Anılar-I, Lefkoşa, Aralık 2009.

IV. Makaleler

- ARMAOĞLU, Fahir, "Kıbrıs'ta Kanlı Noel ve Amerika", Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991, s. 263
- ARMAOĞLU, Fahir, "Crisis The Cyprus Question Initiated In Turco-Greek Relations", Revue Internationale d'Histoire Militaire, Ankara, 1988, s. 228.
- İSMAIL, Sabahattin, "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Çöküşü", Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Lefkoşa, Kasım 1996, Sayı 30, Özel ek, s. 2

V. Sözlü Tarih Çalışması

- 1- Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.
- 2- Nevzat Uzunoğlu ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme
- 3- KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı merhum Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 4- Suna Teğelcioğlu ile 7 Mart 2018 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme
- 5- Fatma Sevem ile 12 Nisan 2017 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.
- Mukaddes Akyulaf ile 14 Ağustos 2018 günü Girne'de yapılan görüşme
- 7- Behiye Özkurtaran'la Güzelyurt/Mevlevi köyünde 12 Ağustos 2018 tarihinde yapılan görüşme.
- 9- Metin Aybars ile 23 Şubat 2017 ve 15 Nisan 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 10- Gürel Safa ile 25 Şubat 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme
- 11- Derviş Özer Berkem ile 8 Şubat 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme
- 13- Ali Gürsoy'la 17 Mart 2018 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme
- 14- Yusuf Osman Gazi ile 3 Nisan 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme
- 15- Özcan Özcanhan'la 15 Nisan 2017 tarihinde Ortaköy/Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 16- Ali Ziya Dinçer ile 11 Temmuz 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme
- 17- Orhan Atai ile 20 Temmuz 2017 tarihinde Londra'da yapılan görüşme
- 18- Tuğrul Hilmi Berkay ile 5 Kasım 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme
- 19- Hilmi Özen'le 30 Mart 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 20- Bataryacı Cemal'in oğlu Aytaç Bataryacı ile 15 Mayıs 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

- 21- Ünal (Mustafa) Mertli ile 29 Temmuz 2018 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme
- 22- Turgut Özkaloğlu ile 9 Mayıs 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 23- Ali Gürsoy'la 17 Mart 2018 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme
- 24- Sümer Şehidoğlu ile 16 Haziran 2015 tarihinde Alagadi/Girne'de yapılan görüşme.
- 25- Mehmet Zeka Güngör ile 20 Nisan 2007 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme
- 26- Yusuf Osman Gazi ile 3 Nisan 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme
- 27- Fuat Beyar ile 3 Ekim 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

VI. İnternet Kaynakları

- https://www.stwing.upenn.edu/~durduran/hamambocu/authors/svg/svg11_24_2005.html
- <http://www.gunlukkibris.com/HaberinDetayi?link=dr-kiriakos-cambazis-cemaliye-kibrisin-afroditi>

VII. Diğer Kaynaklar

- Mustafa Sami Akalın'dan alınan 5 Aralık 2013 tarihli bilgi notu
- 24 Aralık 2016 tarihli BRT yapımı Bakış Açısı isimli program

Extended Abstract

EOKA terrorist organization backed by Greece, and led by a former Greek Officer named Georges Grivas turned the island of Cyprus to be a bloody scene starting from 1st April 1955 up to 1960; the foundation of the Republic of Cyprus. The Republic of Cyprus established under the guarantorship of Turkey, Greece, and the United Kingdom by the Turkish and Greek Cypriots on 16th August 1960 unfortunately didn't long last due to the Greek Megali Idea obsession and Greek Cypriots' Enosis dreams. The deep state structure named Akritas led by the Minister of the Domestic Affairs of the newly-founded state; Policarpos Yorgadjis pushes the button so as to make the island of Cyprus be a Greek island, and to kick off all the Turkish Cypriots making mostly use of all the means they have had on the island on 21st December 1963. Then the Greek Cypriot assaults started known to be the Bloody Christmas of the Cyprus History on 24th December 1963, and the state collapsed down. Turkish Cypriots living in different parts of the island started moving to safer places so as to protect their lives, and new tent villages appeared in the vicinity of Lefkoşa/Nicosia; now known to be Hamitköy, Göçmenköy etc. None of the Turkish Cypriots was unable to continue his official work, such a reason caused the Greek Cypriots to grasp all the state institutions, and get the black propaganda against the Turkish people via Cyprus Broadcasting Corporation. The modern world and the United Nations did nothing but look on, and watch aside. The secret TMT organization then came to the surface relatively, and started fighting in the fronts not clandestinely as done till 21st December 1963. Turkish Cypriots starting to do something so as to improve their existence and legality on the island, to inform the world upon their situation, and keep in touch with them had their first announcement on 25th December 1963 firstly by Bayrak Radio from the isolated, and surrounded walled city of Lefkoşa. The main and the original official announcement also came in 28th December 1963 within a short range; heard by a limited number of people living over there. Then the other military radio station directed by TMT started to operate as named Lefke Ghazi Radio, Larnaca Doğanın Sesi Radio, Limasol Sancak Radio, Mağusa Canbulat radio, and the only one established out of the island; Anamur's Voice/Mücahit Radio. On the other hand, they have managed to form another, nameless, and secret radio station as well in Nicosia Laleli Camii Sokağı. On the other hand,

what they had to do just before the broadcasting and communication via Laleli Camii Sokağı and Bayrak Radio Station is to supply the necessary equipment urgently, and a special team of Turkish Resistance Organization (TMT) named Y-I (Yıldırım/Lightning-I) led by Mehmet Ali Tremeşeli realized an extremely dangerous operation called "Victoria/Bayrak" so as to get the above-mentioned equipment from a store nearby Paphos Gate in Lefkoşa which was closed since the first assaults of the Greek Cypriots up to now. This scientific study aims to focus on the above-mentioned dangerous and unknown operation with pre and after process.

Araştırma Makalesi / Research Article

**THE ROLE OF THE THRACE AGRICULTURAL RESEARCH
INSTITUTE AND DR. HALİL SÜREK
IN THE DEVELOPMENT OF RICE IN TURKEY***

Okan CEYLAN**

Abstract

Agricultural research institutes have an important role in the development of rice cultivation in Turkey in the 20th century. The rice research works in the trial fields of Tosya and Kızılcahamam, Antalya Summer Growing Plant Research Station, Tarsus Irrigated Agriculture Research Institute, Yeşilköy Agricultural Research Institute had contributed to rice until 1970. Rice research activities have continued in Edirne Agricultural Research Institute after 1970. However, rice variety breeding works has extensively conducted by Halil Sürek at Thrace Agricultural Research Institute since 1979. This study claims that Thrace Agricultural Research Institute has a considerable share in the rise of rice production and the development of rice economy in Turkey. Besides, this study deals with the works of Halil Sürek in rice research and the institutional role Thrace Agricultural Research Institute in this topic. In other words, the role public sector in the development of rice is analyzed. Osmancık-97 that was developed by Halil Sürek is explained in detail. The rice works of Thrace Agricultural Research Institute include cultivation, growing, technology, variety breeding, harvest, and rice milling.

Keywords: Halil Sürek, Thrace Agricultural Research Institute, Rice Variety Breeding, Agricultural Modernization.

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.
This study is based on my unpublished doctoral dissertation "A Social History of Rice in Turkey" (Istanbul, 2020), supervised by Prof. Dr. Mehmet Asım Karaömerlioğlu at the Atatürk Institute for Modern Turkish History, Boğaziçi University.

** Öğretim Görevlisi Dr., Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
(okan.ceylan@ege.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-6867-6726).

TÜRKİYE'DE ÇELTİĞİN GELİŞİMİNDE TRAKYA TARIMSAL ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ VE DR. HALİL SÜREK'İN ROLÜ

Öz

20. Yüzyılda Türkiye'de çeltik tarımının gelişmesinde tarımsal araştırma enstitülerinin önemli bir rolü bulunmaktadır. 1970 yılına kadar, Tosya ve Kızılcahamam'daki deneme tarlalarındaki çeltik araştırma çalışmaları, Antalya Sıcak İklim Nebatları İslah ve Deneme İstasyonu, Tarsus Sulu Zirai Araştırma Enstitüsü ve Yeşilköy Zirai Araştırma Enstitüsü'nün çeltiğe katkıları olmuştur. Çeltik araştırma çalışmaları 1970 yılından sonra Edirne Zirai Araştırma Enstitüsü'nde devam etmiştir. Ancak, Türkiye'deki çeltik çeşit ıslahı alanındaki çalışmalar 1979'dan günümüze Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü'nde Halil Sürek tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma Türkiye'de pirinç üretiminin artışı ve çeltik ekonomisinin gelişiminde Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü'nün önemli bir payı olduğu iddiasını taşımaktadır. Ayrıca bu çalışma hem Halil Sürek'in çeltik çeşit ıslahı alanındaki çalışmalarını hem de bu konuda Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü'nün kurumsal rolünü ele almaktadır. Bir diğer ifade ile çeltiğin bilimsel gelişiminde kamunun rolü incelenmektedir. Halil Sürek tarafından geliştirilen Osmancık-97 çeşidi üzerinde ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü'nün çeltik çalışmaları ekim, yetiştiricilik, teknoloji, çeşit ıslahı, hasat ve pirince işlemeyi içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Halil Sürek, Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü, Çeltik Çeşit İslahı, Tarımsal Modernleşme.

Introduction

In the development of rice cultivation, there have been mutual and reciprocal relationships between the government policy and the agricultural characteristics of rice that requires intensive and specialized labor force.¹ In this context, it can be claimed that rice growing makes necessary bureaucratic and political regulations. Furthermore, Braudel said that the expansion of rice cultivation in China increased control mechanism of the government in rural areas in the 14th century.² Similarly, rice was also under state supervision in the Ottoman Empire, Mamelukes, Karamanids, and Akkoyunlu in the 14th century. For example, rice growers were called *Çeltikçi Reaya*. they were both exempt from paying extra ordinary tax and paying *çift resmi* lower in the Ottoman Empire. Besides, the same rice production system was seen in Karamanids. Lala Şahin Pasha was one of the bureaucrats of Murat I played an important role in the beginning of rice farming in Rumelia in the 14th century.³ By the same token, rice farming has been under the control of the Republic of Turkey since 1936. However, the government auditing resulted from malaria threat in the republican era.⁴

In addition to its codes, regulations, and subventions, state takes part in agrarian sector with its institutions and investment projects. In this multi-dimensional work distribution, the protection of public health, receiving the food needs of growing population, the ideal use of cultivated lands⁵, increasing the socio-economic life standard of farmers, providing higher agricultural production, and protecting consumers from high prices constitute the institutional dimension of agricultural policy.⁶ In this context, this study mainly focuses on the role of Thrace Agricultural Research Institute (the TARI) in the development of rice farming in Turkey in the 20th century. The agricultural research institutes of the Ministry of Agriculture aim to increase agricultural production and yield, do scientific research, produce certified seed, and regulate training and extension programs. As is seen in this reciprocal relation, rice has influenced in the agricultural and socio-economic politics of the state and the state serve the spread and pass down the genes of rice.⁷

---

1 Okan Ceylan *A Social History of Rice*, PhD Dissertation, Boğaziçi University, Atatürk Institute for Modern Turkish History, İstanbul, 2020, p. 7.

2 Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism 15th and 18th The Structure of Everyday Life*, Collins, London, 1981, p. 149.

3 Halil İnalçık, "Rice Cultivation and the Çeltikçi Reaya System", *Turcica XIV*, 1982, pp. 70-93; Ceylan, *A Social History of Rice*, pp. 86-87.

4 Ceylan, *A Social History of Rice*, p. 16.

5 Ceylan, *ibid.*, p. 104.

6 Okan Gaytancıoğlu, *Türkiye'de Çeltikte Uygulanan Üretim Fiyat ve Pazar Politikalarının Değerlendirilmesi*, PhD Dissertation, Trakya Üniversitesi, Institutes of Science and Technology, 1997, pp. 16-17.

7 Ceylan, *ibid.*, p. 20.

In *Türkiye Çeltik Ziraatının Durumu ve Türkiye Pirinçlerinin Fiziki, Kimyevi Vasıfları ve Pişme Değerleri üzerine Araştırmalar*, Mustafa Uluöz discuss the distribution of rice cultivation areas in Turkey, the varieties of rice in the 1940s, the production of paddy (pirinç), rice trade, and the comparisons of Turkish rice and foreign rice in the world.⁸ In *Türkiye Çeltik Ekonomisi*, Turan Güneş deals with rice cultivation in the 1950s and the 1960s in Turkey.⁹ In *Çeltik*, Ekrem Kün explains rice farming methods from cultivation to harvest varieties in the 1970s and 1980s.¹⁰ In *Çeltik Tarımı*, Halil Sürek in Thrace Agricultural Research Institute gives information about the biological characteristics and economic conditions of rice farming. He tries to propound analytical perspective on rice agriculture in Turkey.¹¹ Apart from these studies, this article deals with the academic and intellectual contributions of Halil Sürek in rice research at the TARI.

In the research and development of rice, the TARI has been the most prominent institute since 1970. Therefore, this study tries to explain the institutional role of the TARI and the intellectual success of Dr. Halil Sürek who is the president of rice department in rice research and rice variety breeding in Turkey. In this context, this study is constituted of two parts. In the first part it focuses on the institutional contributions of different agricultural stations to the development of rice in the 20th century. Second, it deals with the rice research of Dr. Halil Sürek at the TARI within the scope of rice production and rice yield. This study reveals the development process of the cultivation, research, and economy of rice in Turkey.

1. History of Rice Variety Breeding

Rice variety breeding began in the beginnings of the 20th century in India, Indonesia, and the Philippines.¹² First, rice variety breeding programs began in India in 1911 and in Japan in 1927. There were 16 seed variety breeding stations in Japan at that time.¹³ Second, rice variety breeding started in the Crowley Station of Louisiana Province in the USA in 1927. However, it had developed at limited level until the Second World War. Immediately after the war, rice was regarded as a solution to feed the growing population of Manson Asia.¹⁴

8 Mustafa Uluöz, *Türkiye Çeltik Ziraatının Durumu ve Türkiye Pirinçlerinin Fiziki, Kimyevi Vasıfları ile Pişme Değerleri Üzerinde Araştırmalar*, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1955; Ceylan, *A Social History of Rice*, p. 14.

9 Turan Güneş, *Türkiye Çeltik Ekonomisi*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1971; Ceylan, *A Social History of Rice*, p. 14.

10 Ekrem Kün, *Çeltik*, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1985, pp. 1-27; Ceylan, *A Social History of Rice*, p. 14.

11 Halil Sürek, *Çeltik Tarımı*, Hasad Yayıncılık, İstanbul, 2002; Ceylan, *A Social History of Rice*, p. 14

12 N. Parthasathy, "Rice Breeding in tropical Asia up to 1960", In *Symposium on Rice Breeding*, Los Banos, IRRI, 1972, p. 6.

13 S. Okabe, "Breeding for High Yielding Varieties in Japan", *Symposium on Rice Breeding*, IRRI, Los Banos, 1972, p. 47-49.

14 Pathasathy, *ibid.*, p. 6.

Thus, it can be claimed that the Second World War is the turning point in the development of rice farming and breeding programs. Third, with the foundation of the International Rice Research Institute (the IRRI) in 1960, rice varieties that have more qualified and higher yield have been bred. Thus, the average rice yield in the world increased two times.¹⁵ The IRRI has provided an institutional and scientific support for the development of rice at international level. The legal personality of the IRRI was recognized by Turkish government in 1997. It was pressed on the Official Gazette. Thus, the legal recognition of the IRRI increased its collaboration and common educational programs more considerably with the TARI. Behalf of Turkey, Erdinç Erdun who was Turkish Ambassador in the Philippines in 1997 signed the agreement. In addition to Turkey, 19 countries signed this agreement.¹⁶

In conjunction with the Second World War, the spread of new rice varieties can be succeeded through the Green Revolution. Therefore, to increase rice yield within the scope of the Green Revolution, the chemical industry that was behind of war technology became a chemical agrarian industry. Thanks to the reformulation of chemical molecules of bombs and gases, agricultural inputs such as fertilizer, herbicides, and pesticides were used in agrarian sector in these years.¹⁷ Together with the use of agricultural inputs, agricultural production began to strictly depend upon these chemicals and market conditions.¹⁸ Furthermore, while the Green Revolution and neoliberal policies that means market oriented global capitalism in the second half of the 1970s¹⁹ have supported the crops such as rice, corn, and cotton that encourage farmers to use agricultural inputs and more credits in capitalist mode of production, they have had limited the cultivation of cannabis, hemp, and opium poppy since the second half of the 20th century.²⁰ Thus, new rice varieties that have been bred and developed in the institutes need these agricultural inputs to grow in their plant development. Thus, the socio-economic influence of the Second World War, the Green Revolution, neoliberalism, and the institutional role of the IRRI made a considerable contribution to both the expansion of rice cultivated lands, the rise of rice yield and breeding of new varieties.

---

15 Halil Sürek, *Çeltik Tarımı*. İstanbul: Hasad Yayıncılık, 2002, p. 201.

16 T.R Presidency of the Republic of Turkey Directorates of State Archives (BCA) 30-18-1-2/834-793-3; BCA 30-18-1-2-895-24-3; *Official Gazette* 13 September 1997.

17 J. Betz, T. and Siegel, *Seed: The Untold Story*. Eye Film Production, 2016; Ceylan, *ibid.*, p. 12.

18 J. Phillimore, "Seeds of Freedom", *The Gaia Foundation and the African Biodiversity Network, in collaboration with MELCA Ethiopia, Navdanya International and GRAIN*, 2012; Ceylan, *A Social History of Rice*, p. 12.

19 Abdullah Aysu, *Küreselleşme ve Tarım Politikaları*, Su Yayınevi, İstanbul, 2008, p. 13; T.C. Boas and J.G. Moarse "Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan", *Studies in Comparative International Development*, No. 44, 2009, p. 143.

20 Okan Ceylan, "Geleneğin Yeniden Hatırlanması: Türkiye'de Ketenin Toplumsal Tarihi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, No. 69, 2021, p.141-142; Okan Ceylan, "Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi", *Belgi*, No. 22, 2021, p. 197.

Before the beginning of rice variety breeding program in Turkey in the 1980s, rice seed had been imported from abroad such as Italy, Australia, the USA, Russia, and Egypt. They had been cultivated through introduction methods until the end of the 1970s. In this context, to analyze rice farming conditions in Anatolia, the Ministry of Economy invited Italian rice specialist M. Civani Sanpiyetro to Ankara in 1929. As a result of his tour of duty, Sanpiyetro prepared a detailed report. In this report, he underlined the high potential of Tosya Region in rice farming. Thereupon, Harun Aziz Bey who received education in Vercelli Rice Institute in Italy attempted to revive rice cultivation in Tosya on the purpose of solving the rice seed need of Turkey. Therefore, it can be said that the first rice breeding programs through introduction methods began at trial fields of Tosya. Harun Aziz who was very interested in doing a field study tested 44 rice varieties. Furthermore, the Minister of Agriculture Reşat Muhlis Erkmen made a great contribution in this process. Thanks to rice milling industry, rice trial fields, and intensive rice production, Tosya was one of the prominent rice cultivation areas in the early republican era.²¹ However, since the widespread climate in Turkey is continental climate, the Ministry of Agriculture needed new trial fields in Kızılcahamam District of Ankara.²²

In addition to these experiment fields, Antalya Summer Growing Crop Station that was founded in 1937, was interested in rice growing institutionally. In this context, high yield rice varieties were imported from Italy and Australia such as Blue Rose and Caroline. These rice varieties had been tested in Antalya until the 1950s. Especially the role of climate and irrigation water temperature were analyzed in this institute.²³ However, due to the threat of malaria in Antalya Region, many people lost their lives. Furthermore, the people of Antalya were so afraid of contracting malaria that they called rice as bloody agriculture. In addition to public health, since citrus trees, banana, and orange farming began to expand, rice cultivated areas declined in Antalya.²⁴

After the rice research in Antalya, Yeşilköy Agricultural Research Institute in İstanbul and Tarsus Irrigated Agriculture Research Institute in İçel (Mersin) were interested in rice growing in first half of the 1960s. First, in the experiment fields of Tarsus, the yield quality of some rice varieties such as Dervish, Arkose, Ambarbu, and Mısır were analyzed. In this context, IR-8 and Blue Rose were regarded as the most suitable varieties for the climate and soil conditions of Çukurova Region. Thus, the seed of these varieties were produced around 20 tons and distributed to the region in 1968 and 1969. Second, although Yeşilköy Agricultural Research Institute was in İstanbul, some of its

21 Ufuk Tidim, "Tosya Pirinci 1929 Tarihinde Anadolu'nun En İyi Seçildi", *Haber 37*, 25 June 2018.

22 Uluöz, *ibid.*, p. 30.

23 Uluöz, *ibid.*, pp. 16-17; Çeltik, Rahmi, "Türkiye'de Pirinç Ziraatı", *Ziraat Dergisi*, No. 15 (March 1941), p. 28-29.

24 "DDT Antalya'da Pirinç Ekimine İmkân Verdi", *Demokrat Keşan*, 22 July 1953; Ceylan, *A Social History of Rice*, p. 312.

experiment fields were in Edirne.²⁵ Within the scope of the elite and original rice seed production, R. Bersani, Maratelli, and Sezia varieties that were cultivated considerably in Thrace were produced. Besides, Rialto, Roma, Arborio, and Baldo varieties were imported from Italy in 1969.²⁶ There were suitable plains for rice cultivation in Edirne. Fikret Sezen who was one of the agricultural engineers of Yeşilköy Agricultural Research Institute and a Chinese rice specialist who visit Maritsa Plain said that İpsala was very suitable for rice growing in their research in 1958.²⁷ Furthermore, the high potential of İpsala Plain was firstly said by Mustafa Kemal Atatürk to Bekir Kara in December 1930 in Edirne Turkish Hearth.²⁸ The project of rice variety development was transferred to Edirne Agriculture Institute which was the older name of the TARI.²⁹

2. The Role of Thrace Agricultural Research Institute in the Development Rice

The TARI was founded as the seedling production facility of Edirne Special Provincial Administration in 1924. The institute was assigned to the Ministry of Agriculture in 1949. It took a name of a Directorate for Experiment Fields and a Coordination of Silkworm Breeding in 1959. Its lands were also used as experiment fields of Yeşilköy Agricultural Research Institute for wheat, rice, and barley research. Then it was nominated as Edirne Agricultural Research Institute on 6 January 1970. Finally, it has been called Thrace Agricultural Research Institute since 5 May 1987.³⁰

With the foundation of the Edirne Agricultural Research Institute, the number of technic personnel increased from 7 to 14 and the number of total workers (seasonal and permanent) increased from 55 to 76. On the other hand, the number of administrative personnel decreased from 25 to 22 in the 1970s.³¹ It employed 15 engineers, 14 technicians, 4 administrative personnel, 28 permanent and 40 seasonal workers in 1999. However, there are around 50 workers and 35 technical personals in the 2000s.³²

25 Halil Sürek, "Osmançık 97 Pirinç İthalatını Azalttı ve Çiftçisinin Yüzünü Güldürdü", *Hasad*, Vol. 20, No. 237, 2005, p. 68; Halil Sürek, "Ülkemizde Çeltik Çeşit Geliştirme Çalışmaları", *I. Çeltik Sempozyumu*, Tekirdağ, 24-25 Sempتمبر 2009, p. 85.

26 Halil Sürek, "Ülkemizde Çeltik Çeşit Geliştirme Çalışmaları", p. 86; Sürek, H. (2019). "Ülkemizde Çeltik Tarımı ve Çeşit Geliştirme Çalışmalarında Elde Edilen Gelişmeler", (Gülây Selvi Hanişoğlu). *Gönen Vizyon 2023 Tarım Çalıştayı Raporu*, Gönen, 17-19 Sempتمبر 2019, p 79.

27 "Çeltik Ekiminde En Müsait Ova İpsala'dır", *İpsala Doğuya Sesleniş*, 12 November 1958; Ceylan, *A Social History of Rice*, p. 158.

28 Hilmi Dinçer, "Kara Bekir", *Devrim*, 5 Sempتمبر 2017; Ceylan, *A Social History of Rice*, p. 97.

29 Sürek, "Ülkemizde Çeltik Çeşit Geliştirme Çalışmaları", p.86; Sürek, "Ülkemizde Çeltik Tarımı ve Çeşit Geliştirme Çalışmalarında Elde Edilen Gelişmeler", p. 79.

30 *1970-1980 Yıllarının Çalışmalarının Özeti*, Edirne Zirai Araştırma Enstitüsü, Edirne, 1980, p. 4; *Edirne İlinde Tarımsal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü, Edirne, 1999, p. 3.

31 *1970-1980 Yıllarının Çalışmalarının Özeti*, p. 7.

32 "Define Avcıları", *Milliyet*, 2004, 26 Sempتمبر.

Thanks to its specialists and physical infrastructure, the TARI that is the coordination institute of rice and sunflower research and breeding mainly focuses on variety development, growing technics, cultivation and harvest technology, and pest control.³³ In this context, despite 30 years of rice breeding programs and rice is not a staple food, a substantial advance has been achieved in rice breeding in Turkey. In rice breeding programs, high yield, good grain quality, disease resistance, high milling yield, grain shape, and translucent grain type are aimed. The TARI had bred 76 rice variety until 2020. While 63 out of 77 were Turkish origin, 11 of them were Italian origin.³⁴ Similarly, the TARI had developed 14 sunflower varieties, 13 rice varieties, 11 wheat varieties, and 3 barley varieties. All the research programs have been carried out in 320-hectare (3200 decare) experiment fields of the TARI.³⁵

In addition to agricultural research, TARI has tried to improve the agricultural production and socio-economic welfare of farmers in the light of scientific developments and training and extension programs.³⁶ Furthermore, the demands of farmers and socio-economic condition became determinant in the breeding activities.³⁷ It has also collaborated with the International Rice Research Institute (the IRRI), the International Maize and Wheat Improvement Center (the CIMMYT), the Food and Agriculture Organization of the United Nations (the FAO), and Domestic Research Institute.³⁸

2.a. The Development of Rice Cultivation in Turkey and the Role of the TARI

To understand the importance of the rice research of the TARI, the rice production capacity of Turkey needs to be explained. Based on the table of rice cultivation, production, and yield below, it seems that rice cultivation areas increased considerably in 1953 and 2008. When 1928 is taken as reference, rice cultivation areas increased more three times in 1953 and more than six times in 2008. In terms of production, it increased about five times in 1935 and 36 times in 2008.³⁹ The increase of rice cultivation areas and production result from the use of technology, the use of agricultural inputs such as fertilizer and herbicides,

33 1970-1980 Yıllarının Çalışmalarının Özeti, p. 4; Edirne İlinde Tarımsal Sorunlar ve Çözüm Önerileri, p. 3.

34 Sürek, H. & Yi, G., "Rice Breeding and Varietal Improvements in Turkey from 1990-2020", *International Journal of Agricultural and Biological Science*, 2020, p. 101-102.

35 Edirne İlinde Tarımsal Sorunlar ve Çözüm Önerileri, p. 3.

36 General Directorate of Agricultural Research, Thrace Agricultural Research Institute, Edirne, 2000, p. 2-4.

37 1970-1980 Yıllarının Çalışmalarının Özeti, p. 4.

38 General Directorate of Agricultural Research, p. 2-4.

39 Republic of Turkey, Prime Ministry General Directorates of Statistics, *Agricultural Statistics 1928-1934*, Ulus Basımevi, Ankara, 1936, pp. 10-11; Soil Products Office (SPO) *Rice Cultivation, Production, Yield, and SPO Purchasing Table in Turkey*, <https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/istatistikler/tablolari/6celtikeuva.pdf> (Accessed on 26 June 2022).

water availability, the breeding of new varieties, organization of farmers, and rice prices, and so on.⁴⁰

However, rice cultivation was limited to specific regions and to big landowners until the mid-1970s. In other words, it was a crop of aghas. Rice began to spread among small peasants thanks to the use of agricultural mechanization, the foundation of irrigation cooperatives, and increasing credit facilities from the mid-1970s onwards.⁴¹ There had been intensive labor force in rice production until 1980 in Turkey. However, since the cost of rice production increased, not only rice cultivated areas decreased but also rice import increased between 1983-1993. The decline of rice cultivation areas in this period also resulted from drought, low imported rice prices, and the cultivation of alternative rice. On the other hand, rice cultivated lands and rice production have increased since the mid-1990s due to the adequate irrigation water, transferring new technologies from cultivation to milling, and the development of new rice varieties.⁴²

Besides, to decrease the high cost of rice production, rice growers began to transfer new cultivation and harvest technologies from Italy and Greece. For example, laser guided land levelers provided water control, weed control, and lower production cost.⁴³ Dr Gürsel Şimşek who was a president of rice producers association (1997-2007) emphasized the major role of technology and science in the rise of rice yield. He said that the rice growing technics in Ipsala Plain in Edirne are very similar to that of Po Plain in Italy and California in the USA.⁴⁴ The pioneer rice farmer who brought rice equipment from abroad and started to use in rice cultivation is Sami Dubacı. He first started to use combine harvester for rice harvest and he also used mechanical dryer to dry rice crop in 1986 in İpsala town of Edirne Province. And then he firstly imported laser control leveler from Greece, and he used it for rice field levelling in 1990. He took a leading part in the transferring of new technology from Europe and rice cultivation.⁴⁵

Şimşek who is a medical doctor and politician in Edirne took a leading part in the transferring of new technology from Europe and rice cultivation. He visited the agricultural fairs in Europe, he contributed to modernization of rice cultivation in Edirne. He prepared many reports about the socio-economic problems of rice growers and thus he was called a doctor of rice.⁴⁶ From a technological perspective, thanks to the production of new rice varieties and the

---

40 Halil Sürek, "Rice Production and Its Constraints in Turkey", *Regional Workshop on Rice Integrated Crop Management Systems for Food Security in the Near Eastern Countries*, Alexandria, 2003, p. 6.

41 Ceylan, *A Social History of Rice*, p. 2.

42 Sürek, "Rice Production and Its Constraints in Turkey", pp. 1-2.

43 Sürek, "Ülkemizde Çeltik Tarımı ve Çeşit Geliştirme Çalışmalarında Elde Edilen Gelişmeler", p. 76.

44 "Define Avcıları"

45 Halil Sürek, Interview by Author, Bornova, İzmir, 27 June 2022.

46 H. Aybars Şimşek, Interview by Authors, İpsala, Edirne, 5 July 2022.

development of rice technology such as laser guided land leveling, caterpillar-tracked combine harvest, drying and milling technology rice cultivation has improved.⁴⁷ Similarly, the use of sortex grader as a processing equipment provided clean and quality rice for consumer.⁴⁸

Table 1: Rice Cultivation Areas, Rice Production and Rice Yield in Turkey (1928-2018)

Years	Rice Cultivated Areas (Hectare)	Rice Production (Ton)	Rice Yield (Kg/Decare)
1928	15,200	20,600	175
1933	27,276	46,455	170
1938	20,000	46,310	232
1943	24,759	59,586	241
1948	25,656	59,709	233
1953	50,000	108,700	217
1958	59,000	119,000	202
1963	55,000	130,000	236
1968	45,000	123,000	273
1973	60,000	265,000	442
1978	70,000	316,600	452
1983	70,000	315,000	450
1988	51,000	262,500	515
1993	44,850	225,000	502
1998	60,000	315,000	525
2003	65,000	372,000	572
2008	99,500	753,000	757
2013	110,592	900,000	814
2018	120,137	940,000	782

Sources: Republic of Turkey, Prime Ministry General Directorates of Statistics, *Agricultural Statistics 1928-1934*, pp. 10-11; Soil Products Office (SPO) *Rice Cultivation, Production, Yield, and SPO Purchasing Table in Turkey*.

47 M. Özdemir, "Osmançak 97 Çeşidinin Geliştirilme Süreci ve Sektöre Katkıları", *Bizim Market*, 2007.

48 Halil Sürek, "Rice Production and Its Constraints in Turkey", p. 7.

Table 2: The Factors the Determine Rice Yield in Turkey in the 20th century

Years	Yield Ton/Ha	The Characteristics of rice
1920-1960	2,5	Local rice varieties had been cultivated
1960-1970	3,5	New rice varieties imported from Italy-Russia
1971-1996	4,0	Local and introduced rice varies
1997-2000	5,3	Local developed new high yielding varieties
2001-	8,2	

Sources: Sürek, "The Contributions of Rice Breeding Activities to Rice Productions and Yield Increase in Turkey", p. 2-3

To analyze rice yield with regards to variety in detail, this table indicates various rice varieties by years. Local rice varieties such as Sarıkılıçık, Akçeltik, Derviş, and Karakılıçık had been cultivated between 1920 and 1960.⁴⁹ While the average rice yield was 250 kg per decar in the 1920s, it reached to 400 kg in the 1970s. The increase of rice yield in the 1970s, resulted from the cultivation of foreign rice varieties such as Ribe, Maratelli, Baldo, Krosnodarsky-424, Veneria, and Rocca. When the origin of these varieties is considered, it seems that Krosnodarsky-424 was imported from Russia and others were imported from Italy. Furthermore, Ribe was the first foreign rice variety which Turkish rice growers cultivated.⁵⁰ In general, since local rice varieties had not been demanded by rice growers, the rice seed needs of the farmers were imported from Italy at limited level until 1980.⁵¹

Baldo and Rocca were widespread around Turkey, on the other hand Krosnodarsky-424 was limited to local level such as in Black Sea Region and Internal Anatolia.⁵² When the distribution of rice varieties is analyzed in the 1980s, it seems that 32,4% was Ribe, 31% was Baldo, 11,8% was Rocca, 5,5% was Maratelli, 5,1%, Mısır 5,0% Gritna, and 9,3% was local varieties in Turkey.⁵³ From the beginnings of the 1980s, rice breeding and development programs began at the TARI.

49 Halil Sürek, "Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü'nde Dört Yeni Çeltik Çeşidi Geliştirildi", *Hasad*, Vol.27, No. 314, 2011, p. 54.

50 Halil Sürek, "Son Yıllarda Ülkemiz Çeltik Üretiminde Ulaşılan Verim Seviyesi ve Geliştirilen Bazı Yeni Çeltik Çeşitlerinin Verim Potansiyelleri ", *Hasad*, Vol. 29, No. 346, 2014, p. 72.

51 Sürek, H., et al., "Ülkemizde Çeltik Tohumluk Üretimi ve Sorunları", *Türkiye I. Tohumluk Kongresi*, İzmir, 11-13 Eylül 2022, 88.

52 Halil Sürek and G. Yi, *ibid.*, p. 101.

53 Sürek, "The Contributions of Rice Breeding Activities to Rice Productions and Yield Increase in Turkey", *Scientific Conference Challenges in Modern Agricultural Production*, Skopje, 2015, pp. 4-6.

2.b. National Rice Research Program of Thrace Agricultural Research Institute

Rice breeding programs under the supervision of Dr. Halil Sürek within the scope of the research and development studies of the TARI in Edirne make possible the considerable increase of rice yield (Edirne Ziraat Araştırma Enstitüsü, 1980: 11). Halil Sürek who have played an important role in the development of rice variety breeding was born in Kızılağaç Village of Bayındır in İzmir in 1955. He graduated from Field Crops Department of Ege University Agricultural Faculty in 1978. Halil Sürek is a very idealist and hardworking agricultural engineer.⁵⁴ He left his mark in Turkish Agrarian History. Sürek was a president of rice research project, a branch chief, department chair, and deputy manager at the TARI.⁵⁵ After his rice research in Italy in 1983, he was sent to Guller University in Britain to do master on plant breeding in 1991. He graduated from his doctorate in 1994. Sürek also participated in many congresses and symposiums in abroad such as Egypt, Bulgaria, Kazakhstan, Italy, France, China, South Korea, Philippine, Thailand, Portugal, and Chile etc. He also took part in the networks of rice growing countries in the Mediterranean Basin in 1990 and represented Turkey in the Temperate Rice Research Consortium.⁵⁶ He also carried out some projects and activities to improve rice cultivation in some countries such as Bulgaria, Macedonia, Ukraine, Azerbaijan, Kazakhstan, and Uzbekistan etc.⁵⁷

Although rice research had not been developed adequately until the mid-1970s, 1325 rice materials were analyzed by Halil Sürek and his equip in 1980.⁵⁸ In addition to the TARI, other agricultural research institutes in Samsun, Adana, Çorum, and Kahramanmaraş that specialized in rice project developed both two candidate varieties and eleven rice varieties in total. Based on the rice yield testing result, Rocca had the highest yield rate. Thus, the production of Rocca variety was decided by a registration commission on 16 May 1978. For example, the first seed production was carried out in 45 dekar of lands. Thus, it was found that Rocca had %46 percent higher yield than Ribe. The scientific research of the TARI was presented at Rice Symposium that was organized in Ege University with the collaboration of CENTO and the Ministry of Agriculture in May 1978. Researchers who took part in national rice research projects began to participate in some scientific research projects. For example, an agricultural engineer was sent to the IRRI for four-month education in the Philippines. Similarly, the

54 "Define Avcıları"; "Bayındırın Ülkemize Kazandırdığı Değer", *Ufuk Çizgisi*, Vol. 2, No. 2, 2012, p. 26.

55 "2003 Yılı Bilim Hizmet ve Teşvik Ödülleri ve Gerekçeleri" *TMMOB ZMO Haber Bülteni*, 5, January-May 2003.

56 "TAGEM'de İz Bırakanlar Çeltiğin Babası Halil Sürek", *TAGEM E Bülten*, 2021, pp. 18-21.

57 Sürek, Yazar ile Görüşme, Bornova, İzmir, 27 June 2022.

58 *1970-1980 Yıllarının Çalışmalarının Özeti*, p. 11.

other engineer was sent to rice growing courses of the Faculty of Agriculture at Ege University in April and May 1979. In addition to these scientific activities arranged in other cities or countries, the TARI organized a workshop about rice growing and its problems in June 1978.⁵⁹

Similarly, together with rice variety breeding project in 1979, the Edirne Agricultural Research Institute initiated its first breeding programs. While the project had been at the regional level until the 1982, it turned to be the national rice research under the supervision of Dr Halil Sürek who is known as a father of rice in Turkey. Halil Sürek was sent by the government to Italy within the scope of rice breeding. After his return, Sürek started to carry out rice breeding in Turkey. For example, the institute has been interested in three areas such as mutation breeding, aromatic rice breeding, and herbicide resistant rice breeding projects. While the rice varieties such as Ribe, Maratelli, and Baldo had been imported, the TARI has been breeding new rice varieties since the mid-1990s.⁶⁰

The aim of national rice variety breeding program was to develop more resistant and adaptive rice varieties to the climate conditions of Turkey.⁶¹ In this context, national rice research project was a comprehensive workload that included breeding, planting time, growing technics, irrigation methods, agronomy, diseases, pests, harvest period, economy, technology of rice, seed production (elite and original seeds), training and extension programs.⁶²

Together with the central role of Edirne Agricultural Research Institute in rice variety breeding project, other agricultural research institutes in Samsun, Adana, İzmir, Antalya, Diyarbakır, and Ankara took part in the project. They studied mainly on yield, mechanization, climate conditions, diseases, and breeding.⁶³ In this process, many germ plasms were imported from abroad. It can be said that rice seed production began in 1980. Before that time, certified seed needs of rice growers had been imported from Italy. However, thanks to crossing program at the TARI in 1979, 39 rice varieties were released. While 35 of them were developed at the TARI, the rest was developed at the BSARI.⁶⁴ These two institutes have specialized in rice breeding in Turkey.⁶⁵ In these research

59 1970-1980 Yıllarının Çalışmalarının Özeti, p. 11-13.

60 Sürek, "The Contributions of Rice Breeding Activities to Rice Productions and Yield Increase in Turkey", p. 3; Erdoğan İndelen, "Türkiye'de Ekilen Çeltik Çeşitlerinin Üretimdeki Payları ve Çeltik Tohumluğu Üretim Programı", *Trakya Birlik*, 1983, p.14; Şule Akkoyunlu, *Agricultural Innovation in Turkey*, KSP Books, Suffolk, 2018, pp. 12-13.

61 A. Kadir Kıran, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çeltik Tarımı, Bugünkü Durumu ve Geliştirilmesi*, Güneydoğu Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü Yayını, Şanlıurfa, 1988, p. 2.

62 Sürek, "Rice Production and Its Constraints in Turkey", p. 10; Halil Sürek, "Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü Çeltik Araştırma Çalışmalarının Dünü ve Bugünü", *Hasad*, Vol. 24, No. 286, 2009, p. 64.

63 Halil Sürek, "Ülkemizde Çeltik Tarımı ve Çeşit Geliştirme Çalışmalarında Elde Edilen Gelişmeler", pp. 79-80.

64 Sürek, "The Contributions of Rice Breeding Activities to Rice Productions and Yield Increase in Turkey", p. 3; Akkoyunlu, *Agricultural Innovation in Turkey*, pp. 12-13.

65 Sürek, *Rice Research Activities in Turkey*, Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü, Edirne, 2011, p. 2.

programs, rice variety breeding, agronomy and seed production have been also carried out by the two institutes. They have done research on new high yield rice varieties and have developed new local rice varieties since the mid- 1990s. However, the lion share of these research programs have been carried out in the TARI.⁶⁶

Table 3: Rice Varieties imported and developed at the TARI

Countries Varieties	Italy	Bulgaria	Russia	The USA	IRRI-The Phillipines
1.	Ribe	Plovdiv (Filibe)	Krasnodarsky-424	Menemen	INGER Material (Aromatic Rice Variety)
2.	Rocca	Rodina		M-9	
3.	Veneria	Ranballi			
4.	CRM-9				
5.	ARGO				
6.	Titanio				
7.	Sicelle				

Sources: Sürek, "The Contributions of Rice Breeding Activities to Rice Productions and Yield Increase in Turkey", p. 2-3

Dr. Halil Sürek and his equip have bred and developed 80 rice varieties in the TARI through hybridization and introduction since 1979. They have both produced and sold the seeds of new rice varieties to private seed companies, state hatcheries and rice growers.⁶⁷ The research and development expenses of the TARI are received by private sector such as seed companies. The income from sales is used to pay for research and development.⁶⁸ In addition to the TARI, Aegean Region Agricultural Research Institute, State Hatchery, and Adana Agricultural Research Institute involved in seed production. For example, while 3,981 ton was produced at the TARI, 178, 926-ton rice in the category of original and elite seed was produced in Turkey in 1982. The seed production of the TARI reached to 50,350 kg in 1999, 70, 200 kg in 2000, and 51,400 kg in 2001. However, private sector entered seed production system in 1998 when the marketing of seed growing sector began.⁶⁹ The certified seed production of these rice varieties had been carried out at the TARI. In this context, the TARI have produced 200 tons of elites and original rice seed of more than 20 rice varieties every year. However, because of this import, one million USD had outflow to Italy.⁷⁰

TİGEM produced its rice seed in the Farm of Tahirova. As a matter of

66 G. Manners, "Rice Booms in Turkey". *Rice Today (the IRRI)*, Vol. 12, No. 1, 2013, PP. 26-27.

67 Manners, *ibid.*, p. 26.

68 Akkoyunlu, *ibid.*, p. 11-13.

69 Sürek, "Çeltik Tohumluk İhtiyacımızın Tamamı Yerli Üretim ile Karşılansmaktadır", p. 20-21.

70 Sürek, "Ülkemizde Çeltik Tarımı ve Çeşit Geliştirme Çalışmalarında Elde Edilen Gelişmeler" p. 76.

fact, the use of certified seed and the changing of rice seed in every two or three years prevent rice diseases and the possibility of red rice. Thus, it increased rice quality and yield. However, the use of certified seed is not widespread among farmers.⁷¹ Due to 15 years period and lack of technology, private sectors are not interested in rice seed production too much.⁷² In the breeding programs of the TARI, eleven innovative solutions are aimed. These are high yielding varieties with short plant height, lodging resistant for combine harvest, resistant to diseases and pests, cold tolerant at the different growing stages, early or medium maturity time, long and translucent grain types, high mild rice yield, low or medium gelatinization temperature, good response to nitrogen fertilizer, maintaining the purity and the seed production of released varieties.⁷³

2.c. A Miraculous Rice Variety in Turkish Rice Cultivation: Osmancık-97

However, Osmancık-97 is the most well-known and popular rice variety in Turkish society. Its story started with the suggestion of Osmancık Municipal İ. Avni Kılıç. He demanded a rice variety that is called with the name of Osmancık District.⁷⁴ It was produced with the hybridization of Europa (Europe) and Rocca varieties. Then, its adaptation to climate and its resistance to diseases, drought and lodging are tested.⁷⁵ Osmancık -97 is high yielding, semi-draft, medium plant height, short, wide, and erect leaves, moderately tolerance to neck and panicle blast, and resistant to endemic diseases. Similarly, it has translucent kernel and high milling yield. The breeding process of Osmancık-97 was between 1982 and 1997. It was selected as pure or candidate for variety with TR-427 code number in 1989 and had tested in nursery in 1990 for three years. Then it was registered to national registration in 1993 and accepted as commercial registration system in 1997.⁷⁶ Osmancık has very strong adaptation with regards to climate and soil.⁷⁷ From physical characteristics perspective, it has 100 cm of height, its kernel weight is 34-35 gr, its average yield per decar is between 800 and 1000 kg, and its vegetation process is between 130 and 135 days.⁷⁸

71 Sürek, "Rice Production and Its Constraints in Turkey", p. 9; Sürek, et al., "Ülkemizde Çeltik Tohumluk Üretimi ve Sorunları", *Türkiye I. Tohumluk Kongresi*, İzmir, 11-13 Eylül 2022, p. 92.

72 "Melezleme Çalışmaları Pirince Doyacağız", *Focus*, No. 11, 2005, p. 79.

73 Sürek, "The Contributions of Rice Breeding Activities to Rice Productions and Yield Increase in Turkey", p. 2.

74 Sürek, Interview by Author, Bornova, İzmir, 27 June 2022.

75 "Melezleme Çalışmaları Pirince Doyacağız", p. 77.

76 Sürek, "The Contributions of Rice Breeding Activities to Rice Productions and Yield Increase in Turkey", p.6; Sürek, H. (2005). Osmancık 97 Pirinç İthalatını Azalttı ve Çiftçisinin Yüzünü Güldürdü", p. 68; "Pirinç İthalatına Osmancık-97 Freni" *Dünya*, 8 August 2005.

77 O. Şentürk, "Osmancık-97, İthal Pirinç Kovalıyor", *Ekonomist*. Vol. 15, No. 2, 2005, p. 37.

78 M. Özdemir, "Osmancık 97 Çeşidinin Geliştirilme Süreci ve Sektöre Katkıları", *Bizim Market*, 2007.

Osmancık-97 was distributed to farmers for the first time in 1998 but its spread into rice growers in rural areas had taken five years.⁷⁹ Then it began to be popular in the beginnings of the 2000s. Osmancık-97 has the most preferred rice variety by farmers, businessmen, rice millers, and consumers in Turkey since 2002.⁸⁰ New rice varieties produced at the TARI in Edirne is sent to Samsun, Balıkesir, Çanakkale, Çorum, Çankırı, Kastamonu, Sinop, and Adana.⁸¹ Besides, Osmancık-97 has been cultivated in Bulgaria, Ukraine, Russia, and Greece. For example, Osmancık-97, Halilbey, Durağan, Kırkıpınar, and Gala varieties were registered with their Turkish names in Bulgaria in 2004. The rice that has been bred at the TARI is also sent to the International Rice Research Institute in the Philippines within the scope of a program for the evaluation of genetic material.⁸²

In the production chains of rice from field to meal, the demands of rice growers, rice millers and consumers vary. While the first two groups aim at getting higher yield, consumers consider grain quality of rice.⁸³ Rice had been sold in sack and quite traditional rice milling methods had been used until 1980. On the other hand, it is sold in packet in the market nowadays. The cleaning and the moisture content of rice had not been considered. Unless the moisture content is %14, it cannot be packed.⁸⁴ Local rice varieties began to be produced in the 1990s. The breeding of new varieties has been carried out by the TARI and the BSARI. For example, while approximately 80 rice varieties are developed in the TARI, 4 rice varieties were bred in the BSARI such as Karadeniz, Kızılırmak, Bafrayıldızı, Mevlütbey between 2003 and 2012. Furthermore, Osmancık-97 was the most popular rice variety that provide the increase of yield to 820 kg per decare in average in the 2000s.⁸⁵

Thanks to Osmancık-97, the share of foreign rice varieties such as Ribe, Baldo, and Rocca decreased in the 2000s.⁸⁶ Osmancık -97 not only increased rice production and yield but also decreased the outflow of foreign currency depending on lower rice import.⁸⁷ In this context, Osmancık 97 competed with Calrose rice of the USA.⁸⁸ In other words, thanks to Osmancık-97, Turkey became more self-sufficient in rice production, the people could consume rice cheaper,

79 Sürek, "Osmancık 97 Pirinç İthalatını Azalttı ve Çiftçisinin Yüzünü Güldürdü", p. 68.

80 Manners, *ibid.*, p. 27.

81 "Türkiye Çeltikte Söz Sahibi Olmaya Başladı", *Çukurova'dan Mesaj*, 15 December 2011.

82 Akkoyunlu, *ibid.*, p. 12; Sürek, "Ülkemizde Çeltik Tarımı ve Çeşit Geliştirme Çalışmalarında Elde Edilen Gelişmeler", pp. 82-87.

83 Sürek, "The Contributions of Rice Breeding Activities to Rice Productions and Yield Increase in Turkey", p. 2.

84 "Melezleme Çalışmaları Pirince Doyacağız", p. 79.

85 Sürek, "Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü'nde Dört Yeni Çeltik Çeşidi Geliştirildi ", p. 54; Sürek, "Son Yıllarda Ülkemiz Çeltik Üretiminde Ulaşılan Verim Seviyesi ve Geliştirilen Bazı Yeni Çeltik Çeşitlerinin Verim Potansiyelleri ", p. 73.

86 Sürek, "The Contributions of Rice Breeding Activities to Rice Productions and Yield Increase in Turkey", pp. 4-6.

87 Şentürk, *ibid.*, p. 36.

88 Özdemir, *ibid.*

and the import rice expense of the government decreased.⁸⁹ Besides, thanks to Osmancık-97, the income and entrepreneurships of rice growers increased, and a local brand could be created.⁹⁰ However, with the breeding of new varieties its cultivation percent decreased from 83 to 73 between 2010 and 2013.⁹¹ Besides, Osmancık-97 could compete with import rice with regards to price.⁹²

Table 4: The Cultivation Percent of Different Rice Varieties in Turkey

Years		1990	1995	2000	2005	2007	2010	2013
Variety	Origin							
Ribe	Italy	15	13	10	-	-	-	-
Rocca	Italy	40	40	35	5	-	-	-
Baldo	Italy	25	30	30	15	8	2	-
Krosnodarsky-424	Russia	5	2	-	-	-	-	-
Osmancık-97	Turkey	-	-	10	70	80	80	73
Edirne	Turkey	-	-	-	-	5	10	10
Gala	Turkey	-	-	-	-	-	4	9
Halilbey	Turkey	-	-	-	-	3	2	1
Kızıltan	Turkey	-	-	-	-	-	-	3
Gönen	Turkey	-	-	-	-	-	1	1
Others	-	10	10	12	9	4	3	3

Source: Halil Sürek, "The Contributions of Rice Breeding Activities to Rice Productions and Yield Increase in Turkey", *Scientific Conference Challenges in Modern Agricultural Production*, Skopje, 2015.

Based on the intensive labor of the specialists of the TARI, rice yield has increased markedly since the mid-1990s. In the consistent rise of rice production and rice yield in Turkey for the last half century, breeding of new rice varieties, the increase of rice cultivated lands, water availability, better pest control, the use of agricultural technology, the cooperation of farmers, the rise of rice prices, the income of rice growers, and improved harvesting have become influential.⁹³ However, the contribution of the breeding of local rice varieties to rice production is higher than that of the expanding of rice cultivated lands. The rice breeding programs has brought its clear results after the 2000s. In addition

89 "Pirinç İthalatına Osmancık-97 Freni"; Necati Doğru, "Türk Pirinci Çelmesiz Yumurtasız Şampiyon Oldu", *Vatan*, 23 November 2005; Sürek, "Osmancık 97 Pirinç İthalatını Azalttı ve Çiftçisinin Yüzünü Güldürdü", p. 68.

90 Sürek, "Ülkemizde Çeltik Tarımı ve Çeşit Geliştirme Çalışmalarında Elde Edilen Gelişmeler", p. 81-87.

91 Sürek, "The Contributions of Rice Breeding Activities to Rice Productions and Yield Increase in Turkey", pp. 4-6.

92 Sürek, "Osmancık 97 Pirinç İthalatını Azalttı ve Çiftçisinin Yüzünü Güldürdü", p. 69.

93 "The Contributions of Rice Breeding Activities to Rice Productions and Yield Increase in Turkey", p. 2.

to Osmancık-97, laser guided land levelers, modern agricultural mechanization, and expanding credit facilities made possible the increase of rice cultivated areas, rice production, and rice yield.⁹⁴ Thanks to high yield in rice cultivation, rice growers can increase their profit before high agricultural inputs such as fertilizer, electricity, and pesticides.⁹⁵

In addition to high yielding rice variety breeding, the TARI provided new opportunities for the development of rice cultivation and harvest technologies such as laser guided land levelers, combine harvesters and seed dryers. Similarly, the institute informed rice growers about the use of fertilizer and pesticides in rice growing through conferences, seminars, publications, TV programs, field days, festivals, and village visits. Thus, rice yield has increased in the last thirty years. Although most of the time the governments have regarded the expansion of rice cultivation areas depends on dams, the TARI has worked on drip irrigation method for water saving.⁹⁶ In addition to subvention, the circulating capital of the TARI is about 1,2 billion TL.⁹⁷

2.d. The Rewards of Halil Sürek

Since Halil Sürek made great contributions to the development of rice in his forty-one years career, he had been awarded by some civil societies and public institutions. In this context, he has found solutions for the agricultural, technological, and economic problems of rice growers. Thus, Halil Sürek got 2002 service award of Agriculture Engineers Chambers.⁹⁸ Sürek was awarded due to his book *Rice Farming* by Rice Milling Associations and Agricultural Engineers Chamber in 2002 in Edirne Provincial Assembly awarded him with a plaque on 7 July 2011. The Minister of Agriculture Mehdi Eker gave a plaque of success in 2013 and finally he got a plaque of fidelity from the President of the Republic of Turkey Recep Tayyip Erdoğan in 2019.⁹⁹

94 Sürek, *Ülkemizde Çeltik Tarımı ve Çeşit Geliştirme Çalışmalarında Elde Edilen Gelişmeler*, p. 72.

95 Manners, *ibid.*, pp. 26-27.

96 Manners, *ibid.*, pp. 27-28; *1970-1980 Yıllarının Çalışmalarının Özeti*, p. 8-9; Sürek, "The Contributions of Rice Breeding Activities to Rice Productions and Yield Increase in Turkey", p. 2.

97 "Melezleme Çalışmaları Pirince Doyacağız".

98 "2003 Yılı Bilim Hizmet ve Teşvik Ödülleri ve Gerekçeleri", p. 5.

99 "Pirinç Değirmencileri Derneği Çeltik Tarımı Kitabımızın Yazarına Plaket Verdi", *Hasad*, 2002; "TAGEM'de İz Bırakanlar Çeltiğin Babası Halil Sürek", p. 22; "Edirne İli Genel Meclisinden Çeltik Uzmanı Halil Sürek'e Plaket Verildi", *Özgür Rumeli*, 21-27 July 2011.

Conclusion

There are mutual and reciprocal relationships between rice and state. On the one hand the government guarantee the staple food need of its population, decline of foreign currency outflow, and decrease of import, and rise of rice production. On the other hand, rice spread and pass down its genes. In this context, rice necessitates the bureaucratic and political intervention of the government from its cultivation to variety breeding works. For example, the enactment of the Rice Cultivation Law of 1936, the foundation of agricultural research institutes, and the signing of international agreement with the IRRI indicate the directive influence of rice. Although the legal regulations of the government in rice farming in the Rice Cultivation Law of 1936 seem very fixed and immobile, the rice research activities of the TARI as a public institution are very dynamic in terms of new variety breeding and collaborations with the IRRI and Vercelli Rice Research Institute.

Whitin the scope of rice research, this study tries to enlighten the scientific research and the contribution of Halil Sürek and the institutional role of the TARI in the breeding of around 80 rice varieties in Turkey. Halil Sürek has contributed to the development of new Turkish rice varieties systematically since 1979. Although rice research had been carried out until the beginning of the 1980s through testing of foreign rice varieties in the agricultural research institute of Antalya, Tarsus, and Yeşilköy Turkey, the concrete results can have been obtained thanks to the introduction and hybridization research of Dr. Halil Sürek and his equip at the TARI since 1979. Among these varieties, thanks to its yield, adaptation, and resistance, Osmancık-97 should be emphasized.

The TARI has not only bred around 80 rice varieties so far but also has been interested in the rice farming methods from cultivation to harvest, rice milling technology, the use of chemicals (herbicides and pesticides), and irrigation water in rice farming. Thus, it can be said that the TARI deals with rice from very comprehensive perspective. Thanks to the rice breeding of the TARI, rice yield, rice production, and rice cultivated lands has increased since 1980s. Thus, both the socio-economic welfare of rice growers has increased, and the outflow of foreign currency decreased depending on lower rice import. Thanks to the effective workings of the TARI, Turkish rice varieties have been met both in national and international arena, rice consumption of people in Turkey has increased from 2,5 kilograms to 9,5 kilograms for the last seventy years, and public-private partnership in the research and development investment increased. This success belongs to Halil Sürek personally, to the National Rice Research Program scientifically, and to the TARI institutionally.

Appendix 1: Rice Varieties developed through Introduction by Halil Sürek

Variety	Country	Registration Year	Characteristics
Rocca	Italy	1983	High yield and good grain quality
Krosnodarsky-424	Russia	1983	High yield, resistant to cold, and tall plant height
Plovdiv	Bulgaria	1983	High yield, resistant to cold
Rodian	Bulgaria	1983	High yield, resistant to cold
Ranballi	Bulgaria	1983	High yield, medium plant height
Veneria	Italy	1986	High yield, medium plant height and sensitive to cold
Aromatik -I	The IRRI	2007	Thin-long grain and aromatic
Siya-I	Introduced from IRRI	2015	Black paddy, short plant height, and early maturity

Source: Sürek, "The Contributions of Rice Breeding Activities to Rice Productions and Yield Increase in Turkey", pp. 1-6; Sürek and Yi, "Rice Breeding and Varietal Improvements in Turkey from 1990 to 2020", pp. 92-101.

Appendix 2: The Rice Varieties bred by Halil Sürek

Pedigree Number	Varieties	Mother and Father Parents	Registration Year	Characteristics
7919-TR19-1-1-1	Ergene	Delta x Zoria	1990	Early maturity
7906-TR6-33-1-1	Altunyazi	Baldo x Ribe	1990	Tall plant height Good grain quality
7922-TR22-4-1-1	Meriç	Delta x Akçeltik	1990	Good grain quality
7913-TR13-34-1-1	Trakya	Baldo x Komsomol-sky	1990	Good grain quality High yield
7981-TR81-3-3-2	İpsala	Rodian x Delta	1990	Good grain quality High yield
79054-TR54-14-1-1	Serhat-92	Rocca x Krasnodar-sky-424	1992	Good grain quality High yield
82035-TR445-9-3-11	Sürek-95	Rocca x Rodina	1995	High yield, chalky grain
82017-TR427-1-1-1-1	Osmancık-97	Rocca x Europa	1997	High yield Cold resistant Adaptability to various environment
82065-TR475-11-2	Kural	Gitna x Ballila-28	2000	Short plant height Good grain quality
83-017-TR635-1-1-2-1	Yavuz	Rocca x 1979-70-1	2000	High yield Good grain quality
84050-TR778-5-1	Demir	Plovdiv x Lido	2000	High yield Short plant height
85035-TR848-1-1	Negiş	Viole Nano x Sequial	2002	Tall plant height, good gain quality
85038-TR851-1.1	Gönen	Bonni x Shin-ei	2002	Tall plant height, good gain quality

88022- TRI047-6-2-1	Kargı	Baldo x Balilla	2002	Tall plant height, good gain quality, tolerant to blast disease and cold
88029- TRI 054-6-1-1	Edirne	Baldo x Calendal	2004	Tall plant height, good gain quality
89019- TRI139-1-1-1-1	Halilbey	İpsala x Veneria	2004	High yield, good grain quality, heat tolerant
90059- TRI251-4-1-227	Ece	8203- TR413-6-1-1 x8260TR470-6-1-1	2004	High yield Short plant height, susceptible to blast disease
91048- TR1323-5-1-2	Kırkpınar	İpsala x 80110-TR253-4-1	2004	Tall plant height, good gain quality
90002-TR1194-5-2-3	Şumnu	Rialto x Korol	2006	High yield Short plant height Tolerant to blast
İpsala Mutation	Beşer	İpsala Mutaion	2006	Short plant height Good grain quality
94010-TR1579-1-2-2	Kızıltan	Veneria x Thainato	2007	Short plant height High yield, susceptible to blast disease
4038-TR1607-4-3-1	Durağan	Panda x Baldo	2007	Good grain quality High yield
Selection from Osmancık-97	Gala	Selection from Osmancık-97	2009	Good grain quality High yield
96009-TR1748-1-1-1	Tunca	Rocca x Thainato	2009	Short plant height High quality Good grain quality
98028-TR1943-4-1-1	Çakmak	Trakya x N1-41T-1T-0T	2011	Medium plant height Good grain quality Resistant to blast

96026-TR1765-3-1-1-1	Efe	Baldo x Demir	2011	High yield Moderate resistant to blast High head rice yield
97010-TR1830-4-1-1	Hamzadere	D e m i r x 8 3 0 1 3 - TR631-4-1-2	2011	High yield Moderate resistant to blast
96026-TR1905-3-2-1	Paşalı	Osmancık-97 x 82070- TR480-1-1-1-1	2011	Good grain quality, early ma- turity
99014-TR1981-5-1-1	Tosya Güneşi	Savio x Baldo	2013	High yield Medium early maturity
99035-TR2002-2-2-1	Manyas Yıldızı	IR66160-5-2-3-2 x Veneria	2013	Fine grain size High head rice yield High yield
2000001-TR2024-5-1-1	Biga İncisi	Baldo x Koral	2013	Long and large grain, early ma- turity.
2000005-TR2028-2-1-1	Küplü	Baldo x IR25571-31-1	2013	Short plant height, good grain quality
2000064-TR2087-2-1-1	Mis 2013	YRF-204 x Osmancık-97	2013	Aromatic grain, short plant height, good grain quality
2001008-TR2100-1-1-1	Kale	DEMİR X 82079-TR- 489	2013	Short plant height, High yield, high head rice yield
2001061-TR2153-1-1-1	Yatkın	Sürek-95 X 92057- TR467-12-1	2013	Good grain quality High yield
Sürek-Mut-2007-7-1-1	Sürek M711	Sürek-95 Mutation	2013	High yield High head rice yield
2000028-TR2051-3-1-1-1	Balaban	Krasnidarsky-424 x Osmancık-97	2015	High yield Short plant height, medium tolerant to blast
2001002-TR2094-4-2-1	Ülfet	Baldo x Rus Çeşidi	2015	High yield Early maturity

2001047-TR2139-2-1-1	Sarhan	Osmancık-97 x TR765	2015	High yield, high head rice yield.
2004039-TR2330-3-1-1	Boyabatkalesi	Gönen x Ariete	2017	Early maturity, Good grain quality High yield
2004044-TR2335-3-2-1	Gemici	Kırkpınar x Kural	2017	Large grain size, High yield Medium plant height
2007041-TR2521-1-2-1	IMI2521 CL	IMI Çeşit x Durağan	2017	Short plant height, Clearfield variety
2007074-TR2554-2-2-1	IMI2554 CL	IMI Çeşit x Hailibey	2017	High yield Clearfield variety
2007041-TR2521-5-3-1	Sur CL	IMI Çeşit x Durağan	2017	High yield Clearfield variety
2007044-TR2524-4-1-1	Köprü CL	IMI Çeşit x Ece	2017	High yield Short plant height, good grain quality Clearfield variety
2007050-TR2530-4-1-1	Özgür CL	IMI Çeşit x Edirne	2017	Large and long grain, Clearfield variety
2007050-TR2530-2-1-3	Güneş CL	IMI Çeşit x Edirne	2018	Large and long grain, Clearfield variety
2011154-TR3093-1	Rekor CL	Hailibey x IMI Çeşit	2018	High yield Medium early Clearfield variety
IR995586-3-7-14-B	Aslı	O s m a n c ı k - 97xIR83260-1-1-1-5- B-3-1-2-B	2018	High yield Good grain quality, resistant to blast disease
IR99598-2-8-10-1	Zeybek	O s m a n c ı k - 97xIR83260-1-1-1-5- B-3-1-2-B.	2018	High yield Good grain quality, resistant to blast disease

IR99599-1-12	Bereket	HalilbeyxIR83260-1-1-1-5-B-3-1-2-B	2018	High yield resistant to blast disease
2005043-TR2386-2-1-1-1	Yıldız	O s m a n c ı k - 97xThainato	2018	Short plant height High yield Susceptible to blast disease
YRF-204 Mut.19-1-1-3-1	İnci	YRF-204'ten mutasyon	2018	Medium plant height, Thin and long grain Aromatic grain
2011153-TR3092-1	Turbo CL	IMI çeşit x Kızıltan	2019	Shor plant height, High yield, Susceptible to blast disease, Clearfield variety
2007020-TR2500-4-2-1	Değirmen CL	Osmancık 97 x IMI Çeşit	2019	Long grain, medium plant height, Clearfield variety
2011150-TR3089-3	Efsane	IMI Çeşit x Ece	2019	High yield, Short plant height, Clearfield rice
2007083-TR2563-4-1-2	Aga	Rocca x Kızıltan	2019	Short plant height, long grain, high yield, Clearfield rice, susceptible to disease
2007122-TR2602-3-1-1	Haziran	Negiş x Sandora	2019	Very early maturity, good grain quality
2011020-TR2959-1-5-2	Hasat	Kızıltan x IR83260-1-1-1-7-1-2-B	2019	High yield, Resistant to blast
200843-TR2659-2-1-1	Kirişhane	20040TR2343 / Edirne//Osmancık-97/Savio	2020	Short plant height, High yield High head rice yield
20100131-TR2901-1-1-1	TARI 2020	IR83260-1-1-1-2-1-1/ Kırkpınar	2020	Long and large grain Tolerant to blast

IRRI 99589-12-1	Yanmaz	Halilbey/IR83260-1-1-18-1-1-3-1-1	2020	High yield Medium early maturity Resistant to blast disease
2011020-TR2959-21-2	Alıço	Kızıltan/IR83260-1-1-1-7-1-2-B	2020	Short plant height, High yield, Resistant to blast disease
2007044-TR2424-4-2-1	Kristal CL	IMI Çeşit /Ece	2020	Short plant height, long and thin grain, Clearfield variety
2007043-TR2523-1-2-1	Damla CL	IMI Çeşit/Halilbey	2020	High yield Early maturity Tolerated to blast disease, Clearfield variety
2013164-TR3451-1	Ormanlı CL	IMI Çeşit / Osmancık-97	2020	Osmancık 97 type High yield Good grain quality, Clearfield variety
2013167-TR3454-1	Pınar CL	IMI Çeşit/Negış	2020	Long and large grain, medium early maturity, Clearfield variety
2012180-TR3274-6	Reis CL	Osmancık-97 / IMI Çeşit	2020	Osmancık 97 type High yield Good grain quality, Clearfield variety
2013170-TR3457-6	İskender CL	IMI Çeşit/Halilbey	2020	Halilbey type High yield Good grain quality, Clearfield variety

2007047-TR2527-8-1-1	Yaprak CL	IMI Osmancık-97	2021	Short plant height Short and wide leaf, Clearfield variety
2008020-TR2636-3-1-1	Kosa	Osmancık-97xCreso	2021	Short plant height, Osmancık 97 type, high yield,
2009067-TR2742-5-1-1	Kumru	Kızıltan x Chiang Tsenf Tao	2021	Short plant height, Early maturity
ABT2	Payidar	Kızıltan x Bereket	2022	Short plant height, High yield, early maturity, good grain quality
ABT6	Çakabey	Kızıltan x Saesangju	2022	Resistant to blast disease High yield, good grain quality Medium plant height, Resistant to blast disease

Source: Sürek, "The Contributions of Rice Breeding Activities to Rice Productions and Yield Increase in Turkey", pp. 1-6; Sürek and Yi, "Rice Breeding and Varietal Improvements in Turkey from 1990 to 2020", pp. 92-101.

BIBLIOGRAPHY

I. Archives

T.R Presidency of the Republic of Turkey Directorates of State Archives

T.R Presidency of the Republic of Turkey Directorates of State Archives (BCA)
30-18-1-2/ 834-793-3

BCA 30-18-1-2-895-24-3.

Official Archives

Soil Products Office (SPO) *Rice Cultivation, Production, Yield, and SPO Purchasing Table in Turkey*, https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/_/istatistikler/tablolari/6celtikeuva.pdf (Accessed on 26 June 2022).

T. R. Republic of Turkey, Prime Ministry General Directorates of Statistics, *Agricultural Statistics 1928-1934*, Ulus Basımevi, Ankara, 1936.

Periodicals (Newspapers and Journals)

T. R. *Official Gazette*, 13 September 1997..

“2003 Yılı Bilim Hizmet ve Teşvik Ödülleri ve Gerekçeleri” *TMMOB ZMO Haber Bülteni*, 5, January-May 2003.

“Çeltik Ekiminde En Müsait Ova İpsala’dır”, *İpsala Doğuya Sesleniş*, 12 November 1958.

“Define Avcıları”, *Milliyet*, 26 September 2004,

“DDT Antalya’da Pirinç Ekimine İmkân Verdi”, *Demokrat Keşan*, July 22 1953,

DİNÇER, Hilmi, “Kara Bekir”, *Devrim*, 5 September 2017.

DOĞRU, Necati. “Türk Pirinci Çelmesiz Yumurtasız Şampiyon Oldu”, *Vatan*, 23 November 2005.

“Edirne İli Genel Meclisinden Çeltik Uzmanı Halil Sürek’e Plaket Verildi”, *Özgür Rumeli* 21-27 July 2011.

- "Pirinç İthalatına Osmancık-97 Freni" *Dünya*, 8 August 2005.
- "TAGEM'de İz Bırakanlar Çeltiğin Babası Halil Sürek", *TAGEM E Bülten*, 2021, pp. 18-22.
- TİDİM, Ufuk, "Tosya Pirinci 1929 Tarihinde Anadolu'nun En İyisi Seçildi", *Haber*, 37, 25 June 2018.
- "Türkiye Çeltikte Söz Sahibi Olmaya Başladı", *Çukurova'dan Mesaj*, 15 December 2011.

II. Books

- 1970-1980 Yıllarının Çalışmalarının Özeti, Edirne Zirai Araştırma Enstitüsü, Edirne, 1980.
- AKKOYUNLU, Şule, *Agricultural Innovation in Turkey*, KSP Books, Suffolk, 2018.
- AYSU, Abdullah, *Küreselleşme ve Tarım Politikaları*, Su Yayınevi, İstanbul, 2008.
- BRAUDEL, Fernand, *Civilization and Capitalism 15th and 18th The Structure of Everyday Life*, Collins, London, 1981.
- Edirne İlinde Tarımsal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü, Edirne, 1999.
- GÜNEŞ, Turan *Türkiye Çeltik Ekonomisi*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1971.
- KIRAN, A. Kadir. *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çeltik Tarımı, Bugünkü Durumu ve Geliştirilmesi*. Güneydoğu Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü Yayını, Şanlıurfa, 1988.
- KÜN, Ekrem *Çeltik, Türkiye İş Bankası*, Ankara, 1985.
- SÜREK, Halil, *Çeltik Tarımı*. Hasad Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- SÜREK, Halil, *Rice Research Activities in Turkey*, Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü, Edirne, 2011.
- ULUÖZ, Mustafa. *Türkiye Çeltik Ziraatının Durumu ve Türkiye Pirinçlerinin Fiziki, Kimyevi Vasıfları ile Pişme Değerleri Üzerinde Araştırmalar*, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1955.

III. Articles

- "Bayındırın Ülkemize Kazandırdığı Değer", *Ufuk Çizgisi*, Vol. 2, No. 2, 2012, p. 26.
- BOAS, T.C., MOARSE J.G. (2009). "Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan", *Studies in Comparative International Development*, No.44, pp. 137-161.

- CEYLAN, Okan, "Gelenegin Yeniden Hatirlanmasi: Turkiye'de Ketenin Toplumsal Tarihi", *Ankara Universitesi Turk Inkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, No. 69, 2021, pp. 140-159.
- CEYLAN, Okan, (2021b). "Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamnonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi", *Belgi*, No. 22, 2021, pp. 195-218.
- ÇELTİK, Rahmi. "Türkiye'de Pirinç Ziraatı," *Ziraat Dergisi*, No. 15 (March 1941), pp. 26-29.
- General Directorate of Agricultural Research, Thrace Agricultural Research Institute, Edirne, 2000.*
- İNALCIK, Halil, "Rice Cultivation and the Çeltikçi Reaya System," *Turcica XIV*, 1982.
- İNDELEN, Erdoğan, "Türkiye'de Ekilen Çeltik Çeşitlerinin Üretimdeki Payları ve Çeltik Tohumluğu Üretim Programı." *Trakya Birlik*, 1983, pp. 14-15.
- MANNERS, G. "Rice Booms in Turkey". *Rice Today (the IRRI)*, Vol. 12, No. 1, 2013, pp. 26-29.
- "Mezleme Çalışmaları Pirince Doyacağız", *Focus*, No. 11, 2005, pp. 77-80.
- OKABE, S. "Breeding for High Yielding Varieties in Japan," *Symposium on Rice Breeding*, IRRI, Los Banos, 1972.
- ÖZDEMİR, M. "Osmancık 97 Çeşidinin Geliştirilme Süreci ve Sektöre Katkıları", *Bizim Market*, 2007.
- PARTHASATHY, N, "Rice Breeding in tropical Asia up to 1960," In *Symposium on Rice Breeding*, IRRI, Los Banos, 1972.
- PHILLIMORE J, "Seeds of Freedom," *The Gaia Foundation and the African Biodiversity Network, in collaboration with MELCA Ethiopia, Navodanya International and GRAIN*, 2012.
- "Pirinç Değirmencileri Derneği Çeltik Tarımı Kitabımızın Yazarına Plaket Verdi", *Hasad*, 2002.
- SÜREK, Halil, "Rice Production and Its Constraints in Turkey", *Regional Workshop on Rice Integrated Crop Management Systems for Food Security in the Near Eastern Countries*, Alexandria, 2003, pp. 1-10.
- SÜREK, Halil et al., "Ülkemizde Çeltik Tohumluk Üretimi ve Sorunları", *Türkiye I. Tohumluk Kongresi*, İzmir, 11-13 Eylül 2002, 87-94.
- SÜREK, Halil, Osmancık 97 Pirinç İthalatını Azalttı ve Çiftçisinin Yüzünü Güldürdü", *Hasad*, Vol. 20, No. 237, 2005, pp. 68-69.
- SÜREK, Halil, "Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü Çeltik Araştırma Çalışmalarının Dünü ve Bugünü", *Hasad*, Vol. 24, No. 286, 2009, pp. 64-71.

- SÜREK, Halil, “Ülkemizde Çeltik Çeşit Geliştirme Çalışmaları”. *I. Çeltik Sempozyumu*, Tekirdağ, 24-25 Semptember 2009, 85-99.
- SÜREK, Halil, “Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü’nde Dört Yeni Çeltik Çeşidi Geliştirildi”, *Hasad*, Vol. 27 No. 314, 2011, p. 54.
- SÜREK, Halil, “Çeltik Tohumluk İhtiyacımızın Tamamı Yerli Üretim ile Karşılanmaktadır”, *Hasad*. Vol. 27 No. 316, 2011, pp. 20-24.
- SÜREK, Halil, “Son Yıllarda Ülkemiz Çeltik Üretiminde Ulaşılan Verim Seviyesi ve Geliştirilen Bazı Yeni Çeltik Çeşitlerinin Verim Potansiyelleri” *Hasad*, Vol. 29, No. 346, 2014, pp. 72-80.
- SÜREK, Halil, “The Contributions of Rice Breeding Activities to Rice Productions and Yield Increase in Turkey”, *Scientific Conference Challenges in Modern Agricultural Production*, Skopje, 2015, pp. 1-6.
- SÜREK, H and Yİ, G, “Rice Breeding and Varietal Improvements in Turkey from 1990 to 2020”, *International Journal of Agricultural and Biological Science*, 2020, pp. 100-108.
- SÜREK, Halil, “Ülkemizde Çeltik Tarımı ve Çeşit Geliştirme Çalışmalarında Elde Edilen Gelişmeler”, *Gönen Vizyon 2023 Tarım Çalıştayı Raporu*, Gülay Selvi Hanişoğlu, Gönen, 17-19 September 2019, pp. 70-87.
- ŞENTÜRK, O “Osmancık-97, İthal Pirinci Kovalıyor”, *Ekonomist*. Vol. 15 No. 2, 2005, pp. 36-37.

IV. Disertations

- CEYLAN, Okan, *A Social History of Rice*, PhD Dissertation, Boğaziçi University, Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2020.
- GAYTANCIOĞLU, Okan, *Türkiye’de Çeltikte Uygulanan Üretim Fiyat ve Pazar Politikalarının Değerlendirilmesi*, PHD Dissertation, Trakya Üniversitesi, the Institute of Science and Technology, 1997.

V. Interviews

- SÜREK, Halil, Interview by Author, Bornova, İzmir, 27 June 2022.
- ŞİMŞEK, H. Aybars, Interview by Authors, İpsala, Edirne, 5 July 2022.

VI. Documentaries

- BETZ, J., SIEGEL, T. (2016). *Seed: The Untold Story*. Eye Film Production.

Geliş Tarihi : 30.12.2021
Kabul Tarihi: 02.12.2022

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XXII/45 (2022-Güz/Autumn), ss. 913-941.

Araştırma Makalesi / Research Article

ZEKİ KUNERALP'İN DİPLOMATİK GÖREVLERİ (1941-1979)*

Berksan GÜLSOY**

Öz

Zeki Kuneralp, 20. yüzyılda Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapmış önemli bir diplomattır. Milli Mücadele karşıtı Ali Kemal'in oğlu olması nedeniyle Bakanlığa girmesi sakıncalı görülmüştür. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye durum aktarıldığında, "devlet kin tutmaz" demiş, böylece Kuneralp, 1941 yılında Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başlamıştır. 1941-1960 yılları arasında Bükreş Elçiliği'nde, Prag Elçiliği'nde, merkezde ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün [North Atlantic Treaty Organization (NATO)] Daimi Temsilciliği'nde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Kıbrıs Adası'na garantör devlet olmamızı sağlayan Zürih ve Londra Antlaşma metinlerinin hazırlanmasında rol almıştır. Bu bağlamda dönemin Başbakanı Adnan Menderes'e ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'ya gerekli bilgileri aktarmıştır. Kıbrıs sorunu çerçevesinde Türkiye-İngiltere ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. 1960-1979 yılları arasında Bern Büyükelçiliği, iki defa Londra Büyükelçiliği, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği ve Madrid Büyükelçiliği yapmıştır. 1978 yılında, Madrid Büyükelçiliği görevi sırasında Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları terör örgütü [Justice Commandos of the Armenian Genocide (ESAK)] tarafından kendisine suikast düzenlenmiştir. Suikast sırasında makam arabasında olmayan Zeki Kuneralp hayatta kalmış ancak o sırada arabada bulunan eşi "Necla Kuneralp", bacanağı "Beşir Balcıoğlu" ve şoförü "Antonio Torres Olmedo" hayatlarını kaybetmişlerdir. 1979 yılında Zeki Kuneralp, görevinden emekli olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zeki Kuneralp, Kıbrıs Meselesi, Diploması, Bern Büyükelçiliği, Londra Büyükelçiliği, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği, Madrid Büyükelçiliği.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doktora Öğr., Marmara Üni., Türkiyat Araş. Enst., Türk Tarihi A.D., Cumhuriyet Tarihi B. D. (gulsoyberksan@gmail.com), (Orcid: 0000-0001-6101-4770).

DIPLOMATIC DUTIES ASSUMED BY ZEKI KUNERALP (1941-1979)

Abstract

Zeki Kunalp is a prominent diplomat who served in the Turkish Ministry of Foreign Affairs over the course of the twentieth century. Being the son of an infamous political opponent of the Turkish War of Independence, Mr. Ali Kemal, his application to join the Turkish Foreign Ministry was initially deemed objectionable. When his case had been conveyed to the Then-President İsmet İnönü, he affirmed that “the state apparatus does not hold grudges”. Thus, Mr. Kunalp was admitted into the Turkish Diplomatic Service in 1941. Mr. Kunalp assumed various posts at the central organization of the Ministry in Ankara as well as in the Foreign Service between 1941-1960 particularly at the Turkish Embassies in Bucharest, Prague and the Turkish Permanent Delegation to NATO. He took part in drafting London and Zurich Agreements which enabled Turkey to designate herself as a guarantor power of the Island of Cyprus. In this regard, he relayed essential information to the Prime Minister at the time Adnan Menderes and Foreign Minister Fatin Rüştü Zorlu. He played a significant role in Turkish-British relations regarding the Cyprus issue. Between 1960-1979, he served as the Turkish Ambassador to Bern (1960-1964) then he served twice as the Turkish Ambassador to London. Later, he was appointed as the Secretary-General of the Foreign Ministry in Ankara and ultimately he became the Turkish Ambassador to Madrid. In 1978 he was assassinated by a terrorist organization named Justice Commandos of the Armenian Genocide (JCAG) while serving as ambassador in Madrid. His official vehicle was attacked causing the death of his spouse Mrs. Necla Kunalp, his brother-in-law and a retired Turkish ambassador Mr. Beşir Balcıoğlu and his Spanish chauffeur Mr. Antonio Torres Olmedo. Mr. Kunalp survived as he was not present in the vehicle during the assault. He retired in 1979.

Keywords: *Zeki Kunalp, Cyprus Issue, Diplomacy, Turkish Embassy in Bern, Turkish Embassy in London, General Secretariat of the Turkish Ministry of Foreign Affairs, Turkish Embassy in Madrid.*

Giriş

Zeki Kuneralp, 2 Eylül 1914 tarihinde İstanbul'da, Büyükkada semtine bağlı Nizam Mahallesi'nde doğmuştur.¹ Babası Ali Kemal², annesi Sabiha Hanım'dır. Babasını sevdiğini fakat aynı zamanda çekindiğini söylemiştir. Annesine olan sevgisinin farklı olduğunu ve babasından daha fazla yakınlık duyduğunu belirtmiştir. Çocukluğunda Fransız okullarından eğitim almış bir mürebbiyesi de olan Kuneralp, iyi bir eğitim görmüştür. Kendi ifadesiyle babasının ölümüne kadar rahat bir çocukluk geçirmiştir.³

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin iktidar olması ile yazı yazması yasaklanan Ali Kemal, tekrar sürgüne gönderilmiştir. 1918 yılına gelindiğinde I. Dünya Savaşı bitmiş, Osmanlı Devleti mağlup olmuş ve İttihatçı Hükümet istifa etmiştir. İttihatçıların ileri gelenlerinin ülkeyi terk etmesiyle Ali Kemal'in yazma yasağı da son bulmuştur. 1919 yılının Mart ayında kurulan I. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde Eğitim Bakanlığı, 19 Mayıs 1919 tarihinde kurulan II. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde İçişleri Bakanlığı görevi yapmıştır. İngilizler, İzmir'in işgali sonrası başlayan silahlı direnişlerin bastırılması için Ali Kemal'i görevlendirmiştir. Ali Kemal de İçişleri Bakanı olarak valilere verdiği talimatlarda silahlı direnişlerin bastırılmasını emretmiştir. Bunun karşılığında İngilizlerden, Yunanların Anadolu'nun içlerine ilerlemesinin durdurulması sözünü almaya çalışmıştır. Ancak bu konuda başarısız olmuş, Yunanlar Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemişlerdir. Bunun üzerine Ali Kemal,

1 Yücel Güçlü, *Zeki Kuneralp and Turkish Foreign Service*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2015, s. 23.

2 Zeki Kuneralp'in babası Ali Kemal 1869 yılında İstanbul'da doğmuştur. Gerçek adı Ali Rıza olmakla birlikte Namık Kemal'e olan sempatisinden dolayı Kemal adını almıştır. Süleymaniye'de klasik tarzda eğitim veren Kur'an kursundan sonra Kaptanpaşa ve Gülhane askeri hazırlık okullarına girmiştir. 18 yaşında Fransa'ya gitmiş ancak Paris'te Türklere karşı olan saldırgan tutumundan rahatsız olmuştur. Paris'ten sonra Cenevre'ye gitmiş ve buradaki özgürlük ortamından çok etkilenmiştir. İlk bu şehirde aşık olan Ali Kemal, sevdiği kadın memleketine gidince İstanbul'a dönmüştür. Mülkiye'de okurken öğrenci birlikleri kurmak istemiş ancak Fransa'da ve İsviçre'de oldukça normal olan öğrenci birlikleri İstanbul'da hoş karşılanmamıştır. 9 ay hapis cezası almış ve Padişah'tan af dilerse serbest bırakılacağı söylenmiştir. Ali Kemal yanlış bir iş yapmadığını düşündüğü için bu teklifi kabul etmemiştir. Sonuçta Halep'e sürgün edilmiş ve 5 yıllık sürgünün ardından 1895 yılında yeniden Paris'e gitmiştir. Paris'te ülkenin geleceği ile ilgili yapılan toplantılarda baskı rejiminden kurtulmak için güç kullanılması önerilmiştir. Ancak Ali Kemal, Padişahla uzlaşma taraftarı olduğundan bu görüş ayrılığı onun geleceğini etkilemiştir. II. Abdülhamid ise maddi olarak bazı Jön Türkleri desteleyerek sevgilerini kazanmak istemiştir. Ali Kemal de bir süre Brüksel'deki Osmanlı Elçiliği'nde kâtiplik yapmıştır. 1900 yılında Mısır'a gitmiş, burada günlük gazetelerde yazılar yazmıştır. Tatillerini İsviçre'de geçirmiştir. Bu tatillerin birinde ilk eşi olan Winifred Brun'la tanışmıştır. Selma ve Osman Ali isimlerinde iki çocuğu olmuştur. İngiliz eşi Winifred, Osman Ali'nin doğumu sırasında vefat etmiştir. Çocuklarının bakımını bir İngiliz olan kayınvalidesi üstlenmiştir. 1 Ocak 1914 tarihinde Müşir Zeki Paşa'nın kızı Sabiha Hanım ile evlenmiş, bu evliliğinden Zeki Kuneralp doğmuştur. Bkz: Orhan Karaveli, *Ali Kemal "belki de bir günah keçisi..."*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, ss. 24-35.

3 Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, ss. 20-21.

26 Haziran 1919 tarihinde İçişleri Bakanlığı'ndan istifa etmiştir.⁴ Bakanlıktan istifa ettikten sonra *Peyam-ı Sabah* gazetesinde Milli Mücadele aleyhine yazılar yazmıştır. Ankara Hükümeti'ni İttihatçıların devamı olarak görmüştür. İzmir'in düşman işgalinden kurtuluşunun ardından 10 Eylül 1922 tarihinde "Gayeler bir idi ve birdir" başlıklı yazısında yanıldığını söylemiştir.⁵ Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından Ankara Hükümeti Ali Kemal'in tutuklanmasını istemiştir. İstanbul polis teşkilatında görev alan Cem ve Mazlum isimli iki komiser, Ali Kemal'i Beyoğlu'nda tıraş olurken yakalamış ve İzmit'e getirmişlerdir. Sakallı Nurettin Paşa'nın emriyle 6 Kasım 1922 tarihinde İzmit merkez kumandanlığı köşkünden çıkarılırken linç edilmiştir. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa böyle bir yargısız infazdan rahatsızlık duymuştur. Ali Kemal'in linç edilmesi, hala İstanbul'da bulunan ve İngilizlere hizmet eden Milli Mücadele karşıtları arasında korku yaratmıştır. Hayatlarının tehlikede olduğunu düşünen bu kişiler İstanbul'dan kaçmışlardır.⁶

Babasının ölümünden sonra Zeki Kuneralp annesiyle beraber 1923 yılının Ocak ayında Garmisch'e (Almanya) teyzesinin yanına gitmiştir. Eniştesi onun eğitimiyle özel olarak ilgilenmiştir. Almanca öğrenmeye burada başlamıştır. 1923 yılının sonbaharında Napoli'de yaşayan diğer teyzesini ziyaret etmişlerdir. İtalya'da yaşadığı dönemde Latince öğrenme fırsatı bulmuştur. 1924 yılının ilkbaharında İsviçre'ye gelmiş ve 1925-1938 yılları arasında Bern şehrinde yaşamıştır. Ortaöğretim eğitimini, 1925-1933 yılları arasında Realschule des Staedisches Gymnasium Bern'de almıştır. Derslerinde oldukça başarılı olmuştur. Sonraki yıllarda Bern üniversitesinde hukuk eğitimi görmüş ve aynı okulda lisansüstü çalışmalar yapmış, uluslararası hukuk ve ticaret alanında uzmanlaşmıştır. 5 Mayıs 1938 tarihinde mezun olmuştur.⁷

Zeki Kuneralp iyi bir eğitim görmüş, Almanca, Fransızca, Latince eğitimi alma fırsatı bulmuştur. Bir diplomatta olması gereken en önemli özellik yabancı dil bilmesidir. Bu bağlamda oldukça donanımlı olan Kuneralp'in Bern Üniversitesi gibi köklü bir kurumda lisans ve lisansüstü çalışmalar yapması analiz yeteneğini geliştirmiştir. Aldığı bu eğitimler onun başarılı bir diplomat olmasını sağlamıştır.

4 Zeki Kuneralp, *Ali Kemal Ömrüm*, İsis Yayıncılık, İstanbul, 1985, ss. 180-184; Ş. Can Erdem, *Sadrızam Damat Ferit Paşa*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002, ss. 9-10, 63-69.

5 Ali Kemal, "Gayeler bir idi ve birdir", *Peyam-ı Sabah*, 10 Eylül 1922, s. 1.

6 Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, ss. 262-265.

7 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 21-33; Güçlü, *a.g.e.*, ss. 72-74.

1. 1941-1960 Yılları Arasındaki Diplomatik Görevleri

1939 yılının ilkbaharında askerlik görevini yapmak için Türkiye'ye geri dönen Kuneralp, Denizli'de askerliğini yaparken tesadüfen gazetelerde Dışişleri Bakanlığı meslek memurluğu sınav ilanını görmüştür. 1940 yılının Ağustos ayında Ankara'da yapılan sınava komutanlarından izin alarak katılmıştır. Birçok yabancı dil bilmesi ve sınavda gösterdiği iyi performans onun Dışişleri Bakanlığı'na girmesini kolaylaştırmıştır. Ancak Ali Kemal'in oğlu olması Dışişleri Bakanlığı'ndaki yetkilileri tereddütte bırakmıştır ve yetkililer durumu Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye aktarmışlardır. İsmet İnönü de "Başarılı bir genci neden engelleyelim? Sınavda başarılı olursa bu vazifeye başlar" demiştir. Zeki Kuneralp, İsmet İnönü'nün kendisine olan bu yaklaşımını unutmamıştır. 1963 yılının Kasım ayında Londra Büyükelçiliği görevine gitmeden önce Ankara'da usul gereğince Başbakan İsmet İnönü'nün huzuruna çıkmıştır. Kendisine bu görüşmede teşekkür etmiştir.⁸

Askerliğini bitirdikten sonra 1941 yılının sonbaharında Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevine başlamıştır. İlk görev yeri Ticaret Daire Teşkilatı olmuştur. Burada Genel Müdür Bedri Tahir Şaman ve Şube Daire Başkanı Şakir Bengütaş ile beraber çalışmıştır. Zeki Kuneralp usta-çırak ilişkisi içerisinde her iki amirinden de önemli tecrübeler edinmiştir. Ticaret Daire Teşkilatı'ndaki ilk görevi, Almanya'da üretilen ve Atebrin adı verilen sıtma ilacının Türkiye'ye getirilmesini organize etmek olmuştur. Atebrin ilacını alabilmek için Almanya'ya balık ihraç edilmiştir. Bu konudaki tüm yazışmaları Zeki Kuneralp yapmıştır.⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın henüz başladığı dönemde Dışişleri Bakanlığı'ndaki Ticaret Daire Teşkilatı'nda göreve başlayan Kuneralp, Türkiye'nin bu dönemde yürüttüğü iç ve dış politikalara dair görüşlerini hatıralarında yazmıştır. Buna göre, Türkiye'nin uyguladığı aktif tarafsızlık politikasını başarılı bulmuş, Müttefik devletlerin¹⁰ Türkiye'yi savaşa sokmak için neler yaptıklarını ve İsmet İnönü'nün askeri ve lojistik ihtiyaçları öne sürerek nasıl savaşa girmekten kaçındığını anlatmıştır. İç politikada "Varlık Vergisi"¹¹

8 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 34-35; İlber Ortaylı, "Artık herkes onun yolunda", *Hürriyet*, 20 Ocak 2019, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/artik-herkes-onun-yolunda-41088630>, (Erişim: 03.10.2021); Karaveli, *a.g.e.*, ss. 209-210.

9 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 35-42.

10 II. Dünya Savaşı'nda Müttefik devletleri İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Çin oluşturmuştur. Türkiye ise savaşın dışında kalmayı bir politika olarak benimsemiştir. Müttefik devletler Türkiye'yi savaşa kendi taraflarında sokmak için 1943 yılında Adana ve Kahire, 1945 yılında Yalta Konferansını düzenlemişlerdir. Savaşın sonuna yaklaşıldığında Türkiye kurulacak yeni dünya düzeninde yer alabilmek için 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya resmen savaş ilan etmiştir. Bkz: Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 56, 195-205, 216-221, 225-236, 257-259.

11 II. Dünya Savaşı ortamında artan kamu harcamaları hükümeti yeni gelir kaynakları aramaya sevk etmiştir. Bu bağlamda 11 Kasım 1942 tarihinde Varlık Vergisi kabul

yasasının çıkarılmasını doğru bulmuştur. Ancak vergi oranlarını belirleyen heyetlerin keyfi davrandığını, azınlıklardan alınan vergilerin orantısız olduğunu ve bu durumun Türkiye'nin yurtdışında itibarını zedelediğini anılarında yazmıştır.¹²

Zeki Kuneralp'in, Ticaret Daire Teşkilatı'ndan sonraki görev yeri Bükreş Elçiliği olmuştur. 3 Mart 1943 tarihinde Bükreş Elçiliği Üçüncü Kâtipliği'ne atanmıştır.¹³ Eşi Necla Hanım ile Ticaret Dairesi'nde görev yaparken tanışmıştır. Bükreş Elçiliği'ne ataması yapılmış da 1943 yılının Mart ayında yıldırım nikâhıyla evlenmiştir. 1943 yılının Mart ayının sonunda Bükreş'e gelmişlerdir. O dönemde Bükreş Büyükelçisi olarak Hamdullah Suphi Tanrıöver görev yapmıştır. Hamdullah Suphi Bey, Milli Mücadele döneminin önemli kalemlerinden ve hatiplerinden birisi olmuştur. Zeki Kuneralp, görevi sırasında Hamdullah Suphi'nin merkeze gönderdiği raporları çok uzatarak yazdığını bu sebeple de Bükreş Elçiliği Başkâtibi Hasan Nurelgin'in Büyükelçinin yazılarını sürekli kısalttığını fark etmiştir. Bu durumu hiçbir zaman unutmayan Zeki Kuneralp Büyükelçi olduğunda raporlarını kısa ve öz yazdırmıştır. Böylece daha alt düzeydeki görevlerde edindiği tecrübeler onun ileride yapacağı işlerde hayatını kolaylaştırmıştır.¹⁴

Kuneralp'in Bükreş Elçiliği'ndeki görevleri şunlardır: Elçilikten merkeze giden, merkezden elçiliğe gelen telgrafları şifrelemek, Türkiye ile Romanya arasında gelişen olaylar hakkında gelen raporları düzenlemek ve Romanya'da yaşayan Türklerle ilgili olabilecek tüm meseleleri Romanya'nın ulusal ve yerel hukuku çerçevesinde gözden geçirip, Büyükelçi'ye bilgi vermek. Romanya'da o dönemde diplomatlar ve yüksek sosyete arasında Fransızca konuşulması Zeki Kuneralp için avantaj olmuş ve Romen makamlarıyla sürekli ve samimi ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Üçüncü Kâtiplik görevini sürdürürken Rusça da öğrenmiştir. II. Dünya Savaşı'nın devam etmesi nedeniyle Üçüncü Kâtiplik görevini zorlu bir dönemde yapmıştır. Ancak dışa dönük bir mizaca sahip

---

edilmiştir. Kanun olağanüstü ekonomik ve mali koşullar içerisinde bir defaya mahsus olarak çıkarılmıştır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na göre yasa ile şunlar hedeflenmiştir: Enflasyon ile mücadele için tedavülde para çekmek, savaş yıllarında çok para kazanmış olanlardan vergi almak ve devletin gelirlerini artırmak. Varlık Vergisi'nin mükelleflerini tüccarlar, emlak sahipleri ve büyük toprak sahipleri oluşturmuştur. Yani bu verginin en önemli mükellefleri zenginler olmuştur. Mükelleflerin büyük kısmını gayrimüslimlerin oluşturması, farklı vergi oranlarının uygulanması ve uygulama esnasında yaşanan bazı haksızlıklar Varlık Vergisi'nin günümüze kadar tartışılmasına neden olmuştur. Bkz: *TBMM Zabut Ceridesi*, VI. Devre, C. 28, İçtima. 4, İnikat. 3, ss. 14-21; Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 201-202.

12Kuneralp, *Sadece Diplomat*, s. 43; "Savaşa Nasıl Girmedik?", *Milliyet*, 9 Mayıs 1995,

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=Kuneralp%20anlat%C4%B1yor:%27Sava%C5%9Fa%20nas%C4%B1l%20girmedik?&isAdv=false>, (Erişim: 04.10.2021)

13 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 159-5-5, 3 Mart 1943.

14 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 41, 47-51.

olması işlerini kolaylaştırmıştır. Romanya'nın Balkanlardaki önemli konumu ve petrol kaynaklarına sahip olması Türkiye'nin ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda ülkenin gidişatını gözlemleyip bilgiler toplamış ve elde ettiği bilgileri Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi ile de paylaşmıştır.¹⁵

Zeki Kuneralp diplomatik görevlerinin dışında Romanya'nın siyasi durumu hakkında da çıkarımlarda bulunmuştur. Örneğin II. Dünya Savaşı nedeniyle Romenlerin işgal edilme korkusu taşıdıklarını, Ruslar yerine İngilizler tarafından işgal edilmeyi tercih ettiklerini ve bu işgalin Türkiye vasıtasıyla gerçekleşebileceğine inandıklarını belirtmiştir. Kuneralp, Türkiye'ye o dönemde olan ilginin sebebini böyle açıklamıştır. 1944 yılından sonra Romanya'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) etkisinin arttığını, ülkenin SSCB işgaline uğradığını ve değişen siyasi iklim sonucunda Komünistlerin iktidarı ele geçirdiğini hatıratında yazmıştır. Kuneralp, uzun yıllar Rumen halkının bu durumu kabullenmediğini kendi görüşü olarak ifade etmiştir.¹⁶ 1947 yılında Bükreş Elçiliği'ndeki görevi sona ermiştir. 1947 yılının ilkbaharında Türkiye'ye geri dönmüş ve siyasi işlerle ilgilenen bir dairenin kâtipliğini yapmıştır.¹⁷

Zeki Kuneralp'in atandığı şube aynı zamanda Rusya ile olan ilişkilere de baktığı için yeni görevinde ilgilendiği meselelerden birisi de Rusya'da Türkiye hakkında yazılan kitapları ve Rus basınında çıkan haberleri okumak olmuştur. Bunun en önemli sebepleri, II. Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin, Türkiye'den toprak ve boğazlardan üs talep etmesi, Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasını 19 Mart 1945 tarihinde feshetmesi ve attığı bu adımlarla Türkiye için oldukça tehlikeli bir ülke haline gelmesidir.¹⁸ Bükreş'te görev yaparken Rusça öğrenmiş olması işleri takip etmesini kolaylaştırmıştır. Türk-Sovyet ilişkilerine dair raporlar hazırlamıştır. Yeni görevine başladıktan birkaç ay sonra Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği görevinde değişiklik yaşanmış, Fuat Carım Genel Sekreter olurken Zeki Kuneralp de onun Özel Kalem Müdürü olmuştur. Böylece Genel Sekreterliğe gelen raporlar ilk olarak onun elinden geçmiştir. Önem sırasına göre belgeleri tasnif etmiş, Genel Sekreter'in hangi belgeleri göreceğine karar vermiştir. Bu durum Genel Sekreter ile yakınlaşmasının yolunu açmıştır. Türkiye'de görev yapan Büyükelçiler ile tanışma fırsatı bulmuş, ayrıca önemli görevlerde bulunan kişilerle bağlantılar kurmuştur. Zeki Kuneralp'in Özel Kalem Müdürlüğü sırasında Türkiye, Sovyet tehlikesinden dolayı yüzünü batıya çevirmiş ve NATO üyeliğini öncelikli hedef haline getirmiştir. Bu konuyla yakından ilgilenen Kuneralp aynı zamanda bu dönemde geçmiş yıllardaki çeşitli belgelere ulaşma fırsatı da bulmuştur. II. Dünya Savaşı'ndaki Türk dış politikasına dair belgeleri incelemiş ve belgelerden bir dosya hazırlamış, dosyaya da "Savaş İçinde Türk Dış Politikası" adını vermiştir. Türkiye'nin

15 Güçlü, *a.g.e.*, ss. 163-167.

16 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, 56-61.

17 *A.g.e.*, s. 66.

18 Süleyman Beyoğlu, "Türkiye'nin Dış Politikası (1923-2000)", *Modern Türkiye Tarihi*, (Ed. Süleyman Beyoğlu ve Ali Satan), Marmara Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2014, ss. 207.

demokrasiye geçmesi, Şükrü Saraçoğlu'nun 1939 yılında yaptığı Moskova görüşmesi, Fransa ve İngiltere ile 1939 yılında yapılan üçlü ittifak, 1941 yılında Almanya ile saldırmazlık paktı imzalanması ve 1945 yılında İsmet İnönü'nün Meclis'te yaptığı konuşma dosyanın içeriğini oluşturmuş ve daha sonrasında bu dosyayı bir kitap haline getirmiştir.¹⁹ 1949 yılında Genel Sekreter Brezilya Büyükelçisi olduktan sonra Zeki Kuneralp'in görev yeri değişmiş, Prag Elçiliği Başkâtipliği'ne atanmıştır. Yeni görev yerine gelmeden önce Bakanlığın teşkilatı ve faaliyetlerinin düzenlenmesi hakkında bir rapor hazırlamıştır.²⁰

1949 yılının Kasım ayında Prag'a gelen Kuneralp, burada şu konular üzerinde çalışmalar yapmıştır:

1- SSCB'nin toprak ve boğazlardan üs talebi hakkında çalışma hazırlamıştır. SSCB'nin istekleri hakkında Rusça yazılmış kitapları incelemiştir. Kitaplarda SSCB'nin Millî Mücadele döneminde Türkiye'ye bıraktığı vilayetlerin (Kars, Ardahan) özü itibariyle Türk olmadığı, bırakılan yerlerin Misak-i Milli prensiplerine uymadığı ve o dönemde SSCB'nin gücü zayıf olduğundan durumu kabul ettiği yazılmıştır. İlaveten daha sonraki süreçte Türkiye'nin, SSCB aleyhinde faaliyetlerde bulunduğundan 1945 yılında Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nın feshedildiği belirtilmiştir.

2- Prag'da bulunan Konsolosluk Arşivi ve Dışişleri Bakanlığı Genel Arşivi'nin düzenlenmesi hususunda ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Raporu beğenilmiş ve raporu gerçekleştirmesi için merkeze çağırılması düşünülmüştür. Fakat Kuneralp'in eşinin hamileliği nedeniyle 1951 yılı şartlarında Prag'dan Ankara'ya seyahat etmesi zor olacağından merkez anlayışlı davranmış ve görev kendisine verilmemiştir.

3- Konsolosluk harçlarının hesaplanması için bir sistem geliştirmiştir. Hesap makineleri kullanılmaya başlanınca fikri uygulanmamıştır.

4- I. Dünya Savaşı'nda Galiçya cephesinde savaşan askerlerimizden şehit olanlar, Rutanya denilen bölgeye gömülmüşlerdir. I. Dünya Savaşı'nın ardından bölge Avusturya'dan alınıp Çekoslovakya'ya verilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölge SSCB'ye bağlanmıştır. Böyle olunca problem ortaya çıkmış ve şehitliğin Prag'a taşınması gündeme gelmiştir. Bu bağlamda bir rapor hazırlamıştır.

5- İdari görevleri dışında çeşitli toplantılara katılmıştır. Amacı yerli halktan kişilerle temas kurarak bilgi edinmek olmuştur. Ancak Çekoslovakya'nın, SSCB bloğuna katılmış olması işini zorlaştırmıştır. Yerli halk içine kapanık olduğundan Zeki Kuneralp diplomatik görev yapan kişilerle ilişkiler kurmuştur. Onlarla Çekoslovakya'nın meselelerini tartışmış ve bilgi edinmiştir.²¹

19 Ayrıntılı bilgi için bkz: Zeki Kuneralp, *İkinci Dünya Harbi'nde Türk dış Siyaseti: Dışişleri Bakanlığı'nın on bir telgrafi*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1982, ss. 7-92.

20 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, 63-78; Güçlü, *a.g.e.*, ss. 180-184.

21 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 81-89.

1952 yılında Türkiye NATO'ya girmiş ve NATO Sekreteryası Türkiye Daimi Temsilciliği kurulmuştur. Fatin Rüştü Zorlu²², 15 Mart 1952 tarihinde kurulan temsilciliğin başına getirilmiştir.²³ Bu süreçte bir çalışma ekibi kuran Zorlu, 1952 yılında Zeki Kuneralp'i Türkiye Temsilciliği Birinci Sekreteri olarak ekibine dâhil etmiştir.²⁴ Kuneralp, Zorlu ile olan ilişkilerini hatıratında detaylı olarak anlatmıştır. Zaman zaman kendisiyle ters düştüklerini de ifade etmiştir. Ege Adalarına kurulmak istenen NATO altyapı tesisleri projesine Kuneralp olumlu bakmıştır. Fatin Rüştü ise Adalara hiçbir şekilde kuvvet yerleştirilemeyeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Kuneralp, istifa etmeyi düşünmüştür. Ancak Zorlu, onun gönlünü almış ve olay tatlıya bağlanmıştır. Fatin Rüştü Zorlu'nun çalışma azmine hayran olduğunu, Türk dış politikasında NATO'nun önem kazanmasında en büyük rolü onun oynadığını yazmıştır. NATO'dan önemli askeri ve lojistik destek alındığını ancak bunun karşılığında Türk dış politikasının NATO eksenine girdiğini ve bu nedenle iç politikada eleştiriler alındığını da ifade etmiştir. NATO Temsilciliği'nde birçok komite çalışmasına Kuneralp katılmıştır. NATO'yu halka tanıtmaya komitesinde delegelik yapmış, Türkiye'nin NATO hakkındaki fikirleri üzerine rapor hazırlamış ve Zorlu'nun emriyle kaleme aldığı bu raporda Ortadoğu ve Balkanların güvenliği için Türkiye'nin sahip olduğu stratejik öneme vurgu yapmıştır.²⁵

9 Mart 1954 tarihinde Zeki Kuneralp'in memurluk derecesi 6. dereceye²⁶, 19 Şubat 1955 tarihinde ise 4. dereceye çıkarılmış ve Ortadoğu Müsteşarı unvanıyla temsilcilikteki görevini sürdürmüştür.²⁷ Kuneralp'in derecesi yükselince NATO Savunma Koleji'nde konferanslar vermiş, "Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasi Sorunları" başlıklı çalışmasını burada gerçekleştirilen bir sempozyumda sunmuştur. 1955 yılı sonrası işlerin temsilcilikte zorlaştığını ifade etmiş, bunun sebebi olarak da iki meseleyi göstermiştir. Bunlar: "Asya-Afrika Konferansı" ve "6/7 Eylül Olaylarıdır". Bandung'da düzenlenen konferansa Türkiye'yi temsilen Fatin Rüştü Zorlu'nun başkanlığında bir heyet katılmıştır. Heyette Kuneralp de yer almıştır. Aslında Kuneralp, düzenini bozmaktan ve uzun uçuşlar yapmaktan hoşlanmadığından heyette yer aldığını öğrenince pek memnun olmamıştır. Konferanstan sonra ise fikri değişmiş ve farklı tecrübeler kazandığı için mutlu olduğunu ifade etmiştir. Konferansta sömürgeci yeni kurtulmuş Asya ve Afrika ülkelerinin alacağı pozisyon görüşülmüştür. SSCB tehlikesi en önemli gündem maddesi olmuştur. Hindistan Başbakanı Nehru, hem SSCB hem de Amerika'dan uzak bir politika izlenmesini önermiştir. Atom silahlarının yasaklanması gerektiğini vurgulamıştır. Fatin Rüştü Zorlu buna

22 1954-1955 yılları arasında Başbakan Yardımcılığı ve 1957-1960 arası Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. 27 Mayıs İhtilali'nden sonra idam edilmiştir. Bkz: Örsan Öymen, *Bir İhtilal Daha Var.. 1908-1980*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1987, ss. 330-333.

23 BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 128-19-4, 15 Mart 1952.

24 Güçlü, *a.g.e.*, s. 228.

25 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 93-105.

26 BCA, Kurum Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 243-7-4, 9 Mart 1954.

27 BCA, Kurum Kodu: 30-11-1-0; Yer No: 249-6-10, 19 Şubat 1955.

karşı çıkmış ve Çekoslovakya örneğini vermiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Çekoslovakya tarafsız bir politika izlemek istemiş ancak bu politikada başarısız olmuş ve komünist rejim iktidara gelmiştir. Zorlu'nun tezleri Çin Başbakanı'nın destekleriyle kabul edilmiştir. Çin, Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak istediğinden bu tezleri desteklemiştir.²⁸

Temsilcilikte gündeme gelen bir başka problem de "6/7 Eylül 1955" olayları olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında (1947 yılından itibaren) Yunanistan, Kıbrıs'ı tamamen ilhak etmek istemiş, bu politikasına da Enosis adını vermiştir. Enosis'i gerçekleştirmek için Kıbrıslı Savaşçıların Millî Örgütü [Ethniki Organosis Kiprion Agoniston (EOKA)] isimli bir Rum terör örgütü kurulmuş ve Kıbrıs'ta yaşayan Türklere saldırılar gerçekleştirilmiştir.²⁹ Türk-Yunan ilişkilerinin gerginleştiği bir dönemde, Atatürk'ün Selanik'te doğduğu eve bomba atıldığı haberi *İstanbul Ekspres*, *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Vatan*, *Zafer*³⁰ gibi pek çok gazetede yer almıştır. Çıkan haberlerin etkisiyle İstanbul'da yaşayan Rumların evlerine ve dükkânlarına saldırılar düzenlenmiş, ardından İzmir ve Ankara'da da benzer olaylar yaşanmıştır. Bunun üzerine hükümet üç ilde sıkıyönetim ilan etmiştir.³¹

Zeki Kuneralp, 6-7 Eylül 1955 olaylarının NATO Daimi Temsilciliği'nde gerginliğe neden olduğunu raporunda yazmıştır. Bu rapora göre, NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan arasında çıkan sorun NATO Konseyine taşınmıştır. Ancak Konseyden bir karar çıkmamıştır. Türk Hükümeti yaşanan olaylardaki sorumluluğu reddetmeyip, ölçülü bir duruş sergileyince problem önemini yitirmiştir. 1956 sonrası Kıbrıs konusunda hükümetin taksim politikasını benimsediğini ama Yunanlıların taksimi kabul etmediğini belirtmiştir. NATO Daimi Delegatesi olarak kendisinden farklı görevler de istenmiştir. Örneğin temsilciliğe gelecek milletvekili heyetine NATO hakkında brifing vermesi talep edilmiştir. Ancak milletvekillerinin gelmeleri iptal olunca brifingi verememiştir. Görevinin son yılında, NATO Altyapı Konseyinin çözemediği sorunlar nedeniyle kurulmuş olan özel bir komitenin başkanlığına getirilmiştir. Kurulacak altyapı tesislerinin masraflarını NATO mu yoksa tesislerin kurulacağı ülkelerin mi karşılayacağı tartışma konusu olmuş, sonuçta Kuneralp başkanlığındaki komite

28 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 106-112.

29 Ali Satan, "Kıbrıslı Türklerin Devletleşme Mücadelesi", *Modern Türkiye Tarihi*, (Ed. Süleyman Beyoğlu ve Ali Satan), Marmara Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2014, ss. 334-335.

30 "Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğradı", *İstanbul Ekspres*, 2. Baskı, 6 Eylül 1955, s. 1; "Örfi idare kaldırıldı", *İstanbul Ekspres*, 7 Eylül 1955, s. 1; "Selanikte Atatürk'ün evine bomba atılması yurdda infial yarattı", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1955, s. 1; "Kıbrıs'taki tethiş için Yunanlılara İhtar", *Hürriyet*, 6 Eylül 1955, s. 1; "İstanbul ve İzmir'de örfi idare ilan edildi", *Hürriyet*, 7 Eylül 1955, s. 1; "Eden Zorlu ile görüştü", *Vatan*, 6 Eylül 1955, s. 1; "İstanbul ve İzmir'de Dün Gece Örfi İdare İlan Edildi", *Vatan*, 7 Eylül 1955, ss. 1, 7-8; "Meclis Toplantıya Çağrıldı", *Vatan*, 8 Eylül 1955, s. 1; "Kıbrıslı Türklerin Londra'da Yaptıkları Heyecanlı Miting", *Zafer*, 6 Eylül 1955, s. 1; "Selanikte Menfur bir tethiş hadisesi", *Zafer*, 7 Eylül 1955, s. 1.

31 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, ss. 48-53; Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973) "Dp Yokuş Aşağı 1954-1957"*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, ss. 143-145.

eşitlik ilkesine dayanan bir karar vermiştir. NATO Konseyi de problemi bu rapora göre çözmüştür.³²

Yedi buçuk senelik dış hizmetinden sonra Kuneralp, 1957 yılının ilkbaharında Ankara'ya geri dönmüştür. 3 Mayıs 1957 tarihinde memurluk derecesi 4. dereceden 3. dereceye yükseltilmiş ve Dışişleri Bakanlığı Genel Kâtiplik Siyasi İşler Yardımcılığı'na tayin edilmiştir.³³ Görevi sırasında en çok ilgilendiği konular Bağdat Paketi meselesi ve Kıbrıs sorunu olmuştur. Bağdat Paketi, Ortadoğu coğrafyasında Sovyet yayılmacılığına karşı Amerika'nın teşvikleriyle 1955 yılında kurulmuştur. Irak, İran, İngiltere, Pakistan ve Türkiye paktın üyeleridir.³⁴ Bağdat Paketi'nin 1957 yılının sonunda Ankara'da yapılan toplantısına Kuneralp de katılmış ve zabıt tutmuştur. Toplantıda Ortadoğu'nun son durumu görüşülmüştür.³⁵ Ortadoğu konusunda uzmanlaştığı için Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan Krallığı arasında 8 Şubat 1958 tarihinde yapılmış olan "Hava Ulaştırması Hakkındaki Anlaşmayı", Türk Hükümeti adına imzalama görevi 10 Nisan 1958 tarihinde kendisine verilmiştir.³⁶ Zeki Kuneralp, 1958 yılının Haziran ayında Bağdat Paketi'ni ilgilendiren konularda Hükümeti temsilen İngiltere Hükümeti ile müzakerelerde bulunmak üzere görevlendirilmiştir.³⁷ Bu görüşmelerde gösterdiği başarılarından ötürü, 29 Ağustos 1958 tarihinde memurluk derecesi ikinci dereceye yükseltilmiş ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği Birinci Yardımcılığı'na getirilmiştir.³⁸

Kuneralp, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği Yardımcılığı görevini yaparken Hükümetin dış politikasını üç başlık altında toplamıştır: Batı ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek, Kıbrıs sorununu çözmek ve SSCB'nin yayılmasına karşı tedbir almak. SSCB'nin politikalarına karşı Türk Hükümeti'nin dirayetini kaybetmediğini ve gerekli notaların verildiğini yazmıştır. 1959 yılının Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olduğunu ve iyi ilişkiler sayesinde Türkiye'nin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne seçildiğini söylemiştir. Kıbrıs konusunda 1959 yılında önemli adımlar atılmıştır. 1959 yılının Şubat ayında Zürih ve Londra Antlaşmaları imzalanmıştır. Bu antlaşmalardan sonra 16 Ağustos 1960 tarihinde "Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti" ilan edilmiştir. İngiltere, Türkiye ve Yunanistan sağlanan antlaşmanın garantör devletleri olmuştur. Yunanistan 950, Türkiye 650 tane asker bulundurma hakkı elde etmiştir. Bu antlaşma maddelerinin temelini oluşturulmasında görev alan heyette Zeki Kuneralp de yer almıştır.³⁹ Zürih ve Londra Antlaşmalarının ardından Türk-

32 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 113-117.

33 BCA, Kurum Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 265-17-16, 3 Mayıs 1957.

34 Davut Dursun, "Bağdat Paketi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 446-447.

35 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 124-125.

36 Cumhurbaşkanlığı Arşivi(CA), Ebiş Sıra No: 03005679, Ek No:1, Belge Kayıt No: 247329, 10 Nisan 1958.

37 BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 149-30-14, 7 Haziran 1958

38 BCA, Kurum Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 272-27-5, 29 Ağustos 1958.

39 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 124, 135-151; İbrahim Artuç, *Kıbrıs'ta Savaş Ve Barış*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 45-49; TBMM Zabıt Ceridesi, XI. Devre, C. 11, İçtima 3, İnikat 25, s. 247.

Yunan ilişkileri ivme kazanmıştır. İlişkilerin daha fazla geliştirilebilmesi için her iki ülkede bulunan azınlıkların problemlerinin karşılıklı olarak çözülmesi kabul edilmiştir. Bu konu hakkında iki kişilik bir komite kurulmuş ve komitenin Türk üyesi Zeki Kunalalp olmuştur. Komitenin Atina'da yapacağı toplantıya onun katılması 22 Haziran 1959 tarihinde kararlaştırılmıştır. 1959 yılının Temmuz ayında Atina'ya gitmiş ve incelemelerde bulunmuştur. Batı Trakya'da yaşayan Türkleri ziyaret etmiştir. Ağustos ayında konu hakkında detaylı bir rapor hazırlamıştır. Raporda azınlıkların idari, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁰

27 Mayıs İhtilali'nin ardından, Zeki Kunalalp 30 Mayıs 1960 tarihinde Büyükelçi unvanıyla Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olmuştur.⁴¹ İhtilalden sonra SSCB, Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak istemiştir. Bu bağlamda üs ve toprak talebinden vazgeçtiği mesajı gönderilmiştir. Kunalalp mesajı Orgeneral Cemal Gürsel'e ulaştırmıştır. Gürsel cevap olarak: üs ve toprak taleplerinden vazgeçtikleri için memnun olduklarını ancak Türkiye'nin NATO'ya bağlı kalacağını söylemiştir. Kunalalp, daha sonra Amerika Büyükelçisini makamına çağırarak, SSCB'den gelen mesajı ve Gürsel'in verdiği cevabın örneklerini göstermiştir. 27 Mayıs İhtilali sonrası Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileri değişmemiş ve SSCB'ye mesafeli yaklaşmıştır.⁴²

Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği görevini yaparken Kunalalp, uluslararası sözleşmeleri imzalama yetkine sahip olmuştur. Örneğin Merkezi Antlaşma Teşkilatı'nda [Central Treaty Organization (CENTO)]⁴³, "Milletlerarası Personelin ve Millî Temsilcilerin Statüleri hakkındaki Sözleşmeyi" Türkiye Hükümeti adına Zeki Kunalalp 13 Temmuz 1960 tarihinde imzalamıştır.⁴⁴ 27 Mayıs İhtilali'nden sonra başlayan tasfiye sürecinden Kunalalp de etkilenmiş ve 1960 yılının Ağustos ayında dış hizmete gönderilmiştir.⁴⁵

40 Kunalalp, *Sadece Diplomat*, ss. 152-157; BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 152-32-15, 22 Haziran 1959; "Türk-Yunan münasebetleri etrafında yeni müzakereler", *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1959, s. 1.

41 BCA, Kurum Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 283-16-3, 30 Mayıs 1960.

42 Kunalalp, *Sadece Diplomat*, ss. 160-162.

43 Bağdat Paktından Irak 24 Mart 1959 tarihinde çekilmiştir. Bu çekilmenin ardından paktın adı "Merkezi Antlaşma Teşkilatı [Central Treaty Organization (CENTO)]" olmuştur. Bkz: Dursun, "Bağdat Paktı", s. 447.

44 CA, Ebis Sıra No: 04000481, Ek No:1, Belge Kayıt No: 286565, 13 Temmuz 1960.

45 Kunalalp, *Sadece Diplomat*, s. 161.

2. 1960-1979 Yılları Arası Diplomatik Görevleri

2.a. Bern Büyükelçiliği

16 Ağustos 1960 tarihinde Bern Büyükelçiliği'ne tayin edilen⁴⁶ Zeki Kuneralp'in itimatnamesi 29 Ağustos 1960 tarihinde Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel tarafından onaylanmıştır.⁴⁷ Daha öncesinde İsviçre'de yaşamış olması, bu süreçte Almancayı ana dili gibi öğrendiği için bir avantaj olmuştur. İsviçre'de okuduğu dönemden bazı arkadaşları üst düzey görevlere gelmiştir. Bu durum da onun ülke hakkında bilgi almasını ve rahatça temasa geçmesini kolaylaştırmıştır. Bunun yanında 27 Mayıs İhtilalcilerinin atadığı bir Büyükelçi olması dezavantajı olmuştur. Görevinin ilk yıllarında konu hakkında birçok mektup almıştır. Özellikle Adnan Menderes'in idam edilmemesi konusunda gelen mektuplar ön plana çıkmış, Fatih Rüştü Zorlu'nun ve Adnan Menderes'in Kıbrıs konusunda kazandığı başarılar hatırlatılmıştır. Her iki isimin bağışlanması için aracı olması istenmiştir. Kuneralp, bulunduğu görevin bu konuyla ilgili olmadığını ve elinden bir şey gelmeyeceğini ifade etmiştir. Bir başka mesele de Demokrat Parti (DP) üyelerinin İsviçre'de bulunan banka hesapları olmuş ve 27 Mayıs İhtilali'ni yapanlar bu hesaplara el koymak istemiştir. Ancak İsviçre'de geçerli olan banka yönetmeliği buna izin vermemiştir. Türkiye'den İsviçre'ye gönderilen gizli bir görevli banka mevduatları hakkında bilgi almak istemiş fakat görevi anlaşılınca sınır dışı edilmiştir. Zeki Kuneralp bu konularla da ilgilenmiştir. DP mensuplarının adı suç işlediklerine dair bir kanıt İsviçre mahkemelerine sunulmadığından ve Türkiye'de yapılan yargılamaların siyasi nitelikte olduğu düşünüldüğünden banka hesaplarının incelenmesi için gerekli izinler alınamamıştır.⁴⁸

Zeki Kuneralp, uluslararası konularda düzenlenen çeşitli toplantılara da katılmıştır. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 24 Nisan 1961 tarihinde düzenlenen 28. Dönem toplantısına katılmıştır.⁴⁹ Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması çerçevesinde, 27-30 Kasım 1961 tarihleri arasında Cenevre'de yapılan Bakanlar seviyesindeki toplantıda Türkiye'yi Zeki Kuneralp temsil etmiştir.⁵⁰ Avrupa Konseyi çerçevesinde hazırlanan, Kan Gruplarının Tayinine Yarayan Reaktiflerin Mübadelesine dair Avrupa Anlaşması ile Klimatik ve Özel Tedavi Kaynakları Sahasında Karşılıklı Tıbbi Yardım Avrupa Anlaşması'nı, Avrupa Konseyi 30. Bakanlar Komitesi toplantısında Türkiye adına imzalanması görevi 1962 yılında kendisine verilmiştir.⁵¹ Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan

46 BCA, Kurum Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 283-18-14, 16 Ağustos 1960.

47 CA, Ebis Sıra No: 04000514, Ek No:1, Belge Kayıt No: 286569, 29 Ağustos 1960.

48 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 165-169.

49 BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 159-20-17, 22 Nisan 1961.

50 CA, Ebis Sıra No: 04001667, Ek No:1, Belge Kayıt No: 292983, 19 Kasım 1961.

51 CA, Ebis Sıra No: 04002837, Ek No:1, Belge Kayıt No: 288466, 21 Ağustos 1962.

ve 6 Mayıs 1963 tarihinde yapılan 32. Bakanlar Komitesi Toplantısı'nda imzaya açılmış olan Avrupa İnsan Hakları Divanına İstisari Yetki Tanınmasına dair Protokol ile İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi'nin 29, 30 ve 34. maddelerinin Değişikliğine dair Protokol'ü Hükümet adına Kuneralp imzalamıştır.⁵²

Kuneralp, İsviçre ile Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini geliştirmek için çalışmalar yapmıştır. İsviçre'den özel sermaye ve teknik yardım talebinde bulunmuştur. Türkiye'nin İsviçre'ye ödemesi gereken borçların ertelenmesi için çaba göstermiştir. Türkiye-İsviçre Dostluk Derneği'ne destek vermiştir. İlâveten Türkiye tasarrufla bulunmak için İsviçre'de bulunan Cenevre ve Zürih Konsolosluklarından birini kapatmak istemiş ve Kuneralp'e konu hakkındaki görüşü sorulmuştur. Zürih Konsolosluğu'nun kapatılmasını önermiş ve bu Konsolosluk kapatılmıştır. Bu durum büyük bir hataya neden olmuştur. Türkiye'den İsviçre'ye giden Türk işçileri genel olarak Zürih çevresine yerleşmiştir. Dolayısıyla Zürih Başkonsolosluğu'nun tekrar açılması gerekmiştir. Konsolosluğu tekrar açmak için Hükümet önemli bir bütçe ayırmak zorunda kalmıştır. Kuneralp, konu hakkında yaptığı hatayı kabul etmiştir. Bu konular dışında farklı çalışmalar da yapmıştır. Bern Büyükelçiliği'nde Türkiye hakkında çeşitli konferanslar vermiştir. Üç aylık raporlar halinde İsviçre'de yaşanan gelişmeleri merkeze aktarmıştır.⁵³

Kuneralp raporlarında İsviçre'deki Kilise-Devlet ilişkilerine ve bunun parti programları üzerindeki etkilerine değinmiştir. Buna göre İsviçre'de, SSCB İlişkili Emek Partisi hariç dört farklı merkez partisi bulunmaktadır. Bunlar: Katolik, Radikal, Sosyalist ve Köylü Partileridir. İktidara gelen parti dış politikada tarafsız ve milli menfaate uygun bir politika izlemiştir. Raporlarında ayrıca toplumda zenginlerin gösteriş yapmasından halkın hoşnut olmadığını, İsviçreli Bakanların ve eşlerinin bundan dolayı sade bir yaşam sürdürdüklerini, gösterişli ve sıra dışı bir yaşam sürenlerin önemli görevlere gelediklerini yazmıştır. İsviçre'deki Türkiye imajına da değinen Kuneralp, Türkiye'nin İsviçre'de iyi bir imajının olduğunu, İsviçrelilerin, Türkiye'nin demokratik ilerlemesini önemli bir adım olarak değerlendirdiklerini belirtmiştir. Bu olumlu düşüncelere rağmen İsviçre halkının ve yönetiminin Türkiye'nin demokrasi yolunda daha fazla adım atması gerektiğini, İsviçre'nin sahip olduğu demokratik olgunluğa ise ancak birkaç yüzyıl sonra erişebileceğini düşündüklerini ifade etmiştir.⁵⁴

Kuneralp, yaptığı değerlendirmeler dışında resmi bayramlarda devlet büyüklerine telgraf göndermeyi de ihmal etmemiştir. Örneğin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e, Cumhuriyet Bayramı'nda telgraf çekmiş ve 29 Ekim 1963 tarihinde gönderdiği telgrafta şunları yazmıştır: "Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle tebrik ve tazim hislerimizin Sayın Cumhurbaşkanımıza iblağını

52 CA, Ebis Sıra No: 04003953, Ek No:1, Belge Kayıt No: 284038, 2 Mayıs 1963.

53 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 169-174.

54 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 174-179.

müsaadelerini saygıyla arz ederim. Zeki Kuneralp Bern Büyükelçisi."⁵⁵ 1960-1963 yılları arasında Bern Büyükelçiliği yapan Kuneralp'in bir sonraki görev yeri Londra Büyükelçiliği olmuştur.

2.b. Londra Büyükelçilikleri ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği

Zeki Kuneralp ilki 1964-1966 ikincisi 1969-1972 yılları arasında olmak üzere iki kez Londra Büyükelçiliği görevi yapmıştır. 11 Ocak 1964'te Londra Büyükelçiliği'ne ilk defa atandığında ilgilenmesi gereken en önemli sorun Kıbrıs sorunu olmuştur.⁵⁶ Kıbrıs Rum tarafı lideri Makarios, Zürih ve Londra Antlaşmalarına aykırı hareket etmiştir. 1963 yılından itibaren adada huzursuzluk artmıştır. 20/21 Aralık 1963 gecesi adadaki Türk topluluğuna yönelik bir katliam başlamıştır. "Kanlı Noel" adı verilen olaylar sonucu birçok Türk hayatını kaybetmiştir.⁵⁷ Olaylar karşısında Türkiye, İngiltere'nin desteğini almak istemiş ve Londra'ya göndereceği büyükelçinin Kıbrıs konusunda tecrübeli olması gerektiğini düşünmüştür. Kuneralp de Kıbrıs konusunda tecrübeli bir diplomat olduğu için görev kendisine verilmiştir. Londra Büyükelçiliği görevine böylece başlamıştır. Bu bağlamda Kuneralp, birçok İngiliz yetkiliyle görüşmüştür. Ayrıca Rum kesimin iddialarını öğrenmek için Londra'da yer alan Rum taraftarlarıyla da mülakatlar yapmıştır. Böylece ilk Londra Büyükelçiliği görevinde mesaisinin çoğunluğunu Kıbrıs meselesine ayırmıştır. Adanın tamamının Rum yönetimine bırakılması gerektiğini düşünenlere gerekli diplomatik cevapları vermiştir.⁵⁸

İngilizlerin Kıbrıs konusunda Rumlara yakın olmalarının sebeplerini şöyle açıklamıştır:

Bağımsız bir Kıbrıs'ın SSCB'nin uydusu haline gelme ihtimali.

İngiltere İmparatorluğu dağıldıktan sonra kurulan, "İngiliz Milletler Camiası" (İngiltere'nin eski sömürgelerinin yer aldığı topluluk) üyelerinden birinin Kıbrıs Rum tarafı lideri Makarios olması.

İngiliz aydınları içerisinde Helen Kültürü hayranlığının yoğun olması ve bu durumun İngiltere'nin resmi politikasını etkilemesi.

İngiltere'nin resmi kilisesi olan Anglikan Kilisesi'nin Ortodoks Kilisesi'ne yakın olması.⁵⁹

Kıbrıs meselesi dışında bazı uluslararası antlaşma metinlerinin imzalanması görevleri de kendisine verilmiştir. Bunlar, 7 Ekim 1965 tarihinde

55 CA, Ebis Sıra No: 04004433, Ek No: 88, Belge Kayıt No: 317208, 29 Ekim 1963.

56 BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 175-2-14, 11 Ocak 1964.

57 Artuç, *a.g.e.*, ss. 51-61.

58 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 183-187.

59 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 187-193.

Milletlerarası Üçüncü Kalay Anlaşması'nı⁶⁰, 9 Aralık 1965 tarihinde Türkiye-İngiltere Vize Muafiyet Anlaşması'nın Uganda'yı kapsamı için yapılacak anlaşmayı⁶¹, 20 Aralık 1965 tarihinde Türkiye İle Gambiya arasında yapılan Vize Muafiyet Anlaşması'nı⁶² ve 19 Mart 1966 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Malta Hükümeti arasında yapılan Vize Muafiyet Anlaşması'nın hükümet adına imzalanması görevleridir.⁶³

10 Haziran 1966 tarihinde Zeki Kuneralp merkeze alınmış ve yerine Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Ümit Haluk Bayülken atanmıştır.⁶⁴ Kuneralp, 4 Temmuz 1966 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği'ne tayin edilmiştir.⁶⁵ Genel Sekreterliği döneminde ilgilendiği en önemli mesele Kıbrıs olmuştur. 1967 yılından itibaren Kıbrıs yine karışmıştır. Türk köylerine saldırılar düzenlenmiş ve çok sayıda Türk öldürülmüştür. Bu bağlamda Kıbrıs'a 1967 yılı içerisinde üç defa ziyaret gerçekleştirmiştir. 1967 yılının Mart ayında yaptığı ilk ziyarette⁶⁶ halkın moralini yükseltmeyi, Türkler arasında ikilik çıkmasını engellemeyi ve Kıbrıs Türklerinin yalnız olmadığını ve Türkiye'nin yanlarında olduğunun güvencesini vermeyi amaçlamıştır. Kıbrıs'taki Türk liderlere de birlik olmalarını tavsiye etmiştir. Kıbrıs'a ikinci ziyaretini Temmuz 1967 yılında⁶⁷ ve üçüncü ziyaretini Kasım-Aralık 1967 yılında yapmıştır.⁶⁸ Bu ziyaretler sonrasında Zeki Kuneralp, Rum yönetimi tarafından "İstenmeyen Adam" ilan edilmiştir. Türk-Yunan gerginliği bu olaylar sonrası artmıştır. Amerika, artan Türk-Yunan gerginliğine müdahale etmiş ve gönderdiği Özel Temsilcisi aracılığıyla her iki taraf arasında anlaşmayı sağlamıştır. 28 Aralık 1967 tarihinde Fazıl Küçük Başkanlığında "Geçici Türk Kıbrıs Yönetimi" kurulmuştur.⁶⁹

Kıbrıs meselesi dışında Kuneralp birtakım uluslararası görüşmeler ve ziyaretler de yapmıştır. 28 Şubat 1967 tarihinde eşiyile beraber Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni ziyaret etmiştir.⁷⁰ Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun Cenevre'deki 22. Dönem toplantısına Nisan 1967 tarihinde Kuneralp Başkanlığında bir heyet katılmıştır.⁷¹ İlâveten Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu [European Economic Community (AET)] arasında bir ortaklık

60 BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 189-60-11, 7 Ekim 1965.

61 BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 191-76-2, 9 Aralık 1965.

62 BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 191-80-14, 20 Aralık 1965.

63 BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 194-21-8, 19 Mart 1966.

64 BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 196-40-2, 10 Haziran 1966.

65 BCA, Kurum Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 320-27-8, 4 Temmuz 1966.

66 "Kuneralp Kıbrıs Türk Cemaatindeki ikiliği gidermeğe çalışacak", *Cumhuriyet*, 6 Mart 1967, s. 1,7.

67 "Kuneralp Lefkoşa'da", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1967, s. 7.

68 "Kuneralp yarın, Amerikan Elçisi ise bugün Kıbrıs'a gidiyor", *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1967, s. 7.

69 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 203-205; "Makarios, Kıbrıs'tan dönen Kuneralp'ide "İstenmeyen Adam" ilan etti", *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1967, s. 1; "Kuneralp İstenmeyen Adam İlan Edildi," *Milliyet*, 31 Aralık 1967, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=Kuneralp%20%C4%B0stenmeyen%20Adam%20%C4%B0lan%20Edildi&isAdo=false>. (Erişim: 10.10.2021); Artuç, a.g.e., ss. 97-105.

70 BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 203-15-11, 25 Şubat 1967.

71 BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 205-27-17, 11 Nisan 1967.

yaratılan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ve Avrupa Parlamentosu'na mensup on beş üyeden oluşan Türkiye-AET Karma Parlamento Komisyonu'nun, 31 Mart 1968 - 5 Nisan 1968 tarihleri arasında Venedik'te yaptığı toplantıya Zeki Kuneralp Başkanlığında bir heyet katılmıştır.⁷² 1968 yılının Mayıs ayında onun Başkanlığındaki bir heyet Türk-Amerikan tesislerini ziyaret etmiştir. Kamuoyunda tesisler aleyhinde bir hava yaratılmış, yapılan ziyarette tesislerde Türk hâkimiyetinin olduğu kanıtlanmak istenmiştir. Bu ziyaretler dışında Dışişleri Bakanlığı teşkilatında bazı çalışmalar yapmıştır. Bakanlığın personel sayısı artınca, yeni Genel Müdürlükler ve Genel Sekreterlikler tesis etmiştir. Böylece Bakanlığın iş yükü hafiflemiştir. İlaveten Dışişleri Bakanlığı Akademisi'nin gelişmesini sağlamıştır. Akademide genç diplomatlara İngilizce konuşma tekniği dersini vermiş ve derslerde onların fikirlerini öğrenme şansı bulmuştur. Görevinin sonuna doğru yazmış olduğu "Ayrılış Raporunda" Genel Sekreter olarak neler yaptığını anlatmış, Türkiye'nin geleceğinin Batıda olduğunu ve Doğu'ya yönelirse bunun olumlu sonuçlar doğurmayacağını belirtmiştir. Mustafa Reşit Paşa, Mithat Paşa, Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü gibi şahsiyetlerin Batı siyasetinde ilerlediğini ve bu yönde çalışmalara devam edilmesi gerektiğini raporunda vurgulamıştır.⁷³

Zeki Kuneralp merkezdeki görev süresini doldurunca ikinci kez Londra Büyükelçiliği'ne tayin edilmiştir. 1969 yılının Ağustos ayında görevine başlamıştır. Türk Hava Yolları (THY) problemi ve Timothy Davey davası bu dönemde ilgilendiği en önemli konular olmuştur. Londra'da o sırada iki tane havalimanı mevcuttur. Bunlar: Heathrow ve Gatwick'dir. İngiliz yetkililer, THY uçaklarının çok rötör yaptıkları gerekçesiyle Heathrow yerine Gatwick'e iniş yapmalarına izin vermiştir. THY'nin düşük maliyetli havayollarının iniş yaptığı Gatwick Havalimanı'na iniş yapmasının istenmesi krize yol açmıştır.⁷⁴ Zeki Kuneralp, tekrardan uçuşların büyük havayollarının iniş yaptığı Heathrow Havalimanı'na taşınması için İngiliz yetkililerle görüşmüştür. Türk yetkililer de durum düzeltilmezse, İngiliz uçaklarının Yeşilköy Havalimanı'na inmesine izin verilmeyeceğini açıklamış böylece İngilizler geri adım atmış ve THY uçuşları tekrar Heathrow Havalimanı'na yapılmıştır.⁷⁵

Kuneralp'in ikinci Londra Büyükelçiliği sırasında ilgilendiği bir diğer önemli sorun Timothy Davey Davası olmuştur. 14 yaşında bir İngiliz çocuğu olan Timothy Davey, annesi Jill Davey vasıtasıyla elde ettiği 26 kilo esrarı İstanbul'da satarken yakalanmıştır. Timothy yapılan yargılanmalar sonucu 6 yıl 21 gün ceza almıştır. Timothy Davey davası İngiliz basını tarafından da yakından izlenmiş ve Türkiye aleyhinde yazılar çıkmıştır. Timothy Davey davası böyle bir soruna yol açmıştır. Kuneralp, olayla ilgili İngiliz halkından

72 BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 218-29-1, 8 Nisan 1968.

73 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 200-202.

74 "THY Uçakları Londraya İndirilmiyor", *Milliyet*, 2 Ağustos 1969, s. 1, 11.

75 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, 221-222; "Yeşilköy'e İngiliz uçağı inemeyecek", *Milliyet*, 8 Kasım 1969, s. 1, 11.

birçok mektup almış ve çocuğun yaşı küçük olduğu için affedilmesi istenmiştir. Kuneralp, cezadan dolayı üzülmediğini ancak esrar ticaretinin önemli bir suç olduğunu ve cezalandırılması yerine sınır dışı edilmesini tavsiye ettiğini İngiliz basınına ifade etmiştir. Yumuşak bir üslup kullandığı için TBMM’de Kuneralp eleştirilmiştir. Sonuçta olay önemini yitirince ve Timothy genel aften yararlanıp serbest kalınca konu kapanmıştır.⁷⁶

Zeki Kuneralp Büyükelçilik görevini yaparken başından ilginç bir olay da geçmiştir. Sahip olduğu kediden dolayı Türk basınında eleştirilmiştir. Olay şöyle gelişmiştir: Bern’e gitmeden önce Kuneralp’in çocukları Ankara’da sokakta buldukları bir kediyi sahiplenmişler ve “Pisi” adını verdikleri kediyi de Bern’e götürmüşlerdir. Bern Büyükelçiliği’nde çalışanlar ise kediyi kara oğlan anlamına gelen “Noireaud” adını vermiştir. Kuneralp, İngiltere’ye gelince kediyi de beraberinde getirmiştir. Olay İngiliz bir gazetecinin ilgisini çekmiş ve kedi hakkında yazı yazmıştır.⁷⁷ Bu haber *Hürriyet* gazetesinin dikkatini çekmiş ve konu hakkında “Londra Büyükelçisi Zeki Kuneralp hafta sonlarını karantinaya alınmış olan kedisini ziyarette geçiriyor” şeklinde haber yapılmıştır.⁷⁸ İlaveten haberde kedinin isminin Rumca kara anlamına gelen “Mavro” olduğu iddia edilmiştir. Bu haberi öğrenen bir Ankara gazetesi, “Bu Kuneralp ne biçim Elçi imiş, işini gücünü bırakıp sırf kedisiyle meşgul oluyormuş, Türk kedisine de üstelik bir Rum ismi veriyormuş. Böyle bir adam, İngiltere gibi mühim bir İmparatorlukta nasıl sefir olur” şeklinde eleştirmiştir. Kuneralp gazeteye durumu açıklayan bir mektup yazmış, kedinin isminin “Pisi” olduğunu ve görev saatleri dışında kediyi ziyaret ettiğini ifade etmiştir.⁷⁹ Kuneralp’in başına gelen bu trajikomik olay aslında bir diplomatın özel yaşamına ne kadar dikkat etmesi gerektiğini, yapacağı en ufak hatanın mesleki kariyerini olumsuz olarak etkileyebileceğini ve farklı kesimlerce eleştirilebileceğini göstermiştir.

Kuneralp, Londra Büyükelçiliği sırasında çeşitli Anlaşmaları imzalamakla görevlendirilmiştir. Bunlar: 29 Kasım 1969 tarihinde Türkiye-Mauritius (Morityus Cumhuriyeti)⁸⁰ arasında Vize Muafiyeti Anlaşması’nı imzalama görevi, 29 Mayıs 1970 tarihinde Türkiye-Jamaika Hükümeti arasında Vize Anlaşması’nı düzenleme görevi, 21 Ağustos 1970 tarihinde Dördüncü Kalay Anlaşması’nı imzalama görevi kendisine verilmiştir.⁸¹ Türkiye ile Fiji

76 “Ana esrar getirdi çocuğu polise satış yaparken tutuldu,” *Milliyet*, 25 Eylül 1971, s. 1, 9; *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 3, C. 23, Toplantı 3, s. 79; Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 223-225.

77 “The Cat Not Quite at The Court of St James’s”, *Daily Mirror*, 27 Kasım 1969, <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000560/19691127/103/0015>, (Erişim:15.10.2021).

78 “Londra Büyükelçisi Zeki Kuneralp hafta sonlarını karantinaya alınmış olan kedisini ziyarette geçiriyor”, *Hürriyet*, 29 Kasım 1969, s. 1, 9.

79 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 225-227.

80 Afrika Kıtasına bağlı bir ada ülkesidir. Bkz: “Ülke Künyesi: Morityus Cumhuriyeti”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/mauritius-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim:15.10.2021).

81 BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 242-80-14, 29 Kasım 1969; BCA, Kurum Kodu: 30-18-

Devleti arasında bir Vize Bağımsızlık Anlaşması'nın görüşülmesi ve imzalanması için ve Fiji Hükümeti'yle "Adli Yardımlaşma Sözleşmesi" imzalanması için de Kuneralp yetkili kılınmıştır.⁸² Biyolojik ve Zehirleyici Silahların Geliştirilmesi, Yapımı ve Stoklanmasının Yasaklanması ile bunların İmhasına İlişkin Sözleşme'nin Hükümet adına imzalanması hususunda 14 Mart 1972 tarihinde görev verilen isimlerden biri de Zeki Kuneralp olmuştur.⁸³

Uluslararası anlaşmalar ile ilgili görevlerinin dışında Kuneralp'in ilgilendiği bir diğer önemli konu, İngiltere'nin AET ile olan ilişkileri hakkında merkeze raporlar yazmak olmuştur. İlâveten sadece diplomatik görevlerle uğraşmamış aynı zamanda kültürel faaliyetlerle de ilgilenmiştir. Örneğin Osmanlı Devleti döneminde Londra Elçiliği yapan Mustafa Reşit Paşa'nın oturduğu binaya, onun adıyla anılan bir plaka konulmasını sağlamıştır. İngiltere'de Türkiye lehine kitaplar yazan Arnold Toynbee ve Phil Price ile temasa geçmiş ve onların yeni yazılar yazması için teşviklerde bulunmuştur. Bu iki ismin bir araya gelmesini sağlamış ve onlarla çeşitli sohbetler yapmıştır. Zeki Kuneralp 1972 yılının sonbaharına kadar Londra'da görevini layıkıyla yapmıştır.⁸⁴

2.c. Madrid Büyükelçiliği

Zeki Kuneralp, 27 Ekim 1972 tarihinde İspanya Büyükelçisi olarak Sadi Eldem'in yerine atanmıştır.⁸⁵ 16 Kasım 1972 tarihinde Palacio Real'de (Palacio de Oriente) itimatnamesini İspanya Devlet Başkanı Francisco Franco'ya sunmuştur.⁸⁶

Franco, İspanya İç Savaşı'ndan⁸⁷ (1936-1939) sonra yönetimi ele geçirmiş ve uzun yıllar tek başına İspanya'yı yönetmiştir. Kuneralp, Franco'nun rejimi hakkında bazı yazılar da yazmıştır. İspanyol halkının bir kısmının onu kurtarıcı olarak diğer bir kısmının ise faşist diktatör olarak gördüğünü ifade etmiştir.

1-2, Yer No: 252-41-10, 29 Mayıs 1970; BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 256-61-16, 21 Ağustos 1970.

82 BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 272-74-18, 13 Ekim 1971; BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 284-49-8, 30 Haziran 1972.

83 BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 279-23-3, 14 Mart 1972.

84 Kuneralp, *Sadece Diplomat*, ss. 228-233.

85 Güçlü, *a.g.e.*, s. 459

86 "Presentación de credenciales de los embajadores de Turquía, Sudán y Bangladesh al Jefe del Estado", *ABC*, 17 Kasım 1972, s. 39; "Presentación de credenciales al Caudillo", *Mediterráneo*, 17 Kasım 1972, https://prensahistorica.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1005559185, (Erişim:15.10.2021)

87 1936-1939 yılları arasında Faşistler (Milliyetçiler) ve Cumhuriyetçiler arasında İspanya İç Savaşı gerçekleşmiştir. Ancak savaşın arka planında Almanya, İtalya ve SSCB'nin etkileri olmuştur. Hitler Almanya'sı, İspanya'daki hammadde kaynaklarını kullanmak istemiş, SSCB ise kendi ideolojisini yaymayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Almanlar, Franco'yu SSCB ise Cumhuriyetçileri desteklemiştir. 9 Ekim 1937 tarihinde İspanyollar bir yasa çıkarmıştır. Yasaya göre İspanyol madenlerinin yabancılar tarafından işletilmesi yasaklanmıştır. Bu durum Franco ve Hitler'in arasını açmış ve savaşı uzamıştır. Bkz: Turgut Gürsan, *Dünyanın Gizli Tarihi 3*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 223-227.

İspanya İç Savaşı sonrası Franco'nun, İspanya'ya huzur getirdiğini ve sağlanan istikrar sonrası ülkenin ekonomik refahının arttığını söylemiştir. Franco'nun sürekli Hükümet üyelerini değiştirerek halkın tepkisini azalttığını, yasak olan eylemler dışında faaliyette bulunanlara müsaade ettiğini gözlemlemiştir. Örneğin rejimin Marksizm propagandası yapanlara sert cezalar uyguladığını ama Marks'ın kitaplarının satışına izin verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca tanıdığı İspanyolların rahatça siyasi görüşlerini açıkladığını belirtmiştir. Franco rejiminde siyasi partiler yasak olmakla birlikte siyasi gruplar varlıklarını sürdürmüştür. Kunalalp işte bu nedenlerden ötürü Franco'nun iktidarının sürdüğünü düşünmüştür. Ancak İspanya demokratik bir rejime sahip olmadığından, Batılı ülkelerin İspanya'ya bakışının kötü olduğunu da eklemiştir. İspanya'nın en önemli probleminin Basklar olduğunu, onların özerklik peşinde koştuklarını ve bir Bask Devleti kurmayı hedeflediklerini söylemiştir. Bask Ülkesi ve Özgürlük [Euskadi Ta Askatasuna (ETA)]⁸⁸ örgütünün bu hedefleri gerçekleştirmek için terör eylemlerinde bulunduğunu ifade etmiştir. Franco, özerkliğin bölünmeye neden olacağını düşünmüştür. Bu nedenle ETA gibi örgütlere karşı sert tedbirler almıştır. Kunalalp böyle bilgileri yazdığı raporlara eklemiştir. Zeki Kunalalp, 1974 yazında San Sebastian gibi önemli bir Bask bölgesine yaz tatiline gitmiş ve burada verdiği röportajda "bir Bask'ın aynı zamanda iyi bir İspanyol olabileceğini söylemiştir." Bu söylediklerinden dolayı tehdit mektupları almıştır.⁸⁹

Kunalalp, 1 Ekim Antifaşist Direniş Grupları [Grupos de Resistencia Antifascista Primero de Octubre (GRAPO)]⁹⁰ isimli sol örgütün de terör eylemlerinde bulunduğunu ve yapılan yargılamalar sonunda hem ETA hem de GRAPO mensubu teröristlerden bazılarının idam edildiğini yazmıştır. Bu idamlar sonucunda Batı ülkeleri, İspanya'ya karşı sert bir tutum almıştır. Birçok ülke elçilerini geri çekmiş ve İspanya'yı protesto etmiştir. Türkiye ise olaylara dikkatli yaklaşmış ve herhangi bir tepki vermemiştir. Hatta 1975 yılının Ekim ayında "İspanyol Milli Bayramı" vesilesiyle düzenlenen törene Batılı ülkelere sadece Türkiye Büyükelçisi Kunalalp ve Vatikan temsilcisi katılmıştır. 20 Kasım 1975 yılında Francisco Franco ölmüş ve iktidarı Juan Carlos Kral olarak devralmıştır. Herhangi bir siyasi problem olmadan demokrasiye tedricen geçilmiştir. İspanyol halkının göstermiş olduğu tutum da demokrasiye geçilmesini kolaylaştırmıştır. Zeki Kunalalp, İspanyol milletinın sahip olduğu yüksek kültür seviyesi ve ekonomik refahın İspanya'nın demokratikleşmesine katkı sağladığını ve işleri basitleştirdiğini ifade etmiştir.⁹¹

Kunalalp, Madrid Büyükelçiliği sırasında sadece Franco rejimi hakkında gözlemlerde bulunmamış aynı zamanda çeşitli anlaşmalara da imza atmıştır. 15 Temmuz 1974 tarihinde, Türkiye ile İspanya arasında 9 Mayıs 1974 tarihinde

88 Euskadi Ta Askatasuna'nın anlamı "Bask Ülkesi ve Özgürlüktür."

89 Kunalalp, *Sadece Diplomat*, ss. 237-242.

90 Örgütün Türkçe anlamı "1 Ekim Antifaşist Direniş Grupları".

91 Kunalalp, *Sadece Diplomat*, ss. 243-247.

Ankara'da parafe edilmiş olan Hava Ulaştırma Anlaşması'nın Hükümet adına imzalanması görevi kendisine verilmiştir.⁹² 1963 tarihli Uluslararası Zeytinyağı Anlaşması'nın yeniden uzatılmasına ilişkin 7 Nisan 1978 tarihli Protokolü Hükümet adına imzalamakla da yetkili kılınmıştır.⁹³

Görev süresinin sonuna yaklaşırken Kuneralp'in başına talihsiz bir olay gelmiştir. 2 Haziran 1978 tarihinde Zeki Kuneralp'e Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları terör örgütü [Justice Commandos of the Armenian Genocide (ESAK)] tarafından suikast yapılmak istenmiştir. Zeki Kuneralp'in makam arabası sabah saatlerinde teröristler tarafından taranmış ama kendisi arabanın içerisinde olmadığından suikasttan kurtulmuştur. Ancak eşi "Necla Kuneralp", bacanağı "Beşir Balcıoğlu" ve şoförü "Antonio Torres Olmedo" arabada bulduklarından hayatlarını kaybetmişlerdir.⁹⁴ Suikast hakkında İspanyol basınında şöyle bir haber çıkmıştır: "Kimliği bilinmeyen üç kişi Madrid'de terör saldırısı yapmıştır. Türk Büyükelçinin eşi, bacanağı ve şoförü öldürülmüştür."⁹⁵ İspanya Hükümeti yapılan saldırıdan derin bir üzüntü duymuştur. İspanya Bakanlar Kurulu suikasttan hemen sonra toplanmış ve suikastı kınamıştır. Bu konuda aldığı kararı 5 Haziran tarihli bir hükümet bildirisi ile kamuoyuna açıklamıştır. Söz konusu bildiri de şunlar ifade edilmiştir: "İspanyol Hükümeti feci olaydan duyduğu derin üzüntüyü belirterek, hunhar cinayeti en etkili şekilde kınamakta ve suçluların teşhis edilerek tutuklanmaları için gereken tedbirlerin alınmasını kararlaştırmış bulunmaktadır."⁹⁶ İspanya Kralı da Zeki Kuneralp'i arayarak "Devlet Reisi olduğu bir memlekette, menfur cinayetlerin vuku bulmuş olmasından dolayı duyduğu derin üzüntüyü ifade etmiş ve mümkün olan her türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir."⁹⁷ Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk de, Kuneralp'e gönderdiği mektupta duyduğu derin acıdan bahsetmiş ve kendisine metanetler dilemiştir.⁹⁸ Cenazeler 6 Haziran 1978 tarihinde yurda getirilmiş ve 7 Haziran'da yapılan resmi törenle toprağa verilmiştir. Kuneralp olaydan çok etkilenmiş ve cenazeler başında keşke beni vursalardı demiştir.⁹⁹

92 BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 318-54-11, 15 Temmuz 1974.

93 CA, Ebis Sıra No: 06002105, Ek No:1, Belge Kayıt No: 413029, 29 Ocak 1979.

94 "Madrid Elçimizin eşi ve bir yakını suikaste öldürüldü", *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1978, s. 1, 9; "Madrid Büyükelçimize suikast yapıldı eşi öldü", *Milliyet*, 3 Haziran 1978, s. 1, 3; "Kahpe Suikast", *Hürriyet*, 3 Haziran 1978, s. 1, 13; "Sayın Büyükelçi Cihad Erginay'ın 2 Haziran 1978 tarihinde Madrid'de JCAG tarafından şehit edilen Emekli Büyükelçi Beşir Balcıoğlu ve Necla Kuneralp'i anma töreni vesilesiyle yaptığı konuşma", Türkiye Cumhuriyeti Madrid Büyükelçiliği, <http://madrid.emb.mfa.gov.tr/Mission/ShowSpeech/13865>, (Erişim:16.10.2021).

95 "Cometido por tres jóvenes desconocidos: Atentado terrorista en Madrid," *Mediterráneo*, 3 Haziran 1978, https://prensahistorica.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1005572861, (Erişim:16.10.2021)

96 CA, Ebis Sıra No: 06004157, Ek No:3, Belge Kayıt No: 412747, 6 Haziran 1978.

97 CA, Ebis Sıra No: 06004157, Ek No:5, Belge Kayıt No: 424694, 5 Haziran 1978.

98 CA, Ebis Sıra No: 06000433, Ek No:1, Belge Kayıt No: 368854, 2 Haziran 1978.

99 "Madrid Suikasti Kurbanlarının Cenazeleri Bugün Yurda Getiriliyor", *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1978, s. 1,9; "Keşke beni vursalardı", *Hürriyet*, 6 Haziran 1978, s. 1,13; "Bayan Kuneralp ve Büyükelçi Balcıoğlu toprağa veriliyor", *Hürriyet*, 7 Haziran 1978, s. 1,15; "Kuneralp, üç günde çöktü", *Hürriyet*, 8 Haziran 1978, s. 1,15.

Kuneralp, yaşanan üzücü olaydan sonra bir yıl daha görev yapmıştır. Raporlar yazmaya devam etmiştir. Dışişleri Bakanlığı Müfettişi tarafından 1978 yılının sonbaharında yapılan teftişin kendisi yokken yapılması gerekçesiyle Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e bir rapor yazmıştır. Madrid'e geri döndüğünde Müfettişin teftişi bitirdiğini ve Madrid Büyükelçiliği Turizm Müşavirini suçlayıcı bazı delillerin Müfettiş tarafından tespit edildiğini duyduğunu raporuna ilave etmiştir.¹⁰⁰ 2 Eylül 1979 tarihinde Zeki Kuneralp emekli olmuştur.¹⁰¹

Sonuç

Zeki Kuneralp'in babası linç edilerek öldürülen Milli Mücadele karşıtı ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin destekçisi Ali Kemal'dir. Buna karşın İsmet İnönü'nün ifadesiyle "devlet kin tutmamış" ve Dışişleri Bakanlığı sınavında başarılı olan Zeki Kuneralp'e Bakanlığın yolu açılmıştır. 1941-1960 yılları arasında hem merkezde hem de Türkiye'nin Bükreş ve Prag Elçiliklerinde ve NATO Daimi Temsilciliği'nde görev yapmıştır. Demokrat Parti dönemi Bakanlarından Fatih Rüştü Zorlu'nun en güvendiği bürokratlardan birisi olmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs Adası'nın garantörü olmasını sağlayan Zürih ve Londra Antlaşmalarının ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. 1960 sonrası sırasıyla Bern Büyükelçiliği, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği, iki kez Londra Büyükelçiliği ve son olarak da Madrid Büyükelçiliği yapmıştır. Madrid Büyükelçiliği görevi sırasında ESAK'ın saldırısına uğramıştır. Şans eseri bu saldırıdan kurtulmuş ancak çok sevdiği eşi, bacanağı ve şoförü saldırıdan kurtulamamış ve hayatlarını kaybetmişlerdir. Kuneralp, yaşanan üzücü olay karşısında soğukkanlılığını koruyabilmiş olsa da yaşamış olduğu kayıplar onu derinden etkilemiştir.

Zeki Kuneralp'in yaptığı görevler ve yazdığı raporlar incelendiğinde kendisinin çok nitelikli bir diplomat olduğu anlaşılmaktadır. Birçok yabancı dile hakim olmasının yanında farklı ülkelerde yaptığı görevler sırasında yeni diller öğrenmeye ve mevcut dillerini geliştirmeye devam etmiştir. Örneğin Rusçasını Prag Elçiliği'nde çalışırken geliştirmiştir. Türkiye'nin karşılaştığı sorunlarda diplomasi yeteneğini kullanmıştır. Özellikle Kıbrıs meselesi ve Türk-İngiliz ilişkilerinde oynadığı rol önemli olmuştur. Görevini her zaman Türkiye'nin menfaatleri doğrultusunda yapmıştır.

Kuneralp, kendisini eleştirmeyi ve yaptığı hatalardan ders çıkarmayı da bilmıştır. Bern Büyükelçiliği sırasında Zürih Konsolosluğu'nun kapatılmasına sebep olmuştur. Ancak İsviçre'ye gelen Türk işçilerin en çok geldiği şehrin Zürih olduğunu hesaba katmamış ve Zürih Konsolosluğu'nun yeniden açılması gerekmiştir. Kuneralp gibi tecrübeli bir diplomatın mesleki kariyerinde yaptığı en büyük hata da bu olmuştur.

100 CA, Ebis Sıra No: 06001088, Ek No:248, Belge Kayıt No: 399863, 6 Kasım 1978.

101 Güçlü, *a.g.e.*, s. 481.

Londra Büyükelçilikleri sırasında göstermiş olduğu tavırlar İngiliz siyasetçiler tarafından takdir edilmiştir. Türkiye ile İngiltere arasında diplomatik soruna neden olan Türk Hava Yolları problemi ve Timothy Davey davası hakkında yapıcı çözümler üretmiştir. Özellikle Timothy Davey davasında yumuşak bir üslup kullanarak meseleyi çözmek istemiştir. Bu nedenle Kuneralp TBMM'de eleştirilmiştir. Ancak göstermiş olduğu sakin ve akılcı tavır sorunun çözülmesini kolaylaştırmıştır. Türkiye ile İngiltere arasında ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Madrid Büyükelçiliği sırasında İspanya'nın siyasi durumu hakkında yaptığı tespitler çok ilgi çekici olmuştur. Özellikle Franco rejimi hakkında tespitlerde bulunmuştur. Örneğin Kuneralp, İspanya İç Savaşı'ndan sonra Franco'nun 1975 yılına kadar iktidarda kalmasının sebebini, İspanya İç Savaşı sırasında yaşanan siyasi istikrarsızlığı Franco iktidarı'nın sona erdirmesi olarak açıklamıştır. Bu durum İspanya halkının önemli bir kısmının uzun süre Franco'yu desteklemesini sağlamıştır. İlaveten Kuneralp'in Bask bölgesini ziyareti sırasında Basklılar hakkında kullandığı ifadeler onun gibi deneyimli bir diplomatın yapmaması gereken türden bir hata olmuştur. Nitekim İspanya'nın en önemli sorunu hakkında fikir sahibi olması beklenirdi.

Bir diplomatta olması gereken en önemli özellikler, farklı dilleri konuşabilmek, akılcı politikalar üretebilmek, sabırlı ve soğukkanlı olmaktır. Zeki Kuneralp, bu özelliklere sahip olması nedeniyle yapmış olduğu bazı hatalara rağmen Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapmış en önemli diplomatlarımızdan birisi olmuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arş. Bşk. Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA, Kurum Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 159-5-5, 3 Mart 1943.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 128-19-4, 15 Mart 1952.
BCA, Kurum Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 243-7-4, 9 Mart 1954.
BCA, Kurum Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 249-6-10, 19 Şubat 1955.
BCA, Kurum Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 265-17-16, 3 Mayıs 1957.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 149-30-14, 7 Haziran 1958.
BCA, Kurum Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 272-27-5, 29 Ağustos 1958.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 152-32-15, 22 Haziran 1959.
BCA, Kurum Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 283-16-3, 30 Mayıs 1960.
BCA, Kurum Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 283-18-14, 16 Ağustos 1960.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 159-20-17, 22 Nisan 1961.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 175-2-14, 11 Ocak 1964.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 189-60-11, 7 Ekim 1965.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 191-76-2, 9 Aralık 1965.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 191-80-14, 20 Aralık 1965.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 194-21-8, 19 Mart 1966.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 196-40-2, 10 Haziran 1966.
BCA, Kurum Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 320-27-8, 4 Temmuz 1966.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 203-15-11, 25 Şubat 1967.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 205-27-17, 11 Nisan 1967.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 218-29-1, 8 Nisan 1968.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 242-80-14, 29 Kasım 1969.

- BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 252-41-10, 29 Mayıs 1970.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 256-61-16, 21 Ağustos 1970.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 272-74-18, 13 Ekim 1971.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 284-49-8, 30 Haziran 1972.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 279-23-3, 14 Mart 1972.
BCA, Kurum Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 318-54-11, 15 Temmuz 1974.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

- CA, Ebis Sıra No: 03005679, Ek No:1, Belge Kayıt No: 247329, 10 Nisan 1958.
CA, Ebis Sıra No: 04000481, Ek No:1, Belge Kayıt No: 286565, 13 Temmuz 1960.
CA, Ebis Sıra No: 04000514, Ek No:1, Belge Kayıt No: 286569, 29 Ağustos 1960.
CA, Ebis Sıra No: 04001667, Ek No:1, Belge Kayıt No: 292983, 19 Kasım 1961.
CA, Ebis Sıra No: 04002837, Ek No:1, Belge Kayıt No: 288466, 21 Ağustos 1962.
CA, Ebis Sıra No: 04003953, Ek No:1, Belge Kayıt No: 284038, 2 Mayıs 1963.
CA, Ebis Sıra No: 04004433, Ek No: 88, Belge Kayıt No: 317208, 29 Ekim 1963.
CA, Ebis Sıra No: 06002105, Ek No:1, Belge Kayıt No: 413029, 29 Ocak 1978.
CA, Ebis Sıra No: 06004157, Ek No:3, Belge Kayıt No: 412747, 6 Haziran 1978.
CA, Ebis Sıra No: 06004157, Ek No:5, Belge Kayıt No: 424694, 5 Haziran 1978.
CA, Ebis Sıra No: 06000433, Ek No:1, Belge Kayıt No: 368854, 2 Haziran 1978.
CA, Ebis Sıra No: 06001088, Ek No:248, Belge Kayıt No: 399863, 6 Kasım 1978.

II. Resmi Yayınlar

- Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 3, C. 23, Toplantı 3.
TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Devre, C. 28, İçtima. 4, İnikat. 3.
TBMM Zabıt Ceridesi, XI. Devre, C. 11, İçtima 3, İnikat 25.

III. Süreli Yayınlar

- ABC
Cumhuriyet
Daily Mirror
Hürriyet

İstanbul Ekspres

Mediterráneo

Milliyet

Peyam-ı Sabah

Vatan

Zafer

IV. Kitaplar

APAK, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

ARTUÇ, İbrahim, *Kıbrıs'ta Savaş Ve Barış*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1989.

BEYOĞLU, Süleyman, "Türkiye'nin Dış Politikası (1923-2000)", *Modern Türkiye Tarihi*, (Ed. Süleyman Beyoğlu ve Ali Satan), s. 202-219. Marmara Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2014.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

GÜÇLÜ, Yücel, *Zeki Kunalalp and Turkish Foreign Service*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2015.

GÜRSAN, Turgut, *Dünyanın Gizli Tarihi 3*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2013.

KARAVELİ, Orhan, *Ali Kemal "belki de bir günah keçisi..."*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

KUNERALP, Zeki, *Sadece Diplomat*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981.

KUNERALP, Zeki, *Ali Kemal Ömrüm*, İsis Yayıncılık, İstanbul, 1985.

KUNERALP, Zeki, *İkinci Dünya Harbi'nde Türk dış Siyaseti: Dışişleri Bakanlığı'nın on bir telgrafı*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1982.

ÖYMEN, Örsan, *Bir İhtilal Daha Var.. 1908-1980*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1987.

PAMUK, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

SATAN, Ali, "Kıbrıslı Türklerin Devletleşme Mücadelesi", *Modern Türkiye Tarihi*, (Ed. Süleyman Beyoğlu ve Ali Satan), ss. 333-344, Marmara Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2014.

TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944- 1973) "Dp Yokuş Aşağı 1954-1957"*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

V. Makaleler

DURSUN, Davut, "Bağdat Paktı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 4, s. 446-447, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

VI. Tezler

ERDEM, Ş. Can, *Sadrazam Damat Ferit Paşa*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.

VII. Elektronik Kaynaklar

Türkiye Cumhuriyeti Madrid Büyükelçiliği, "Sayın Büyükelçi Cihad Erginay'ın 2 Haziran 1978 tarihinde Madrid'de JCAG tarafından şehit edilen Emekli Büyükelçi Beşir Balcıoğlu ve Necla Kuneralp'i anma töreni vesilesiyle yaptığı konuşma", <http://madrid.emb.mfa.gov.tr/Mission/ShowSpeech/13865>, (Erişim: 16.10.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Ülke Künyesi: Morityus Cumhuriyeti", <http://www.mfa.gov.tr/mauritius-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim: 15.10.2021).

Extended Abstract

Zeki Kunalalp is a prominent diplomat who served in the Turkish Ministry of Foreign Affairs over the course of the twentieth century. Being the son of an infamous political opponent of the Turkish War of Independence, Mr. Ali Kemal, his application to join the Turkish Foreign Ministry was initially deemed objectionable. When his case had been conveyed to the Then-President İsmet İnönü, he affirmed that “the state apparatus does not hold grudges”. Thus, Mr. Kunalalp was admitted into the Turkish Diplomatic Service in 1941. Mr. Kunalalp assumed various posts at the central organization of the Ministry in Ankara as well as in the Foreign Service between 1941-1960 particularly at the Turkish Embassies in Bucharest, Prague and the Turkish Permanent Delegation to NATO. He took part in drafting Zurich and London Agreements which enabled Turkey to designate herself as a guarantor power of the Island of Cyprus. In this regard, he relayed essential information to the Prime Minister at the time Adnan Menderes and Foreign Minister Fatin Rüştü Zorlu. He played a significant role in Turkish-British relations regarding the Cyprus issue. Between 1960-1979, he served as the Turkish Ambassador to Bern (1960-1964) then he served twice as the Turkish Ambassador to London. Later, he was appointed as the Secretary-General of the Foreign Ministry in Ankara and ultimately he became the Turkish Ambassador to Madrid. In 1978 he was assassinated by a terrorist organization named Justice Commandos of the Armenian Genocide (JCAG) while serving as ambassador in Madrid. His official vehicle was attacked causing the death of his spouse Mrs. Necla Kunalalp, his brother-in-law and a retired Turkish ambassador Mr. Beşir Balcıoğlu and his Spanish chauffeur Mr. Antonio Torres Olmedo. Mr. Kunalalp survived as he was not present in the vehicle during the assault. He retired in 1979.

When the duties and reports written by Zeki Kunalalp are examined, it is understood that he is a very qualified diplomat. In addition to being proficient in many foreign languages, he continued to learn new languages and improve his existing languages during his assignments in different countries. For example, he improved his Russian while working at the Prague Embassy. He took advantage of his diplomatic skills for the problems Turkey has faced. His role has been especially important on the Cyprus issue and Turkish-British relations. He has always accomplished his duty in line with the interests of Turkey. Kunalalp also

knew how to criticize himself and learn from his mistakes. He caused the closure of the Zurich Consulate during his duty as Bern's ambassador. However, he did not take into account that Zurich was the city where most of the Turkish workers coming in Switzerland, and the Zurich Consulate had to be reopened. Therefore the Government had to allocate a substantial budget to reopen the Consulate. Kunalalp admitted his mistake on the subject. This was the biggest mistake made by an experienced diplomat like Kunalalp in his professional career.

His decisions when he was the ambassador to London was appreciated by British politicians. He offered constructive solutions about the "Turkish Airlines problem" and the "Timothy Davey case", which caused diplomatic problems between Turkey and England. Especially in Timothy Davey's case, he wanted to settle the matter by using a soft tone. For this reason, Kunalalp was criticized in the Turkish Parliament. However, his calm and rational attitude made it easier to solve the problem. He helped the development of relations between Turkey and England. His determinations about the political situation of Spain while he was the ambassador to Madrid were very interesting. In particular, he made observations about the Franco regime. For example, Kunalalp explained that the reason why Franco remained in power until 1975 after the Spanish Civil War ended was because it was the Franco regime who ended the political instability during the Spanish Civil War. This situation enabled a significant part of the Spanish people to support Franco for a long time. In addition, the statements Kunalalp used about the Basques during his visit to the Basque region was a mistake that an experienced diplomat like him should have not made. As a matter of fact, it was expected that he would have an idea about the most important problem of Spain. The mission of the Madrid Embassy was his last job at the Ministry of Foreign Affairs and Zeki Kunalalp retired on September 2, 1979.

The most important qualifications a diplomat should have are being able to speak different languages, produce rational policies, and be patient and calm. Zeki Kunalalp has become one of our most important diplomats who have served in the Ministry of Foreign Affairs despite the mistakes he has made.

Araştırma Makalesi / Research Article

**12 EYLÜL 1980
ASKERİ DARBESİNE GİDEN SÜREÇTE
CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ KRİZİ***

Dilek YİĞİT YÜKSEL**

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nde, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, siyasetin tıkandığı düşünülen kriz dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri müdahale ederek ülke yönetimini yeniden dizayn etmiştir. Bunu, 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 tarihlerinde olduğu gibi askeri darbeler yaparak gerçekleştirmiştir. Fakat kalıcı bir düzen sağlanamamış sorunlar artarak devam etmiştir.

Çalışmamızın temel konusunu oluşturan 12 Eylül 1980 askeri darbesi Türk tarihinde bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Darbe sonrasında siyasal yaşam, ekonomik sistem, toplumsal hatta kültürel yapı değiştirilmiştir. Böyle bir kırılmaya neden olan darbeyi hazırlayan birçok neden bulunmaktadır. Makalemizde nedenlerden biri olan Cumhurbaşkanlığı seçim süreci üzerinde durulmuştur. Seçim, aslında neden olmaktan çok darbeyi tetikleyen bir araç durumundadır. 6 ay boyunca Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Cumhurbaşkanı seçilememiş, seçim süreci kilitlenmiştir.

Bu makale, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 19. Toplantı Yılı (19.12.1979-11.09.1980) Birleşik Toplantı tutanakları incelenerek, gündemde yer alan isimlerin anıları, bu konuda yazılan eserler değerlendirilerek ve dönemin basını takip edilerek hazırlanmıştır. 12 Eylül Askeri Darbesine giden süreçte Cumhurbaşkanlığı seçimleri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Askeri darbeler, 12 Eylül 1980, Cumhurbaşkanlığı Seçimleri, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanları, Cumhurbaşkanlığı Seçim Krizi.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
(dileksel@hacettepe.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-0536-6189).

THE PRESIDENTIAL ELECTION CRISIS IN THE PROCESS LEADING TO THE MILITARY COUP OF 12 SEPTEMBER 1980

Abstract

In the Republic of Turkey, especially in the II. After the World War II, the Turkish Armed Forces intervened and redesigned the country's administration in times of crisis, when the system and politics were thought to be blocked. It did this by making military coups as it was on May 27, 1960, March 12, 1971, and September 12, 1980. However, a permanent order could not be achieved and the problems continued in the same way, even deeper.

The military coup of September 12, 1980, which constitutes the main subject of our study, is a turning point. After the coup, political life, economic system, social and even cultural structure were changed. There are many reasons that prepared the military coup that caused such a fracture. Here, the Presidential election process, which is one of the reasons, is emphasized. Election is actually a tool that triggers the coup rather than causing it. The President of the State of the Republic of Turkey could not be elected for 6 months, and the election process was locked.

This article has been prepared by examining the minutes of the 19th Meeting of the Grand National Assembly of Turkey (TBMM) (19.12.1979- 11.09.1980), the memories of the names on the agenda, the works written on this subject, and following the press of the period. In the process leading up to the September 12 Military Coup, the Presidential elections were examined.

Keywords: *Military coups, 12 September 1980, Presidential Elections, Presidents of the Republic of Turkey, Presidential Election Crisis.*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, kendisine kalan tarihsel miras ve mevcut dinamikleriyle askeri yapının etkin olduğu bir devlettir. Ülkenin jeopolitik yapısı, güçlü bir Türk ordusunu zorunlu kılmaktadır. Ülkede, siyaset ile ordu ilişkisi sağlam olduğunda gayet düzgün işleyen devlet yönetimi, denge bozulduğunda yapısal sorunlarla karşılaşmıştır. Dış devletlerin de kendi çıkarlarını ülkeye dayattığı bu sorunlu dönemlerde Türk ordusu iç siyasete müdahil olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet yönetiminin kabul edilmesinde ve korunmasında askerlerin ağırlıkta olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli etkisi vardır.¹ I. Dünya Savaşı sonrası dağılan Osmanlı Devleti'nden yeni bir devlet kuranların başında yine komutanlar vardır. Kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve savunma görevi de Türk Ordusu'na verilmiştir. 1924 yılında çıkarılan bir kanunla Genelkurmay Bakanlığı kaldırılmış, yerine görevinde bağımsız Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur. Genelkurmay Başkanı, cumhurbaşkanı adına orduya emir ve komuta etme yetkisine sahiptir. 1924 anayasasında aynı durum devam etmiştir.²

Türkiye Cumhuriyet kurulduğunda siyasete yön veren tek parti Cumhuriyet Halk Partisi'dir. Tam olarak demokrasiye geçebilmek için, rejimin yerleşmesi, halk tarafından benimsenmesi beklenmiştir. Atatürk döneminde bu amaçla kurulan iki parti, siyaset ve demokrasi yolunda beklenen atılımı yapamamıştır. Aksine uyguladıkları politikaların isyanlara uygun ortam hazırladığı gerekçesiyle kapatılmışlardır. II. Dünya Savaşı'na kadar tekrar demokrasiye geçiş denemesi yapılmamıştır.

1 İlhan Arsel, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına*, İstanbul, 1994, s.37-39; "Türkiye'de darbelerin ve siyasete asker müdahalesinin köklü bir gelenek olduğu noktasında hemen herkes uzlaşa içindedir. Sorun, hangi tarihte başlatılacağıdır". Selim Sezer, "Meclis-i Mebusan-ı Kapattıran Muhtıra: Halaskar Zabitan Bildirisi, Haz. Mehmet Ö. Alkan, *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2017, ss.41-43; Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi, Ankara, 2015; Ayrıntılı bilgi için bkz. William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996; Jacop Landau, *M. Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, Çev. M. Alakuş, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995; Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Çev. Nalan Soyarı, Doğu Batı, Ankara, 2006; H. Kemal Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010; Cengiz Aktar, *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, Çev. Temel Keşoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993; Erhan Afyoncu, Ahmet Önal ve Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016; Ayşegül Altınay ve Tanıl Bora. "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinçil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017; Özcan Yeniçeri, *Genç Osman'dan Menderes'e Darbe ve Demokrasi*, Kripto Yayınları, Ankara, 2015; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin S. Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, Çev. Ayda Erbal, İstanbul, İletişim, 1995; Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, İstanbul, Afa, 1989; Bayramoğlu, Ali: "Asker ve Siyaset", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu*, Haz. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

2 Abdulvahap Akıncı, *Türkiye'de Askeri Vesayetinin Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi*, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt.8, Sayı.1, Yıl, 2013, s.92-93.

II. Dünya Savaşı sonrası egemenliğini ilan eden ABD ve Avrupa'nın, Türkiye'yi batı blokuna almak için öne sürdüğü şartlardan biri Türkiye'nin tek parti yönetiminden hızla çok partili demokratik sisteme geçmesi olmuştur. 1944 tarihli bir kanunla Genelkurmay Başkanlığının özerkliğine son verilmiştir. Barış zamanında başbakana karşı sorumlu hale getirilmiştir.³ Tek parti sisteminden çoğulcu demokrasiye geçiş, Avrupa'da olduğu gibi halkın talepleri sonucunda değil, küresel şartların zorlamasıyla gerçekleşmiştir. 1945 yılı itibarıyla Türkiye çok partili demokrasiye geçiş çabalarına başlamıştır. 1950 seçimlerinde kazanan, Demokrat Parti olmuştur. Fakat Türkiye'de demokrasi algısı sadece çok parti ve seçimlerin serbestçe yapılabilmesi düzeyinde kalmıştır. Ayrıca gelenek değişmemiş, askerlerin demokrasi ve siyaset üzerindeki etkisi devam etmiştir.⁴

II. Dünya Savaşından sonra başlayan Soğuk Savaş, birçok ülkenin siyasi yapılanmasının yeniden düzenlediği bir dönemdir. Birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nde de askeri müdahaleler, darbeler gerçekleşmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri bu müdahalelerini, kendisine verilen "Türkyurdunu ve anayasa ile belirlenmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumak görevi" ne atf yaparak meşrulaştırmıştır.⁵ Fakat gerçekleştirilen müdahaleler, siyasi, ekonomik ve toplumsal krizlere bir çare olmamış, olamamıştır. Bunlardan ilki demokrasiyi kendisine seçim sloganı yapan ve ismini Demokrat Parti olarak seçen partinin iktidarının son yıllarında uyguladığı demokrasi karşıtı uygulamalar sonrasında

3 A.g.m., s. 97.

4 M. Alakus, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999; Ergun Özbudun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011; Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993; Ağah Sabri Atay, *Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998; Murat Belge, *Militarist Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011; Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994; Ömer Laçiner, "Türk Militarizmi-I-II". Der., Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnsel, *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2006; Juan J. Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, Çev., Ergun Özbudun, Liberte Yayınları, Ankara, 2008; Akay, Hale, "Türkiye'de Asker - Sivil İlişkileri: 2000-2011 Dönemine İlişkin Bir Değerlendirme" https://www.hyj.org.tr/attachments/article/123/asker_sivil_hale_akay.pdf, (Erişim 29.01.2021); Arend Lijphart, *Çağdaş Demokrasiler*, Çev., Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002; Maryvonne L. Martin, "National Security and Democracy: The Dilemma from a Meydan Gazetecilik, *Meydan Larousse*, cilt. 3, İstanbul, 1987; Mim Kemal Öke, *Din Ordu Gerilimi: Küresel Toplumda Dışlanan Demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002; Alain Touraine, *Demokrasi Nedir?*, Çev., Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011; Mehmet Zeki Duman, "Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri", <https://www.insanveinsan.org/sayilar/2019-bahar/insan-ve-insan-dergisi-yil-6-sayi-20-bahar-2019.pdf> (Erişim 21.3.2021); Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel (Haz), *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, Birikim, İstanbul, 2006; Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu -Siyaset İlişkileri*, Gündoğan, Ankara, 1991; Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, Afa, İstanbul, 1989; Levent Ünsaldı, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, Çev. Orçun Türkay, Kitap, İstanbul, 2008; Ümit Cizre, "Egemen İdeoloji ve TSK: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu*, Haz. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006; Ümit C. Sakallıoğlu, "Ordu ve Siyaset", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 14, İletişim yayınları, İstanbul, 1995.

5 Bu madde 12 Eylül sonrasında çok tartışılmış ve 2013 yılında değiştirilmiştir. TSK İç Hizmet Kanunu, mad.35 (değişik 13/7/2013-6496/18 mad.) <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/turk-silahlı-kuvvetleri-ic-hizmet-kanunu-211>; Bkz. Karpat, a.g.e., s.311-344.

gerçekleşmiştir. Halk arasında ortaya çıkan çatışma ortamı büyük sıkıntılara yol açmıştır. Ardından Türk Silahlı Kuvvetleri durumdan vazife çıkararak mevcut siyasi yönetime karşı darbe düzenlemiştir. Böylece demokrasi tamamen askıya alınmıştır. Ordunun içinde de yönetimi devralan Milli Birlik Komitesi'ne karşı darbe girişimleri olmuş, bastırılmıştır. Bir yıl sonra tekrar demokrasiye geçiş için anayasa hazırlanmıştır. 1961 anayasası fikir özgürlüğüne büyük önem veren ve demokratik oluşumlara imkân tanıyan bir anayasa olmasına karşın yasamadan çok yürütmeye ağırlık verilmiştir.⁶ Yasama alanında, demokrasinin temelini oluşturan halkın seçimi ile oluşan TBMM'nin yanında atanan üyelerden oluşan Cumhuriyet Senatosu kurulmuştur. O döneme kadar yer altına itilmiş olan muhalif hareketler anayasanın getirdiği özgür ortam içinde meclise girerek fikir beyan edebilmiştir. Fakat 1970li yıllar muhalif fikirlerle mücadele ederek geçmiştir. Ekonomi gidererek daha kötüye gitmiş, sosyal ve toplumsal sorunlar yükselmiştir. Sağ-sol çatışması olarak adlandırılan iç çatışmalar sokağa hâkim olmuştur.

Çalışmamız 12 Eylül süreci özelinde, gerçekleştirilen askeri müdahalelerin bir sonraki müdahale ortamını hazırlamaya olan katkısını da göstermeyi amaçlamıştır. Siyasilerin, askerlerin kendi aralarındaki ve birbirleriyle olan kişilik ve fikir çatışmalarının Türkiye Cumhuriyeti Devletinin yönetimine, cumhuriyete ve demokrasiye olan olumsuz etkileri, yine 12 Eylül sürecindeki Cumhurbaşkanlığı seçimindeki tutumları örneğinde irdelenmiştir. Makalede iç dinamikler üzerinde durulmuş, oldukça önemli etken olan fakat konjonktüre göre değişim gösteren dış dinamiklere çok kısa değinilmiştir. Çünkü amacımız ülke için uzun vadede önemli olumsuz sonuçlara yol açan süreci ayrıntılarıyla irdeleyerek, devleti oluşturan kurumların, Türkiye Cumhuriyeti devletinin temel kuruluş mantığı çerçevesinde sağlam bir şekilde ayakta kalması düşüncesine katkı yapmaktır.

Darbe Öncesi Siyasi Kriz

Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetiminde ikinci askeri darbe olarak anılan 12 Mart Muhtırasının ilan edilmesine giden dönem ayrı bir inceleme konusudur. 1971 yılının mart ayına gelindiğinde, TSK içinde sol görüşlü olduğu iddia edilen bazı askerler, 9 Mart 1971'de hükümete müdahale etmeye karar vermişlerdir. Bunu öğrenen Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, darbe girişimini engelleyerek harekete katılan üst düzey askerleri etkisiz hale getirmiştir. 11 Mart'ta Yüksek Askeri Şura'yı toplantıya çağırmıştır. Toplantıda hükümetin ülkenin sorunlarını çözemediği için yönetimden çekilmesi gerektiği düşüncesinde uzlaşmıştır.

6 Ayrıntılı bilgi için bkz. Suna Kili, 27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası, Boyut Yayınları, 1998, İstanbul; 1961 Anayasası ile Eski Anayasalar, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1976; Türkiye'nin Yönetim Yapısı, Muzaffer Sencer, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1992.

12 Mart 1971 tarihinde Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un imzasını taşıyan **muhtıra**, TRT radyolarından okunmuştur. Muhtıranın içeriği, "mevcut hükümetin yerine mevcut anarşik durumu giderecek, reformları Atatürkçü bir görüşle ele alarak inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde kurulması gerektiği, aksi takdirde TSK'nın, anayasanın kendisine verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak görevi çerçevesinde yönetimi devralacağı" şeklindedir.

Muhtıranın Mecliste okunması sırasında iki konu dikkat çekmektedir:

Muhtıra, mevcut demokratik hukuk sistemine aykırı bir belge olmasına karşın Türkiye Cumhuriyeti Devletinin meclisinde parlamenterlere görüş bildirme hakkı bile tanınmamıştır.

Mecliste görüş bildirme talebinde bulunan sadece iki milletvekili olmuştur. İki milletvekili, Adalet Partisinden Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan ("meclis böyle bir yazıya muhatap değildir" demiştir) ve Sivas Milletvekili Kadri Erdoğan'dır. Erdoğan, milletvekillerinin görüş ifade etmeleri gerektiğini, Türkiye'de bu konudan daha hayati bir konu olmadığını söylemiştir. Fakat Başkan talebin içtüzüğe aykırı olduğunu söyleyerek diğer maddeye geçmiştir.⁷

Muhtıra sonrası Parlamento feshedilmemiş, anayasa askıya alınmamıştır. Fakat yönetimde olan Demirel hükümeti istifa ederek, askerlerin onayladığı Nihat Erim başbakanlığında partiler üstü bir yönetim oluşturulmuştur. Fiili olarak demokrasi askıdadır. Hukuksuzluk ve işkence iddialarını, günümüze dek tartışılan idam kararları izlemiştir. Dolayısıyla muhtıra bir çözüm olmak yerine toplumsal ve siyasi krizi ağırlaştırmıştır.

Türkiye'nin yönetim sisteminin 14 Ekim 1973 genel seçimleriyle tekrar demokratik yapıya dönmüş olmasına karşın ülkeyi 12 Mart'a götüren sorunların kaynakları yok edilemediği için toplumsal barışın sürekliliği sağlanamamıştır.⁸ Velidedeoğlu, sürekli olamama halinin nedenlerini şöyle özetlemiştir:

Köy ve kasabalarda yaşayan insanların, eğitim, kültür, sosyal ve ekonomik durumlarında bir gelişme olmamıştır.

Fırsat eşitliği sağlanmamıştır.

Lozan'a rağmen, ekonomik açıdan dışa bağımlılık değişmemiştir.

Komünizm şantajı değişmemiştir.⁹

7 Millet Meclisi Tutanak Dergisi, B.70, D.3, C.12, T.2, 12. 3. 1971.

8 Muzaffer Sencer, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.130.

9 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türkiye'de Üç Devir*, 1.Cilt, Evren Ofset, Ankara, 1972, s.431-433.

1977’de yapılan genel seçimler sonucunda TBMM’de en etkin olan partiler Bülent Ecevit önderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi (AP) olmuştur. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Bakanlar Kurulu’nun oluşturulması için en yüksek oyu alan CHP Başkanı Ecevit’i görevlendirmiştir.¹⁰ Ülkede terör olayları sürmektedir. Ecevit Hükümeti’nin görevde olduğu 1978 yılında, çok sayıda kayıpla sonuçlanan olaylar gerçekleşmiştir. Nisan’da Malatya’da, Mayıs’ta Çorum’da, Elazığ’da, Eylül’de Sivas’ta büyük provokasyonlar gerçekleştirilmiş, olaylarda yüzlerce insan ölmüş, binalar tahrip edilmiştir. Sonuçları en ağır olan ise 22-26 Aralık 1978 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş olaylarıdır. 107 kişinin ölümü, 205 kişinin yaralanması ve 500’e yakın binanın tahribi ile sonuçlanmıştır. Yaşanan tam bir katliamdır.¹¹ Olaylar üzerine Ecevit, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ile görüşerek sıkıyönetim ilanı için fikir almıştır. 26 Aralık 1978 tarihinde 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir.¹²

14 Ekim 1979 tarihli ara seçimde AP büyük oy oranı sağlamıştır. Cumhuriyet Senatosu’na seçilecek 50 yeni üyenin 33’ü ile boş bulunan 5 milletvekilliğini kazanmıştır. Bunun üzerine 16 Ekim’de CHP lideri Ecevit başbakanlığındaki hükümet istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı Korutürk, 25 Ekim 1979’da hükümeti kurma görevini AP lideri Demirel’e vermiştir.¹³ 12 Kasım 1979 tarihinde Demirel başkanlığında, Milli Selamet Partisi (MSP) ve Milliyetçi Hareket Partisi’nin (MHP) desteği ile AP azınlık hükümeti göreve başlamıştır. Ülkede sıkıyönetim uygulanmasına rağmen, sağ-sol çatışmaları, terör faaliyetleri hızla devam etmiş, her gün gerçekleşen baskınlar, saldırılar ve cinayetler sıradan hale gelmiştir. Bu olumsuz ortamda dikkate alınması gereken önemli bir nokta, siyasetin zorlama ile olsa bile demokrasi içinde yürütülmeye çalışılmasıdır.

Sorunların ağırlaşarak devam etmesi üzerine 27 Aralık 1979 tarihinde TSK, tekrar harekete geçerek yeni bir mektup hazırlamıştır.¹⁴ Dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı tarafından imzalanmış, TSK’nın görüşünü içeren bu mektup Evren tarafından Cumhurbaşkanı Korutürk’e iletilmiştir. “Sayın Cumhurbaşkanım” diye başlayan mektupta “milli birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyulan zamanda hızla olumlu sonuca ulaşabilmek için gerekli tedbirlerin alınması

10 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 14.6.1977, Dönem.5, Cilt.1, Toplantı.1, Birleşim.2, 11.

11 İki sol görüşlü öğretmenin öldürülmesi ile başlayan olaylar, görgü tanıklarının ifadesi ile, cenazeye katılan gruba “komünist ve Alevilerin cenaze namazı kılınmaz” diyenlerin saldırısı ile devam etmiştir. Yalçın Çakmak, İtikattan Kimliğe: Dinamikler ve Karşı Dinamikler Bağlamında Yetmişli Yıllarda Aleviler, *Türkiye’nin 1970’li Yılları*, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s.645-670.

12 Kenan Evren, *Kenan Evren’in Anıları 1*, Milliyet Yayınları, 4.Baskı, 1990, s.230, 235.

13 “16 Ekim 1979 günü istifası bildirilmiş olan Bakanlar Kurulunun yeniden teşkili için AP Genel Başkanı ve Isparta Milletvekili Sn. Süleyman Demirel’i görevlendirdim. Fahri S. Korutürk Cumhurbaşkanı”, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1.11.1979, Dönem.5, Cilt.13, Toplantı.1, Birleşim.1, 2; “Görev Demirel’de”, *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1979, 1.

14 Evren, a.g.e., s.330-331.

amacı ile tüm anayasal kuruluşlar ve siyasi partilerin bir kere daha uyarılması bütün komutanlarca müştereken dile getirilmiştir.” denilmektedir. TSK, iç hizmet yasası ile kendisine verilen görev doğrultusunda Türkiye’nin yaşamsal sorunlarına karşı siyasi partilerin bir an önce milli çıkarlar doğrultusunda birleşmelerini istemektedir.¹⁵ Korutürk, 2 Ocak 1980 günü AP lideri Demirel ve CHP lideri Ecevit’i çağırarak, mektubu kendilerine vermiştir. Daha sonra yaptığı toplantıda, askerlerin 27 Aralık’ta Genelkurmay Başkanının verdiği mektuptaki görüşleri teyit ettiklerini ve demokratik rejime bağlı olduklarını ilettiklerini söylemiştir. Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Başkanı olarak kendisinin parlamentoyu uyarmasının daha uygun olacağını çünkü eğer uyarıyı askerler yaparsa bunun müdahale olarak nitelendireceğini söylediklerini de eklemiştir. Korutürk’ün bu toplantısından sonra Özel kalem müdürü, Cumhurbaşkanının görüşme için Demirel ve Ecevit’i birlikte kabul etme kararını alırken zorlandığını belirtmiştir. Korutürk’ün “şanki şapla şekeri birleştirmeye çalışmak gibi bana biraz anlamsız geldi” dediğini söylemiştir.¹⁶ Sadece Cumhurbaşkanının bu sözü bile meclisteki durumun vahametini ortaya koymaktadır.

Cumhurbaşkanı adayı Muhsin Batur anılarında, TSK’nın uyarı mektubu kamuoyuna açıklandığında kimsenin üzerine alınmadığını, CHP lideri Ecevit’in zaten hükümeti bırakmış olduğunu, Demirel’in ise daha yeni bir hükümet kurduğunu söylediğini, oysa mektubun adresinin meclisin tamamı ve siyasi partilerin tümü olduğunu yazmıştır.¹⁷ Sonraki açıklamalarında uyarı mektubu hakkında Demirel şu yorumu yapmıştır: “25 Kasım’da meclisten güvenoyu almışım, 27 Aralık’ta uyarı mektubu... Uyarı mektubundan sonra istifa etmeyi gerek ülke menfaatlerine gerekse siyasal üsluba uygun bulmadım. Ayrıca mektupta hedefin biz olmadığını söylüyorlardı.”¹⁸ Demirel’in Cumhurbaşkanlığı seçiminin uzaması konusundaki düşüncesi ise, “Kafamdaki plan hep genel seçime gitmekti. Cumhurbaşkanı seçilemez, rejim çıkmaza girerse genel seçime gitmek.”¹⁹

Askerlerin mektubu, demokrasinin tehlikede olduğunu göstermiştir. Fakat bu durum mecliste “nasıl olsa olmaz” mantığı ile göz ardı edilmiş veya duruma göz yumulmuştur. 28 Nisan 1980 tarihli 33. Birleşimde Adalet Partisi (AP) Kırşehir Milletvekili Mustafa Eşrefoğlu, “Aydınlık gazetesinde Doğu Perinçek imzası ile Türkiye’de parlamento zamanını doldurdu mu?” başlıklı bir yazı çıktığını, yazıda Perinçek’in “Moskova’nın beşinci kolu ile el ele veren teslimiyetçilik, iktidar yolunu darbeler yaparak aşmaya çalışacaktır.” yorumunu

15 Hikmet Özdemir, *Fahri S. Korutürk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, 155, Evren, a.g.e., s.330-332.

16 Özdemir, a.g.e., s.161-163; “Şapla şekeri ayırmak” bir Türk atasözüdür ve benzer görünen şeylerin aslında nitelik olarak birbirlerinden çok farklı olabildikleri anlamına gelmektedir.

17 Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler: Üç Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1985, 504-505.

18 Cüneyt Arcayürek, *Demokrasi Dur 12 Eylül 1980*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, 290.

19 Arcayürek, a.g.e., s.288.

yaptığı yer almaktadır. Eşrefoğlu, bu yazı karşısında meclisin ne yapacağını sormuştur. Başkan, cevaben Türkiye’de basın hür olduğunu, bu özgürlüğünü ancak demokratik bir ortamda sürdürebileceğinin farkında olduğuna inandığını söylemiş, Türkiye’de rejimin güçlü olduğunu, bu gücünü sürdüreceğini eklemiştir.²⁰ Burada AP kanadının darbeyi soldan beklediği de görülmektedir.

27 Mayıs 1980’de MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak öldürülmüştür.²¹ Cinayetin yasa dışı sol bir örgüt tarafından gerçekleştirildiği iddiasının ardından Çorum’da Alevilere yönelik saldırılar düzenlenmiştir. Haziran başında durdurulan olaylar Temmuz’da “komünistler camiyi bombaladı” söylentisiyle yeniden hareketlenmiştir. Sokağa çıkma yasağı ilan edilmesine rağmen barikatlar kurulmuş, karşılıklı çatışmalar yaşanmıştır. Çorum valisi Rafet Üçelli görevden alınmış, ardından İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil, Demirel’in isteği ile istifa etmiştir.²²

Cumhurbaşkanlığı seçimleri devam ederken ülkedeki huzursuzluk giderek artmaktadır. 15 Temmuz 1980 tarihinde CHP İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu, Şişli’deki işyerinde iki terörist tarafından katledilmiştir.²³ 16 Temmuz’da yapılan TBMM Birleşik Toplantısının başlangıcında saygı duruşu yapılmıştır. CHP İstanbul Milletvekili Orhan Birgit, bir TBMM üyesinin ülkede boyutları aşmış anarşi tarafından şehit edilmesi üzerine hükümetin meclise açıklama yapma, taziyelerini sunma gereğini duymuyor olmasını eleştirerek anarşinin meclisin içine kadar girdiğini fark edip fark etmediklerini sormuştur. Mecliste bulunmayan AP milletvekillerinin deniz kenarlarında olduğunu söylemiştir. Ardından CHP Grubu salonu terk etmiştir. Çoğunluk olmadığından seçim yapılmamıştır. Başkan Karakaş, son durum hakkında yapmış olduğu bir konuşmada, ülkedeki anarşi ve terörün vatandaşların her kesimini hedef aldığını ve nihayet demokratik sistemin gereği ve bir parçası olan milletvekillerine (Köksaloğlu), eski başbakanlara (Nihat Erim) kadar uzandığını ve var olan sistemi kökünden sarstığını söylemiştir. Buna karşı TBMM’nin duyarlılık ve kararlılıkla, parti farkı gözetmeksizin

20 *TBMM Tutanak Dergisi*, 28.4.1980, 19.3. 1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.33, 354.

21 “MHP Genel Başkan Yardımcısı Sazak Öldürüldü”, *Tercüman*, 28.05.1980, s.1.

22 “Çorum Kanlı Olaylara Sahne Oldu”, *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1980, s.1; 12 Eylül soruşturmasında ifade veren sonra dönemin valisi Rafet Üçelli, Çorum olayları sırasında Amasya’daki Tugay Komutanlığından yardım istediklerini fakat gelen askerlerin müdahale etmeden döndüğünü söylemiştir. Bunun üzerine İçişleri Bakanlığını haberdar ettiklerini fakat bir sonuç alınmadan Çorum’daki görevinden alındığını ifadesinde belirtmiştir. “Çorum’un tanıkları ‘Katliam’ı anlattı”, 29.12.2011, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/corumun-taniklari-katliami-anlatti-308890>, (Erişim 01.12.2022); Veysel Dinler, Yangın Yeri, Katliam: Maraş ve Çorum, Türkiye’nin 1970’li Yılları..., s.671-687.

23 “CHP İstanbul milletvekili Köksaloğlu öldürüldü”, *Cumhuriyet*, 16.07.1980, s.1; 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra bu cinayetten sanık olarak Sıkıyönetim Mahkemesinde yargılanan Osman Tüfekçi, 29 yıla mahkûm edilmiş fakat 10 yıl sonra Tüfekçi daha sonra Turgut Özal’ın onayladığı 12 Nisan 1991 tarihli Terörle Mücadele Kanunundan (91 affı) yararlanarak serbest bırakılmıştır. <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/zonguldak/bbp-li-tufekci-den-muhsin-yazicioglu-nun-olumu-ilgili-iddia-10455241>, (Erişim 24.08.2021).

anarşi ve terörün önlenmesi için bir kurtuluş savaşı heyecanı ve imanı ile ortak bir tavır sergilemesi gerektiğini, üyelere her zamankinden daha büyük bir sorumluluk düştüğünü vurgulamıştır. Ardından CHP Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit söz almış, Türkiye’de 15 yıldır terör ortamının hazırlandığını, 1975 yılı başlarından beri de terörün tırmanış içinde olduğunu, son aylarda en üst noktaya ulaştığını, terör kurbanlarının 1979 yılına göre 4 kat artmış olduğunu belirtmiştir. Çorum olaylarına değinerek, bir iç savaş denemesi yapıldığını, son birkaç gün içinde ise Erim, Türkler ve Köksaloğlu’nun öldürüldüğünü sözlerine eklemiştir.²⁴

2 Nisan 1980 tarihinde bir günde 11 kişinin öldürülmesi üzerine Ecevit “CHP, AP ve MSP koalisyonu kurulmalıdır” şeklinde beyanat vermiştir. Demirel’in hedefi ise genel seçim yapılmasıdır. Durumu değerlendiren Ecevit, “Cumhurbaşkanlığı seçimi gecikirse darbe dahil başka ihtimaller ortaya çıkabilir. Demirel bunalım yaratıyor.” demiştir. Yapılan MGK toplantısında, olaylar karşısında sıkıyönetimin ilanının yanı sıra devlet güvenlik mahkemelerinin kurulmasının zorunlu olduğu belirtilmiş, tavsiye kararı şeklinde hükümete sunulmuştur. Evren, bu talebin Demirel hükümeti tarafından kabul gördüğünü fakat CHP ve MSP tarafından onaylanmadığını belirtmiştir.²⁵

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde dikkat çeken bir konu adayların kimlikleridir. Adaylar, 12 Mart muhtırası sürecinde bir şekilde yer almışlardır. Seçimin önde giden aday olan, Cumhuriyet Senatosu Üyesi Emekli Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, muhtıranın altında imzası olan isimlerden biridir. Batur anılarında, 1961 seçimleri ile gerçek çok partili demokratik sisteme dönüldüğü fakat kişilerin fikir özgürlüğü ve tartışma kültürüne sahip olmamaları, üstelik şahsi ihtira slara fazlasıyla düşkün olmaları nedeniyle yeniden ikiye bölünmenin yaşandığını söylemiştir. 1971 yılına gelindiğinde TSK tarafından yapılacak bir müdahalenin beklendiğini hatta bazı çevreler tarafından istendiğini dile getirmiştir. Okunduğu meclis oturumunda ise muhtıranın, doğal, sıradan bir gündem maddesi gibi geçtiğine vurgu yapmıştır.²⁶ 12 Mart muhtırası sürecinde Batur’un yanında yer alan bir isim olan Kemal Kayacan da Cumhurbaşkanlığı adaylarından biridir. Kıbrıs Barış Harekâtına kumanda etmiş olan Oramiral Kayacan, Deniz Kuvvetleri Komutanlığından emekli olduktan sonra 1977’de CHP’den Ankara milletvekili seçilerek TBMM’de yer almıştır. Adaylardan bir diğeri olan Orgeneral Faik

24 TBMM Tutanak Dergisi, 16.7.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.87, 586.

25 Evren, a.g.e., s.415-416.

26 12 Eylül sürecine de damga vuran TSK’daki bölünmenin tarafları 9 Martçılar ve 12 Martçılar olarak isimlendirilmiştir; Emekli Kurmay Yarbay Talat Turhan, dönemi anlattığı kitabında Batur’un 27 Ekim 1972’de Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler’e şunları yazdığını anlatmıştır: “(Bomba) Davası ile siz (Gürler), ben (Batur) ve Amiral Kemal Kayacan’ın bu konularla ilişkisi kurulmaya çalışılmakta, hakikatle ilgisi olmayan dosyalar çoğaltılarak etrafa dağıtılmaktadır.” Turhan’ın kitabında yer alan bu sözler Batur’un anılarında da yer almıştır. Fakat farkı Batur’un Bomba davasının adını vermemiş olması ve (...) davası demiş olmasıdır. Batur, a.g.e., s.192, 369.

Türün de 12 Mart Muhtırası sırasında Kara Kuvvetleri Komutanı ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanıdır. Emekliliğinin ardından 1977 seçimlerinde AP Manisa milletvekili seçilmiştir.²⁷ Görüldüğü gibi çalışmamızda ele alınan dönemde en çok oy alan 3 aday, askerlikten emekli olduktan sonra siyasi yaşama geçen ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olan üç isimdir.

Evren anılarında, AP adayı olan Saadettin Bilgiç'in seçilemeyeceğinin Demirel tarafından da bilindiğini, zaten seçilemeyeceği için aday gösterildiğini söylemiştir. Çünkü yakın dostu olan İhsan Sabri Çağlayangil'in vekaleten cumhurbaşkanlığına atanmasından dolayı Demirel çok memnundur. Durumdan rahatsız olan, CHP'dir. Evren, Demirel'in, Cumhurbaşkanı seçilememesini büyük bir sorun olarak görmediğini, vekil asildir diye düşündüğünü sözlerine eklemiştir.²⁸ Evren daha sonra Kemal Kayacan ile görüşmüştür. Kayacan, Ecevit'in CHP ile AP'nin ortak bir hükümet kurulması gerektiği düşüncesinde olduğunu, bunun için öncelikle Cumhurbaşkanlığı seçiminin sonuçlanması gerektiğini belirttiğini söylemiştir. Kayacan, Batur'un yakında adaylıktan çekileceğini yerine kendisinin aday olacağını, TSK'nın da kendisini desteklemesi gerektiğini ifade etmiştir. Evren, bu konuda Kayacan'a cesaret vermediğini, Demirel'in böyle bir koalisyona razı olmayacağını söylediğini aktarmıştır.²⁹

Evren, Demirel ile görüşerek Cumhurbaşkanlığı seçiminin bir an önce sonuçlanmasının gerekliliğini hatırlatmıştır. Demirel ise Yugoslavya Cumhurbaşkanı Mareşal Tito'nun cenaze törenine katılacağını, orada Ecevit'le buluşacağını ve bu konuyu konuşacaklarını söylemiştir. Evren anılarında, bu konuşmanın sanki Türkiye'de yapılamayacağını, burada Demirel'in oyalama taktiği uyguladığını söylemiştir. Demirel'in anayasa değişikliği istemine de değinen Evren, Ecevit'in bu teklife, "istenen anayasa değişikliği demokrasi değil koyu bir dikta rejimidir" şeklinde cevap verdiğini belirtmiş, aslında kendisinin Demirel ile aynı fikirde olduğunu, cumhurbaşkanının halk oylaması ile seçilmesi taraftarı olduğunu da sözlerine eklemiştir.³⁰ Fakat Cüneyt Arcayürek, 24 Nisan 1980 günü yaptığı görüşmede Evren'in, "Bana ulaşan anayasa taslağı, tek dereceli seçimle seçilecek cumhurbaşkanına olağanüstü yetkiler veriyor. Ve bir diktatör getiriyor." dediğini aktarmıştır. Evren'in çözümü, anayasa değişikliği ile seçim sistemi ve siyasi partiler yasasının değişmesidir. Ona göre, seçime gidilse

27 TSK'daki bölünme ve Org. Türün hakkında Turhan'ın şu sözleri dikkat çekmektedir: "Bomba davası, 1972 yılında, bomba ve soygun olaylarıyla ilgili olarak açılmış ama çok geçmeden Silahlı Kuvvetler üst düzeyindeki hesaplaşmanın çarpışma alanı haline gelmişti. Giderek siyasal bir dava kimliği kazanmıştı." Turhan 12 Mart müdahalesi sonrası siyasetteki bölünmenin taraflarını Cevdet Sunay-Memduh Tağmaç-Faik Türün grubu ile Faruk Gürler-Muhsin Batur-Kemal Kayacan grubu olarak tanımlamıştır Turhan, 4 Temmuz 1972'de 30-35 kişilik bir ekibin evini basarak kendisini gözaltına aldıklarını, ağustos ayına kadar teknik sorgulamaya (işkence) uğradığını, dönemin Sıkıyönetim Komutanı Faik Türün ve arkasındaki güçlerin hedefi olduğunu söylemiştir. Talat Turhan, *Bomba Davası Savunma 1*, Bireysel Yayın, İstanbul, 1986, 17-26, 46-47,82.

28 Evren, a.g.e., s.416.

29 Evren, a.g.e., 427-428, 430.

30 Evren, a.g.e., 432, 439.

hemen hemen aynı sonuçlar alınacak, koalisyonlar gelecektir. Oysa artık sağlam bir hükümete ihtiyaç vardır. Arcayürek'in müdahale olasılığı konusundaki sorusuna ise "şimdilik böyle bir şey yok" cevabını vermiştir.³¹ Görüşmede Evren, olağanüstü hâl ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri yasalarının çıkarılmasını istediklerini belirtmiştir. Başbakan Demirel de bu görüşü desteklemektedir. Ana muhalefet lideri Ecevit ise Temmuz itibarıyla, zaten sıkıyönetim olduğunu, hükümetin terör kaynaklarından birine bağlılığı sürdürdükçe hiçbir yasal önlemin teröre çözüm getiremeyeceğini belirterek, söz konusu yasalara gerek olmadığını söylemiştir.³²

Bu konuşmanın ardından, Balgat katliamı sanığı olan ve idam cezası alan iki terörist Mamak Askeri Cezaevinden kaçmıştır.³³ MSP Milletvekili Şener Battal, "böylesine güçlü korumalı bir hapishaneden hiç kimse kaçamazdı, kaçırılırdı" yorumunu yapmıştır. Bu olayın ardından Ecevit, mevcut hükümetle sadece Meclis'in çalışması ve Cumhurbaşkanlığı seçimi sorunundan başka hiçbir konuyu görüşmeyeceklerini söylemiştir.³⁴ 5 Eylül tarihinde MSP tarafından verilen gensoru önergesi, CHP'den destek görmüş ve mevcut hükümetin dışişleri bakanı olan Hayrettin Erkmen bakanlıktan düşürülmüştür.³⁵ Ertesi gün MSP tarafından düzenlenen "Kudüs Mitingi" 6 Eylül'de Konya'da gerçekleştirilmiş, İsrail'in Kudüs'ü başkent yapma kararına karşı olduğu söylenen mitingde şeriat propagandası yapılmıştır.³⁶ Evren, bu olayı, meşrutiyete karşı düzenlenen 31 Mart Olaylarına benzetmiştir.³⁷ Yine aynı gün Ecevit'in şu sözü gazetelerde yer almıştır: "Halk tribünden sahaya inmeli, oyuna katılmalıdır. Böyle giderse birisi düdüğü çalar ve demokrasi biter."³⁸

Bütün bu görüşmeler, uyarılar, tartışmalar Meclis'te bir uzlaşılı sonuçlanmayınca, Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil edecek cumhurbaşkanının seçilme olasılığının dahi kalmadığı ortaya çıkınca TSK, anayasaya göre artık görevin kendisine düştüğüne karar vermiştir. 12 Eylül 1980 günü yapılacak olan TBMM Birleşik Toplantısı gerçekleşmemiştir. Çünkü sabaha karşı tanklar harekete geçmiş ve TSK, ülke yönetimine el koymuştur.

12 Eylül 1980'de "Genelkurmay ve Millî Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması" başlığı ile Resmî Gazete'nin mükerrer sayısı yayımlanmıştır. Bu açıklamanın çalışmamızı yakından

31 Arcayürek, a.g.e., 16.

32 Arcayürek, a.g.e., s.272.

33 Ankara'nın Balgat semtinde 3 kahvehaneyi tarayarak 5 kişinin ölümüne neden olmakla yargılanıp ceza alan silahlı eylemcilerin kaçı gazetelerde yer almıştır. "İdam mahkûmu iki sağcı Mamak Askeri Cezaevinden kaçtı", *Milliyet Gazetesi*, 28.07.1980, 10; Van Cezaevinden 16 Mart'ta 33 mahkûm, 1 Nisan'da 58 kişi kaçmıştır. 25 Mart'ta Adana ve Osmaniye Cezaevlerinden 9 sağ, 1 sol mahkûm kaçmıştır. Evren, a.g.e., 410.

34 Arcayürek, a.g.e., s.275.

35 "Erkmen düşürüldü", *Milliyet Gazetesi*, 06.09.1980, 1.

36 "MSP'nin Konya Mitingi için Savcılık soruşturma açtı", *Milliyet Gazetesi*, 08.06.1980, 1,6.

37 Evren, a.g.e., s.535.

38 "Ecevit: "Böyle giderse birisi düdüğü çalar ve demokrasi biter.", *Milliyet Gazetesi*, 7.9.1980, 4.

İlgilendiren kısmı şöyledir: “Son iki yıllık süre içinde terör 9241 can almış, 14.152 kişinin yaralanmasına veya sakat kalmasına sebep olmuştur. Türkiye’de insani değerlere önem vermeyen örtülü bir savaş yürütülmektedir. Diğer taraftan T.C. Devletinin mevcut yönetim yapısındaki meclisler, 22 Mart 1980 tarihinden itibaren siyasi çıkar hesapları ile Cumhurbaşkanlığı seçimini çıkmaza sürüklemiş, ülkenin içinde bulunduğu kriz ile mücadelede çok değerli zamanı düşüncesizce harcamışlardır. Dünyanın hiçbir ülkesinde Cumhurbaşkanlığı makamı ve seçimi bu kadar hafife alınmamış ve bu kadar zaman boşa harcanmamıştır. Herkes tarafından bilinen bunlar ve diğer birçok sebepten dolayı TSK; ülkenin ve milletin bütünlüğünü, milletin hak, hukuk ve hürriyetini korumak, can ve mal güvenliğini sağlayarak korkudan kurtarmak, refah ve mutluluğunu sağlamak, kanun ve nizam hakimiyetini, diğer bir deyimle devlet otoritesini tarafsız olarak yeniden tesis ve idame etmek gayesiyle devlet yönetimine el koymak zorunda kalmıştır. Yeni hükümet ve yasama organı kuruluncaya kadar geçici süreyle yasama ve yürütme yetkileri benim başkanlığında, Kara, Deniz, Hava Kuvveti Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı’ndan oluşan Millî Güvenlik Konseyi tarafından kullanılacaktır.³⁹ 12 Eylül sabahı Demirel, Ecevit ve Erbakan çalınan kapılarını açtıklarında Evren’den bir zarf olduğunu görmüşlerdir. Türkeş ise evinde bulunamamıştır. Ardından parti liderleri evlerinden alınarak Hamzakoy/Gelibolu’ya gönderilmişlerdir. Can güvenliklerinin TSK’nın teminatı altında olduğu, ailelerini de götürebilecekleri söylenmiştir.⁴⁰

2. Cumhurbaşkanlığı Seçimi Sonuçlarının Sayısal Analizi

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ün görev süresinin bitimi ülkedeki kaosu derinleşmesinde etken olmuştur. Seçimler TBMM Birleşik oturumunda yapılmaya başlanmıştır. Kaosun kaynağı olan ülke gündemi için yapılacaklar arka planda kalmış, sorunların kökenine inmek, gençliğin ve halkın düşüncelerini anlamak, tartışmak, uzlaştırmak konusunda çaba harcanmamış, hatta bu konuda bir gereklilik hissedilmemiştir. Bu durum sokakta çözümden giderek uzaklaşılmasına, ülkenin dünyada terörle anılmasına ve bir Cumhurbaşkanının bile seçilemediği gerçeğine yol açmıştır.

39 “Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Türk Milletine Açıklaması”, *Resmî Gazete*, Başbakanlık, 12 Eylül 1980, S: 17103, Mükerrer, 1-6.

40 Arcayürek, MHP lideri Alparslan Türkeş’in ortadan kaybolmasının, müdahalenin soldan olduğunu düşünmesi nedenine bağlamaktadır. Hakkında vur emri çıkmıştır. Ancak hareketin TSK’nın emir komuta zinciri içinde olduğuna ikna olduğunda teslim olmuştur. Ecevit de müdahaleyi ilk duyduğunda sağ darbe olarak yorumlamıştır. Onun da sağ darbeden kuşkulandığı düşünülmüştür. Arcayürek, a.g.e., s.380,381.

2.a. Cumhurbaşkanlığı (CB) Seçiminin İlk 20 Turu

Cumhurbaşkanı Korutürk'ün görev süresi 6 Nisan 1980 tarihi itibarıyla sonra ermektedir. Anayasaya göre 15 gün önceden seçimlerin başlaması gerekmektedir. TBMM Birleşik Toplantısında seçimler başlamış, fakat 22 Mart-16 Nisan 1980 tarihleri arasında yapılan ilk 20 toplantıdan bir sonuç çıkmamıştır. 20 toplantıda günde ortalama 2 tur oylama yapılmasına rağmen günün ikinci turlarında oylama için yeterli çoğunluğa bile ulaşamamıştır. Hazırlanan tablolar ve grafiklerde görüldüğü üzere, çok fazla sayıda boş oyun yanı sıra çeşitli oy ve geçersiz oy kısımlarının sayısı yüksektir. Cumhurbaşkanlığı Seçimi-1 olarak isimlendirdiğimiz süreçte dikkat çeken bir diğer konu, TBMM Birleşik toplantılarının ne sıklıkla yapılacağı tartışmasıdır. Süreç ilerledikçe ve seçimden olumlu bir sonuç alınmadıkça milletvekilleri ülke gündemindeki diğer konuların ele alınmasının gerekliliğini belirtmişlerdir. Meclisteki bütün parlamenterler en acil konunun Cumhurbaşkanlığı seçimi olduğu konusunda hemfikir görünmektedirler. Fakat bu durum oylara yansımamıştır. Oysa uluslararası ortamda devletlerin vekaletle yönetilmesi oldukça büyük bir sorundur.⁴¹

1980'lerin ilk yarısı TBMM'de iki büyük partinin birbirinden iyice uzaklaştığı, büyük tartışmaların yaşandığı ve bu huzursuzluğun, çatışmanın sokaklara da yansıdığı bir dönemdir. Bu kargaşa döneminde partilerin, özellikle de iki büyük partinin bir araya gelerek anlaşması ve mevcut temsil sorununu çözmesi beklenirken TBMM Birleşik toplantılarına oylama için bile yeterli vekil katılmamıştır. Göstermelik katılan çok sayıda üye de boş oy kullanmıştır. Tablo1 ve 2'de görüldüğü gibi seçimin başından incelediğimiz dönemin sonuna kadar olan turlarda, Cumhuriyet Senatosu'nda Kontenjan üyesi Muhsin Batur (CHP), resmi aday olmadan önce bile oy almıştır.⁴² Grafik 3'de oy oranı görülmektedir. Halk, partiler arası tartışmalardan, sokaklardaki güvenlik sorunlarından yorulmuş Cumhurbaşkanını beklemektedir. Fakat partiler bir türlü uzlaşma zemininde buluşamamaktadır. Kargaşa büyüyerek sürmektedir.

TBMM'nin 22 Mart 1980 tarihli Birleşik Toplantısı yeterli çoğunluk sağlanarak Cahit Karakaş başkanlığında yapılmış ve CB seçim süreci başlamıştır.⁴³ Seçim sonuçlarının incelenmesine başlamadan önce başkanın konuşmasının seçim süreci ile ilgili bölümü şöyledir: "Gündemimize göre, anayasa ve TBMM Birleşik Toplantısı İçtüzüğüne (İçtüzük) uygun olarak CB seçimi yapılacaktır. Buna göre 40 yaşını doldurmuş, yüksek tahsilli TBMM üyelerinden her biri aday gösterilebilir ve aday olabilir. Seçim gizli oyla yapılacak, ilk iki turda üçte iki çoğunluk aranacaktır. Sağlanamazsa sonraki turlarda salt

41 Atatürk'ün ölümünden sonra bile CB seçimi hızla yapılarak yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 11-11-1938, Devre.5, Cilt.27, İçtima.4, İnikad:3, 17.

42 "Muhsin Batur", *Cumhuriyet Senatosu Albümü*, 1979, 27.

43 *TBMM Tutanak Dergisi*, 19.3. 1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.5, 165.

çoğunlukla yetinilecektir." Konuşmasının ardından aday önergesinin olup olmadığını sormuştur. Cevap alamayınca aday gösterilmeden de turlara devam edilebileceğini belirtmiştir. Milletvekilleri Ahmet Şener ve Şener Battal'ın itiraz etmesi karşısında Başkan, seçimi erteleyerek görüşmelere 25 Mart tarihinde devam etmek üzere birleşimi kapatmıştır.⁴⁴

25 Mart 1980 Salı günü yapılan 7.Birleşimde gündem CB seçimidir. Başkan konuşmasında, aday olarak Mardin Bağımsız Milletvekili Nurettin Yılmaz'ın başvurduğunu, fakat aday olmasa da seçilme yeterliğine sahip üyelere oy çıkması halinde bunların işleme alınacağını söylemiştir. Oylama işlemi yapıp oylar tasnif edildikten sonra tutanak hazırlanarak başkanlığa sunulmuştur. Tutanağa göre, CB seçimi için yapılan 1. Tur oylamaya 556 üye katılmıştır. Oyların dağılımı şöyledir:

Nurettin Yılmaz (Mardin Bağımsız Milletvekili): 80 oy

Muhsin Batur (Emekli Org. Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Senatörü-CHP): 14 oy

Cahit Karakaş (Meclis Başkanı, CHP Zonguldak Milletvekili): 9 oy

İhsan Sabri Çağlayangil (Cumhuriyet Senatosu Bursa Üyesi- AP; 1979-1980 Cumhuriyet Senatosu Başkanı; Nisan-Eylül 1980 CB Vekili): 8 oy

Hasan Akkuş (CHP Afyonkarahisar Milletvekili): 8 oy

Sırrı Atalay (Cumhuriyet Senatosu Kars Üyesi- CHP; 1977-1979 Cumhuriyet Senatosu Başkanı): 6 oy

Faik Türün (Emekli Org. AP Manisa Milletvekili): 5 oy

Şener Battal (MSP Konya Milletvekili): 5 oy

Esat Kıratlıoğlu (AP Nevşehir Milletvekili): 4 oy

Sadettin Bilgiç (AP İstanbul Milletvekili): 4 oy

Kemal Güven, Fevzi Ergun, Hayrettin Erkmen, İsmail Hakkı Köylüoğlu, Kemal Kayacan: 3'er oy

Şeref Bakşık, Muhittin Taylan, Cevdet Sunay, Yakup Üstün: 2'şer oy

Kemal Cantürk, Yusuf Çetin, Şükrü Meto, Celal Yardımcı, Nilüfer Güsoy, Fahri Özdilek, Bahri Dağdaş, Sadi Irmak, Sıtkı Yırcalı, Orhan Eyüboğlu, Şerif Tüten, Celal Ertuğ, Zeyyat Baykara, Necdet Uğur, Naci Gacıroğlu, Hilmi Fırat, Necmettin Erbakan, Mehmet Yüceler, İrfan Özaydınlı, Nurettin Ok, Nermin Abadan Unat, Turan Güneş: 1'er oy alırken,

16 üye geçersiz, 352 üye de boş oy kullanmıştır.

44 TBMM Tutanak Dergisi, 22.3. 1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.6, 174,175.

Sonucu değerlendiren Başkan Karakaş, anayasaya göre seçim için gereken üçte iki oyun (423 oy) sağlanmadığını söyleyerek 2.tur oylamaya geçmiştir. 1. Turda aday olan Nurettin Yılmaz adaylıktan çekildiğini açıklamıştır. Yapılan 2. Tur oylamaya 406 üye katılmıştır. Üye sayısı gerekenden az olduğu için ismen tasnif yapılmadan birleşim 18:34 itibarıyla kapanmıştır.⁴⁵

Gazetecilerin görüşlerini yansıtması bakımından Yavuz Donat, "Parlamento koridorlarında Cumhurbaşkanı adayı muamelesi gören iki aday olduğunu söylemiştir: Birincisi Cumhuriyet Senatosu Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil, diğeri Meclis Başkanı Cahit Karakaş'tır."⁴⁶

26 Mart 1980 Çarşamba günü saat 15:00 da 8.Birleşim başlamıştır. Bingöl Milletvekili (CHP) Hasan Celalettin Ezman aday olmuştur. Başkan 3. Tur olduğu için artık salt çoğunluğun (318 oy) yeterli olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Bu tarihten itibaren yeter sayıya ulaşarak yapılan turların sonuçları Tablo.1 ve Tablo.2'de verilmiştir. Tabloda bulunmayan turlar çoğunluk olmadığı için oylama veya tasnif yapılmayan toplantılardır. Genellikle aynı gün yapılan ikinci turlarda yeterli katılım sağlanamamıştır.⁴⁸

27 Mart 1980 tarihli 9. Birleşimde CHP Grubu Başkanvekilleri olan Coşkun Karagözoğlu ve Metin Tüzün imzalarıyla, CB seçimi sonuçlanıncaya kadar Cumartesi ve Pazar günleri hariç TBMM Birleşik Toplantısının her gün yapılmasına ilişkin bir önerge vermiştir. Önerge oylanmış ve kabul edilmiştir. Aynı gün Cumhuriyet Senatosu Ankara Üyesi (CHP) İbrahim Öztürk aday olurken, Hasan Celalettin Ezman adaylıktan çekilmiştir.⁴⁹

TBMM Birleşik Toplantısının 2 Nisan 1980 tarihli 13.Birleşiminde İbrahim Öztürk söz isteyerek şu konuşmayı yapmıştır: "Sayın Başkan, sekiz tur sürdürdüğüm CB adaylığımı ertelerken, parlamentonun vatansaver üyelerinin tarihi ve milli görevlerini her türlü hesabın üzerinde tutarak bir an önce yerine getirmeleri başlıca dileğimdir ve buna inancım tamdır. Çünkü bu büyük görev siyasi partilerin değil parlamenterlerindir. Bu konudaki sorumluluk tek tek her parlamenterin vicdanında ve omuzundadır... Bu düşüncelerle diğer şahsiyetlere imkân vermek ve devletimizin kurucusu Atatürk'ün makamına ve şanına layık bir şahsiyeti seçmek üzere adaylığımı erteliyorum."⁵⁰

3 Nisan 1980 tarihli 14.Birleşimde MSP İstanbul Milletvekili Abdullah Tomba, MSP üyesi Erzurum Senatörü Lütfi Doğan'ı aday göstermiştir.⁵¹ TBMM'de aynı zaman diliminde iki ayrı Lütfi Doğan bulunmaktadır. Başkan

45 TBMM Tutanak Dergisi, 25.3.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.7, 178-181.

46 Yavuz Donat, *Sandıktan İhtilale 1977-1980*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, 485.

47 TBMM Tutanak Dergisi, 26.3.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.8, 184-185.

48 Sayıları yüksek olan çeşitli oylar ve geçersiz oylara dahil edilenler konusunda 2 Nisan 1980 tarihli yazısında Donat şu isimleri saymıştır: "Çaycı Necmi Efendi", "Hanım Cumhurbaşkanı istiyoruz", "Ne içki içeriz ne tütün, adayımız Şükrü Bütün", Oyuncu "Hülya Koçyiğit" ve "Aynur Aydın" vb. Donat, age., s.490.

49 TBMM Tutanak Dergisi, 27.3.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.9, 188-190.

50 TBMM Tutanak Dergisi, 2.4 1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.13, 204.

51 "Lütfi Doğan, *Cumhuriyet Senatosu Albümü*, 1979, 61.

bir karışıklığa meydan vermemek için şu açıklamayı yapmıştır: “Sayın üyeler, Erzurum Senatörü Sayın Lütfi Doğan adaydır. Ancak, aday olmayan Malatya Milletvekili Sayın Lütfi Doğan’a oy vermek isteyenlerin Malatya diye işaret etmelerinin gereğini tekrar duyururum.”⁵²

7 Nisan 1980 tarihinde MSP Grup Başkanvekili Hasan Aksay, CB seçimleri sonuçlanıncaya kadar TBMM’nin her gün devamlı olarak saat 15:00 -24:00 arasında çalışmasına dair bir önerge sunmuştur. Açıklamasında anayasanın, görevdeki cumhurbaşkanının görev süresinin bitiminden 15 gün önce CB seçiminin yapılacağı hükmünün, bu seçimin 15 günde sonuçlanacağı beklentisini yansıttığını söylemiştir. Oysa 15 günün geçtiğini ve henüz tam bir oylamaya bile başlanmadığını belirterek şöyle devam etmiştir: “Efkarı Umumiye’nin ve milletvekillerinin sabrı taşmadan, bir takım sakıncalı psikolojik durumların içine girmeden, kendi irademizle meclisin çalışmalarını hızlandırmak, adayların süratle ortaya çıkmasını temin edici yollar izleyerek seçimleri bir an önce yapmakta sayısız faydalar vardır. Bu nedenle MSP Grubu olarak meclislerin Cumartesi ve Pazar günleri de dahil olmak üzere her gün 15:00-24:00 arası çalışmasını teklif ediyoruz.” Önergenin aleyhinde söz alan Eskişehir Milletvekili (AP) Seyfi Öztürk, bu önergenin gerekçelerine katılmadığını belirtmiş ve anayasanın 15 günde seçilecek gibi bir amir hükmü olmadığını, anayasanın tefsire de uygun olmadığını söylemiştir. Kendisinin 4.kez CB Seçim sürecini yaşadığını, meselenin sürekli tur yapmak değil, turları olumlu yönde sonuçlandırmak olduğunu, zaten ilk turlardan sonra mecliste çoğunluğun kalmadığını, parlamenterler arasında gerekli diyalog, fikir birliği, konsensüs oluşmadıkça turlara devam etmenin bir anlam ifade etmeyeceğini sözlerine eklemiştir. İstanbul Milletvekili (CHP) Metin Tüzün önergeye CHP Grubu olarak katıldıklarını belirtmiştir. Sonuç almaya tek bir diyalogun bile yeterli olacağı düşüncesinde oldukları için 15 gün değil 1,5 aydır diyalog çağrılarını yaptıklarını fakat bu çağrılara diyalogdan bahseden parti grubunun bir türlü yanaşmadığını söyleyerek sözlerini şöyle tamamlamıştır: “Nerede, hangi zeminde, hangi seviyede isterseniz CHP hiçbir kompleksi olmadan CB için diyaloga hazırdır. Bu fazla çalışma süresi içinde bu diyalogu sağlamanın yöntemini ve yollarını arayalım.” Ardından oylamaya geçilmiş, oylamanın sonunda önerge kabul edilmiştir.⁵³

8 Nisan 1980 tarihli 17. Birleşimde MHP Grubu, Başkanvekilleri Tokat Milletvekili Faruk Demirtola ile Konya Milletvekili İhsan Kabadayı’nın imzalarıyla, CB Seçimi sonuçlanıncaya kadar haftanın iki gününde Salı ve Perşembe günleri Millet Meclisinin yasama görevini yürütmesine ilişkin bir önerge vermiştir. Faruk Demirtola, önergenin gerekçesini şöyle açıklamıştır: “18 gündür Yüce Meclisimiz vakit geçirmiş bulunuyor ve zaman kaybediyor. Üye sayıları 264 olan AP, 267 olan CHP, seçilme şansı olan adayları hala Yüce

52 TBMM Tutanak Dergisi, 3.4.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.14, 208.

53 TBMM Tutanak Dergisi, 7.4.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.16, 216-218.

Meclisin huzuruna çıkarmadılar. Seçimden sonra Millet Meclisi açıyorsa da çoğunluk olmadığı için oturum yapılmadan dağılmaktadır. Seçimler böyle uzayıp gidecekse haftanın 2 gününü yasama faaliyetine ayırmamız gerek çünkü milletimiz birçok kanun çıkmasını beklemektedir.” Önergenin aleyhinde söz alan Metin Tüzün, aynı CB seçimi gibi meclis çalışmalarının da tüm siyasi partilerin ve özellikle de iktidar partisinin sorumluluğu ile çözüleceği kanısında olduklarını aktarmıştır. Aday konusunda ise MHP ile MSP’nin AP’li bir adaya oy vereceklerini bildirdiklerini, bu durumda iki siyasi partinin desteğini almış bir partinin CHP’ye aday çıkar deme hakkının olmadığını düşündüğünü belirtmiş, CHP olarak her zaman diyaloga açık olduklarını yinelemiştir. Aleyhte söz alan İstanbul Milletvekili (CHP) Orhan Birgit an itibarıyla salonda iki grubun genel başkanı (Bülent Ecevit- CHP ve Necmettin Erbakan- MSP) olmasına karşın AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ile MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş’in bulunmadıklarına dikkat çekmiş, uzaktan takiple ya da kulis çalışmasıyla sonuca ulaşamayacağını belirtmiştir. Ardından oylamaya geçilmiş, oylamanın sonucunda önerge reddedilmiştir.⁵⁴

6 Nisan 1980 tarihinde Cumhurbaşkanı Korutürk’ün görev süresi resmen sona ermiş, “tabii senatör” olarak Cumhuriyet Senatosu üyeliğine atanmıştır.⁵⁵ 8 Nisan 1980 tarihinde yapılan Cumhuriyet Senatosu Toplantısı gündeminde Tabii Üye Sn. Fahri S. Korutürk’ün ant içmesi yer almıştır.⁵⁶ T.C. Anayasasının 100.maddesinde yer alan “ölüm, çekilme veya başka bir sebeple Cumhurbaşkanı makamının boşalması halinde, yenisi seçilinceye kadar, Cumhuriyet Senatosu Başkanı Cumhurbaşkanlığına vekillik eder.”⁵⁷ hükmüne göre Korutürk’ün yerine Cumhuriyet Senatosu Başkanı olan İhsan Sabri Çağlayangil’in vekaleten başlayacağı bildirilmiştir.⁵⁸ Korutürk, 7 Nisan 1980 tarihinde yayınladığı veda mesajında, “Bugün artık gerçek ve gerekli çözüm, siyasal kadrolarımızın içinde bulunulan ve yaşadığımız olaylara hep iktidarda ya da muhalefette kalacakmışçasına ayrı ayrı değil, bir arada bir teşhis koymaya çalışmaları, bunun için fedakarlıkta bulunabilmeleri, kendi dünya görüşlerinden, siyasal, sosyal ve ekonomik anlayışlarından mutlaka taviz verme anlamına gelmeyecek olan bir birleşme noktasını müştereken bularak devlet ve rejime birlikte sahip çıkmaları ile mümkün olacaktır.” demiştir.⁵⁹

54 TBMM Tutanak Dergisi, 8.4.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.17, 222, 225.

55 1961 Anayasasına göre yasama yetkisi TBMM’ye aittir. TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu’ndan oluşur. Senato içinde üç çeşit üyelik mevcuttur. 1- Halk tarafından 6 yıl süre için seçilen 150 Senatör. 2- CB tarafından 6 yıl süre için seçilen 15 Senatör. 3- Ömür boyu görev yapan tabii senatörler. Üçüncü gruba dahil olanlar; 1- 13.12.1960 tarihli kanunda adları belirlenen MBK başkan ve üyeleri. 2- Görev süreleri biten Cumhurbaşkanlarıdır. Senatör seçilebilmek için 40 yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim görmüş olma şartları vardır. Kemal Gözler, “1961 Anayasası”, <https://www.anayasa.gen.tr/1961anayasasi.htm>, (Erişim 25.08.2021).

56 Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 08.04.1980, Cilt.47, Toplantı.19, 51.Birleşim; “Korutürk Görevinden Ayrıldı”, *Milliyet Gazetesi*, 07.04.1980, s.1.

57 “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, *T.C Resmî Gazete*, 20 Temmuz 1961, S:10859.

58 “Çağlayangil, CB Vekilliği görevine bu sabah başlıyor”, *Milliyet Gazetesi*, 07.04.80, 1.

59 Özdemir, a.g.e., s.171.

10 Nisan 1980 tarihli 19. Birleşimde Adalet Partisi (AP) tarafından, Millet Meclisi Grup Başkanvekili Gıyasettin Karaca imzasıyla CB seçimi için İstanbul Milletvekili (AP) Dr. Sadettin Bilgiç aday gösterilmiştir.⁶⁰ Daha önce Metin Tüzün'ün de belirttiği gibi MSP ve MHP Grupları AP adayını destekleyeceklerini açıkladıkları için, MSP adayı Lütfi Doğan, oyları bölmek ve hızla sonuca ulaşılmasını sağlamaya yardımcı olmak için adaylıktan çekildiğini bildirmiştir.⁶¹

14 Nisan'da CHP Grubunda gizli oyla bir eğilim yoklaması yapılmıştır. Adaylar Sırrı Atalay, Kemal Kayacan ve Muhsin Batur'dur. Toplantıyı değerlendiren Ecevit, Batur'u arayarak "grubun eğilimi belli oldu, aday sizsiniz, başarılar dilerim" demiştir.⁶² Ardından yapılan 15 Nisan 1980 tarihli 24. Birleşimde CHP, Millet Meclisi Grup Başkanvekilleri Metin Tüzün, Coşkun Karagözoğlu ile Cumhuriyet Senatosu üyeleri Erdoğan Bakkalbaşı ve Orhan Vural'ın imzalarıyla Cumhuriyet Senatosu Üyesi Emekli Orgeneral Muhsin Batur'u CB adayı olarak göstermiştir.⁶³ Batur'un meclise girmeden önceki son görevi Hava Kuvvetleri Komutanlığı'dır. Emekli olduktan sonra Cumhuriyet Senatosuna Cumhurbaşkanı tarafından (CHP) seçilmiştir. Kendisi resmi olarak yeni aday gösterilse de aslında fiilen seçimin başından beri adaydır. (Grafik.3 ve 4)

Aşağıdaki tablo ve grafikler 26.03.1980 ile 17.04.1980 tarihleri arasında yapılan seçimlerin tutanaklara yansayan sayısal sonuçlarını içermektedir.

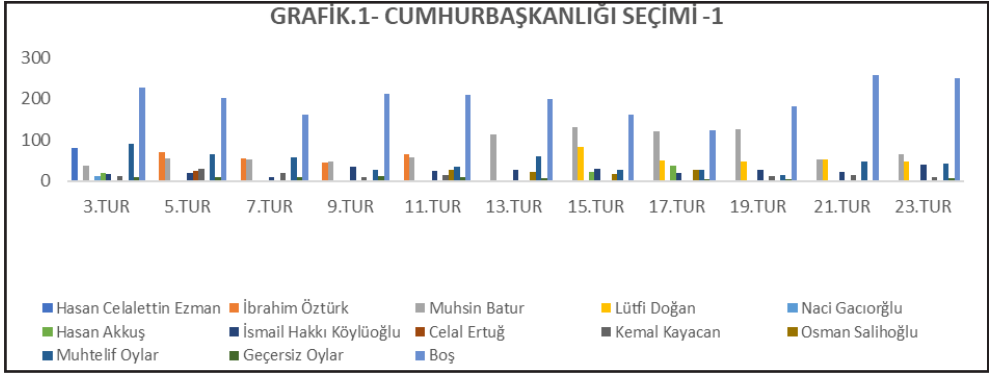
ADAY	3.TUR 26.03.80	5.TUR 27.03.80	7.TUR 28.03.80	9.TUR 31.03.80	11.TUR 01.04.80	13.TUR 02.04.80	15.TUR 03.04.80	17.TUR 04.04..80	19.TUR 07.04..80	21.TUR 08.04..80	23.TUR 09.04..80
Hasan Celalettin Ezman	81										
İbrahim Öztürk		71	55	45	65						
Muhsin Batur	38	55	52	48	56	114	131	121	125	53	64
Lütfi Doğan							83	49	46	51	46
Naci Gacıoğlu	11										
Hasan Akkuş	19						23	37			
İsmail Hakkı Köylüoğlu	16	18	10	34	24	26	30	20	28	22	40
Celal Ertuğ		24									
Kemal Kayacan	11	29	18	10	13				11	15	10
Osman Salihioğlu					26	21	16	27			
Muhtelif Oylar	91	66	57	26	34	60	28	27	15	46	42
Geçersiz Oylar	9	9	8	11	9	7		3	3		7
Boş	228	202	162	211	209	200	161	124	181	258	249
TOPLAM	504	474	362	385	436	428	472	408	409	445	458

60 Donat, 4 Mart'ta Bilgiç'le olan konuşmasında, "CB seçim sürecinin uzamaması gerekir, Türkiye'nin şartları turların uzamasına müsait değildir" şeklinde görüşler üzerinde ne düşündüğünü sormuştur. Bilgiç, bu söylentilere itibar edilmemesi gerektiğini, çok az üyeli Anayasa Mahkemesinin bile başkanını ancak 139 turda seçtiğini söylemiştir. "Turun uzamasından kimse başka anlam çıkarmasın" diye devam etmiştir. Donat, *age.*, s.475.

61 TBMM Tutanak Dergisi, 10.4.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.119, 234.

62 Batur, *a.g.e.*, s.509.

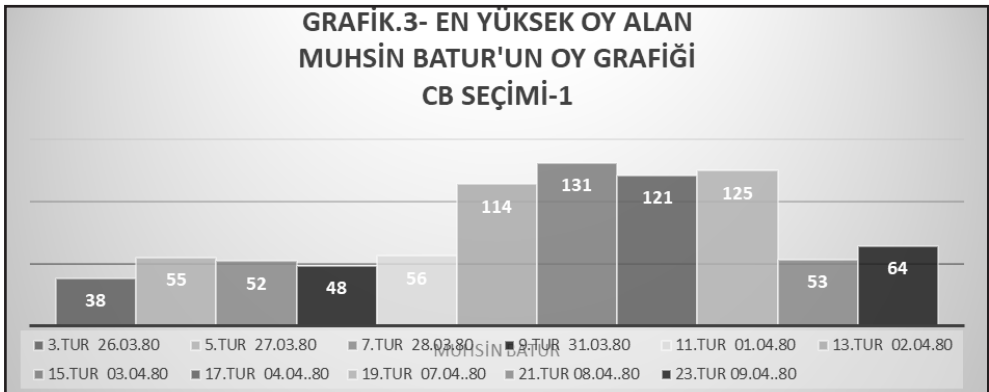
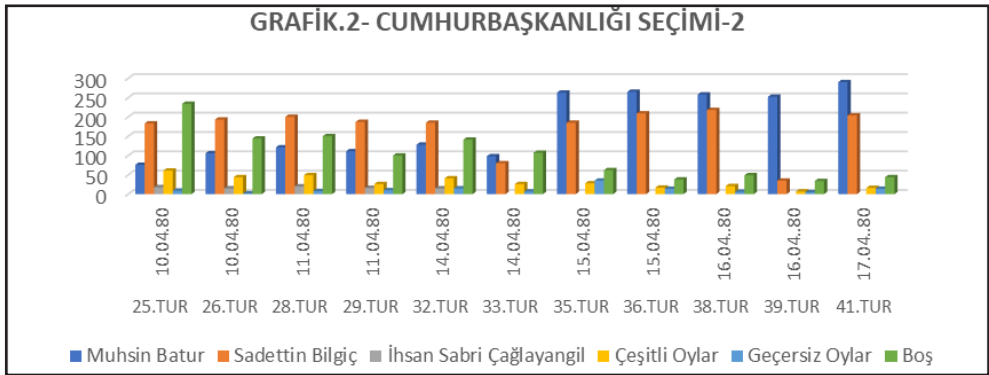
63 TBMM Tutanak Dergisi, 15.4.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.24, 255.

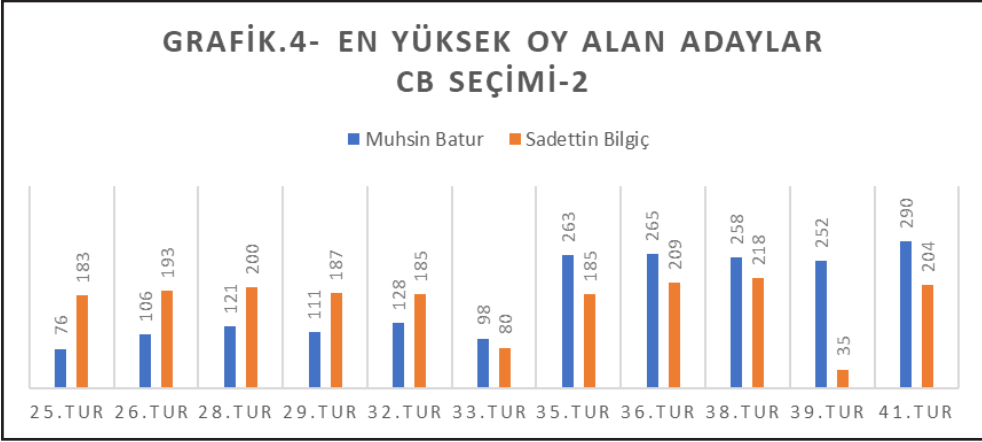
TABLO.2- CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ-2 (10.04- 17.04.1980)

ADAY	25.TUR 10.04.80	26.TUR 10.04.80	28.TUR 11.04.80	29.TUR 11.04.80	32.TUR 14.04.80	33.TUR 14.04.80	35.TUR 15.04.80	36.TUR 15.04.80	38.TUR 16.04..80	39.TUR 16.04..80	41.TUR 17.04..80
Muhsin Batur	76	106	121	111	128	98	263	265	258	252	290
Sadettin Bilgiç	183	193	200	187	185	80	185	209	218	35	204
İhsan Sabri Çağlayangil	18	15	20	16	15						
Çeşitli Oylar	61	44	49	26	41	26	28	17	21	7	16
Geçersiz Oylar	9	2	8	10	15	7	35	14	6	5	14
Boş	234	144	150	100	141	107	62	38	49	34	44
TOPLAM	581	504	548	450	525	318	573	543	552	333	568

Not: 32.Tur oylamada Kemal Kayacan 12 oy almış, çalışmamızda bu Çeşitli Oylar bölümüne eklenmiştir.

Not: Tutanaklarda Muhtelif Oylar kavramı kullanılırken daha sonra Çeşitli Oylar haline dönüşmüştür.

Tablo ve grafiklerde mecliste yeterli çoğunluk sağlandığında yapılan oylamaların sonuçları yer almıştır. Tabloda bulunmayan turlar çoğunluk olmadığı için oylama veya tasnif yapılmayan toplantılardır. Genellikle aynı gün yapılan ikinci turlarda yeterli katılım sağlanamamıştır.

AP'nin 10 Nisan'da Dr. Sadettin Bilgiç'i aday göstermesi, 15 Nisan'da CHP'nin E.Org. Muhsin Batur'un adaylığını açıklaması ile CB Seçimi, iki büyük partinin ve koalisyonun yarışma alanı haline gelmiştir. Fakat ilk 20 Birleşimde iki aday da CB seçilmeleri için gereken oy çoğunluğunu sağlayamamışlardır.

2.b. Sonraki Birleşimler

17 Mart- 7 Mayıs tarihleri arasında gerçekleştirilebilen toplantılarda CB seçim sonuçları yaklaşık aynı oranlarda devam etmiştir. Bu nedenle tablo ve grafiklerde yer almamıştır.

15 Mayıs 1980 tarihli birleşimde Batur, CB adaylığından çekilmiştir.⁶⁴ Yine de çoğunluk bulunup yapılan seçim turlarında oy almaya devam etmiştir. 2 Haziran'da Ecevit, CHP'nin üç eski adayı ile görüşmüştür. Görüşmeden sonra Lütfi Doğan, Batur'un yeniden tek aday olacağını açıklamıştır.⁶⁵ Sonuçta CHP Grubu, 3 Haziran 1980 tarihli 56. Birleşimde tekrar Muhsin Batur'u aday göstermiştir. AP cephesinde ise durum şöyledir: 2 Haziran 1980 tarihli 55.Birleşimde AP Grubu, CB seçimini anayasa değişikliği ile millete götürme teklifini meclise sunmuştur. Aday olan Bilgiç, bu karara katıldığı için CB adaylığından çekildiğini bildirmiştir.⁶⁶ Gazeteci Yavuz Donat'a göre kulislere

64 TBMM Tutanak Dergisi, 15.5.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.46, 414.

65 Malatya Milletvekili (CHP) Lütfi Doğan, İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi olan, Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış, 1977 seçimlerinden sonra milletvekili ve kurulan hükümette bakanlık yapmıştır. <https://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=4491>, (Erişim 10.09.2021).

66 TBMM Tutanak Dergisi, 2.6.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.55, 444.

anayasa değişikliği ile başkanlık sistemine gidilebileceği ve Demirel'in başkan seçileceği konuşulmuştur. Fakat anayasa değişikliği konusunun uzun zaman meselesi olması nedeniyle 3 Haziran tarihli 56. Birleşimde AP Grubu, emekli orgeneral eski Kara Kuvvetleri Komutanı Faik Türün'ü aday göstermiştir.⁶⁷ Türün, 12 Mart Muhtırası sırasında 1.Ordu Komutanı ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanıdır.⁶⁸ Adaylığı konusunda çeşitli yorumlar vardır. Gazeteci Donat, Türün'ün şu sözlerini aktarmıştır: "AP adaysız olamaz. Seçilemeyeceğimi bile bile CB adayı oluyorum. Çünkü AP'ye bir fedai gerek. Bu fedai benim. Tek bir oy bile almasam, bu benim için şereftir."⁶⁹ Türün'ün adaylığı, senatörlük süresinin bitimine yaklaşıırken yeniden CHP'den resmen aday gösterilen Batur'un oylarının yükselişe geçtiği zamana karşılık gelmektedir.

4 Haziran'daki 57. Birleşimde İstanbul Milletvekili (CHP) Muammer Aksoy, milletvekillerine bir bildiri, kendi deyimiyle mektup dağıtmıştır.⁷⁰ Batur anlarında, Aksoy'un bu mektubunda AP'nin Türün'ün seçilemeyeceğini bildiğini fakat Batur'un oylarını engellemek için, askerlere yönelik bir adım olarak aday gösterdiğini söylemiştir. Ayrıca Batur'a verilecek oyun artık Batur'a değil, demokratik rejimin yaşaması ve terörün sona erdirilmesi için verilen oy haline gelmiştir dediğini sözlerine eklemiştir.⁷¹

Evren'in bu duruma yorumu şöyle olmuştur: "Çok gariptir, idareyi sivilleştirmek istediklerini söyleyen ve askerlerin politikaya karışmasından rahatsızlık duyan ve hatta onaylamayan, 27 Mayıs ve 12 Mart müdahalelerini eleştiren iki büyük partinin liderleri yine CB adayı olarak iki emekli orgenerali göstermişlerdir."⁷² CB seçiminin sonuçlanmasına en çok yaklaşan tarih 5 Haziran 1980 olmuştur. Batur'un oyları seçim başladığından beri alınan en yüksek değer olan 303 sayısına ulaşmıştır. Fakat CB seçilme sınırı 313 oydur. 10 oy eksikle yine Cumhurbaşkanı seçilememiştir. Aynı oylamada boş oylar 31'dir.⁷³

7 Haziran 1980 tarihinde Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin süresinin bitmesi nedeniyle Batur, 6 Haziran'da CB adaylığından çekilmiştir.⁷⁴ Batur'un çekilmesinden sonra Türün'ün oyları artmamıştır. Gazeteci Yavuz Donat, AP yetkililerinden birine CB seçimi ne olacak diye sorduğunda, Bilgi ve kontrolü

67 TBMM Tutanak Dergisi, 3.6.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.56, 448-449; Donat, a.g.e., s.472.

68 71 Muhtırası ekseninde Batur ve Türün arasındaki ilişkiler için bkz. Turhan, *Bomba Davası*.

69 Donat, a.g.e., s.487.

70 TBMM Tutanak Dergisi, 4.6.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.57, 456; Muammer Aksoy, Zürih'te hukuk doktorası yapmış, 27 Mayıs 1960'ın ardından Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Anayasa Hukuku Prof. olmuş, 61 Anayasasını hazırlayan komisyonda yer almıştır. 12 Mart 1971 Muhtırası sonrası tutuklanmış ve aklanmıştır. 1977 yılında CHP İstanbul milletvekili olarak meclise girmiştir. 1981'de Ankara Barosu başkanlığına seçilmiştir. Atatürkçü Düşünce Derneği'nin kurucularındandır. 31 Ocak 1990 tarihinde Ankara Bahçelievler'deki evinin önünde kurşunlanarak öldürülmüştür. Muammer Aksoy, <https://hukukbook.com/muammer-aksoy/>, (Erişim 08.09.2021).

71 Batur, a.g.e., 542-543; TBMM Tutanak Dergisi, 04.06.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.57, 456.

72 Evren, a.g.e., s.444.

73 TBMM Tutanak Dergisi, 5.6.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.58, 461.

74 TBMM Tutanak Dergisi, 6.6.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.59, 472.

altındaki ekibin AP'nin çıkaracağı başka bir adaya oy vermeyeceklerini söylemiştir. Böylece seçim AP açısından kilitlenmiştir. Aynı soruya CHP'li bir yetkiliden aldığı cevap ise "hiçbir aday Batur kadar oy alamaz" olmuştur. Ecevit'in Batur'u açıkça desteklemediğini, çünkü kendi yerine hazırlandığını düşündüğünü ve bunu ifade ettiğini söylemiştir. Bu nedenle Batur'a yeterli oy çıkmadığını, Batur'a oy veren kesimin de başka bir CHP'li adaya oy vermeyeceğini eklemiştir.⁷⁵ Nitekim önce Bilgiç, ardından Batur'un ayrılmasıyla toplantılara katılım iyice düşmüş, sadece 11 Haziran, 12 Haziran, 3 Temmuz ve 21 Ağustos tarihlerinde CB seçimi yapılabilmıştır. Sayısal olarak bakıldığında Batur'un en yüksek oyu aldığı oturumda katılım 573 milletvekili iken belirtilen oylamalarda sırayla 354, 337, 393 ve 410 olmuştur. Boş oylar da giderek artarak 100'ü geçmiştir. Anlaşılabileceği gibi artık yeni bir CB seçilme olasılığı çok uzaktır. Sokaklar kan gölüne dönmüşken, milletvekillerinin çıkar çatışmaları siyasi krizi tırmadığı, çözüm ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

21 Ağustos 1980 tarihli 109.Birleşimde CHP Grubu CB adaylığı için, Metin Tüzün, Coşkun Karagözoğlu, Erdoğan Bakkalbaşı, Orhan Vural imzalarıyla Ankara Milletvekili (CHP) Kemal Kayacan'ı önermiştir.⁷⁶ Emekli Oramiral Kayacan, 1974 yılında Türkiye'nin düzenlediği Kıbrıs Barış Harekâtını yönetmiş olan Deniz Kuvvetleri Komutanıdır.⁷⁷ Almış olduğu oy 211'dir. Daha sonra yeterli çoğunluk sağlanamadığı için CB seçimine devam edilememiştir.

11 Eylül 1980 tarihine gelindiğinde, 124. Birleşimde yapılan yoklama sonrasında Genel Kurulda çoğunluğun bulunmadığı anlaşıldığından Başkan Karakaş "12 Eylül 1980 Cuma günü saat 15:00 da toplanmak üzere birleşime saat 15:07'de son verilmiştir." diyerek toplantıyı kapatmıştır. Ertesi gün yani 12 Eylül 1980 tarihinde ise toplantı gerçekleşmemiş çünkü TSK'da emir komuta zinciri içinde Genelkurmay Başkanı Kenan Evren başkanlığında yapılan askeri darbe ile Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasiye son verilmiş, askeri bir yönetim başa geçmiştir.

Bu süre içindeki (07.05.1980- 03.07.1980 tarihleri arasında) CB seçim sonuçları Tablo 3-5 ve Grafik 5-7'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

75 Batur, a.g.e., 531; Donat da Ecevit'in adayının Batur olmadığını söylemektedir. "Ona kalsa Kars Milletvekili Kemal Güven'i aday gösterirdi." Ayrıca MSP'nin Batur'a oy verirken CHP'nden Cahit Karakaş ve diğer 15-16 kişinin Batur'a oy vermediğini söylemiştir. Donat, a.g.e., s.486,490.

76 TBMM Tutanak Dergisi, 21.8.1980, Cilt.1, Toplantı.19, Birleşim.109, 698.

77 Kayacan, 1970'de oramiral, 1972 yılında Deniz Kuvvetleri Komutanı, Yüksek Askeri Şura üyesidir. "Kemal Kayacan", <https://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=4364>, (Erişim 24.08.2021); 1974 yılında emekli olmuştur. 1977 yılında Bülent Ecevit başkanlığındaki CHP'den Ankara milletvekili seçilmiştir. 1980 darbesinden sonra çekilmiş, İstanbul'a yerleşmiştir. 29 Temmuz 1992 tarihinde katledilmiştir. Olayı telefonla Dev-Sol üstlenmiş, zanlılar yakalanarak cezalandırılmıştır. Fakat kızı bu cinayetin çözülemediğini, babasının çok derin sirlere vakıf olduğunu, sosyal demokrat olduğunu, cinayetin failinin farklı noktalarda aranması gerektiğini söylemiştir. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/babam-cok-derin-sirlari-biliyordu-6008754>, Erişim 24.08.2021; <https://aydinlik.com.tr/haber/eski-deniz-kuvvetleri-komutani-kemal-kayacan-in-kizi-aydinlik-a-konustu-18-yil-sonra-neden-olduruldu-214624-1#1>, (Erişim 24.08.2021).

Tablo.3- Cumhurbaşkanlığı Seçimi-3 (07.05.1980-28.05.1980)

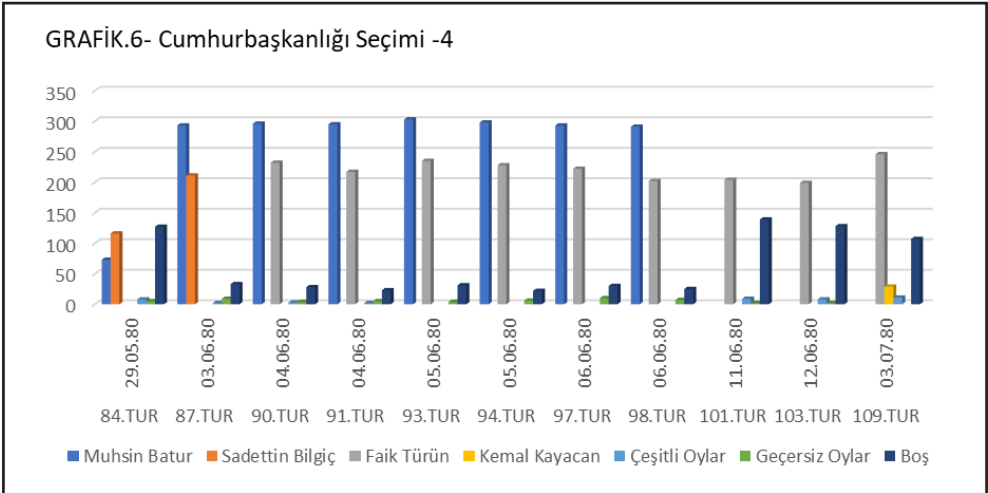
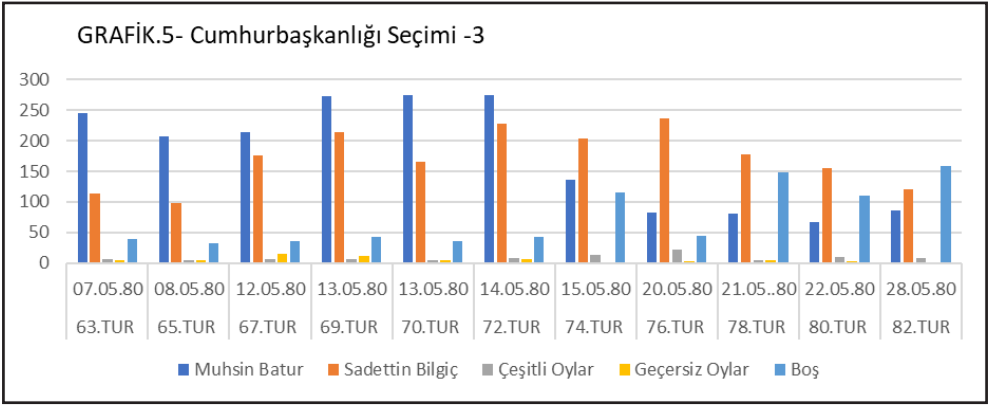
ADAY	63. Tur	65. Tur	67. Tur	69. Tur	70. Tur	72. Tur	74. Tur	76. Tur	78. Tur	80. Tur	82. Tur
Tarih	07.05	08.05	12.05	13.05	13.05	14.05	15.05	20.05	21.05	22.05	28.05
Muhsin Batur	245	207	214	273	274	275	136	82	81	67	86
Sadettin Bilgiç	113	99	176	214	165	228	203	237	177	155	120
Çeşitli Oylar	7	4	7	6	4	9	13	22	5	10	9
Geçersiz Oylar	5	4	15	11	5	6	2	3	4	3	
Boş	40	33	36	42	36	42	115	45	149	110	158
Toplam	410	347	448	546	484	560	469	389	416	345	373

Tablo.4- Cumhurbaşkanlığı Seçimi-4 (29.05.1980-03.07.1980)

ADAY	84. Tur	87. Tur	90. Tur	91. Tur	93. Tur	94. Tur	97. Tur	98. Tur	101. Tur	103. Tur	109. Tur
	29.05	03.06	04.06	04.06	05.06	05.06	06.06	06.06	11.06	12.06	03.07
Muhsin Batur	73		296		295	303	298	293	291		
Sadettin Bilgiç	116	211									
Faik Türün			232	217	235	228	222	202	204	199	246
Kemal Kayacan											29
Çeşitli Oylar	8	2	3	2					9	8	11
Geçersiz Oylar	5	9	4	5	4	6	10	7	2	2	
Boş	127	33	28	23	31	22	30	25	139	128	107
Toplam	329	548	563	542	573	554	555	525	354	337	393

Tablo.5- Cumhurbaşkanlığı Seçimi-5 (21.08.1980)

ADAY	114.TUR 21.08
Kemal Kayacan	211
Faik Türün	167
Geçersiz Oylar	5
Boş	27
TOPLAM	410

Sonuç

12 Eylül'e giden süreçte, Türkiye'deki teröre ek olarak yaşanan siyasi kriz, cumhurbaşkanı seçilememesi ve meclisin kilitlenmesi ile Türkiye'de darbe ortamının bir anlamda hazırlandığı söylenebilmektedir.

TBMM Birleşik Toplantısına katılan parlamenterler oylarını sonuç getirici biçimde kullanmamışlardır. Sonuca en yaklaşılacak birleşim 5 Haziran 1980 tarihinde yapılmıştır. Resmen aday gösterilmediği halde seçimin başından beri oy alan Emekli Org. Muhsin Batur, o tarihe kadar en yüksek oy olan 303 sayısına ulaşarak cumhurbaşkanı seçilme sınırına çok yaklaşmış, fakat yine seçilememiştir. Bu toplantının bir dönüm noktası olduğu söylenebilir çünkü mevcut durum içinde artık seçimlerden sonuç alınamayacağı belli olmuştur. Nitekim milletvekillerinin oylamalara katılım oranı giderek düşmüş, birçok oturumda yeterli sayı olmadığından seçim yapılamamıştır. Yapıldığında ise sonuç alıcı olmamış, boş oylar da giderek artarak 100'ü geçmiştir.

Adalet Partisi üyeleri, Senato Başkanı olan İhsan Sabri Çağlayangil'in Cumhurbaşkanlığına vekalet etmesinden memnundur. Fakat halk hayal kırıklığı ve endişe içindedir. Sokak eylemleri artarak sürmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Meclisi'nden ilk olarak beklenen, sorunlara çözüm yolunda önemli bir adım olacağı ümit edilen Cumhurbaşkanı'nın seçilmesini sağlamalarıdır. Fakat olmamış, sıkıyönetimin de uygulandığı bir ortamda ülkenin cumhurbaşkanı seçilememiştir. Bu sonuç son derece stratejik bir coğrafyada yer alan ülkenin güvenlik zafiyetine ve her türlü tehdide açık hale gelmesine neden olmuştur. Sokaklar kan gölüne dönmüşken, milletvekillerinin çıkar çatışmaları siyasi krizi tırmandırmıştır. Uzlaşmadan giderek uzaklaşmak, çözüm ihtimalini de ortadan kaldırmıştır.

Okumalardan da anlaşıldığı üzere CB seçimi konusunda birçok kişinin gizli ajandası vardır. Seçim süreci sonuçsuz devam ettikçe bunlar kulislerde dile getirilmiştir. Başlıcaları şunlardır:

CHP'den oy vermeyen yaklaşık 15 kişi ikna edilirse CHP+MSP oyları ile Muhsin Batur Cumhurbaşkanı olur.

Başkanlık sistemi getirilirse Demirel başkan olur.

Seçimler tıkanırsa Fahri Korutürk'ün görev süresi uzatılır.

Sonuç alınamazsa İhsan Sabri Çağlayangil'in vekaleti asil hale getirilebilir.

Partiler bir araya gelip Cahit Karakaş'a görev verebilirler.

Evren'den destek isteyen Kemal Kayacan üzerinde karara varılabilir.

Partiler anlaşıp başka bir isim üzerinde uzlaşabilirler.

Bilgiç'in Yavuz Donat'a söylediği gibi Meclis, kendi içinden Cumhurbaşkanı seçme yeterliğine sahiptir. Fakat gizli ajandası olan sadece siyasiler değildir. Uygulanan sıkıyönetimin de verdiği güçle askerinin daha çok siyasete girdiği görülmektedir. Bunun uç noktası Aralık'ta Evren tarafından Cumhurbaşkanı ulaştırılan TSK'nın uyarı mektubu olmuştur. Mektup askeri bir müdahale anlamına gelmese de demokrasiye bir darbe niteliği taşımaktadır. Asker sıkıyönetimi de yeterli bulmamakta, olağanüstü hâl yasası ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri yasası istemektedir. Ecevit başkanlığındaki CHP buna karşıdır. Evren'in sıcak baktığı Başkanlık sistemine de karşıdır. Evren, meclislerin üyelerine "askere ters düşmeyecek biri üzerinde anlaşıp Cumhurbaşkanı seçin" demektedir. Fakat özellikle Başbakan Demirel uzlaşma fikrine uzaktır.

11 Eylül 1980 tarihinde yapılan 124. Birleşimde Başkan Karakaş, "Yapılan yoklama sonucunda genel kurulda çoğunluğun bulunmadığı anlaşıldığından 12 Eylül 1980 Cuma günü saat 15:00 de toplanılmak üzere birleşime saat 15:07'de son verildi" şeklindeki son kapanış konuşmasını yapmıştır. Fakat o gece yoğun bir görüşme trafiği yaşanmıştır. Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları arasında yapılan toplantıda dünyadaki ve Türkiye'deki son gelişmeler değerlendirilmiş, askeri müdahaleye karşı yabancı ülkelerin ve uluslararası kuruluşların olası tepkileri tartışılmıştır. Sonuçta bu konuda ciddi bir sorun olmayacağına karar verilmiş ve sabaha karşı harekât, planlandığı gibi başlatılmıştır.⁷⁸

Türkiye'de tartışarak uzlaşma kültürünün yetersiz olması, siyasi alanda demokrasiye yeterince uyum sağlanamamasına yol açmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yönetim sisteminden miras kalan, ordunun "devleti korumak" konusundaki yorumu ise ince bir çizgi üzerindeki demokrasi için tehdit oluşturmaktadır. 1980 darbesine giden yolun taşları bu şekilde döşenmiştir.

78 Necip Torumtay, *Orgeneral Torumtay'ın Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s.77-78.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

Cumhuriyet Senatosu Albümü

TBMM Tutanak Dergisi

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

TBMM Tutanak Dergisi

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Resmî Gazete

II. Süreli Yayınlar

Milliyet

Cumhuriyet

Aydınlık

III. Kitaplar

1961 Anayasası ile Eski Anayasalar, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1976.

AFYONCU, Erhan, ÖNAL, Ahmet ve DEMİR, Uğur, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyenlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016.

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995.

AKŞİN, Sina, *31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.

AKTAR, Cengiz, *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, Çev. Temel Keşoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

ARCAYÜREK, Cüneyt, *Demokrasi Dur 12 Eylül 1980*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

- ARSEL, İlhan, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına*, İstanbul, 1994.
- ATAY, Ağâh Sabri, *Çok Partili Dönemde Türkiye’de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998.
- KANSU, Aykut, *1908 Devrimi*, Çev. Ayda Erbal, İstanbul, İletişim, 1995.
- BATUR, Muhsin, *Anılar ve Görüşler, Üç Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları, 1985.
- BAYRAMOĞLU, Ali, “Asker ve Siyaset”, *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu*, Haz. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- BELGE, Murat, *Militarist Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- ÇELEBİ, Onur, *Altıncı Cumhurbaşkanının Seçimi Meselesi*, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2022.
- DONAT, Yavuz, *Sandıktan İhtilale 1977-1980*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
- DUMAN, Selçuk, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanları ve Siyasi Hayattaki Yerleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007.
- EVREN, Kenan, *Kenan Evren’in Anıları 1*, Milliyet Yayınları, 4.Baskı, 1990.
- HALE, William, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996.
- HEPER, Metin, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Çev. Nalan Soyarık, Doğu Batı, Ankara, 2006.
- İPEKÇİ, Abdi- COŞAR, Ömer Sami, *İhtilalin İç Yüzü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- KARAVELİ, Orhan, *Görgü Tanığı*, Pergamon Yayını, İstanbul, 2001.
- KARPAT, H. Kemal, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- KİLİ, Suna, *27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1998.
- LANDAU, Jacop M., *Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi*, Çev. M. Alakuş, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999.
- LİJPHART, Arend, *Çağdaş Demokrasiler*, Çev., Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002.
- LİNZ, Juan J., *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, Çev., Ergun Özbudun, Liberte Yayınları, Ankara, 2008.

- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- MARTİN, Maryvonne L., "National Security and Democracy: The Dilemma from a Meydan Gazetecilik, *Meydan Larousse*, cilt. 3, İstanbul, 1987.
- ÖKE, Mim Kemal, *Din Ordu Gerilimi: Küresel Toplumda Dışlanan Demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- ÖZDAĞ, Ümit, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu -Siyaset İlişkileri*, Gündoğan, Ankara, 1991.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Fahri S. Korutürk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- ÖZDEMİR; Hikmet, *Rejim ve Asker*, Afa, İstanbul, 1989.
- ÖZTÜRK, Metin, *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.
- SENCER, Muzaffer, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- SEZER, Selim, "Meclis-i Mebusan-ı Kapattıran Muhtıra: Halaskar Zabitan Bildirisi, Haz. Alkan, Mehmet Ö., *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2017.
- TORUMTAY, Necip, *Orgeneral Torumtay'ın Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.
- TOURAİNE, Alain, *Demokrasi Nedir?*, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- TURHAN, Talat, *Bomba Davası Savunma 1*, Basaş Ofset, İstanbul, 1986.
- TUŞALP, Erbil, *Eylül İmparatorluğu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.
- ÜNSALDI, Levent, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, Çev. Orçun Türkay, Kitap, İstanbul, 2008.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, *Türkiye'de Üç Devir*, 1.Cilt, Evren Ofset, Ankara, 1972.
- YENİÇERİ, Özcan, *Genç Osman'dan Menderes'e Darbe ve Demokrasi*, Kripto Yayınları, Ankara, 2015.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin S. Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

IV. Makaleler

- AKINCI, Abdulvahap, Türkiye’de Askeri Vesayetın Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt.8, Sayı.1, Yıl, 2013, s.93-123.
- ALTINAY, Ayşegül ve BORA, Tanıl, “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- CİZRE, Ümit, “Egemen İdeoloji ve TSK: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”, *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu*, Haz. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- DUMAN, Mehmet Zeki, “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri” *İnsan & İnsan Bilim, Kültür, Sanat ve Düşünce Dergisi*, Yıl.6, Sayı.20, İstanbul.
- LAÇİNER, Ömer, “Türk Militarizmi-I-II”. Der., Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnel, *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye’de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2006.
- SAKALLIOĞLU, Ümit C., “Ordu ve Siyaset”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 14, İletişim yayınları, İstanbul, 1995.

V. İnternet Kaynakları

- AKAY, Hale, “Türkiye’de Asker-Sivil İlişkileri: 2000-2011 Dönemine İlişkin Bir Değerlendirme” https://www.hyd.org.tr/attachments/article/123/asker_sivil_hale_akay.pdf (Erişim 29.01.2017).
- GÖZLER, Kemal, 1961 Anayasası, <https://www.anayasa.gen.tr/1961anayasasi.htm>, (Erişim. 25.08.2021).
- “Dr. Lütfi Doğan”, <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/35>, (Erişim. 20.08.2021).
- Malatya Milletvekili Lütfi Doğan, <https://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=4491>, (Erişim. 20.08.2021).
- “Muammer Aksoy”, <https://hukukbook.com/muammer-aksoy/>, (Erişim. 25.08.2021).
- TSK İç Hizmet Kanunu, mad.35 (değişik 13/7/2013-6496/18 mad.) <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/turk-silahli-kuvvetleri-ic-hizmet-kanunu-211>.

Extended Abstract

The Turkish National Movement, which started after the Ottoman Empire lost the First World War and signed the Armistice of Mudros, resulted in the establishment of the Republic of Türkiye. For this reason, the effectiveness of the military structure is seen in the establishment of the Republic of Türkiye and its continuation.

Türkiye, which did not take an active part in the World War II, wanted to take part in the Western Bloc, which was the winning side at the end of the war. But the condition of the Western alliance is the transition to multi-party democracy in the country as soon as possible. İsmet İnönü, The President of the Republic of Türkiye, made important changes in the political and military structure. In 1944, the autonomy of the General Staff was abolished and it was made responsible to the Prime Minister. The first multiparty election was held in 1946. The transition from the one-party system to pluralist democracy was not as a result of the demands of the people, as in Europe, but by the force of global conditions. The internal dynamics did not change much. While there was institutionalization in the Turkish Armed Forces, this institutionalization could not be achieved in the political structure.

In times of crisis of the Republic of Turkey, especially after the Second World War, when the politics were thought to be blocked, the Turkish Armed Forces intervened and redesigned the administration of the country. It did this with military coups, as it did on May 27, 1960, March 12, 1971 and September 12, 1980. However, a permanent order could not be achieved and the problems continued.

The military coup of September 12, 1980, which constitutes the main subject of our study, is a turning point in Turkish history. After the coup, political life, economic system, social and even cultural structure changed. There are many reasons that prepare the blow that leads to such a fracture. In our article, we discussed the presidential election process, which is one of the reasons. Election is actually a tool that triggers the coup rather than causing it. The President of the Republic of Türkiye could not be elected for 6 months.

The personal and ideological differences between the administration and the people have become a threat to the integrity of the country. The country has entered an atmosphere of intense terror. The end of the term of office of the President Fahri Korutürk started another troubled process. Economic and social problems, increasing street events, rising terror could not be adequately evaluated in the parliament. The immediate election of the President will positively affect both the attitude of the outside world and the polarization among the people. However, the election process was not well managed by the legislative body of the Republic of Türkiye. After the memorandum given to the government on March 12, although the Turkish Armed Forces remained in the background, martial law was declared at the request of the government, which was helpless in the face of increasing terrorist incidents. Elections are held under martial law. Still, the problems continue to increase. Politicians, soldiers and of course foreign countries have different ideas about Türkiye's future. Prime Minister Süleyman Demirel is pleased with İhsan Sabri Çağlayangil, who is serving as the Presidency. In the absence of Çağlayangil, he finds it appropriate to hold a new general election or switch to the presidential system. Two conservative parties in the Turkish political scene announced that they will vote for Demirel's candidate. However, a majority cannot be achieved at the meetings to be voted. Opposition party leader Bülent Ecevit, on the other hand, did not act very willingly and nominated former Air Force Commander Muhsin Batur, who was thought to receive high votes. While the opposition parties were trying to complete the election as soon as possible, a sufficient majority could not be achieved in the parliament where the election would take place. Invalid and blank votes were used when the majority was achieved.

Due to escalating events and the failure of the election, the Turkish Armed Forces wants more power. An interesting fact is that the presidential candidates with the highest votes are former commanders. The establishment of the Presidential System and the State Security Courts is being discussed in the Grand National Assembly. The presidential election process, which should have been a priority, has been locked down.

This article has been prepared by examining the minutes of the 19th Meeting of the Grand National Assembly of Türkiye (19.12.1979- 11.09.1980) and evaluating the memories and works of the names on the agenda. In order to follow this issue and the press of the period, the Presidential elections were examined in the process leading to the 12 September Military Coup.

Araştırma Makalesi / Research Article

**7 KASIM 1982 TARİHLİ ANAYASA HALKOYLAMASI
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME:
PLEBİSİT Mİ, REFERANDUM MU?***

Murat SOYSAL**

Öz

Çağdaş demokrasileri, otoriter rejimlerden ayıran temel unsurlardan biri, serbest ve özenli bir ortam sağlandığı takdirde demokratik araçlar yoluyla karar alma süreçlerine katılıma imkân sağlamasıdır. Halkoylaması (referandum) ise vatandaşların, anayasa veya siyasi meselelerle ilgili iradesini ortaya koyabildiği yarı doğrudan demokrasi araçlarından biridir. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesini takiben Milli Güvenlik Konseyi'nin yer aldığı Kurucu Meclis tarafından hazırlanan yeni Anayasa, Cumhurbaşkanlığı seçimiyle birleştirilerek 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunulmuştur. Oylamada Anayasa, yüzde 91.37 oranında kabul oyu almıştır. Halkın onayına sunulan Anayasa'nın kabul edilmesi, sivil siyaset hayatına dönüşün ilk önemli adımı olmuştur. 1982 Anayasa oylamasının Cumhurbaşkanlığı seçimiyle birleştirilmesinden ötürü, tek aday olarak gösterilen Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren de doğrudan Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu çalışmada 1982 Anayasa halkoylaması sürecinde yaşanan gelişmelere odaklanılmıştır. Çalışmada halkoylaması sürecinde Milli Güvenlik Konseyi'nin politik tutumu ve getirdiği yasaklar, yasak ortamında Kenan Evren'in Anayasa tanıtım propagandaları, kamuoyunun Anayasa'nın ve Cumhurbaşkanlığı seçiminin tek sandıkta oylamaya sunulmasına dair eleştirileri incelenmiştir. Çalışmada ayrıca halkoylamasının, referandum mu yoksa plebisit mi olduğuna dair yapılan tartışmalara ve tespitlere yer verilmiştir. Bu çalışma sonrasında elde edilen sonuç, 1982 halkoylamasının, amacından uzaklaştırılarak askeri rejimin istediği sonuca ulaşılmasını sağlayan, muhalefetsiz ve rakipsiz bir plebisit uygulamasına dönüştüğü yönündedir. Genel anlamda bu çalışmada Türkiye'nin siyasal kültürü ve devlet organizasyonu açısından köklü değişimlere yol açan 1982 Anayasası'nın halkoylaması sürecinde yapılan propagandalar ve oylamanın referandum yerine plebisit olarak yorumlanmasına neden olan uygulamalar irdelenerek literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Demokrasi, Halkoylaması, Kenan Evren, Milli Güvenlik Konseyi, Plebisit, Siyasal Katılım, 1982 Anayasası.*

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Öğr. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
(murat.soysal@usak.edu.tr), (Orcid: 0000-0003- 2725-2681).

AN EVALUATION ON THE NOVEMBER 7, 1982 CONSTITUTION REFERENDUM: PLEBISCITE OR REFERENDUM?

Abstract

One of the main factors that distinguish contemporary democracies from authoritarian regimes is that they give a chance to participate involved in the decision-making process through democratic means, provided that a free and attentive environment is provided. Referendum is one of the semi-direct democratic tools through which citizens can express their will on constitutional or political issues. After the military intervention of September 12, 1980, the new Constitution, prepared by the Constituent Assembly, in which the National Security Council took place, was presented to the public on November 7, 1982, with the consolidation of the presidential election. In the vote, the Constitution received 91.37 percent of the affirmative vote from citizens. The adoption of the Constitution, which was submitted for public approval, was the first important step in the return of civilian political life. Kenan Evren, the Chairman of the National Security Council, who was nominated as the only candidate due to the 1982 Constitutional vote and the Presidential election, was directly elected President. This study focuses on the developments in the 1982 Constitution referendum process. In this study, the political stance and prohibitions of the National Security Council, the new constitution propagandas of Kenan Evren in the forbidden atmosphere, the criticism of the Constitution, and the criticisms of the public about the Constitution and the President of Republic elections being put to vote in a single ballot box were examined. The study also included discussions and determinations about whether a ballot referendum or a plebiscite. The conclusion obtained after this study is that the 1982 referendum turned into an unopposed and unrivaled plebiscite that was removed from its purpose and enabled the military regime to achieve the desired result. With this study, it has tried to contribute to the literature by examining the propaganda made during the referendum process of the 1982 Constitution, which caused radical changes in terms of Turkey's political culture and state organization, and the practices that caused the voting to be interpreted as a plebiscite instead of a referendum.

Keywords: *Democracy, Referendum, Kenan Evren, National Security Council, Plebiscite, Political participation, 1982 Constitution.*

Giriş

Siyasal modernleşmenin önemli göstergelerinden biri, vatandaşların siyasette etkili olmaları ve siyaseti daha etkin hale getirmeleridir. Tarihsel süreç içerisinde toplumlar, sosyo-ekonomik açıdan geliştikçe devleti ve iktidarların kararlarını sorgulamış ve yönetime daha fazla ortak olma arzusunu ortaya koymuştur. Bireylerin ve toplumların siyasete ilgisi sonucunda ortaya çıkan etkinlik isteği ise siyasal katılım türlerinin çeşitlenmesi ve kurumsallaşması ile sonuçlanmıştır. Yönetilenlerin, yönetimlere ortak olma ve etkili olmaya dair talepleri artarken, siyasal yönetimlerin ve sitemlerin yönetilenlerin rızasına dayanması ve yine onların iradesiyle devam edebilmesi anlayışı güçlenmiştir. Bu durum, siyaset ve toplum arasında karşılıklı ve koşullu etkileşimi arttırmıştır. Etkileşimden doğan beklentiler sonucunda, siyaset alanında ihtiyaç duyulan desteğin sağlanması için toplumların, iradelerini ortaya koyabilecekleri çeşitli siyasal katılım araçları daha görünür hale gelmiştir. Devlet ve toplum ilişkisi bağlamında ele alındığında; modern dönemde toplumun varlığı ile devletin varlığı kesişirken, devletin toplum sayesinde ve toplumla birlikte var olduğu görüşü öne çıkmıştır.¹ Günümüzde siyasal sistemlerin, varlığını devam ettirebilme adına asgari ölçüde dahi olsa bir toplumsal desteğe ihtiyaç duyduğuna dair görüşler yaygınlaşmıştır.² Toplumun siyasal sistemlere verdiği destek ise çeşitli siyasal katılım araçlarıyla ölçülebilmektedir.

Siyasal katılım, sosyal bilimlerin alanındaki disiplinlerin temel tartışma konuları ve ele alma biçimleri açısından birden fazla şekilde tanımlanmıştır. Norman H. Nie, Sidney Verba ve Philip E. Converse, siyasal katılımı "*vatandaşların hükümet yetkilerinin seçimi ve onların yaptıkları işleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemek amacıyla giriştikleri yasal eylemler*" şeklinde tanımlamış ve hükümetin uygulamalarını etkilemeyi amaçlayan eylem şeklinde özetlemiştir. Eylemleri, sadece oy verme şeklinde değerlendirmeyen yazarlar, sadece meşru kabul edilen eylemler konusunda bir kabulü ortaya koymuşlardır.³ Ersin Kalaycıoğlu da siyasal katılımı, Nie, Verba ve Converse'nin yaklaşımına benzer bir biçimde, eylemsel çerçevede ele almış ve "*Kişinin otonom olarak yaptığı tercihler ve verdiği kararlar sonucunda siyasal karar mevkilerine gelecek olanları veya bu mevkileri ellerinde bulunduranları etkilemek üzere yaptıkları eylem ve etkinlikler*" şeklinde ifade etmiştir.⁴ Genel anlamda toplumların, sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan yaşanan değişimler sonucunda daha fazla demokratikleşmesi, beraberinde

1 Zeliha Dişci, *Ortaklıktan Çıkan Siyaset*, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 122.

2 Esat Öz, *Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 39.

3 Norman H. Nie- Sidney Verba- Philip E. Converse, *Siyasal Katılma Kamuoyu ve Oy Verme Davranışı*, (Çev. İltir Turan, Tunçer Karamustafaoğlu), Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1989, ss. 1-2.

4 Ersin Kalaycıoğlu, *Karşılaştırmalı Siyasal Katılım Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Gür-Ay Matbaası, İstanbul, 1983, s. 10.

siyasal hayata katılma sorununu öne çıkarmıştır.⁵ Siyasal katılım, çağdaş kitlesel politikaların popüler ve demokratik bir içeriğe sahip olmasıyla, siyasal temsille eş zamanlı bir şekilde birey ve devlet ilişkilerini belirleyen esas olgulardan biri haline ulaşmıştır.⁶ Diğer bir bakış açısıyla siyasal yaşamın modernleşmesinde vatandaşların siyasete katılmaları büyük öneme sahip olmuştur.⁷

Demokrasi ise toplumların siyasal eylem, davranış ve tutumlar şeklinde gelişen talep ve isteklerinin kurumsallaştığı bir siyasal sistemdir. Siyasal katılım, halkın tercihlerinin siyasete ve yönetime tesiri açısından değerlendirildiğinde, demokrasinin önemli hususlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Demokrasi, en azından birden fazla görüş ve tercihin içselleştirdiği bir siyasal sistem olarak ele alındığında ideal bir yönetim şeklinin ve siyasal kültürün parçası şeklinde değerlendirilebilir. Roberth A. Dahl, "Neden demokrasi?" sorusunu sorarken, temkinli bir şekilde cevapları arasında "sadece demokratik olan bir yönetim göreceli olarak daha çok siyasal eşitlik sağlar"⁸ ifadelerine yer vermiştir. Bu bakımdan temkinli ancak alternatiflerine oranla demokrasinin, "en azından" temsili demokrasi/yarı doğrudan demokrasi modelinde toplumlara siyasal katılım olanağını sunduğunu söylemek mümkündür.

Egemenliğin kullanılması açısından demokrasinin; temsili demokrasi, doğrudan demokrasi ve yarı doğrudan demokrasi olmak üzere üç ayrı kullanımı vardır. Temsili demokraside halk; egemenliğini bizzat kullanırken, doğrudan demokraside egemenliğini tümüyle temsilcilerine devreder. Yarı doğrudan demokrasi de temsili bir demokrasidir. Fakat halk bazı araçlarla egemenliğin kullanılmasına katılır. Bu araçlar halk teşebbüsü, halk vetosu ve referandumdur.⁹ Referandum, bir yasama işlemi konusunda vatandaşların oyuna başvurulması anlamına gelir.¹⁰ Siyasal iktidarlar ve temsilcilerinin faaliyetlerinin doğrudan doğruya denetlenme imkânının olmadığı, siyasal katılım için güvenli ortamın sağlandığı ve kısıtlayıcı tedbirlerin alınmadığı durumlarda referandum, vatandaşların siyasal eğilimlerini ve tercihlerini yansıtmaları açısından önemlidir. Ancak olumlu olarak değerlendirilebilecek bu katkıların yanında referandum,

5 Ahmet Burak Kahraman, *Siyasal Katılımın Sosyolojik Analizi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2011, s. 47.

6 Ersin Kalaycıoğlu, "Türkiye'de Siyasal Katılma ve Siyasal Kültür", *Türkiye'de Siyasal Yaşam Dün, Bugün, Yarın*, (Der. Mehmet Kabasakal), İstanbul Üniversitesi Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s.183.

7 Bener Karakartal, "Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumunu", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Sayı: 3-4, Cilt: 38, Yıl:1984, s. 161.

8 Roberth A. Dahl, *Demokrasi Üzerine*, (Çev. Betül Kadioğlu), Phoenix Yayınları, Ankara, 2015, ss. 68, 72.

9 Kemal Gözler, "Halkoyulamasının Değeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XL, 1988, Sayı 1-4, s. 97. Erdoğan Teziç ise "demokrasi" ifadesi yerine "hükümet" sözcüğünü kullanmış ve yönetilenlerin yönetime katılmalarına göre tasnifi temsili hükümet, yarı temsili hükümet, yarı doğrudan hükümet, doğrudan demokrasi şeklinde yapmış ve referandumunu, yarı doğrudan hükümet başlığında değerlendirmiştir. Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 273-274, 285-286.

10 Gözler, *a.g.m.*, s. 98.

gücünü pekiştirmeye çalışan bir “kuvvetli adam” (devlet başkanı veya hükümet başkanı) heveslisinin elinde bambaşka bir duruma dönüşebilir.¹¹ Bu durumda vatandaşlar, bir metni onayladığını düşünürken, “gerçekte bir adama sınırsız bir iktidar verir. Plebisit, bir kuvvetli adam heveslisinin, kendisine karşı çıkabilecek hiçbir muhalifi olmadan rakiplerine propaganda özgürlüğü tanımadan, kendi iktidarını halka onaylatmasıdır...”¹² Bu bakımdan yarı doğrudan demokrasinin bir aracı olan referandumun anlamı; uygulanırken içinde bulunulan koşullar, doğuracağı sonuçlar ve demokrasiye katkısı bakımından değişkenlik gösterebilir.

Demokrasinin temelini oluşturan siyasal katılımın Türkiye’deki pratiği, Osmanlı Devleti dönemindeki reform ve anayasal hareketlerle başlamıştır. Kısmen Sened-i İttifak, yapısal anlamda ise Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile başlayan hukuki ve siyasal modernleşme süreci, Kanun-i Esasi’nin 1876’da ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti’nde yaşanan modernleşme süreci diğer bir söylemle devleti kurtarabilme amacıyla başlayan süreç, bir hukuk devleti olma ve demokratikleşme süreciyle iç içe yaşanmıştır. Demokratikleşme ve modernleşme süreci birbirine paralel ve etkileşim halinde seyretmiştir.¹³ I. Meşrutiyet Dönemi’nde monarşinin dengeleyici ve düzenleyici izleri devam etmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi’nde ise 1908, 1912, 1914 ve 1919 yıllarında dört mebus seçimi yapılmıştır. Bu seçimlerde Osmanlı Devleti’nin yasal mevzuatı siyasal katılımı kısıtlamaktaydı. Fakat buna rağmen söz konusu seçimlerde seçimlerin öneminin vurgulanması, toplumun ilgisinin sağlanması ve katılımı arttırmak amacıyla toplumun dikkati seçimlere çekilmiş ve oy kullanma hakkına sahip olan vatandaşlar, sandık başına davet edilmiştir.¹⁴ Sonuç olarak II. Meşrutiyet Dönemi’nde siyasal katılım türlerinden biri olan seçimlerde oy kullanma pratiğiyle birlikte bir seçim kültürü oluşmuştur. Türkiye’de Milli Mücadele hareketi ve yeni kurulan devletin siyasi, yasal ve hukuki zeminini kuvvetlendiren 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’ndan sonra, Cumhuriyetin ilanı ve 1924 Anayasası dönemindeki reformlar ve seçim pratikleri sonucunda demokrasi, daha da kurumsal hale gelmiştir. 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, siyasi parti yelpazesinin genişlemesini sağlamış, yerel ve mebus seçimleri özelinde ise mücadeleci bir ortam meydana gelmiştir. Ancak demokratik anlamda bir gelişme olarak değerlendirilen bu süreçler, hakim parti olan CHF’nin beklentileri ve toplumsal çevrelerin tutumları nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın bitimiyle tüm dünyada siyasal gelişimler yeni bir boyut kazanırken, Türkiye de bu sürecin içinde yer almış, birtakım iç ve dış dinamiklerin etkisiyle

11 Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s. 300.

12 Gözler, *a.g.m.*, s. 97.

13 Hakan Uzun, “Türk Demokrasisi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2005, s. 159.

14 Kadri Unat, “Tek Parti Dönemi İstanbul’unda Bir Siyasal Katılım Dinamiği: “Sandık Alayı””, *Journal of History School*, 50, 2021 s. 266.

demokratikleşme yolunda önemli gelişmeler yaşanmıştır.¹⁵ Cumhurbaşkanı ve CHP lideri İsmet İnönü'nün demokrasiye dair düşüncelerini net bir biçimde ortaya koyduğu 1945 yılındaki konuşmalar, demokratikleşme yolunda kararlı bir süreci başlatmıştır. Bu dönemde basın-yayın organları üzerindeki baskılar hafifletilmiş, siyasi partiler kurulmasına izin verilerek kısa zamanda birçok siyasi parti kurulmuştur. Ülke içinde başlayan bu siyasi liberalizasyon sürecinin en önemli gelişmesi ise 1946 yılında Celal Bayar tarafından Demokrat Parti'nin kurulması olmuştur.¹⁶ Türk demokrasi tarihinde çok partili siyasal yaşamın bir ifadesi haline gelen "46 ruhu ve 1946 yılı bu tarihten sonra önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Ancak olumlu açıdan yaşanan bu dönüşüm aynı zamanda iktidar ve muhalefet ilişkilerinde yaşanan çok sayıda aksaklık, sorun ve yanlışlar 1946-1960 dönemi içinde daha da derin hale gelmiştir.¹⁷ Türkiye'nin demokrasi tarihi açısından önemli bir siyasal katılım aşaması olarak değerlendirilen 1950 yılı genel seçimleri sonrasında başlayan Demokrat Parti Dönemi ise Türkiye'nin siyasal hayatında derin izler bırakacak olan 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle son bulmuştur.

Türkiye'de 1960 yılına kadar vatandaşların siyasal yönetime katkısı ve etkisi, genel anlamda yerel ve genel seçim uygulamaları ile gerçekleşmiştir. Yarı doğrudan demokrasinin uygulamalarından biri olan halkoylaması¹⁸ ise ilk kez 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra hazırlanan yeni anayasanın, halkın onayına sunulmasıyla Türkiye'nin siyasal kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Askeri müdahale sonrasında kurulan Kurucu Meclis'in hazırladığı Anayasa, 9 Temmuz 1961 tarihinde halkın onayına sunulmuş ve yüzde 61.7 evet oyu sonucunda kabul edilmiştir. 1961 Anayasası ile devlet organlarının yapısı, kuvvetler arasındaki denge ve özgürlükler açısından yenilikler yaşanırken, Türkiye'nin siyasal hayatı yeniden şekillenmiştir. 1961 Anayasası'nın siyasal ve toplumsal özgürlükler zemininde getirdiği kazanımlar, siyasal ve sivil örgütlenmelerin yoğunlaşmasına, işçi ve öğrenci hareketlerinin artmasına neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle siyasal katılım süreci, ideolojik bilinçlenmeye paralel olarak yoğunluk kazanmıştır. 1961 Anayasası'nın doğurduğu özgürlük ortamı, siyasal ve ideolojik bilinç düzeyini artırırken kitlesel hareketler dolayısıyla birtakım çatışmalar yaşanmıştır. 1961 Anayasası'nın siyasal ve toplumsal özgürlükler temelinde getirdiği kazanımlar; partiler arası çekişmeyi, anayasaya dair tartışmaları ve kitlelerin ideolojik beklentiler çerçevesinde neden olduğu

15 Kadri Unat, *Durmayalım Düşeriz! İktidardan Muhalefete CHP'nin Seçim Propagandaları*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016, s. 189.

16 Fevzi Çakmak, "Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş Sürecinde CHP Kurultay Görüşmeleri ve Müfettiş Raporlarına Göre Parti Teşkilatının Karşılaştığı Sorunlar (1945-1950)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies*, XVII/34 (2017-Bahar/Spring), s. 323.

17 Nurullah Kırkpınar- Fevzi Çakmak, "27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nden 15 Temmuz Darbe Girişimi'ne Türkiye'de Siyasal Yasak ve Mahkûmiyetler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies*, XX/ Özel Sayı (2020), s. 244.

18 Bilgi notu: Bu çalışmada 1982 Anayasa halkoylaması sürecinde çıkarılan kanunlar ve kabul edilen kararlarda yer aldığı şekliyle "halkoylaması" sözcüğü kullanılmıştır.

çatışmaları ortadan kaldıramamıştır. Öğrenci olaylarının arttığı ve kaosun yükseldiği bu dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin komuta kadrosu, 12 Mart 1971'de Türkiye tarihinin ikinci askeri müdahalesini gerçekleştirmiştir. Ancak bu kez askeri müdahalenin kapsamı "muhtıra" şeklinde olmuştur.

1. 12 Eylül Askeri Müdahalesi ve Askeri Rejimin Kontrolü Altında Anayasa Yapım Süreci

12 Mart Muhtırasından sonra kurulan hükümetler, yasama ve yürütme kuvvetine dair yapılan anayasa değişiklikleri ve kabul edilen kanunlar, toplumsal zeminde artan şiddet olaylarına ve yıldan yıla artan sosyo-ekonomik sorunlara çözüm üretememiştir. 1975 yılından sonra hız kazanan öğrenci olayları, işçilerin grevlerle başlattığı hak arayışı, ağır ekonomik sıkıntılar, siyasi istikrarsızlıklar, siyasi cinayetler ve toplumsal çatışmalar ülkeyi, adeta iç savaş ortamına getirmişti.¹⁹ Siyasi kadroların var olan sorunlara çözüm üretme konusunda yetersiz kaldığı böyle bir ortamda, Türk Silahlı Kuvvetleri emir komuta zinciri çerçevesinde 12 Eylül 1980'de ülke yönetimine el koyduğunu ilan etmiştir. Askeri müdahaleyi gerçekleştiren kadro, antidemokratik bir yöntemle ülke yönetimine el koymakla kalmamış aynı zamanda çıkardığı kanunlar ve yayınladığı bildirimlerin sorgulanamadığı ve denetlenemediği otoriter bir karar verme merkezi haline gelmiştir.

Askeri müdahaleden sonra ülke yönetimini, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren başkanlığındaki beş kişilik Milli Güvenlik Konseyi üstlenmiştir. Konsey ilk olarak "... ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kaovgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır." şeklinde askeri müdahalenin ön gerekçesinin yer aldığı 1 numaralı bildirisini yayınlamıştır.²⁰ Bildiride ayrıca; parlamento ve hükümetin feshedildiği, parlamento üyelerinin dokunulmazlığının kaldırıldığı, bütün yurttaki sıkıyönetim uygulanacağı, yurt dışına çıkışların yasaklandığı ve ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağının olacağı belirtilmiştir.²¹ Konsey ayrıca generalleri, amiralleri çeşitli illere (bölgelere) sıkıyönetim komutanı ve sıkıyönetim komutan yardımcısı olarak atamıştır.²² Emniyet Genel Müdürlüğünü ise tüm teşkilatıyla

19 Temuçin Faik Ertan, "Darbeler Dönemi ve Demokrasiyi Yaşatma Çabaları II", *Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, (Ed. Şaduman Halıcı) Anadolu Üniversitesi Yayınları Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 2013, s. 199.

20 *Resmî Gazete*, Sayı: 17103, 12 Eylül 1980. Milli Güvenlik Konseyi, 12 Eylül askeri müdahalesinin kendileri açısından meşruiyetini sağlamak adına çeşitli yayınlar yapmıştır. Milli Güvenlik Konseyi, yayınladığı "12 Eylül Öncesi ve Sonrası" adlı kitapta 12 Eylül askeri müdahalesi öncesinde Türkiye'de siyasi ve toplumsal zeminde yaşanan karmaşaya vurgu yapmıştır. Daha fazla ayrıntılı bilgi için bkz. Milli Güvenlik Konseyi Sekreterliği, *12 Eylül Öncesi ve Sonrası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Ekim 1981.

21 *Resmî Gazete*, Sayı: 17103, 12 Eylül 1980.

22 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CA), 30-11-1-0 / 535-90-3, 12.09.1980.

Jandarma Genel Komutanlığının emir ve kuruluşuna vermiştir.²³ Askeri müdahalenin siyasal ve toplumsal açıdan getirdiği bir diğer sonuç, siyasi parti faaliyetlerinin yasaklanması, Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç DİSK, MİSK ile bunlara bağlı sendikaların ve diğer tüm derneklerin faaliyetlerinin durdurulması yönünde olmuştur.²⁴ Sıkıyönetim Komutanlıkları tarafından yapılacak aramalar sonrasında faaliyetleri durdurulan tüm dernek, sendika ve siyasi partilerin genel merkez ve şubelerinde bulunan kıymetli evrak ve suç delili evrakların ise Askeri savcılıklara iletilmesi istenmiştir.²⁵ AP, CHP, MSP ve MHP'nin parti başkanları ise güvenliklerinin sağlanması amacıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin koruma ve gözetimi altında belirli yerlerde ikamete tabi tutulmuştur.²⁶ Bu arada Konsey, Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülend Ulusu'ya hükümet kurdururken, siyasetçilere yönelik tutumunu sertleştirmiştir. Bu konuda 2 Haziran 1981 tarihli 52 nolu kararlar eski siyasetçiler ve siyasi parti mensuplarının sözlü-yazılı demeç vermeleri, makale yazmaları ve toplantı düzenlemeleri yasaklanmıştır. Ayrıca sıkıyönetim komutanlıklarının kararlarının ve koyduğu yasakların tartışılması, haklarında kamu davası açılmış kişi ile kuruluşlar hakkında kamuoyunu yanıltıcı ve ilgilileri etkileyici yazı yazılması, sözlü-yazılı beyanda bulunulması ve yorum yapılması da yasaklar kapsamına alınmıştır.²⁷

12 Eylül 1980'de kurulan askeri yönetim, Türkiye'deki sorunların temel kaynağı olarak değerlendirdiği 1961 Anayasası'nı ortadan kaldırma konusunda tereddüt etmemiştir.²⁸ Konsey bu yönde ilk adım olarak 29 Haziran 1981'de çıkardığı bir kanun ile kendisinin de içinde yer aldığı Kurucu Meclis'in kurulmasına karar vermiştir. Yasama yetkisi, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi'nden oluşan Kurucu Meclis'e bırakılmıştır. Ancak Konseyin yetkisi, Danışma Meclisi'ne göre daha geniş tutulurken Kurucu Meclis'in işlemleri üzerinde son sözü söyleme yetkisine de sahip olmuştur. Düzenlemeye göre Danışma Meclisi 160 kişiden oluşmaktaydı. Bunlardan 120'si her il valisinin Konseye gönderdiği adaylar arasından Konsey tarafından seçilmiş, kalan 40'ı ise doğrudan Konsey tarafından atanmıştır. Kurucu Meclis yasama görevini yerine getirirken kanun tasarısı ve önerilerinin önce Danışma Meclisi, daha sonra da Konseyde görüşülmesi öngörülmüştür. Bir tasarının, yasa niteliği alabilmesi ancak Konsey tarafından kabulü ve resmî gazetede yayınlanması ile gerçekleşebilmiştir.²⁹ Kurucu Meclisi oluşturan Danışma Meclisi ve Milli Güvenlik Konseyi arasında eşitlik değil bir ast-üst ilişkisi ortaya çıkmıştır. Mesela Anayasa yapımı ve hazırlama görevi Danışma Meclisi'nde iken Anayasayı son sözüyle kesinleştirme yetkisi Konsey'deydi. Bu bakımdan Kurucu Meclis'in

23 CA, 30-11-1-0/ 535-90-1, 12.09.1980.

24 *Resmî Gazete*, Sayı: 17103, 12 Eylül 1980.

25 CA, 30-18-1-0/ 406-163-10, 14 Eylül 1980; CA, 30-18-1-2/ 406-163-09, 14 Eylül 1980.

26 M. Ali Birand, *12 Eylül Saat: 04.00*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1984, s. 298.

27 *Milliyet*, 3 Haziran 1981.

28 Ertan, *a.g.e.*, s. 200.

29 Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013, s. 148-149.

sivil kanadını oluşturan Danışma Meclisi'nin üyelerinin seçimi ve yetkileri bakımından atanmış bir danışma organı olduğunu ifade etmek gerekir.³⁰ Nitekim Konsey, son söz söyleme iradesini anayasa yapımı, siyasi partiler ve seçim kanununun tüm hazırlık aşamasında kendini hissettirmiştir. Konsey, Danışma Meclisi'ni siyaseten baskı altına alırken denetleyici ve düzenleyici tutumunu her aşamada hissettirmiştir.

Konsey tarafından yasal zemin oluşturulduktan sonra, 23 Kasım 1981'de anayasa tasarısını hazırlamak üzere Danışma Meclisi üyeleri arasından 15 kişilik³¹ bir Anayasa Komisyonu seçilmiştir.³² Orhan Aldıkaçtı başkanlığında oluşturulan komisyon; içinde üniversite, yüksek mahkemeler, sendikalar, meslek kuruluşları gibi kurum ve kuruluşların görüşlerinin alınmasına karar vererek çalışmalarına başlamıştır.³³ Anayasa Komisyonu, hazırladığı tasarıyı, 17 Temmuz 1982'de Danışma Meclisi'ne sunmuştur.³⁴ Tasarı üzerine Danışma Meclisi'ndeki görüşmeler ise 23 Eylül 1982'de tamamlanmış ve yedi ret, 12 çekimser oya karşılık 120 oy ile kabul edilmiştir.³⁵ Anayasanın kabulü konusunda son söz söyleme yetkisini elinde bulunduran Konsey ise Danışma Meclisi tarafından 193 esas, 11 geçici madde halinde sunulan tasarıyı; ekleme, çıkarma ve yeniden kaleme alma gibi müdahalelerle 177 esas ve 16 geçici madde şeklinde yeniden düzenleyerek kabul etmiştir.³⁶ Değişikliklerin ardından ortaya çıkan anayasanın son hali ise 19 Ekim 1982'de kamuoyuna duyurulmuştur.³⁷

Anayasanın kamuoyuna açıklanmasından sonra, daha önce çıkarılan Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun'a göre belirlenen yasaklar çerçevesinde, halkoylaması süreci başlamıştır.³⁸ Bu kanunun 5. maddesine göre, 25 Ekim 1982 tarihinden itibaren Anayasanın çeşitli vasıta ve yollarla vatandaşlara tanıtılması ve açıklanmasına dair esaslar, Milli Güvenlik Konseyi tarafından belirlenecekti. Konsey ise 70 sayılı kararında anayasa tartışmalarına dair yasakların çerçevesini belirlemişti. Bu kararda dikkati çeken hükümlerden birisi, siyasetçilere yönelik olan yasaklardı. Buna göre "Feshedilmiş, siyasi

30 Yusuf Sarımay, *Türk Parlamento Tarihi Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi (1981-1982)*, Cilt: 2, TBMM Basımevi, Ankara, 2014, s. 312.

31 Anayasa Komisyonu şu isimlerden oluşuyordu; Şener Akyol, Feyyaz Gölcüklü, Orhan Aldıkaçtı, Turgut Tan, Hikmet Altuğ, Tevfik Fikret Alpaslan, Kemal Dal, Feridun Engin, Feyzi Feyzioğlu, İhsan Göksel, Rafet İbrahimoglu, Mümin Kavalalı, Recep Meriç, Teoman Özalp, Muammer Yazar. *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi (DM TD)*, Toplantı Yılı: 1981/1, Cilt: 1, s. 339-341.

32 *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi (DM TD)*, Toplantı Yılı: 1981/1, Cilt: 1, ss. 339-342.

33 Kamu kurum ve kuruluşları ve eski siyasi parti mensuplarından alınan anayasa görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sarımay, *a.g.e.*, ss. 26-124.

34 Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yay., Ankara, 2003, s. 129; *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1982.

35 *DM TD*, Yasama Yılı: 1, Cilt: 7, s. 15; *DM TD*, Yasama Yılı: 1, 156. Birleşim, Cilt: 10, 23 Eylül 1982, s. 890; *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1982.

36 *MGK TD*, 118. Birleşim, Cilt: 7, 18 Ekim 1982, s. 424; Sarımay, *a.g.e.*, s. 312.

37 *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1982.

38 *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1982; Resmî Gazete, Kanun No: 2707, Sayı: 17823, 25 Eylül 1982.

partilerin 11 Eylül 1980 tarihindeki Genel Başkan, Genel Başkan Yardımcısı veya Vekili, Genel Sekreteri, Genel Sekreter Yardımcıları ve Genel Yönetim Kurulu üyesi sıfatını haiz olan mensupları ile haklarındaki soruşturma veya kamu davası devam etmekte olan veya halen tutuklu bulunan veya hükümlü olan diğer mensuplarının, yeni Anayasa üzerindeki görüş dahil, Türkiye'nin geçmiş veya gelecek siyasi ve hukuki durumu ile ilgili olarak sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları..." yasaklanmıştı.³⁹ Kamuoyunun çeşitli kesimleri, Anayasa tasarısının Danışma Meclisi'nde görüşüldüğü andan Milli Güvenlik Konseyi tarafından incelenip kamuoyuna sunulduğu tarih olan 19 Ekim 1982'ye ve yine bu tarihten yasakların daha da arttırıldığı 71 sayılı kararın ilan edilmesine kadar geçen zaman diliminde, birtakım eleştirilerde bulunmuştur. Askeri otoritenin demokratik koşulları ve güncel politiği ortadan kaldırdığı bu süre zarfında, tepki gösterilen en önemli konu, Anayasa tasarısının geçici birinci maddesiydi. Çünkü Anayasa halkoylaması ve Cumhurbaşkanı seçimi birleştirilmişti ve Anayasa tasarısının geçici birinci maddesine göre Anayasanın, halkoylaması sonucu kabul edilmesi ve ilan edilmesiyle birlikte, Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı, yedi yıllık bir dönem için Cumhurbaşkanı sıfatını kazanacaktı.⁴⁰ Halkoyuna sunulacak Anayasa'da yer alan bir diğer geçici maddeyle kapatılan siyasi partilerin liderlerinden Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş'e, parti başkan yardımcılara, merkez yönetim kurulu veya benzeri organların üyelerine on yıl boyunca siyaset yasağı getirilmesi, 1980 yılında milletvekili ve senatör olanların ise milletvekili seçilme hakları saklı tutularak beş yıl süre ile parti kurmaları ve partilerin yöneticisi olmalarının yasaklanması öngörülmüyordu.⁴¹

2. Anayasa Tasarısına Yönelik Eleştiriler

Celal Bayar, Anayasanın oylanması ile Cumhurbaşkanı seçiminin ayrı ayrı yapılması gerektiği konusunda tepkisini ve eleştirilerini dile getiren isimlerden biri olmuştur. Bayar, ilk aşamada 5 Eylül 1982 tarihinde kamuoyuna yaptığı açıklamada anayasayı desteklediğini ifade etmiştir. Ancak daha sonra Kenan Evren'e 27-28 Eylül tarihinde Antalya Valisi aracılığıyla bir mektup göndermiştir. Nazik bir üslupla kaleme alınan bu mektupta; siyasetçilere getirilen yasakların ne kadar doğru olduğu ve Cumhurbaşkanı'nın, halkoylaması sonucunda Anayasa'nın kabul edilmesiyle birlikte seçilmesinin ne denli isabetli olacağını sormuştur. Bu soruların sonuna ise "Paşa Hazretleri, siz namzet olsanız seçilecek kudrettesiniz" ifadesi eklenmiştir.⁴² Siyasi yasaklar listesinde olan AP eski lideri Süleyman Demirel ise yalnızca yakın çevresine "Geçici maddelerle cumhurbaşkanı tayini nerede görülmüştür?" ifadesiyle tepkisini ortaya koyabilmiştir. CHP eski lideri Bülent Ecevit ile irtibat halinde olan Demirel,

39 Resmî Gazete, Karar No: 70, Sayı: 17773, 5 Ağustos 1982.

40 Resmî Gazete, Kanun No: 2709, Sayı: 17844, 20 Ekim 1982.

41 Milliyet, 20 Ekim 1982.

42 Yalçın Doğan, *Dar Sokakta Siyaset 1980-1983*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 192.

Ecevit'in Anayasaya yönelik ortak tavır alınmasına dair önerisine ise liderlerin bireysel kaygılarının öne sürülebileceği iddiasıyla olumlu cevap vermemiştir.⁴³

Uğur Mumcu, Anayasa'nın geçici maddelerine tepki gösteren bir diğer isim olmuştur. Mumcu, geçici maddelerin anayasa tasarısıyla birlikte ele alındığında demokratik bir rejimden bahsetmenin mümkün olmadığını ve demokrasinin (alternatifler) seçenekler rejimi olduğunu ifade etmiştir. Mumcu, Anayasanın kabul edilmesiyle Konsey Başkanı Evren'in yedi yıllık bir süre için Cumhurbaşkanı seçilecek olmasını eleştirerek, seçeneksizliğin Cumhurbaşkanı ile başladığını dile getirmiştir.⁴⁴ Dönemin Barolar Birliği Başkanı Atilla Sav da geçici maddelerin "bütünlükten yoksun, sistemi de parçalayan melez bir geçici dönem hukuku yaratılmaya çalışıldığını" belirtmiştir. Yine aynı konuda Anayasa Mahkemesi üyesi Yekta Güngör Özden, "Anayasa ile birlikte Cumhurbaşkanı'nun seçilmiş sayılması ağır bir empozedir" ifadelerini kullanmıştır. Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz ise tasarının henüz halkoyuna sunulacak bir metin olmadığı yönünde bir kanaate sahip olduğunu dile getirmiştir.⁴⁵ Danışma Meclisi Merkez Üyesi Ertuğrul Alatlı, basına verdiği demeçte milletin tasarıya oy verirken, anayasa ile devlet kurucusunun karizması arasında açmazda bırakılmaması gerektiğini söylemiştir.⁴⁶ Anayasa tasarısında yer alan geçici maddelere yönelik eleştiriler devam ederken Danışma Meclisi tasarıya dair görüşmelerini kısa süre içinde tamamlamış, eleştirileri dikkate almayarak tasarıyı onaylamış ve Millî Güvenlik Konseyi'ne sunmuştur.⁴⁷

Anayasa konusunda son söz sahibi olan Millî Güvenlik Konseyi'nde tasarı görüşülürken, Anayasaya yönelik eleştiriler devam etmiştir. Cumhurbaşkanı eski vekili ve Dışişleri eski Bakanlarından İhsan Sabri Çağlayangil, basına verdiği demecinde Anayasanın geçici maddeleri konusunda "Ülkenin 10 yıllık kaderi ipotek altında tutacak bir nitelik taşıyor" ifadesini kullanmıştır.⁴⁸ Cumhuriyet Gazetesi yazarlarından Nadir Nadi halkoyuna sunulan Anayasanın onaylanması durumunda, Evren'in tek aday olması hasebiyle Cumhurbaşkanı olmasına seçim denilemeyeceğinin ve bu durumun o ana kadar bütün basın tarafından üstüne basa basa ifade edildiğini söylemiştir.⁴⁹ Anayasa tasarısı, Millî Güvenlik Konseyi'nde görüşülürken çeşitli sendika kolları; demokrasi ve işçi hakları açısından konusunda eksikliklerini dile getirmiş ve sakat hükümlerin düzeltilmesinin Konsey'in tarihi sorumluluğunda olduğunu belirtmiştir. Ancak tüm bu değerlendirmeler ve talepler Konsey nezdinde karşılık bulmamıştır. Konsey Başkanı Evren, Isparta ve Burdur'da halka hitaben yaptığı konuşmalarda, Anayasa'ya yönelik değerlendirmelere ve eleştirilere sert bir söylemle karşılık

43 Doğan, a.g.e., s. 195.

44 Cumhuriyet, 19 Eylül 1982, s. 11.

45 Cumhuriyet, 20 Eylül 1982, ss. 1, 11.

46 Cumhuriyet, 21 Eylül 1982.

47 Cumhuriyet, 24 Eylül 1982.

48 Cumhuriyet, 25 Eylül 1982, ss. 1, 11.

49 Cumhuriyet, 1 Ekim 1982.

vermiştir. Evren, zamanı geldiğinde gerekli cevabın verileceğini belirterek “Anayasaya hayır diyen menfi düşünceliler ile mücadele edeceğiz” şeklinde geleceğe atıfla açık bir biçimde uyarıda bulunmuştur.⁵⁰ Evren’in toplumun çeşitli kesimlerine yönelik bu uyarılarına rağmen Türkiye Barolar Birliği, Anayasa ile ilgili görüşlerini paylaşma konusunda direnç göstermiştir. Birlik Başkanı Atilla Sav, birliğin olağanüstü genel kurulunun açış konuşmasında tasarının içeriğine yönelik; demokratik ve laik olma nitelikleri bakımından olduğu gibi sosyal hukuk devleti bakımından da çok ciddi ve sakıncalı bir geriye dönüşü simgelediğini ve gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Anayasa oylaması ve Cumhurbaşkanı seçiminin birleştirilmesinin yaratacağı olumsuz sonuçlara değinen Barolar Birliği üyeleri, Anayasaya konusunda çalışmalar yapmak üzere oluşturulan komisyonların hazırladığı raporları, Evren’e sunma kararı almıştır.⁵¹ Türkiye Barolar Birliği, hazırladığı raporda mevcut anayasa tasarısının açık veya gizli bir dikta rejimi getirebileceğini belirterek, tasarının yeniden hazırlanması gerektiğine işaret etmiştir. Hazırlanan rapor, 7 Ekim 1982’de Milli Güvenlik Konseyi’ne sunulmuştur.⁵² Milli Güvenlik Konseyi’nde Anayasa tasarısı konusunda son görüşmeler yapılırken, eski siyasi parti ve sendika temsilcileri, TMMOB Makine Mühendisleri Ankara Şubesi’nde düzenlenen panelde Anayasa tasarısı üzerine konuşmuştur. Konuşmacılar arasında yer alan eski milletvekillerinden Mehmet Ali Aybar, bu anayasa ile katılımcı eylemlerin olanaksız hale geldiğini dile getirirken, eski milletvekili ve Bakan Deniz Baykal ise tasarının toplumu tatmin etmediğini ifade etmiştir.⁵³ Tüm bu tartışmalar ve eleştiriler devam ederken Milli Güvenlik Konseyi, anayasa tasarısını onayladığını 20 Ekim 1982’de kamuoyuna ilan etmiştir.

3. Kenan Evren’in Devlet Adına Anayasa Tanıtım Gezileri ve Tek Taraflı Propaganda Süreci

Mili Güvenlik Konseyi tarafından onaylanan Anayasa tasarısının, kamuoyuna duyurulmasından sonra halkoylaması süreci başlamıştır. Askeri otoritenin baskısı altında hazırlanan Anayasa, vatandaşlar tarafından ezici çoğunlukla kabul edilirken, halkoylaması öncesinde yaşanan gelişmeler günümüze kadar uzanan yaygın eleştirilerin konusu haline gelmiştir. Anayasanın halkoylaması süreci, Anayasanın Halkoylamasına Sunulması Hakkında Kanun çerçevesinde yürütülmüştür. Kanunda yer alan 5. maddeye göre 25 Ekim 1982 tarihinden itibaren Anayasanın çeşitli vasıta ve yollarla halka tanıtılması ve açıklanmasına ilişkin esaslar Milli Güvenlik Konseyi tarafından belirlenerek düzenlenecekti.⁵⁴ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere süreçle ilgili

50 *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1982, ss. 1, 11.

51 *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1982, ss. 1, 11.

52 *Cumhuriyet*, 5, 7 Ekim 1982.

53 *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1982, s. 11.

54 *Resmî Gazete*, Kanun No: 2707, Sayı: 17823, 25 Eylül 1982.

yeni bir kararın verileceği çok önceden planlanmıştı. Konsey, 21 Ekim tarihli 71 nolu kararıyla Anayasa'nın vatandaşlara devlet adına resmen tanıtılması görevinin, 24 Ekim 1982 ile 5 Kasım 1982 tarihleri arasında radyo, televizyon ve bazı illeri ziyareti sırasında Devlet Başkanı Evren'in yapacağı konuşmalarla yerine getirileceğini ilan etmiştir. Yine aynı kararda, Anayasanın geçici maddeleri ve Evren'in anayasa tanıtımıyla ilgili yapacağı konuşmaların hiçbir şekilde eleştirilemeyeceği, bunlara karşı yazılı ve sözlü herhangi bir beyanda bulunulamayacağı belirtilmiştir.⁵⁵ Konseyin almış olduğu yeni kararlar, daha önce Anayasa konusunda siyasi parti lider ve temsilcilerine getirilmiş olan sözlü ve yazılı beyan yasağı, toplumun tüm kesimlerini içine alacak şekilde genişletilmiştir. Bu yasağın temel nedeni Anayasa taslağının, Danışma Meclisi ve Konsey'de görüşülmesi esnasında toplumun çeşitli kesimleri tarafından yapılan olumsuz eleştirilerdi. Nitekim bu konuda *"Bugüne kadar Anayasa hakkında çeşitli kuruluş ve kişilerle basın, eleştirilerini gerine gerine yaptılar. Hemen hiçbirine karşılık vermedik. Bir iki yerde halka hitaben yaptığım konuşmalarda çok az birkaç konuya değindim o kadar"* ifadelerini kullanan Evren, konuşma ve eleştiri yasağıyla ilgili *"24 Ekim'den itibaren yapacağım konuşmaların basında eleştirilmesini yasaklamayı teklif ettiler, ben de kabul ettim"* şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁵⁶ Evren, Anayasa tanıtımına 24 Ekim 1982 tarihinde radyo ve televizyondaki konuşmasıyla başlamıştır. Meydan konuşmalarına 25 Ekim'de Trabzon ve Rize'de başlamış ve 26 Ekim'de Erzurum, 27 Ekim'de Diyarbakır, 29 Ekim'de Ankara Hipodromu, 30 Ekim'de Kayseri, 31 Ekim'de Adana ve Antalya, 1 Kasım'da İzmir, 2 Kasım'da İzmit, 3 Kasım'da Edirne, 4 Kasım'da İstanbul ve Eskişehir'de halka seslenerek yurt gezilerini tamamlamıştır. 5 Kasım'da da son kez radyo ve televizyon konuşmasıyla Anayasa tanıtım sürecini noktalamıştır.⁵⁷

Kenan Evren, tanıtım konuşmalarında Anayasa'yı olumsuz yönde eleştirenleri ve hayır cephesini, genel anlamda "öteki" ve "işbirlikçi" çerçevesine oturtmuş ve bazı dayanaklar üzerinden bu savını kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Evren, Anayasayı tanıtım çerçevesinde radyo ve televizyonda halka yaptığı ilk konuşmasında, Anayasayı reddettirmeye çalışanları ve karşı çıkanları çeşitli gruplara, zümrelere ayırarak onlara yönelik birtakım iddialarda bulunmuştur. Bu zümrelerden ilkinin, Anayasayı halk nezdinde küçük düşürüp halkoylamasından hayır çıkmasını sağlamak suretiyle 12 Eylül hareketinin meşruiyetini de reddettirerek, Türk Silahlı Kuvvetlerini bozguna uğratarak, akıllarınca memleketi sahipsiz bırakacaklarını ileri sürmüştür. Evren bu amaçta başarılı olunması durumunda *"...sahipsiz kalacak zannettikleri bu memleketi akıllarınca parçalayacaklar, vatanımızı kimbilir kaç kısma ayıracaklar, milletimizi parçalayıp, onun bağımsızlığını ve hürriyetlerini elinden alarak, bu ebedi Türk*

55 Resmî Gazete, Karar No: 71, Sayı: 17845, 21 Ekim 1982.

56 Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt: 3, Milliyet Yayınları, 1991, s. 271.

57 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Yeni Anayasayı Devlet Adına Resmen Tanıtma Programı Gereğince Yaptıkları Konuşmalar (24 Ekim-5 Kasım 1982), TBMM Basımevi, Ankara, 1982.

yurdunda, esir ve kukla birtakım Devletçiler kurarak Türkiye Cumhuriyeti'ni haritadan silecekler" ifadelerini kullanmıştır. Bir diğer grubun ise kendi çevrelerinin ve zümrelerinin menfaatlerinin bu Anayasadaki hükümlerle zedeleneceğine ve böylece devletin sırtından sağladıkları çıkarlarının bozulacağına inananlar olduğunu iddia etmiştir. Bu zümre Anayasanın reddedilmesi durumunda ihanetlerine, soygunlarına ve vurgunlarına devam edeceklerdi. Evren'e göre üçüncü grup, hayal bile edilemeyecek mükemmellikte olan bu Anayasa ile memleketi yönetebilmek için engel olarak gördükleri Türk Silahlı Kuvvetleri'nin reddedilmesini isteyenlerdi.⁵⁸ Evren, 25 Ekim 1982 tarihinde Trabzon'da halka hitaben yaptığı konuşmasında "Anayasa'ya karşı olanlar 12 Eylül'e karşı olanlardır" ifadesiyle kastettiği kişilerin, bayram tebriği adı altında "Anayasaya hayır deyiniz" diyenler ve kapı altından bildiri atanlar olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bunların, her gün Türkiye aleyhinde çeşitli yayınlar yapan ve Ermeni ASALA örgütü ile iş birliği halinde çalışan komünist radyolardan direktif alanlar olduğunu ileri sürmüştür. Evren aynı konuşmasında eski siyasi parti liderlerini kastederek, memleketin dört bir yanına haber göndererek Anayasaya hayır oyu vermelerini istediklerini söylemiştir.⁵⁹

Halkoylaması sürecinin en fazla eleştirilen konularından biri, Anayasa ile Cumhurbaşkanlığı plebisitinin birleştirilmesinin baskı unsuruna dönüşmüş olmasıydı. Evren'in konumundan gelen itibarı yoluyla anayasaya oy sağlama konusunda belirleyici bir tutum sergilenmiş, Cumhurbaşkanlığı için tek adayın olduğu seçimsiz bir süreç yaşanmıştır. Bu durum aynı zamanda cumhuriyet rejiminde olmaması gereken bir usulün de uygulanması ve demokrasi koşullarının törpülenmesi anlamını taşımıştır.⁶⁰ Evren, Anayasa oylaması ve Cumhurbaşkanı seçiminin ayrı ayrı sandıklar halinde halkın önüne konulmasına dair gelen önerilere yönelik "*Sandık sayısı azmış*" ifadelerini kullanmış ve devamında "*Yani yeterli değilmiş. Sandık yetişmez diyorlar. Ayrıca da karışıklık olur, diyorlar. Yani Anayasa için atacağı oyu gidip cumhurbaşkanı sandığına atanlar çıkar, karışıklık olur, diyorlar*" gerekçelerini ileri sürmüştür. Daha önceki çok sandıklı seçim pratikleri hatırlatıldığında "*Bu seçim ve oylama böyle olacak, Anayasanın geçici maddelerinde yazıldığı gibi. Beni ikna ettiler*" şeklinde bir söylemle konuyu kapatmıştır.⁶¹ Evren 1 Kasım 1982'de İzmir'de halka yaptığı konuşmasında, Anayasa oylaması ve Cumhurbaşkanı seçiminin ayrı sandıklarda yapılması isteklerini, fazladan sandık ve kâğıt kullanılması nedeniyle füzuli masraf olduğunu belirtmiştir. Kendisinin birden fazla adayın karşısına çıkması gerektiğine yönelik önerilere "*böyle bir ortamda adayların birbirleri ile çekişmeleri sonucu Cumhurbaşkanı seçimin mahzurları olur*" cevabını veren Evren, çoğunluğun bu görüşüne uyduğunu ifade etmiştir. Evren, birden fazla adayın olması halinde propagandaların

58 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in..., ss. 8-9.

59 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in..., ss. 20, 21.

60 Bülent Tanör, "Siyasal Tarih", *Türkiye Tarihi- Bugünkü Türkiye 1980-2003*, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cilt: 5, Cem Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 45.

61 Baskın Oran, *Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s. 100.

yapılacağını ancak memleketin durumunun propagandaya elverişli olmadığını düşünerek, tek adaylı Cumhurbaşkanı seçimini kabul ettiğini belirtmek kaydıyla bu konuya dair gerekçelerini kuvvetlendirmeye çalışmıştır.⁶² Ortaya çıkan bu durumun yanı sıra toplum üzerinde yaratılan psikolojik baskının bir başka boyutu da anayasanın reddi durumunda ne olacağı konusunda meydana gelen belirsizlikti. Anayasaya hayır demenin ve Evren'in konuşmalarının eleştirilmesinin yasak olduğu böyle bir ortamda, olumsuz oy kullanmanın; yaşanan belirsizliğe destek olma, diğer bir açıdan askeri rejimin sürmesine rıza gösterme anlamına geleceğine dair bir düşünce yoğunluk kazanmıştır. Ortaya çıkan tabloda demokrasiye geçilmek isteniyorsa demokratik bulunmamasına rağmen, bu metne olumlu oy verilmesi gerektiği yönünde zorunlu bir düşünce ortaya çıkmıştır.⁶³ Nitekim Danışma Meclisi, Milli Güvenlik Konseyi ve Kenan Evren'in neredeyse attığı tüm adımlar, çıkarılan kanunlar ve ilan edilen kararlar, Anayasanın kabul edileceği yönünde beklentinin yüksek olduğu planlı bir hareketi göstermiştir. Nitekim Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı, bu yüksek beklenti ve vatandaşların içine sokulduğu belirsizliğin nasıl ortadan kalkacağıyla ilgili yaklaşımını şu şekilde dile getirmişti; *"Bizim anayasamızın kabul edileceği bana göre kesindir. Çünkü anayasanın kabul edilmesi demek siyasi partiler kanununun yapılması ve seçime gidilmesi demektir. Seçmen biran evvel normal düzene geçilmesi için Anayasa'ya oy verecektir."*⁶⁴

Vatandaşların, halkoylamasında Anayasa'ya kabul yönünde oy vermesi askeri yönetimden sivil yönetime geçişin bir ön adımı olarak görülmüştür. Bu bakımdan 1982 Anayasası'nın halkoyuna sunulması kabul edilmiş olmasının, bu metne gerçek bir demokratik meşruluk kazandırmaktan uzak olduğunu belirtmek gerekir. Halkoylamasında birçok seçmenin Anayasayı gerçekten benimsediklerinden değil, hiç değilse onun yarattığı sınırlı siyasal alanı kullanabilmek isteğiyle veya Anayasanın reddedilmesinin otoriter rejimin daha uzun, belirsiz bir süre devamına yol açacağı korkusuyla olumlu oy kullanma gereksinimini getirmiştir.⁶⁵

Evren'in konuşmalarında öne çıkan konular arasında, halkoylamasında kullanılacak oy pusulalarının rengi de vardı. Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun'a göre oylamada, mavi renk oy pusulası red/ hayır, beyaz oy pusulası kabul/ evet anlamında tasarlanmıştı. Evren, 1 Kasım 1982'de İzmir'de halka hitaben yaptığı konuşmasında, bazı karikatür ve yazılarda Atatürk'ün gözünün mavi olduğu ima edilerek hayır yönünde mesaj verilmeye çalışıldığını belirtmiştir. Konuşmasının devamında *"...Atatürk'ü bile alet etmek istiyorlar. Atatürk'ün gözü de maviymiş, yani mavi görürseniz 'Hayır' manasına gelir. Efendim diyor, deniz rengi de maviymiş. Gök rengi de mavi, ama, mavilik bir işe yaramıyor.*

62 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in..., s. 93.

63 Tanör, a.g.e., s. 45.

64 Cumhuriyet, 1 Ocak 1982, ss. 1, 11.

65 Ergun Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 65.

Bulut gelirse yağmur yağıyor. Bereket getiriyor. Atatürk'ün gözleri bize bakıyor ve O'nun ruhu bizimle beraber göklere yükseliyor. Onlara mavi gözlerle, hain hain bakıyor. Elinden gelse, onları parçalar, merak etmeyin"⁶⁶ şeklinde cümleler sarf eden Evren, bir diğer konuşmasında yine aynı konuyu gündeme getirerek "...sorumlu kadro, el altından türlü propagandalar sürdürmektedir. Anayasaya red oyu verilmesi için sinsi kampanyalar açmışlardır... Atatürk'ün gözlerinin mavi olup, mavi baktığından tutun da denizin mavi sularında serinleyen, gökyüzünün maviliklerinde kavuşulacağına kadar mavi rengi ima ederek güya parlak buluşları ile red oyunu telkine yeltenmektedirler"⁶⁷ ifadelerini kullanmıştır. Polemiğe neden olan karikatür konusunda Birinci Ordu Kurmay Başkanı Tümgeneral Ekrem Dinç, gazetenin Ankara temsilcisi ve daha sonra genel yayın yönetmeni olan Hasan Cemal'i aramış Konsey'in 70 ve 71 numaralı bildirimlerini de hatırlatarak, "Cemal Bey, özellikle sizin gazeteyi uzun zamandır izliyoruz. Anayasa referandumu konusunda en ufak bir ima, telkin, telmih yoluyla dahi olsa, en ufak bir şey istemiyoruz. Yoksa derhal kapacağız gazeteyi" şeklinde konuştuğundan sonra "Bir de mavi konusu var. Sizde kimdi o? Gülgeç mi ne biri var. Hep mavi mavi diye çiziyor. Bundan sonra mavi de olmayacak, anlaşıldı mı?" söylemiyle Evren'in de üzerinde durduğu "mavi" konusuna gündeme getirerek, gazeteyi açık bir biçimde uyarmıştır.⁶⁸ Böylece halkoylamasından 16 gün önce "mavi" renk de askeri yönetimin basına yönelik yasakları arasına girmiştir.⁶⁹ Ancak gazete yöneticilerinin tüm dikkat ve denetimlerine rağmen Cumhuriyet ve Güneş gazetelerinde "mavi" rengin içinde yer aldığı haberlere yer verilmiştir. Yeni Asır gazetesi ise 24 Ekim 1982'de logosunu kırmızıdan maviye çevirmiş ve sayfalarında maviyi hâkim renk olarak kullanmaya başlanmıştır. Bu durum karşısında Kenan Evren, gazetenin genel yayın müdürü olan Güngör Mengi'yle yaptığı görüşmede, alınan kararın zamansızlığına dikkat çekerek sitem etmiştir.⁷⁰

Halkoylaması sürecinin, tek taraflı ve semboller üzerinden ne ölçüde psikolojik bir dizayn süreci üzerinden yürütüldüğünün bir diğer örneği, oy pusulalarının üzerine yazılan tercih sözcükleridir. Daha önce belirtildiği gibi Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanununa göre vatandaşlar, halkoylamasında olumlu yönde oy kullanacaksa "Kabul" yazılı beyaz renkli, olumsuz yönde oy kullanacaksa üzerinde "Red" yazılı mavi renkli pusulaları kullanarak tercihlerini yapacaklardı.⁷¹ Kenan Evren 3 Kasım 1982'de Edirne'de halka yaptığı konuşmada, halkoylamasında pusulaların üzerindeki ifadeler konusunda hassas ve planlı davrandıklarını belirterek, 1961 Anayasası'na hayır derken bazı vatandaşların "Hayırda hayır vardır" dediklerini ve bu nedenle oy pusulalarında "Hayır" yerine "Red" ifadesini kullandıklarını belirtmiştir.⁷²

66 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in..., s. 95.

67 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in..., s. 147.

68 Hasan Cemal, "Mavi Yasağı", *Milliyet*, 30 Nisan 2000. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/mavi-yasagi-5321487>, Erişim Tarihi: 25 Ocak 2022.

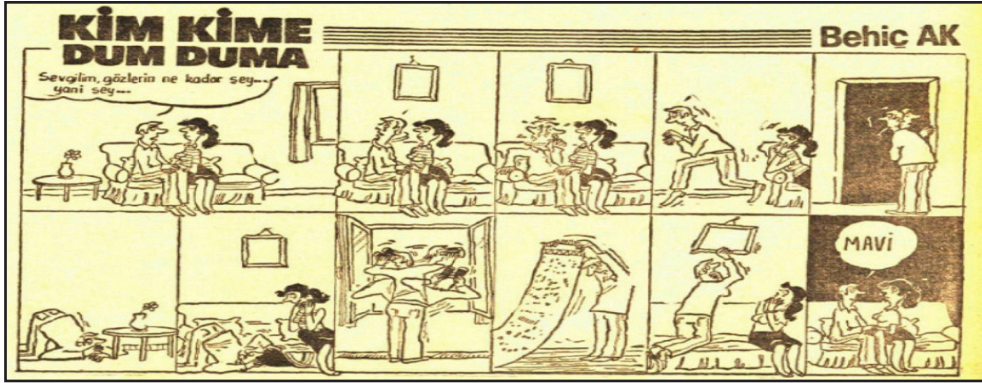
69 Hasan Cemal, *Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günlüğü-2*, Everest Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 3-4.

70 Cemal, *a.g.e.*, ss. 4-11.

71 Kanun No: 2707, Kabul Tarihi: 24.9.1982, *Resmî Gazete*, Sayı: 17823, 25 Eylül 1982.

72 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in..., s. 116.

Kenan Evren'in konuşmalarına ve "mavi" tartışmalarına konu olan karikatür
Cumhuriyet, 6 Ekim 1982

Halkoylaması sürecinde tercih pusulalarının rengi ve anlamı konusunda böyle bir tartışma devam ederken, Evren Anayasa'ya karşı olduğunu düşündüğü tüm toplumsal çevreleri hedef tahtasına oturtacak propagandalara devam etmiştir. Hayır oyu kullanmaya eğilimli olan çevrelerin düşman, yıkıcı, bölücü, parçalayıcı şeklinde "öteki" haline getirilmeye çalışıldığı bu ortamda, Anayasaya karşı olanlara yönelik yasaklar ve takınılan tutum sözde kalmamıştır. Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından Anayasaya hayır diyen ve bu yönde faaliyet gösterenlere yönelik gözaltı ve tutuklamalar yapılmıştır. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, Anayasaya hayır kampanyası oluşturmaya çalıştıkları iddiasıyla sağ ve sol örgüt mensubu olduğunu düşündükleri 50 kişiyi gözaltına almıştır.⁷³ Evren, halkoylaması öncesinde televizyon ve radyoda yaptığı son konuşmasında ise "12 Eylül öncesine dönmek istemiyorsak, beyaz oy kullanarak Anayasa'yı kabul edeceğiz" ifadelerini kullanmış ve Anayasa'ya kefil olduğunu duyurmuştur.⁷⁴ Aslında Evren, henüz Anayasa tanıtımına dair resmi konuşmalarına başlamadan önce de Anayasa'ya hayır diyen kişilere yönelik tutumunu belli etmişti. Burdur ve Isparta'da yaptığı konuşmalarında halka "birtakım menfi düşünceli kişiler Anayasaya hayır diyormuş. Bunları bize bildirin ki, aynı anarşistlerle mücadele ettiğimiz gibi bunlarla da mücadele edelim." ifadelerini kullanarak, vatandaşlar arasında Anayasaya dair farklı görüşe sahip olanların izlenebilmesi adına adeta bir kontrol sistemi oluşturmaya çalışmıştır. Bu ifade ve yaklaşımlar aynı zamanda Anayasanın reddi durumunda ne olacağı konusunda vatandaşların hissettiği psikolojik baskının bir diğer boyutunu göstermektedir. Öte yandan Genel Kurmay Başkanlığı hazırladığı bir raporu kamuoyuna sunmuş ve raporunda, bazı çevrelerin yayın organları aracılığıyla "referandum öncesi yıkıcı ve bölücü kampanya başlayabilir" ifadelerine yer vermiştir.⁷⁵

73 Cumhuriyet, 28 Ekim 1982; Milliyet, 28 Ekim 1982.

74 Milliyet, 6 Kasım 1982.

75 Cumhuriyet, 30 Ekim 1982, ss. 1, 11.

Devlet adına Anayasa'yı resmi anlamda tanıtmaya yetkisini elinde bulunduran Kenan Evren'in şehir şehir dolaşarak tek taraflı konuşmalar yaptığı, konuşma ve eleştiri yasaklarına uymayanların gözaltına alındığı ve baskının en üst seviyede olduğu sürecin sonunda 7 Kasım 1982'de Anayasa halkoylaması gerçekleşmiştir. Halkoylaması esnasında demokratik siyasi katılım sürecine aykırılık teşkil edecek birtakım gelişmeler de yaşanmıştır. Aslında anayasanın halkoylamasına sunulması hakkında çıkarılan kanunda, güvenliğin ve siyasi katılımın gizliliğin tesisiyle ilgili "...zarf ve oy pusulalarını zarf dışından renk ayrılığını belli etmeyecek şekilde ve aynı ölçüde hazırlar" ifadesine yer verilmişti.⁷⁶ YSK Başkanı Orhan Aydın oy pusulalarının renklerinin dışardan bakıldığında belli olacağı yönünde oluşan kaygılara cevaben gazetelere verdiği demeçte, YSK'nin bu endişelerin önüne geçmek için zarfları sarı şeklinde bastıracağını belirtmişti.⁷⁷ Ancak oy pusulalarının içine konulduğu sarı zarflar dışardan görünecek şekilde şeffaf hazırlanmıştı ve Anayasaya hayır oyu anlamına gelen mavi pusula, zarfın içinde dahi belli oluyordu. Vatandaşlar, siyasi katılımın gizlilik ilkesinin sorgulandığı böyle bir ortamda, tercihini yapmak üzere sandık başına giderken "...oylamanın yapıldığı sandık başlarındaysa güvenlik güçleri nöbet tutuyordu."⁷⁸ Katılımın yüzde 91.27 olduğu halkoylamasında vatandaşlar, Anayasa'ya yüzde 91.37 oranında kabul oyu vermiştir. Anayasa'da yer alan geçici maddeyle de Kenan Evren, Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁷⁹

Anayasa yapımı ve halkoylaması süreci ayrı ayrı değerlendirildiğinde eleştirilerin her iki konuda da yoğunluk kazandığını belirtmek gerekir. 1982 kurucu iktidarının Anayasanın meşruluk kaynağı olarak kullanabileceği olanak "halkoylaması"ydı ancak bunun "halk oyalaması"na dönüştüğünü gösteren birden fazla örnek yaşanmıştır.⁸⁰ Anayasa yapımı ve tanıtımı esnasında Milli Güvenlik Konseyi ve Kenan Evren'in tutumu, geçmişe yönelik atıflarla oluşturulan belirsizlik ve kaygı ortamı, sürece damgasını vurmuştur. Anayasanın, yüksek oranla kabul edilmesinin nedenleri arasında;1980 öncesi yaşanan olayların derin izler bırakması, eski siyasi iktidarlara ve liderlere olan güvensizliğin devam etmesi, basın ve yayın organlarının sıkı bir denetim altına alınması ve son olarak Anayasa hakkında değerlendirme ve olumsuz eleştiri yapma konusunda getirilen yasaklar gösterilebilir.⁸¹ Sivil toplum örgütleri ve siyasiler, Anayasanın hazırlık sürecinin dışında bırakılırken, Anayasa tasarısının eleştirilmesinin de yasal olarak imkansız hale getirildiği bir ortam yaratılmıştır. Diğer bir söylemle "yasal olan ve birkaç bildiriyle güvencelenen ise yeni anayasayı

76 Kanun No: 2707, Kabul Tarihi: 24/ 9/1982, *Resmî Gazete*, Sayı: 17823, 25 Eylül 1982.

77 *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1982, ss. 1, 11.

78 Mehmet Ali Birand-Hikmet Bila- Rıdvan Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s. 216.

79 *Resmî Gazete*, Karar No: 458, Sayı: 17874, 20 Kasım 1982.

80 Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 334.

81 Ertan, *a.g.e.*, s. 201.

tanıtmak ve övmek olmuştur!"⁸² 12 Eylül öncesinde yaşanan toplumsal olaylar ve vatandaşların yaşadığı bunalımın, oylamadaki kabul (evet) oranını arttırdığı yönünde bir değerlendirme yapılabilir. Ancak Anayasayı oylamaya sunanların, kontrollü ve koşullu siyasal katılımı andıran tedbirleri ve vatandaşların bir an önce askeri yönetimden kurtulup, sivil siyasete kavuşma isteklerinin de tercihler üzerinde aynı ölçüde belirleyici olduğunu ifade etmek gerekir.

4. 1982 Halkoylamasının Plebisit mi Yoksa Referandum mu? Olduğuna Dair Tartışmalar

1982 Anayasası felsefesi, hazırlanış biçimi, içeriği ve tekniği bakımından siyaset bilimi ve özellikle hukuk alanında uzman bilim insanları tarafından ele alınmış ve tartışılmıştır. Bilim insanlarının üzerinde durduğu bir diğer konu 1982 halkoylamasının; amacı, niteliği, uygulanma biçimi, süreci ve sonuç olarak referandum veya plebisit olup olmadığıdır. Bu bakımdan halkoylamasının uygulanma şekli konusunda ileri sürülen birtakım görüşler ve bu görüşlerin gerekçelerinin ayrıntılı bir şekilde ele alınması, çalışmanın bütünlüğü ve 1982 halkoylaması sürecinin daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Taha Parla genel anlamda referandum konusunu ele alırken, tarihteki örnekler üzerinden kavramsal bir tartışma başlatmış ve referandumu, plebisitten kesin bir biçimde ayıracak görüşler ileri sürmüştür. Parla plebisiti, "egemen olmayan siyasal toplulukların, dışsal bir iradenin harekete geçirmesi üzerine tercih belirtmesi için kullanılan, ama daha önemlisi zesarist, diktatoryal ve anti-demokratik yönetimlerin darbelerine, oldubittilerine, karar ve eylemlerine yapay bir meşruiyet kazandırmak için başvurulan bir halkoylaması türüdür. Demokratik anayasalar ve rejimler kurduğu da görülmemiştir" şeklinde tanımlarken referandumu, "halkın, temsili demokrasiyi de aşarak, yasama faaliyetlerine bizzat ve bilfiil katılmasıdır. Asıl kurucu güç ve meşruiyetin kaynağı olarak, kendi yasama meclisinin işlevini bir kez daha denetlemesidir. Asıl halkoylaması da budur" biçiminde yorumlamıştır.⁸³ Erdoğan Teziç, hükümetin tutumuna göre referandum ve plebisit arasında bir ayırma gitmiş ve oylanacak metni halkın önüne koyan kadroların tarafsızlık ilkesine dikkat çekmiştir. Hükümetin halkoylaması sürecinde tarafsız olması durumunda bir referandumdan söz edilebileceğini belirten Teziç, karşı propagandanın yasaklandığı veya karşı propagandaya izin verilirken, hükümetin kendi otoritesinin ağırlığını kabulden yana koyması durumunda plebisitten söz edilebileceğini ifade etmiştir. Halkoylamasını isteyenlerin sonuç ne olursa olsun görevde kalmasının plebisit olduğunu belirten Teziç, buna karşılık halkoylamasını isteyenlerin oylama sonuçlarına katlanması durumunda, bunun bir referandum olduğu yönünde görüşlerini dile getirmiştir.⁸⁴ Bülent Tanör, "halk oylamasına" dönüştüğünü iddia ettiği halkoylaması konusunda, Anayasa

82 Aydın- Taşkın, *a.g.e.*, s. 334.

83 Taha Parla, "İki Tür Halkoylaması: Referandum ve Plebisit", *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1986, s. 2.

84 Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 2012, s. 287.

halkoylaması ve Cumhurbaşkanlığı için yapılan “plebisit”in birleştirilerek oyların iç içe geçtiğini, yüzde 92 kabul oylarının bunlardan hangisine tekabül ettiğini bilme olanağının ortadan kalktığını belirtmiştir. İlk akla gelen varsayımın referandum ve plebisit oylarının karşılıklı birbirlerine oy yığdığını ifade eden Tanör, “evet/hayırlama” “operasyonu” gözetildiğinde bilim terminolojisi açısından bir anayasa referandumu değil, sadece plebisitten söz edilebileceğini ileri sürmüştür.⁸⁵ Ergun Özbudun ise 1981-83 sisteminde, Anayasa’nın halkoylamasında reddedilmesi halinde ne olacağını belirsiz olduğunu ve sonuç olarak bu süreçte askeri idarenin belirsiz bir süre daha devam edeceğine dair düşüncelerin hakim olduğunu belirtmiştir.⁸⁶ Mustafa Erdoğan, 1961 ve 1982 Anayasalarını karşılaştırarak bu konuyu ele almaya çalışmıştır. Erdoğan, 1961 Anayasa’sına benzer şekilde 1982 Anayasası’nın yapılış sürecinin de plebisitçi olduğunu ifade etmiştir. Ancak 1982 Anayasası’nda plebisitçi yönün daha belirgin olduğunu belirten Erdoğan, Anayasa tasarısının son şeklinin Konsey tarafından büyük ölçüde değiştirilerek tipik bir plebisitçi yöntemle halkoyuna sunulduğunu dile getirmiştir. Erdoğan, Anayasa tasarısının hukuken ve fiilen eleştirilmesinin yasak olduğu, siyasi partilerin kapatıldığı ve her türlü faaliyetinin durdurulduğu bir ortamda vatandaşların, reddedilmesi durumunda militarist rejimin belirsiz bir süre devamı yaşanabileceğinden ötürü, içeriği hakkında yeterince bilgiye sahip olmadığı Anayasa’ya, adeta “evet” oyu vermek zorunda bırakıldığını söylemiştir.⁸⁷

İbrahim Şahbaz, 1982 Anayasa halkoylamasına farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Halkoylamasının amacı ve koşulları üzerinden bir değerlendirme yapan Şahbaz, referandumun yarı doğrudan demokrasinin bir kurumu, plebisitin ise özde kişi iktidarını kuvvetlendirme konusunda başvuru olan bir yöntem olduğu düşünüldüğünde 1982 uygulamasının ne tam bir plebisit ne de tam anlamıyla bir referandum olduğunu ileri sürmüştür. Şahbaz bu iddiasını, halkoylamasıyla bir yandan devlet başkanı ve hareketi gerçekleştiren arkadaşlarına olur verilirken diğer yandan demokratik rejime geçildiğine işaret ederek desteklemiştir. Otoriter bir rejimden demokratik bir rejime geçilmeyi amaçlayan halkoylamasına maddi açıdan bakıldığında plebisit niteliği olmakla birlikte amacı bakımından değerlendirildiğinde ise demokratik nitelikli olmasından ötürü referandum özelliklerini taşıdığını ileri sürmüştür. 1982 Anayasa halkoylamasının, “*serbest kamuoyu oluşumuna izin verilmeyen bir ortam*”ın da dikkate alınarak “Kurucu Plebisit” şeklinde değerlendirilmesinin daha doğru olacağını söylemiştir.⁸⁸ Kemal Gözler de 1982 Anayasa halkoylamasını, plebisit olarak değerlendiren bir diğer isim olmuştur. Gözler, siyasi partilerin kapatıldığı ve “hayır oyu konusunda propagandanın yasaklandığı bir ortamda “hayır”

85 Bülent Tanör, *İki Anayasa 1961- 1982*, Beta Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 105- 107.

86 Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013, s. 56.

87 Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, s. 54.

88 İbrahim Şahbaz, *Yarı Doğrudan Demokrasi Kurumu Olarak Referandum ve Türkiye*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2006, s. 265.

oylaması çıkması durumunda ne yapılacağına belirsiz olduğunu, bu bakımdan vatandaşların, 1982 Anayasası ile “kaos” arasında bir tercihe zorlandığı sonuç olarak 1982 halkoylamasının “halkoylaması” olarak değerlendirilmeyeceğini ifade etmiştir.⁸⁹ Gözler’e göre 1982 oylaması, bir plebisittir. Çünkü oylamaya sunulan metnin hazırlanması sürecine halk dahil edilmemiş ve sadece bu metnin kabul edilmesi istenmiştir. Ayrıca metni oylamaya sunan halkın seçtiği bir meclis değil “darbe ile yönetimi ele geçiren, kendilerine meşruluk kazandırmak isteyen kişisel iktidar sahipleridir.”⁹⁰

Anayasayı hazırlayarak halkoyuna sunan kadroların amacı ve gerekçeleri ne olursa olsun halkoylamasının, demokratik bir süreçten geçmediği, bir sapma olduğu ve sonuç olarak bir referandum değil plebisit olduğu yönünde görüşler yoğunluk kazanmıştır. 1982 halkoylamasının, plebisit olduğuna dair ileri sürülen görüşlerin temel dayanaklarını; demokratik bir siyasal katılım sürecinin sağlanmaması, Anayasa oylaması ile Cumhurbaşkanlığı seçiminin tek sandıkta birleştirilmesi, yalnızca bir Cumhurbaşkanı adayının olması ve bu adayın askeri rejimin başında olan isim olması, Anayasa tasarısının ve Cumhurbaşkanı adayının propagandalarının eleştirilmesinin fiilen ve hukuken yasak olması, Anayasasın reddedilmesi durumunda ne olacağı yönünde toplumun içine düştüğü ikilem şeklinde sıralamak mümkündür. Oylamadan sonraki gün bir gazetenin ilk sayfasında yer verdiği ve Anayasa’nın kabul edilmesiyle doğrudan Cumhurbaşkanı seçilen Kenan Evren için kullandığı “Türkiye’nin halk tarafından seçilen ilk cumhurbaşkanı”⁹¹ ifadesi ise bir bakıma halkoylaması, seçim ve siyasal katılım kavramlarının anlamı, uygulanması ve sonuçları açısından bir problematiği işaret etmiştir.

89 Gözler, *a.g.m.*, s. 108.

90 Gözler, *a.g.m.*, s. 109.

91 *Günaydın*, 8 Kasım 1982.

Sonuç

Çağdaş siyasal rejimlerin demokratik olup olmaması, vatandaşlara sağladığı siyasal katılım imkanlarına göre değişkenlik göstermektedir. Siyasal katılım araçlarının çeşitliliği, biçimi ve sıklığı önemli olmakla birlikte asıl öne çıkan husus, katılımın gerçekleştiği süreçte sağlanan özgürlük ortamıdır. 1982 Anayasası'na dair yapılan halkoylamasının temel tartışma konularından biri de sağlanamayan özgürlük ortamı ve yasaklar olmuştur. Halkoylaması temel anlamda vatandaşların görüş, tutum ve beklentilerin sorulması anlamına gelirken, 1982 Anayasası halkoylaması sürecinde bu anlamın dışına çıkmıştır. Askeri rejimin fiili ve hukuki yasakları altında gerçekleşen anayasa oylaması, Cumhurbaşkanlığı seçimiyle birleştirilmiş ve Kenan Evren tek aday olarak gösterilmiştir. Kenan Evren'in Anayasa tanıtım gezilerinde yaptığı konuşmaların eleştirilmesi ise yasaklanmıştır. Halkoylaması normal koşullarda demokratik bir siyasal katılım aracıyken, oylama sürecinde sınırlı, kontrollü ve dayatılan bir demokrasi uygulaması görünümünü almıştır.

Milli Güvenlik Konseyi, Anayasanın Danışma Meclisi'nde görüşülmesi esnasında eleştirilere "sınırlı esneklik" sağlarken, Kenan Evren bu esnekliği kamuoyuna verilen bir özgürlük olarak değerlendirmiştir. Anayasa tasarısına karşı olumsuz tutum takınan toplumsal çevrelerin "öteki" çerçevesinde değerlendirilmesi ve yine "öteki" üzerinden oluşturulmaya çalışılan korku atmosferi, koşullu siyasal katılım sürecinin yaşanmasına neden olmuştur. Bu koşullu siyasal katılım sürecinin sonunda oylamada red (hayır) oranının yüksek çıkması durumunda, askeri rejimin devam edebileceğine dair beklentiler ise kabul (evet) oylarının çoğunlukta çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle kabul oylarının ezici çoğunlukta çıkması, vatandaşların geleceğe dair içine düştüğü belirsizlikten kurtulma isteğinin oranı şeklinde değerlendirilebilir. Halkoylaması sürecinde vatandaşlar, red oyu vermeleri sonrasında belirsiz bir durumun içine sürüklenme ve önlerine konulan metne kabul oyu verme arasında bir tercihe zorlanmıştır. Ancak ortaya çıkan bu atmosfer, vatandaşları ikilime düşürmekle kalmamış aynı zamanda oylanan Anayasa'nın içeriğinden doğabilecek sorunların, demokratik zeminde tartışılabilme şansı da ortadan kaldırılmıştır. Nitekim Anayasa halkoylamasının uygulama biçimine dair yapılan tartışmalar ve eleştiriler, oylama sürecinin demokratik siyasal katılım koşullarının doğasına aykırı olduğuna dair yorumda birleşmiştir. Bu bakımdan demokrasinin biçimine, içeriğine ve yaşatılmasına katkı sağlayan siyasal katılım mekanizmalardan biri olan halkoylaması, 1982 yılındaki pratiğinde, özünden farklı bir yöne çekilerek kötü uygulamaya hapsedilmiştir. Halkoylaması uygulaması, anlamı ve önemi çerçevesinde değerlendirildiğinde aynı zamanda bir fren vazifesi görmektedir. Ancak bir plebisite dönüşen 1982 Anayasa halkoylaması sürecinde, gerçek anlamda halkın isteklerine ve geleceğe dair beklentilerine değil, askeri rejimin istediği sonuca ulaşılmasına yönelik gayret sarf edilmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CA), 30-11-1-0/ 535-90-1, 12.09.1980.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CA),30-11-1-0 / 535-90-3, 12.09.1980.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CA),30-18-1-0/ 406-163-10, 14 Eylül 1980.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CA),30-18-1-2/ 406-163-09, 14 Eylül 1980.

II. Resmi Yayınlar

- Danışma Meclisi Tutanak Dergisi (DM TD)*, Toplantı Yılı: 1981/1, Cilt: 1.
- Danışma Meclisi Tutanak Dergisi (DM TD)*, Yasama Yılı: 1, Cilt: 7.
- Danışma Meclisi Tutanak Dergisi (DM TD)*, Yasama Yılı: 1, 156. Birleşim, Cilt: 10, 23 Eylül 1982.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, 118. Birleşim, Cilt: 7, 18 Ekim 1982.
- Milli Güvenlik Konseyi Sekreterliği, 12 Eylül Öncesi ve Sonrası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Ekim 1981.
- Resmî Gazete*, Sayı: 17103, 12 Eylül 1980.
- Resmî Gazete*, Karar No: 70, Sayı: 17773, 5 Ağustos 1982.
- Resmî Gazete*, Kanun No: 2709, Sayı: 17844, 20 Ekim 1982.
- Resmî Gazete*, Karar No: 71, Sayı: 17845, 21 Ekim 1982.
- Resmî Gazete*, Sayı: 17823, 25 Eylül 1982.
- Resmî Gazete*, Karar No: 458, Sayı: 17874, 20 Kasım 1982.
- Resmî Gazete*, Kanun No: 2707, Sayı: 17823, 25 Eylül 1982.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Yeni Anayasayı Devlet Adına Resmen Tanıtma Programı Gereğince Yaptıkları Konuşmalar (24 Ekim-5 Kasım 1982), TBMM Basımevi, Ankara, 1982.

III. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet, 1 Ocak 1982, ss. 1, 11.

Cumhuriyet, 18 Temmuz 1982.

Cumhuriyet, 19 Eylül 1982, ss. 11.

Cumhuriyet, 20 Eylül 1982, ss. 1, 11.

Cumhuriyet, 21 Eylül 1982.

Cumhuriyet, 24 Eylül 1982.

Cumhuriyet, 25 Eylül 1982, ss. 1, 11.

Cumhuriyet, 1 Ekim 1982.

Cumhuriyet, 2 Ekim 1982, ss. 1, 11.

Cumhuriyet, 3 Ekim 1982, ss. 1, 11.

Cumhuriyet, 5 Ekim 1982.

Cumhuriyet, 6 Ekim 1982.

Cumhuriyet, 7 Ekim 1982.

Cumhuriyet, 14 Ekim 1982, ss. 1, 11.

Cumhuriyet, 18 Ekim 1982, s. 11.

Cumhuriyet, 20 Ekim 1982.

Cumhuriyet, 28 Ekim 1982;

Cumhuriyet, 30 Ekim 1982, ss. 1, 11.

Günaydın, 8 Kasım 1982.

Milliyet, 3 Haziran 1981.

Milliyet, 20 Ekim 1982.

Milliyet, 28 Ekim 1982.

Milliyet, 6 Kasım 1982.

IV. Kitaplar

- AYDIN, Suavi- TAŞKIN, Yüksel, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- BİRAND, M. Ali; *12 Eylül Saat: 04.00*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1984.
- BİRAND, Mehmet Ali- BİLA, Hikmet- AKAR, Rıdvan, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010.
- CEMAL, Hasan, *Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günlüğü- 2*, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.
- DAHL, Roberth A., *Demokrasi Üzerine*, (Çev. Betül Kadioğlu), Phoenix Yayınları, Ankara, 2015.
- DİŞÇİ, Zeliha, *Ortaklıktan Çıkan Siyaset*, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- DOĞAN, Yalçın, *Dar Sokakta Siyaset 1980-1983*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005.
- _____, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara, 2003.
- ERTAN, Temuçin Faik, *"Darbeler Dönemi ve Demokrasiyi Yaşatma Çabaları II"*, Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi, (Ed. Şaduman Halıcı) Anadolu Üniversitesi Yayınları Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 2013.
- EVREN, Kenan, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt: 3, Milliyet Yayınları, 1991.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013.
- KAHRAMAN, Ahmet Burak, *Siyasal Katılımın Sosyolojik Analizi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2011.
- KALAYCIOĞLU, Ersin, *"Türkiye'de Siyasal Katılma ve Siyasal Kültür"*, Türkiye'de Siyasal Yaşam Dün, Bugün, Yarın, (Der. Mehmet Kabasakal), İstanbul Üniversitesi Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.
- _____, *Karşılaştırmalı Siyasal Katılım Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Gür-Ay Matbaası, İstanbul, 1983.
- KAPANI, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.
- ORAN, Baskın, *Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.
- ÖZ, Esat, *Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.

ÖZBUDUN, Ergun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.

_____, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013.

NIE, Norman H.- VERBA, Sidney- CONVERSE, Philip E., *Siyasal Katılma Kamuoyu ve Oy Verme Davranışı*, (Çev. İlder Turan, Tunçer Karamustafaoğlu), Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1989.

SARINAY, Yusuf, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi (1981-1982)*, Cilt: 2, TBMM Basımevi, Ankara, 2014.

ŞAHBAZ, İbrahim; *Yarı Doğrudan Demokrasi Kurumu Olarak Referandum ve Türkiye*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2006.

TANÖR, Bülent, *İki Anayasa 1961- 1982*, Beta Yayınları, İstanbul, 1994.

_____, *"Siyasal Tarih", Türkiye Tarihi- Bugünkü Türkiye 1980- 2003*, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cilt: 5, Cem Yayınevi, İstanbul, 2014.

TEZİÇ, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 2012.

UNAT, Kadri, *Durmayalım Düşeriz! İktidardan Muhalefete CHP'nin Seçim Propagandaları*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016.

V. Makaleler

CEMAL, Hasan, "Mavi Yasağı", *Milliyet*, 30 Nisan 2000. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/mavi-yasagi-5321487>, Erişim Tarihi: 25 Ocak 2022.

ÇAKMAK, Fevzi, "Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde CHP Kurultay Görüşmeleri ve Müfettiş Raporlarına Göre Parti Teşkilatının Karşılaştığı Sorunlar (1945-1950)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies*, XVII/34 (2017-Bahar/ Spring), ss. 319-348.

GÖZLER, Kemal, "Halkoylmasının Değeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XL, 1988, Sayı 1-4. ss. 97-113.

KARAKARTAL, Bener, "Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumu", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Sayı: 3-4, Cilt: 38, Yıl:1984, ss. 161-206.

KIRKPINAR, Nurullah - ÇAKMAK, Fevzi, "27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nden 15 Temmuz Darbe Girişimi'ne Türkiye'de Siyasî Yasak ve Mahkûmiyetler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies*, XX/ Özel Sayı (2020), ss. 243-283.

PARLA, Taha, "İki Tür Halkoylaması: Referandum ve Plebisit", *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1986, s. 2.

UNAT, Kadri, "Tek Parti Dönemi İstanbul'unda Bir Siyasal Katılım Dinamiği: "Sandık Alayı", *Journal of History School*, 50, ss. 262-285.

UZUN, Hakan, "Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2005, ss.145-162.

Extended Abstract

One of the most notable characteristics of modern democracies is that they give a chance democratic involvement in decision-making processes when a free and open atmosphere is provided. In this regard, the referendum may be an effective tool for encouraging political participation in addition to functioning as one of the indicators of democratic governance. The referendum was held for the first time in Turkey for the constitution which prepared after the military coup of May 27, 1960. The second did take place after the military coup on September 12, 1980. The conditions for the 1982 Constitution's referendum process were significantly different from those used in the 1961 Constitution's referendum process. A new period began in Turkey after the army took over the direct governance of the country on September 12, 1980. The five-member National Security Council, led by Chief of General Staff Kenan Evren, took over the country's governance after the military coup. Some politicians and high military commanders claimed that the constitution was the main cause of the political, economic, and social problems prior to military coup. After the legal basis was established by the Council, a 15-member Constitutional Commission was elected from among the members of the Constituent Assembly to prepare the constitution draft on November 23, 1981. The Commission submitted its draft constitution to the Consultative Assembly. The Consultative Assembly, on the other hand, presented the draft constitution, which was discussed and approved in a short time, to the National Security Council, which has the final word on the draft constitution. The Council adopted the draft constitution by reorganizing it into 177 base and 16 provisional articles with interventions such as addition, subtraction, and rewriting. The final form of the constitution, which emerged after the amendments, was announced to the public opinion on October 19, 1982. Public concerns and critiques were not given much significance throughout the writing and discussion of the draft constitution. With the release of the public draft of the constitution that has been approved by the council, a new situation has emerged. Because the Council decided in its resolution no. 71 of October 21 that the official propaganda of the Constitution to the public would be carried out through radio, television, and speeches to be given by President Evren during his visit to some regions between October 24 and November 5, 1982. In the same decision, it is declared that no spoken or written criticism may will be

made of the speeches to be given by the Universe on the temporary provisions of the Constitution and the introduction of the constitution. With the latest Council decision, the prohibition on written and oral declarations, which had previously only applied to political party leaders and representatives on the Constitution, has been extended to all parts of society.

The provisional first article of the draft Constitution was the most significant problem that was reacted to during this time when the military government removed democratic conditions and current politics. Because the Constitution was combined with the referendum and the election of the President, and according to the provisional first article of the draft Constitution, with the approve and declare of the Constitution as a result of the referendum, the Chairman of the National Security Council and the Head of State would acquire the title of President of the Republic for a period of seven years. In the process of propaganda the Constitution, Evren made propaganda that would put all social circles that it thought were against the Constitution on the target. People who tended to vote no were denounced as enemies, destructive, divisive, and divisive and defined as “the other”. In addition, prohibitions and attitudes towards those who do not support the draft constitution did not remain in the form of accusations. Detentions and arrests were made by the Martial Law Command against those who said no to the constitution and acted in this direction. Additionally, it added to the psychological pressure put on people on what would happen if the Constitution were rejected. Thus, on November 7, 1982, the constitutional referendum was held in such an atmosphere. In the vote, the Constitution received 91.37 percent of the affirmative vote from citizens. With the provisional article in the Constitution, Kenan Evren was elected President of the Republic.

During and after the referendum, the issue that scientists and politicians generally focused on is whether the referendum on the 1982 Constitution was a referendum or a plebiscite in terms of the way it was implemented, its purpose, and its results. The debates and criticisms regarding the implementation of the constitutional referendum are united in the interpretation that the voting process goes against the conditions of democratic political participation. The conclusion obtained from this study is that the 1982 referendum turned into an opposition-free and unrivaled plebiscite that was removed from its purpose and enabled the military regime to achieve the desired result. In this regard, the referendum, one of the political participation tools that contributes to the form, substance, and continuation of democracy, was torn away from its essence in the implementation of 1982 and imprisoned in bad practice. The 1982 constitution referendum, which was a plebiscite, focused more on the military regime’s intentions rather than the expectations and hopes of the general public.

Araştırma Makalesi / Research Article

**BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDAN
ON BİRİNCİ KALKINMA PLANINA
TÜRKİYE TURİZMİNİN İLKE VE POLİTİKALARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ
(1963-2023)***

Övünç BARDAKOĞLU**

Öz

Cumhuriyetin ilanından sonra Kurtuluş Savaşı'nın yaralarını sarmaya çalışan Türkiye, ekonomik kalkınma sürecinde sahip olduğu kıt kaynakları etkin ve verimli şekilde kullanma çabası içine girmek durumunda kalmıştır. Doğal kaynakların ekonomik varlık haline gelmesi ile yüksek verimlilik potansiyeli bulunan turizm sektörü bu anlamda kalkınmayı düşük maliyetlerle finanse edebilecek alanlardan biridir. Ülke yönetimlerinin bu potansiyeli dikkate alması ile birlikte planlı kalkınma döneminin başladığı 1963 yılından itibaren turizm sektörü devlet tarafından desteklenerek planlara dahil edilmiştir. Planlı kalkınma sürecinin başladığı yıldan bugüne sektör ciddi bir gelişme göstermiş, her geçen yıl ülkeyi ziyaret eden kişi sayısında ve turizm gelirinde artış gözlenmiştir. Ancak planlar doğrultusunda gelişim sürecini irdeleyen kavramsal çalışma oldukça azdır. Bu çalışma kapsamında 1963-2023 yılları arasında hazırlanan on bir kalkınma planında turizm sektörü ile ilgili belirlenen ilke, politika ve tedbirler doküman analizi yöntemi ile değerlendirilmiş, belirlenen hedeflere ulaşma durumu yorumlanmıştır. Planların temel amacının önceki döneme göre turist sayısını ve turizm gelirlerini artırmak olduğu saptanmış, bu amaca ulaşabilmek adına her dönemde geliştirilen ilkeler belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Plan, Kalkınma Planı, Turizm.*

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., DEÜ, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Turizm İşletmeciliği Bölümü,
(ovunc.bardakoglu@deu.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-7928-5667).

**EVALUATION OF THE PRINCIPLES AND POLICIES OF TOURISM
IN TURKEY FROM THE FIRST FIVE YEAR DEVELOPMENT PLAN TO
THE ELEVENTH DEVELOPMENT PLAN
(1963-2023)**

Abstract

Trying to heal the wounds of the War of Independence after the proclamation of the Republic, Turkey had to make an effort to use its scarce resources effectively and efficiently in the economic development process. The tourism sector, which has a high productivity potential as natural resources become an economic asset, is one of the areas that can finance development with low costs. The tourism sector has been supported by the state and included in the plans since 1963, when the planned development period started, with the country administrations taking this potential into account. Since the beginning of the planned development process, the sector has shown a serious improvement, and the number of people visiting the country and tourism income have increased every year. However, there is very little conceptual work examining the development process in line with the plans. Within the scope of this study, the principles, policies and measures determined regarding the tourism sector in the eleven development plans prepared between the years 1963-2023 were evaluated by document analysis method, and the state of reaching the determined targets was interpreted. It has been determined that the main purpose of the plans is to increase the number of tourists and tourism revenues compared to the previous period, and the principles developed in each period in order to achieve this goal are stated.

Keywords: Plan, Development Plan, Tourism.

1. Plan ve Kalkınma Planı

Plan; hedeflenen konuma ulaşılmasını sağlayacak adımları ifade eden bir dokümandır. Neyin, niçin, ne zaman ve nasıl yapılacağını gösterir. Planlama tüm politika belirleme çalışmalarının ve yönetim faaliyetlerinin önemli araçlarından birisidir¹. Özellikle birbirinden farklı birçok sektörle ilişkisi olan alanlarda planlamaya yoğun olarak ihtiyaç duyulmaktadır. Planlama ile amaçlara akılcı şekilde ulaşmayı sağlamak için belirlenen araçların uyum içerisinde koordine edilmesi sağlanır². Burada temel amaç gelirleri arttırarak dengeli bir gelişme ve büyümeyi yakalamaktır. Gelişmenin birbirini izleyen büyük ekonomik ve sosyal sorunlar ortaya çıkarmaması için bir dengeyin var olması ve ilgili sektörlerde arz ve talep arasında uyumun yaratılması gerekmektedir.

Hazırlanan planlar sayesinde kaynakların etkin ve verimli kullanılması ile ortaya çıkması muhtemel problemler öngörülerek uygun çözümler bulunabilir ve hedeflenen sonuçlara hızlı ve doğru ulaşabilmek mümkün kılınabilir³. Planlama sürecinde hedeflenen amaçların tümünün planlanan şekilde gerçekleştirilmesi kolay değildir. Çünkü planlar doğrultusunda alınan kararların bazılarında başarılı olunamaması söz konusu olduğunda gerçekleşme oranı düşer⁴. Ülkelerin siyasi, ekonomik, idari ve toplumsal yapısına uygun olarak farklı plan türlerinde planlama çalışmaları yapılmaktadır⁵. Ekonomik ve toplumsal gelişmeye öncelik veren kalkınma planları da bunlardan biri olarak merkezi yönetimler tarafından titizlikle hazırlanmaktadır.

Ekonomik kalkınma ile birlikte gayri safi milli gelirden ortaya çıkan artışın üretim faktörleri arasında dengeli dağılımı kalkınma planı ile sağlanabilir⁶. Kalkınma planları ekonomik büyümenin yanı sıra adil gelir dağılımı, sosyal ve toplumsal gelişimi ilke edinen bir yol haritası niteliği taşımaktadır. Kalkınma planlarının amaçları; sanayileşerek kalkınma, tarım ve sanayinin dengeli büyümesi, ekonomik büyümenin öncelikli olması, bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması, kamu yönetim reformu gerçekleştirilmesi şeklinde ifade edilebilmektedir⁷.

Türkiye’de 1961 Anayasası kapsamında; ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın demokratik bir şekilde uygulamaya konabilmesi adına kalkınma planlarının hazırlanması yasal bir hale getirilmiştir⁸. Planlı kalkınma ve

1 Övünç Bardakoğlu, Turistik Ürün Bakımından Destinasyon Planlaması ve Pazarlaması Kapsamında İzmir Turizminin Değerlendirilmesi ve Geliştirilmesine Yönelik Bir Model Çalışması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011, s. 3.

2 Hasan Olalı, *Turizm Politikası Planlaması*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1982, s. 65.

3 Peter Mason, *Tourism Impact, Planning and Management*, Elsevier, Londra, 2008, s. 88.

4 Claire Gunn ve Turgut Var, *Tourism Planning: Basics, Concepts, Cases*, Routledge Press, New York, 2002, s. 6.

5 Orhan İçöz, Turgut Var ve İbrahim İlhan, *Turizm Planlaması*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s. 68.

6 Olalı, *a.g.e.*, s. 67

7 Mehmet Emin Altundemir. *Kalkınma Planlarından Eğitime Bakış: Kamusal Mallar Teorisi Perspektifinden*, Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi, 7(1), 2012, s. 97.

8 Volkan Tuncel, *Kalkınma planlarının turizm politikaları perspektifinde değerlendirilmesi*, *Tourism and Recreation*, 1 (2), s.59

planların devlet tarafından hazırlanması hükmü, 1982 Anayasasında da yer almıştır. Kalkınma planlarının oluşumu ve içeriği dikkate alındığında; ekonomi politikasının hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için tanımlanan görev, yetki ve araçları belirlemek adına meclis tarafından kabul edilen kanunlar niteliğinde olduğu görülmektedir. Bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi, yerel kalkınmanın hızlandırılması, dengeli ve sürdürülebilir bir gelişme için farklı araçlar kullanılmaktadır ki kalkınma planları da bunlardan biridir⁹.

2. Türkiye’de Planlı Dönem ve Turizm

Planlamanın dünyadaki tarihi gelişim süreci değerlendirildiğinde beş yıllık plan kavramının 1917 Sovyet Devrimi ile birlikte uluslararası literatüre girdiği görülmektedir¹⁰. Gelecekteki tüketim için bugünkü tüketimi sınırlayan, üretimi arttırmaya çabalayan ilk plan hazırlıkları bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Uyguladıkları planlar sayesinde, 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nde batı ülkeleri büyük buhran yaşarken, Sovyetler Birliği gelişim sürecine devam edebilmiştir. Planlı büyüme ve kalkınma modelinin benimseniyor olması, bu örnekten de görülebileceği üzere, ülkeler için oldukça önem arz etmektedir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre içerikleri ve hedefleri değişen kalkınma planları İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumların ekonomik kalkınma aracı olarak başvurdukları bir yöntem haline gelmiştir¹¹. Ulusal düzeyde planların hazırlanması; bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi ve ülke kalkınmasının hızlı ve kalıcı olarak sağlanabilmesi açısından önemlidir¹². Ancak bu şekilde yerel kaynaklardan istenen verim elde edilebilir, sürdürülebilir ve kalıcı bir büyüme hızına ulaşılmış olur.

Ekonomik kalkınma ve gelişmenin sağlanması, toplumsal yapının olumlu yönde değişmesi, ortak bilincin oluşturulabilmesi gibi amaçlarla Türkiye’de Cumhuriyetin ilanını takip eden süreçte planlama çalışmalarına başlanmış ancak uzun süre ilerleme kaydedilememiştir¹³. 1960 yılına gelindiğinde Başbakanlığa bağlı olarak Devlet Planlama Teşkilatı kurulması ile Türkiye ekonomisinde kararların alınması, politikaların uygulanması konusunda yeni bir süreç başlamıştır. Devlet Planlama Teşkilatı’nın görevi; sosyal, kültürel, ekonomik politika ve hedeflerin belirlenmesi ve ekonomi politikaları ile ilgili faaliyetlerin organize edilmesi konusunda merkezi yönetime destek olmaktır.

9 Haktan Sevinç, *Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* (6:2) 2011, s. 43.

10 Suna M. Ertuğral ve Sezgi G. Arslan, *Planlı Kalkınma Döneminde Turizm Plan ve Politikaları*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2021, s. 18.

11 Erdem Öney, *Uluslararası Para Sistemi*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1980, s. 5

12 Ertuğral vd., *a.g.e.*, s.19.

13 Onur Çelik ve Sibel Çetiner, *Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Planları ve Kalkınma Planlarındaki Söylem Değişiklikleri*, *International Journal of Economics, Politics, Humanities and Social Sciences*, Cilt 2, Sayı 3, 2019, s.124.

1960 öncesinde uygulanan bölgesel kalkınma politikalarının sınırlı çabaları içermesi Türkiye'nin mevcut dönemdeki sosyo-politik durumundan kaynaklanmaktadır¹⁴. 1960 sonrası planlı dönemde ise bölgesel gelişmişlik farklılıkları ülkenin önemli sorunlarından biri olarak görülmüş, kapsamlı planlama yaklaşımı benimsenmiş ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeye ivme kazandırılmasına çalışılmış, bölgelerarası kalkınma ilkesi, planlı kalkınmanın toplumsal hedefleri arasında sayılmıştır.

Ekonomik, sosyal, kültürel kalkınmanın hızlandırılması, ülkede uygulanan politikalar arasında eşgüdüm sağlanması, toplumsal ve kültürel değişimin uyumlu yönlendirilmesi amaçları ile Türkiye'de kalkınma planları hazırlanmasına karar verilmiş, bu görevi Devlet Planlama Teşkilatı'nın üstlenmesi sağlanmış ve ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanarak 1963 yılında yürürlüğe konmuştur¹⁵. Ülke kalkınması bu tarihten itibaren beş yılda bir hazırlanan planlarla daha kontrollü bir şekilde gerçekleşmiştir. Kalkınma planları ülke ekonomi politikasının; amaç, ilke ve yöntemlerini ifade etmektedir. Türkiye, 1963 yılında planlı döneme girerken, ülkenin sosyo-ekonomik potansiyelini değerlendirmek ve bu potansiyeli orta dönemde planlarla en iyi şekilde yönlendirebilmek için, öncelikleri belirleyen 15 yıllık perspektif bir plan hazırlama gereğini duymuştur¹⁶.

1980 öncesi kalkınma planlarının temel ekonomik politikası; dışa bağımlılığın azaltılması amacıyla devlet tarafından ulusal sermayenin güçlendirilmesidir¹⁷. İthal ikameci sanayileşme, tarımda modernleşme ve ihracata yönelik üretim artışı, ekonomiyi geliştirecek kamu hizmetlerinin yaygınlaştırılması, ithalatta kısıtlamalara gidilerek döviz girdisinin artırılması, yani kendi kendine yeten ve dışa bağımlılığı azalan bir ekonomi kurulması ülkenin temel kalkınma politikasını yansıtmaktadır. 1980 sonrası kalkınma planlarının dayandığı temel ekonomi politikasında ise dışa açık ve özel sermayenin etkin olduğu bir düzen görülmektedir.

Bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi, yerel kalkınmanın sağlanması, yerel halkın ekonomik kazancının artırılması çabası içerisinde turizm sektörü payının yüksek olduğu bilinmektedir¹⁸. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra küresel ölçekte hızlı bir gelişim sürecine giren turizm sektörü yerel kalkınma konusunda sorun yaşayan Türkiye için önemli bir kalkınma aracıdır. Farklı coğrafi bölge, doğal kaynak, nüfus yapısı gibi özellikleri ile yılın her mevsiminde ekonomik getiri yaratabilen bir sektör olarak turizm Türkiye'nin kalkınma ve sürdürülebilir gelişim süreci bakımından göz ardı edilemeyecek bir alandır¹⁹

14 Sevinç, *a.g.m.*, s. 44.

15 Haşim Erdoğan, *Birinci beş yıllık kalkınma planı ekseninde Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınma politikası ve tarımsal üretim*. Journal of Universal History Studies (JUHS), 3, 2020, s. 258.

16 Demet Tüzünkan, *Türkiye'de Uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarının İstihdam Politikaları Açısından Değerlendirilmesi*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 2015, s. 91.

17 Erdal Küçükler, *Türkiye'de Kalkınma Planları Kapsamında Yapılan Eğitim Planlarının Analizi*, Kastamonu Eğitim Dergisi, 20(1), 2012, s. 21.

18 Olalı, *a.g.e.*, s.25.

19 Serkan Polat, " Türkiye'nin Turizm Politikalarının Beş Yıllık Kalkınma Planları ve Türkiye

Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte hem dünyada hem Türkiye'de siyasi ve ekonomik yapıdaki belirsizlikler, çeşitli toplumsal sorunlar gibi nedenler turizmin gelişimini engellemiş ve gereken çalışmalar yapılamamıştır²⁰. 1950 yılından sonra Turizmi Teşvik Kanunu, Turizm Bankasının kuruluşu, uluslararası zincir işletmelerin otel açması gibi adımların atılması ile sektör yavaş da olsa gelişmeye başlamıştır.

Turizm sektörü için en önemli gelişmelerden biri hizmet sektörü olarak kabul edilip Birinci Beş Yıllık Kalkınma planında ve sonrasında diğer planlarda yer verilmesidir²¹. Büyüme ve kalkınma hedefi doğrultusunda turizm sektörünün; ekonomik, sosyal ve fiziksel yönleri ile planlanması gerekliliği, beş yıllık kalkınma planlarında detaylı yer bulmasını sağlamıştır. Turizm sektörü kapsamında beş yıllık kalkınma planları değerlendirildiğinde; yol gösterici, çok hedefli, ulusal ve makro özellikli ilke ve amaçları içeren planlar olarak ifade edilebilmektedir.

3. Yöntem

Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır²². Doküman analizi; yazılı belgelerin içeriğini sistematik biçimde analiz edebilmek amacıyla kullanılan bir yöntemdir²³. Anlam çıkarmak, konu hakkında bir anlayış oluşturmak, bilgi üretebilmek için verilerin incelenmesi ve yorumlanması sayesinde doküman analizi yapılabilir. Doküman kaynakları kişinin kendisi tarafından oluşturulan birincil ve başka kişiler tarafından oluşturulan ikincil kaynaklar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır²⁴. Geçmiş araştıran belgelerle konunun kökeni anlaşılabilir ve halen araştırılan olgulara etki eden koşullar yorumlanarak zaman içindeki değişim ve gelişim izlenebilir²⁵.

Konu hakkında diğer kişi ve kurumlar tarafından hazırlanan yazılı, görsel malzeme ve belge toplanarak incelenir. Ortaya çıkan doküman seti içerik analizi yöntemi ile kategorilere ayrılarak yorumlanır²⁶. Doküman analizi diğer araştırma yöntemleri ile birlikte değerlendirilmesine rağmen devlete ait kurumsal dokümanlar gibi resmi nitelikteki belgelerin analizi esnasında bağımsız bir yöntem olarak kullanılabilir.

Turizm Stratejisi 2023 Kapsamında İncelenmesi". Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.2016, s.63,

20 Nazmi Kozak, Meryem A. Kozak ve Metin Kozak, *Genel Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2008, s.55.

21 Özcan Yağcı, *Turizm Ekonomisi*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 42.

22 A. Yıldırım ve H. Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin, Ankara, 2016, s. 75.

23 Glenn Bowen, *Document analysis as a qualitative research method*, *Qualitative Research Journal*, 9 (2), (2009), s. 27.

24 A. Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Pegem Akademi, Ankara, 2006, s. 33.

25 Bowen, *a.g.m.*, s. 30.

26 Bilgen Kırıl, *Nitel Bir Veri Analiz Yöntemi Olarak Doküman Analizi*, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15, 2020, 170-189.

Mevcut çalışma ikincil kaynaklardan elde edilen dokümanların analizi ile nitel veriye dayanan bir araştırmadır²⁷. Çalışma kapsamında; 1963-2011 yılları arasında Devlet Planlama Teşkilatı, 2011 yılından sonra ise Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan on bir kalkınma planında yer alan turizm sektörü ile ilgili ilke, politika ve tedbirler veri setini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda araştırma sorusu; “1963-2023 yılları arasında yürürlüğe giren on bir kalkınma planında turizm sektörü için belirlenen hedeflere ne ölçüde ulaşılmıştır?” şeklinde belirlenmiştir.

Kamu kurumları tarafından hazırlanan resmi nitelikteki belgelere dayanarak yapılan doküman analizi bu çalışma için yeterli bulunmuş başka bir veri toplama yöntemi ile desteklenmemiştir ki bu durum çalışmanın sınırlılıklarından biri olarak ifade edilebilir. Diğer sınırlılık da dokümanların içindeki verilerin olduğu şekliyle analize tabi tutulmasıdır, bu da doküman analizi yönteminin gerektirdiği bir durumdur²⁸.

Çalışma; başka bir uzmanın değerlendirmesi neticesinde benzer sonuçlara ulaşması, araştırma sürecinin ve verilerin ayrıntılı biçimde aktarılması gibi nedenlerle güvenilir; verilerin resmi kaynaklardan elde edilmesi, araştırmacının tarafsız yaklaşması nedenleriyle de geçerlidir²⁹. Bununla birlikte veri kaynaklarının resmi kurumlarca hazırlanmış geçmiş dönem planları ve ulaşılabilir olmaları çalışmanın geçerlik ve güvenilirlik sorununu ortadan kaldıran bir diğer unsurdur.

Araştırma kapsamında kullanılan dokümanlar Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Stateji ve Bütçe Başkanlığı resmi internet sitesinde yer alan on bir adet Kalkınma Planıdır. Söz konusu planlarla ilgili Resmi Gazete karar onay ve sayıları Tablo 1’ de verilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın yürürlüğe girdiği 1963 yılı ile On Birinci Kalkınma Planı’nın son yılı olan 2023 çalışmanın zaman dilimi bakımından kapsamını oluşturmaktadır.

Kalkınma planları ülkelerin ekonomi politikasının ilke, amaç ve yöntemlerini içermektedir. Turizm sektörü Türkiye ekonomisinin ödemeler bilançosu açıklarının kapatılmasında ihracat etkisi yarattığı için kalkınma planlarında 1963 yılından itibaren turizm bağlamında yer verilen ilke, politika ve tedbirlerin neler olduğu, sürecin nasıl ilerlediği ve planlar desteği ile ulaşılan konunun belirlenebilmesi çalışmanın amacını ifade etmektedir.

Verilerin analiz sürecini; gözden geçirme (yüzeysel inceleme), okuma (ayrıntılı inceleme) ve yorumlama oluşturmaktadır³⁰. Okuma sırasında araştırmacı verilere yakından bakar ve kategorilere ayırır. Bu doğrultuda belirlenen; “ilke, politika ve tedbirler” kalkınma planlarında turizm konusunun kategorilerini ifade etmiş ve içerik analizi yapılmıştır.

27 Yıldırım ve Şimşek, *a.g.e.*, s. 80.

28 Kırıl, *a.g.m.*, s. 180.

29 Janice Morse, Michael Barret, Maria Mayan, Karin Olson ve Jude Spiers, *Verification Strategies for Establishing Reliability and Validity in Qualitative Research*, International Journal of Qualitative Methods 1.2, 2002, 2.

30 Bowen, *a.g.m.*, s. 32.

Tablo 1: Kalkınma Planları Resmi Karar Onayları

Plan Adı	Plan Dönemi	Karar Onayı	Karar No / Resmi Gazete Sayı
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	1963 1967	16 Ekim 1962 tarihli ve 77 sayılı Uzun Vadeli Planın Yürürlüğe konması ve Bütünlüğünün Korunması hakkındaki Kanun hükümlerine uygun olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan Karma Komisyonu, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde görüşülüp 21 Kasım 1962 tarihinde onaylanmıştır.	1/11272
İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	1968 1972	16.10.1962 tarihli 77 numaralı Kanun gereğince T.B.M.M. Plan Karma Komisyonu ile Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulunca karara bağlanan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Millet Meclisi Genel Kurulunun 3.7.1967 tarihli 132 nci birleşiminde nihai olarak karara bağlanmıştır.	3/12679
Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı	1973 1977	16 Ekim 1962 tarihli ve 77 sayılı Kanun gereğince, Millet Meclisi Genel Kurulunun 26.10.1972 tarihli. 15.inci Birleşiminde onaylanmıştır.	5/14374
Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı	1979 1983	16 Ekim 1962 tarihli, 77 sayılı Yasa gereğince, Millet Meclisi Genel Kurulunun 29-30.11.1978 tarihli 15 inci Birleşiminde onaylanmıştır.	6/16487
Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	1985 1989	16 Ekim 1962 tarihli 77 sayılı Kanun gereğince, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunun 13.7.1984 tarihli 90 ıncı birleşiminde onaylanmıştır.	8/18467
Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı	1990 1994	30.10.1984 tarihli 3067 sayılı Kanun gereğince, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunun 22.6.1989 tarihli 107 nci Birleşiminde onaylanmıştır.	62/20217
Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	1996 2000	30.10.1984 tarihli 3067 sayılı Kanun gereğince, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunun 18.7.1995 tarihli 142 nci Birleşiminde onaylanmıştır.	374/22354
Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	2001 2005	30.10.1984 tarihli ve 3067 sayılı Kanun gereğince, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunun 27.6.2000 tarihli 119 uncu Birleşiminde onaylanmıştır.	697/24100
Dokuzuncu Kalkınma Planı	2007 2013	30.10.1984 tarihli ve 3067 sayılı Kanun gereğince, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunun 28.6.2006 tarihli 121 inci Birleşiminde onaylanmıştır.	877/26215
Onuncu Kalkınma Planı	2014 2018	30.10.1984 tarihli ve 3067 sayılı Kanun gereğince, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunun 01.07.2013 tarihli 127'nci Birleşiminde onaylanmıştır.	1041/28699
On Birinci Kalkınma Planı	2019 2023	30.10.1984 tarihli ve 3067 sayılı Kanun gereğince, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunun 18.07.2019 tarihli 105'inci Birleşiminde onaylanmıştır.	1225/30840

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.a. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)³¹

İlke, politika ve tedbirler; dünyada ülkelerdeki gelir düzeyi artışına paralel olarak yükselen turizm talebinin ülkeye çekilmesini sağlayacak yatırımlar yapılmalı, yatırımlarda konaklama işletmeleri, tanıtım hizmet işletmeleri, hatıra eşyası üretimi ön planda olmalı, turistlerin ortalama geceleme ve harcama miktarı ve süresi artırılmalı, tanıtıma önem verilerek deneyimli yabancı reklam işletmeleri ile işbirliği yoluna gidilmeli, turist eğilimi araştırmaları yapılmalı, dış turizmin gelişmesine öncülük etmesi için iç turizm teşvik edilmeli, bütün turizm işlerini yürütecek bir teşkilat kurulmalı, gümrük kambiyo işleri basitleştirilmeli, Turizm Bankasının daha aktif çalışması sağlanmalı, yasa ve tüzüklerin turizmin gelişimini engelleyen kısımları değiştirilmeli, personel eğitimine ağırlık verilmeli, festivaller düzenlenmeli, yerel üretim desteklenerek turistlere satışı yapılmalı, tarihi eserlerle ilgili yerel halk bilinçlendirilmeli, kaynakların sınırlı olması nedeniyle hızlı gelişme potansiyeli olan bölgelerin belirlenerek çalışmaların bu alanlarda yoğunlaştırılmalıdır. Söz konusu faktörler ilk beş yıllık süreç için ön görülen uygulamalardır.

3.b. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1977)³²

İlke, politik ve tedbirler; turizmin ekonomik, sosyal, kültürel işlevlerinden en yüksek seviyede yararlanılmalı, iç turizm geliştirilmeli, yatırımlar gelişme potansiyeli olan bölgelerdeki belli yörelerde yoğunlaştırılmalı, fiyat politikası rekabet edilebilir düzeye getirilmeli, altyapı yatırımları kamu diğer yatırımlar özel sektör tarafından yapılmalı, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı sadece turizmle ilgilenecek şekilde teşkilatlanmalı ve tanıtım faaliyetlerini tek elden yürütmeli, çevre ve gıda sağlığına önem verilmeli, sektöre yönelik krediler artırılmalı, turizm eğitimi ve öğretimi milli merkezi kurulmalı, Akdeniz ülkeleri ile ortak tanıtım imkanları aranmalı, tabii, tarihi, arkeolojik değerlerin korunması, onarılması konusunda planda belirtilen bölgelere öncelik verilmelidir. Söz konusu faktörler ikinci beş yıllık süreç için ön görülen uygulamalardır.

3.c. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)³³

İlkeler ve Tedbirler; kitle turizmi geliştirilmeli, turizm yatırımlarının finansmanı özel sektör tarafından sağlanmalı, alt ve üst yapı yatırımları fiziksel planlara uygun şekilde yapılmalı, kıyıların ve milli parkların toplum yararına

31 T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf

32 T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf

33 T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf

kullanımı ve korunması için mevzuat hazırlanmalı, sektöre kredi kullandırma konusunda tüm bankacılık sistemi devreye sokulmalı, sosyal turizm anlayışı ile kamu tesislerinde konaklama maliyetleri düşürülerek iç turizm teşvik edilmeli, turizm çalışanlarına beceriye dönük eğitim verilmeli, personelin yıl boyu istihdamı sağlanmalıdır. Söz konusu faktörler üçüncü beş yıllık süreç için ön görülen uygulamalardır.

3.d. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)³⁴

İlke ve Politikalar; sektörel gelişim kitle turizmine yönelik olmalı, kitle turizmi ve bireysel turizm birlikte değerlendirilmeli, yatırımlarda kamunun etkinliği artırılmalı, yabancı sermaye yatırımları özendirilmeli, yabancı uyruklu personel istihdamı kolaylaştırılmalı, kamu kuruluşlarına ait tesislerdeki yatak kapasiteleri artırılarak daha fazla insanın faydalanması sağlanmalı, ulaşım imkanları genişletilmeli, ikinci konutlarla ilgili yasal düzenleme yoluna gidilmeli, turiste kalacağı gün sayısı ile bağlantılı döviz bozdurma zorunluluğu getirilmeli, yılın belli mevsiminde ortaya çıkan yığılmanın dengeli dağılımı için çalışmalar yapılmalı, turizm eğitimi gözden geçirilmeli, turizm istatistikleri geliştirilmelidir. Söz konusu faktörler dördüncü beş yıllık süreç için ön görülen uygulamalardır.

3.e. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)³⁵

İlkeler ve politikalar; turistik ürünler çeşitlendirilmeli, OECD, OPEC, Balkan ve Üçüncü Dünya ülkeleri ile turistik ilişkiler geliştirilmeli, turizm istatistiklerinin tutulmasında güncel teknolojiden yararlanılmalı, iç turizm verileri toplanmalı, doğal ve kültürel kaynakların tüketiminde koruma kullanma dengesine özen gösterilmeli, Turizm Bankası fonları kredi olarak kullanılmalıdır. Söz konusu faktörler beşinci beş yıllık süreç için ön görülen uygulamalardır.

3.f. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)³⁶

İlkeler ve politikalar; turistik ürün çeşitlerini artırmak için teşvik politikaları geliştirilmeli, personel sayısı ve bilgi-beceri düzeyi artırılmalı, alt ve üst yapı nitelik ve nicelik bakımından iyileştirilmeli, doğal ve kültürel miras korunmalı, charter taşımacılığı geliştirilmeli, küçük işletmeler ve aile işletmeleri desteklenmelidir. Söz konusu faktörler altıncı beş yıllık süreç için ön görülen uygulamalardır.

34 T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf

35 T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf>

36 T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1990-1994.pdf>

3.g. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)³⁷

İlke ve politikalar; doğal sermaye korunarak mevcut üst yapıdan etkin bir şekilde yararlanılmalı, mevsimlik ve coğrafi dağılım dengeli hale getirilmeli, yerel yönetimin ve halkın kararlara katılımı sağlanmalı, fiziki planlara uygunluk özenle dikkate alınmalı, küçük işletmeler geliştirilmeli, yerli tur operatörlüğü yaygınlaştırılmalı, tanıtımın ve pazarlama faaliyetlerinin finansmanında kamunun yanında özel sektörden de destek alınmalı, Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı ve Kıyı Yönetimi (ATAK) projesi hızlıca uygulamaya alınmalı, sektörün uzun vadeli ve sağlıklı gelişimi için çalışılmalı, hizmet kalitesini yükseltmek için sertifikasyon uygulamasına geçilmeli, mevcut ikinci konutlar pazarlanmaya çalışılmalıdır. Söz konusu faktörler yedinci beş yıllık süreç için ön görülen uygulamalardır.

3.h. Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)³⁸

İlke ve politikalar; değişen tüketici beklentileri göz önünde bulundurularak turizm yılın 12 ayına yayılmalı, turizm potansiyeli olan yeni bölgelere yönelik yatırımların doğal, sosyal, kültürel çevreyi koruyucu bir yaklaşım içerisinde olmasına özen gösterilmeli, turizm teşviklerinde ağırlık pazarlama, ulaşım ve toplam kalite çalışmalarına verilmeli, ATAK (Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı ve Kıyı Yönetimi) projesi uygulanmalı, küçük işletmeler teşvik edilmeli ve KOBİ kapsamına alınmalı, turizm eğitimi belgelendirilmeli, arazi kullanımı konusunda yasal düzenlemeler yapılmalı, Avrupa Birliğinin tek pazar uygulamasının oluşturacağı talep daralmasına karşılık yeni dış pazarlarda dengeli talep dağılımı yaratılmalı, milli park alanlarında sürdürülebilir gelişim için düzenlemeler yapılmalıdır. Söz konusu faktörler sekizinci beş yıllık süreç için ön görülen uygulamalardır.

3.1. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)³⁹

Bu planda turizmle ilgili ilke, politika tedbir ifadelerine ayrıca yer verilmemiş genel değerlendirme yapılmıştır. Bu kapsamda; tanıtım pazarlama alanında reform yapılmalı, turizm eğitiminde mesleki belgelendirme sistemine geçilmeli, bölgeler arası gelişim farklılıklarını gidermek adına turizm potansiyeli olan yeni bölgelere yatırım yapılmalı, doğal, tarihi sosyal çevre korunmalı, sağlık turizmi desteklenmeli, teşvikler pazarlama, ulaştırma, toplam kalite alanlarına yönlendirilmelidir. Söz konusu faktörler dokuzuncu kalkınma planı için ön görülen uygulamalardır.

37 T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1996-2000.pdf

38 T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-2001-2005.pdf

39 T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Dokuzuncu Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Planı-2007-2013.pdf

3.i. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)⁴⁰

Politikalar; sağlık turizmi başta olmak üzere turistik ürün çeşitlendirmeye ilişkin alt yapı eksiklikleri tamamlanmalı, alternatif turizm türlerinin gelişimi desteklenmeli, varış noktası yönetimi kapsamında yeni projeler hayata geçirilmeli, dış tanıtım faaliyetleri etkinleştirilmeli, yerel yönetimlerin, halkın, sivil toplum kuruluşlarının kararlara katılımı artırılmalı, nitelikli turizm personeli ile yüksek standartlarda hizmet sunulmalı, sürdürülebilir turizm uygulamaları ile çevreye duyarlı ve sorumlu turizm anlayışı benimsenmelidir. Söz konusu faktörler onuncu kalkınma planı için ön görülen uygulamalardır.

3.j. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)⁴¹

Politika ve tedbirler; Uzakdoğu öncelikli olmak üzere yeni kaynak pazarlar oluşturulmalı, kaynak pazarlardan direkt uçuş sayısı artırılmalı, Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı kurulmalı, ana ve yükselen hedef pazarlarda algı ve imaj çalışmaları yapılmalı, risk ve kriz yönetim planları hazırlanmalı, konaklama dışı harcamalar artırılmalı, arazi tahsis çalışmaları alt yapı yatırımları ile birlikte gerçekleştirilmeli, destinasyonlar ayrı ayrı tanıtılmalı, yönelik talep ve doğayla uyumlu yat limanları yapılarak deniz turizmi geliştirilmeli, İstanbul' a kruvaziyer turizminin başlangıç ve bitiş noktası olabilmesi için yeni bir liman yapılmalı, turistik tren seferleri çoğaltılmalı, turizmle ilgili mevzuatı düzenlemek adına Turizm Temel Yasası çıkarılmalı, destinasyon bazında master plan ve fiziki planlar hazırlanmalı, çevreye duyarlı sorumlu anlayış ile sürdürülebilir turizm uygulamaları geliştirilmeli, koruma kullanma dengesi gözetilerek kıyı alanları ve taşıma kapasitesi planlanmalı, atık yönetimi dikkate alınarak alt yapı yatırımları gerçekleştirilmeli, iklim değişikliğinin sektör üzerine etkileri değerlendirilmeli, hizmet standardı yükseltilmeli, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında imzalanan protokolle nitelikli ara eleman ihtiyacı karşılanmalı, Bakanlık tarafından verilen eğitimlere sektör çalışanlarının daha fazla katılımı sağlanmalı, sektör çalışanlarının daha konforlu ortamlarda barınması mümkün kılınmalı, tesislerin belgelendirilmesine yönelik sistem yeniden düzenlenmeli, teknolojiye dayalı uygulamalar desteklenmeli, sektörün dijitalleşmeye yatkınlığı araştırılmalı, tanıtıma yönelik büyük veri toplanması ve analizi çalışmaları yürütülmeli, yurt dışı kaynaklı mobil ve internet uygulamaları ile ülke mevzuatı uyumlaştırılmalı, iç turizmi ölçme sistemi kurulmalı, turizm yatırım süreci elektronik ortama taşınmalıdır. Söz konusu faktörler on birinci kalkınma planı için ön görülen uygulamalardır.

40 T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Onuncu Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Planı-2014-2018.pdf

41 T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On Birinci Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf

Sonuç

Küresel piyasada ortaya çıkan yapısal değişiklikler tüm ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de uyum sağlamaya zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda piyasalarda etkili olan ekonomik gelişmeler merkezi yönetim tarafından dikkatle izlenmekte ve belirlenen hedeflere paralel bir şekilde uygulamaya konmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte ekonomik sorunlarına çözüm arayan ülkeler büyümenin; sosyal, beşeri ve kültürel başarıların bir araya gelmesi ile ortaya çıkabildiğini yani kalkınma anlayışının benimsenmesi gerekliliğinin farkına varmışlardır. Türkiye ekonomisinin yapısal değişiminin tarihi süreci incelendiğinde dünyadaki bu gelişmelerden etkilendiği açıkça görülmektedir.

Planlı kalkınma dönemine geçiş yapıldığı 1963 yılından itibaren dengeli büyüme hedefi kapsamında, sektörlerin ekonomi içindeki payını belirleme ve sınırlı olan kaynakların etkin kullanımını sağlayacak, faydayı yükseltecek şekilde dağıtımını mümkün kılacak uygulamalar hayata geçirilmeye başlanmıştır. Turizm de ekonomi içindeki payı ve getirisi yüksek olan sektörlerden biri olarak Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan On Birinci Kalkınma Planı'na kadar gelişime yönelik önlemlerin devlet tarafından alındığının belirtilmesi adına tüm planlarda kendisine yer bulmuştur. Ekonomik büyüme hedefinde devletin rolünü ifade eden; istihdam artışı, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi, yatırımların teşvik edilmesi, dış rekabette güç kazanılması gibi faktörler göz önüne alındığında turizm sektörünün, Türkiye'nin sahip olduğu doğal, kültürel ve beşeri kaynaklar nedeniyle, katkısının önemi yadsınamaz bir gerçektir.

Türkiye ekonomisinin mevcut durumu değerlendirildiğinde ihracat rakamlarının düşüklüğü nedeni ile ortaya çıkan döviz girişi noksanlığı sonucunda ödemeler bilançosu açıklarının yüksek olduğu görülmektedir. Turizm sektörü yüksek döviz getirisi doğrultusunda bu açıkların kapatılmasında ülkenin lokomotif endüstrisi olma yolunda ilerlemektedir. Cumhuriyetin ilanı ile yavaş da olsa gelişim sürecine giren sektöre, dönemin merkezi yönetimi tarafından dikkate alınarak planlı dönemin başladığı 1963 yılından itibaren hazırlanan on bir adet kalkınma planında yer verilmiştir. Turizm kaynaklarının doğru kullanımının sağlanabilmesi adına kalkınma planları önem arz etmektedir. Devletin resmi politikalarını temsil etmesi de; kamunun, özel sektörün, sivil toplum kuruluşlarının öngöründe bulunmasını kolaylaştırmaktadır. Kalkınma Planları'nın tümünde ülkenin mevcut ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı ortaya konmuş, ulaşılmak istenen yapı ele alınmış ve bu doğrultuda tüm plan dönemlerinde turizmle ilgili uygulanacak ilke, politika ve tedbirler belirlenmiş, önceki planlarda tanımlanan hedeflere ne ölçüde ulaşıldığı, ulaşılamadıysa sebepleri, değerlendirilmeye çalışılmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'

ndan itibaren turizm sektörünün devlet tarafından kalkınma planlarına dahil edilmesi sektörün kontrolsüz gelişimini önlemiş, ülke ekonomisine katkısını artırmıştır. İlk dört planlı kalkınma döneminde genellikle alt yapının gelişimine dönük politikalar izlenerek turist sayısı ve turizm geliri artırılmaya çabalanırken, beşinci kalkınma planından itibaren turistik ürün çeşitlendirmesi, yüksek gelirli turist profilinin ülkeye çekilmesi, sürdürülebilirlik gibi uygulamalar devreye sokulmaya gayret edilmiştir.

Mevcut çalışma kapsamında kalkınma planlarında yer verilen turizm sektörü ile ilgili ilke, politika ve tedbirler değerlendirilmeye çalışılmış, ulaşılamayan hedeflerle ilgili öneriler sunulmuştur. Hazırlanan on bir kalkınma planının da turizmle ilgili temel hedefi turist sayısını ve buna bağlı olarak turizm gelirlerini önceki döneme göre artırmaktır. Bu bağlamda; yatak kapasitesinin artırılması, turistik ürünlerin çeşitlendirilmesi, hizmet kalitesi standartlarının yükseltilmesi, turizm yatırımlarının desteklenerek özendirilmesi, yeni turistik destinasyonların oluşturulması, turizm eğitiminin iyileştirilerek belgelendirilmesi, taşıma kapasitesinin rasyonel biçimde hesaplanarak alt yapının bu doğrultuda düzenlenmesi, tanıtım ve pazarlama faaliyetlerine ağırlık verilmesi, ulaşım imkanlarının geliştirilmesi, harcama potansiyeli yüksek turist profilinin ülkeyi ziyaret etmesinin teşvik edilmesi, aile işletmelerinin desteklenmesi, paydaşların (yerel yönetim, halk, sivil toplum kuruluşları vb) turizmle ilgili kararlara katılımının sağlanması, koruma kullanma dengesine önem veren sürdürülebilir anlayışın benimsenmesi planlardaki politika ve tedbirleri oluşturmaktadır.

Türkiye turizmi, dünya seyahat pazarındaki hareketliliğe paralel olarak, planlı kalkınma döneminde hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. 1963 yılında 193 bin ziyaretçi sayısı, 7.5 milyon dolar turizm geliri; 2022 yılına gelindiğinde 50 milyonu aşan ziyaretçi sayısı, 40 milyar doları aşan turizm geliri seviyesine ulaşmıştır. Ancak ülkenin sahip olduğu potansiyel dikkate alındığında gelişimin ve olası katkının daha fazla olması gerekliliği açıktır. Turizm faaliyetlerinin yılın on iki ayına yayılması, turistik ürün çeşitlerinin artırılması, rakip ülkelere görece üstünlük yaratacak çekim unsurlarının değerlendirilmesi, iç turizmin geliştirilmesi, yerel yönetimlere daha fazla yetki verilmesi, sürekli denetim ve iyileştirme politikasının benimsenmesi, nitelikli personel istihdamı, teknolojik gelişmelere hızlı geçiş yapabilmeye kabiliyetinin edinilmesi ve sürdürülebilirlik anlayışı gibi uygulamalarla turizm sektörünün döviz katkısı artırılarak ekonomik kalkınma ve kalkınmanın temel hedefi olan bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi desteklenebilecektir.

Gelecekte bu kapsamda yapılacak çalışmalarda doküman analizi ile birlikte destekleyici diğer araştırma yöntemlerinde de yararlanılması mümkündür.

KAYNAKÇA

I. Kitaplar

- BALCI, A., Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler, Pegem Akademi, Ankara, 2006.
- BARDAKOĞLU, Ö., *Turistik Ürün Bakımından Destinasyonu Planlaması ve Pazarlaması Kapsamında İzmir Turizminin Değerlendirilmesi ve Geliştirilmesine Yönelik Bir Model Çalışması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011.
- ERTUĞRAL, S. ve Arslan, S. ,Planlı Kalkınma Döneminde Turizm Plan ve Politikaları, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2021.
- GUNN, C ve Var, T., *Tourism Planning: Basics, Concepts, Cases*, Routledge Press, New York, 2002.
- İÇÖZ, O., Var, T. ve İlhan, İ. Turizm Planlaması, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.
- KOZAK, N., Kozak, M.A. ve Kozak, M., Genel Turizm, Detay Yayıncılık, Ankara, 2008.
- MASON, P., *Tourism Impact, Planning and Management*, Elsevier, Londra, 2008.
- OLALI, H., *Turizm Politikası Planlaması*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1982.
- ÖNEY, E., *Uluslararası Para Sistemi*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1980.
- POLAT, S., *Türkiye'nin Turizm Politikalarının Beş Yıllık Kalkınma Planları ve Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Kapsamında İncelenmesi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2016.
- YAĞCI, Ö., *Turizm Ekonomisi*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2007.
- YILDIRIM, A. ve Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin, Ankara, 2016.

II. Makaleler

- ALTUNDEMİR, M. E., *Kalkınma Planlarından Eğitime Bakış: Kamusal Mallar Teorisi Perspektifinden*, Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi, 7(1), 2012, s. 9- 105.
- BOWEN, G., Document analysis as a qualitative research method, *Qualitative Research Journal*, 9 (2), 2009, ss. 27-40.
- ÇELİK, O. ve Çetiner, S., *Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Planları ve Kalkınma Planlarındaki Söylem Değişiklikleri*, International Journal of Economics, Politics, Humanities and Social Sciences, Cilt 2, Sayı 3, 2019, 121-131.
- ERDOĞAN H., Birinci beş yıllık kalkınma planı ekseninde Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınma politikası ve tarımsal üretim. *Journal of Universal History Studies*, 3,2020, 252-268.
- KIRAL, B., Nitel Bir Veri Analiz Yöntemi Olarak Doküman Analizi, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 2020, 170-189.
- KÜÇÜKER, E., *Türkiye'de Kalkınma Planları Kapsamında Yapılan Eğitim Planlarının Analizi*, Kastamonu Eğitim Dergisi, 20(1), 2012, ss. 9-26.
- MORSE, J., Barret, M., Mayan, M., Olson K. ve Spiers, J., Verification Strategies for Establishing Reliability and Validity in Qualitative Research, *International Journal of Qualitative Methods* 1.2, 2002, 2.
- SEVİNÇ, H., *Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları*, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6(2), 2011, s.35-54.
- TUNCEL, V., *Kalkınma planlarının turizm politikaları perspektifinde değerlendirilmesi*, Tourism and Recreation, 1 (2) , 2019, 58-66
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf>
- TÜZÜNKAN, D., *Türkiye'de Uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarının İstihdam Politikaları Açısından Değerlendirilmesi*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 2015, s. 90- 117.

III. İnternet Kaynakları

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes_Yil_1973_1977.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Dokuzuncu Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Onuncu Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On Birinci Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf

Extended Summary

Trying to heal the wounds of the War of Independence after the proclamation of the Republic, Turkey had to make an effort to use its scarce resources effectively and efficiently in the economic development process. The tourism sector, which has a high productivity potential as natural resources become an economic asset, is one of the areas that can finance development with low costs. The tourism sector has been supported by the state and included in the plans since 1963, when the planned development period started, with the country administrations taking this potential into account. Since the beginning of the planned development process, the sector has shown a serious improvement, and the number of people visiting the country and tourism income have increased every year. However, there is very little conceptual work examining the development process in line with the plans. Within the scope of this study, the principles, policies and measures determined regarding the tourism sector in the eleven development plans prepared between the years 1963-2023 were evaluated by document analysis method, and the state of reaching the determined targets was interpreted. It has been determined that the main purpose of the plans is to increase the number of tourists and tourism revenues compared to the previous period, and the principles developed in each period in order to achieve this goal are stated.

Plan; It is a document that expresses the steps that will enable the targeted location to be reached. It shows what, why, when and how to do it. Planning is one of the important tools of all policy-making and management activities. Thanks to the prepared plans, possible problems can be foreseen with the effective and efficient use of resources, and appropriate solutions can be found and it will be possible to reach the targeted results quickly and accurately. The balanced distribution of the increase in gross national income, which occurs with economic development, among the factors of production can be achieved with a development plan. Purposes of development plans; development by industrialization, balanced growth of agriculture and industry, priority of economic growth, reduction of regional development differences, realization of public administration reform.

Planning studies were started in the period following the proclamation of the Republic in Turkey for purposes such as economic development and development, positive change in the social structure, and creation of common consciousness, but no progress was made for a long time. The fact that the regional development policies implemented before 1960 included limited efforts is due to the socio-political situation of Turkey in the current period. In the planned period after 1960, regional development differences were seen as one of the important problems of the country, a comprehensive planning approach was adopted, efforts were made to accelerate economic, social and cultural development, and the principle of interregional development was counted among the social goals of planned development.

The tourism sector, which entered a rapid development process on a global scale after the Second World War, is an important development tool for Turkey, which has problems in local development. As a sector that can generate economic returns in every season of the year with its features such as different geographical regions, natural resources and population structure, tourism is an area that cannot be ignored in terms of Turkey's development and sustainable development process. In line with the growth and development goal of the tourism sector; The necessity of planning with its economic, social and physical aspects enabled it to find a detailed place in the five-year development plans. When the five-year development plans are evaluated within the scope of the tourism sector; They can be expressed as plans that include guiding, multi-targeted, national and macro-specific principles and objectives.

Within the scope of the study, document analysis, one of the qualitative research methods, was used. It constitutes the data set of principles, policies and measures related to the tourism sector included in the eleven development plans prepared by the State Planning Organization between 1963 and 2011 and by the Ministry of Development after 2011. In this direction, the research question is; "To what extent have the targets set for the tourism sector been achieved in the eleven development plans that came into force between 1963 and 2023?" determined as.

In conclusion; Since the transition to the planned development period in 1963, within the scope of the balanced growth target, practices that will determine the share of sectors in the economy and enable the efficient use of limited resources and their distribution in a way that will increase the benefit have been started to be implemented. Tourism, as one of the sectors with a high share and return in the economy, has found its place in all plans in order to indicate that the measures for development from the First Five-Year Development Plan to the Eleventh Development Plan are taken by the state. While efforts were made to increase the number of tourists and tourism

income by following the policies for the development of the infrastructure in the first four planned development periods, practices such as touristic product diversification, attracting the high-income tourist profile to the country, and sustainability were tried to be implemented as of the fifth development plan. The main goal of the eleven development plans regarding tourism is to increase the number of tourists and, accordingly, tourism revenues compared to the previous period. In this context; Increasing bed capacity, diversifying touristic products, raising service quality standards, encouraging tourism investments by supporting, creating new touristic destinations, improving and documenting tourism education, rationally calculating the carrying capacity and arranging the infrastructure in this direction, focusing on promotion and marketing activities, improving transportation opportunities, Encouraging the tourist profile with high spending potential to visit the country, supporting family businesses, ensuring the participation of stakeholders (local government, public, non-governmental organizations, etc.) in tourism-related decisions, adopting a sustainable understanding that gives importance to the balance of protection and use constitute the policies and measures in the plans.

Geliş Tarihi : 05.12.2022
Kabul Tarihi: 02.12.2022

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XXII/45 (2022-Güz/Autumn), ss. 1027-1030.

Proje Tanıtımı / Project Review

KADINLAR DA ORADAYDI

**Kapsam: TÜBİTAK 1003 Öncelikli Alanlar: Tarih Eğitiminin İyileştirilmesi.
Proje Adı: 218K401-218K402- Kadınlar da Oradaydı.**

15 Nisan 2020’de başlayan; TÜBİTAK 1003 Öncelikli Alanlar: Tarih Eğitiminin Geliştirilmesi kapsamında, kadınları tarih eğitimi içerisinde görünür kılmayı amaçlayan “Kadınlar da Oradaydı” başlıklı proje Sinop ve Dokuz Eylül Üniversiteleri tarafından Mayıs 2022’de tamamlanarak yayınlandı. Dokuz Eylül ve Sinop Üniversiteleri tarafından iki alt proje olarak yürütülen çalışma kapsamında Kastamonu ve Uşak Üniversitelerinden öğretim üyeleri ve öğrenciler de görev aldı. Sinop Üniversitesi tarafından üstlenilen 218K401 numaralı alt projenin yürütücülüğü Sinop Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Dursun Dilek, Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından üstlenilen 218K402 numaralı projenin **yürütücülüğü** Buca Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı öğretim üyesi Doç. Dr. Erdal ASLAN tarafından yapıldı.

218K401-Sinop Üniversitesi proje grubunda;

Doç. Dr. Gülçin DİLEK, Doç. Dr. Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU, Doç. Dr. Ramazan ALABAŞ (Kastamonu Üniversitesi), Doç. Dr. Önder DENİZ (Uşak Üniversitesi), Doç. Dr. Didem Deniz ANAMUR (Uşak Üniversitesi), Dr. Öğretim Üyesi Ebru ŞEN, Dr. Öğretim Üyesi Çağrı ŞEN, araştırmacı olarak, Araş. Gör. Esra KAPTAN, Tuğba TURGUT, Fatma SİYİMER İMAMOĞLU, Ayşe YAYLI, Bircan GÜNEŞ, Zişan SEYİS, Merve GERİŞ, Aziz Oğuzhan SÜMER, Orhan ÖZBEY, Ferhat FERİK, Hicran EROL, bursiyer olarak görev yaptılar.

218K402- Dokuz Eylül Üniversitesi proje grubunda;

Doç. Dr. Seçkin AYDIN, Doç. Dr. Elif Buğra KUZU DEMİR, Doç. Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU araştırmacı olarak, Doktora Öğrencileri; Uğur DEMİRCAN, Coşkan Tuğay GÖKSU, Koray ÖZ, Yüksek Lisans öğrencileri; Hüseyin NARİN, Fatih BİCAN, Gülbin ALTINDAĞ, Duygu PUĞ, Gülce Güzün UTKU, Tilsem TAHTAKESEN, Melis GÖKÇEN, Buket TAN, Erdem DİNÇER, Yekta Gür, Lütfiye HACİHÜSEYİN bursiyer olarak görev aldılar.

TÜBİTAK 1003 Öncelikli Alanlar (Tarih Eğitiminin Geliştirilmesi) Kapsamında 218K402 Numaralı TÜBİTAK Projesi Türkiye’de alanında kabul edilen üç projeden bir tanesidir. Proje kapsamında 5 Resimli Öykü, 5 Çizgi roman, 2 Biyografi kitabı, 10 Animasyon, 16 video, 3 Oyun, 10 İkonografik Poster, 6 Çalışma Kitabı, 6 Müzik Klibi, 9 Etkinlik Kitapçığı hazırlanarak Projenin <https://kadinlardaoradaydi.com> adresinden ve <youtube.com> da yer alan Kadınlar da Oradaydı başlıklı proje sayfasından erişilebilir.

Sinop Üniversitesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi proje grubundan gelen tarihsel metinler, Dokuz Eylül Üniversitesi proje grubunun Türkçe çalışma grubu tarafından öğrencilerin düzeyine uygun olarak senaryolaştırıldı. Senaryolar öğrenci düzeyine uygunluğuna göre değerlendirmeden geçirilerek, görselleştirilecek olan bölümleri belirlendi. Daha sonra bu metinlerin ilgili bölümlerine uygun olarak “Bilişim ve Tasarım Grubu” dijital ve görsel tasarımlara dönüştürülerek genel olarak “Tarih Eğitimi” özel de ise “Kadın Tarihi Öğretimi” için etkili ve verimli öğrenmeler sağlayacak olan öğretim materyallerine dönüştürdü. Böylece tarih derslerinde ortaokul ve lise öğrencilerinin hem kadın tarihine ilgilerinin özendirilmesi hem de eğlenceli ve ilgi çekici öğretim içerikleri üzerinden daha etkili ve kalıcı bir öğrenme elde etmeleri hedeflenmiştir. 1839’dan 1940’a kadar yakın tarihimizin ve Millî Mücadele’nin olağanüstü kadınlarının yaşam öyküleri üzerinden; Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde tarihin akışı üzerinde eşsiz yer edinen, ancak okullarda verilen tarih eğitiminde ihmal edilmiş olan kadınlarımızın öncü rollerini hatırlatmak ve hak ettikleri yere kavuşmalarına bir ölçüde de olsa katkıda bulunmak projenin amaçları arasındadır.

Daha sonra hazırlanmış olan dijital tasarımlar öğrencilerin düzeyine uygunluğunun test edilmesi için Sinop Üniversitesi proje grubuna iletilmiştir. Proje ürünleri, Sinop İl Milli Eğitim Müdürlüğü ile yapılan iş birliği ile ortaokul ve lise öğretmen ve öğrencilerine yönelik sınıf içi uygulamalar ile akademisyen görüşleri alınarak kontrol ve değerlendirmelerden geçirilmiştir. Öğrenci, öğretmen ve akademisyenlerden alınan geri bildirimler ile birlikte gerekli düzeltme ve eklemeler yapılmak üzere Dokuz Eylül Üniversitesi Proje grubuna gönderilmiştir. Geri bildirimlerden istenen düzeltmeler yapılarak tamamlanmış olarak proje web adresi olan <https://kadinlardaoradaydi.com> ve <youtube.com> ve Youtube’de paylaşılmıştır.

Göklerin ilk Türk kadın yolcusu Belkıs Şevket, telefon şirketinde işe başlayabilmek için arkadaşlarıyla birlikte azimle mücadele veren Bedra Osman, kadınların özellikle eğitim hakları için büyük bir özveriyle çalışan Aziz Haydar, edebiyat ve düşün dünyasında iz bırakan kadın hakları savunucusu ünlü kardeşler Fatma Ali’ye ve Emine Semiye, Türkiye’nin ilk kadın fotoğrafçısı Naciye Hanım, Türkiye’nin ilk kadın ressamlarından Mihri Müşfik gibi belli alanlarda öncü olan olağanüstü kadınların ve Millî Mücadele’nin olağanüstü yaşam süren kadın kahramanları olan; Ayşe Çavuş, Gördesli Makbule, Melek

Reşit Hanım, Müfide Ferit, Nezahet Onbaşı, Şerife Bacı, Tayyar Rahmiye, Fatma Seher, Halide Edib ve Nakiye Elgün biyografileri iki ortaokul ve lise düzeyindeki öğrenciler için iki ayrı kitapta bir araya getirildi. Proje kapsamında hazırlanan ürünler ve içerikleri aşağıda listelenmiştir.

Cözümlemeli Öyküler:

Afet İnan, Bedriye Tahir Gökmen, Sabiha Ziya Bengütaş, Safiye Ali.

Resimli Biyografiler:

Yakın Tarihimizin Olağanüstü Kadınları:

Belkıs Şevket, Bedra Osman, Aziz Haydar, Fatma Aliye, Emine Semiye, Naciye Hanım, Mihri Müşfik, Şerife Bacı, Nezahet Onbaşı, Nakiye Elgün, Müfide Ferit, Melek Reşit Hanım, Ayşe Çavuş, Halide Edib Adıvar, Fatma Seher Erden (Kara Fatma), Gördesli Makbule.

Millî Mücadele Dönemi'nin Olağanüstü Kadınları:

Şerife Bacı, Nezahet Onbaşı, Nakiye Elgün, Müfide Ferit, Melek Reşit Hanım, Ayşe Çavuş, Halide Edib Adıvar, Fatma Seher Erden (Kara Fatma), Gördesli Makbule.

İnfografik Posterler:

Çalışma Hayatındaki Kadınlar, Eğitim Hakkı Mücadelesi, Seçme ve Seçilme Hakkı, İstiklal Madalyalı Kadın Savaşçılar, Millî Mücadelenin Kadın Sesleri, İlk Türk Hemşire Halet Çambel, Halide Edib Adıvar, Nezihe Muhiddin, Sabiha Gökçen.

Çalışma Kitapları:

Kadınların Mücadelesi 1: Siyasi Haklar, Kadınların Mücadelesi 2: Eğitim Hakları, Kadınların Mücadelesi 3: Çalışma Hakları.

Video Etkinlik Sayfaları:

Asfaltta İz Bırakan Kadınlar, Çelik Kanatlı Kadınlar-Göklerde Bir Öncü, Çelik Kanatlı Kadınlar-Gökyüzündeki Efsane, Çelik Kanatlı Kadınlar-Gökyüzünün Yıldızları, Telefon Şirketinin Peşindeki Kadınlar, Vizörden Bakan Kadınlar.

Proje kapsamında hazırlanan öğretim materyalleri, kadın tarihinin tarih öğretimine entegre edilebilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilebilmesi için okul içi ve okul dışı ortamlarda kullanıma sunulmuştur. Böylece projede, kadın tarihsel aktörlere ve kadın deneyimlerine geniş ölçüde kapalı olan geleneksel tarih öğretimi yaklaşımının yıkılarak geçmişteki kadın ve erkek tüm bireylerin deneyimlerinin yer aldığı daha bütüncül bir tarih öğretimi anlayışının geliştirilmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır.

Erdal ASLAN*

---

* Doç. Dr., 218K402 Nolu TÜBİTAK Projesi Yürütücüsü, DEU - BEF, Tarih Eğitimi Abd. (erdal.aslan@deu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-9267-9852).

Kitap Tanıtımı / Book Review

**Zafer TOPRAK, Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi,
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.**

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından 2020 yılında yayımlanan 511 sayfalık kitabın yazarı Zafer Toprak, Atatürk'ün entelektüel kişiliği üzerinde duruyor. Yazar daha çok, Atatürk'ün siyasette aktif olduğu dönem olarak gördüğü 1919-1927 yıllarından sonraki zamandaki entelektüel kişiliğinin oluşumunu ele almaktadır. Toprak, Türkiye'nin kurucu felsefesinin esasen 1927-1938 yıllarında inşa edildiğini iddia etmektedir. Yazar 1920'li yılların sonuna doğru Atatürk'ün, devrimin "yeni insanı"nı yaratmak yönünde "geçmişle bağı koparmak için çok daha köklü dönüşümlere" ihtiyaç duyduğunu düşünmektedir. 1930'lu yıllarda iktisat politikasında farklı bir modele yönelirken kültür devrimiyle Cumhuriyet'in "yeni insan"ı inşa edilecekti. Cihan Harbi ertesini kapitalizm ve demokrasi kan kaybetmiş, Batı'nın değerleri sorgulanmaya başlanmıştı. Dolayısıyla Batı'da hemen her ülke "yeni"yi arıyordu. Yazara göre Jön Türklerin aydınlanmacı, determinist düşüncesi giderek gücünü yitiriyor, onun yerini iradi, voluntarist bir anlayış alıyordu. Bu, Durkheim'den Bergson'a geçiş demektir. Türkiye siyasi devrimden kültür devrimine geçerken Batı, daha eleştirel bir açıdan değerlendirilecekti.

Yazar Atatürk'ün entelektüel kişiliğinin arka planında Tanzimat ile birlikte gelişen ama özellikle 2. Meşrutiyet dönemi Osmanlı fikir dünyasının ve Erken Cumhuriyet dönemi Türk ve Batılı filozof, tarihçi ve bilim adamının bulunduğunu öne sürmektedir.

Kitabın tezlerinden biri de solidarizmin, egemenlik ve yönetim anlayışından ekonomiye, çalışma ilişkilerine olmak üzere neredeyse devletin ana felsefesini oluşturduğudur.

Kitap, Giriş ve Sonuç kısımlarıyla Hukuk, Sosyoloji, Ekonomi, Siyaset ve Bilim-Kültür olmak üzere beş bölüm, Kaynakça ve Dizin'den oluşmaktadır. "Hukuk" başlığında Atatürk'ün "milli egemenlik" görüşünü neden benimsediği ve bunun dayanağı, şer'i hukuk ve kapitülasyonlar, Türk Devrimi ile Fransız Devrimi arasında köprü kuran Meşrutiyet düşünür ve tarihçileri ele alınmaktadır. Atatürk, Jean Jacques Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi"ndeki

egemenliğin “tek, bölünemez ve devredilemez” özelliklerinden esinlenerek üniter yapıyı güçlendirmek üzere “güçler birliği”nde karar kılmıştır. Atatürk’e göre ise kişisel özgürlükler kutsaldı ama devletin gücü, otoritesi hiçe sayılırsa egemenlik tehdit altında kalırdı. Bu yüzden 1931 yılında “devlet iradesi felç olursa fertlerin hürriyetini muhafaza edecek hiçbir kuvvet ve vasıta kalmaz” demişti. Dahası Atatürk’ün egemenlik anlayışında devlet otoritesi, diğer ülkelere karşı bağımsızlık anlamında da önemliydi. Atatürk’e göre, egemen bir devlet olmaksızın özgürlüklerin anlamı olamazdı.

“Sosyoloji” başlıklı bölümde, İkinci Meşrutiyet yıllarında sosyolojinin gelişimi ve bunun Atatürk’e yansması ve Atatürk’ün solidarizm fikrine nasıl ulaştığı incelenmektedir. Selanik’te *Yeni Felsefe Mecmuası* aracılığıyla sosyoloji yönteminin kuralları hakim hale gelmiş ve dergide Durkheim sosyolojisi işlenmiştir. Durkheim’in “içtimai tesanüd”, yani “toplumsal dayanışma” kavramı savaş ekonomisinin çarpıklıklarına çözüm olarak görülmüştür. Cumhuriyet’in kuruluş evresinde de milli egemenlik anlayışında Rousseau’nun yanı sıra Durkheim’den esinlenen Solidarizm kavramının karşılığı olarak Tesanütçülük egemen olmuştur. Dahası “Meslek” sözcüğü de Durkheim’den alınmış ve Ziya Gökalp tarafından “sınıf yok, meslek var” düsturuyla kullanılmıştır. Gökalp’e göre toplum bir organizmaydı ve bu organizmanın hayati görevler ifa eden gerçek uzuvları meslek zümreleriydi. Atatürk de toplumu “Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia” olarak görüyordu. Solidarizm, bireycilikle toplumculuğu ortak bir paydada uzlaştıracak, özel mülkiyetle toplumsal mülkiyet birbirini dışlamayacak bir öğreti olarak görülmüştür.

Bir diğer başlık olan “Ekonomi” bölümünde, siyasal bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlıkla mümkün olacağına yönelik inancın, Mesleki Temsil’den Devletçiliğe evrilişe neden olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır. 1923’te İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi’nde kolektivist çizgiye “hayır” denirken, Batı’nın liberal iktisat anlayışıyla araya mesafe konulmuş, mesleki temsil gündeme getirilmiştir. Teşkilat-ı Esasiyye Encümeni’nde de “mesleki temsil” usulü kabul görse de Atatürk’ün Rousseau’dan esinlenen milli egemenlik anlayışı mesleki temsille bağdaşmamıştır. Kongreyle birlikte “milli iktisat” gündeme gelmiştir. Dahası Rusya’da Lenin’in “hakim tepeleri” devletin elinde bulundurmasına benzer bir görüş Atatürk tarafından “menafi-i umumiyyeyi doğrudan doğruya alakadar edecek müessesat ve teşebbüsat-ı iktisadiyyeyi kudret-i maliyye ve fenniyemizin müsaadesi nisbetinde devletleştirmektedir” şeklinde dile getirilmiştir. Toprak’a göre 1930’larda kooperatifçilik, solidarist anlayışla yakından bağlantılı olarak desteklenmiştir.

“Siyaset” başlıklı bölümde Atatürk’ün kadın konusunda görüşlerinin şekillenmesinde etkisi olan düşünürler, yazarlar ve görüşler ile Cumhuriyet Halk Fırkası’nın hangi anlayıştan esinlenerek kurulduğu ele alınmıştır. Zafer Toprak,

Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde kadına yönelik bakışı yansıtmakta ve bu dönemlerde kadınlara, hala, haklarını vermenin erken bulunduğunu, fakat buna rağmen kadınların seçme ve seçilme haklarıyla ilgili mevzuatın 1930lu yıllarda Atatürk'ün inisiyatifiyle kabul gördüğünü belirtmektedir.

Yazar, "Bilim-Kültür" başlıklı son bölümde Latin esaslı yeni harflerin ve dilde sadeleşmenin gerekliliği ve bu yönde Osmanlı'dan beri gelen fikirleri, Avrupalıların Türk diline yönelik çalışmalarını ortaya koymuştur. Dahası 1930'lu yıllarla birlikte sosyolojinin yerini psikolojiye bırakması ve Türkiye'de antropolojinin yükseliş nedenlerini irdelemiştir. Toprak'a göre saltanat ve hilafet kaldırılrsa da yöneticilerce geçmişin kültür normlarının zihnin derinliklerinde hala saklı olduğu düşünülerek geçmişle kültürel bağları koparmak için Harf devrimi gündeme alınmıştır. Dahası Harf Devrimi "Batı'ya açılan pencereydi". Yazar Atatürk'ün bu hususta yararlandığı eserlerden biri olarak, L. Feuillet tarafından yazılan *La Reforme Alphabetique Turque [Türk Alfabe Reformu]* adlı kitabı tanıtmaktadır. Dilde yeni arayışlar kapsamında bir başka gelişme Güneş-Dil Teorisi'dir.

Bu kitabın yazımında başvurulan ana kaynak, Çankaya Kitaplığı'dır. Çünkü yazara göre Cumhuriyetin tarihsel sürecinin izini sürmek için en güvenilir kaynak, Atatürk'ün kişisel entelektüel evrimidir. Kitaplık ana hatlarıyla Osmanlı'nın çağdaşlaşma sürecinde 18. yüzyıl Aydınlanma düşünürlerini, 1789 Fransız Devrimi'ni ve 1870 ertesi Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sını kapsamaktadır.

Yazar, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde yayınlanan gazete ve dergiler, kongre raporları ve bildirileri, TBMM Zabıt Cerideleri, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri gibi birinci elden kaynakları ve konuyla ilgili çeşitli kitap ve hatıraları içeren ikinci elden kaynakları inceleyerek bilimsel bir tarih yazımı kullanmıştır. Atatürk'ün okudukları kadar yazdıkları, söylev ve demeçleri, halkla, basınla olan söyleşileri ve nihayet yakın çevresinin onunla ilgili anıları da yararlanılan kaynaklar arasındadır. Bu anıların Kitaplık ile de bağlantısı vardır. Çünkü Kitaplık'taki çoğu kitap Atatürk'ün yakın çevresi tarafından yurt dışından ısmarlanmıştır. Yazar, Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde yayımlanan Türkçe ve yabancı dilde yayımlanan kitapları da incelemiştir. Birçok yerde Çankaya Kitaplığı'nda yer alan kitaplara değinmiş ve bu kitaplardan alıntılar yaparak Atatürk'ün nasıl etkilendiği ortaya koymuştur. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde yerli ve yabancı yazarların çeşitli konular etrafındaki görüşleri sunularak dönemin kültürel atmosferi sergilendiği için Atatürk'ün de hangi tarihlerde, hangi düşüncelerini, hangi sırayla, neden ve nasıl uygulamaya geçirdiği daha iyi anlaşılmaktadır.

Devlete ve topluma öncülük eden tarihsel kişilikler sadece çocukluğu, eğitimi, yetişme ortamı göz önünde tutularak anlaşılabilir. Ele alınan kişiyi soyut bir boşlukta değil, çağı, yeri ve ilişkileri içinde belirlemeye; yani dünyada ve ülkede ortaya çıkan yeni gelişmeler, fikir akımları eşliğinde anlamaya çalışmak

gerekir. Dahası entelektüel kişiliği anlamada o kişinin sadece okudukları, söyledikleri, yazdıkları yeterli olmaz. Çünkü kişi, entelektüel birikimini sağlarken yararlandığı fikir insanların düşünceleri ve fikir akımları hakkındaki tartışmalar, kişinin derlenmiş yazı ve sözleri arasında görülmeyebilir. Bu noktada ilgili düşünürlerin ve yazarların eserlerine de bakmak gerekir. Ayrıca kişinin entelektüel dünyasında yer eden fikirlerin serpiildiği dönemin ekonomik ve sosyal ortamını, Türkiye ve dünya olmak üzere karşılaştırmalı yansıtmak gerekir ki dönemle fikir arasında bağlam kurulabilsin. Dahası Atatürk'ün fikirlerinden esinlendiği kişiler de belli bir sosyo-kültürel ortamda yaşayarak o ortamdaki gelişmelerden etkilenmektedir. Ancak böylesi bir tarihsel yöntemle kişinin entelektüel dünyası daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca kişinin hangi dönemde hangi fikri geliştirdiği veya savunduğu bilinmeli ki fikirler arasındaki farklılık, tutarlılık, zorunluluk, sınırlılık ortaya konabilsin.

Kitapta Atatürk'ün düşünsel ve kültürel yönelimleri, Osmanlı'da, Türkiye'de ve Batı'da ortaya çıkan gelişmeler ve etkileşimler göz önünde tutularak analiz edilmiştir. Bu anlamda karşılaştırmalı tarihin verilerinden yararlanarak her iki ortamdaki gelişmeler yansıtılmış ve böylece Atatürk'ün düşünsel serüveninin arka planı daha iyi kavratılmaya çalışılmıştır. Örneğin yazara göre, 1929 Buhranı sonrası Durkheim'in determinist anlayışı, Batı'da sorgulanmaya başlanmıştır. Dahası buhranın Türkiye'ye etkisi dolayısıyla yaşanan ekonomik ve diğer zorlukların voluntarizmi kışkırttığını belirtmektedir. 1930'lu yıllarda Avrupa'da ırk kuramlarının giderek revaç bulması sonucu Batı'da gelişen antropolojide Orta Asya'nın önem kazandığını, Türkiye'de de benzer şekilde antropolojiye yönelimin arttığını vurgulamaktadır. Toprak'a göre H. G. Wells'in *Tarihin Ana Hatları* adlı kitabı, Batı'yı birçok yönden eleştirmesi, emperyalizmden bahsetmesi, Darwinizm'i ayrıntılarıyla ele alması yönleriyle Atatürk'ün tarih anlayışını köklü bir biçimde değiştirmiştir. Antropolojinin Türkiye'de önem kazanmasının bir nedeni de Batı'nın Türkler için yaptığı "sarı ırk" tanımı ve "ikinci sınıf" insan muamelesiydi.

Tarihe bir bütün olarak bakan Toprak, bu bütün içerisinde hukuktan ekonomiye, siyaset ve sosyolojiye kadar unsurları disiplinlerarası bir yöntem kullanarak sonuca varmaya çalışmıştır. Atatürk'ün düşünsel gelişimini Tanzimat dönemine kadar götürüyor. Örneğin ekonomi başlığında Atatürk'ün devletçilik fikrinin gelişimini Osmanlı Devleti'nin sanayileşmede geri kalmasının ve kapitülasyonların izini sürerek açığa çıkarmaktadır. Yine benzer şekilde kadınlara özellikle siyasal hakların neden 1920'lerde değil de 1930'larda tanındığını, Osmanlı'da kadınlar üzerine yaşanan tartışmalarla ve dünyada kadın anlayışındaki gelişmeleri, yabancı yazarların eserleriyle ortaya koymaktadır. Bu noktada Atatürk'ün karşılaştığı zorlukların ve düşünsel dünyasının sınırlarını da anlamak kolaylaşıyor. Örneğin Meşrutiyet döneminde aydınların neredeyse hepsi kadınlara ekonomik, kültürel, siyasal haklar tanınmasının aleyhinde iken, bu durum, cumhuriyet kurulduktan sonra da pek değişmemiştir. Celaleddin

Arif ve Babanzade İsmail Hakkı gibi aydınların gerekçeleri kadınları fizyolojik olduğu kadar siyasal yetenekle de bağlantılı olmuştur. Kadınlar zayıftı ve görevleri annelikti. Büyük karizmasına rağmen Atatürk, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması için 1930'lu yılları beklemek durumunda kalmıştır.

Yazar, Atatürk'ün düşüncelerinin hangi zamanda neden ortaya çıktığını anlamak bakımından önceki tarihsel olayları ve çeşitli düşüncelerin tarihi gelişimini vererek bir arka plan sunmaktadır. Türk devriminin öncülleri verilerek tümevarım yapılmıştır. Örneğin Arap harflerinin Türk dilinin özelliklerini karşılamadığına yönelik 19. yüzyıl Osmanlı aydınının arayışları ve aralarındaki tartışmalar, alfabenin geliştirilmesi yönündeki çabalar, 2. Meşrutiyet döneminde konunun yeniden gündeme getirilmesi ve Enver Paşa'nın yeni alfabe girişimi, meselenin ne denli çetrefil ve zor olduğunu göstermektedir. Atatürk'ün meseleyi neden zamana yayarak değil de aniden çözmeye çalıştığı bu tarihsel arka plan gösterilerek daha iyi anlaşılacaktır.

Kitabın en dikkat çekici yanı, üzerinde durduğu konuya ilişkin pek çok yazarın fikir ve eserleri hakkında bilgi vermesidir. Bir diğer önemli nokta da Atatürk'ün bireysel hak ve özgürlüklerle bağımsızlık arasında bağımsızlıktan yana tavır koyduğuna yönelik vurgudur. Yazarın Atatürk'ün “devletin kuvveti, otoritesi hiçe sayılırsa -farzımuhal olarak belki hiçe indirilebilir- ancak bu takdirde bu gibi insanların nihayet mutlaka başka devletin otoritesi altına girmek aşığılığına düşeceklerini, yabancı bir devlet otoritesinin esaret zincirlerini kendi elleriyle boyunlarına takmağa mecbur olacaklarını hatırdan çıkarmamak lazımdır” sözünü hatırlatması yerindedir.

Kitabın temel tezlerinden biri olan solidarizmin devletin birçok alanını kapsadığını göstermesidir. “İmtiyazsız, sınıfsız bir kitle” özleminin, toplum kesimleri arasında denge gözetilmesinin, adil gelir dağılımının, tek partinin, “ılımlı devletçilik” anlayışının gerisindeki anlayışın Solidarizm kaynaklı olduğu bu çalışmayla daha net ortaya konmuştur. Yazarın da vurguladığı gibi Solidarizm son kertede “ulusal birlik” demektir. Türk Ocaklarının, 1935 sonrası Mason Localarının, Kadınlar Birliği'nin kapatılması, spor örgütleri, esnaf örgütleri ve benzerlerinin tek parti çatısı altına alınması örnek verilebilir.

Yazar Atatürk'ün kadın konusunda, dünyadaki gelişmeleri yabancıardan özellikle takip etmesi, meseleyi ne denli olgunlaştırmaya ve dikkatli adım atmaya çalıştığı bir göstergesi olarak önemlidir. Türk dilinin gelişimiyle ilgili yabancı yazarların yayınladıkları eserlerin çokluğu ilginçtir. İlginç ve dikkat çekici bir husus da yazarın, Atatürk'ün, Güneş-Dil Teorisi'ne çeşitli yabancı dilbilim eserlerinden de yararlanarak ulaştığı tespitidir.

Kitabın soru işareti oluşturan kısımları da vardır. Yazarın kurucu felsefenin 1927-1938 yıllarında inşa edildiğine yönelik tezi, gerçekçi görünmektedir. Atatürk, Mazhar Müfit Kansu'nun anılarında belirttiği gibi laiklik, kadın, giyim gibi birçok hususu çok daha önceleri düşünmeye başlamıştı.

Atatürk'ün bunları açığa çıkarması ve düşünce evrenini genişletmesi, 1930'lu yıllarda daha olanaklı hale gelmiştir. Çünkü 1926 İzmir suikastı girişiminden sonra rejime yönelik tehditler bertaraf edilmiş, muhalifler sindirilmiş ve Atatürk, iktidardaki konumunu önemli ölçüde sağlama almıştı. Yazar, bu tür olgulardan değil de soyut bazı hususlardan bahsetmektedir. Atatürk'ün 1930'larda kısmen aktif siyasetten çekildiğini, kendi "yeni insan"ını aradığını, ulus-devletin yurttaşını inşa etme kaygısını taşıdığını, sürecin de 1929 Dünya Buhranı'yla birlikte daha bir ivme kazandığını belirtmektedir. Dolayısıyla kurucu felsefenin neden 1930'lu yıllarda ortaya çıktığına veya önemli ölçüde şekillendiğine dair sorunun yanıtı muğlak kalmaktadır. Çünkü Atatürk, gösterdiğimiz gibi yeni insana dair kaygıyı daha önce de taşıyordu. Oysa 1929 Dünya Buhranı gibi etmenlerin sürece nasıl bir ivme kazandırdığı tali bir konudur.

Yazarın Atatürk'ün Kadro hareketinin üçüncü dünyaya yönelik söylemini riskli bulduğuna, dolayısıyla Türkiye'nin "devrim havariliği" yapacak gücü olmadığına yönelik sözleri önemli bir iddidadır. Yazara göre ulusal kurtuluş mücadelesi kazanılmış ve bunu gündemde tutmak, dış politikası açısından sakıncalıydı. İkinci bir dünya savaşı olasılığı vardı ve Batı ile ilişkilerin düzgün tutulması gerekiyordu. Yazar, Atatürk'ün bu sebeple bir süre sonra Kadro'dan desteğini çektiği iddiasını, bir kaynağa dayandırmalıydı ama sadece belirtmekle yetinmiştir. Yazar benzer şekilde Atatürk'ün "mesleki temsil" anlayışının Sovyet modeliyle yakın akrabalığını da hoş karşılamadığını, mesleki temsilin ayrıca Faşist İtalya'da oluşmakta olan korporatif yapıyı da anımsattığını, esnaf örgütlerinin bu denli siyasete karışmalarının demokrasi anlayışına ters düştüğünü iddia ediyor. Yazar, kitabın diğer baskılarında bu noktaları kaynaklarıyla belirtirse daha yararlı olacaktır. Ayrıca fikirler kadar bazı örneklerle rastlasak da fikirlerin ne oranda hayata geçtiği biraz daha yansıtılabilirdi ama yine de devrimin laboratuvarının değerlendirilmesi önemlidir.

Sonuç olarak Zafer Toprak'ın bu kitabı, Atatürk'ün entelektüel boyutunu, kurucu felsefenin ortaya çıkmasındaki aşamaları göstermesi yönüyle temel başvuru eserlerinden biri olacaktır.

Mustafa SOLAK*

* Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Bölümü, (solak81@outlook.com), (Orcid: 0000-0001-7065-1587).

YAYIN KURALLARI

Dergimizde, özgün araştırma ve inceleme makalesi, derleme, çeviri, arşiv belgeleri, nekroloji, kitap eleştirisi ve tanıtımı, sempozyum vb. haberleri yayınlanır. Yazıların başka bir yerde, farklı bir dilde dahi olsa yayınlanmamış olması gerekir. Gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından incelendikten sonra, isimsiz olarak iki hakeme gönderilir, iki hakemin onayı ile basılır. Eğer hakemlerin birisinden olumsuz görüş gelirse yazı, üçüncü bir hakeme gönderilir ve üçüncü hakemin görüşü belirleyici olur. Yazar, hakemlerin belirttiği görüş ve önerileri dikkate almalıdır. Bunu yayın kurulu takip eder. Editör gerektiğinde, yazıların yazımı ve dili üzerinde değişiklik yapabilir. Makalelerin içeriği ile ilgili bütün sorumluluk yazarına aittir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

- Makalenin formatı aşağıda belirtilen biçimde olmalıdır:

FORMAT :

Program _____: Microsoft Word
Kağıt boyutu _____: 210x297 mm

MARJLAR:

Üst _____: 3 cm
Alt _____: 3 cm
Sağ _____: 2 cm
Sol _____: 2 cm

BAŞLIK/ ALTLIK:

Üst _____: 2 cm
Alt _____: 2 cm

METİN:

Yazı _____: Times New Roman, 11 punto
Paragraf başı _____: 1,25 cm.
Paragraf aralığı _____: önce 0,6 nk
Satır aralığı _____: Tek
Metin alıntıları _____: *İtalik*

DİPNOT:

Yazı _____: Times New Roman, 9 punto
Satır aralığı _____: Tek
Asılı _____: 0

- Makale, Türkçe, İngilizce, Almanca veya Fransızca olabilir. Makale için 200 kelimeyi geçmeyen, Türkçe ve İngilizce Özet / Abstract yazılmalıdır.
- Makalede konuyu tanımlayan Türkçe ve İngilizce, en fazla yedi tane Anahtar Sözcükler / Keywords verilmelidir.
- Yazar, makalenin ilk sayfasında yer alan adının-soyadının olduğu kısma yıldızlı dipnot koyarak Akademik unvanını, çalıştığı kurumu ve e-posta adresini parantez içinde ve italik olarak belirtmelidir.

Örnek:

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (*abc@deu.edu.tr*).

- Makalede konunun içeriğine uygun ana başlıklar 1. 2. 3. şeklinde, alt başlıklar: 1.a. 2.a. 3.b şeklinde numaralandırılmalıdır.
- Makalenin en sonunda yapılan araştırmanın sonuçları Sonuç bölümünde belirtilmelidir.
- Makaleye eklenmesi istenen harita veya resimler Word (.doc, .docx) belgesine konulduğu gibi harita ve resimlere sıra numarası verilerek makaleden ayrı olarak da gönderilmelidir.
- Grafikler, Microsoft Office Excel (.xls) veya Word (.doc, .docx) belgesinde hazırlanmalı ve belge içerisine uygun biçimde konulmalıdır.

DİPNOTLARIN VERİLMESİ

- Kaynak ilk defa verilirken yazarın adı ve soyadı tam olarak yazılmalıdır.
- Kaynak eserin adı İtalik olarak yazılmalıdır.
- Kaynak eserin yayınevi, basım yeri, yılı ve sayfa numarası verilmelidir.
- Dipnot 9 punto ile Times New Roman yazı tipinde verilmelidir.

Örnek:

²⁴ Naşit Hakkı Uluğ, *Üç Büyük Devrim*, Ak yay., İstanbul, 1973, s.41.

- Bir makale dipnot olarak gösterilirken, makale adı “tırnak içerisinde” gösterilmeli ve makalenin yer aldığı kaynak eser yine italik olarak verilmelidir.

Örnek:

²⁵ Oktay Gökdemir, “Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.15, İzmir, 2009, s.21.

- Aynı eser arka arkaya tekrar kaynak olarak gösterilecekse, şöyle yazılmalıdır:

Adı geçen arşiv	: A.g.a.
Adı geçen bilgi notu	: A.g.b.
Adı geçen dergi	: A.g.d.
Adı geçen eser	: A.g.e.
Adı geçen kararname	: A.g.k.
Adı geçen makale	: A.g.m.
Adı geçen rapor	: A.g.r.
Adı geçen tez	: A.g.t.
Adı geçen yayın	: A.g.y.

Örnek:

²⁵ Oktay Gökdemir, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.15, İzmir, 2009, s.21.

²⁶ A.g.m., s.25.

- Dipnotta yer alan kaynak tekrar gösterileceği zaman araya başka bir kaynak kullanılmışsa şöyle yazılmalıdır:

Örnek:

²⁴ Naşit Hakkı Uluğ, *Üç Büyük Devrim*, Ak yayınları, İstanbul, 1973, s.41.

²⁵ Oktay Gökdemir, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.15, İzmir, 2009, s.21.

²⁶ A.g.m., s.25.

²⁷ Uluğ, a.g.e., s.53.

²⁸ A.g.e., s.58.

²⁹ Gökdemir, a.g.m., s.27.

- Dipnotta birden fazla sayfanın gösterilmesi halinde sayfa numarası "ss." şeklinde verilmelidir.

Örnek:

³⁰ A.g.m., ss.21-29.

³¹ Uluğ, a.g.e., ss.45-51.

- Tarihi kaynaklar (Örn: İbn-i Bibi, Evliya Çelebi, Strabon) için basım yılı yazılmaz.
- .pdf formatlı makaleler ve İnternet Kaynakları, varsa sitenin bağlı olduğu kurum, kuruluş adı, adres satırı ve parantez içinde siteye erişim tarihi verilmelidir.

Örnek:

³² Mahir Küçükvatan, "Tehcir Kararı Üzerine Amerika Kamuoyunda Ermeni Propagandası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/ai/uploaded_files/file/dergi%2024/05-%20Mahir.pdf, (Erişim: 01.12.2012).

KAYNAKÇANIN HAZIRLANIŞI

- Kaynakçaya eklenecek olan eser türlerinin sırası aşağıdaki gibi olmalıdır:
  - I. Arşiv Kaynakları**
  - II. Resmi Yayınlar**
  - III. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)**
  - IV. Kitaplar**
  - V. Makaleler**
  - VI. İnternet Kaynakları**
  - VII. Sözlü Tarih Görüşmeleri**
- Dipnotlarda kullanılan kaynaklar, yazının sonunda alfabetik sıraya (A-Z) göre KAYNAKÇA listesinde verilir.

Örnek:

MANGO, Andrew, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
ULUĞ, Naşit Hakkı, *Üç Büyük Devrim*, Ak yayınları, İstanbul, 1973.

- Arşiv kaynakları öncelikle belgenin alındığı yer, dosya numarası, varsa gömlek numarası şeklinde verilmelidir.
- Gazete ve dergiler alfabetik sıra ile belirtilmelidir.

Örnek:

III. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Akşam,
Cumhuriyet,
Hürriyet,
Tarih ve Toplum.

- Yazar, yukarıda belirtilen kurallara göre hazırlanmış metnin bir çıktısını postayla ve aynı zamanda e-mail (cttad.deu@gmail.com) yoluyla editöre göndermelidir. Yazar, elektronik adresini ve telefonunu mutlaka yazmalıdır.

BAZI KISALTMALAR

Cilt	: C.
Sayı	: S.
Editör	: Ed.
Bakınız	: Bkz:
Çeviren	: Çev.
Hazırlayan	: Haz.
Basım Yeri Yok	: b.y.y.
Basım Tarihi Yok	: b.t.y.

PUBLICATION GUIDELINES

Original research articles, collections, translations, archival documents, necrologies, book reviews, and symposium announcements and news in our journal. It is understood that *submitted* manuscripts have *not* been published previously and are *not* being *submitted for publication elsewhere* even if it were in a different language. Submitted manuscripts are first examined by the editorial board, and then sent to two referees for blind review. Manuscripts that are approved by the two referees get published. If one of the referees finds the manuscript unsuitable for publication, it is assed on to a third referee. It is the author's responsibility to revise the manuscript based on the suggestions of the referees, and it is the obligation of the Board of Editors to ensure these suggestions are observed by the author. If deemed necessary, the editor is entitled to make changes in the spelling and language of the manuscript. . The author bears the sole responsibility for the contents of the manuscript.

ARTICLE WRITING GUIDELINES

- Format of article should be as follows:

FORMAT :

Program _____ : Microsoft Word

Paper Size _____ : 210x297 mm

MARGINS:

Top _____ : 3 cm

Bottom _____ : 3 cm

Right _____ : 2 cm

Left _____ : 2 cm

TITLE/ FOOTER:

Top _____ : 2 cm

Bottom _____ : 2 cm

TEXT:

Font and font size _____ : Times New Roman, 11

Indent first line of each paragraph: 1,25 cm.

Space between paragraphs _____ : 0,6 nk

Space between lines _____ : single

Quotations _____ : *Italics*

FOOTNOTE:

Writing _____ : Times New Roman, 9

Space between lines _____ : single

- Articles can be in Turkish, English, German or French. All articles should have Turkish and English abstracts.
- A maximum of seven subject keywords should be used and these should be in Turkish and the working language of the paper.
- Put an asterisk right next to his/her name on the title page to denote there is a footnote explaining the academic title, institution, and e-mail address (in parenthesis and *italics*)

Example:

* Assist. Prof. Dr., Rice University, History Department, (abc@rice.edu).

- In articles, main titles that are appropriate to the content of the topic should be numbered as **1. 2. 3.**, subtitles as **1.a. 2.a. 3.a.**
- Results of the research should be included in **Conclusion**.
- Maps or pictures that are to be added to the article should be submitted as Microsoft Office Word (.doc, .docx) document, numbered and sent in a different folder.
- Graphics should be prepared in Microsoft Office Excel (.xls) or Word (.doc, .docx) and inserted appropriately in the article.

GIVING FOOTNOTES

- The full name and last name of the author should be given when the source is given for the first time.
- Name of the source should be written in *italics*.
- Publisher, place of publication, year and page number of the book should be given.
- Footnote should be written in **Times New Roman** and font size 9.

Example:

²⁴ Andrew Mango, <i>Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey</i> , Overlook Press, New York, 1999, p.50.

- When articles are used in footnote, the title of the article should be in “quotation marks” and the title of the work where the article appeared should be given in *italics*.

Example:

²⁵ Name Surname, “Title of the Article”, *Name of the Journal*, Vol.VIII, Issue.15, Name of City, Year, p.23.

- If the same work will be referred to repeatedly, it should be written as follows:

Example:

Ibid., p.50.

- If another source is referred to between source A and its *ibid*, it should be written as follows:

Example:

²⁴ Andrew Mango, *Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*, Overlook Press, New York, 1999, p.50.

²⁵ Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London, 1968, pp.68-70.

²⁶ Mango, *ibid*, p.150.

- If multiple pages of the same source are to be referred to in the footnote, they should then be indicated as follows:

Example:

²⁷ Mango, *ibid*, pp.155-160.

- Retrieval date, URL of the web page and tags in articles or internet sources which are in .pdf format should be given as follows:

Example:

²⁸ Name Surname, “Title of the Article”, *Name of the Journal*, www.abcd.com (Access: 25.10.2014).

PREPARATION OF BIBLIOGRAPHY

- Works that will be added to bibliography should be in the following order:
  - I. Archive Sources**
  - II. Newspapers and Journals**
  - III. Books**
  - IV. Articles**
  - V. Internet Sources**
  - VI. Oral History Interviews**
- All sources used in footnotes are given in the **BIBLIOGRAPHY** and are alphabetized by last name.

Example:

LEWIS, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London, 1968.

MANGO, Andrew, *Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*, Overlook Press, New York, 1999.

- All works should be written in alphabetical order (A to Z) in subtitles.

Example:

II. Newspapers and Journal

Daily Mail

Daily Telegraph

Guardian

Observer

- Author should send his/her prepared article according to rules above via email (cttad.deu@gmail.com) and also forward it to the editor. Author must type his/her email address and phone number.